

ELEKTRONİK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ®
Electronic Journal of Social Sciences®

www.esosder.org

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder>

ISSN:1304-0278

Cilt/Volume:23, Sayı/Issue:90, Nisan/April:2024

Baş Editör

Prof. Dr. Cahit AYDEMİR
(Düzce Üniversitesi)

Sayı Editörleri

Prof. Dr. Cahit AYDEMİR (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet ORAL (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman ALAKUŞ (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Ömer ERGÜN (Dicle Üniversitesi)

İletişim

info@esosder.org

esosder@gmail.com

Tlf: 0380 542 11 00/3899

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Temmuz 2002'de yayın hayatına başlayan **hakemli** bir dergidir. Dergideki makaleler; **Ocak, Nisan, Temmuz** ve **Ekim** dönemleri olmak üzere yılda dört kez yayımlanmaktadır.

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi; **TR Dizin, EBSCO Publishing, Sobiad, Erihplus, ResearchBib, Google Scholar** vb. dizinler tarafından taranmaktadır.

ELEKTRONİK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Electronic Journal of Social Sciences

90. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS

Abdulhamit EŞ

Abdulkadir BARUT

Ahmet GÜLMEZ

Ahmet Hüsrev ÇELİK

Ahmet İlkey CEYHAN

Arif KORKMAZ

Ayhan GENÇLER

Ayhan KARAKAŞ

Ayşegül ERMEÇ

Burak ACAR

Burak KAHRAMAN

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

Cem Çağrı DÖNMEZ

Cengiz TORAMAN

Doğan KUTUKIZ

Emel FAİZ

Emel İstar ISIKLI

Emine ŞENBABAOĞLU DANACI

Emine TEKER

Eşref NAS

Fatih AYDIN

Fındık Özlem ALPER

Fırat BİREL

Fikriye YAMAN

Gülay ER PASİN

Gülçin ZEYBEK

H. Hale KOZLU

Habib HAMURCU

Hakan HAKERİ

Halil İbrahim ÖZOK

Hasan BARDAKÇI

Hülya Deniz KARAKOYUN

İdris KADIOĞLU

İsmail DURAK

İsmail KESKİN

İSMAİL KİNAY

İstemi ÇÖMLEKÇİ

Mehmet Burak BULUTTEKİN

Mehmet ERTEM

Mehmet Remzi DEMİREL

Menşure Kübra MÜEZZİNOĞLU

Murat BAYAT

Mustafa KOCAOĞLU

Mustafa POLAT

Neslihan KOÇ

Nesrin Hark SÖYLEMEZ

Neşe Dokumacı SÜTÇÜ

Nur Emine KOÇ

Osman BİRGİN

Özgür DAVRAS

Özlem Altındağ KUMAŞ

Özlem TÜZÜNER

Öznur BOZKURT

Recep GÜLŞEN

Rıza KARABAĞ

Sağbetullah MERİÇ

Saniye TEZE

Seda SAKARYA

Selahattin KOÇ

Serap TANYILDIZ

Seyfullah HASAR

Soner ALGI

Şahin ÇAYLI

Şule Fırat DURDUKOCA

Taha YAZAR

Tahir MURATOĞLU

Tülay CANBOLAT

Ufuk BİRCAN

Veda Yar YILDIRIM

Veli BATDI

Yahya ŞAHİN

Yılmaz ZENGİN

Yusuf BAYRAKTUTAN

Yusuf BİLGİN

Yusuf ÖCEL

Zeynel AMAÇ

ELEKTRONİK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ELECTRONIC JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume:23, Sayı/Issue:90, Yıl/Year:2024

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

S.No/P.Nr

Araştırma Makalesi

1. THE ECOLOGICAL FOOTPRINT AND TRADE OPENNESS NEXUS: A CASE OF G-7 COUNTRIES 437-448
Emre Kadir ÖZEKENCİ, İbrahim ÖZAYTÜRK
2. AN ANALYSIS ON THE SELECTED COUNTRIES IN THE CONTEXT OF CURRENT FORMS OF GOVERNMENTS' SUCCESS IN SOLVING THE NEW NORMAL'S COMPLEX PROBLEMS 449-467
Harun SEMERCİOĞLU
3. 6. SINIF FEN BİLİMLERİ DERSİNDE ARTIRILMIŞ GERÇEKLIK UYGULAMALARI KULLANIMININ ÖĞRENCİLERİN ARTIRILMIŞ GERÇEKLIK UYGULAMALARINA YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ 468-480
Bilal YILDIRIM, Sultan ARICIOĞULLARI
4. SPOR ANONİM ŞİRKETLERİNE ÖZGÜ ÖZELLİKLİ İŞLEMLERİN TMS/TFRS AÇISINDAN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ 481-501
Birsel SABUNCU
5. MONTESSORİ METODUNUN OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMLARINDA MEKÂNSAL ANALİZİ: DİYARBAKIR MASAL KREŞ GÜNDÜZ BAKIM EVİ ÖRNEĞİ 502-524
Hatice Kübra GÜNDÜZ, Meltem ERBAŞ ÖZİL, Demet AYKAL
6. COULD PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY PLAY A BUFFERING ROLE AGAINST THE NEGATIVE EFFECTS OF DEPRESSION, STRESS, AND ANXIETY IN GENERAL POPULATION: A CANONICAL CORRELATION ANALYSIS 525-538
Mehmet Ali PADIR, Mehmet S. VANGÖLÜ, Şahabettin MUTLU
7. SOSYAL MEDYA KULLANIMI YOLUYLA SİYASAL KATILIM: BİR SİSTEMATİK DERLEME ÇALIŞMASI 539-560
Mahmut Turan EKTİREN
8. DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN HİKÂYESİNİ SEMBOLİK YAKLAŞIMLA OKUMA 561-578
Mümin TOPCU
9. AKADEMİSYENLERİN ÜNİVERSİTEYE KARŞI GÖREVLERİ VE MESAI SAATLERİ HAKKINDA MEVZUAT VE İÇTİHAT BAKIMINDAN BİR DEĞERLENDİRME 579-598
Ensar IŞIK
10. KÜRESEL ENERJİ DÖNÜŞÜMÜ: YEŞİL ENERJİ KAVRAMI VE TEŞVİK PROGRAMLARI 599-610
Pınar Buket KILINÇ PALA
11. LOJİSTİK HİZMET KALİTESİ BİLEŞENLERİNİN TEDARİKÇİ SEÇİM TERCİHLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: HEPSIBURADA.COM SİTESİ MÜŞTERİ YORUMLARI İÇERİK ANALİZİ 611-626
Kadir Kaan GÖNCÜ
12. LİSE ÖĞRENCİLERİNİN DERS İMECESİNE DAYALI OLARAK HAZIRLANAN MATEMATİK DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ 627-644
Mehmet İsa ÇİÇEK, Levent AKGÜN

13. KÜRESEL EKONOMİK, POLİTİK VE JEOPOLİTİK RİSKLERİN BİREYSEL VE KURUMSAL FİNANSAL İŞLEMLERE ETKİSİ Serkan DEMİREL	645-667
14. BRİTANYA İMPARATORLUĞU VE TRANSATLANTİK KÖLE TİCARETİ: İMAJ-GERÇEK VE ÇIKARLAR TEMELİNDE BİR DEĞERLENDİRME İbrahim Çağrı ERKUL	668-688
15. GEVAŞ'IN SAKİN ŞEHİR POTANSİYELİ VE YEREL HALKIN SAKİN ŞEHİRE YÖNELİK ALGI VE TUTUMLARI Erol GEÇGİN, Yavuz KALKAN, Olcan ASLAN	689-708
16. DİJİTALDE FİLM NOİR'İN İZİNİ SÜRMEK: "BOZKIR" VE "ÇEKİÇ VE GÜL: BİR BEHZAT Ç. HİKÂYESİ" DİZİLERİNDE KARA FİLM Mustafa Özer ÖZKANTAR	709-728
17. ASİMETRİK BİLGİ TEORİSİNİN SAĞLIK SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ANALİZİ: KÜTAHYA İLİ ÖRNEĞİ Berna HIZARCI, Beşer Sena DÖNMEZ	729-753
18. EVSİZLİĞİN YAŞLILIK HALİ: KOŞULLAR VE İHTİYAÇLAR BAĞLAMINDA EVSİZ YAŞLI OLMAK Musa GÜREL, Hakan KARAMAN, Ömer Miraç YAMAN	754-775
19. ÜRETKEN YAPAY ZEKÂLARIN İŞ DÜNYASI ÜZERİNE ETKİLERİNE İLİŞKİN ERKEN DÖNEM BİR DEĞERLENDİRME Aslıhan ÜNAL, İzzet KILINÇ	776-797
20. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇOKLU KRİTERLİ KARAR VERME YAKLAŞIMLARI İLE FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ Zeynep KARAŞ	798-820
Derleme	
21. EĞİTİM YÖNETİMİNDE BLOKZİNCİR KULLANIMI: UYGULAMA ALANLARI, FIRSATLAR VE ZORLUKLAR Murat TAŞDAN	821-833
22. İLERLEMECİ EĞİTİM FELSEFESİ BAĞLAMINDA DİN ÖĞRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ Sare EVCİMİK	834-848
23. USING "CANVA FOR EDUCATION" APPLICATION WITH COLLABORATIVE LEARNING IN VISUAL ARTS LESSON: SAMPLE ACTIVITIES FOR TEACHERS Gülcan Erden KOCAARSLAN, Martina Riedler ERYAMAN	849-866
24. BİR UYGULAMA YÖNTEMİ OLARAK SİSTEMİK SOSYAL HİZMET Emine ATAMAN	867-881
25. KRİZ DÖNEMLERİNDE İMAJ YÖNETİMİ: HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMA SÜRECİ ÇERÇEVESİNDE BİR YOL HARİTASI ÖNERİSİ Yılmaz Türker SANDIKCI, Samed SOY	882-902

THE ECOLOGICAL FOOTPRINT AND TRADE OPENNESS NEXUS: A CASE OF G-7 COUNTRIES

EKOLOJİK AYAK İZİ VE TİCARİ AÇIKLIK BAĞLANTISI: G7 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Emre Kadir ÖZEKENCİ¹ - İbrahim ÖZAYTÜRK²

Abstract

The ecological footprint basically aims to measure the impact of humans on the ecosystem. The measurements include the area required to produce the materials consumed in terms of the consumption footprint and the area required to absorb the carbon dioxide emissions. No distinction is made between domestic and foreign producers in the production by the countries. The countries with the most developed industry and the highest impact on the ecosystem in this sense appear as the countries with the highest footprint in the ecosystem. This study, based on the ecological footprint data of seven industrialized countries (G7) between 1984 and 2019, aims to reveal the effect of ecological footprints on trade openness. Panel data analysis and ARDL Boundary Test / PMG method was used to obtain the results. DOLS and FMOLS methods were also used to compare both economic and empirical results and for consistency. As a result of the analysis, as the impact of industrialized countries on the ecosystem increases, their trade openness also increases in the short and long term. This effect could be seen most clearly in the United States (USA), which has the most developed industry. This research paper points out these important issues.

Keywords: International trade, ecological footprint, trade openness, ARDL

Jel Classifications: C50, F14, F18

Öz

Ekolojik ayak izi, temelde insanların ekosisteme etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Yapılan ölçümler tüketim ayak izi cinsinden tüketilen malzemeleri üretmek için gereken alanı ve karbondioksit emisyonlarını emmek için gereken alanı içermektedir. Ülkeler açısından, yapılan üretimde yerli veya yabancı üretici ayrımı gözetilmemektedir. Sanayisi en gelişmiş ve ekosisteme bu anlamda en yüksek etkisi bulunan ülkeler ekosistemde ayak izi en yüksek olan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşmiş 7 ülke ve bu ülkelerin 1984 - 2019 yılları arasındaki ekolojik ayak izi verilerine dayanarak ekolojik ayak izlerinin ticari dışa açıklıklarına etkisi incelendiği bu çalışmada, Panel veri analizinden yararlanılmış ve ARDL Sınır Testi/ PMG yöntemi kullanılmıştır. DOLS ve FMOLS yöntemleri de hem ekonomik hem ampirik sonuçların karşılaştırılması ve tutarlılık için kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, sanayileşmiş ülkelerin ekosisteme etkisi arttıkça ticari açıklıkları da kısa ve uzun dönemde artmaktadır. En gelişmiş sanayiye sahip Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) bu etki en açık şekilde görülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, ekolojik ayak izi, ticari açıklık, ARDL

Jel Sınıflandırması: C50, F14, F18

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Uluslararası İşletme Yönetimi Bölümü, ekadirozekenci@cag.edu.tr,
Orcid: 0000-0001-6669-0006

²Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Finans ve Bankacılık Bölümü,
ibrahim.ozayturk@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5292-6313

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 05.09.2023 – Kabul Tarihi: 23.02.2024

DOI:10.17755/esosder.1355174

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 437448

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)
(CC BY-NC 4.0).

1. Introduction

The G7 countries³ were established among the seven industrialized countries of the world after the 1973 oil crisis. According to 2018 World Bank (WB) data, The G7 countries produces 58% of the world's total gross domestic product (GDP). At the same time, the G7 countries not only own 46% of the total wealth, but also manage 15% of the world's land with 20 million square meters (World Bank [WB], 2019). While the G7 countries realize nearly half of the world production, the cost of the damage these countries cause to the environment is also measured by the ecological footprint. Since it includes the concept of carbon footprint and is a broader expression, the concept of ecological footprint is accepted as a better indicator in measuring the damage to the environment. The concept of ecological footprint, developed by Mathis Wackernagel and William Rees in 1996, is generally defined as the sum of many concepts used in the literature, such as carbon footprint, agricultural footprint, forest footprint, structured area footprint, fishing field footprint and grassland footprint in which the effects left on nature are measured, and is defined as the area used to support the consumption of a population. In other words, it reveals how much biologically productive space is needed for a particular population to produce the resources it consumes and to destroy the relevant waste generated as a result of this production using the dominant technology (Wackernagel & Silverstein, 2000: 392).

Waste left to nature should provide a sustainable trade environment. It also has a great importance in ensuring the ecological balance. Trade openness has become one of the most important determinants of the ecological environment as a result of the efforts of countries with ecological deficits to close these deficits through trade. For this reason, it should be examined in detailed (Aktürk & Gültekin, 2023: 8). The concept of trade openness is a criterion used to express the extent to which countries will take part in bilateral trade with the world. Trade openness is expressed as the removal of visible and invisible barriers to trade between countries. The most general trade openness criterion for countries is to express their imports and exports by their share of GDP (İlter & Doğan 2018: 90). There is no consensus on the criteria of trade openness for countries. Due to its ease of calculation, the most widely used measure of trade openness in the literature is expressed as the ratio of exports and imports to gross domestic product. This ratio is also a ratio that measures a country's dependence on foreign trade (Seyidoğlu, 2013).

Research studies are done to investigate the impact of the ecological footprint, which is broadly defined in the upper part, on the trade openness. By this purpose, the aim of the research is to examine the impact of ecological footprint from the studies in the literature in terms of the period it covers and to examine the effect of seven industrialized countries. In the study, firstly, a literature search was conducted that explores the concept of ecological footprint and trade openness. Brief evaluations were made about the academic findings obtained as a result of this screening. Consequently of the evaluations, it is determined that there is a close connection between the ecological footprint and the trade openness of the seven industrialized countries, these two concepts strongly affect each other due to industrialization, and the industrialization rates of the countries with a high ecological footprint are similarly high. In addition, it has been concluded that the ecological footprints of the country's leading industrialization affect their trade openness at a higher rate. In the following sections, analysis was made depending on the data set used and the results obtained were evaluated. In the conclusion part, based on the findings that the ecological footprint is generally high in industrialized countries, the share of

³G7 countries: United Kingdom (GBR), United States of America (USA), Canada (CAN), Japan (JPN), Italy (ITA), France (FRA), Germany (DEU)

imports and exports from the GDP of the countries with industrialization is the same high, and the trade openness is a result of industrialization; it has been obtained that ecological footprint has a positive effect on trade openness both in the short and long term and this effect increases the trade openness by 25% on average in two periods. This situation can inform researchers that the ecological footprint in general increases trade openness. Again, as a result of the study, policy recommendations are made to increase trade openness and thus to enable countries to do more international trade.

2. Literature Review

As stated in the previous section, the relationships between trade openness, ecological footprint and other macroeconomic variables are frequently encountered in the literature. In this part of the study, literature studies addressing the relationship between ecological footprint and trade openness for countries will be included. Literature review is important for a better understanding of the study. The literature review related to the study is given in Table 1.

Table 1. Literature Review

Author/Year	Country/Period	Variables	Method	Result
Yilanci et al. (2019)	25 OECD 1961-2013	Ecological Footprint (EF)	Panel Data Analysis	It has been concluded that the shocks applied by policy makers in OECD countries only have a lasting effect on the ecological footprint caused by fisheries.
Destek and Sinha (2020)	OECD 1980-2014	Ecological Footprint (EF), Real Gross Domestic Product (GDP), Real Non-Renewable Energy Consumption (REC) and Trade Openness (TO).	Panel Data Analysis	From the applied analysis, 8 OECD countries can achieve economic growth and environmental sustainability, while for 16 OECD countries, these countries need to improve a few environmental regulation standards primarily in renewable energy technologies.
Dumrul and Kılıçarslan (2020)	Türkiye 1961-2014	Ecological Footprint (ECF), Energy Consumption (EC), Gross Domestic Product (GDP) and Trade Openness (TRADE)	Johansen Cointegration Test and Vector Error Correction (VECM)	In the policies to be formed for the environmental effects of international trade in Türkiye, the effects of the ecological footprint should be taken into account.
Lu (2020)	Asian Countries 1973-2014	Ecological Footprint Per Capita (EF), The Real Income Per Capita (GDP), Trade (TRD) and Energy Consumption Per Capita (EU).	Panel Data Analysis/ (Pooled Average Group) PMG	Ecological footprint and macroeconomic indicators are related to each other. Higher funding of renewable energy and increased efficiency are essential for governments in the context of economic growth.

Gülmez et al. (2021)	G7 Countries 1971-2015	Ecological Footprint (eko), Energy Consumption (ek), Trade Openness (da) and Gros Domestic Product Per Capita (kbgysh)	Panel Cointegration Analysis	The values that emerged as a result of the tests are that the variables of economic growth, trade openness and energy use all increase the ecological footprint.
Bucak and Saygılı (2022)	G7 and Türkiye 1998-2017	Ecological Footprint (EF), Gross Domestic Prodduct (GDP), Trade Openness (OPEN), Renewable Energy (REC) and Population (PD)	Panel Data Analysis	It has been concluded that openness and growth increase the ecological footprint, while renewable energy consumption reduces the ecological footprint.
Chu and Tran (2022)	27 OECD 1990-2015	Ecological Footprint (EF), Environmental Policy Stringency (EPS), Trade Openness (OPE), Energy Intensity (ENE), Renewable Energy Consumption (REN), and Gross Domestic Product Per Capita (GDP)	Panel Data Analysis	Continuous implementation of environmental policy plays an important role in reducing the ecological footprint in the product and service produced.
Güzel and Oluç (2022)	Türkiye 1962-2014	Ecological Footprint (EF), Export Product Diversification (DIV), Energy Consumption (EC), Renewable Energy (REC) and Gross Domestic Product (GDP)	The Fully Modified Least Squares Method (FMOLS)	It has been concluded that the ecological footprint of the exported products will increase if the diversity of the products increases and economic growth is achieved.
Okelele et al. (2022)	23 Sub-Saharan African countries 1990-2015	Ecological Footprint of Consumption (EcFP), Gross Domestic Product Per Capita (PCGDP), Renewable Energy Consumption (REEN), The Ratio of The Sum of Imports and Exports to gdp (TROP), The Ratio of Urban to Total Population (URBAN) and Net Inflows of fdi (FDI).	Panel Data Analysis	There is a relationship between ecological footprint and real GDP per capita. This relationship is an inverted U-shaped relationship.
Adebayo et al. (2023)	Mexico, Indonesia, Nigeria, Türkiye (MINT) 1961-2018	Ecological Footprint (ECF), Trade Openness (TO), Import (IMP) and Export (EXP)	Panel Data Analysis	While a positive relationship can be mentioned for Mexico and Indonesia, a very strong effect cannot be mentioned for Turkey and Nigeria.
Aktürk and Gültekin (2023)	Türkiye 1990-2018	Logarithm of Total Ecological Footprint (logeto), Income inequality (eşit), Trade Openness (tic), Gross Domestic Product (gsyih), Renewable Energy Consumption (yen), Logarithm of Population (lognüf), Population Growth (nüf) and Food Production Index (gıda)	The Autoregressive Distributed Lag (ARDL)	Trade openness and income inequality have a reducing effect on the ecological footprint. On the contrary, renewable energy and GDP have an increasing effect.

Previous studies mostly examine the impact of different macroeconomic variables on the ecological footprint. The results show that the ecological footprint, including the carbon footprint, increases with economic developments such as real income increase, improvement in income distribution, economic development, increases in foreign trade, which are some of the results of the industrialization of countries. In other words, economic development increases the rate of waste released to nature. As can be seen in the following sections, the results of this study show parallelism with the studies in the literature.

3. Data and Methodology

The relationship between ecological footprint and trade openness was examined in this study by using annual data from seven industrialized countries for the period 1984-2019. The reason for the limited period of the study is that the data of the Covid-19 Pandemic period is not included in this study and selected data set from 1984 to keep up to date of the study.

When the literature study examined deeply, the relationship between trade openness and ecological footprint has been investigated together with many other macroeconomic variables. Although there are many variables that can be used for the model, two important variables required in the model such as GDP of the countries and the real effective exchange rate to make the model significant (Ngouhouo, Nchofoung & Kengdo, 2021; Tahir, Hasnu & Estrada, 2018; Tsaurai, 2021; Suleman, Thaker, Ariff & Cheong, 2023). Ecological footprint preferred as a control variable for this research. The model used is thus in the form of $TO = f(EFP, GDP, CURR)$. Indicators, codes of variables, their usage patterns and the sources of data were obtained are also presented in Table 2.

Table 2. A Brief Synopsis of Criteria

Indicators	Codes	Log./Orig.	Source
Ecological Footprint	EFP	Logarithmic	Footprint Network
Trade Openness	TO	Original	Penn World Table World Bank &
Gross Domestic Product	GDP	Original	OECD OECD – US
Real Effective Exchange Rate	CURR	Logarithmic	Dollar

Panel data analysis has preferred in the study. The model used in the analysis is as in equation 1:

$$TO_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta EFP_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \beta_3 \Delta CURR_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

From the model, trade openness (TO) is the dependent variable and indices on model i represent cross sections, indices t represent the time dimension and ε_{it} represent the error term⁴.

Cross-Sectional Dependence

Checking the cross sectional dependence is important to make estimation with series before unit root test. These results need to be consistent to get correct test. Unit root tests suitable for series are divided into first generation and second generation unit root tests. Which generation unit root tests should be selected while performing the tests is learned by cross-

⁴ Eviews 10 and Stata 14 softwares selected for performing econometric analysis.

sectional dependence. The cross-section dependency of the series necessitates one of the second generation unit root tests. Otherwise, unitary generation unit root tests should be preferred.

Cross-sectional dependence in the series is determined by the Pesaran (2004) CD test and the Breusch Pagan (1980) LM test. These tests are preferred when the cross-section dimension is smaller than the time dimension ($N < T$). The reason of these two tests has been selected, since the time dimension is 35 and the cross-sectional dimension is 7.

Breusch Pagan (1980) The LM test statistic is as in equation 2:

$$LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_i \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \frac{\chi_{N(N-1)}^2}{2} \quad (2)$$

$T_i \hat{\rho}_{ij}^2$, i and j represent the correlation coefficient between the coefficients of the units. The null hypothesis of the test is that there is no relationship between the horizontal sections, and if the null hypothesis is rejected, it is concluded that there is a cross-section dependency and second generation unit root tests are used (Breusch & Pagan, 1980: 240).

Pesaran (2004), test statistic LM_{CD} is as in equation 3:

$$LM_{CD} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T_i \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (3)$$

In the equation, it is generally understood by N and T whether there is a horizontal section in the panel. It is assumed that there is no cross-section as N and T go to infinity (Pesaran, 2004). The results of these tests are as in Table 3:

Table 3. Cross-Section Independence Test

Tests	Statistics	P-Value
<i>LM</i>	204.7	0.0000
<i>LM adj</i>	88.23	0.0000
<i>LM CD</i>	12.21	0.0000

Probability values in Table 3 are evaluated according to 1% and 5% significance levels. According to the results obtained, the hypothesis of " H_0 : There is no cross-section dependence" is rejected and the hypothesis of " H_1 : There is a cross-section dependency" is accepted. In other words, it is concluded that there is a cross-section dependency. According to this result, a shock that occurs in countries affects other countries as well. This result allows to perform the second generation panel unit root test. In the next section, the stationarity of the series will be tested with the second generation unit root test.

Panel Unit Root Test

After obtaining the cross-sectional dependency, CIPS unit root test was selected for this study which is developed by Pesaran (2007) and it is one of the second generation unit root test.

$$CIPS(N, T) = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \tag{4}$$

Equation 4 shows that the horizontal sections of the null hypothesis in the panel unit root test contain unit root, and unit roots are not stationary (Pesaran, 2007: 269). In Table 4, if the critical values of the calculated values are less than the absolute value, it is understood that the series contain a unit root and are not stationary. After took the first difference of unit roots, it is seen that the series become stationary. CIPS unit root test results are given in Table 4.

Table 4. CIPS Panel Unit Root Test Results (Level)

	Panel CIPS Value			
	Constant	Critical Value	Trend	Critical Value
TO	-2.19	-2.33	-2.81	-3.06
ΔEFP	-2.09	-2.33	-2.99	-3.06
GDP	-3.73	-2.33	-3.60	-3.06
ΔCURR	-1.71	-2.33	-1.84	-3.06

Note: The critical value represents the 5% significance level. The latency value is determined as 4 according to the Akaike Information Criteria (AIC)

As seen in Table 4, all series except GDP contain unit root. For this reason, it is necessary to perform the stationarity test again by taking the first differences. The test results of the retested series are given in Table 5.

Table 5. CIPS Panel Unit Root Test Results (First-differences)

	Constant	Critical Value	Trend	Critical Value
TO	-4.39	-2.33	-4.57	-3.06
ΔEFP	-5.88	-2.33	-6.05	-3.06
GDP	-	-	-	-
ΔCURR	-3.90	-2.33	-4.05	-3.06

Note: The critical value represents the 5% significance level. The latency value is determined as 4 according to the Akaike Information Criteria (AIC)

As can be seen in Table 5, all series become stationary when first difference is taken. GDP is stationary only at level. In this case, the conditions required for the selected test method are fulfilled.

Westerlund (2005) panel cointegration test was chosen as the next step. While the null hypothesis of the test expresses the existence of cointegration, the alternative hypothesis states that there is no cointegration. The results of the test are given in Table 6.

Table 6. Westerlund (2005) Panel Cointegration Test Results

Tests	Statistic	Z-Statistic	P-Value
G_t	-24.360	-67.157	0.000
G_a	-5.043	1.054	0.854
P_t	-7.364	-3.418	0.000
P_a	-6.949	-1.495	0.067

When the results obtained in Table 6 is investigated, it is seen that there is a cointegration relationship between the series, and there is a long-term balance relationship between trade openness and ecological footprint. After applying the cointegration tests, the DOLS and FMOLS methods that developed by Pedroni (2000 and 2001) were used to test the consistency of the estimators within the framework of expectations to estimate the final

unbiased coefficients of this relationship (Gülmez & Yardımcıoğlu, 2012: 347). When the long-term coefficients obtained by using DOLS and FMOLS approaches in the study are evaluated in this context, it is seen that the long-term effect of ecological footprint on trade openness is strong. Obtained results are given in Table 7.

Table 7. Panel Short and Long Term Results

	Long Term Coefficient (Dependent Variable: TO)		
	PMG	FMOL	DOLS
ΔEFP	30.6875**	-31.7850**	13.5133
GDP	-2.0932**	-1.0743	11.6002**
$\Delta CURR$	-202.6419	-4.4629	1.6779**
Short Term Coefficient (Dependent Variable: TO)			
ΔEFP	24.2610***	-	-
GDP	0.3942***	-	-
$\Delta CURR$	7.0650***	-	-
ECM	-0.0504**	-	-

Note: *, ** and *** indicate the relevant coefficient that is significant at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively. **ECM:** Error correction term.

PMG estimator proposed by the Panel ARDL method, which does not take into account the inter-unit correlation, will be applied. Since the PMG estimator dominates the DFE estimator and allows heterogeneity in the short-run coefficients and Hausman test statistical probability value is greater than 0.05 (0.6385), decided that PMG is the effective estimator for both cases (Mehmood et al., 2014:416). A similar situation is valid for MG and the Hausman test statistical probability value is obtained as 0.9055. All these results allow the use of the PMG estimator. In Table 8, the results of the short and long term analysis for the G7 countries are given. In the next section, the results and recommendations of the study are given according to Table 7 and Table 8.

Table 8. Short and Long Term Forecast Results of Countries

Dependent Variable:		GBR	USA	CAN	JPN	ITA	FRA	DEU
Long Run	ΔEFP	30.6875 (**)	30.6875 (**)	30.6875 (**)	30.6875 (**)	30.6875 (**)	30.6875 (**)	30.6875 (**)
	GDP	-2.0932 (**)	-2.0932 (**)	-2.0932 (**)	-2.0932 (**)	-2.0932 (**)	-2.0932 (**)	-2.0932 (**)
	ΔC	-202.6419	-202.6420	-202.6421	-202.6422	-202.6423	-202.6424	-202.6425
Short Run	ΔEFP	-5.5880	14.4362 (**)	7.0392	31.0967 (***)	30.6320 (***)	31.0629 (***)	61.1482 (***)
	GDP	0.2734	0.3716 (**)	0.5985 (**)	0.4125 (*)	0.4125 (*)	0.4763 (**)	0.4765 (***)
	ΔC	12.2006 (**)	-	15.9226 (*)	5.9764	5.9764	8.5526 (**)	0.3026
	ECM	-0.0258	-0.1902 (***)	-0.0169	-0.0228	-0.0228	-0.0386	-0.0248

Note: *, ** and *** indicate the relevant coefficient that is significant at 10%, 5% and 1% significance levels, respectively. **ECM:** Error correction term.

4. Conclusion

In this study, it is aimed to test the short and long term relationships between trade openness and ecological footprint of seven industrialized countries within the framework of panel data approach. The panel set of the study covers the data between 1984-2019. The short- and long-run relationship between ecological footprint and trade openness was analyzed by CIPS unit root test and Westerlund panel cointegration tests. DOLS and FMOLS approaches that developed by Pedroni (2000 and 2001) were used to estimate the long-term coefficients. Estimation of both the long- and short-run relationship between trade openness and ecological footprint is made with the PMG estimator.

The existence of a long-term relationship between trade openness and ecological footprint has been proven by the applied cointegration test. It has also been determined that the long-term data are homogeneous with the PMG estimator, which allows to reach both long and short-term results and is selected according to the Hausman test. In this direction, it has been revealed that the long-term coefficient obtained from the PMG estimator is approximately 30.68, and an increase of 0.1% that may occur in the ecological footprint will cause an increase of approximately 3% in trade openness. In the short term, the ecological footprint coefficient was found to be positive and statistically significant. This result shows that there is a causal relationship between ecological footprint and trade openness in the short run. In addition, it was determined that the error correction coefficient obtained from the PMG approach was

approximately -0.05 and the relevant coefficient confirmed the long-term equilibrium relationship between the variables in line with the expectations.

Based on these results, it can be concluded that there is a significant relationship between ecological footprint and trade openness. The previous research also supports these findings (Cole, 2004; Al-Mulali & Ozturk, 2015; Wen & Dai, 2020). It can be said that the countries (USA, Japan, Germany, Italy, France) which are at the top of the ranking of ecological footprint value adopt a more open economic structure, and that the increase in ecological footprint values can make these countries produce more, and therefore they can tend to more international trade. According to results, only the error correction term coefficient of the USA is statistically significant with a negative sign which is expected. Thus, the effects of a shock will disappear in the long run. The coefficient of the error correction term is -0.19, which indicates that the effect of a shock will stabilize at a rate of 19% in the first year. This result can also be explained by the fact that the USA is the largest economy in the world. Considering the relationship between ecological footprint and trade openness, it can be concluded that the findings obtained from the study provide significant information to both policy makers and investors.

Contribution Rate Statement

The contribution rates of the authors in the study are equal.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

5. References

- Adebayo, T. S., Sevinç, H., Sevinç, D. E., Ojekemi, O. S., & Kirikkaleli, D. (2023). A Wavelet-Based Model of Trade Openness with Ecological Footprint in The MINT Economies. *Energy & Environment*, 0(0). DOI: doi.org/10.1177/0958305X221150489
- Aktürk, E. & Gültekin, S. (2023). Gelir Eşitsizliği ve Ticari Açıklığın Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 12 (1), 1-17.
- Al-Mulali, U., & Ozturk, I. (2015). The Effect of Energy Consumption, Urbanization, Trade Openness, Industrial Output, and The Political Stability on The Environmental Degradation in The MENA (Middle East And North African) Region. *Energy*, 84, 382-389.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253. DOI: doi.org/10.2307/2297111
- Bucak, Ç. & Saygılı, F. (2022). Türkiye’de ve G7 Ülkelerinde Dışa Açıklık ve Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 346-365. DOI: 10.53443/anadoluibfd.1138234
- Chu, L. K., & Tran, T. H. (2022). The Nexus Between Environmental Regulation and Ecological Footprint in OECD Countries: Empirical Evidence Using Panel Quantile Regression. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(33), 49700-49723.

- Cole, M. A. (2004). Trade, The Pollution Haven Hypothesis and The Environmental Kuznets Curve: Examining the Linkages. *Ecological Economics*, 48(1), 71-81.
- Destek, M. A., & Sinha, A. (2020). Renewable, Non-Renewable Energy Consumption, Economic Growth, Trade Openness and Ecological Footprint: Evidence From Organisation For Economic Co-Operation and Development Countries. *Journal of Cleaner Production*, 242(1), 118537.
- Dreher, A. (2006). Does Globalization Affect Growth? Evidence From a New Index of Globalization. *Applied Economics*, 38(10), 1091-1110.
- Dumrul, Y. & Kılıçarslan, Z. (2020). Türkiye'nin Uluslararası Ticareti ve Ekolojik Ayak İzi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1589-1597. DOI: 10.33206/mjss.558346
- Gülmez, A., & Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010). *Maliye Dergisi*, 163(1), 335-353.
- Gülmez, A., Özdilek, E. & Karakaş, D. N. (2021). Ekonomik Büyüme, Ticari Açıklık Ve Enerji Tüketiminin Ekolojik Ayak İzine Etkileri: G7 Ülkeleri İçin Panel Eşbütünleşme Analizi. *Econder International Academic Journal*, 5(2), 329-342. DOI: 10.35342/econder.969114
- Güzel, İ. & Oluç, İ. (2022). İhracat Ürün Çeşitlendirmesinin Ekolojik Ayak İzi Üzerindeki Etkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 14 (26), 47-58. DOI: 10.20990/kilisiibfakademik.1060437
- İlter, Ş. & Doğan, B. B. (2018). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık Oranı İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 89-115.
- Lu, W. C. (2020). The Interplay among Ecological Footprint, Real Income, Energy Consumption, and Trade Openness in 13 Asian Countries. *Environmental Sciences Pollution Resources*, 27(1), 45148-45160. DOI: 10.1007/s11356-020-10399-7
- Mehmood, B., Raza, S. H., Mureed, S. (2014). Health Expenditure, Literacy and Economic Growth: PMG Evidence from Asian Countries. *Euro-Asian Journal of Economics and Finance*, 2(4): 408-417.
- Ngouhouo, I., Nchofoung, T., & Njamen Kengdo, A. A. (2021). Determinants of trade openness in sub-Saharan Africa: do institutions matter?. *International Economic Journal*, 35(1), 96-119.
- Okelele, D. O., Lokina, R. & Ruhinduka, R. D. (2022). Effect of Trade Openness on Ecological Footprint in Sub-Saharan Africa. *African Journal of Economic Review*, 10(1), 209-233.
- Pedroni, P. (2001). Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels. In Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels, 1(1), 93-130.
- Pesaran, M. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. IZA Discussion Paper, 1240.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. DOI: 10.1002/jae.951
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori ve Politika*. İstanbul: Güzem Yayıncılık.

- Tahir, M., Hasnu, S. A. F., & Ruiz Estrada, M. (2018). Macroeconomic Determinants of Trade Openness: Empirical Investigation of SAARC Region. *Journal of Asia Business Studies*, 12(2), 151-161.
- Tsaurai, K. (2021). Determinants of Trade Openness in Transitional Economies: Does the Complementarity between Foreign Direct Investment and Human Capital Development Matter?., *International Journal of Economics and Business Administration*, 9(1), 318-330.
- Suleman, S., Thaker, H. M. T., Ariff, M. & Cheong, C. W. H. (2023). Relevancy and Drivers of Trade Openness: A Study of GIPSI Countries. *Journal of Economic and Administrative Sciences*
- Wackernagel, M. and Silverstein, J. (2000). Big Things First: Focusing on the Scale Imperative with The Ecological Footprint. *Ecological Economics* 32(3), 391-394.
- Wen, H., & Dai, J. (2020). Trade Openness, Environmental Regulation, and Human Capital in China: Based on ARDL Cointegration and Granger Causality Analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(1), 1789-1799.
- Westerlund, J. (2005). A Panel CUSUM Test of The Null Of Cointegration. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67(2), 231-262.
- WorldBank (2019). *Dünya Bankası Veri Tabanı 2019*. (15/08/2023 tarihinde <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=> adresinden ulaşılmıştır).
- Yilanci, V., Gorus, M. S., & Aydin, M. (2019). Are Shocks To Ecological Footprint in OECD Countries Permanent or Temporary?. *Journal of Cleaner Production*, 212(1), 270-301. DOI: 10.1016/j.jclepro.2018.11.299

AN ANALYSIS ON THE SELECTED COUNTRIES IN THE CONTEXT OF CURRENT FORMS OF GOVERNMENTS' SUCCESS IN SOLVING THE NEW NORMAL'S COMPLEX PROBLEMS

YENİ NORMALİN KARMAŞIK SORUNLARINI ÇÖZMEDE MEVCUT HÜKÜMET MODELLERİNİN BAŞARISI BAĞLAMINDA SEÇİLMİŞ ÜLKELER ÜZERİNE BİR ANALİZ

Harun SEMERCİOĞLU¹

Abstract

The Covid 19 pandemic, which started to spread at the beginning of 2020, has led to a new paradigm that has been defined as the 'new normal' in the world with its ongoing effects until today. With this study, it is aimed to determine which of the existing forms of government achieves more success in solving the problems which have deepened with the effect of the pandemic and are getting more and more complex with each passing day as we experience as a result of global environmental problems, wars and the unfavorable international political economy. In this context, the 'new normal' has been defined by drawing the conceptual framework of politics and forms of government that have been implemented until today. Then, today's complex problems are analyzed in global security and economy, income distribution, social security, education, environment socio-cultural and other dimensions. In the following section, the selected government models were compared within the framework of the determined parameters, and the success of the problems in the solution was determined. In the conclusion, the contribution of government models to this success has been questioned, and some solution proposals have stated. It has been determined that the form of government alone is not sufficient in the success of solving today's complex problems, and other variables such as power ability, geopolitics, identity, religion and moral values are also effective. In addition, the importance of the power model in the country as well as the way of prioritizing the problems understood, while the importance of how international and domestic policies have been determined as the allocation of budget resources also has revealed.

Keywords: Politics, The New Normal, Government, Political Economy, Pandemic.

Öz

2020 yılının başında yayılmaya başlayan Covid 19 pandemisi, bugüne kadar süregelen etkileriyle dünyada 'yeni normal' olarak tanımlanan yeni bir paradigmaya yol açmasına etki etmiştir. Bu çalışmayla, pandeminin de etkisiyle derinleşen başta küresel çevre sorunlar, savaşlar ve ekonomi politik nedenler sonucunda yaşadığımız ve her geçen gün daha da karmaşıklaşan meselelerin çözümünde mevcut hükümet şekillerinin hangisiyle daha fazla başarı sağlandığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, başlangıçta politika ve günümüze kadar uygulanarak gelmiş olan hükümet şekillerinin kavramsal çerçevesi çizilerek 'yeni normal' tanımlanmıştır. Sonrasında günümüzün karmaşık sorunları; uluslararası güvenlik, küresel ekonomi ve gelir dağılımı, sosyal güvenlik, çevre, eğitim ve sosyokültürel boyutlarıyla ortaya konmuştur. İlerleyen bölümde, seçilmiş hükümet modelleri belirlenen parametreler çerçevesinde karşılaştırılarak, belirlenen sorunların çözümündeki başarısı analiz edilmiştir. Sonuçta, hükümet modellerinin bu başarıya katkısı sorgulanmış ve bazı çözüm önerileri dile getirilmiştir. Günümüzün karmaşık sorunlarının çözümünde yönetim biçiminin tek başına yeterli olmadığı, güç yeteneği, jeopolitik, kimlik, din ve ahlaki değerler gibi diğer değişkenlerin de etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ülkedeki güç modelinin önemi ve sorunların nasıl önceliklendirildiği anlaşılmış, bütçe kaynaklarının tahsisi kadar uluslararası ve iç politikaların nasıl belirlendiğinin önemi de ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Politika, Yeni Normal, Hükümet, Ekonomi Politik, Pandemi.

¹ Dr. Öğr.Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İİSBF, harsem@yahoo.com, Orcid: 0000-0003-4732-5032

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 07.10.2023 – Kabul Tarihi: 16.01.2024

DOI:10.17755/esosder.1185693

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 449-467

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. INTRODUCTION

From the date when humanity began to live as a community, it has survived to the present day by “evolving” on the way of administration and government. From Ancient Greece to feudal principalities, from empires to nation-states, from monarchy to democracy, from communism to fascism, formations have taken their place in history. Thinkers such as Friedirch Hegel and Karl Marx have also accepted that the process from the primitive tribal life of human societies to the modern life today has made a progress extending to 'liberal democracy'. Fukuyama carried this further and argued that 'liberal democracy is the most advanced form of government' in his book named “The end of history and the last man” and that it cannot be better than this and that the point we have reached is the end of history (Fukuyama, 1992, pp.xi-xii).

The pandemic, which started in China at the beginning of 2000 and spread all over the world in a short time, lasting more than two years, had great effects in many dimensions, especially health, economic and sociocultural. In the global political system of the “Cold War”, which ended at the beginning of the 1990s, it was seen initially that the world system evolved towards unipolarity under the hegemony of the USA. In the following years, China's influence in international political economy, especially in the economic and military fields, and the fact that countries such as the Russian Federation (RF) and India took sides with China and acted as a bloc has changed the balance. On the other hand, the United Kingdom's decision to leave the European Union (EU) with Brexit in 2016 and completely cut off as of 2020 has reduced the global effectiveness of the EU. Again, in February 2022, the RF's military operation to invade Ukraine and the war between the two countries has increased the administrative burden of the states and the international community, which have great problems due to the pandemic. In today's circumstances defined as the 'new normal', it has become difficult to cope with the complexity of the problems that state governments have to deal with, increasing environmental problems and the effects of scarce resources and ongoing wars with the effect of global warming.

2. LITERATURE REVIEW

Those who manage the state and hold the power ensure international relations and the needs of the people and the welfare and development of the countries through the policies they determine. In this section, the connection between international and domestic politics will be revealed by drawing the conceptual framework of politics, and then government models will be explained.

2.1. The Conceptual Framework of Politics

Politics means epistemologically to be related to the city-states called “polis” in Ancient Greece. Because city states which possessed their own system of governments mean today's states, *'politics'* is “concerning to the states” about all issues. There are many definitions and perspectives about politics. Heywood classifies the meaning of politics in four approaches: 1) as art of government, 2) as public affairs, 3) as compromise and concensus, 4) as power. (Heywood, 2019, pp.36). However the wide and dominant perspective about the politics is related to ‘human relations in all different domains of life,’ it will be propounded *'politics'* in this study in a narrow and traditional manner which is related to ‘the state and government’(Eijk, 2018, pp.10).

In the ligt of these explanations, politics can be defined as ‘what takes place in within a polity, a system of social organization on the machinery of a government/president’. In other

words, it is “government policy, along with its construction and its effects” (Eijk, pp.12; Hoogerwerf, 1979, pp.42). In this context, we can describe polity as “a society organized through the exercise of political authority”, “rule by the many in the interesets of others” for Aristotele. (Heywood, 2019, pp.37). Politics in this meaning perspective has advanced in historical process by political philosophy in the ideas of philosophers such as Hobbes, Locke, Machiavelli, Rousseau, Hegel and Marx (Eijk, pp.12).

2.2. The Government Forms

There have been many government forms from Ancient Greek to today's modern states in mankind's evolution. Also, philophers thought a lot about common wealth and the governance and classified the government models. Machievelli specifies the states and governments in two kinds at his book “The Prince” in 1513; monarches (hereditary, mixed and with public support) and republics. He also addes as the other kinds of states: 1) won by the new ruler's own forces and ability, 2) won by lucky circumstance and someone's armed foces, 3) won by crime (Macchievelli, 2014, pp.5-41). Hobbes also classified the common wealth (state) in three kinds in 1651 “as the man represents himself and where the sovereignty” is: 1) monarchy (*tyranny and oligarchy*), 2) democracy, 3) aristocracy. According to him, “the difference between the tree kinds of common wealth is in the diversity of convience or aptitude to produce the peace and the security of people for which end they were instituted” (Hobbes, 2017, pp.142-143). Then in 1690, Locke sorted the forms of common wealth as democracy, monarchy (hereditary and elective), oligarchy and mixed forms of government in four types. In democracy, he remarks that whole power of community may employ the power of making laws fort he comunity and executing them by the officers whom they appointed. If the power of making laws were into the hands of few selected men, their heirs or successors, the form of the government is monarchy; if to him or his heirs it is a hereditary monarchy. After this monarch's death, this power may regain, only of nominating a successor to return to them in an elcetive monarchy (Locke, 1824, p.207-208).

In this study, the government types classified simply in four forms according to the thinkers' classification in the historical process: 1) monarch, 2) democracy, 3) comunism/socialism and 4) the others.

2.2.1. Monarchy

In Bratinnica Dictionary, monarchy is defined as “a political system based upon the undivided sovereignty or rule of a single person” (Britanicca, 2022). In monarchy, the power of government and soverignty of community or a nation belongs to a monarch. Today's monarchy models are usually “constitutional monarchy” in West (e.g. Belgium, the Netherlands and Sweden) as also in Japan and Malaysia. A monarch represents a state or a nation with a non partisan role as embodying a constitutional authority in this kind of monarchy (Bulmer, 2017, pp.3-5).

A survey of Rose and Kavanagh about attitudes toward the monarchy among a random sample of the people in Glasgow city of United Kingdom (UK) concludes that % 70 of people thinks that monarchy is the best system of government. And only % 23 of these people remarked that the Western countries like America, Australia and such countries may have a better

government models. These researchers also argue that there are sociologic, religious and tradiotanal purposes in this kind og governement model. They also add that monarchy may strenghten organic unity and makes the royalty as a national symbol which the other countries may follow in the World affairs (Rose&Kavanagh, 1976, pp.561-566). However it can not be asserted just by this research that all the community governed in monarchy is pleased, but it is possible to state that monarchy is still an ackownledged government model.

2.2.2. Democracy

Democracy is epistemologically comes from the term '*demos*' (people) and '*kratein*' (to govern) words from Ancient Greek. It can be defined shortly as "the government of the people in which power and civic responsibility are implemented by all citizens, directly, or through elected representatives for the purpose and wealth of the community. According to mostly known Abraham Lincoln's definition, democracy is "the government of the people, by the people and for the people" (Becker, 2008). In summary, democracy belongs to "the principles of majority rule and individual rights" and "the ideal sor values of political freedom and equality" (Munch, 2016, pp.2).

It is known that there are 123 democratic countries in the World. We can compile the basic and common elements of democratic states as follows: 1) Fundamental freedom and civic rights, 2) elections and the right to vote, 3) rule of law, 4) seperation of powers (legislative, executive and judiciary), 5) Independent audit instutions (Constituional Court, Court of Accounts etc.), 6) the parliament, 7) democratic pluralism, 8) the existance of the opposition, 9) the public opinion and free media (Munch, 2016, pp.2-16).

Democracy is usually related to '*legitimacy*'. Heywood thinks that democracy promotes legitimacy by expanding the opportunity for political participation to government by voting. And, democracy ensures to live in a relative peace by conciliation and negotiation. It also provides a long term political stability by operating a feed back mechanism in which governments may be removed according to public choice. So, '*disequilibrium*' can be averted and the potential civil strike and rebellion may be undermined (Heywood, ibid, p.169-170).

2.2.3. Socialism

Socialist idea have been seen firstly in Plato's "Republic", later then Thomas More's "Utopia", but could not shape until the 19th century (Heywood, ibid, pp.92). Karl Marx, Fredric Engels and Lenin are the most popular thinkers in this ideology. Marx indicated that "socialism is the first or lower phase of communism" (Çam&Kayaoğlu, 2015, pp.386) and Engels defined communism as "the doctrine of the conditions of the liberation of the proletariat" (Engels, 1969, pp.87). Marks and Engels showed the ideal of Communism by stating in their book Communist Manifesto: "*Let the ruling classes tremble at a Communist revolution. The proletarians have nothing to lose but their chains. They have a world to win. Workingmen of all countries, unite!*" (Marx and Engels, 1955, pp.46).

After the Bolshevsk Revolution in 1917, Soviet Union became an important actor in international system. And with Stalin's efforts, the socialist/communist ideology and Soviet's influence spreaded to the Eastern Europe countries and Asia-Pacific after the Wold War II. Soviet Union and its allies began to act together in international politics and so "a communism

fear” emerged in the USA and other side of the World. This two blocked “Cold War” existed untill the resignation of Soviet Union’s Mikhail Gorbaches in December, 1991. As the globalisation speeded up, because of the lack of inequality, hunger, poverty, liberty and human rights, the liberation movements arised in Socialist countries. While these countries are articuating the liberal and democratic side, the “Cold War” finished and socialism failed generally in the World (Verdery, 1996, pp.3-4). This situation has led to a major paradigm shift that will lead to very important developments in international politics in the following years.

2.2.4. The Others

It is possible to specify dictatorship, theocracy, totalitarianism as the other government forms. In dictatorship, a leader, a small group or a party exercises power, makes all government descisions and rules. In this type of government, all institutions are in line with the interests and orders of the regime and usually works without respecting the mechanism of instutions or laws (Lidén, 2014, pp.51-52). The dictotarship goverment models are “military dictatorship, personalistic dicatatorship, single party dicatorship, hybrid dictatorship”. It is asserted that there are 52 countries in the dictatorship or authoritarian regime in the worldwide as of 2020. There are similar 27 countries in Asia, 22 countries in Africa and 3 countries in Latin and South America (Dictatorship Countries, 2022).

Theocracy is a government type in which religious and political authority are united. In this kind of government, religious law and God’s orders according to the Holly Book regulate the public and civil matters. In Islamic states, there are various forms about the public law. For instance, Saudia Arabia which declared the Qur’an to be country’s institution, has adopted a basic regulation placing political authority exercised by the King and Royal Family (Künkler, 2012, pp.547-548). Vatican, Yemen, Sudan, Saudia Arabia, Mauritania, Iran and Afghanistan are today’s theocratic countries (Worldatlas, 2022).

The totalitarian state is a state in which a totaliter leader exercises the power for the government and “destroys any potantial source of political opposition”. The notion about the totalitarian state firstly formed with Italy’s Mussolini in 1932. And later then, ‘the party controlled totaliter regime’ in Germany got the power araound 1934 (Ridgewell, 1970, pp.1-6). Totalitarianism generally includes these features: 1) The destruction of the old order as presenting a radically new and cleansed age, 2) economic/breuauratic collectivism, 3) controlling the mass media, 4) culturing a martial solidatiry and using dominate figures to influence espacially the youth, 5) eleminating active oppositionists and the people which categorized ‘enemy’, 6) using terror to overawe all whom the regime deems menacing (Baehr, 2005, pp.2344-2345).

3. THE NEW NORMAL’S COMPLEX PROBLEMS

3.1. What’s the “New Normal”?

As a result of the Covit-19 pandemic, which started in 2020 and lasted for more than two years, a new paradigm in globalization has emerged with the developments in the international system, and it seems that a situation has passed which is now defined as the new normal. It is known that this concept, which started to be used after the 2008 global economic crisis, was included in the study titled “Navigating the New Normal in Industrial Countries” written by Mohamed A. El-Erian and published by the IMF in 2010. It is possible to define the

concept of 'new normal' as “a new situation that occurs after very important and traumatic events”. This situation then becomes normal by taking the place of the old one and replaces the habits with the previous application (Semercioğlu, 2020, pp.1023).

In the pandemic period, the health systems of many states, which are seen as strong as global actors such as USA, Russian Federation and United Kingdom have come to the point of collapse due to the epidemic, and also the effects of this were felt more especially in developing and underdeveloped countries. All elements of the international economic system were deeply shaken in this process and afterwards, and the sudden increases in commodity prices and demand caused inflation to reach 10 % even in the most developed countries of the West, including the USA. On the other hand, the increase in supply chain and global logistics costs has resulted in excessively high prices for goods and services. The situation in question further deteriorated the already corrupt income inequality and led to the deepening of poverty.

The new normal's complex problems will be analyzed in the following items.

3.2. International Security

The Covid-19 pandemic has affected the whole world with its security extents as well as the other impacts. In particular, the rising of the energy needs of countries has increased the tension in regions with potential energy sources. In this period, UN Security Council (UNSC) concentrated especially in the regions and countries where conflicts are experienced and the peace keeping activities are carried out from the beginning of 2020. Countries such as Libya, Yemen, Syria, Iraq, Sudan, Afghanistan, Ukraine, Mali, Somalia, Korea, Colombia, Congo, Haiti and Lebanon stand out, as well as the ‘Question of Palestine’ and the ‘Cyprus Question’. Moreover, this organisation also called for a “global ceasefire” in July 2020 for all ongoing conflicts in order to combat the epidemic more effectively. Although this call was repeated several times by UNSC in the following period, it is difficult to say that an effective result was obtained. While child fighters, mass migrations, and humanitarian issues within the scope of the conflicts in these regions have been discussed at the UNSC, international terrorism, organized crime and women's rights emerged as the new normal's other security agenda topics. Despite all these developments, the efforts for solutions of UNSC has been continuing to ensure global peace after the pandemic (Semercioğlu, 2022, pp.147).

In 2022, the inadequacy of the UN and the international community in solving global security problems was seen again in the occupation of some of the Ukraine's territory by the RF on February 24, 2022. RF has made a full-scale military invasion to Ukraine, which RF's army invaded many residential districts in the southern and east of Ukraine as also Luhans and Donetsk regions until today. Because of this conflict, more than 5 million refugees, mostly women and children fled from Ukraine to neighboring countries. Diplomatic efforts to stop war go on, but it seems difficult because of RF's President Putin's policy which he wants Ukraine not to be a part of the West (Semercioğlu, 2022, pp.151). Unfortunately, the attitude of the UN and the West on the solution of this security issue could not go beyond economic sanctions and political pressure. The war in question caused a major global food and energy bottleneck by disrupting the grain and energy supply, and caused significant damage to the world economy, which was deeply shaken by the pandemic.

On the other hand, the recent tensions between the PRC and Taiwan in the Pacific and the events between the Republic of Serbia and Kosovo in the Balkans are likely to cause the conflicts between countries and societies, which have been experienced in the historical process and which have not been resolved, to suddenly turn into armed conflict and cause global security problems to become inextricable.

3.3. World Economy and Income Inequality

It is seen that the pandemic has had great negative effects especially in international trade and human movements and in the energy sector. It is possible to say that in the period of the last pandemic, the world faced with the biggest global economic slowdown and life difficulties seen after World War II. According to World Bank (WB), the interruption of the production in many factories in China, the USA, the European Union (EU) and other countries because of the last pandemic, caused a decrease in the supply of exportable goods and a deterioration in the international trade balance. International trade decreased by about 13 % in the first six months of 2020. And on the other hand, World Trade Organisation (WTO) predicted the volume of world trade in goods, experienced a decrease of 5.3 % in 2020, while the global economy contracted by 3.6 % (Semercioğlu, 2022, pp.145).

Annual GDP (Gross Domestic Product) will soar past \$ 100 trillion for the first time, two years earlier than previously forecast, according to the latest projections. According to London-based economic consulting firm CEBR, total GDP is predicted to then double to \$ 200 trillion by 2035. In part, the current surge reflects how effectively the world's biggest economies have adjusted to the pandemic with rising inflation, particularly in the U.S. and the other UN countries. In many projections, China is expected to pass the U.S as the world's largest economy in 2030 (Fortune, 2022). Global GDP projections is shown in the Figure-1.

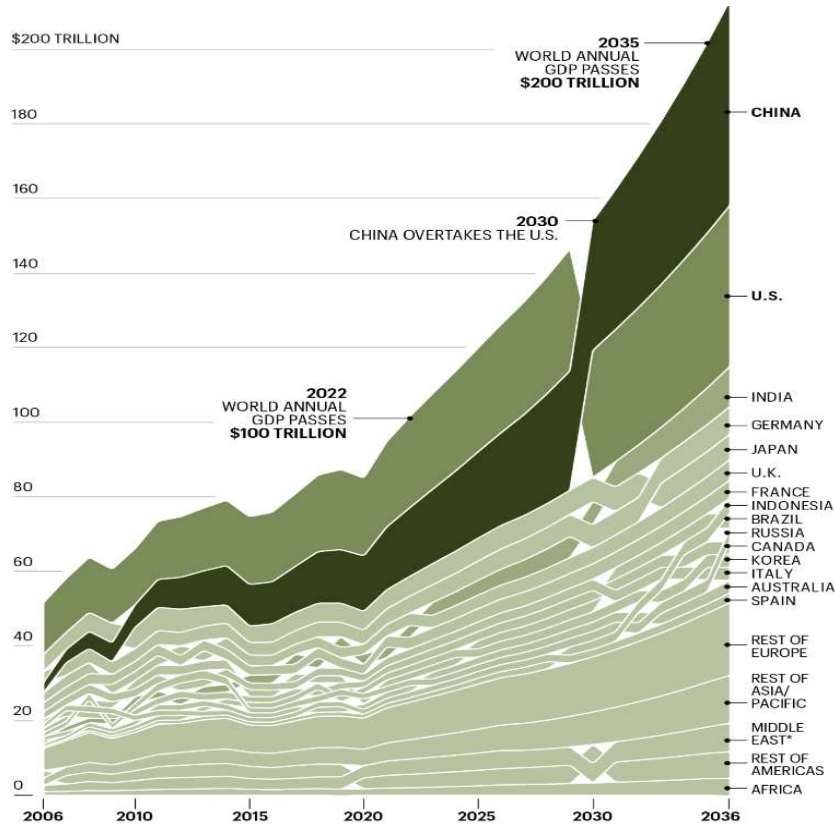

Figure-1: Global GDP Projections (Source: <https://fortune.com/longform/global-gdp-growth-100-trillion-2022-inflation-china-worlds-largest-economy-2030/>)

According to the UN, the income distribution in the world has been getting worse day by day in recent years. Today, 71 percent of the world's population live in countries where inequality has grown. After the last pandemic, especially the economies of developing countries have been affected more, and this has deepened the injustice in income distribution. Since 1990, income inequality has increased in most developed countries and in some middle-income countries, including China and India. The average income of people living in North America is 16 times higher than that of people in sub-Saharan Africa. Moreover, in the 10 years since financial crises in 2018, the number of billionaires has nearly doubled, and the fortunes of the world's super-rich have reached record levels. In 2018, the 26 richest people in the world held as much wealth as half of the global population (the 3.8 billion poorest people), down from 43 people the year before (UN,2022).

Figure-2 reveals that national average income levels are poor predictors of inequality: among high-income countries, there are also very unequal countries like as the US, while other are relatively equal such as Sweden. The same is true among low- and middle-income countries like Brazil and India, with some exhibiting extreme inequality, somewhat high levels like China and moderate to relatively low levels such as Malaysia, Uruguay (World Inequality Report, 2022).

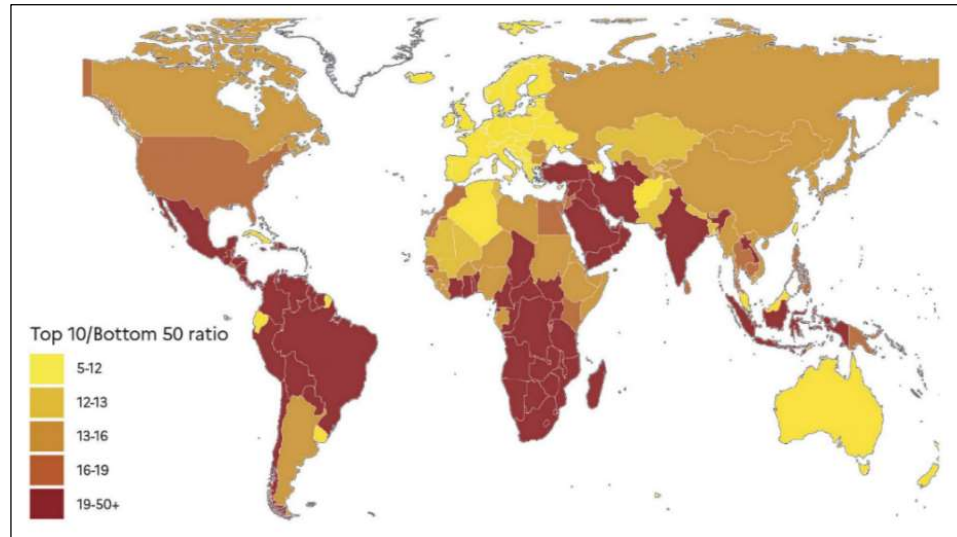

Figure-2: Top 10/Bottom 50 Income Gaps Across the World, 2021

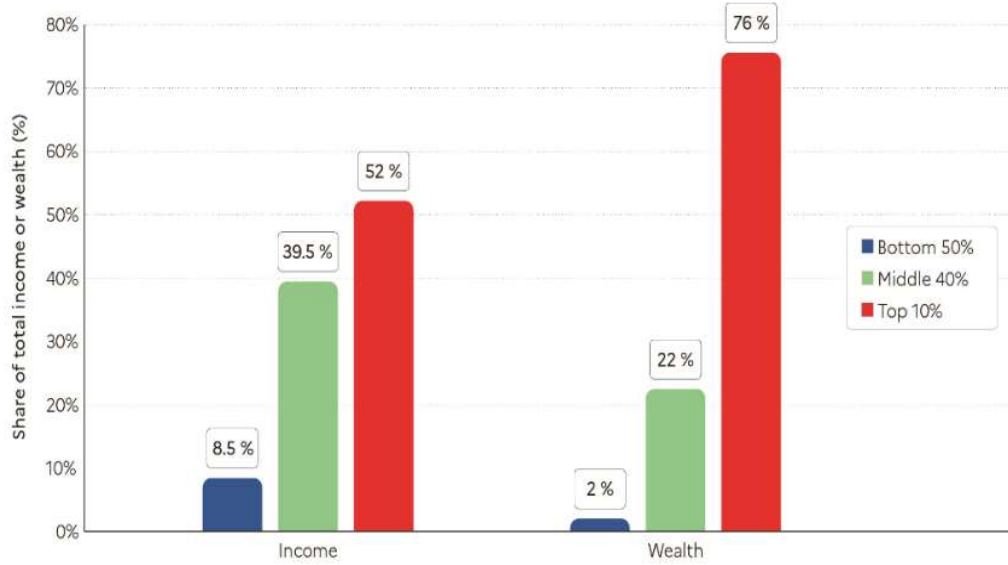
(Source: <https://wir2022.wid.world/executive-summary/>)

As it can be seen, while the total GDP in the world continues to increase over the years, the gap between the richest and the poorest grows in an inverse proportion, and income inequality increases. However, it is noteworthy that China, which does not implement a fully liberal economic model and is not democratic, is expected to take over the economic leadership from the USA by the 2030s.

3.4. Social Insurance and Healthcare

With the Covid-19 pandemic, the health and social security systems of many states, which are seen as strong as global actors, have come to the point of collapse due to the epidemic, and the difficulties experienced by the poor in accessing health services, especially in many countries in the USA and the EU, have brought the concepts of social state and social security back to the agenda (Semercioğlu, 2020, p.1017). On the other hand, the inadequacy of even the *'right to life'*, which is the most fundamental right of human beings, especially in underdeveloped countries, and the inadequacy of access to health services and vaccines.

Global wealth inequalities are also increasing since the 1980s, similar to the inequality in income distribution. Figure-3 shows while the richest 10 % of the global population own 76 % of all wealth, the poorest half of the global population barely owns any wealth at all, possessing just 2% of the total. On average, the poorest half of the population owns USD 2,950 per adult, and the top 10 % own USD 560,000 on average.

(Source: <https://wir2022.wid.world/executive-summary/>)

Figure-3: Global Income and Wealth Inequality, 2021

As a result, the success of international organizations, such as the UN and WHO, in eliminating the inadequacies in social insurance and health services have emerged, and their competence in fulfilling their activities and responsibilities has begun to be discussed in the international public. It has also increased the questioning of the existing international system established after World War II.

3.5. Education

Over the past decade, UN conduct many major affairs towards to increase access to education and school enrollment rates at all levels, particularly for girls. Nevertheless, about 260 million children worldwide nearly one fifth of the global population in that age group were still out of school in 2018. And more than half of all children and adolescents worldwide are not meeting minimum proficiency standards in reading and mathematics. In 2020, as the COVID-19 pandemic spread across the globe, a majority of countries announced the temporary closure of schools, impacting more than 91 percent of students worldwide. By April 2020, close to 1.6 billion children and youth were out of school. Today, despite the Omicron variant, schools are open in most countries thanks to the implementation of health protocols and vaccination programmes. Nevertheless, nearly 369 million children especially in the underdeveloped countries who rely on school meals needed to look to other sources for daily nutrition (UN, Quality Education, 2022).

3.6. Environment

Since its existence on earth, humanity has lived in harmony with the environment and sought ways to protect itself from disasters while benefiting from the blessings of nature. After the industrial revolution, the damage of societies to the environment has increased day by day, and many environmental problems such as global warming and therefore large fires, melting of glaciers, climate changes and related natural disasters such as droughts and floods, pollution of the seas, soil and air have emerged.

Scientific studies show that the average temperature in the world has increased by 1.1 C degrees compared to the pre-industrial revolution, and therefore the whole ecosystem has been negatively affected. Because of this, climate crises has began to occur resulting as the melting of glaciers, drought, natural disasters such as floods, and the decrease in animal and plant varieties increasingly. In addition to these, it is possible to add biodiversity loss, food and water insecurity, plastic, textile and fashion wastes, overfishing, noise pollution, acidification of the oceans and pollution of the sea and rivers as other environmental problems (Robinson, 2022).

3.7. Social-Cultural

Due to the international system that has become more interconnected with globalization, it has been seen that international interaction and cooperation have become more imperative in the solution of the new normals' many problems and the management of the crises experienced today. In the last pandemic, the inability of the states to prevent the global spread of the virus despite the measures they have taken has further revealed this necessity.

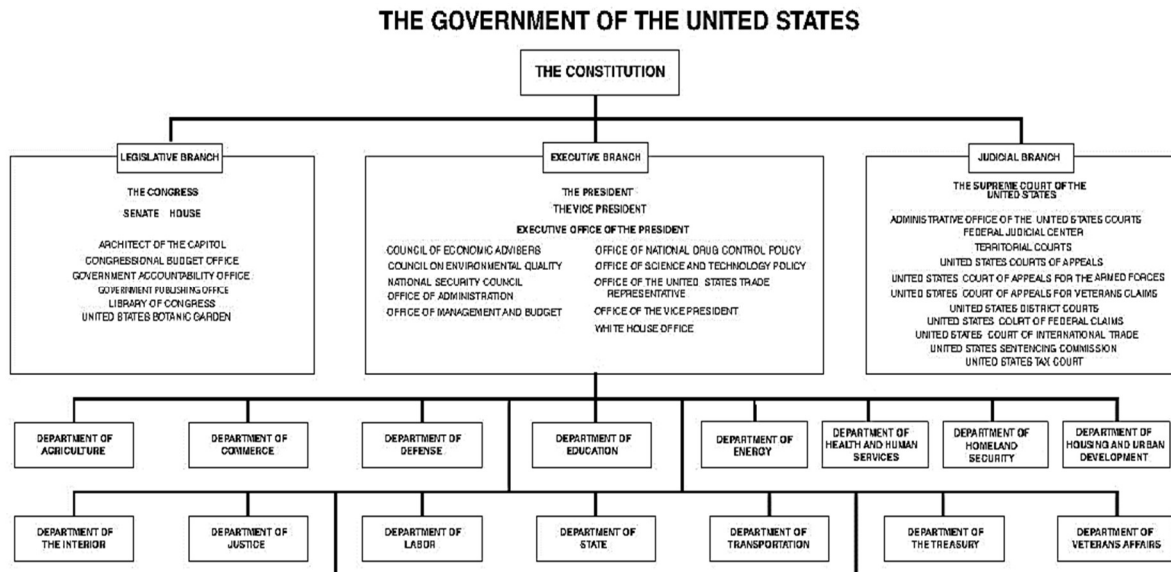
Moreover, due to the fact that the virus in question emerged in China and spread to the world, it caused a reaction in the international public opinion especially to this country and its citizens, and also led to the consolidation of nationalist feelings in societies. On the other hand, security problems in Afghanistan, Pakistan and the Middle East, especially in Syria, have caused some people to migrate to the West recently. These human movements, combined with the effects of the pandemic, have caused important sociocultural effects in many countries, especially in countries such as Turkey, which receives the most immigration.

4. GOVERNMENT MODELS' SUCCESS IN THE SELECTED COUNTRIES

4.1. USA (Presidency Based on Pluralist Democracy)

The USA are a republic ruled by three levels of government: 1) Federal Government, 2) State Government, 3) Local Government. It is a model which legislative, executive and judicial branches check and balance each other.

Federal Government includes the President, the Congress (legislative branch) and the Supreme Court (judicial branch). The President is responsible for the government of the state under control of the parliament and is mostly a representative person for the country. There's also a 24 members cabinet which is a council of ministers and a vice President. The Congress is made up of the House of Representatives and the Senate. The House of Representatives has 435 members, which are voted every two years. Each state of the USA has got at least one congress(wo)man in the House of Representatives, the number is depending on the size of the state's population. The Senate is consisted of 100 so called Senators, elected for six years. Each state sends out two senators to the Senate. The Supreme Court is the highest court in the whole country and is composed of nine supreme judges (The United States Government Manual, 2022). The Government of US is like as shown in the Chart-1.

Source: The United States Government Manual, <https://www.usgovernmentmanual.gov/>,
Access Date: 23.08.2022.

Chart-1: The US Government

In the government in each of the 50 states of America, there are own constitutions and different laws concerning education, crime and health. A governor rules as the head of the state and all the states have their own legislative branch, elected by the state's people and also have their own state supreme court.

The local government is an municipality organization which can be found in province or city areas. The ultimate authority of the local government is the mayor which they have only little or no power of the city's government in most of the states (Kainzbauer, 2022).

4.2. People's Republic of China (One Party Rule)

The political structure of the People's Republic of China (PRC) which was founded on October 1, 1949 is based on 'one-party rule'. Chinese Communist Party (CCP) founded in 1921 is the country's sole political ruler and is integrated with the state. The state policy is implemented through the party. The President is also the General Secretary of the CCP.

Central organs of the state; National People's Congress (NPC), Presidency, State Council, Central Military Commission, Supreme Court and Attorney General. The State Council is the highest body of state administration and executive power and government affairs are followed by this council which consists of 4 deputy prime ministers, 4 council members, 25 ministers and is headed by the prime minister. The most authoritative body of the state administration is the Politburo Standing Committee, which is subordinate to the CCP Central Committee. The Standing Committee is an institution above the Government and has the final say on important matters concerning the country. The head of the Politburo Standing Committee, which consists of seven members, is the Head of State. In China, the task of the parliament is more representative. The members of the assembly, called the National People's Congress (NHC), are not appointed by the people, but by the CCP (Çin Ülke Profili, 2022).

4.3. The United Kingdom (Constitutional Monarchy With Parliamentary Democracy)

The United Kingdom is a country, made up of four nations: 1) England, 2) Scotland, 3) Wales, 4) Northern Ireland. It is ruled by a 'constitutional monarchy' with limited federalism and some of the nations have their own national assemblies. The parliament which began in 1215 with the signing of the Magna Carta and continued by Simon De Montfort which included commoners for the first time in 1265. Three parts of parliament are the Regent, the House of Lords and the House of Commons.

The Regent is the descendant of the Kings of medieval England which signs all legislation, who can declare war or peace and also calls on majority party in the House of Commons to form a government in his/her name. The House of Lords is the successors of the Barons, Earls, Dukes, and Marquesses of medieval England and Scotland which members are called "Peers". They are appointed for life by the regent with consent of the House of Commons. The House of Commons is elected as the representatives of the UK's people which is elected through a "first past the post" electoral system. They are responsible for day-to-day legislation and governance. The majority party, or coalition of minority parties which are equivalent to a majority in number has the responsibility for governing. And the leader of the government is known as the Prime Minister (Marsicano, 2022).

4.4. Italy (Parliamentary Democracy)

Italy has been governed as a democratic republic since June 1946, when the royal system, which had been in existence since 1861, when it united, was abolished by referendum. The current Constitution of Italy came into force in January 1948. Italy's government is a multi-party republic with a 'parliamentary democracy', and the legislative, executive and judicial powers operate independently of each other. The executive power is in the council of ministers and is chaired by the president. The legislature is jointly run by the national assembly and the cabinet. Judicial power rests with independent courts (ATO, 2022).

The current organisation of the Italy Presidency of the Council of Ministers consists of; 1) the Secretary General, 2) direct staff offices, 2) departments and autonomous directorates general, 3) task forces, and, 4) other organisational units (Italian Government, 2023).

4.5. Republic of Mali (Semi-Presidential Representative Democracy)

The Republic of Mali was historically located in a landlocked region in West Africa as part of the Ghana, Mali and Songhay Empires. France seized control of this region towards the end of the 19th century. The Sudanese Republic and Senegal declared independency in 1960 as the Mali Federation. When Senegal withdrew after only a few months, then Sudanese Republic was renamed Mali. The country, which was ruled by juntas as a result of military coups until 1991, was defined as a unitary republic with a new constitution adopted in 1992 and it was decided to be governed by the President and the National Assembly. The Republic of Mali, whose democratic administration has been interrupted by military coups many times until today, has again passed under the administration of the military junta after the military intervention in August 2020. It is planned that the country will return to a democratic regime in March 2024 (CIA, 2022).

5. METHOD AND LIMITATIONS

This study was conducted with the statistical data analysis method and the success of selected countries against the important problems of the new normal was revealed. In addition, the parameters to be used to reach the result were determined and the related data of the countries were collected in a table by scanning from the relevant sources. By comparing the obtained data with other selected countries, it was tried to reach the result in the context of this analysis.

In this study, six countries selected as examples were determined to represent the current different forms of government. Although the data in this context create a limitation in revealing a general definitive result for all countries, the results obtained are sufficient to analyze the research subject. The conclusion reached as a result made it possible to make an evaluation and recommendations.

6. FINDINGS AND DISCUSSION

The success of the countries selected from different government forms in this study with the problems revealed in the 'new normal'. The limitation of this study is to include data on the main and weight-bearing issues in the aforementioned problems. Even within this limitation, it is possible to reach a scientific conclusion by making an evaluation. In the Table-1, statistical data and country rankings of two important issues which are among the problem areas examined in this study and also their place in comparison to other countries in the world are given.

According to these data, in the field of security of selected five countries, it is seen that PRC has the largest 2th armed force in the world while the lowest presence is in Mali. However the Army of USA is the 5th in the world, its effectiveness and power with technical equipment has also very important effect. Moreover, the highest level of security threat is in Mali, on the other hand, the PRC is considered to be at the lowest risk.

In terms of economic and income inequality parameters; the obvious superiority of the USA in GDP per capita is 69,287 USD, Mali is at the forefront of poverty in the world with 917 USD, and the inflation rates figure for 2022 are around 2.65 in PRC, 8.72 in Mali and 10.1 in UK. These data reveal that the striking point of income inequality in countries and globally, and with the shrinkage of the global economy after the pandemic, annual inflation reached the level of 10s even in developed countries.

Table-1: The Data of Selected Countries in the Appointed Issues

	Security		Economy and Income Inequality		Social Insurance and Healthcare		Education		Environment		Socia-cultural	
	Security Threat Index (in 10)	Armed Forces Power (Thousan)	GDP Per Capita, 2021	Inflation, 2021/2022	Hospital Beds Per 1000 People	Dr. Per 1000 People	Education Expenditures, 2019 (%)	Education Service Price (World Average: 100)	Carbondioxide Emissions Per Capita	Alternative and Nuclear Energy, Percent of total Energy Use, 2019	Tourist Departure	Human Rights and Rule of Law index
USA	5 95/177	1.380 5/177	69.287 7/176	8.52	2.83 30/38	2.64 24/30	5.0	272.75 4/167	15.24 11/168	10.42 133/194	60.550 1/173	4,5 112/177
PRC	5.2 87/177	2.535 2/177	12.556 57/176	2.65	4.57 15/38	2.24 28/30	3.5	177.85 14/167	7.35 32/168	14.45 117/194	20.334 6/73	9.7 3/177
UK	3.2 137/177	149 41/177	47.334 22/176	10.1	2.5 34/38	2.95 22/30	5.2	117.38 33/167	5.4 54/168	12.24 124/194	23.827 3/73	2.4 148/177
Italy	4.8 99/177	342 18/177	35.551 28/176	8.36	3.14 24/38	4.05 9/30	4.3	118.56 32/167	5.38 55/168	17.27 109/194	21.448 4/73	0.8 169/177
Mali	9.7 2/177	21 158/176	917 158/176	8.72	No data	No data	3.4	34.67 114/167	0.29 164/168	76.64 23/194	No data	7.2 55/177

(Source: Business and Economic Data For 200 Countries, https://www.theglobaleconomy.com/indicators_list.php, and CIA, The World Factbook, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>, Access Date: 26.08.2022)

In social insurance and health services, PRC ranks first with 4.57 in the number of hospital beds per 1000 people among in the selected countries, while the UK scores 2.5 and the USA is 2.83 which they do not have sufficient means in this regard. At the same time, it is understood that Italy is in the best situation with 4.05 in the number of doctors per 1000 people, while the least number of doctors is in the PRC with 2.24.

In terms of education, it is seen that the UK leads the way in expenditures in this area, followed by the USA, while PRC and Mali spend similar rates on education. However, when the world average of education service fees is accepted as 100, it is approximately 3 times that in USA (272), it is approximately 2 times higher in PRC (177), about average in Italy (118) and UK (117), while it is less than half a fee in Mali (34).

Due to global warming, environmental problems and climate crises in recent years, natural disasters such as floods, raids, etc. have led countries to attach more importance to environmental issues and to increase their efforts to increase global cooperation in this regard. Although it is observed that the efforts to reduce Co2 emission rates have increased, it is understood that the USA is still at the forefront, followed by PRC, Italy and the UK, respectively. On the other hand, it is seen that Mali is in the best situation (76%) in alternative and nuclear energy percent of total energy use, USA is behind the world with 10 % in this regard, and in selected countries it uses the least amount of alternative and nuclear energy.

And finally, as social-cultural parameters, tourist departure and the human rights and rule of law index are selected. Parellel to the GDP per capita, in accordance with tourist departures, USA is number one, and respectively, UK, Italy, PRC ranks in the top six in the

World, when Mali has no data about this issue. According to the human rights and rule of law index, the higher value means the less protected about the human rights and the rule of law in the country. In this context, while Mali is better than PRC conversely and Italy attaches most importance to fundamental human rights and freedoms in the selected countries.

As a result of this analysis; it is seen that the USA, which is governed by the presidency, is one of the largest economic powers in the world with a GDP per capita of approximately 70,000 USD, has the 5th largest army with 1.4 million personnel. And it is the country that sends the most tourists abroad in parallel with the wealth of its people. On the other hand, education service prices are very high and hospital beds are not sufficient for the public in USA.

On the other hand, PRC, which is governed by the communist one-party regime, has the 2nd largest Army, and is in the middle of the world with a GDP per capita of 13.000 USD, but education service prices are also quite high compared to other selected countries. However, after the pandemic, while the other countries including developed countries, is struggling with high inflation, it is in a very good condition with a rate of 2.65 %. And the number of beds in hospitals in PRC is higher than others as a social state's duty. It is estimated that the GDP of the PRC, which is in the 3rd worst position in the world in terms of human rights and rule of law, will exceed the USA in 2030 in the projections made.

Despite the great superiority of the two superpowers in economic, security and socio-cultural fields, it is understood that both are seen at the top places in CO2 emissions, which cause especially major environmental problems and global warming, and that their capacity to use alternative and nuclear energy is at a very low level.

UK, which is ruled by another form of government, monarchy, is in the top ranks with a GDP per capita of close to 50,000 USD. Therefore it is the 3rd country sending the most tourists abroad, has a large army and has the largest education budget among the 5 countries. It is also seen that it is in a very good situation in terms of obeying the rules of law and human rights socio-culturally.

The other European country, Italy, which is governed by parliamentary democracy and has a GDP per capita of over 35,000 USD, is generally at the middle level in the subjects examined. But it is in the best position among the 5 countries in terms of social security and health services, human rights and rule of law.

Lastly, Mali, which is ruled by the military Junta today and is expected to transition to "democracy" after a while, is in the last place in all matters with the GDP per capita that does not even reach 1,000 USD. And it is in a better position than all countries in carbon emissions, since its industry is not developed enough.

7. CONCLUSION

In this study, the success of selected countries managed by different government models in the recent period, which has led to a major paradigm shift as a result of the Covid 19 pandemic and defined as the '*new normal*', has been investigated in solving the difficulties they face. In this context, countries governed by the presidency, communist-based one-party regime,

monarchy, parliamentary democracy and military junta have been selected and the tried-and-tested forms of government have been examined. The achievements of the mentioned countries and their place among other countries have been revealed in the light of statistical data within the framework of the parameters determined in international security, economic, social insurance and healthcare, education, environment and socio-cultural issues.

The international system, which is the scene of the global leadership competition of the USA and the PRC, which is governed by forms of government that are incompatible with each other and especially in contrast to human rights and the rule of law, is largely shaped by the effect of this competition. The countries clustered around the two countries in question are trying to find a place for themselves in the new paradigm. In the historical process, the superiority of the United Kingdom, like the other some EU countries in Europe, which has been seen as the cradle of economic and political power, innovations, culture and civilization in the world for many years, has been shaken.

We can make a conclusion that it does not seem possible to accept the form of government as “the only and most important factor” in the success in solving ‘*the new normal*’s complex problems. Besides the form of government, other variables such as ability of power, geopolitics, identity, religion and moral values must also be considered to be influential. However, with this research, while understanding the importance of the government model as well as the way in which the ruling power in the country prioritizes the problems, the importance of how international and domestic policies are determined and the allocation of budget resources is also revealed. Moreover, as seen in the example of the PRC, the argument that “the countries governed by liberal democracy are also the most ideal and thus the end of history”, as claimed by Fukuyama, is also surely open to discussion.

For the solution of the global problems that arise in this period in the future; international organizations shaped in line with the interests of hegemonic states after the World War II, especially the USA, China and Russia, need to evolve into a more just organizational structure that will protect the rights and interests of all countries and communities in the world. In addition, it is thought that it will be convenient to create a public opinion by increasing international awareness by working on a new hybrid model that includes all government models that prioritize global income justice, human rights and environmental problems, especially by philosophers.

Lastly, all humanity should focus on the goal of achieving a global order in which all the world's resources can be distributed equally, and a form of government that can provide it, instead of the bipolar international political picture that has begun to take shape under the leadership and competition of the USA and China.

8. REFERENCES

- Ankara Ticaret Odası (ATO). (2022). Ülke Raporları, *İtalya Cumhuriyeti*, <https://www.atonet.org.tr/Uploads/Birimler/Internet/Alt%20Tan%C4%B1t%C4%B1m/2020-08-20-%C3%9Cİke%20Raporlar%C4%B1/%C4%B0talya.pdf>, (Access Date: 18.08.2022).
- Becker, P.& Raveloson, J. (2008). *What is democracy?*, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/madagaskar/05860.pdf>, (Access Date: 14.06.2022).
- Baehr, P. (2005). *Totalitarianism*, In M. C. Horowitz (Ed.), *New Dictionary of The History of Ideas*, 6, New York: Charles Scribner's Sons.
- Britanica, <https://www.britannica.com/topic/monarchy>, (Access Date: 13.06.2022).
- Bulmer, Elliot. (2017). Constitutional monarchs in parliamentary democracies, *International Institute For Democracy and Electoral Assistance*, Stocholm, www.idea.int/sites/default/files/publications/constitutional-monarchs-in-parliamentary-democracies-primer.pdf, (Access Date: 13.06.2022).
- CIA, Mali, The World Factbook, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/mali/summaries>, (Access Date: 18.08.2022).
- Çam, T.& Kayaoğlu, M. (2015). Marx's distinction between socialism and communism, *International Journal of Human Sciences*, 12 (1), pp.385-391.
- Dictatorship Countries 2022, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/dictatorship-countries>, (Access Date: 14.06.2022).
- Eijk, C.V.D. (2018). *The Essence of Politics*, Amsterdam: Amsterdam University Press B.V.
- Engels, F. (1969). The principles of communism, *Selected Works*, 1, Progress Publishers, Moscow, pp. 81-97.
- Fortune. (2022). <https://fortune.com/longform/global-gdp-growth-100-trillion-2022-inflation-china-worlds-largest-economy-2030/>, (Access Date: 14.06.2022).
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. New York: Free Press.
- Heywood, A. (2019). *Politics*. 5th Edition, London: Red Globe Press.
- Hobbes, T. (2017). *Leviathan*, London: Penguin Classics.
- Hoogerwerf, A. (1979). *Politologie, begrippen en problemen*, Samsom: Alphen aan den Rijn.
- Italian Government. (2023). <https://www.governo.it/en/offices-departments-and-committees/11986>, (Access Date: 07.09.2023).
- Kainzbauer, M. (2022). *The U.S. Government*, <https://www.grin.com/document/109347>, (Access Date: 14.08.2022).
- Künkler, M. (2012). Theocracy, *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, Princeton University Press, pp. 547-548.
- Lidén, G. (2014). Theories of dictatorships: sub-types and explanations, *Studies of Transition States and Societies*, 6 (1), pp.50-67.
- Locke, J. (1824). *Two treatises of government*, London: C. Baldwin.
- Macchievelli, N. (2014). *The Prince*, London: Penguin Classics.
- Marx, K. & Engels, F. (1955). *The Communist Manifesto*, New York: Appleton Century Croffs.

- Marsicano, C.R. (2022). *The political system of the United Kingdom*, <https://my.vanderbilt.edu/chrismarsicano/files/2016/02/UKPolitics1.pdf>, (Access Date: 14.08.2022).
- Munch, G. L. (2016). What is democracy? A reconceptualization of the quality of democracy? *Democratization*, 23 (1), pp.1-24.
- Rose, R.& Kavanagh, D. (1976). The monarchy in contemporary political culture, *Comparative Politics*, 8 (4), pp.548-576.
- Ridgewell, C. A. (1970). *The popular concept of totalitarianism*, Unpublished M.A. Thesis, Burnaby: Simon Fraser University.
- Robinson, D. (2022). *13 biggest environmental problems of 2022*, <https://earth.org/the-biggest-environmental-problems-of-our-lifetime/>, (Access Date: 14.08.2022).
- Semerçioğlu, H. (2020). Uluslararası ilişkilerde yeni normal: Küreselleşmeden neo-orta çağ'a mı?, *International Journal of Social Sciences Academy*, 3, pp.1015-1036.
- Semerçioğlu, H. (2022). Turkey-Russia Federation relations during the last pandemic in the scope of global and regional developments, *4th International Congress of Multidisciplinary Social Sciences*, Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022). Çin ülke profili, https://ticaret.gov.tr/data/5f3b925713b876ea88e4c9c4/Cin%20Ulke_Profil_i_2022.pdf, (Access Date: 14.08.2022).
- UN. (2022). <https://www.un.org/en/un75/inequality-bridging-divide> , (Access Date: 14.08.2022).
- UN, *Quality Education*. (2022). <https://www.un.org/sustainabledevelopment/education/>, (A.D.16.08.2022).
- Verdery, K. (1996). *What was socialism, and what comes next*, New Jersey: Princeton University Press.
- World Atlas (2022). 7 Countries with a theocratic government today, <https://www.worldatlas.com/articles/countries-with-theocratic-governments-today.html>, (Access Date: 14.06.2022).
- World Inequality Report. (2022). <https://wir2022.wid.world/executive-summary/>, (Access Date: 14.08.2022).

6. SINIF FEN BİLİMLERİ DERSİNDE ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARI KULLANIMININ ÖĞRENCİLERİN ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARINA YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ

THE EFFECT OF AUGMENTED REALITY APPLICATIONS IN 6th GRADE SCIENCE COURSE ON STUDENTS' ATTITUDES TO AUGMENTED REALITY APPLICATIONS

Bilal YILDIRIM¹ - Sultan ARICIOĞLULARI²

Öz

Bu araştırmanın amacı, ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersinde, artırılmış gerçeklik uygulamaları kullanımının öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumları üzerindeki etkilerini incelemektir. Yarı deneysel yöntemle yürütülen araştırmanın çalışma grubunu, 6. sınıf düzeyinde öğrenim gören toplam 68 öğrenci oluşturmaktadır. Toplam dört hafta süren deneysel araştırma sürecinde, deney grubunda dersler artırılmış gerçeklik uygulamaları desteği ile işlenirken, kontrol grubunda derslerin işlenmesine mevcut yöntemle devam edilmiştir. Deneysel işlemden önce ve sonra her iki gruba artırılmış gerçeklik uygulamaları tutum ölçeği ön-test ve son-test olarak uygulanmış ve uygulama verileri analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının kullanımı sonunda öğrencilerin, artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarının olumlu yönde geliştiği belirlenmiştir. Araştırmanın bu bulgusu, artırılmış gerçeklik uygulamaları kullanımının öğrencilerin duyuşsal gelişimine katkı sağladığını göstermektedir. Bu durumun Z kuşağı içerisinde yer alan öğrencilerin sanal ve dijital teknolojilerle iç içe olmalarından kaynaklanabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Artırılmış gerçekliğe yönelik tutum, güneş sistemi ve tutulmalar, fen bilimleri dersi, ortaokul öğrencileri.

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of the use of augmented reality applications in the 6th grade middle school science lesson on students' attitudes towards augmented reality applications in the unit on the solar system and eclipses. The research, conducted through a quasi-experimental method, consists of a study group comprising a total of 68 students enrolled in the 6th grade. Throughout the four-week experimental research period, the experimental group received lessons with the support of augmented reality applications, while the control group continued with the existing instruction. Before and after the experimental process, an augmented reality applications attitude scale was administered to both groups as a pre-test and post-test, and the application data were analysed. The analysis revealed that, at the end of using augmented reality applications in the 6th-grade science course in middle school, students' attitudes towards augmented reality applications improved positively. This finding indicates that the use of augmented reality applications contributes to students' affective development. This outcome may be attributed to the integration of students belonging to Generation Z with virtual and digital technologies.

Keywords: Attitudes towards augmented reality, solar system and eclipses, science course, middle school students.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, byildirim@mku.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4660-0904

² Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğü, sltn.kose@gmail.com, Orcid: 0009-0006-6130-2370

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 01.09.2023 – Kabul Tarihi: 12.03.2024

DOI:10.17755/esoder.1353803

Etik Kurul İzni: Hatay İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden 06.04.2022 tarih ve E-32889839-605.01-87630828 sayılı araştırma izni ve Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığı'nın 19 sayılı kararı ile etik açıdan uygun görülmüştür.

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 468-480

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1.GİRİŞ

Günümüzde, bireylerin ve toplumların başarısında bilimsel bilgi kadar bilimsel tutum da kritik bir öneme sahiptir. Çünkü bireyin günlük yaşamında bilgi, tutum ve beceri birbirini tamamlayan unsurlar olarak bir arada işlev görmektedir. Bu bağlamda, küçük yaşlardan itibaren bilim öğretiminde, bilgiye ek olarak bireyin tutumlarını da içeren bütünlükçü bir yaklaşım benimsenmesi oldukça önemlidir. Özellikle günümüzde, bilim ve teknolojinin iç içe geçmiş olması nedeniyle, bilimsel tutum ile teknolojik tutum birbiriyle bağlantılıdır. Bu nedenle bilimsel tutum, bir anlamda teknolojik tutumu da kapsamaktadır ve elbette bu durum, teknolojik tutum için de geçerlidir.

Ülkemizde, fen bilimleri dersinde öğrencilere küçük yaşlardan itibaren bilim ve teknolojiye yönelik olumlu bir tutum kazandırılması hedeflenmektedir. Ancak, ilköğretim 3-8. sınıflar arasında okutulan bu dersin öğretim programı incelendiğinde, kazanımların genellikle bilgi kazandırma odaklı olduğu gözlemlenmektedir. Dersin öğretim programında bilimsel ve teknolojik tutumu geliştirecek unsurlar olan duyuşsal kazanımların ise sınırlı olduğu görülmektedir (Keçe, Saraçoğlu ve Bektaş, 2020). Bu durum, fen bilimleri dersinin önemli bir eksikliğini oluşturmaktadır, çünkü bireyin bilişsel gelişiminde, bilgiye ek olarak tutum, eğilim ve tavır gibi duyuşsal özelliklerin belirleyici bir rolü bulunmaktadır (Sönmez, 2009). Bu nedenle, öğrencilere bilimsel ve teknolojik tutumların kazandırılması, sadece bilgi odaklı değil, aynı zamanda duyuşsal açıdan da zenginleştirilmiş bir öğretim yaklaşımını gerektirmektedir.

Ayrıca, 2005 yılından bu yana ülkemizde uygulanan yapılandırıcı öğretim yaklaşımı, öğrenme ortamlarının bilgi, tutum ve inançlar çerçevesinde düzenlenmesini vurgulamaktadır (Çeliksöz, 2012). Bu bağlamda, ortaokullarda fen bilimleri dersinde bilişsel, duyuşsal ve psikomotor kazanımların birlikte ele alınması önemlidir (Tertemiz ve Ercan, 2001). Aynı zamanda, programlarda bu kazanımları geliştirecek strateji, yöntem ve tekniklere, etkili materyallerin kullanımına da yer verilmelidir. Çünkü fen bilimleri dersinde bilimsel bilgi, tutum ve beceriyi birlikte kazandırmak, öğretim sürecinde kullanılan strateji, yöntem ve materyallere bağlıdır.

Ortaokul düzeyinde fen bilimleri dersinde öğrencilere bilimsel bilgi yanında bilimsel ve teknolojik tutum ve beceri kazandırmak için strateji, yöntem-teknik ve materyal seçimi, mevcut öğrenci ve konu özellikleri ile okul ve çevre koşullarına bağlıdır (Taşpınar, 2020). Bu durum, ilgili programların etkililiği kadar, öğrencilerin bu derse yönelik tutumları ve bilimsel ve teknolojik tutumları için önemlidir. Bu bakımdan ortaokullarda fen bilimleri dersinin işlenmesinde, konuların özelliği yanında, öğrencilerin yaşları, çeşitli özellikleri, hazır bulunuşluk düzeyleri, ilgi ve ihtiyaçları göz önüne alınmalıdır. Bu, fen bilimleri dersi öğretim programlarının uygulanmasında kritik bir öneme sahip olan “bireye görelilik” ilkesinin gereğidir (Fidan, 2012). Bu ilke, fen bilimleri dersinin etkili bir şekilde uygulanabilmesinin, öğretim sürecinin öğrencilere uygun şekilde düzenlenmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir (Underhill, 2006).

Öte yandan, fen bilimleri dersi öğretim programlarının uygulanmasından beklenen sonuçların elde edilebilmesi, programın hedef kitleyi olan öğrencilerin aktif bir şekilde sürece dâhil edilmesine bağlıdır. Bu nedenle, öğretim sürecinin planlanması ve uygulanmasında, öğrencilerin özellikleri mutlaka dikkate alınmalıdır. Özellikle, günümüz ortaokul öğrencilerinin genel özellikleri göz önüne alındığında, bu öğrencilerin 2000 yılı sonrasında doğan “Z Kuşağı” mensupları olduğu göze çarpmaktadır (Deniz ve Tutgun Ünal, 2019). Bu kuşağın önemli bir özelliği, dijital ve sanal teknolojilere yoğun bir şekilde maruz kalmış olmalarıdır (Çavuşoğlu ve Yalçın, 2021). Bu gerçeklik, öğretim sürecinde önemli anlamlar taşımaktadır. Özellikle fen bilimleri dersi öğretim programlarının uygulanmasında kullanılacak strateji, yöntem-teknik ve öğretim materyallerinin, bu öğrenci kitesinin özelliklerine uygun seçilmesi gerekmektedir.

Bu durum, öğretim programlarının mevcut öğrenci kitlesine uyumunu ifade eden “programın bireysel temeli” ile yakından ilişkilidir (Offorma, 2016). Bu bağlamda, fen bilimleri dersi öğretim programlarının bireysel temele uygun olması, öğrencilerin bilişsel gelişimlerinin yanı sıra, bilim ve teknolojiye yönelik tutumları açısından da kritiktir. Dolayısıyla, fen bilimleri dersi öğretim programlarının uygulanmasında kullanılacak yöntem-teknik ve öğretim materyallerinin, mevcut öğrenci kitlesine uygun olması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu gereklilik, günümüzde fen bilimleri dersinin işlenmesinde, sanal ve dijital öğretim materyallerinin kullanılması anlamına gelmektedir. Nitekim Yılmaz (2005), konu ile ilgili yaptığı çalışmada, öğretmenlerin fen bilimleri dersinde bilimsel tutum ve davranış kazandırırken karşılaştıkları sorunların çoğunlukla öğretim materyalleri ile ilgili olduğunu belirlemiştir. Bu sorunun temelinde, kullanılan öğretim materyallerinin, Z Kuşağı olarak adlandırılan günümüz öğrencilerine uygun olmaması yatmaktadır. Dolayısıyla, fen bilimleri dersinde bilimsel bilgi, bilim ve teknolojiye yönelik olumlu tutum kazandırmada, mevcut öğrenci kitlesine uygun öğretim materyallerinin önemi yadsınamaz.

Günümüzde ortaokul öğrencileri, Z kuşağı olarak bilinen ve sanal ve dijital teknolojilere yoğun bir şekilde maruz kalmış bir nesil tarafından temsil edilmektedir. Bu durum, fen bilimleri dersinde bilimsel bilgi, bilim ve teknolojik tutumların kazandırılmasında sanal ve dijital teknolojilerin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu teknolojilerden biri de artırılmış gerçeklik uygulamalarıdır.

Artırılmış gerçeklik, gerçek ortamda sanal ve gerçek nesnelerin birleştirilmesi, gerçek zamanlı etkileşim, gerçek ve sanal objelerin üç boyutlu ortamda birbirleriyle hizalanması olarak tanımlanmıştır (Azuma, 1997). Diğer bir tanıma göre, artırılmış gerçeklik, bilgi, ses, video, grafik veya GPS verisi gibi bilgisayar tarafından üretilen girdiler aracılığıyla fiziksel, gerçek bir ortamın canlı görüntüsünü sunan bir sistemdir (Demirezen, 2019: 3).

Artırılmış gerçeklik, başlangıçta daha çok askeri amaçlar için kullanılmış olsa da, zamanla eğitimden endüstriye kadar birçok sektöre yayılmış ve önemli bir uygulama alanı bulmuştur. Bu teknoloji, aslında gerçek ortam- artırılmış gerçeklik - artırılmış sanallık - sanal ortam şeklindeki karma gerçeklik kombinasyonunun bir bileşeni olarak da görülebilir (Sarığöz, 2019).

Artırılmış gerçeklik uygulamalarının kullanıldığı cihazlar arasında internet, yazılım, bilgisayar, tablet, akıllı telefon, akıllı gözlük ve akıllı eldiven bulunmaktadır (Sarığöz, 2023). Artırılmış gerçeklik ile sanal gerçeklik arasındaki temel fark, sanal gerçeklikte her şeyin tamamen sanal veya dijital olduğu, artırılmış gerçeklikte ise dijitalin gerçek ile birleştiği bir harmanlama olduğudur. Bu teknoloji, kullanıcının deneyimini veya anlayışını artırmak amacıyla dijital bilgiyi kullanarak gerçek dünyayı zenginleştirmek için birçok fırsat sunmaktadır (Demirezen, 2019: 5-6).

Fen bilimleri dersinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının, öğrencilerin bilişsel gelişimi ve akademik başarılarına önemli katkılar sağladığı bilinmektedir (Alagöz Peder, 2020; Akkiren, 2019). Ancak, bu katkıların öğrencilerin bilimsel bilgi, bilim ve teknolojiye yönelik tutumlarını nasıl etkilediği konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Bu noktada, özellikle Z kuşağına mensup öğrencilere yönelik olarak fen bilimleri dersinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının kullanılmasının, öğrencilerin bilim ve teknolojiye yönelik tutumlarını nasıl etkilediğini anlamak önemlidir. Bu araştırma, fen bilimleri dersi öğretim sürecinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının yerini ve işlevini belirlemede rehberlik edebilecek önemli bir literatür katkısı sağlamaktadır. Bu nedenle, bu araştırma, ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik

tutumları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada bu amaçla aşağıdaki yokluk hipotezi test edilmiştir.

H_0 = Ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersinde artırılmış gerçeklik uygulamaları kullanımının öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumları üzerinde bir etkisi yoktur.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırma Deseni

Ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının öğrencilerinin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarına etkilerini incelemeyi amaçlayan bu araştırma, nicel araştırma modelleri arasında yer alan yarı deneysel desenlerden ön test–son test kontrol gruplu deneysel desen kullanılarak yürütülmüştür. Yarı deneysel araştırmalar, incelenen değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkileri hakkında bir kanıya varmak için kullanılan araştırma modelleridir (Aydoğdu, Karamustafaoğlu ve Bülbül, 2017). Araştırma deseninin simgesel görünümü aşağıda yer almaktadır (Karasar, 2005):

Y	G _D	O _{1.1}	X	O _{1.2}
Y	G _K	O _{2.1}	----	O _{2.2}

Şekil 1: Yarı Deneysel Yöntemin Simgesel Görünümü

Araştırma deseninde kullanılan simgeler: Y: Yansız Atama, G_D: Deney Grubu, G_K: Kontrol Grubu, X: Deneysel işlem (AGU), O: Bağımlı değişkene bağlı elde edilen puan.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Hatay ili İskenderun ilçesinde bulunan bir devlet okulunun 6. sınıfları arasında birbirine denk görülen 6-A ve 6-B şubelerinde öğrenim gören toplam 68 ortaokul 6. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Bu şubelerden her birinde 34 öğrenci bulunmakta olup bu şubelerden biri yansız atama ile deney grubu (DG), diğeri ise kontrol grubu (KG) olarak belirlenmiştir. Çalışma grubundaki DG ve KG öğrencileri, Baysan ve Uluyol'un (2016) belirttiği aşağıdaki koşullar gözetilerek gruplara ayrılmışlardır:

- Öğrencilerin fen bilimleri dersindeki akademik başarı düzeylerinin benzer olması,
 - Öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamaları tutum ölçeği (AGUTÖ) ön-test uygulamasında benzer puanlar elde etmeleri,
 - Öğrencilerin cinsiyet dağılımları açısından benzerlik göstermeleri.
- Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin cinsiyet dağılımları aşağıda belirtilmiştir:

Tablo 1. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin cinsiyete göre dağılımları

Gruplar	Kadın		Erkek		Toplam
	n	%	n	%	
Deney	19	55.88	15	44.11	34
Kontrol	16	47.05	18	52.94	34

Tablo 1 incelendiğinde, deney grubu (DG) ve kontrol grubu (KG) öğrencilerinin cinsiyet dağılımı açısından benzerlik gösterdikleri görülebilir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada, Küçük, Baydaş, Yılmaz ve Göktaş (2014) tarafından geliştirilen Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları Tutum Ölçeği (AGUTÖ), DG ve KG öğrencilerinin AGU'ya yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla kullanılmıştır. AGUTÖ, fen bilimleri dersinde AGU uygulamalarına yönelik öğrenci tutumlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçek, toplamda 15 madde içermekte olup, beşli Likert tipinde bir ölçektir. Ölçeğin üç faktörü şu şekildedir: “Kullanma Memnuniyeti (KM, toplam 7 madde)”, “Kullanma Kaygısı (KK, toplam 6 madde)”, ve “Kullanma İsteği (Kİ, toplam 2 madde)”. Bu faktörler altında toplanan maddelerin ölçeğin açıkladığı varyans toplamı %58.753 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin tümüne ait iç tutarlılık katsayısı değeri $\alpha = .835$ olup, alt faktörlere yönelik iç tutarlılık katsayıları sırasıyla 1. faktör $\alpha = .862$, 2. faktör $\alpha = .828$, 3. faktör $\alpha = .644$ olarak ölçülmüştür (Küçük, Yılmaz ve Baydaş, 2014). Ölçme aracından elde edilen verilerin analizinde, olumsuz yargı ifade eden maddelere verilen cevaplar ters çevrilmiştir. Veri toplama aracında yer alan maddelerden bazıları örnek olarak aşağıda verilmiştir.

- Derslerde AG uygulamalarını kullanmak zaman kaybına neden olur.
- AG uygulamalarını kullanırken sıkılırım.
- AG uygulamaları sayesinde derse daha çok çalışırım.
- AG uygulamalarıyla işlenen derslerden keyif alırım.
- AG uygulamalarında kitap üzerinde 3B nesnelere, videoların, animasyonların görüntülenmesi konuya merakımı artırır.
- AG uygulamalarındaki 3B nesnelere ortamda gerçeklik hissi verir.
- AG uygulamaları kullanıldığında derse daha istekli gelirim.
- Derslerde AG uygulamalarını kullanmak zaman kaybına neden olur.

2.4. Deneysel İşlem Süreci ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın deneysel sürecinde, deney grubunda (DG) dersler, mevcut öğretim modeline ilave olarak artırılmış gerçeklik uygulamaları (AGU) desteğiyle yürütülmüş; kontrol grubunda (KG) ise dersler, mevcut öğretim modeline uygun şekilde gerçekleştirilmiştir. Deneysel süreç, ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersi öğretim programındaki Güneş Sistemi ünitesi kapsamında uygulanmıştır. Deneysel süreç öncesinde, her iki gruba da Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları Tutum Ölçeği (AGUTÖ) ön test olarak uygulanmıştır. Her iki grup tarafından elde edilen AGUTÖ ön test puanlarına yönelik bağımsız gruplar t-testi sonuçları tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Deney ve kontrol gruplarının AGUTÖ toplam ön-test puanları bağımsız gruplar t-testi sonuçları

DHM	Gruplar	n	\bar{x}	ss	sd	t	p
Ön-test	Deney	34	2.92	.556	66	.691	.094
	Kontrol	34	2.71	.517			

Tablo 2 incelendiğinde, deneysel işlem başlamadan önce deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinin AGUTÖ ön test puanlarının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği [$t(66)=.691$; $p>.05$] görülmektedir. Deneysel işlem öncesinde iki grup arasında AGUTÖ ön test puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olmaması, bu grupların artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlar açısından benzerlik gösterdiğini gösterir. Bu durum, yarı deneysel araştırmalar için kritik bir öneme sahip olan grupların deneysel işlem öncesi başlangıç koşullarının denkliğinin sağlanması şartının sağlandığını göstermektedir.

Her iki grup, eşleştirildikten sonra dört hafta boyunca deneysel süreçte kontrol grubunda dersler, ilgili ders kitabındaki metinler, ders kitabındaki görseller, fen dolabındaki güneş sistemi nesnelere, akıllı tahtadan açılan resim ve videolar ve öğretmen tarafından tahtaya çizilen güneş sistemi görselleri

kullanılarak işlenmiştir. Deneysel grupta ise dersler, buna ek olarak AGU desteği ile işlenmiştir. Bu süreçte kullanılan AGU uygulamaları mobil telefona kurulan “Space 4D+, Solar System Scope, AR Reality” uygulamalarıdır. Space 4D+ uygulaması, Octagon Studio tarafından geliştirilmiştir ve akıllı tahtadan açılan bilim kartları aracılığıyla güneş sistemi, gezegenler, doğal ve yapay uydular hakkında bilgiler sunarak bu cisimleri artırılmış gerçeklik modunda inceleme imkânı tanımaktadır. Solar System Scope uygulaması ise INOVE s.r.o. tarafından geliştirilmiş olup, güneş sistemi dışındaki yıldızları ve galaksileri inceleme fırsatı sunmaktadır. Bu uygulamaların kullanımıyla, DG öğrencilerine uzaydaki gök cisimlerini detaylı bir şekilde görmeleri için etkileşimli bir deneyim sunulmuştur. DG öğrencileri, bu uygulamalar aracılığıyla gezegenleri, uyduları ve güneşi daha ayrıntılı bir şekilde inceleme fırsatına sahip olmuştur. Çalışmanın sonunda yer alan ekte öğrencilerin akıllı tahta üzerinden ve mobil telefonlara yüklenen uygulamalar aracılığıyla Solar System Scope ve Space 4D+ uygulamalarını nasıl kullandıklarına ilişkin resimler yer almaktadır.

Deneysel işlem sonunda hem deney grubu hem de kontrol grubu öğrencilerine AGUTÖ son test olarak tekrar uygulanmıştır. DG ve KG öğrencileri tarafından AGUTÖ’den alınan hem ön-test hem de son-test puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğini saptamak için homojenlik analizi yapılmıştır. Grupların ön test puan dağılımına ilişkin yapılan normallik testi sonuçları tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Grupların AGUTÖ ön-test puanlarının normallik dağılımı

AGUTÖ	Grup	Çarpıklık Katsayısı	Basıklık Katsayısı	S-W	P
Ön-test	Deney	-.603	.411	.953	.304
	Kontrol	-.717	.387	.905	.119

Tablo 3’te yer alan verilerin normallik dağılımında ölçüt olarak, “p” değeri ile çarpıklık-basıklık katsayılarının “-1, +1” sınırları içinde olması dikkate alınmıştır. Buna göre tablo 3’te yer alan test sonuçları verilerin parametrik test koşullarını karşıladığı ve AGUTÖ ön-test puanlarının normal dağılım gösterdiğini göstermektedir DG (S-W=.953, p=.304>.05) KG (S-W=.905, p=.119>.05). Grupların son test puan dağılımına ilişkin yapılan normallik testi sonuçları tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Grupların AGUTÖ son-test puanlarının normallik dağılımı

AGUTÖ	Grup	Çarpıklık Katsayısı	Basıklık Katsayısı	S-W	P
Son-test	Deney	-1.003	1.011	.723	.052
	Kontrol	-.218	-.247	.945	.897

Tablo 4, yukarıda belirtilen ölçütler çerçevesinde incelendiğinde, AGUTÖ son-test puanlarının normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır DG (S-W=.723, p=.052>.05), KG (S-W=.945, p=.897>.05). Her iki test (ön-test ve son-test) puanlarının normal dağılım göstermesinden dolayı verilerin analizinde parametrik istatistik teknikleri kullanılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde gruplar arası karşılaştırmalar için bağımsız gruplar t-testi kullanılmış ve aynı gruba ait ön-test ve son-test puanlarını karşılaştırılmak için bağımlı gruplar t-testi kullanılmıştır. Gruplar arasındaki puan ortalaması farkının etkisi eta kare (η^2) değeri ile değerlendirilmiştir. η^2 değerinin aralığı ise “.01-küçük etki gücü, .06-orta düzey etki gücü, .14 ve üzeri-büyük etki gücü” (Özsoy ve Özsoy, 2013) olarak kabul edilmiştir.

2.6. Etik Sorumluluk

Araştırmacılar çalışma boyunca etik ilkelere uygun davranmış ve çalışmadan ötürü hiçbir canlıya biyolojik veya psikolojik olarak zarar görmemesi sağlanmıştır. Bu araştırma için Hatay İl Milli

Eğitim Müdürlüğü'nden 06.04.2022 tarih ve E-32889839-605.01-87630828 sayılı araştırma izni ve Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığından 19 karar numarası ile etik uygunluk kararı alınmıştır.

3.BULGULAR

3.1. Kontrol Grubunun AGUTÖ Ön-test ile Son-test Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırmada, derslerin mevcut öğretim yöntemi ile işlendiği kontrol grubu öğrencilerinin ön-test ile son-test puan ortalamaları karşılaştırılmıştır. Bunun için yapılan bağımlı gruplar t-testi sonuçları tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Kontrol grubunun AGUTÖ ön test ve son test puanlarının bağımlı gruplar t-testi sonuçları

<i>AGUTÖ Alt Boyutları</i>	<i>n</i>	<i>\bar{x}</i>	<i>ss</i>	<i>sd</i>	<i>t*</i>	<i>p</i>	<i>η^2</i>	
KM	Ön-test	34	2.75	.925	33	2.011	.024	.023
	Son-test	34	3.73	.719				
KK	Ön-test	34	2.62	.489	33	1.879	.041	.020
	Son-test	34	3.15	.652				
Kİ	Ön-test	34	2.81	.761	33	2.489	.017	.034
	Son-test	34	4.00	1.06				
Toplam	Ön-test	34	2.71	.517	33	2.122	.020	.026
	Son-test	34	3.63	.714				

*p<.05

Tablo 5 incelendiğinde, KG öğrencilerinin AGUTÖ alt boyutları ve toplam puanlarında, ön-test ile son-test arasında son-test lehine anlamlı farklılık olduğu görülmektedir (p<.05). Bağımlı gruplar t-testi sonuçlarına göre, KM alt boyutundaki fark ($t_{(33)}=2.011$; p<.05) son-test lehine anlamlı olup etki gücü küçük düzeydedir ($\eta^2=.023$). KK alt boyutundaki fark ($t_{(33)}=1.879$; p<.05) da son-test lehine anlamlı olup etki gücü küçük düzeydedir ($\eta^2=.041$). Kİ alt boyutundaki fark ($t_{(33)}=2.489$; p<.05) son-test lehine anlamlı olup etki gücü küçük düzeydedir ($\eta^2=.034$). Testten alınan toplam puanlardaki fark ($t_{(33)}=2.122$; p<.05) da son-test lehine anlamlı olup etki gücü küçük düzeydedir ($\eta^2=.026$).

3.2. Deney Grubunun AGUTÖ Ön Test ile Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırmada, derslerin artırılmış gerçeklik uygulamaları desteği ile işlendiği deney grubu öğrencilerinin ön-test ile son-test puan ortalamaları karşılaştırılmıştır. Bunun için yapılan bağımlı gruplar t-testi sonuçları tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Deney grubunun AGUTÖ ön test ve son test puanlarının bağımlı gruplar t-testi sonuçları

AGUTÖ Alt Boyutları	n	\bar{x}	ss	sd	t*	p	η^2	
KM	Ön-test	34	2.94	.852	33	2.456	.011	.054
	Son-test	34	4.31	1.01				
KK	Ön-test	34	2.86	.941	33	2.522	.019	.043
	Son-test	34	4.18	1.13				
Kİ	Ön-test	34	3.00	.987	33	2.005	.024	.029
	Son-test	34	4.39	1.20				
Toplam	Ön-test	34	2.92	.798	33	2.673	.013	.049
	Son-test	34	4.29	1.02				

*p<.05

Tablo 6 incelendiğinde, DG öğrencilerinin AGUTÖ alt boyutları ve toplam puanlarında, ön-test ile son-test arasında son-test lehine anlamlı farklılık olduğu görülmektedir (p<.05). Bağımlı gruplar t-testi sonuçlarına göre, KM alt boyutundaki fark ($t_{(33)}=2.456$; p<.05) son-test lehine anlamlı olup etki gücü orta düzeydedir ($\eta^2=.054$). KK alt boyutundaki fark ($t_{(33)}=2.522$; p<.05) da son-test lehine anlamlı olup etki gücü orta düzeydedir ($\eta^2=.043$). Kİ alt boyutundaki fark ($t_{(33)}=2.005$; p<.05) da son-test lehine anlamlı olup etki gücü orta düzeydedir ($\eta^2=.029$). Testten alınan toplam puanlardaki fark ($t_{(33)}=2.673$; p<.05) da son-test lehine anlamlı olup etki gücü orta düzeydedir ($\eta^2=.049$).

3.3. Deney ve Kontrol Gruplarının AGUTÖ Son Test Puanlarının Karşılaştırılması

Araştırmada; derslerin AGU desteği ile işlendiği DG öğrencileri ile mevcut yöntemle öğretimin uygulandığı KG öğrencilerinin AGUTÖ alt boyutları ile toplam son-test puan ortalamalarının karşılaştırılması amacıyla yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçları tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. AGUTÖ son-test puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t-testi sonuçları

AGUTÖ Alt Boyutları	Gruplar	n	\bar{x}	ss	sd	t*	p	η^2
KM	Deney	34	4.31	1.03	66	2.007	.034	.014
	Kontrol	34	3.73	.719				
KK	Deney	34	4.18	1.11	66	2.652	.014	.061
	Kontrol	34	3.15	.652				
Kİ	Deney	34	4.39	1.17	66	1.947	.041	.024
	Kontrol	34	4.00	1.06				
Toplam	Deney	34	4.29	1.02	66	2.203	.029	.036
	Kontrol	34	3.63	.714				

*p<.05

Tablo 7 incelendiğinde, derslerin AGU desteği ile işlendiği deney grubundaki öğrencilerin AGUTÖ testi toplam ve alt boyutları son-test puan ortalamasının, derslerin mevcut öğretimle işlendiği

kontrol grubundaki öğrencilerin aldıkları puan ortalamalarından yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan bağımsız gruplar t-testi, ortalamaların arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir. Bunlardan KM alt boyutundaki fark ($t_{(66)}=2.007$; $p<.05$), istatistiksel açıdan anlamlı olup, DG lehinedir. Yapılan Eta-kare testi, bu farklılığın etkisinin “küçük” ($\eta^2=.014$) düzeyde olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde KK alt boyutundaki fark ($t_{(66)}=2.652$; $p<.05$), istatistiksel açıdan anlamlı olup, DG lehine ve “orta büyüklük” ($\eta^2=.061$) düzeyindedir. Kİ alt boyutundaki fark ($t_{(66)}=1.947$; $p<.05$), istatistiksel açıdan anlamlı olup, DG lehine ve “küçük” ($\eta^2=.024$) etki düzeyindedir. DG ve KG öğrencilerinin AGUTÖ toplam son-test puanları arasındaki fark da ($t_{(66)}=2.203$; $p<.05$), istatistiksel açıdan anlamlı olup, DG lehine ve “küçük” ($\eta^2=.029$) etki düzeyindedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir ülkenin bilimsel ve teknolojik gelişimi için fen bilimleri eğitiminin temel bir öneme sahip olduğu genel bir kabuldür. Bu önem, hem bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin desteklenmesinde, hem de küresel düzeydeki gelişmelerin takip edilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye’de fen bilimleri eğitimi, ilkököl 3. sınıftan itibaren öğretim programları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak fen bilimleri dersinin genel amacı, öğrencilerin fen ve teknoloji okur-yazarı olarak yetişmelerini sağlamak olduğundan (Soslu, 2014), bu amacın gerçekleştirilebilmesi için öğrenci özellikleri ile çağın teknolojilerinin uygulamada birlikte göz önünde bulundurulması gerekmektedir. “Bilgi Çağı” olarak adlandırılan dönemin temel özelliği sanal ve dijital teknolojilerdir (Fırat, 2016). Bu dönemdeki öğrenci kitlesi ise Z Kuşağı olarak adlandırılan, doğuştan bu teknolojilerle iç içe olan bireylerden oluşmaktadır (Taş, Demirdöğmez ve Küçüköğlü, 2017). Bu durum, fen bilimleri dersinin öğretiminde sanal ve dijital teknolojilerin kullanılmasını gerektirmektedir ki, bu gereklilik, öğrencilerin bu teknolojilere yönelik olumlu tutumlar geliştirmesi için kaçınılmazdır. Çünkü sözü edilen teknolojilere yönelik olumsuz bir tutuma sahip bireylerin bu teknolojilerden elde edeceği yarar da düşük olacaktır. Bu gereklilik doğrultusunda bu çalışmada, ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersinin öğretiminde artırılmış gerçeklik uygulamalarının öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarına etkisi incelenmiştir. Ön test-son test kontrol gruplu yarı deneysel model ile gerçekleştirilen bu çalışmada ulaşılan sonuçlar aşağıda sunulmuştur:

Araştırma sonuçları, derslerin artırılmış gerçeklik uygulamaları desteği ile işlendiği deney grubu (DG) öğrencilerinin hem genel olarak hem de alt boyutlara göre, mevcut öğretim ile işlendiği Kontrol Grubu (KG) öğrencilerine göre artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik daha olumlu tutuma sahip olduklarını göstermektedir. Araştırma sonucunda deney grubu öğrencilerinin artırılmış gerçeklik uygulamaları kullanma memnuniyeti, kullanma kaygısı ve kullanma isteği gibi tutumlarının kontrol grubu öğrencilerine göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmanın bu bulguları, ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersinde güneş sistemi ünitesinin işlenmesinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının, öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca bu bulgular, araştırmaya katılan ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin artırılmış gerçeklik uygulamalarını kullanmaktan memnun olduklarını, kullanma isteği duyduklarını ve bu teknolojiyi kullanırken kaygı duymadıklarını göstermektedir. Araştırmanın bu bulgusu, Eroğlu (2018) tarafından gerçekleştirilmiş çalışmanın “ortaokul fen bilimleri dersinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının öğrencilerin akademik başarılarını ve bu teknolojiye karşı tutumlarını olumlu yönde desteklediği” yönündeki bulgusu tarafından desteklenmektedir. Benzer şekilde, İzgi Onbaşılı (2018) tarafından yapılan araştırma, artırılmış gerçeklik uygulamalarının ilköğretim öğrencilerinin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarını ve fen öğrenmeye yönelik motivasyonlarını artırdığını göstermektedir. Öğrenciler, sınıfta artırılmış gerçeklik uygulamalarıyla ders işlemenin eğlenceli olduğunu, bu uygulamaların derslere olan ilgilerini artırdığını ve öğrenmeyi kolaylaştırdığını ifade etmişlerdir. Hem bu araştırmanın bulguları hem de benzer araştırma sonuçlarının gösterdiği üzere, öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik olumlu tutumlarının, mevcut ortaokul öğrencilerinin sanal ve dijital teknolojilere aşina olmalarından kaynaklanabilir. Aynı zamanda öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarına dair olumlu tutumları, bu uygulamaların fen bilimleri dersinde konuları daha somut ve eğlenceli hale getirerek öğrencilerin ilgisini artırmasıyla da ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu, derslerin mevcut öğretim yöntemiyle yürütüldüğü kontrol grubu öğrencilerinin ön-test ve son-test puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Bu durum, mevcut öğretimin ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik olumlu tutumlarını geliştirmeye katkı sağladığını göstermektedir. Kontrol grubundaki derslerin artırılmış gerçeklik uygulamaları ile yürütülmediği göz önüne alındığında, bu bulgular öğrencilerin öğrenim sürecinin öğrencilere artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik olumlu tutumlar kazandırma potansiyeli ile ilişkilendirilebilir. Bunun yanında 2004 yılından sonra uygulamaya konulan ve ilerlemeci felsefeye ve yapılandırmacı yaklaşıma dayalı öğretim programlarının öğrencilere bilimsel ve teknolojik olumlu tutumlar kazandırması beklenmektedir. Ancak bu programların ilgili felsefeye ve yaklaşıma uygun olarak uygulanması gerekmektedir. Doğru şekilde uygulandığında, çağdaş ve öğrenci merkezli yapılandırmacı programların öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal gelişimine katkı sağlayabileceği (Bingölbali, Arslan ve Zembat, 2016) bilinmektedir. Bununla birlikte, ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersinde kontrol grubu için mevcut öğretimin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik olumlu tutumlara sağladığı katkı, derslerin artırılmış gerçeklik uygulamaları desteği ile işlendiği deney grubu öğrencilerinin kazanımlarına göre daha sınırlıdır. Bu bulgu, ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersi öğretim sürecinde artırılmış gerçeklik uygulamalarının, öğrencilerin bu teknolojilere yönelik olumlu tutumlarını oluşturmada mevcut öğretime göre daha etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim araştırmalar (Ramazanoğlu ve Solak, 2020; Çankaya, 2019; İzgi Onbaşılı, 2018), ortaokullarda fen bilimleri dersi öğretim sürecinde artırılmış gerçeklik uygulamaları kullanımının öğrencilerin bu teknolojilere dair olumlu tutum kazanmalarını sağladığını göstermektedir.

Sonuç olarak, artırılmış gerçeklik uygulamalarının ortaokul 6. sınıf fen bilimleri dersinde öğrencilerin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik olumlu tutumlarını desteklediği ve bu katkının literatür tarafından da desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, bilişsel gelişimin yanı sıra, teknolojilere karşı tutumları değerlendirme, takdir etme gibi duyuşsal faktörlerle de yakından ilişkilidir. Bloom'un (Sönmez, 2009) belirttiği gibi, bireyin günlük yaşamında bilgi, tutum ve beceri bir arada işlev görmektedir. Bu nedenle, bireyin bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor gelişimine katkı sağlamak üzere artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik gibi uygulamaların ve teknolojilerin, bireyin bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor gelişimine katkı sağlamak üzere düzenlenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkiren, B. (2019). *Artırılmış gerçeklik uygulamalarının 6. sınıf öğrencilerinin dolaşım sistemi konusundaki akademik başarısına ve fen bilimleri dersine karşı tutumlarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı.
- Alagöz, Peder, Z. B. (2020). *Mobil artırılmış gerçeklik uygulamalarının ortaokul 7. Sınıf öğrencilerinin fen bilimlerine yönelik kaygılarına ve akademik başarılarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı.
- Aydoğdu, R., Karamustafaoğlu, O. ve Bülbül, M.Ş (2017). Akademik araştırmalarda araştırma yöntemleri ile örneklem ilişkisi: doğrulayıcı doküman analizi örneği. *Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 556-565.
- Azuma, R. (1997). A survey of Augmented Reality. *Teleoperators and Virtual Environments*, 6(4). 355-385.
- Baysan, E. ve Uluyol, Ç. (2016). Arttırılmış gerçeklik kitabının öğrencilerin akademik başarılarına etkisi ve eğitim ortamlarında kullanımı hakkında öğrenci görüşleri. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 7(14), 55-78.
- Bingölbali, E., Arslan, S. ve Zembat, İ. Ö. (2016). "Matematik eğitiminde teori, teorik çerçeve ve kavramsal çerçeve" (ss. 1-14) İçinde *Matematik Eğitiminde Teoriler* (Eds. E. Bingölbali, S. Arslan ve İ. Ö. Zembat). Ankara: Pegem Akademi.

6. SINIF FEN BİLİMLERİ DERSİNDE ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARI KULLANIMININ ÖĞRENCİLERİN ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARINA YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ

- Çankaya, B. (2019). *Artırılmış gerçeklik uygulamalarının ortaöğretim öğrencilerinin fen bilimleri dersi başarı, tutum ve motivasyonuna etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Ana Bilim Dalı Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı.
- Çavuşoğlu, S. ve Yalçın, M. (2021). Üniversitelerde kuşaklararası farklılık ve erişilebilirlik: kavramsal bir değerlendirme. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(2), 1021-1045.
- Çeliksöz, M. (2012). *Farklı düzeylerdeki sorgulayıcı-araştırmaya dayalı öğretim yöntemlerinin ilköğretim öğrencilerinin başarı, tutum, bilimsel süreç becerisi ve bilgi kalıcılıklarına etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı.
- Demirezen, B. (2019). Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojisinin turizm sektöründe kullanılabilirliği üzerine bir literatür taraması. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-26.
- Deniz, L. ve Tutgun Ünal, A. (2019). Sosyal medya çağında kuşakların sos-yal medya kullanımı ve değerlerine yönelik bir dizi ölçek geliştirme çalışması. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1025-1057.
- Eroğlu, B. (2018). *Ortaokul öğrencilerine astronomi kavramlarının artırılmış gerçeklik uygulamaları ile öğretiminin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı.
- Fırat, M. (2016). 21. yüzyılda uzaktan öğretimde paradigma değişimi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6(2), 142-150.
- Fidan, N. (2012). *Okulda öğrenme ve öğretme*. Ankara: Pegem Akademi.
- İzgi Onbaşılı, Ü. (2018). Artırılmış gerçeklik uygulamalarının ilköğretim öğrencilerinin artırılmış gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarına ve fen motivasyonlarına etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 19 (1), 320-337.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi* (15. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Keçe, B., Saraçoğlu, S. & Bektaş, O. (2020). Bilimsel tutum ölçeği geliştirme: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 32-56.
- Küçük, S., Yılmaz, R., Baydaş, Ö. ve Göktaş, Y. (2014). Ortaokullarda artırılmış gerçeklik uygulamaları tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 383-392.
- Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı (2023). Programlar. <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx> (Erişim: 12. 04. 2023).
- Offorma, G. C. (2016). Integrating components of culture in curriculum planning. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 8(1), 1-8.
- Ramazanoğlu, M., & Solak, M. Ş. (2020). Ortaokul öğrencilerinin artırılmış gerçeklik uygulamalarının eğitimde kullanımına yönelik tutumları: Siirt ili örneği. *Kastamonu Education Journal*, 28(4), 1646-1656.
- Sarıgöz, O. (2019). Augmented reality, virtual reality and digital games: A research on teacher candidates. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 14(3), 41-63. Doi: <https://doi.org/10.29329/epasr.2019.208.3>

- Sarıgöz, O. (2023). Teacher's opinions on using web-based e-assessment and evaluation applications in education. *Problems of Education in the 21st Century*, 81(1), 117- 129. Doi: <https://doi.org/10.33225/pec/23.81.117>
- Soslu, Ö. (2014). Fen eğitiminde bilimin doğasını anlama üzerine bir değerlendirme. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, IX(I), 90-100.
- Sönmez, V. (2009). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M. ve Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz olan z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048.
- Taşpınar, M. (2020). *Kuramdan uygulamaya öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Tertemiz, N. ve Ercan, L. (2001). Fen öğretimi ve materyal geliştirme. *Yeni Bin Yılın Başında Türkiye 'de Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul, Maltepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Underhill, A. F. (2006). Theories of learning and their implications for on-line assessment. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 7(1), 165-174.
- Yılmaz, F. (2005). *İlköğretimde bilimsel tutum ve davranış kazandırmada fen bilgisi dersinin etkililiğine ilişkin öğretmen görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Programı.

6. SINIF FEN BİLİMLERİ DERSİNDE ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARI KULLANIMININ ÖĞRENCİLERİN ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARINA YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ

Ek: Deney grubundaki öğrencilerin akıllı tahta üzerinden ve mobil telefonlara yüklenen uygulamalar aracılığıyla Solar System Scope ve Space 4D+ uygulamalarını nasıl kullandıklarına ilişkin resimler.

Resim 1-6. Artırılmış gerçeklik uygulamalarının derste öğrenciler tarafından kullanımı

SPOR ANONİM ŞİRKETLERİNE ÖZGÜ ÖZELLİKLİ İŞLEMLERİN TMS/TFRS AÇISINDAN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

ACCOUNTING OF TRANSACTIONS SPECIFIC TO SPORTS JOINT STOCK COMPANIES ACCORDING TO TMS/TFRS

Birsel SABUNCU¹

Öz

Türkiye’de spor kuruluşlarından dernek olarak kurulanlarda Türk Medeni Kanunu ve Dernekler Kanunu hükümleri geçerlidir. Anonim şirket olarak kurulanlarda ise hukuki düzenlemeler için Türk Ticaret Kanunu hükümleri uygulanır. 31946 Sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan yönetmeliğe göre, spor anonim şirketi tanımlanmıştır. Spor anonim şirketi, spor kulübünden bağımsız şekilde ya da bağlı ortaklığı veya iştiraki olarak ve spor faaliyetinde bulunmak amacıyla kurulan Bakanlığa tescilini yaptıran şirkettir. Spor anonim şirketleri halka açık ise sermaye piyasası mevzuatı uygulanmaktadır. Spor anonim şirketlerinin kendilerine özel birtakım işlemleri vardır. Bunlar, lisans sözleşmeleri, ilişkili taraf işlemleri, transfer ücretleri, reklamcılık gelirleri, sponsorluk gelirleri, maç hasılatları, isim hakkı gelirleri, bilet satışları, reklam sponsorluk gelirleri, turnuva gelirleri, sporcu ve teknik direktör harcamaları, transfer ve genel yönetim giderleridir. Bu çalışmada spor anonim şirketlerinin sektöre özgü işlemlerine ilişkin muhasebe kayıtları üzerinde Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS)’ nin etkisine yer verilmektedir. Sektöre özgü özellikli işlemler dikkate alınarak muhasebeleştirme esasları TMS/TFRS açısından örneklendirilmiş ve literatüre katkı sağlamak hedeflenmiştir. Spor anonim şirketlerine özgü özellikli işlemlerin muhasebeleştirilmesinde, gelirler için TFRS 15 Standardı, lisans sözleşmeleri için TMS 38 Standardı, şarta bağlı yükümlülük ve varlıklar için TMS 37 Standardı, yabancı para işlemleri için TMS 21 Standardı ve satış amaçlı elde tutulan sporculara ilişkin işlemler için TFRS 5 Standardı hükümlerinin esas alınacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor Anonim Şirketleri, Spor Anonim Şirketlerinin Özellikli İşlemleri, TMS/TFRS, Muhasebe

Abstract

The provisions of the Turkish Civil Code and the Law on Associations are valid for sports organizations established as associations in Türkiye. For those established as joint stock companies, the provisions of the Turkish Commercial Code are applied for legal regulations. According to the regulation published in the Official Gazette No. 31946, a sports joint stock company is defined. A sports joint stock company is a company that has been registered with the Ministry, which is established independently from the sports club or as a subsidiary or affiliate and to engage in sports activities. If the sports joint stock companies are open to the public, the capital market legislation is applied. Sports joint stock companies have their own specific procedures. These are license agreements, related party transactions, transfer fees, advertising revenues, sponsorship revenues, match revenues, naming rights revenues, ticket sales, advertising sponsorship revenues, tournament revenues, athlete and coach expenses, transfer and general administrative expenses. In this study, the effect of Turkish Accounting/Financial Reporting Standards (TMS/TFRS) on the accounting records of sector-specific transactions of sports joint stock companies is included. Taking into account the sector-specific transactions, the accounting principles are exemplified in terms of TMS/TFRS and it is aimed to contribute to the literature. It has been concluded that the accounting of transactions specific to sports joint stock companies will be based on TFRS 15 Standard for revenues, TMS 38 Standard for license agreements, TMS 37 Standard for contingent liabilities and contingent assets, TMS 21 Standard for foreign currency transactions and TFRS 5 Standards for transactions regarding athletes held for sale.

Keywords: Sport Joint Stock Companies, Transactions Specific to Sports Joint Stock Companies, TMS/TFRS, Accounting

¹ Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Honaz MYO, Muhasebe ve Vergi Bölümü, bsabuncu@pau.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3785-5446

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 11.09.2023 – Kabul Tarihi: 17.11.2023

DOI:10.17755/esoder.1358646

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 481-501

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. GİRİŞ

Farklı düşüncelerin ve duyguların tam orta noktasında duran, bireyleri birbirine bağlayan müşterek bir alan oluşturan spor faaliyetleri ticari ve kurumsal bir yapıya dönüştürmüştür. Spor kulüpleri dernekler statüsünde kurulup Gençlik ve Spor Bakanlığı'na tescili ile kulüp statüsünü kazanmaktaydı. 26 Nisan 2022 tarihli 7405 sayılı Spor Kulüpleri ve Spor Federasyonları Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle çift kayıt ve tescil sistemi kaldırılmış, spor kulüplerinin sadece Gençlik ve Spor Bakanlığına tescili ile tüzel kişilik kazanması sağlanmıştır. Bu kanun yürürlüğe girmeden önce spor anonim şirketleri doğrudan kurulamamakta, spor kulübü statüsünde bir derneğin varlığı gerekmektedir. Kanunun yürürlüğe girmesi ile spor anonim şirketleri doğrudan kurulabilmektedir. Dernek yapısı içindeki spor kulüplerinin muhasebe kayıtlarını işletme hesabı esasına göre tutabilmesi mümkün iken, anonim şirket yapındakilerin ise bilanço esasına göre kayıtlarını tutması gerekmektedir.

Şirketleşerek halka açılan spor kuruluşları finansal tablolarını kamuya açıklamakla yükümlüdürler. Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından 19 Eylül 2018 tarihli 30540 Sayılı Resmi Gazete' de Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Uygulama Kapsamına İlişkin Kurul Kararı'nın yayımlanması ile Türkiye'de geçerli olan finansal raporlama çerçeveleri belirlenmiştir. Bağımsız denetime tabi olan ve 13 Eylül 2018 tarih 161 sayılı Kurul kararının ekli listesinde yer alan şirketler TFRS' yi, listede yer almayan şirketler BOBİ FRS' yi veya isteğe bağlı olarak TFRS' yi uygulayacaklardır. Bağımsız denetime tabi olmayan şirketler ise, tabi oldukları mevzuatı veya isteğe bağlı olarak TFRS veya BOBİ FRS' yi uygulayacaklardır.

Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Uygulama Kapsamına İlişkin 161 sayılı kurul Kararının ekli listesinde de yer alan, kabul tarihi 6 Aralık 2012 olan 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu (SPK) uyarınca Sermaye Piyasası Kurulunun düzenleme ve denetimine tabi şirketlerden, bağımsız denetime tabi olan, (i) sermaye piyasası araçları borsada işlem görenler ile (ii) sermaye piyasası araçları borsada işlem görmeyen ancak SPK kapsamındaki halka açık şirketlerden aktif toplamı on beş milyon TL ve üstü, yıllık net satış hasılatı yirmi milyon TL ve üstü, çalışan sayısı elli ve üstü olması koşullarından en az ikisini sağlayan şirketler TFRS' yi uygulayacaklardır.

Bu durumda, bağımsız denetime tabi spor anonim şirketlerinden hisse senetleri borsada işlem görenler ve hisse senetleri borsada işlem görmeyenlerden aktif toplamı on beş milyon ve üstü, yıllık net satış hasılatının yirmi milyon ve üstü, çalışan sayısı elli ve üstü şartlarından en az ikisini sağlayanlar muhasebe kayıtlarında TFRS hükümlerini uygulayacaklardır. Bağımsız denetime tabi olup TFRS'yi uygulama zorunluluğunda olmayan spor anonim şirketleri BOBİ FRS' yi veya isteğe bağlı TFRS' yi uygulayacaklardır. Bağımsız denetime tabi olmayan spor anonim şirketleri ise, tabi oldukları mevzuatı veya isteğe bağlı TFRS veya BOBİ FRS' yi uygulayabileceklerdir.

Spor anonim şirketlerinin faaliyet alanlarına ilişkin özel birtakım durumları söz konusu olup, bu faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi de özellik teşkil etmektedir. Çalışmada, spor anonim şirketlerine özgü işlemlere ilişkin muhasebe kayıtları TMS/TFRS kapsamında tartışılmaktadır. KGK tarafından bilanço esasına göre kayıt tutan işletmeler tarafından yararlanılmak üzere yayınlanmış, taslak aşamasında olan ve yürürlüğe girmesi beklenen "Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı" çerçevesince muhasebeleştirme yapılarak literatüre katkı sağlamak hedeflenmektedir. Sektöre ilişkin gelirlerde TFRS 15, sporcu lisans sözleşmelerinde ve alt yapıdan yetiştirilenlerde TMS 38, şarta bağlı transfer sözleşmelerinde ve gelirlerde TMS 37, yabancı para işlemlerinde TMS 21, ve satış amaçlı elde tutulan sporculara ilişkin TFRS 5 Standardı hükümleri dikkate alınarak muhasebeleştirilmenin yapılabileceği üzerinde durulmuş ve yapılması gereken muhasebe kayıtlarına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürdeki ulusal ve uluslararası çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Jönsson, Johansson ve Aronsson (2004) çalışmalarında, birinci lig İsveç futbol kulüplerinin muhasebelerini nasıl geliştirebileceklerini araştırmışlardır. Kulüplerin birçok yönden mevcut mevzuat ve yönergelere uymadığını, ek bilgilerin çok az olduğunu belirtmişlerdir.

Devecioğlu vd. (2012), çalışmalarında Türkiye’de spor kulüplerinin yapısal özelliklerinin değişimi ve şirketleşmenin avantaja dönüşümü üzerinde durmuşlardır. Spor kulüplerinin vergi avantajından yararlanırken şirketleşme ile birlikte kurumsallaşma, markalaşma, gelir kaynakları yaratmaya yöneldiklerini belirtmişlerdir.

Krabbenbos (2013) çalışmasında, şirketleşen ve şirketleşmeyen kulüpleri ticari faaliyetleri açısından karşılaştırmıştır. Şirketleşen kulüplerde kurumsallaşmanın diğerlerinde ise gelenekselliğin olduğunu belirtmiştir.

Bengtsson ve Wallström (2014) çalışmalarında, Avrupa futbol kulüplerinin finansal tablolarında nasıl ve ne tür bilgileri açıkladığını, mevcut muhasebe prosedürleri ve açıklamaların uyumunu, kulüplerinin mali durumu hakkındaki bilgilerin doğru ve adil sunulup sunulmadığını araştırmışlar ve doğru bir şekilde sunulmadığını belirtmişlerdir.

Saban ve Demirci (2016) çalışmalarında, Finansal Fair Play kriterlerine uyum açısından Türkiye’deki dört büyük futbol kulübünün durumunu araştırmışlardır. Finansal Fair Play kriterleri ile uyumsuz oldukları sonucuna varmışlardır.

Yazarken (2016) çalışmasında, futbol kulüplerinin, futbolcu bonservis ücretlerini TMS 38 Standardı çerçevesince incelemiştir. Futbolcular için amortisman ayrılması gerektiğini ve futbolcunun satılabileceği tahmini tutarın ise kalıntı değer olabileceğini belirtmiştir.

Çatı vd. (2017) çalışmalarında, 2009-2014 yılları arası 23 futbol kulübünün finansal performanslarını analiz etmişlerdir. Yöntem olarak Entropi ve Topsis yönteminden yararlanmışlar ve elde ettikleri sonuca göre transferler için yapılan yüksek meblağlı harcamaların başarıyı getirmediğini belirtmişlerdir.

Sevim ve Bülbül (2017) çalışmalarında, futbol kulüplerinin Finansal Fair Play kriterlerini açıklamışlar ve bu kriterlerin hayata geçirilmesinin Türkiye açısından önemini vurgulamışlar ve muhasebe sistemlerinin gerekliliğini belirtmişlerdir.

Wilson ve Plumley (2018) çalışmalarında, futbol şirketlerinde muhasebe ve finans açısından düzenleyici çerçeveleri ve yasal gereklilikleri araştırmışlardır. Futbolun finans ve muhasebe açısından halen gelişmeye devam eden bir süreçte olduğunu belirtmişlerdir.

Ulusoy vd. (2019) çalışmalarında, 2012–2017 yılları Trabzonspor finansal bilgilerinden yararlanarak 2017, 2018 ve 2019 yılı nakit bütçelerini oluşturmuşlardır. Yüksek nakit çıkışları ve düşük nakit girişleri sonucunda önemli problemlerle karşılaştığını belirtmişlerdir.

Sevim ve Bülbül (2020) çalışmalarında, spor kulüplerinde finansal raporlamaya ilişkin muhasebe sistemi ve sporcu sözleşmeleri ve bilet satış gelirleri ve yayın gelirleri üzerinde durulmuştur. TMS 38 ve TFRS 15 standartlarının uygulanabilirliği KDV dikkate alınmadan açıklanmıştır.

Demirci ve Küçüker (2020) çalışmalarında, UEFA tarafından futbol kulüpleri için varlık ve kaynak yapısı ile gelir ve gider dengesini oluşturma amaçlı getirilen Finansal Fair Play (FFP) kurallarına değinmişlerdir. Futbolcuların bonservis bedellerinin muhasebeleştirilmesi konusunu TMS 38 ve TFRS 5 standartları açısından analiz etmişlerdir.

Çetinkaya ve Yıldırım (2021) çalışmalarında, Türkiye’deki dört büyük futbol kulübünün 2000-2019 yılları arasında bonservisle gerçekleştirdikleri yabancı oyuncu transferlerini araştırmışlar ve bu işlemlerden dört kulübün de zarar ettiğini belirtmişlerdir. Financial Fair Play kriterlerinin yabancı futbolcu transferinde ticari tablonun zarardan kâra dönmesinde zorlayıcı etkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Literatür incelendiğinde konuyla ilgili olarak spor sektörüne özgü özellikli işlemleri tam olarak kapsayıcı bir çalışmanın bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalardaki eksiklikleri tamamlayıcı nitelikte olması, bu çalışmanın gerekçesidir.

3. SPOR ANONİM ŞİRKETLERİNE ÖZGÜ ÖZELLİKLİ İŞLEMLERİN TMS/TFRS AÇISINDAN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Çalışmanın amacı, spor anonim şirketlerinde sektöre özgü özellikli işlemlerin neler olduğunu irdeleyerek, bu işlemlerin TMS/TFRS kapsamında nasıl muhasebeleştirileceğini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan örnek olay (vaka) çalışması yönteminden yararlanılmıştır. Örnek olay (vaka) bir veya birden çok durumun derinlemesine incelenmesini içeren bir nitel araştırma yöntemidir. Örnek olay (vaka) çalışmaları çeşitli araştırmalarda yaygın olarak kullanılan etkili bir nitel araçtır. Çalışmanın kapsamını, Türkiye’deki spor anonim şirketlerinin sektörüne özgü olan ve özellik teşkil eden faaliyetleri oluşturmaktadır. Çalışma TMS/TFRS Standartları hükümlerince sınırlandırılmıştır. Çalışma sorunsalı etrafında tasarlanmış örnek uygulamalar üzerinden veriler toplanmış ve betimleyici vakalar oluşturulmuştur. Vakaların analizi ile de sonuçlara varılmış, özetlenmiş ve yorumlanmıştır.

KGK tarafından 26/12/2018 tarihinde “Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı” yayımlanarak kamuoyunun görüşüne sunulmuştur. Hesap planı taslağında TFRS ve BOBİ FRS’ ye göre finansal rapor hazırlayan işletmeler için ihtiyaç duyulan hesaplar yer almaktadır ve mevcut hesap planında bulunmayan hesaplar da eklenmiştir. Bu çalışmada tasarlanmış örneklerin muhasebe kayıtlarında Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı’nda bulunan hesaplardan yararlanılmıştır.

3. 1. Lisans Sözleşmeleri ve Alt Yapıdan Yetiştirilen Sporculara İlişkin Muhasebeleştirme

Sporcuların fiziki olarak satın alınmayıp kullanımına ilişkin haklarının satın alınmasından dolayı maddi olmayan duran varlıklar grubunda muhasebeleştirilmesi uygun olacaktır. Sporcuların oyunculuğu belirli bir süreliğine kullanılmak amacıyla satın alınmaktadır. Spor anonim şirketlerinde satın alınarak anlaşma yapılan sporcuların lisans sözleşmeleri maddi olmayan duran varlıklar kalemlerini oluşturmaktadır. Maddi olmayan duran varlıklar şirket içinden geliştirilebileceği gibi şirket dışından satın alınarak, işletme birleşmelerinden, devlet teşviki ve takas yolu ile elde edilmektedir.

Sporcu lisans sözleşmelerinin “TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardı” kapsamında, Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı’na göre, “Maddi Olmayan Duran Varlıklar” grubunda “Haklar” hesabında “Lisans Sözleşmeleri” olarak muhasebeleştirilmesi mümkündür. TMS 38 Standardı madde 88’e göre, varlığın yararlı ömrünün, sporcunun sözleşme süresi olarak kabulü mümkündür. Sınırlı bir yararlı ömre sahip varlıklar ekonomik ömürleri boyunca, dönem sonlarında itfa payı ayrılarak tüketilirler.

TMS 38 Standardı’ na göre, maddi olmayan duran varlıkların aktife girdikten sonraki ölçümlerinde maliyet yöntemi veya yeniden değerlendirme yönteminden yararlanılmaktadır. TMS

38 madde 74'e göre, maliyet yönteminde ilk muhasebe kaydından sonra, maliyetinden tüm birikmiş itfa ve değer düşüklüğü zararları düşülmüş olarak muhasebeleştirilmektedir. TMS 38 madde 75'e göre, yeniden değerlendirme yönteminde varlık ilk muhasebeleştirilmesinden sonraki süreçte, yeniden değerlendirme tarihindeki gerçeğe uygun değerinden birikmiş itfa ve değer düşüklüğü zararlarının düşülmesinden sonra elde edilen yeniden değerlendirilmiş tutarı üzerinden muhasebeleştirilir. Yeniden değerlemede, gerçeğe uygun değer aktif bir piyasa ile ilişkilendirilerek ölçülmektedir.

Aktif bir transfer piyasanın olması ve sporcu sözleşmesinin son gününe kadar elde tutmanın planlanmaması durumu olabileceğinden, lisans tutarının amortismanına tabi değerinin tespit edilmesinde kalıntı değer dikkate alınması uygundur. TMS 38 Standardı'nın 101. maddesine göre, sıfırdan farklı bir kalıntı değer, varlığın yararlı ömrü bitmeden elden çıkarma düşünüldüğünde ayrılacaktır. Kalıntı değer piyasadan da belirlenebilir.

Maddi olmayan duran varlıklar ilk defa muhasebeleştirilirken maliyeti üzerinden aktifleştirilmektedirler. Spor anonim şirketleri sporcuları iki şekilde bünyesine alabilir. Birincisi satın alarak, ikincisi ise alt yapıdan itibaren yetiştirilmesi suretiyle olacaktır. Sporcuların aktif bir piyasaları vardır ve gerçeğe uygun değerlerinin tespit etmek mümkündür. Sporcu lisans sözleşmelerinde sözleşme süresince sporcudan yararlanılacağından sözleşme süresinin sınırlı ömür olarak değerlendirilmesi mümkündür. Ayrıca şirket içinden yetiştirilen sporcuların aktif spor hayatı, sporcunun sınırlı ömrünü oluşturacaktır. Sınırlı yararlı ömre sahip sporcu sözleşmeleri için maliyet veya yeniden değerlendirme yönteminden yararlanılabilir. Sporcunun ilk muhasebe kaydının sonrasındaki dönemlerde değerlemesinde, maliyetinden tüm birikmiş itfa ve değer düşüklüğü zararı düşülerek muhasebeleştirilecektir. Aşağıda tasarlanmış örnekler yer almaktadır.

i) Sporcu satın alınması

- KLM A.Ş, yeni transfer ettiği sporcu ile iki yıllığına toplam 500.000 TL + %20 KDV tutarlı bir sözleşme yapmıştır ve tutar iki eşit taksitte ödenecektir.

- Lisans sözleşmesine ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

261 Haklar Hs.	500.000	
191 İndirilecek KDV Hs.	100.000	
		300.000
336 Diğer Çeşitli Borçlar Hs.		300.000
436 Diğer Çeşitli Borçlar Hs.		

Lisans sözleşmeleri genellikle taksitler halinde ödenmektedir. Uygulamada "Diğer Çeşitli Borçlar" hesabı kullanılabilir. Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı'na göre, duran varlık alım kaynaklı borçlar gibi bu hesapta muhasebeleştirilir.

ii) Satın alınan sporcuya ilişkin itfa payı

- KLM A.Ş varlıklarını faydalı ömürleri süresince doğrusal amortisman yöntemine göre amorti etme kararı almıştır. İki yıllığına 500.000 TL olan sporcu lisans sözleşmesinin birinci yıl itfa payı: 500.000 TL x 0,50= 250.000 TL

- Sporcu lisans sözleşmesi itfa payı:

...../...../.....

740 Hizmet Üretim Maliyetleri Hs.	250.000	
268 Birikmiş Amortismanlar Hs.		250.000

iii) Sporcunun satılması

- KLM A.Ş tarafından beş yıllığına 2.000.000 TL' ye satın alınan sporcu ikinci yılda KDV hariç 3.000.000 TL+ (%20 KDV)'ye satılmıştır. Birinci yıl itfa payı 400.000 TL'dir.

- Sporcunun satılmasına ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

102 Bankalar Hs.	3.600.000	
268 Birikmiş Amortismanlar Hs.	400.000	
261 Haklar Hs.		2.000.000
391 Hesaplanan KDV Hs.		600.000
648 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Kazançlar Hs.		1.400.000

Sözleşme tutarı üzerinden elde edilen kazanç Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı'nda yer alan "648 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Kazançlar" hesabında muhasebeleştirilmektedir. Satış sonucu zarar söz konusu ise "658 Maddi ve Maddi Olmayan Duran Varlıkların Satışından Ortaya Çıkan Zararlar" hesabında borç olarak muhasebeleştirilmektedir.

iv) Yeniden değerlendirme yöntemine göre, sporcuya ilişkin dönem sonu işlemi

-KLM A.Ş' nin bünyesinde yetiştirilen aktif değeri 6.000.000 TL olan sporcuya ilişkin birinci yıl dönem sonu ölçümde gerçeğe uygun değerinin 7.500.000 TL olduğu belirlenmiştir.

- Sporcunun yeniden değerlendirme muhasebe kaydı:

SPOR ANONİM ŞİRKETLERİNE ÖZGÜ ÖZELLİKLİ İŞLEMLERİN TMS/TFRS AÇISINDAN
MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

...../...../.....

261 Haklar Hs.	1.500.000	
552 Maddi Olmayan Duran Varlık		1.500.000
Yeniden Değerleme Artışları Hs.		

TMS 38 Standardı 85. maddesine göre ise, yeniden değerlendirme sonucunda varlığın defter değerinde artış olması durumunda, bu artış yeniden değerlendirme fazlası adı altında özkaynakta biriktirilir. Ancak, varlığın önceki kar veya zararda muhasebe kaydına alınmış defter değerinde artış söz konusu ise yeniden değerlendirme azalışını ortadan kaldıran kısım kâr veya zararda muhasebe kaydına alınmalıdır.

iv) Sporcu satın almak için yapılan araştırma gideri

- KLM A.Ş., yetiştirilmek üzere deneyimsiz genç bir sporcuyu satın almak amaçlı olarak toplam 400.000 TL + %20 KDV tutarındaki harcamayı bankadan ödemiştir.

- Araştırma tutarına ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

750 Araştırma Giderleri Hs.	400.000	
191 İndirilecek KDV Hs.	80.000	
102 Bankalar Hs.		480.000

487

“750 Araştırma Giderleri” hesabının kalanı dönem sonunda, “751 Araştırma Giderleri Yansıtma” hesabı aracılığı ile “630 Araştırma Geliştirme Giderleri” hesabında muhasebeleştirilir.

TMS 38 Standardı madde 54-55’ e göre, maddi olmayan duran varlık ile ilgili araştırma aşamasındaki harcamalar gider olarak muhasebe kaydına alınır. TMS 38 Standardı madde 57’ye göre, maddi olmayan duran varlığı kullanma veya satma durumuna gelebilmesi için tamamlanmasının mümkün olması ve kullanma ve satma imkanının bulunmasında, geliştirme aşamasında gerçekleşen harcamalar maddi olmayan duran varlık olarak muhasebeleştirilmektedir. Sporcular ile ilgili olarak yetiştirilmek üzere araştırma aşamasında yapılan tüm harcamaların, sporcunun fayda sağlayıp sağlamayacağı net olmadığından araştırma gideri olarak muhasebe kaydına alınması uygun olacaktır. Fakat, daha sonra sporcu için yapılan harcamaların ekonomik fayda şartlarını sağlaması durumunda geliştirme faaliyeti olarak aktifleştirilmesi uygun olacaktır. Şirketin yetiştirme amaçlı genç sporcu arayışında olması durumundaki harcamalar gider hesaplarında muhasebeleştirilir daha sonra sporcuya yapılan harcamalar bilanço hesaplarında muhasebe kaydına alınması mümkündür.

v) Alt yapıdan yetiştirilen sporcuların geliştirilmesi

-Alt yapıdan yetiştirilmekte olan sporcu için 5000 TL +% 20 KDV tutarında harcama yapılmıştır.

- Sporcu yetiştirilmesine yönelik yapılan harcama:

...../...../.....

753 Geliştirme Giderleri Hs.	6.000	
100 Kasa Hs.		6.000

-Sporcu yetiştirilmesine yönelik yapılan harcamanın aktifleştirilmesi:

...../...../.....

264 Geliştirme Maliyetleri Hs.	6.000	
754 Geliştirme Giderleri Yansıtma Hs.		6.000

-Sporcu yetiştirilmesine yönelik yapılan harcamanın yansıtma hesabına kaydı:

...../...../.....

754 Geliştirme Giderleri Yansıtma Hs.	6.000		488
753 Geliştirme Giderleri Hs.		6.000	

-Sporcu yetiştirilmesinin tamamlanması:

...../...../.....

263 İşletme İçinde Oluşturulmuş Maddi Olmayan Duran Varlıklar Hs.	6.000	
264 Geliştirme Maliyetleri Hs.		6.000

vi) Sporcunun sakatlanması durumu

- KLM A.Ş, transfer ettiği sporcunun sakatlanması ve maçlarda oynayamamasından dolayı dönem sonunda 10.000 TL değer düşüklüğü zararı hesaplanmıştır.

...../...../.....		
651 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri Hs.	10.000	
267 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları Hs.		10.000

3. 2. Sektöre İlişkin Gelirlerin Muhasebeleştirilmesi

Spor anonim şirketleri çeşitli gelir kaynaklarına sahiptirler. Hasılatı oluşturan bu gelirler şampiyonlar ligi, naklen yayın gelirleri, ürün satış gelirleri, diğer reklam ve isim hakları gelirlerinden oluşmaktadır. Hasılat ve satışların maliyeti dipnotunda bulunan açıklamaların yeterliliği “TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı” kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Henüz faturalanmamış hasılatın finansal tablolara yansıtılması ve uzun süreli sözleşmeler nedeniyle ortaya çıkan hasılatın muhasebeleştirilmesi TFRS 15 Standardı kapsamındadır. Bu standardın 31. maddesine göre, müşterilere taahhüt edilen mal veya hizmetlerin devri karşılığında bedeli yansıtan meblağ üzerinden hasılat finansal tablolara yansıtılmaktadır.

Kombine bilet satışlarından doğan gelirlerin, bilet satışının gerçekleştiği dönemde değil, biletin kullanıldığı dönemde hasılat olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Kombine biletlere ilişkin hasılatın finansal tablolara alınma zamanlaması önem arz etmektedir.

i) Kombine bilet satılması

- KLM A.Ş Aralık ayında, 6.000.000 TL bir yıllık kombine bilet satışı gerçekleştirmiş ve elde edilen gelir şirketin banka hesabına yatırılmıştır.

- Kombine bilet satışına ilişkin Aralık ayında yapılan muhasebe kaydı:

...../...../.....		
102 Bankalar Hs.	6.000.000	
380 Ertelenmiş (Gelecek Aylara Ait) Gelirler Hs.		4.583.333
600 Yurtiçi Satışlar Hs.		416.667
391 Hesaplanan KDV Hs.		1.000.000

3065 sayılı KDV Kanunu 20/4 maddesine göre, tarifeye göre fiyatı belirlenmiş olan ve tutarı biletle tahsil edilen durumlarda tarife ve bilet tutarı KDV dahil edilerek belirlenecek ve vergi müşteriye intikal ettirilmeyecektir. Kombine maç biletine ilişkin tutardan doğan KDV, iç yüzde yöntemi ile hesaplanacaktır.

$$6.000.000 \text{ TL} / 1,20 \text{ (KDV oranı)} = 5.000.000 \text{ TL KDV'siz tutar}$$

6.000.000 TL – 5.000.000 TL= 1.000.000 TL Hesaplanan KDV tutarı
5.000.000 TL /12 ay= 416.667 TL Aralık ayı kombine bilet satış tutarı
5.000.000 TL – 416.667 = 4.583.333 TL gelecek 11 aylık kombine satış tutarı

Gelecek yıl Ocak ayından Kasım dahil olmak üzere 11 ay boyunca yapılması muhasebe kayıtları:

...../...../.....

380 Ertelemiş (Gelecek Aylara Ait) Gelirler Hs.	416.667	
600 Yurtiçi Satışlar Hs.		416.667

ii) Bilet satışı

- KLM A.Ş maç bilet satışından 20.000 TL+ %20 KDV tutarında gelir elde etmiştir. Elde edilen bilet satış tutarı banka hesabına yatırılmıştır.

- Bilet satış gelirlerine ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

102 Bankalar Hs.	24.000	
600 Yurtiçi Satışlar Hs.		20.000
391 Hesaplanan KDV Hs.		4.000

490

iii) Sponsorluk Geliri

- KLM A.Ş federasyondan 100.000 TL+ %20 KDV tutarında sponsorluk geliri elde etmiş, bu gelir federasyonu tarafından banka hesabına yatırılmıştır.

- Sponsorluk gelirine ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

102 Bankalar Hs.	102.000	
136 Diğer Çeşitli Alacaklar Hs.	18.000	
136.01 Vergi Dairesi		
600 Yurtiçi Satışlar Hs.		100.000
391 Hesaplanan KDV Hs.		20.000

SPOR ANONİM ŞİRKETLERİNE ÖZGÜ ÖZELLİKLİ İŞLEMLERİN TMS/TFRS AÇISINDAN
MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

KDV Tutarı= 20.000 TL

Tevkif KDV (9/10) =18.000 TL

Hesaplanan KDV =2.000 TL

Spor anonim şirketlerinin elde ettiği sponsorluk, isim hakkı, naklen yayın, reklam gelirleri gibi gelirlerin KDV tutarı, KDV Genel Uygulama Tebliği I/C-2.1.3.2.9.2. maddesi hükümlerine göre 9/10 KDV tevkifatına tabidir

iv) Forma isim hakkı satış geliri

- KLM A.Ş, yapılan anlaşma çerçevesinde Ocak ayında 2.000.000 TL + %20 KDV karşılığında P markasına forma isim hakkını 2 yılına satmıştır.

-Forma isim hakkının satışının muhasebe kaydı:

...../...../.....

102 Bankalar Hs.	2.040.000	
136 Diğer Çeşitli Alacaklar Hs.	360.000	
136.01 Vergi Dairesi		
600 Yurtiçi Satışlar Hs.		1.000.000
391 Hesaplanan KDV Hs.		400.000
480 Ertelenmiş (Gelecek Yıllara Ait) Gelirler		1.000.000

491

KDV Tutarı= 400.000 TL

Tevkif KDV (9/10) = 360.000 TL

Hesaplanan KDV =40.000 TL

v) Reklam geliri

-KLM A.Ş YZT firmasının reklamlarında sporcularının rol almasından 50.000 TL + %20 KDV tutarında reklam geliri elde etmiştir.

- Reklam gelirinin muhasebe kaydı:

...../...../.....

102 Bankalar Hs.	51.000	
136 Diğer Çeşitli Alacaklar Hs.	9.000	
136.01 Vergi Dairesi		
600 Yurtiçi Satışlar Hs.		50.000
391 Hesaplanan KDV Hs.		10.000

KDV Tutarı= 10.000 TL

Tevkif KDV (9/10) = 9.000 TL

Hesaplanan KDV = 1.000 TL

vi) Sporcunun kiraya verilmesinden sağlanan gelirler

- KLM A.Ş takım kadrosunda yer vermediği oyuncusunu bir dönem için Ocak- Mayıs döneminde 200.000 TL+ %20 KDV bedelle başka bir şirkete kiraya vermiş ve bedelini banka havalesi olarak tahsil etmiştir.

- Sporcunun kiraya verilmesi ile elde edilen hasılatın muhasebe kaydı:

...../...../.....

102 Bankalar Hs.	240.000	
600 Yurtiçi Satışlar Hs.		200.000
391 Hesaplanan KDV Hs.		40.000

Kiraya verme işlemleri anonim şirket statüsüne sahip kuruluşlar açısından 3065 sayılı KDV Kanunu' nun 1/1 maddesi gereği KDV' ye tabidir.

Ayrıca, 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 4. maddesinde kurumlar vergisinden muaf olan kurumlar açıklanmaktadır. 4. madde (j)' de belirtildiği üzere, "Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ile özerk spor federasyonlarına tescil edilmiş spor kulüplerinin idman ve spor faaliyetlerinde bulunan iktisadî işletmeleri ile sadece idman ve spor faaliyetlerinde bulunan anonim şirketler" kurumlar vergisinden muafır. Fakat, spor anonim şirketlerinin spor faaliyetleri harici faaliyetleri için örneğin, forma ayakkabı, malzeme satışı, lokanta, büfe işletmeciliği gibi faaliyetleri kurumlar vergisine tabidir.

3. 3. Sektöre İlişkin Giderlerin Muhasebeleştirilmesi

Spor anonim şirketlerinde sporcuların kiralanması yaygın olarak görülmektedir. Şirket açısından kiralama bedelleri üretilen hizmetin bir maliyet unsurunu oluşturduğundan "740 Hizmet Üretim Maliyeti" hesabında muhasebeleştirilmektedir.

SPOR ANONİM ŞİRKETLERİNE ÖZGÜ ÖZELLİKLİ İŞLEMLERİN TMS/TFRS AÇISINDAN
MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

- KLM A.Ş. başka bir kulüpte faaliyette bulunan sporcuyu Ocak-Mayıs dönemi için 500.000 TL+ %20 KDV bedelle kiralamıştır. Kira bedeli banka havalesi yoluyla ödenmiştir.

- Sporcunun kiralanmasına ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

740 Hizmet Üretim Maliyeti Hs.	500.000	
191 İndirilecek KDV Hs.	100.000	
		600.000
102 Bankalar Hs.		

- KLM A.Ş' ye federasyon disiplin kurulu tarafından sporcuların centilmenliğe aykırı saha olaylarından dolayı 5.000 TL ceza verildiği tebliğ edilmiştir.

- Ceza tebliğine ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

654 Esas Faaliyetlerden Diğer Çeşitli Gider ve Zararlar Hs.	5.000	
654.01 Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler Hs.		
		5.000
336 Diğer Çeşitli Borçlar Hs.		

493

Uygulanan cezalarda 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 11/d maddesi hükümlerine göre, her türlü para cezaları gider kabul edilmemektedir. Gider kabul edilmeyen cezalar "Kanunen Kabul Edilmeyen Gider" olarak alt hesaplarda takip edilmektedir.

3. 4. Sektöre İlişkin Karşılık, Şarta Bağlı Yükümlülük ve Varlıkların Muhasebeleştirilmesi

Transfer sözleşmelerinde bonservis ücretine ek olarak, çeşitli koşulların eklenmesi söz konusu olduğunda koşulların gerçekleşmesi ile eski kulübe ilave ücret ödenmektedir. Bu yükümlülüğün "TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar Standardı" kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Ayrıca, spor faaliyetlerinde maçlarla ilgili kazanım veya beraber kalma durumları için ortaya çıkan yükümlülük ve kazanımların muhasebeleştirilmesinde TMS 37 Standardı çerçevesinde değerlendirilmesi uygundur. TMS 37 Standardına göre gerçekleşme zamanı belli olmayan borç ve giderler için karşılık ayrılması durumu, şirketin geçmişteki bir taahhüdünden, yasal düzenlemelerden ve kabul edilen bir yükümlülüğünden dolayı ortaya çıkmaktadır. Ne zaman gerçekleşeceği belli olmayan borç ve giderler için bir kaynak çıkışı söz konusu ilerleyen zamanlarda olacaktır.

TMS 37 madde 27 ve 28'e göre, işletme, koşullu borçlarını finansal tablolarına yansıtılmamaktadır. Ekonomik kaynaklardan çıkma ihtimali yüksek olan koşullu borçlar için finansal tablo dipnotlarında bilgi verilmektedir. TMS 37 madde 31'e göre, "işletme, koşullu varlıklarını finansal tablolarına yansıtma". Koşullu varlıklar, ekonomik fayda giriş ihtimali olan koşullu varlıklar finansal tablo dipnotlarında bilgi olarak yer alır.

Standardın 14. maddesine göre, karşılıklar kayda alma ölçütlerini sağladıklarında muhasebeleştirilir. Kayda alma ölçütleri, borcun geçmiş bir olaydan kaynaklanması, yerine getirilmesi için ekonomik kaynak çıkışı olasılığının olması ve borç tutarının güvenli olarak tahmin ediliyor olması gerekmektedir. Bu koşullar sağlandığında ise, standardın 36. maddesine göre ise, karşılık olarak muhasebeleştirilen tutar, borcun yerine getirilmesindeki en gerçekçi tahmin olmalıdır.

TMS 37 Standardı madde 10'a göre karşılık "gerçekleşme zamanı veya tutarı belli olmayan yükümlülük" olarak tanımlanmaktadır. TMS 37 madde 12' ye göre "karşılıklar zaman ve tutar açısından kesin olmadıklarından koşulludurlar". Standart madde 13' de karşılık ve şarta bağlı borcu birbirinden ayırmaktadır. Standart karşılıkların yükümlülük olarak muhasebeleştirilmesi gerektiğini belirtmekte ve gerekçe olarak karşılıkları mevcut bir borç olarak veya güvenilir tahmin edilen bir borç kabul etmekte ve borcun ifası için ekonomik kaynak çıkışı olacağını vurgulamaktadır. Madde 13' de koşullu borçların borç olarak muhasebeleştirilemeyecektir. Çünkü kaynakların çıkışını gerektirecek borcun tahmini mümkün değildir. Ayrıca teyit gerektiren olası borç olarak ve standartta bulunan muhasebeleştirme ölçütünü karşılamayan mevcut yükümlülük olarak kabul etmektedir.

Mevcut durumda yükümlülüğün konusunda net bir karar alınmıyor ise, şirket yöneticilerinin olasılıkları göz önünde bulundurarak bir sonuca varmaları gerekir. Bu durum standardın 15. maddesinde "...anılan durumlarda, eldeki tüm kanıtlar dikkate alındığında, raporlama dönemi sonu itibariyle mevcut bir yükümlülüğün var olması ihtimali, böyle bir yükümlülüğün yok olması ihtimalinden daha yüksekse, geçmişteki bir olayın mevcut bir yükümlülüğü doğurduğu kabul edilir." şeklinde ifade edilmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere borcun gerçekleşme olasılığı %50'nin üzerinde tahmin ediliyor ise, borç ile ilgili finansal tablolarda bilgilere yer verilecek, aksi takdirde dipnotlarda yer alacaktır (Özulucan, 2022: 402).

Şarta bağlı yükümlülüklerde şarta bağlılık oranına göre muhasebe kaydı yapılmalıdır. Gerçekleşme oranı %90 na yakın ise karşılık ayrılmalıdır. Ekonomik kaynak çıkışı ihtimali %50'den fazla ise koşullu borç karşılık olarak değerlendirilip muhasebeleştirilir, %50'den az olduğunda ise koşullu borç olarak değerlendirilerek finansal tablo dipnotlarında açıklama olarak yer alır. Şirketin kontrol edemediği olayın varlığını belirleyememesi veya ekonomik fayda içeren kaynak çıkışının %10'nun altında olması durumunda bir işlem yapılması gerekmemektedir.

i) Şarta bağlı yükümlülüklerin muhasebeleştirilmesi

- KLM A.Ş sporcu transferine ilişkin anlaşma yapmış, bonservis bedeline ilave sporcunun satın alındığı kulübe şampiyon olunması durumunda 150.000 TL, federasyona katılım durumunda ise 100.000 TL ödeneceğini belirtmiştir.

- Sektöre özgü özellikli işlemlerden şarta bağlı yükümlülüğe ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

770 Genel Yönetim Giderleri Hs.	250.000	
379 Diğer Karşılıkları Hs.		250.000

SPOR ANONİM ŞİRKETLERİNE ÖZGÜ ÖZELLİKLİ İŞLEMLERİN TMS/TFRS AÇISINDAN
MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

-Şampiyon olunması nedeniyle, borcun tahakkuk etmesinin muhasebe kaydı:

...../...../.....

379 Diğer Karşılıkları Hs.	150.000	
336 Diğer Çeşitli Borçlar Hs.		150.000

-Şampiyon olunması nedeniyle, tahakkuk eden borcun ödenmesinin muhasebe kaydı:

...../...../.....

336 Diğer Çeşitli Borçlar Hs.	150.000	
102 Bankalar Hs.		150.000

-Federasyona katılım ve borcun tahakkuk etmesine ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

379 Diğer Karşılıkları Hs.	100.000	
336 Diğer Çeşitli Borçlar Hs.		100.000

495

-Federasyona katılıma ilişkin tahakkuk etmiş borcun ödenmesine ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

336 Diğer Çeşitli Borçlar Hs.	100.000	
102 Bankalar Hs.		100.000

ii) Sektöre özgü özellikli işlemlerden şarta bağlı varlıkların muhasebeleştirilmesi

-KLM A.Ş takımının kazanacağı her maç başına KDV hariç 900.000 TL ve maçın beraberlikle sonuçlanmasında ise maç başına KDV hariç 500.000 TL tutarında alacağı naklen yayın gelirleri bulunmaktadır.

-Maçın kazanılmasının muhasebe kaydı:

...../...../.....

102 Bankalar Hs.	918.000	
136 Diğer Çeşitli Alacaklar Hs.	162.000	
136.01 Vergi Dairesi		
600 Yurtiçi Satışlar Hs.		900.000
391 Hesaplanan KDV Hs.		180.000

KDV Tutarı= 180.000 TL

Tevkif KDV (9/10) = 162.000 TL

Hesaplanan KDV = 18.000 TL

Spor anonim şirketlerinin naklen yayın gibi gelirlerin KDV tutarı, KDV Genel Uygulama Tebliği hükümlerine göre 9/10 KDV tevkifatına tabidir.

-Maçın beraberlikle sonuçlanmasının muhasebe kaydı:

...../...../.....

120 Alıcılar Hs.	510.000	
136 Diğer Çeşitli Alacaklar Hs.	90.000	
136.01 Vergi Dairesi		
600 Yurtiçi Satışlar Hs.		500.000
391 Hesaplanan KDV Hs.		100.000

KDV Tutarı= 100.000 TL

Tevkif KDV (9/10) = 90.000 TL

Hesaplanan KDV = 10.000 TL

Spor anonim şirketler için şarta bağlı gelirlerin şartların gerçekleşme ile de ilgili gelir hesaplarında muhasebeleştirilir.

iii) Karşılıkların muhasebeleştirilmesi

- KLM A.Ş bünyesinde bir halı sahada mart ayında kış mevsiminin olumsuzlukları nedeniyle çökmeler ve bozulmalar meydana gelmiştir. Halı sahanın onarılmasının altı ay içinde tamamlanmasına karar verilmiştir. Halı sahanın tamirat, onarım ve benzeri maliyetleri için 60.000 TL karşılık ayrılmasına karar verilmiştir.

SPOR ANONİM ŞİRKETLERİNE ÖZGÜ ÖZELLİKLİ İŞLEMLERİN TMS/TFRS AÇISINDAN
MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

- Mart ayında halı saha onarımı için karşılık ayrılmasının muhasebe kaydı:

770 Genel Yönetim Giderleri Hs..	60.000	
376 Hizmetten Çekme, Restorasyon ve Benzeri Maliyetlere İlişkin Karşılıklar Hs.		60.000

“376 Hizmetten Çekme, Restorasyon ve Benzeri Maliyetlere İlişkin Karşılıklar” hesabında bir yıl içinde gerçekleştirilecek olan onarımlar için ayrılan karşılıklar izlenmektedir.

3. 5. Satış Amaçlı Elde Tutulan Sporculara İlişkin İşlemlerin Muhasebeleştirilmesi

Bir duran varlık, satış için elde tutuluyorsa diğer duran varlıklardan farklı bir şekilde sınıflandırılmakta ve “TFRS 5 Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlıklar ve Durdurulan Faaliyetler Standardı” ndan yararlanılmaktadır. Bu standardın 6,7 ve 8. maddelerine göre, duran varlığın satış amaçlı olarak sınıflandırılması için gerekli olan şartlar; varlığın satış olasılığının yüksek olması, satış için plan yapılmış olması, varlığın gerçeğe uygun değeri ile uyumlu bir tutar üzerinden satışının mümkün olması ve bir yıl içinde satışın gerçekleşiyor olması gerekmektedir. TFRS 5’ e göre, varlık üzerinden amortisman ayırma durdurulmakta, varlığın defter değerinden satış ile ilgili maliyetler düşüldükten sonra gerçeğe uygun değerinden küçük olan üzerinden muhasebeleştirilmektedir. Satışın bir yıldan uzun sürede gerçekleşmesi halinde, şirket satış maliyetini bugünkü değerinden ölçmekte ve zamanın geçmesinden kaynaklanan fark, kâr veya zarar içerisinde muhasebeleştirilmektedir.

497

TFRS 5 Standardı’ na göre, varlığın satışının yüksek olduğu, bir yıl içinde satılmasının mümkün olduğu ve satışın iptalini düşük olduğu durumlarda yararlanıldığından sporcunun bir yıl içinde satılması planlandığında söz konusu standart kapsamında muhasebeleştirilmesi mümkündür.

- KLM A.Ş maliyetleri azaltmak istediğinden maliyeti yüksek olan A sporcunu satma kararı almıştır. A’nın sözleşme maliyeti 4.000 TL, birikmiş itfa payı 2.400 TL olup 2023 yılında satılması planlanmıştır.

- Sporcuya ilişkin gerçeğe uygun değer 1.500 TL olduğu belirlenmiştir.

Sporcunun Net Defter Değeri: $4.000 - 2.400 = 1.600$ TL

Net Gerçeğe Uygun Değeri: 1.500 TL

Burada gerçeğe uygun değer net defter değerinden düşük olduğu için gerçeğe uygun değere bakılır. Değer düşüklüğünden dolayı zarar söz konusudur.

-Satış kararı verilen sporcuya ilişkin muhasebe kaydı:

196 Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlıklar Hs.	1.500	
268 Birikmiş Amortisman Hs.	2.400	
654 Esas Faaliyetlerden Çeşitli Gider ve Zararlar Hs.	100	
261 Haklar Hs..		4.000

3. 6. Kur Etkilerinin Muhasebeleştirilmesi

Yabancı para işleminde, işlem tarihi ile ödeme tarihi arasında kurun değişiminden dolayı kur farkı ortaya çıkmaktadır. Spor anonim şirketlerinde yabancı para işlemlerine ilişkin ortaya çıkan kur farklarının muhasebesinde TMS 21 Kur Değişiminin Etkileri Standardı'ndan yararlanılmaktadır. Bu standardın temel konuları hangi döviz kurundan yararlanılacağı ve kur değişiminin finansal tablolara etkilerinden oluşmaktadır. TMS 21 Standardı madde 21'e göre, ilk muhasebeleştirmede; yabancı para birimindeki tutar, geçerli para birimi ile işlem tarihindeki kur üzerinden muhasebeleştirilir. Yabancı para işlemleri dönem sonunda ise, dönem sonundaki spot kur üzerinden Türk Lirası'na çevrilir. Kurların çevrilmelerinden ortaya çıkan kur farkları kâr veya zararda muhasebe kaydına alınır.

- KLM A.Ş, Y sporcusunu \$1.000 karşılığında iki yıllık sözleşme yaparak transfer etmiştir. (\$1 = 13,2). Dönem sonu kur: \$1= 13,5'tur.

-Sporcu transferine ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

261 Haklar Hs.	13.200	
336 Diğer Çeşitli Borçlar Hs.		13.200
(\$1.000 x 13,2= 13.200 TL)		

-Dönem sonu değerlemesine ilişkin muhasebe kaydı:

...../...../.....

780 Finansman Giderleri Hs.	300	
780.03 Kısa Vadeli Borçlanmalarla İlgili Kambiyo Giderleri Hs. s.		
336 Diğer Çeşitli Borçlar Hs.		300
(13,5-13,2= 0,3 x1.000=300 TL)		

Yabancı para cinsinden gerçekleştirilen sporcu transferinde ilk muhasebeleştirmede işlem tarihindeki kur üzerinden muhasebeleştirilmiş ve dönem sonunda ise kayıtlı olan kur ile dönem sonundaki spot kur arasındaki fark kur değişiminden kaynaklanmış olup olumlu kur farkları "664 Kur farkı Kazançları" hesabına alacak, olumsuz kur farkları ise 780 Finansman Giderleri hesabında 780.03 Kısa Vadeli Borçlanmalarla İlgili Kambiyo Giderleri Hesabında borç olarak muhasebeleştirilir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, spor anonim şirketlerinin sektöre özgü işlemlerine ilişkin muhasebeleştirme esasları TMS/TFRS açısından incelenmekte ve işlemlerin muhasebeleştirilmesinde Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı'ndan yararlanılmaktadır. Sektörün kendine özgü işlemlerine ilişkin olarak Türkiye Muhasebe Standartları'nın getirmiş olduğu birçok uygulama söz konusudur.

Sporcu lisans sözleşmeleri için ödenen yüksek tutarlar muhasebe açısından önemlidir. Lisans sözleşmelerine konu olan sporcular ve kendi bünyesinde yetiştirilen sporcular için yapılan harcamalar, ödenen tutarlar sporcunun maliyetini oluşturmakta ve maliyet bedeli üzerinden TMS 38 Maddi Olmayan

Duran Varlıklar Standardının hükümleri çerçevesince muhasebeleştirilecektir. Spor sektörünün aktif bir piyasası vardır. Maddi olmayan duran varlıklarda kayıtlı sporcular için aktif piyasa sayesinde sonraki ölçümlerinde yeniden değerlendirilme yönteminde yararlanılabileceği gibi maliyet yönteminden de yararlanılması mümkündür.

TFRS 5 Satış Amaçlı Duran Varlıklar ve Durdurulan Faaliyetler Standardı'nın hükümleri ise sporcunun sakatlanması, maliyetinin yüksek olması gibi nedenlerden dolayı, kadro dışı bırakılıp, satılmaya karar verildiği durumda uygulanacaktır.

Spor anonim şirketlerinde şarta bağlı yükümlülük ve kazanımların varlık ve yükümlülüğün ortaya çıkması durumunda, ek olarak çeşitli koşulların eklenmesi söz konusu olduğunda koşulların gerçekleşmesi ile ilave ücretler ödenmekte veya ilave ücretler tahsil edilmektedir. Bu tür sektöre özgü durumlarda TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar Standardı kapsamında değerlendirilerek ve bir karşılık ayrılmalı ya da finansal tablo dipnotlarında yer almalıdır. Gerçekleşme olasılığı gerçekleşmeme olasılığından fazla olan yükümlülükler için şarta bağlılık oranına göre muhasebe kaydı yapılmalıdır. Kaynak çıkış olasılığı %50 den fazla ise yükümlülük karşılık olarak değerlendirilerek muhasebeleştirilir. %50 den az ise, finansal tablo dipnotlarında yer alır. Kontrol edilemeyen bir durumda ise hiçbir işlem yapılmamaktadır.

Yabancı para üzerinden gerçekleştirilen transfer işlemlerinde TMS 21 standardı esasları uygun olmaktadır. Yabancı para işlemlerinde TMS 21 Kur Değişiminin Etkileri Standardı hükümleri kapsamında işlem tarihindeki spot kur üzerinden geçerli para birimine çevrilerek ilk muhasebe kaydı gerçekleştirilmektedir. İzleyen dönemlerde ise kapanış kurundan çevrilerek kur farkları kâr veya zarara kaydedilmektedir. Ayrıca, varlık ve yükümlülükler raporlama tarihindeki spot kur üzerinden raporlanmalıdır.

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı'na göre sözleşmedeki işlem fiyatı üzerinden edim yükümlülüğünün yerine getirilmesi ile muhasebe kayıtları yapılmaktadır ve eğer varsa vade farkları ayrıştırılarak muhasebe kayıtlarına alınmaktadır. Ayrıca, gelir ve giderler gerçekleştiği dönemlerde ilgili hesaplarda muhasebe kayıtlarına alınmaktadır.

Spor anonim şirketlerinde sektöre özgü işlemler KDV'ye tabidir. Ayrıca, spor anonim şirketlerinin elde ettiği sponsorluk, isim hakkı, naklen yayın, reklam gelirleri gibi gelirlerinin KDV tutarı, KDV hükümlerine göre 9/10 KDV tevkifatına tabidir.

Sonuç olarak, ekonomideki payı giderek artan spor sektöründe şirketleşme oldukça yaygın hale gelmektedir. Sektördeki işlem tutarlarının yüksek olması nedeniyle muhasebe uygulamaları önem arz etmektedir. Bundan sonraki çalışmalarda söz konusu özellikli işlemlerin anonim şirketlerin tabi oldukları uygulamadaki BOBİ FRS açısından muhasebeleştirilmenin ele alınması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Bengtsson, M., & Wallström, J. (2014). *Accounting and Disclosure of Football Player Registrations: Do They Present a True and Fair View of the Financial Statements? A Study of Top European Football Clubs* [Master's Thesis]. Jönköping University, Jönköping International Business School. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:721716/FULLTEXT01.pdf>
- Çatı, K., Eş, A., & Özevin, O. (2017). Futbol Takımlarının Finansal ve Sportif Etkinliklerinin Entropi ve Topsis Yöntemiyle Analiz Edilmesi: Avrupa'nın 5 Büyük Ligi ve Süper Lig Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 199- 222.
- Çetinkaya, G., & Yıldırım, Ü. (2021). Türk Futbolundaki Yabancı Futbolcu Transferlerinin Kâr-Zarar Analizi. *The Journal of Social Science*, 5 (9), 176-188. doi: 10.30520/tjsosci.846934
- Demirci Ş. D., & Küçüker, M. (2020). Muhasebe Standartları Çerçevesinde Futbolcu Bonservis Bedellerinin Muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 30 (159), 129- 154.
- Devecioğlu, S., Çoban, B., Karakaya, Y. E., & Karataş, Ö. (2012). Türkiye'de Spor Kulüplerinin Şirketleşmeye Yönelimlerinin Değerlendirilmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, X (2) 35-42.

- Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı. (2018). <http://kgk.gov.tr/ContentAssingmentDetail/2531/Finansal-Raporlama-Standartlarına-Uygun-Hesap-Planı-Taslağı>
- Jönsson, F., Johansson, K., & Aronsson, S. (2004). *Accounting for Football-Let's Give It a Shot*. [Bachelor Thesis]. School of Economic and Commercial Law AT Göteborg University. <https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/1571/1/03-04-107.pdf>
- Krabbenbos, T. (2013). *Commercialization Strategies in Football* [Master Thesis]. Business Administration University of Twente. https://essay.utwente.nl/62826/1/Masterthesis_TPKrabbenbos.pdf
- Özulucan, A. (2022). TMS-37 Çerçevesinde Karşılıkların, Koşullu Borçların, Koşullu Varlıkların Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi ve Muhasebe Uygulamaları. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 399-418
- Saban, M., & Demirci, F. (2016). Finansal Fair Play ve Türkiye'deki Dört Büyük Futbol Kulübünün Uyum Düzeyinin İncelenmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 26 (137), 25-49.
- Sevim, A., & Bülbül, S. (2020). Spor Kulüplerinde Finansal Raporlama ve Türkiye Muhasebe Standartlarına (TMS) Göre Özellikli İşlemlere İlişkin Örnek Yevmiye Kayıtları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak (85), 45-64.
- Sevim, A., & Bülbül, S. (2017). UEFA Finansal Fair Play (FFP) Kriterleri Kapsamında Türk Futbolunda Finansal Raporlamanın Önemi ve Bir Sistem Gerekliliği. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 27 (2), 187-212.
- Sermaye Piyasası Kanunu (SPK). (2012). *Kanun Numarası: 6362 Kabul Tarihi: 6/12/2012, 30.12.2012 Sayı: 28513 Resmi Gazete*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6362.pdf>
- Spor Kulüpleri ve Spor Federasyonları Kanunu (7405 sayılı Kanun), 26 Nisan 2022 tarih 31821 Sayılı Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220426-8.htm>
- Spor Kulüpleri Tarafından Tutulacak Defter ve Kayıtlar Hakkında Yönetmelik (2022). 07.09.2022 Tarih 31946 Sayılı Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/09/20220907-1.htm>
- Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) Uygulama Kapsamına İlişkin Kurul Kararı. (2018). 19 Eylül 2018 tarihli ve 30540 sayılı Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/09/20180919-11.pdf>
- TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2023/Mavi_Kitap/TFRS/TFRS%2015.pdf
- TFRS 5 Satış Amaçlı Elde Tutulan Duran Varlıklar ve Durdurulan Faaliyetler. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2023/Mavi_Kitap/TFRS/TFRS%205.pdf
- TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2023/Mavi_Kitap/TMS/TMS%2038.pdf
- TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS_TFRS_Setleri/2023/Mavi_Kitap/TMS/TMS%2037.pdf
- Ulusoy, T., Esmer, Y., & Dayı, F. (2019). Spor İşletmelerinde Nakit Yönetimi: BİST' de Bir Uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2), 1889-1905.
- Wilson, R., & Plumley, D. (2018). *Finance and Accounting in Football*. In: *Chadwick, Simon, Parnell, Daniel, Widdop, Paul and Anagnostopoulos* (Christos, Ed.). Routledge Handbook of Football Business and Management. Routledge, 186-198. https://shura.shu.ac.uk/23740/8/Plumley_finance_and_accounting%28AM%29.pdf

Yazarkan, H. (2016). Futbolcu Transfer/Bonservis Ücretlerinin TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardına Uygun Olarak Muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, Eylül-Ekim, 137, 91-120.

3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu (1984). *02.11.1984 Tarih ve 18563 Sayılı Resmi Gazete*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3065.pdf>

5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (2006). *21.06.2006 Tarih ve 26205 Sayılı Resmi Gazete*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060621-1.htm>

MONTESSORİ METODUNUN OKUL ÖNCESİ EĞİTİM KURUMLARINDA MEKÂNSAL ANALİZİ: DİYARBAKIR MASAL KREŞ GÜNDÜZ BAKIM EVİ ÖRNEĞİ

SPATIAL ANALYSIS OF THE MONTESSORİ METHOD IN PRE-SCHOOL
EDUCATION INSTITUTIONS: THE CASE OF DIYARBAKIR MASAL NURSERY DAY
CARE HOUSE

Hatice Kübra GÜNDÜZ¹ - Meltem ERBAŞ ÖZİL² - F. Demet AYKAL³

Öz

Anaokulları, çocukların eğitim hayatlarına ilk adım attıkları kritik kurumlardır. Bu kurumlar genellikle 3-6 yaş grubundaki çocuklara yönelik eğitim sunar. Montessori yöntemi, dünya genelinde en popüler eğitim anlayışlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yöntem, çocuğun doğuştan gelen öğrenme isteğine dayanır ve çocuklara özgürlük verilerek desteklenir. Okul yapıları ve çevreleri, çocukların ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlanmalı ve onların özgürce hareket etmelerine olanak tanımalıdır. Türkiye'de Montessori yöntemi, özel okullar tarafından yaklaşık 10-15 yıldır uygulamaya başlanmıştır, ancak geleneksel eğitim anlayışıyla bütünleştirme çabaları, beklenen verimliliği sağlamada zorluklara neden olmaktadır. Bu nedenle, çalışmada seçilen okul öncesi eğitim kurumunun Montessori ilkelerine uygunluğu incelenmektedir. Çalışma, öncelikle Montessori yöntemi ve ilgili ilkelerin dünyadaki ve Türkiye'deki örnek okullar üzerinden analizini içerir. Daha sonra duyarlı dönemler, emici zihin, alıştırmaların tekrarı, özgürlük, dikkatin polarizasyonu, karma yaş, ödül ve ceza, eğitimci-çocuk etkileşimi ve 'hazırlanmış çevre' kavramı gibi Montessori eğitim ilkeleri üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın materyali olarak Diyarbakır'daki Masal Kreş ve Gündüz Bakımevi'nin hazırlanmış çevre kriterleri (açıklık, işlevsellik, esneklik, doğallık, özgürlük ve uygunluk) çerçevesinde iç ve dış mekân analizleri yapılmıştır. Bu analizler gözlemler, okulun planları ve fotoğraflarından elde edilen verilerle desteklenmiştir. Sonuçlar, okulun Montessori eğitim ilkelerini ne ölçüde yansıttığını ölçer niteliktedir. Çalışma, okulun Montessori yöntemine uygunluğunu artırmak için önerilerde bulunarak sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Eğitim, Montessori, Mekânsal Analiz

Abstract

Preschools are critical institutions where children take the first steps into their education life. These institutions generally provide education for children aged 3 to 6 years old. The Montessori method stands out as one of the most popular educational approaches worldwide. This method is based on the child's innate desire to learn and is supported by giving freedom to children. School buildings and surroundings should be designed to fit the needs of children and enable them to move freely. Montessori method has been implemented by private schools for approximately 10-15 years in Türkiye; however, efforts to integrate it with the traditional education approach have posed challenges in achieving the expected efficiency. Therefore, this study examines the compliance of the selected preschool education institution with Montessori principles. The study primarily includes the analysis of the Montessori method and its related principles through sample schools worldwide and in Türkiye. Later, the study focuses on Montessori education principles such as sensitive periods, absorbent mind, repetition of exercises, freedom, polarization of attention, mixed-age classrooms, rewards and punishments, teacher-child interaction, and the concept of the 'prepared environment'. As part of the study's material, analyzes of both indoor and outdoor spaces of Masal Nursery Day Care House in Diyarbakır were conducted based on the prepared environment criteria (clarity, functionality, flexibility, naturalness, freedom, and convenience). These analyses were supported by data obtained from observations, school plans, and photographs. The results measure the extent to which the school reflects Montessori educational principles. The study concludes by offering suggestions to increase the school's alignment with the Montessori method.

Keywords: Preschool Education, Montessori, Spatial Analysis

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, hkubratürk@gmail.com, Orcid: 0009-0003-8656-3305

² Dr.Öğr.Üyesi, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, meltem.eras@dic.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2077-8728

³ Prof.Dr, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, fdaykal@dic.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2424-0407

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 19.09.2023 – Kabul Tarihi: 26.02.2024

DOI:10.17755/esosder.1359135

Atıf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 502-524

Etik Kurul İzni: Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 26.01.2023 tarih ve 438702 sayılı yazısı ile etik açıdan uygun görülmüştür.

Bu çalışma Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. Giriş

Eğitimin başlangıcı olan okul öncesi dönem her çocuk için en önemli süreçlerden biridir. Bu dönem çocuğun doğumundan 6 yaşına kadar olan kısımdır. Özellikle eğitim anlamında 3-6 yaş grup çocukları kapsamaktadır (Korkmaz, 2015). 3 yaş öncesinde çocuk bilinçsiz öğrenmeye sahipken 3-6 yaş grubunda kademeli olarak bilinçli bir öğrenmeye geçmektedir (Wilbrant, 2015). Çocuk bu dönemde zihninin en açık olduğu dönemdedir. Çevresinde olan biten her şeyi adeta bir sünger gibi emer ve hayatının kalanında bu bilgileri kullanır. Maria Montessori bu durumu emici zihin ilkesi ile açıklamaktadır (Montessori, 1967). Montessori çocukları gözlemleyerek ‘duyarlı dönemler’, ‘emici zihin’, ‘alıştırmanın tekrarı’, ‘özgürlük’, ‘dikkatin polarizasyonu’, ‘karma yaş’, ‘ödül ve ceza’, ‘eğitimci çocuk etkileşimi’ ve ‘hazırlanmış çevre’ ilkelerini açıklamaktadır. Bu ilkeleri uygulayarak ‘Çocuklar Evi’ adını verdiği okulunu oluşturmuş ve bu okulda montessori eğitim sistemi uygulanmıştır (Topbaş, 2013). Bu eğitim sistemi çocuğun ön planda olduğu; hatta tamamen çocuğa ve çocuğun hareketlerine göre oluşturulan çocuk merkezli bir eğitim sistemidir. Bu eğitim sisteminin üç önemli parçası bulunmaktadır. Bunlar; öğretmen, çocuk ve çevredir (Montessori, 1975). Öğretmen ve çocuk tüm eğitim sistemlerinde doğal olarak var olduğundan, çevrenin montessori ilkelerine göre düzenlenmesi ile bu eğitim sistemine katkı sağlanmış olacaktır. Çevre çocuğa uygun olarak hazırlanırsa, çocuk zaten var olan bu düzenin içinde eğitmeninin de yardımıyla kendi eğitimini yönetecektir.

Maria Montessori oluşturduğu eğitim metodu ile yeni bir şey keşfetmediğini, çocuğu gözlemleyerek ona uygun bir çevre oluşturduğunu söylemektedir (Montessori, 2016). Bu eğitim yöntemi ilk olarak okul öncesi dönem için başlamış olup özellikle dünyada en çok uygulananlardan biri olduğu için büyük bir öneme sahiptir. Türkiye’de de uygulamaları artmaya başlamış olsa da okullar incelendiğinde her ilde yer almadıkları ve bulunduğu illerde de yeterli sayıda olmadıkları görülmektedir. Maria Montessori’nin ‘Çocuklar Evini’ bir apartman dairesinden oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, bir yapının montessori okulu olabilmesi için yeni inşa olmasına gerek olmadığı, yapının iç ve dış mekânlarının düzenlenerek montessori yöntemine uygun hale getirebileceği söylenebilir. Montessori yöntemi hala geçerliliğini korumakta hatta okul sayıları günden güne artmaktadır. Ülkemizde de bu eğitim anlayışının artmasını ve var olan okulların bu yönteme uygun hale gelebilmelerini sağlamak amacı ile çalışmadaki okulun bu yönteme uygun olup olmadığı incelenip uygun hale gelebilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Montessori eğitim programının mekânsal tasarıma olan etkilerinin incelenmesi, okul öncesi eğitimdeki mekânsal düzenlemelerin önemini anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu düzenlemeler, okul öncesi eğitim mekânlarının kalitesini artırmayı hedefleyen tasarım önerilerinin geliştirilmesi için gereklidir. Özellikle montessori eğitimi veren okulların tasarlanmasında, montessori ilkelerine bağlı kriterlerin dikkate alınması ve kaliteli bir ortamın oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu okullar, çocukların sosyal, sorumluluk sahibi, uyumlu, kendine saygılı ve özgüvenli bireyler olarak yetişmelerini hedeflemektedir. Bu kapsamda çalışmada Diyarbakır’da bulunan Özel Masal Kreş ve Gündüz Bakımevinin montessori yönteminin mekânsal ilkelerine uygunluğu açısından incelenmesi amaçlanmaktadır.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmada Diyarbakır ilinin Bağlar ilçesinde bulunan Özel Masal Kreş ve Gündüz Bakımevi okul öncesi kurumu incelenmektedir. Bu kurum, 2018 yılında tasarlanmış olup 24-72 ay grubunda 90 çocuğa tam gün eğitim vermektedir.

Çalışmanın ilk aşamasında, konuyla ilgili ulusal ve uluslararası yayınlarda yer alan okul öncesi eğitim kurumları, alternatif eğitim yaklaşımları, montessori kavramı, montessori ilkeleri

ve bu ilkelerin mekânsal tanımlamalarıyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Literatür analizleri sonucunda, montessori kavramı ve ilkeleri hakkında bilgi verilmiş, montessori eğitiminin mekânsal tanımlamaları belirlenmiş ve okul öncesi montessori ortamlarının iç ve dış mekânları dünya ve Türkiye genelinden örneklerle incelenmiştir. Bu aşama, iç ve dış mekânsal analizlerini içermektedir.

Bu analizlerden sonra seçilen okul öncesi eğitim kurumunun genel özelliklerinden bahsedilip, planları incelenmiştir. Daha sonra, seçilen eğitim kurumunun mevcut durum analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, kurumun iç ve dış mekân fotoğraflarından yararlanılarak okulun mekân kurgusu ve çevre ilişkileri belirlenmiştir. Ayrıca, bu okulda görev yapan yedi öğretmen ve bir yöneticiyle görüşmeler yapılarak okulun ve bahçenin büyüklüğü, okulda uygulanan eğitim şekli, sınıflardaki öğrenci sayıları gibi okula ait bilgiler elde edilmiştir. Bu incelemeler 24 Mart ve 3 Nisan 2023 tarihleri arasında yapılarak okulun montessori yönteminin mekânsal ilkelerine ne derece uygun olduğu sorusuna cevap aramaktadır. Bu cevaplar için gözlem ve fotoğraflama teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen tüm bu bilgiler, belirlenen mekânsal kriterlerle birlikte Masal Kreş ve Gündüz Bakımevinin değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Ardından, iç mekânda bulunan birimler ve iki ayrı girişi olan bahçe kısmı, belirlenen montessori mekânsal ilkeler çerçevesinde ayrı ayrı değerlendirilmiş ve bu ilkelere uygunlukları incelenmiştir. Bu incelemeler doğrultusunda, ilgili tablolar oluşturulmuş ve elde edilen tüm veriler değerlendirilip önerilerde bulunularak çalışma sonlandırılmıştır.

2.1. Montessori Kavramı

Okul öncesi dönem, çocukların eğitim hayatlarının başlangıcı olduğu için büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle çocukların rahatça hareket edebilme özgürlüğünün sağlandığı ve böylece öğrenme isteklerinin artırıldığı alanlar bu dönemde daha çok tercih edilmektedir. Okul öncesi eğitimde son zamanlarda daha fazla uygulanan alternatif eğitim yaklaşımlarından biri de montessori eğitimidir. Çocuklar bu eğitim yönteminde kendi gelişimleri ve istekleri doğrultusunda hareket ettiği için başka birine daha az ihtiyaç duymaktadır. Böylece çocuklar materyallerle birebir çalışmakta ve görevlerini kendi kendilerine gerçekleştirmekte, ders böylece kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bu durum çocukların gelişimlerini de olumlu etkilemektedir (Korkmaz, 2015).

Montessori her çocuğun farklı olduğunu ve eğitimin de her çocuk için farklı olması gerektiğini savunmuştur. Montessori'ye göre kişisel gelişim evrelerine yönelik farklı birer eğitim sistemi olmalıdır (Sakarya ve Çahantimur, 2019). Öğrenme müze, tiyatro, sinema, ev gibi pek çok ortamda gerçekleşse de en önemli öğrenme ortamları okullardır. Bu yüzden öğrenmek için uygun alanları sağlamak özellikle okullarda önem kazanmaktadır. Her eğitim yaklaşımının kendine göre okullarda farklı mimari tasarımsal gereklilikleri olmaktadır (Al vd., 2012). Çalışmada da bu mimari gerekliliklerle ortaya çıkan mekânsal ilkelerin öğrenme ortamına etkileri ve incelenen okulda bu ilkelerin varlıkları araştırılmıştır. Montessori kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için kavramı açıklayan ilkeler ele alınmıştır.

2.1.1. Montessori İlkeleri

Montessori kavramını açıkladıktan sonra daha iyi anlaşılması için ilkeler kullanan Maria Montessori bu ilkeleri çocukları gözlemleyerek oluşturduğunu söylemektedir. Montessori yöntemi, çocuğun doğasındaki öğrenme isteğini gerçekleştirecek bir eğitim yöntemidir (Mutlu vd., 2012). Bu yöntemde kullanılan belirli ilkeler yer almaktadır. Bu ilkelere dikkat edilerek verilecek olan eğitim hem çocuk hem de eğitici için daha faydalı olacaktır. Bu ilkeler duyarlı dönemler, emici zihin, alıştırmaların tekrarı, özgürlük, dikkatin polarizasyonu, karma yaş, ödül ve ceza, eğitici çocuk etkileşimi ve mimari açıdan en önemli ilke olan hazırlanmış çevredir.

Bu kavram ile çevrenin nasıl tasarlanacağı ve çocuklara daha uygun hale getirileceği açıklanmaktadır.

Montessori yöntemini Maria Montessori şu şekilde tanımlamaktadır: “Bu yöntem, çocuğa, önceden hazırlanmış bir çevrede kendi kendini geliştirebileceği şekilde hareket ve faaliyet özgürlüğü tanımayı amaçlayan, kendi kendine oluşan ve gelişen bir eğitim sistemidir.” (Montessori, 1975, s.7).

Maria Montessori ‘Çocuklar Evini’ oluşturduktan sonra çocukların hareketlerini inceleyerek onların belirli dönemlerde belirli bilgileri öğrenmeye daha açık olduklarını fark ederek bu dönemlerin çocuklar için duyarlı dönemler olduğunu belirtmiştir (Montessori, 1966). Montessori’nin ilkeler ile ilgili söyledikleri incelenmiş ve bu incelemeler ile eğitim yönteminde uygulanması gerekenler belirlenmiştir. Geçmişten günümüze kadar gelen montessori okullarında bu kavramların uygulandığı görülmüştür. Bu ilkeler aşağıdaki Tablo 1’de açıklanmıştır.

Tablo 1: Montessori İlkeleri

Montessori İlkesi	İlkelerin Genel Özellikleri
Duyarlı Dönemler	Okullarda çocukları gözlemleyerek duyarlı dönemlerini ilk keşfeden ve bu dönemlere göre eğitimde düzenlemeler yapan ilk kişi Maria Montessori’dir. Bu dönemler geçicidir ve bu dönem çocukların farklı özellikler kazanımlarıyla sınırlıdır. Bu dönemde yer alan duyarlılık, dönem bittikten sonra kaybolur (Montessori, 1967). Çocuk duyarlılık dönemi olarak adlandırılan dönemde birtakım gelişim aşamalarından pek çok organizma gibi geçer. Bu dönemde tekrarın büyük önemi vardır. Tekrar ile çocuk anlamayı, kavramayı, zihin gücünü artırmayı ve dikkatin polarizasyonunu sağlar (Montessori, 1975).
Emici Zihin	Montessori’ye göre çocuk emici zihin yetisine sahip olarak doğar. Emici zihin ilkesi çocuğun en alıcı olduğu erken çocukluk döneminde çocuğun zihinsel faaliyetlerini artırmayı amaçlar (Montessori, 1975). Eğitim yaklaşımının temelinde de bu ilke yer almaktadır. Çünkü bu eğitim yaklaşımında çocuk zihinsel başarılar kazanmak için zorlanmaz. Zaten var olan bilgileri hazırlanmış olan çevre ve ona gerekli olan bilgileri verecek eğitmen yardımıyla kendisi absorbe eder (Gürsoy ve Bıçakçı, 2009).
Alıştırmanın Tekrarı	Çocuk duyarlılık dönemi olarak adlandırılan dönemde birtakım gelişim aşamalarından pek çok organizma gibi geçer. Bu dönemde tekrarın büyük önemi vardır. Tekrar ile çocuk anlamayı, kavramayı, zihin gücünü artırmayı ve dikkatin polarizasyonunu sağlar (Montessori, 1975). Montessori’ye göre çocuklar bir materyalle uğraştıklarında ilgilendikleri materyallerle onu doğru kullanana kadar başka bir şey ile ilgilenmezler ve bu nedenle bu süreci defalarca tekrar ederler (Wilbrant, 2015).

Özgürlük	<p>Bu ilkedeki önemli ilkelerden biri de özgürlüktür. Bu ilke çocuklara buldukları hazırlanmış çevrede özgürlük tanımak olarak özetlenebilir (Montessori, 1975). Çocuğun eğitim gördüğü ortamda engellerle karşılaşması özgüvenini zedeler ve işlerini bitme kabiliyetlerini köreltir. Oysa çocukların sürekli hareket içinde olma eğilimleri vardır ve bunun teşvik edilmediği tam tersine engellendiği bir ortamda çocuk amaçlı bir sona ulaşma alışkanlığı oluşturamaz (Montessori, 1993).</p>
Dikkatin Polarizasyonu	<p>Çocuklar bir çalışmayla ilgilendiklerinde tüm dikkatlerini o çalışmaya verirler. Bu durumda çocuk rahat bırakılmalıdır. Çünkü odaklanma anı öğrenmenin olduğu andır. O andaki müdahale öğrenmeye yapılan müdahaledir ve çocuğun elinden mutluluğunun alınmasıdır (Topbaş, 2017).</p>
Karma Yaş Grubu	<p>Çocuklar farklı yaş gruplarının bir arada bulunması ile birbirleriyle geçinmeyi birbirlerinin haklarına saygı göstermeyi ve çevreyi paylaşmayı öğrenirler. Çocuklar emici zihinleri ile öğretmenlerinin davranışlarını taklit ederken kendilerinden daha büyük yaşlardaki çocukları da bu şekilde taklit etmiş ve onlardan da öğrenmiş olurlar (Lillard, 2014). Montessori “ Bin çocuğumuz ve saray gibi bir okulumuz olsaydı bile aralarında üç yaş olan çocukları bir arada tutmanın daha akıllıca olduğunu düşünüyorum” diyerek bu ilkenin önemini vurgulamıştır (Lillard, 2014, s. 67).</p>
Ödül ve Ceza	<p>Çocukların çalışmalarında onları etkileyen yetişkinlerin düşündüklerinin aksine ne ödül ne de cezadır. Onların çalışmak istemelerinde asıl sebep kendi iç ihtiyaçlarını gidermektir. Özgür seçim ödül ve cezayı ortadan kaldırmaktadır. Montessori eğitiminde ödül ve cezadan uzak olarak çocuğun günlük hayatına geliştirilmesi hedeflenenler yerleştirilir. Çocuk kimsenin onayına ihtiyaç duymadan hedefine odaklanır. Montessori dış ödüllerin çocuğun konsantrasyonunu bozduğunu söylemiştir (Wilbrant, 2015).</p>
Eğitimci-Çocuk Etkileşimi	<p>Bir çocuk gerekli imkânların sağlandığı, malzemelerin bulunduğu, fiziksel açlığını giderebileceği bir çevrede eğitim görürse herhangi bir engelle karşılaşmadığı için yorgunluk hissetmeden hatta keyif duyarak eğitimini tamamlar. Öğretmenlerin öğretmeye hevesli olması çocukların yardım almadan hareket etmelerine engel olmaktadır. Öğretmenlerin sadece çocuğun arkasında durup ona ilerlemesi için izin vermesi gerekir. Öğretmen çocuğun içinde var olan enerjiyi somut eylemlerle göstermesine izin vererek enerji patlamalarının önündeki engelleri kaldırmakta ve kolaylaştırmaktadır. Bu iç kuvvetlerin kullanılabilmesi için çocuğa rehberlik ederek yürüdüğü yolda liderlik edebilmesine olanak sağlamış oluruz (Montessori, 2016).</p>

Montessori ilkelerinden bahsedildikten sonra mimariyi daha yakından ilgilendiren hazırlanmış çevre kavramı konu ile birebir alakalı ve daha fazla öneme sahip olduğu için tablodan ayrı olarak ele alınmıştır.

Hazırlanmış Çevre:

Hazırlanmış çevre kavramı çocukların eğitim gördüğü ortamı çocuklara uygun hale getirmek olarak tanımlanabilir. Bu kavram ile eğitim çevresinin nasıl tasarlanması gerektiği ve çocuklarda hangi özellikleri geliştireceği açıklanmıştır.

Montessori yöntemi önceden hazırlanmış çevrede çocuğun kendi kendini geliştirebileceği şekilde hareket özgürlüğü tanımayı amaçlayan bir eğitim sistemidir. Çocuğa uygun bir ortam çocukların ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir çevre demektir. Ancak böyle bir çevrenin varlığı çocuğun eğitimini tamamlamasına yardımcı olur (Wilbrant, 2015).

Montessori eğitim mekânları ilkelerini tasarıma yansıtmalı ve böylece çevrenin çocuk için uygun hale gelmesi sağlanmalıdır (Sakarya ve Çahantimur, 2019). Çocukların etraflarındaki materyallerin eşsiz ve beklemeye değer olduğunu hissetmesi için sınıfta her materyal setinden bir tane bulundurulur. Bu materyaller sınıfta belirli alanlarda ve düzenli bir şekilde sergilenir ve sergilenmesinde açık raf sistemi kullanılarak çocuğun materyale rahatlıkla ulaşması sağlanır. Düzenli çevre ile de çocuğun yoğunlaşması ve dikkatli çabası sağlanmış olur. Montessori sınıflarında yaratıcı tasarım, yalın güzellik, sınırlı obje ve düzenli çevre hâkimdir (Lillard, 2014).

Montessori'ye göre çocuklar doğuştan düzen isterler. Düzenli bir çevre onların mutluluğu için şarttır. Her objenin belirli bir yeri olmalı ve objeler kategorize edilerek düzenlenmelidir. Çocuklar için düzen büyüklerden farklı bir anlam ifade etmektedir. Onlar için düzen her objenin yerini belirleyerek kendilerini buldukları çevreye uydurup ortamın en ince ayrıntılarına kadar hâkim olmaktır. “ Onlar için düzen hayvanlar için üzerinde yürüyebilecekleri toprak, balıklar için içinde yüzebilecekleri su neyse odur.” (Montessori, 1975, s. 58). Montessori çocukları izleyerek düzenin ne kadar önemli olduğunu ve onlarda nasıl bir sevinç yarattığını pek çok örnekle açıklamıştır (Montessori, 1975). Montessori yönteminde çocuklar için geliştirilen materyallerin yanında gerçek materyal kullanımı da söz konusudur. Gerçek materyaller kullanımı ile çocuğun hayatı deneyimlediği bu sayede sorumluluk kazandığı varsayılmaktadır (Sakarya ve Çahantimur, 2019).

2.2. Montessori Eğitimi Mekânsal İlkeleri

Montessori ortamı çocukların hareketlerini kısıtlamadan hareket etmelerine olanak sağlayacak şekilde basit, düzenli ve sakin olmalıdır. Çocuklar böylece kendi eğitimlerini kendileri sağlayabilmektedir (Topbaş, 2017). Bu eğitim yöntemi çocuk merkezli olduğundan çocuğun çevresinin doğallık ve gerçeklikle tasarlanması ve bununla beraber uygunluk ilkesinin de her zaman göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Bulduk ve Toran, 2013).

Lillard; montessori eğitiminde sınıf ortamının altı temel bileşeni olduğunu söyler. Bunlar: özgürlük, düzen, doğallık, güzellik, materyaller ve toplumun gelişimi ile ilgilidir (Lillard, 1972).

Montessori ilkelerinden sonra eğitim ortamının mekânsal kavramları olarak açıklanan doğallık, uygunluk, açıklık, özgürlük ve işlevselliğin tanımlamaları ve bu kavramların mekânlara yansımaları Tablo 2'de açıklanmıştır.

Tablo 2: Montessori Eğitimi Mekânsal İlkeleri

Tanımlamalar	Montessori Eğitimi ile İlgili Mekânsal Kavramlar	Kavramların Mekânlara Yansıması
Doğallık	<p>Çocukların gözlemlenerek onlara uygun ve doğal özelliklerini ortaya koyabilecekleri ortamların sağlanması önemlidir. Çocuklar doğal ortamda rahatlıkla hareket edebilmelidir (Montessori, 2016). Montessori sınıflarında doğal ortamdan bir obje bulunması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bunlar bazen bir hayvan bazen bir bitki bazen ikisi de olabilmektedir. Aynı zamanda sınıfın doğal ışık alması önemsenmektedir (Lillard, 1972).</p>	<ul style="list-style-type: none">-Doğal materyaller ile kurgulanmış mekân-Duyu kullanımı sağlayan ve geliştiren mekân-Keşfetmek ve deneyimlemek için uygun mekân-Sorumluluk duygusunu geliştiren gerçek mekân (Sakarya ve Çahantimur, 2019)
Uygunluk	<p>Montessori döneminde okullarda hatta çevrede hiçbir şey çocuklara uygun olarak tasarlanmamıştı. Bunu gören Maria Montessori “ Fiziksel şartlara bakıldığında görünen o ki dünya, çocukları unutmuş.” demiştir. (Montessori, 2016, s. 20). Bunun üzerine çocukların boyutlarına göre malzemeler kullanarak onlara uygun mekânlar oluşturmuştur. Bu yöntemle çocuklar kendi karakterlerini oluşturup malzemelerden daha fazla fayda görüp keyif aldılar bu keyif oyundakinden farklıydı (Montessori, 2016).</p>	<ul style="list-style-type: none">-Çocuğun boyutlarına, yaşına ve kültürüne uygun mekân-Çocuğun benimseyebileceği ve güvenebileceği mekân-Çocuğun kişisel gereksinimlerinin karşılanabileceği mekân-Çocuğun değerli olduğunu ona hissettirebilecek mekân (Sakarya ve Çahantimur, 2019)
Açıklık	<p>Çocuk için en önemli olan şey yaşına uygun bir çevre oluşturmaktır. Yaşına uygun bir çevrede çocuk iç sırrını ortaya çıkaracak ve böylece ruhsal yaşamı doğal olarak gelişecektir. Buna açıklık ilkesi denir ve bu ilkeye uyulmadığında girişilecek eğitim çabaları çözülemez hale getirecektir. Montessori eğitiminin ilk amacı çocuğu keşfetmek ve onu özgürleştirmektir (Montessori, 1975).</p>	<ul style="list-style-type: none">-Algıya yönelik uyarıcı mekân-Estetik, anlaşılır, fonksiyonel ve düzenli mekân-Keşfetmeye ve materyallere yönlendiren mekân-Engelsiz, yalın ve gözlem yapmaya elverişli mekân (Sakarya ve Çahantimur, 2019)

Özgürlük	Montessori ortamının temel öğelerinden biri özgürlüktür. Bunun iki nedeni bulunur. Çocuğun kendisini açabilmesi için özgür bir ortam gereklidir ve eğitmen çocuğu ancak özgür ve açık bir ortamda gözlemleyebilir (Lillard, 1972).	-Her çocuk için seçme özgürlüğü bulunduran mekân -Bireysel hareket edebilmeye elverişli mekân -Deneyimlemeye ve keşfetmeye imkân sunan mekân -Gelişimine uygun özgür hareket etme imkânı sunan mekân (Sakarya ve Çahantimur, 2019)
İşlevsellik	Montessori eğitiminde çevre daima sade, güzel ve düzenlidir. Çocuğun gelişimin engelleyecek hiçbir şey çevrede bulunmaz. Böylece çevrede etkinlikler kolaylıkla gerçekleşir ve çocukların dikkatlerini toplamak daha kolay olur (Lillard, 2014).	-Fiziksel gelişimi destekleyen ve kullanışlı mekân -Çocukların aktivitelerine teşvik edici düzende mekân -Hareket özgürlüğüne açık ve esnek mekân -Aktif bir eğitim kurgusuna sahip mekân (Sakarya ve Çahantimur, 2019)

2.3. Dünyadan ve Türkiye’den Montessori Örnekleri

Montessori eğitimine göre tasarlanan okulların sayısı dünyanın pek çok ülkesinde artarak devam etmektedir. Bu yöntem, 76 ülkede binlerce okulda uygulanmakta ve başarılı sonuçlar alınmaktadır. Montessori yöntemine göre eğitim veren okullar velilerin en çok tercih ettikleri okullardandır. Özellikle Amerika ve Kanada da bu yöntem de tasarlanan okul sayısının çok fazla olduğu görülmüştür (URL1).

Çalışmada bu okullar içinde bulunan ve Montessori yöntemine uygunluğu ile dikkat çeken Dünya’dan seçilmiş örnek üç okul belirlenen ilkeler kapsamında değerlendirilmiştir.

Tablo 3: Dünyadan Montessori Okulları

	Ratchut School (Khon Kaen /Tayland)	Alder Montessori School (Portland/ABD)	Bronxville Montessori School (Newyork/ABD)
Okul Bilgileri	<p>2016 yılında yapılan okul 1100 m² alana sahiptir. Okul binasında öğrenme alanı, tüm çocukların okula geldiklerinde evlerinde gibi hissedebilecekleri çok sayıda küçük boyutlu “odalara” bölünerek tasarlanmıştır (URL2).</p>	<p>Okul üç-beş yaş çocuklara hizmet veren iki sınıflı bir okuldur. Çocukları Montessori yöntemini kullanarak yaşamları boyunca öğrenmeye hazırlamaya yardımcı olurlar(URL 3).</p>	<p>Okul West Center Congregational Church bölgesinde kurulmuştur. Okulda Montessori yaklaşımını kullanarak, 18 aydan anaokuluna kadar çocuklar için çeşitli programlar uygulanmaktadır (URL 6) .</p>
Doğallık	 <p>(URL2)</p> <p>İstedikleri zaman doğal ortamı kullanabilen öğrenciler sınıfın yüksek ve geniş pencerelerinden de bu ortamı rahatlıkla görebilmektedirler.</p>	 <p>(URL 4)</p> <p>Ahşap renk ve doğal malzemelerin çoğunlukta olduğu sınıfta aynı zamanda gerçek malzemelerin de yer aldığı ve böylece doğallık ilkesini yansıtmaktadır.</p>	 <p>(URL 6)</p> <p>Doğal ortamın içinde yer alan okulda çocuklar rahatlıkla bahçeyi kullanabilmektedir. Dış mekânın doğallığı ile beraber iç mekânda da doğal renklerin kullanıldığı görülmektedir.</p>
Uygunluk	 <p>(URL2)</p> <p>Çocukların boylarına uygun olarak tasarlanan masa ve sandalyeler uygunluk ilkesini göstermektedir.</p>	 <p>(URL 5)</p> <p>Boylarına uygun olarak tasarlanan dolapları kullanan öğrenciler başka birine ihtiyaç duymadan istedikleri eşyayı rahatlıkla kullanabilmektedir.</p>	 <p>(URL 6)</p> <p>Boylarına uygun olarak tasarlanan dolapları kullanan öğrenciler başka birine ihtiyaç duymadan istedikleri eşyayı rahatlıkla kullanabilmektedir.</p>

Açıklık	 <p>(URL2)</p> <p>Sınıflar kapı ve pencere ile sınırlandırılmamış öğrencilerin açık bir şekilde sınıfı kullanması sağlanmıştır.</p>	 <p>(URL 5)</p> <p>Sınıflarda bölücü donatıların yer almaması sınıfın bir bütün olarak görülmesi açıklık ilkesini yansıtmaktadır.</p>	 <p>(URL 6)</p> <p>Gözlem yapmaya elverişli ve eğitim materyallerine yönlendiren keşfedici mekânlar açıklık ilkesinin varlığını göstermektedir.</p>
İşlevsellik	 <p>(URL2)</p> <p>İster birlikte ister de bireysel çalışma alanları sunan sınıf ortamı farklı yaş gruplarından çocuklara aynı anda eğitim olanağı sunmaktadır.</p>	 <p>(URL 5)</p> <p>Öğrenme alanı, tüm çocukların okula geldiklerinde evlerinde gibi hissedebilecekleri çok sayıda küçük boyutlu odalara bölünerek tasarlanmıştır.</p>	 <p>(URL 6)</p> <p>Karma yaş grubuna sahip okulda bireysel ve toplu çalışmalara olanak sağlayan ortamlar işlevselliğin varlığını göstermektedir.</p>
Özgürlük	 <p>(URL 2)</p> <p>Açık raf sistemlerinin kullanıldığı sınıfta çocuklar bütün materyallere hâkimdir. Bu durum tüm materyalleri bir arada görerek istediklerini kullanma özgürlüğünü sağlamaktadır.</p>	 <p>(URL 3)</p> <p>Açık raf sistemlerinin kullanıldığı sınıfta bütün eğitim materyalleri çocukların görebileceği şekildedir. Böylece tüm materyalleri bir arada görerek istediklerini kullanma özgürlüğüne sahiptirler.</p>	 <p>(URL 6)</p> <p>Açık raf sistemlerinin kullanıldığı sınıfta bütün eğitim materyalleri çocukların görebileceği şekildedir. Böylece tüm materyalleri bir arada görerek istediklerini kullanma özgürlüğüne sahiptirler.</p>

Dünyada yer alan okulların incelenince Montessori ilkelerinin mekânsal tanımlamalarına uydukları görülmüştür. Bu okullardan sonra Türkiye'nin farklı bölgelerinde yer alan ve Montessori yöntemine uygun olarak tasarlanmış üç okul belirlenmiş ve Montessori incelenmiştir. İncelemede Montessori ilkeleri içinde yer alan hazırlanmış çevre kavramının mekânsal tanımlamaları kullanılmış ve bunlar tablolar aracılığı ile gösterilmiştir.

Tablo 4: Türkiye'den Montessori Okulları

	Özel Ceviz Ağacı Montessori Okulu (İstanbul)	Konya İhsan Doğramacı Anaokulu (Konya)	Küçük Hazine Montessori Okulu (İzmir)
Okul Bilgileri	<p>İstanbul Ümraniye'de yer alan okul iki-altı yaş çocuklara eğitim vermektedir. Her sınıfta yaklaşık 15 çocuk eğitim görmektedir (URL 7).</p>	<p>Konya'da Selçuklu üniversitesine bağlı olarak eğitim veren okul sıfır-altı yaş çocuklara eğitim vermektedir. 2007 – 2008 yılı itibariyle okulda üç-altı yaş çocuklara Montessori eğitim modeli bir alternatif olarak uygulanmaya başlanmıştır (Samnezhadi, 2018).</p>	<p>İzmir Bayraklıda yer alan okul üç ile altı yaş arası çocuklara eğitim vermektedir. Tam gün olan okulda fiziksel ve zihinsel gelişimi destekleyici aktiviteler yer almaktadır (URL 8).</p>
Doğallık	 <p>(URL 7)</p> <p>Ahşap renk ve doğal malzemelerin çoğunlukta olduğu sınıfta aynı zamanda gerçek malzemelerin de yer aldığı ve böylece doğallık ilkesini yansıtmaktadır.</p>	 <p>(Samnezhadi, 2018)</p> <p>Ahşap renk ve doğal malzemelerin çoğunlukta olduğu sınıfta aynı zamanda gerçek malzemelerin de yer aldığı ve böylece doğallık ilkesini yansıtmaktadır.</p>	 <p>(URL 8)</p> <p>Doğal ortamın içinde yer alan okulda çocuklar rahatlıkla bahçeyi kullanabilmektedir. Dış mekânın doğallığı ile beraber iç mekânda da doğal renklerin kullanıldığı görülmektedir.</p>

Uygunluk	 <p>(URL 7)</p> <p>Boylarına uygun olarak tasarlanan dolapları kullanan öğrenciler başka birine ihtiyaç duymadan istedikleri eşyayı rahatlıkla kullanabilmektedir.</p>	 <p>(Samnezhadi, 2018)</p> <p>Sınıfta kullanılan materyallerin çocukların boyutlarına uygun olması uygunluk ilkesinin varlığını göstermektedir.</p>	 <p>(URL 8)</p> <p>Boylarına uygun olarak tasarlanan dolapları kullanan öğrenciler başka birine ihtiyaç duymadan istedikleri eşyayı rahatlıkla kullanabilmektedir.</p>
Açıklık	 <p>(URL 7)</p> <p>Sınıflarda bölücü donatıların yer almaması sınıfın bir bütün olarak görülmesi açıklık ilkesini yansıtmaktadır.</p>	 <p>(Samnezhadi, 2018)</p> <p>Okulda çocuğun dikkatini dağıtmadan çocuğu eğitim materyallerine yönlendirecek sade mekânlar yer almaktadır.</p>	 <p>(URL 8)</p> <p>Gözlem yapmaya elverişli ve eğitim materyallerine yönlendiren keşfedici mekânlar açıklık ilkesinin varlığını göstermektedir.</p>
İşlevsellik	 <p>(URL 7)</p> <p>Sınıf ortamı çocukların istedikleri zaman sosyalleşebilecekleri istedikleri zaman ise bireysel olarak hareket edebilecekleri şekilde tasarlanmıştır. Böylece çocuklar farklı işlevleri tek sınıfta gerçekleştirebilir.</p>	 <p>(Samnezhadi, 2018)</p> <p>İster birlikte ister de bireysel çalışma alanları sunan sınıf ortamı farklı yaş gruplarından çocuklara aynı anda eğitim olanağı sunmaktadır.</p>	 <p>(URL 8)</p> <p>Karma yaş grubuna sahip okulda bireysel ve toplu çalışmalara olanak sağlayan ortamlar işlevselliğin varlığını göstermektedir.</p>

Özgürlük			
	(URL 7)	(Samnezhadi, 2018)	(URL 8)
	Açık raf sistemlerinin kullanıldığı sınıfta bütün eğitim materyalleri çocukların görebileceği şekildedir. Böylece tüm materyalleri bir arada görerek istediklerini kullanma özgürlüğüne sahiptirler.	Açık raf sistemlerinin kullanıldığı sınıfta bütün eğitim materyalleri çocukların görebileceği şekildedir. Böylece tüm materyalleri bir arada görerek istediklerini kullanma özgürlüğüne sahiptirler.	Açık raf sistemlerinin kullanıldığı sınıfta bütün eğitim materyalleri çocukların görebileceği şekildedir. Böylece istediklerini kullanma özgürlüğüne sahiptirler.

Tabloda yer alan kavramların bulunduğu sınıf ortamlarının Montessori yöntemine uygunluğundan söz edilebilir. Bu kavramların okullarda uygunluğu incelendikten sonra çalışmanın ana konusu olan Masal Kreş Gündüz Bakımevi ile ilgili olan bulgular ve değerlendirmeler ele alınmıştır.

3. Bulgular ve Değerlendirme:

Montessori yönteminin eğitim hayatına yeni atılan çocuklara olumlu etkileri olduğu ve bu yöntemin okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanmasının olumlu yönlerinin olduğu görülmüştür. Bu nedenle çocuğu gözlemleyen ve çocuğa uygun hareket eden montessori kurumlarında çocukların eğitim hayatına daha avantajlı başladığı söylenebilir. Bu durum göz önünde bulundurularak yöntem uygun olarak tasarlanan okullar incelenmiştir. Bu okullarda kullanılan ve montessori ilkelerinin mekânsal kavramları olarak belirlenen tanımların uygulanmasının eğitime katkı sağlayacağı açıktır. Okul öncesi eğitim kurumlarından bahseden bu çalışmada kurumların montessori ilkelerine ve bu ilkelerin mekânsal tanımlamalarına uygunluğuna değinilmiş ve seçilen kurumun bu kapsamda değerlendirmeleri yapılmıştır.

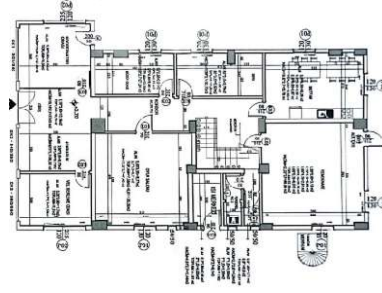
Çalışmada Diyarbakır ilinin Bağlar ilçesinde bulunan okul öncesi eğitim kurumunda yer alan sınıflar ve diğer tüm birimler belirlenen mekânsal ilkeler kapsamında değerlendirilmiştir. Değerlendirme yapılırken ilk olarak gözlem tekniği kullanılıp, okulun önce kat planları daha sonra birimlerin fotoğrafları ele alınarak okulun genel bir görünümü gösterilmiştir. Daha sonra literatür taraması ile elde edilen veriler sonucunda ortaya konulan mekânsal kriterler kapsamında eğitim kurumu incelenmiş ve tablolar kullanılarak kurumda yer alan iç ve dış mekânların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tablo 5: Masal Kreş Gündüz Bakımevi Analiz

MASAL KREŞ GÜNDÜZ BAKİMEVİ			
Yapının Yeri: Diyarbakır/Bağlar	Yapım Yılı: 2018		
MEKÂNSAL ANALİZ	VAZİYET PLANI		
 <p style="text-align: center;">Vaziyet Planı (Çizim: Sarya Mimarlık-2018)</p>			
<p>Açıklama: 2018 yılında yapılan binanın zemin oturumu 215 metre kare, toplam alanı ise 933 metrekaredir. Bahçe alanı ise 718 metrekaredir. Bahçede hem çocuklar hem yetişkinler için ayrı ayrı kamelyalar, oyun parkı, arkeoloji odası, mini çiftlik, itfaiye bölümü ve çocukların ekim yapabileceği bir alan yer almaktadır.</p>			
			
Okul Dış Cephe	Okul Dış Cephe	Çocuk Oyun Alanları	Çocuk Oyun Alanları
			
Çocuk Oturma Alanları	Arkeoloji Bölüm	Mini Çiftlik	Yemekhaneden Çıkış Kapısı
Dış Mekân Fotoğraflar			
<p>Çocukların özgürce hareket edebilecekleri ve kendi ihtiyaçlarını kendileri giderebilecekleri alanlar çoğunluktadır. Okulda veya okul bahçesinde yer alan bitkiler doğallık ilkesinin varlığını göstermektedir. Somut gözleme, duyuların geliştirilmesine olanak sağlayan bahçe doğallık ilkesinin varlığını göstermektedir. Okul bahçesi ve bahçedeki doğal malzemeler doğallığın varlığını göstermektedir. Farklı yaş gruplarını bir araya getiren ortak bahçeler, alanlar sosyalleşmeye olanak sağlamaktadır. Çocukların kendi kendilerine oynayabilecekleri alanların olması bireysel hareket edebileceklerini göstermektedir. Büyük ve korunaklı bahçe, kaydırak, salıncak, tahterevalli gibi oyun alanları, bahçede yer alan itfaiye, çiftlik gibi farklı aktivite bölümleri hareketin varlığını ve çocukların özgürce hareket edebildiklerini göstermektedir.</p>			

MEKÂNSAL ANALİZ:

ZEMİN KAT

Zemin Kat Plan (Çizim: Sarya Mimarlık, 2018)

Açıklama: Kreşin bir ana girişi olmak üzere toplamda 3 girişi vardır. İdari alanın kendine ait bir girişi varken çocukların ise bir ana giriş bir de bahçeye doğrudan çıkabilecekleri iki girişi bulunmaktadır. Zemin katta ayakkabılık, veli bekleme odası, koordinatör odası, kurucu müdür odası, oyun odası, mutfak ve yemekhane mevcuttur.

Giriş

Alanı

Ayakkabılık

Ayakkabılık

Veli Bekleme

Çocuk oyun alanı

Odası

Çocuk oyun alanı

Müdür Odası

Koordinatör

Koordinatör Odası

Yemekhane

Yemekhane

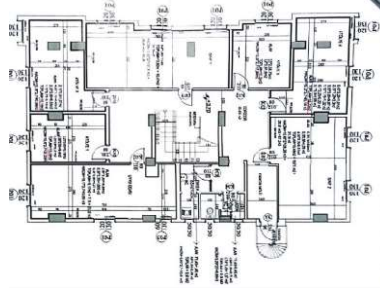
Yemekhane

Zemin Kat Fotoğraflar

Açık plan tipinde tasarlanan yemekhane ve oyun alanı sosyalleşmeye olanak sağlamaktadır. Koridorlardaki açık-plan tipinde tasarlanan öğrenme alanları, antropometrik ölçülerine uygun merdivenler, alçak masa, sandalye ve raf kullanımı çocukların güvenle hareket etmesini sağlamaktadır. Tasarımlarda antropometrik ölçülerin göz önünde bulundurulduğu görülmüştür. Çocukların uzanabileceği yükseklikteki ayakkabılık, tezgâh ve boyutlarına uygun olarak tasarlanan masa sandalyeler uygunluk ilkesinin sağlandığını göstermektedir. Farklı eylemlere izin veren merdivenler özgürlüğün varlığını göstermektedir.

MEKÂNSAL ANALİZ

BİRİNCİ KAT

Birinci Kat Plan (Çizim: Sarya Mimarlık, 2018)

Açıklama: Birinci katta minik kalpler sınıfı, minik bilginler sınıfı, minik adımlar sınıfı, hastane atölyesi, fen merkezi, uyku odası ve tuvaletler mevcuttur.

Minik Kalpler Sınıfı

Minik Kalpler Sınıfı

Hastane Atölyesi

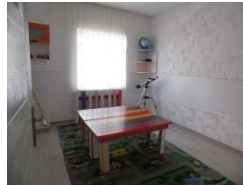
Hastane Atölyesi

Minik Bilginler Sınıfı

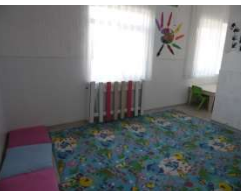
Minik Bilginler Sınıfı

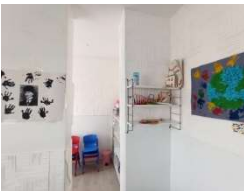
Fen Merkezi

Fen Merkezi

Minik Bilginler Sınıfı

Minik Bilginler Sınıfı

Uyku Odası

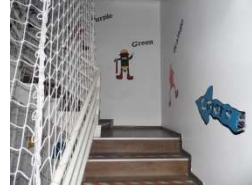
Uyku Odası

WC

WC

Öğrenme Koridoru

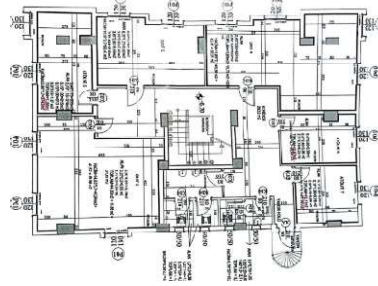

Öğrenme Koridoru

Birinci Kat Fotoğraflar

MEKÂNSAL ANALİZ

İKİNCİ KAT

İkinci Kat Plan (Çizim: Sarya Mimarlık, 2018)

Açıklama: İkinci katta uzay atölyesi, dramatik oyun merkezi, inşaat atölyesi minik dâhiler sınıfı, minik yıldızlar sınıfı, minik mucitler sınıfı ve tuvaletler yer almaktadır.

Uzay Atölyesi Sınıfı

Uzay Atölyesi

Minik Yıldızlar Sınıfı

Minik Yıldızlar

İnşaat Atölyesi
Merkezi

İnşaat Atölyesi

Dramatik Oyun Merkezi

Minik Dahiler Sınıfı

Minik Dahiler Sınıfı

Minik Mucitler Sınıfı

Minik Mucitler Sınıfı

İkinci Kat Fotoğraflar

Koridorlardaki kitap okuma, sergi köşeleri, merdivenler, farklı eylemler için kullanılan birden fazla çok amaçlı salon, kullanılan renkler, zemin döşemeleri hareketin varlığını göstermektedir.

Montessori ilkelerinin mekânsal tanımlamalarında yer alan özgürlük, doğallık, işlevsellik, uygunluk ve açıklık kavramları ele alınarak yukarıdaki tabloda tanıtılan okulun bu tanımlamalara uygunluğu incelenmiştir. İç ve dış mekân analizleri yapılan okulun değerlendirilmesi yapılırken kavramların açıklamaları ve mekâna yansımaları ele alınmıştır. Okulda bulunan birimler ayrı ayrı değerlendirilip ilkeleri yansıtıp yansıtmadıklarına bakılmıştır. Böylece okulun mekânsal analizleri ile montessori ilkelerine uygunluğu incelenmiş olup yönetime uygun veya eksik görülen kısımlar belirlenmiştir. Bu durum okulun montessori okulu olabilmesi için gerekli kısımların görülmesini ve bu konu ile ilgili önerilerde bulunulmasını kolaylaştırmıştır.

Tablo 6: Masal Kreş Gündüz Bakımevi Mekânsal Analizi

MEKÂNSAL İLKELERE GÖRE DEĞERLENDİRME:	
ÖZGÜRLÜK	 <p>-Aynı anda farklı eylemlere izin veren merdivenler özgürlük ilkesini göstermektedir. -Koridor alanları öğrenme koridorları kriterlerine uygun olarak tasarlanmıştır, bu alanlarda çocuklar farklı aktiviteler yapabilmektedir, bu geçiş alanları öğrencilere çalışma fırsatı sunmaktadır. -Çocukların kimseye ihtiyaç duymadan rahatlıkla ulaşabileceği dolaplar yer almaktadır. -Çocukların özgürce hareket edebilmesi için tehlikeli olabilecek yerlerde önlemler alınmıştır.</p>
DOĞALLIK	 <p>-Sınıfta ve mutfakta yer alan gerçek araç-gereçler, gerçek yaşam donatıları gibi hareket edebilir, düşebilir, kırılabilir nesnelere doğallık ilkesinin varlığını göstermektedir. -Çocukların kendilerinin doğa ile iç içe olabilecekleri bahçede bitki yetiştirebilecekleri alanlar mevcuttur. -Yemekhaneden direkt bahçeye çıkış sağlayan kapı çocukların bahçeye rahatlıkla ulaşmasına olanak sağlamaktadır. -Çocuklar için tasarlanan sınıflarda ise aynı durum görülmemektedir. Doğallıktan uzak fazla renkli mobilyalar ve materyallerin kullanımı görülmektedir. Çocuğun dikkatini dağıtacak bu materyaller doğallık ilkesinden uzaktır. -Çocukların doğayı gözlemleyebilecekleri şekilde doğaya açılan geniş ve boydan pencereler yer almamaktadır.</p>
UYGUNLUK	 <p>-Çocukların boylarına uygun olarak tasarlanan masa sandalyeler, dolaplar, ayakkabılık ve okul girişinde yer alan oturma alanları gibi mobilyaların varlığı uygunluk ilkesini göstermektedir. -Sınıflarda yer alan öğrenme alanlarında da çocukların boyutları göz önünde bulundurulmuştur. -Yemekhanede yer alan oturma alanları ve yemek alma kısımlarının çocukların boyutları düşünülerek tasarlandığı gözlemlenmiştir. -Tuvaletlerde yer alan klozetler ve lavabolar çocukların rahatlıkla kullanabileceği şekilde boyutlarına uygun olarak tasarlanmıştır. -Merdiven basamak yüksekliklerinin ise bir çocuğa değil yetişkine daha uygun olduğu gözlemlenmiştir. -Pencere yüksekliklerinin ise bir çocuğun yetişebileceği boyda olmadığı görülmüştür.</p>

<p>A Ç I K L I K</p>	 <p>-Çocukların açık raflardan rahatlıkla istediklerini alabilecekleri dolaplar mevcuttur. -Çok amaçlı salonlar, koridorlardaki merdivenler, açık-plan tipinde tasarlanan mekânlar sosyalleşmeye olanak sağlamaktadır. -Koridorlardaki sergi köşeleri, merdivenler, farklı eylemler için kullanılan birden fazla çok amaçlı salon, kullanılan renkler ve zemin döşemeleri hareketin varlığını göstermektedir. -Mekânlar açık bir şekilde kullanılıp bölücülerle bölünmemiş ve tüm sınıf tek parça halinde çocuğa hitap etmektedir. -Sınıfların geniş ve açık alanlar olduğu ve öğretmenin bu alanlarda öğrenciyi rahatlıkla gözlemleyebileceği görülmektedir. -Açık raf sistemlerinin kullanıldığı sınıfların yanında, kapalı dolapların bulunduğu çocukların dolaplar da ne olduğunu anlayabilecekleri bir işaret olmadığı sınıfların da var olduğu ve bu sınıfların açıklık ilkesine uygun olmadığı gözlemlenmiştir.</p>
<p>İ Ş L E V S E L İ K</p>	 <p>-Çocukların zarar görmeden hem kendi kendilerine hem de arkadaşlarıyla beraber hareket edebilecekleri alanlar mevcuttur. Bu alanlar farklı işlevlerin aynı anda yapılabildiğini göstermektedir. -Bir sınıfta birden fazla aktivite için alan yer olsa da bazı önemli aktiviteler için farklı sınıfların yer aldığı görülmüştür. -Koridorların sadece geçiş alanları olarak değil aynı zamanda öğrenme alanları olarak da kullanıldığı gözlemlenmiştir. Çocukların koridorları kullanırken aynı anda bilgi sahibi olabilmesi için koridorlar bilgilerle donatılmış ve bu alanlarda farklı aktivitelere olanak sağlayan alanlar oluşturulmuştur.</p>
<p>Okulda yer alan mimari öğelerin çocuklara yeterince uygun tasarlanmadığı fakat yer alan mobilyaların ve objelerin çocuklara uygun olarak tasarlandığı gözlemlenmiştir. Bahçe alanı çocukları doğa ile buluşturuyor olsa da sınıfların doğa ile iç içe olmadığı görülmektedir. Sınıflar birden fazla işlevi aynı anda yapmaya elverişli olup bazı farklı aktiviteler için özel sınıfların yer aldığı görülmektedir.</p>	

4. Sonuç ve Öneriler

Montessori yönteminde çocuklar gözlem yapmaya, keşfetmeye ve yaparak öğrenmeye ihtiyaç duyarlar. Bu yüzden tasarlanan eğitim kurumu bu durumlara fırsat sağlamalıdır. Çocukların istedikleri zaman gruplar halinde, istedikleri zaman bireysel çalışmasına olanak sağlayacak şekilde okulların tasarlanması gerekmektedir. Farklı yaş gruplarının beraber eğitim gördüğü bu okullarda çocuklar birbirini gözlemleyip, birbirlerinden öğrenerek, iletişim kurup sosyalleşmektedirler. Bu nedenle farklı yaş grubundaki çocuklara aynı anda hizmet veren sınıfların çocukların ihtiyaçlarına göre tasarlanması gereklidir. Çocuğun okula rahatlıkla uyum sağlayabilmesi için daha doğal ve gerçek hayatta yer alan materyaller kullanılmalıdır. Bu sınıflarda öğretmen her yerden görülebilecek bir konumda oturmalı ve çocukları rahatlıkla görerek kontrol edebilmelidir. Sınıflar arasında geçişi sağlayan koridorlar sadece bu amaçla değil aynı zamanda öğrenme koridorları olarak tasarlanırsa bu alanlar

çocuğun hem sosyalleşebileceği hem de çalışabileceği alanlara dönüşür. Böylece öğrenciler istedikleri alanda istedikleri şekilde hareket etme özgürlüğüne sahip olurlar.

Montessori ilkelerine uygun olarak tasarlandığı söylenmese dahi montessori yönteminin mekânsal ilkelerinin günümüzde pek çok okul öncesi eğitim kurumunda uygulandığı görülmüştür. Çalışmada yer alan okul öncesi eğitim kurumu için de söz konusu durum geçerlidir. Okulda geleneksel eğitim sisteminin uygulandığı söylenmektedir fakat montessori yöntemine tam olarak uygun olmasa da yönteme ait pek çok bulgu gözlemlenmiştir. Özellikle çocukların kullanacağı mobilyaların ve materyallerin onların boyutlarına uygun olarak yer aldığı ve böylece hem uygunluk hem de özgürlük ilkelerine uyum sağladığı görülmüştür. Bu kapsamda okul öncesi eğitim kurumunun montessori ilkelerine ve bu ilkelerin mekânsal kriterlerine uygunluğu her birim için incelenmiş ve bu kriterlere göre değerlendirilmesi yapılmıştır. Okulda montessori materyalleri direk olarak kullanılmasa da benzer özellikteki materyallerin var olduğu gözlemlenmiştir ve bu materyaller çocuğun ulaşabileceği uzunlukta dolaplara yerleştirilmiştir. Fakat bazı sınıflarda bu durumun tersi bir durum söz konusudur. Bazı dolapların çocuğun erişemeyeceği uzunlukta olduğu ya da materyallerin kapalı dolaplarda yer aldığı görülmüştür. Konuya ilişkin mevcut durum incelendiğinde, okul öncesi eğitim kurumunda eğitim ortamlarının ilkeler kapsamında bir takım eksiklikler ve yetersizlikler bulunduğu gözlenmiştir.

Okulun montessori mekânsal ilkelerine uygunluğu değerlendirildiğinde;

- Özgürlük ilkesinin okulun iç ve dış mekânlarında varlığının yeterli olduğu gözlenmiştir.
- Doğallık ilkesinin dış mekânda var olduğu fakat iç mekânlarda yeterince sağlanamadığı gözlenmiştir.
- Uygunluk ilkesinin okulun iç ve dış mekânlarında var olduğu gözlenmiştir.
- Açıklık ilkesinin okulun iç mekânlarında var olduğu görülmektedir.
- İşlevsellik ilkesinin sınıflarda yeterince sağlanamadığı fakat koridorlarda ve dış mekânda var olduğu gözlenmiştir.

Bu çalışmalar sonucunda okulda var olan eğitim sistemlerine ek olarak montessori eğitimi de uygulanıp programlara ekleme yapılarak okulun eğitim sisteminin zenginleştirilebileceği ve montessori mekânsal ilkelerine uygun hale getirilerek çocukların daha çok verim alacağı kurumlara dönüştürülebileceği düşünülmektedir. Ayrıca öğretmenler için gerekli eğitimler düzenlenerek ve yöntem ile ilgili bilgiler verilerek konu hakkında bakış açılarının genişlemesine katkı sağlanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. İncelenen eğitim kurumunda aşağıda yer alan düzenlemelerin yapılması ile montessori mekânsal ilkelerine daha uygun bir kuruma dönüşmesi sağlanabilir;

- Plastik oyun alanlarının yerine tahta oyun alanlarının kullanılması okul oyun alanında önerilir.
- Sınıflarda birden fazla işlevin aynı anda gerçekleştirilebilmesi için bireysel ve toplu çalışmaya uygun alanlar oluşturulmalıdır. Bu alanlar arasında matematik, sanat, fen ve kitap köşeleri gibi farklı bölmeler bulunabilir.
- Koridor alanları çocukların oturmasına ve aktiviteler yapmasına uygun olarak tasarlanabilir.
- Sınıflardaki pencere ve kapı yükseklikleri çocukların boyuna uygun şekilde ayarlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Al, S., Sari, R.M., & Kahya, N.C. (2012). A Different Perspective on Education: Montessori and Montessori School Architecture. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, 1866-1871.
- Bulduk, E. Ö., & Toran, M. (2013). Eğitimde ergonomi ve Maria Montessori'nin rolü. *Eğitimci Dergisi*, Kasım 2013, 15- 20.
- Gürsoy, F., & Yıldız Bıçakçı, M., (2009). Okul Öncesi Eğitimde Farklı Yaklaşımlar'. *Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitimi* (pp.153-171), Ankara: Kriter Yayınları.
- Korkmaz, E. (2015). Montessori Metodu. Özgür Çocuklar İçin Eğitim. (4. Baskı) İstanbul: Siyam Kitap
- Lillard, P. P. (1972). *Montessori A Modern Approach*. New York: Schocken Books.
- Lillard, P. P. (2014). İlk ve Ortaokulda Montessori Eğitimi. (Çev: Okhan Gündüz). İstanbul: Kaknüs Eğitim.
- Montessori, M. (1966). *The Secret Of Childhood*. Fides Publishers, Inc., New York.
- Montessori, M. (1967). *The Absorbent Mind*. Holt, Rinehart and Wilson, New York.
- Montessori, M. (1975). *Çocuk Eğitimi*. (Çev: Yücel Güler) İstanbul: Sander Yayınları.
- Montessori, M. (1993). *What you should know about your child*. Madras: Kalakshetra Publications.
- Montessori, M. (2016). *Çocuğun Keşfi*. (Çev: Okhan Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mutlu, B., Ergişi, A., Bütün Ayhan, A. & Aral, N. (2012). Okul öncesi dönemde Montessori Eğitimi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (3) , 113-128 . DOI: 10.1501/Asbd_0000000033
- Sakarya, Ş., Çahantimur, A. 2019. Montessori Eğitim Programı ve Eğitim Mekanları. *Inesjournal Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 18: 102-127.
- Samnezhadi, S. (2018). Montessori Eğitim Modelinin Tasarıma Etkisinin İhsan Doğramacı Uygulama Anaokulu Örneğinde İncelemesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Topbaş, E. (2017). *Montessori Yöntemi ile Çocuk Eğitimi*. Ankara: Panama Yayıncılık
- Wilbrandt, Ç. E. (2015). *Okul Öncesi Eğitimde Montessori Yaklaşımı, Dördüncü Baskı* Ankara: Kök Yayıncılık.
- URL 1 - Erişim Adresi: <http://www.montessori.org.tr/montessori/montessori-unluleri/> Erişim Tarihi: 31.07.2023
- URL 2 - Erişim Adresi: archdaily.com Erişim Tarihi: 31.07.2023
- URL 3- Erişim Adresi: <https://www.reynolds.k12.or.us/alder/alder-montessori> Erişim Tarihi: 20.05.2023
- URL 4 - Erişim Adresi: <https://alderacademy.ca/programs/> Erişim Tarihi: 20.05.2023
- URL 5 - Erişim Adresi: <https://montessori-equity.org/alder-montessori-for-parents/> Erişim Tarihi: 12.06.2023
- URL 6- Erişim Adresi: <http://www.bronxvillemontessori.com/> Erişim Tarihi: 12.06.2023

URL 7-Erişim Adresi: <https://www.kolejinisec.com/ozel-okul/ozel-ceviz-agaci-anaokulu>
Erişim Tarihi: 02.07.2023

URL 8-Erişim Adresi: <https://okul.com.tr/anaokulu/izmir/ozel-kucuk-hazineler-anaokulu-10898>
Erişim Tarihi: 02.07.2023

Destek ve Teşekkür Beyanı

Çalışma herhangi bir destek almamıştır. Teşekkür edilecek bir kurum veya kişi bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

COULD PSYCHOLOGICAL FLEXIBILITY PLAY A BUFFERING ROLE AGAINST THE NEGATIVE EFFECTS OF DEPRESSION, STRESS, AND ANXIETY IN GENERAL POPULATION: A CANONICAL CORRELATION ANALYSIS

GENEL POPÜLASYONDA DEPRESYON, STRES VE KAYGININ OLUMSUZ
ETKİLERİNE KARŞI PSİKOLOJİK ESNEKLİK KORUYUCU BİR ROL OYNAYABİLİR
Mİ: BİR KANONİK KORELASYON ANALİZİ

Mehmet Ali PADIR¹ - Mehmet Sıddık VANGÖLÜ² - Şahabettin MUTLU³

Abstract

The main purpose of this study was to explore possible unique links between overall psychological flexibility (PF), its six processes (acceptance, defusion, present moment awareness, self as context, values and committed action) and psychological distress (depression, anxiety and stress). The data were collected from 331 participants from various universities in Türkiye and canonical correlation analysis was used to test interrelationships between the variable sets. According to the findings, psychological flexibility and psychological distress variable sets share a moderate variance of 40% and 15% of variance PF variate was explained by psychological distress variables, while 30% of variance in psychological distress variate was explained by PF variables. Findings also showed the negative relationship with defusion, present moment awareness, and values, and committed action and total PF with all psychological distress variables. But, although at the bivariate level acceptance and self-as-context were inversely related with anxiety and stress, not with depression, these links were not observed in canonical correlation analysis. As a result our findings collectively reaffirms the importance and protective role of overall PF and its processes for understanding the onset and maintenance of depression, anxiety, and stress.

Keywords: Psychological flexibility, psychological distress, Canonical correlation analysis.

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, toplam psikolojik esneklik (PE) ve alt süreçleri (kabul, bilişsel ayrışma, an ile esnek temas, bağlamsal benlik, değerler ve değer odaklı eylemlerde kararlılık) ile psikolojik sıkıntılar (depresyon, kaygı ve stres) değişken kümeleri arasındaki olası özgün ilişkileri ortaya çıkarmaktır. Bu ilişkileri ortaya çıkarmak için Türkiye'deki çeşitli üniversitelerden 331 katılımcıdan toplanan veriler ile kanonik korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, psikolojik esneklik ve psikolojik sıkıntı değişken kümelerinin %40'lık orta düzeyde bir varyansı paylaştığı ve psikolojik esneklik değişken kümesindeki varyansın %15'inin psikolojik sıkıntılar değişken kümesi tarafından açıklandığı, psikolojik sıkıntılar değişken kümesindeki varyansın %30'unun da psikolojik esneklik değişken kümesi tarafından açıklandığı görülmüştür. Bulgular ayrıca bilişsel ayrışma, an ile esnek temas, değerler, değer odaklı eylemlerde kararlılık ve toplam psikolojik esnekliğin tüm psikolojik sıkıntılar değişken kümesi ile negatif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Her ne kadar ikili ilişkilerde kabul ve bağlamsal benlik değişkenlerinin kaygı ve stres değişkenleri ile negatif ilişkili oldukları, depresyon değişkeni ile anlamlı ilişkilerinin bulunmadığı tespit edilmiş olsa da bu bulguların kanonik korelasyon analizi ile doğrulanmadığı görülmektedir. Sonuç olarak bulgularımız, depresyon, anksiyete ve stresin başlangıcını ve devamını anlamada toplam psikolojik esneklik ve süreçlerinin önemini ve koruyucu rolünü toplu olarak doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik esneklik, Psikolojik sıkıntılar, kanonik korelasyon analizi.

¹ Asst. Prof., Siirt University, Faculty of Education, Department of Educational Science, Siirt-Türkiye, mali.padir@gmail.com Orcid: 0000-0002-4192-4360

² Asst. Prof., Bitlis ErenUniversity, Faculty of Science and Letters, Department of Psychology, Bitlis,-Türkiye, mehmetsvngl_13@hotmail.com Orcid: 0000-0002-8312-9795

³ Asst. Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Science and Letters, Department of Psychology, Muş-Türkiye, s.mutlu@alparslan.edu.tr Orcid: 0000-0002-5521-2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi:13.09.2023 – Kabul Tarihi: 06.12.2023

DOI:10.17755/esoder.1359777

Atıf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 525-538

Etik Kurul İzni: Ethical approval was obtained from the Bitlis Eren University's Ethical Review Board (2023/05-15 ve E.3761).

Bu çalışma Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. INTRODUCTION

Depression, anxiety disorders (Steel et al., 2014), and stress are common mental health problems all around the world. Based on global data, The World Health Organization (WHO) has concluded that more than 300 million people suffer from depression and anxiety disorders (WHO, 2017). Depression can be characterized by symptoms such as lack of motivation, feelings of sadness and helplessness, cognitive deficits, and loss of pleasure (anhedonia) (Pizzagali & Roberts, 2022). While stress is defined as the feeling of emotional and physical tension arising from any life-threatening event (Selye, 1956), the body's natural response to stress in case of uncertainty can be expressed as anxiety (Holland, 2018).

Studies showed that psychological flexibility (PF) closely related to these psychopathological indicators (Gloster et al., 2011; Kashdan & Rottenberg, 2010). Psychological flexibility is based on Acceptance and Commitment Therapy (ACT), one of the third generation Cognitive Behavioral Psychotherapies, which is a transdiagnostic approach (Hayes et al., 2001), developed by Steven Hayes et al. (2013). In Cognitive Behavioral Psychotherapies disturbing cognitions forms the focus of therapy. But in ACT the main aim is not alleviate clients' symptoms and alter presented or perceived content. Instead, changing how clients deal with their problems and how they think constitute the basic focus (Harris, 2006).

ACT aims to lead a meaningful life in line with one's values and to accept and allow painful experiences (Hayes et al., 2012), and instead of trying to eliminate the symptoms in the individual, it tries to change it by focusing on the individual's relationship with his/her feelings and thoughts. Ultimately, the goal is to transform these painful life experiences into a new form, a more meaningful life (Hayes & Strosahl, 2010). In addition, relieving symptoms are seen as subsequent gains of therapy and enhancing PF is a cornerstone of ACT (Wang et al., 2023). In short, individuals learn to carry unpleasant thoughts and feelings in a healthy way, instead of trying to find a solution or getting rid of everything (Vangölü, 2022).

ACT emphasizes psychological well-being with the "PF model" (Nalbant & Yavuz, 2019). PF is characterized by individual's willingness to experience all feelings, thoughts, and mental images without judging and accepting them as they are, and to behave in ways that are consistent with one's chosen life values (Ernst & Mellon, 2016). PF consists of six interrelated basic processes (Hayes et al., 2004). These processes; acceptance, developing cognitive defusion skills, separating the contextual self from the self as a content, providing flexible contact with the moment and developing self-consciousness skills, establishing contact with values and displaying decisive behaviors in line with values (Gregoire et al., 2018). ACT aims to reduce human suffering and increase well-being through these six basic processes of the PF model (Hayes et al., 2012).

Depression, anxiety and stress are three common psychological distress variables and significant signs of mental health (Lovibond & Lovibond, 1995). First of all, depression, anxiety and stress can be interrelated and triggering factors in many emotions, thoughts and behaviors. These negative emotional indicators, which have many common and discrete features, consist of many different combinations of relationships with each other (Fredrickson & Joiner, 2002; Sariçam, 2018). These three negative signs of the psychological distress can lead to important and irreversible problems such as dysfunctional family relationships, suicide, low achievement and illegal drug use (Falah-Hassani, 2017) and inefficiency at work, alienation from social life, sleep difficulties, fatigue, muscle tension and irritability (Rapaport et al., 2005; WHO, 2017) if not treated (Al-Naggar & Al-Naggar, 2012; WHO, 2017).

When the inevitability of their negative effect on mental health is considered, PF stands as the most important factor for sustaining (Hayes et al., 2022) and fundamental aspect of mental health (Kashdan, 2010). In accordance, people with high PF experience low obvious

depression, anxiety, and stress. Bai et al. (2021) conducted a systematic review and meta-analysis study to determine the relationship between ACT and depression. They included 18 studies with 1,088 participants and their findings showed that high psychological flexibility is inversely related to depression. Moreover, based on zero-order correlation, all five processes of PF were found to be negatively associated with depression, stress, and anxiety except for acceptance (Baker & Berghoff, 2020).

Current Study

Although single links between depression, anxiety and stress and psychological flexibility were determined, their unique associations with psychiatric symptomatology and relevant variables remain limited (Christodoulou et al., 2019). Thus, the current study aimed to explore possible unique associations of overall PF and its six processes with depression, anxiety and stress by using comprehensive multivariate analysis, canonical correlation. For this aim we create two variable sets one for overall PF and its processes (total psychological flexibility, acceptance, defusion, present moment awareness, self as context, and values and committed action) and second for psychological distress (depression, anxiety, and stress) based on their interrelatedness. PF processes are; acceptance: active awareness or willingness to embrace inner experiences and unwanted thoughts, emotions, and physical sensations without changing their frequency or form; defusion: maintaining a psychological distance from mental experiences (e.g., thoughts) rather than fully concentrating on them or interpenetrating or suppressing them; present moment awareness: ongoing non-judgmental and sensitive awareness of the present moment; self as context: taking a flexible perspective that allows for increased awareness of the flow of one's own idioms - without becoming attached to them and allowing them to unduly influence one's behavior; values: freely chosen, verbally constructed, and personally meaningful aspects of life; committed action: effective actions guided by values (Moens et al., 2022).

We hypothesized that the canonical correlation would reveal significant canonical function/s. In addition, we hypothesized the existence of stronger links within and between variable sets. We also expected that PF and its process would be inversely associated with all psychological distress, although not determined for acceptance in Baker and Berghoff's study (2020). All in all, exploring possible unique associations and interrelations within and between canonical variables with related outcomes may further communicate and validate the need for development and delivery of PF-based interventions in Turkish samples.

2. METHOD

Overall Design of the Study

To make predictions about a given outcome variable and discover possible relationships between two or more variables correlational research can be used (Fraenkel et al., 2012). As, current study aimed to explore and examine links among psychological flexibility variables and depression, anxiety, and stress variables correlational study design was used.

Sampling Procedure and Participants

The convenient sampling procedure was used to collect data of current study. Ethical approval was obtained from the Bitlis Eren University's Ethical Review Board. The population of the study was Siirt and Bitlis Eren Universities' students continuing their education in 2023 spring semester. The data was collected via Google form and total of 331 participants were reached. The sample of the current study includes 227 (68.6%) female and 104 (31.4%) male. 119 (36%) participants was aged between 18 to 24, 203 (61.3%) of them aged between 25-44

and 9 (2.7%) of them aged between 25-60. 228 (68.9%) of participants were single, while 103(31.1%) of them were married. Although most participants were colleague students (274, 82.8%), all participants were educated from high school to doing their masters. In similar vein although most participants identified their perceived economic level as middle (207, 62.5%), their economic level ranged from very low to very high.

Data Collection Instruments

Psychological Flexibility Scale

The scale was developed by Francis et al. (2016) and its adaptation to Turkish context was done by Karakuş and Akbay (2020). The scale consists of five subscales with 28 items. Defusion dimension consists of 3 items, present moment awareness consists of 7 items, values and committed action consists of 10 items, acceptance consists of 5 items and self as context consists 3 items. The scale is a 7 Point-Likert scale rated on 1(Strongly disagree) to 7 (Strongly agree). Each dimension can be evaluated separately by collecting its own items, and total score of scale can be obtained from summing all items. The lowest score that can be obtained from the scale is 28, and the highest score is 196. In the adaptation study Cronbach's alpha coefficients were found .84 for values and committed action, .60 for present moment awareness, .72 for acceptance, .73 for self as context, and .59 for defusion respectively. The Cronbach's alpha coefficient for total psychological flexibility scale was calculated as .79. In the present study Cronbach's alpha coefficients were also calculated and found as .88 for values and committed action, .83 for present moment awareness, .65 for acceptance, .65 for self as context, .48 for defusion and .83 for total scale respectively. The item examples are “I find it difficult to stay focused on what's happening in the present” and “I try to stay busy to keep thoughts or feelings from coming.”

Depression Anxiety Stress Scale (DASS-21)

The DASS-21 consists of 21 items with three subscales aimed to measure depression, anxiety, and stress levels of participants. The scale designed to determine severity of depression, anxiety, and stress symptoms from 0 (never) to 3 (always). The scale developed by Lovibond & Lovibond (1995a; 1995b) and its adaptation to Turkish context was done by Sarıcam (2018). Each depression, anxiety, and stress subscales consist of 7 items. In Sarıcam's study Cronbach's alpha values were found .87 for depression, .85 for anxiety, and .81 for stress subscales. In the current study Cronbach's alpha values were also calculated and found as .88 for depression, .86 for anxiety, and .85 for stress respectively.

Data Analysis

Descriptive statistics, Pearson correlation, and canonical correlation analysis were used to analyze the data. In order to examine how well psychological flexibility variables (total psychological flexibility, acceptance, defusion, present moment awareness, self as context, and values and committed action) relate with depression, anxiety, and stress variables set a canonical correlation analysis (CCA) was run. As CCA is an appropriate statistical method to determine associations between and within each data sets. One of general advantage of CCA is a multivariate method that can be used to examine reality of human behavior and allows discovering associations between multiple variables (between different variables sets, as in our study) simultaneously (Sherry & Henson, 2005; Thompson, 1991). Considering the variables of the current study, with six PF variables as predictors and three psychological distress variables as dependent, CCA makes it possible to examine all links both within and between variables sets and with shared variances.

Before conducting the analysis all related assumptions of the CCA (independent observation, absence of outliers, absence of multicollinearity, in each sets & across sets, univariate, bivariate and multivariate normality, Linearity within and between the sets, homoscedasticity between all pairs within and between the sets, $VIF < 4$, $Tolerance > .20$, $r < .90$) were checked. To test the assumption of linearity within and between data sets, scatter diagram matrices were examined and a linear distribution was observed. By examining scatter plots homoscedasticity between all pairs within and between the sets were ensured. To determine multiple normal distribution, descriptive analysis was performed and skewness and kurtosis coefficients were taken as basis. As a result of the analysis, it was seen that the skewness coefficients were between $-.28$ and $.92$, and the kurtosis coefficients were between $-.73$ and $.77$. As skewness and kurtosis coefficients of a data set are within the critical value range of ± 1 indicates that the data set has a normal distribution (Büyüköztürk, 2017). An order to check multicollinearity problem in the data sets, correlation coefficient values, tolerance values and variance inflation (VIF) values (Field, 2005) were checked. In this context, it is assumed that there is a multicollinearity problem if the correlation coefficient values between data sets are greater than $r = .90$, tolerance values are less than $.20$, and VIF values are higher than 10 (Büyüköztürk, 2017; Çokluk et al., 2012). It was seen that the highest relationship in the data set is between the present moment awareness variable and the depression variable ($r = -.57$; $p < .01$), tolerance values are between $.82$ and $.67$, and VIF values are between 1.50 and 1.21. In line with these results, canonical correlation analysis can be used to analyze the data as all assumptions were met.

3. RESULTS

Descriptive Statistics

In the current study, firstly, the relationships between the variables mean and standard deviation values of the variables were examined and presented at Table 1 below. As presented at the table preliminary findings showed that all PF processes positively correlated to the total PF (correlation values range from $.35$ to $.70$). In addition, total PF was negatively associated with depression ($r = -.56$, $p < .01$), anxiety ($r = -.48$, $p < .01$), and stress ($r = -.43$, $p < .01$). All PF processes also showed negative connectivity with depression and stress (correlation values range from $-.13$ to $-.57$). Though, four PF processes showed negative connectivity with anxiety (correlation values range from $-.28$ to $-.43$) but, defusion and self as a context did not show any significant relationship with anxiety.

According to the findings, depression mean score of the participants is 6.3, the anxiety mean score of the participants is 5.35, and stress mean score of the participants 7.13. Based on the psychometric properties of the DAS-21 scale, it can be concluded that depression, anxiety, and stress mean scores of the participants are similar to the non-clinical population scores (Sarıcam, 2018).

Table 1. The Correlations among PF and Its Processes and Psychological Distress Variables

Variable	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. PF	1								
2. Acceptance	.35**	1							
3. Defusion	.35**	-.16**	1						
4. Present awareness	.70**	.25**	.07	1					
5. Self as context	.39**	.18**	.30**	-.00	1				
6. Values and committed action	.70**	-.05	.38**	.41**	.26**	1			
7. Depression	-.56**	-.16**	-.21**	.57**	-.13*	.43**	1		
8. Anxiety	-.43**	-.18**	-.08	.47**	-.02	.28**	.73**	1	
9. Stress	-.48**	-.16**	-.20**	.49**	-.13**	.37**	.78**	.74**	1
<i>M</i>	131.00	18.17	11.98	33.24	12.62	55.85	6.30	5.34	7.12
<i>SD</i>	18.64	5.76	3.53	8.77	3.95	8.95	4.73	4.28	4.42

n = 331; **p < .01, *p < .05

Main Findings

In order to examine how well psychological flexibility variables (total psychological flexibility, acceptance, defusion, present moment awareness, self as context, and values and committed action) relate with depression, anxiety, and stress variables set a canonical correlation analysis was run. Before conducting the analysis all related assumptions of the canonical correlation were checked and ensured. Findings of canonical correlation are presented at table 2 below.

Analysis of canonical correlation indicated only a significant canonical function revealed values of $F(18)=11.08$, wilk's $\lambda=.57$, $p=.00$, since criteria of .30 (Hair et al., 2010) considered. The remaining two canonical correlation were not significant. According to findings, the first canonical correlation was meaningful with $r_{c1}=.63$ ($r_{c1}^2=.40$), representing 40% of overlapping variance for the two sets of variables. For the first and only significant canonical variate, based on the criteria .30 as seen from the table 2, for the set 1, results showed that the relationship between defusion ($r=.34$), present moment awareness ($r=.91$), and values, and committed action ($r=.69$) subscales of PF and total PF variables were meaningful referring that 12%, 83%, and 48% of variance in overall PF variate overlap with these subscale respectively. But, the relationship between acceptance and self as context and total PF were not meaningful. For the set 2, both depression ($r=-.99$), anxiety ($r=-.76$), and stress ($r=-.86$) are all significantly contribute to the depression, anxiety, and stress data set. These variables accounted for 98%, 58%, and 74% shared variance.

According to findings 39% of variance in PF variate explained by its own canonical variables. In addition 77% of variance in depression, anxiety, and stress variate explained by its own canonical variables. Redundancy values were also considered and results showed that 15% of variance PF variate was explained by depression, anxiety, and stress, while 30% of variance depression, anxiety, and stress, variate was explained by PF variables. All in all, based on canonical function results, it can be concluded that when defusion, present moment awareness, and values, and committed action and total PF increase both depression, anxiety, and stress decrease. Also results revealed that acceptance and self as context variables did not related with depression, anxiety, and stress. We hypothesized inverse associations between PF and its process with all three psychological distress variables. Based on obtained findings almost all of our hypotheses confirmed expect for that we did not determine significant association of acceptance and self as context variables with any of psychological distress variables.

Table 2. Correlations and Standardized Canonical Coefficients Between Psychological Flexibility and Depression, Anxiety, and Stress Variables and Their Canonical Variates

	<u>Variate</u>		
	Correlation	Canonical Coefficient	% r_s^2
Psychological Flexibility (PF) Variables			
Total PF	.89	.16	.79
Acceptance	.27	.08	.07
Defusion	.34	.15	.12
Present moment awareness	.91	.67	.83
Self as context	.21	.03	.04
Values, and committed action	.69	.25	.48
Percent of variance	.39		
Redundancy	.15		
Depression, Anxiety, and Stress Variables			
Depression	-.99	-.82	.98
Anxiety	-.76	-.00	.58
Stress	-.86	-.21	.74
Percent of variance	.77		
Redundancy	.30		
Canonical correlation	.63		

Note. Correlation = canonical loadings, canonical coefficients = standardized canonical correlation coefficients, % r_s^2 = squared canonical loadings or explained variance

4. DISCUSSION, CONCLUSION, AND SUGGESTIONS

Today the most common experiencing mental health disorders are depression, anxiety, and stress. In 2019, 301 million people have anxiety disorder and 280 million people have depression. In addition, 970 million people around the world, in other words, 1 in every 8 people have a mental disorder (Institute of Health Metrics and Evaluation, 2023). In life stages any person could experience depression, anxiety and stress. Because no one has any place to escape from them, nor has immunity against them. By being the most common mental health problems (Lovibond & Lovibond, 1995; Steel et al., 2014) and leading to many other important problems (Falah-Hassani, 2017; Rapaport et al., 2005) in the lives of many people (WHO, 2017), depression, anxiety and stress need to be studied with related variables that could buffer their negative effect, such as PF. In this respect the main purpose of the current study was to explore possible unique links between overall PF and its six processes (acceptance, defusion, present moment awareness, self as context, values and committed action) and psychological distress (depression, anxiety and stress).

According to findings psychological flexibility and psychological distress variable sets share a moderate variance of 40%. As findings showed 39% of variance in PF variate was explained by total PF and its processes and 77% of variance in psychological distress variate explained by depression, anxiety, and stress variables. In addition, 15% of variance PF variate was explained by depression, anxiety, and stress, while 30% of variance depression, anxiety, and stress, variate was explained by PF variables. Our findings also indicated that total PF, defusion, present moment awareness, values and committed action were negatively associated with depression, anxiety and stress. But, acceptance and self as context variables did not relate with depression, anxiety, and stress. In the development study of PF scale Francis et al. (2016) determined three factor structures with six processes. In the Turkish adaptation of the scale Karakuş and Akbay (2020) found that the PF with its six processes were supported in the Turkish context. But, in their study they determined five dimensions for PF. Because in the study values and committed action items loaded on one factor and it was named as values and committed action. Thus, in the current study values and committed action were evaluated together as one factor.

As findings of the current study showed overall PF can play a buffering role against negative effects of depression, anxiety, and stress on individuals. This finding is also concurrent with the findings of other studies. Previous studies revealed the relationship between psychological flexibility and many forms of psychopathology (Fledderus et al., 2013) including post-traumatic stress (Thompson et al., 2013), depression (Almarzooq et. al., 2017; Davis et. al., 2020; Leahy et al., 2012; Masuda & Tully, 2012; Østergaard et al., 2020; Trindade et al., 2020; Fonseca et al., 2020) anxiety (Masuda & Tully, 2012; Wang et al., 2023), depressive symptoms, anxiety and stress in individuals living with spinal cord injuries (Han et al., 2022), substance abuse (Stotts et al., 2012), and stress (Kent et al., 2019; Arslan & Allen, 2022; Wersebe et al., 2018). In a recent study the inverse associations of PF with depression, anxiety, and stress together were also determined (Wang et al., 2023) and PF with depression and stress (Puolakanaho et al., 2023).

Theoretically PF and its processes are inversely associated with psychological inflexibility (PI) and its processes (experiential avoidance, cognitive fusion, lack of awareness, self as content, lack of values, and inaction; Hayes et al., 2012). As asserted by Baker and Berghoff (2022) opposing processes of PF and PI may represent a continuum of behavior. Thus, in relation to our findings PI and its processes were also considered. For example; PI, the opposite of psychological flexibility, is also related both to general psychological distress and its subdivisions, depression, anxiety and stress (Bond et al., 2011). Kato's (2016) study also showed that higher psychological inflexibility was associated with greater depressive symptoms. These results show that the change in the level of psychological flexibility/inflexibility has a significant effect on psychological distress (depression, anxiety and stress). PF is also closely associated with resilience (Kashdan & Rottenberg, 2010). As confirmed by our findings and stressed on by Kashdan and Rottenberg (2010), PF is a transdiagnostic concept that is connected to a range of inter- and intra-individual abilities and is viewed as the central component of the mental health.

Present study is different from related studies in examining possible links between PF processes and depression, anxiety, and stress by using canonical correlation analyses in the Turkish sample. According to our findings defusion, present moment awareness, and values and committed action are inversely related with depression, anxiety, and stress. Some of these findings affirm and are compatible with the findings of related studies. For example, defusion, values, committed action, and total PF scores showed inverse associations with depression in the chronic pain sample (Sundström, 2023). Similar to our study recently Baker and Berghoff (2020) found significant negative associations between present moment awareness, values and

committed actions and depression; between only cognitive defusion and anxiety, and between cognitive defusion, committed action and stress. They also found significant positive associations between cognitive fusion, lack of awareness, self-as-content, lack of values, and inaction and depression; between self-as-content, and inaction and anxiety; and between cognitive fusion, inaction and stress. In addition, cognitive fusion displayed a significant positive link with depression, anxiety, and posttraumatic stress (Bardeen & Fergus, 2016). The cognitive fusion also predicted depression, generalized anxiety, social anxiety, and distress (Krafft et al., 2019).

Although at the bivariate level acceptance and self-as-context were inversely related with anxiety and stress, not with depression, these links were not observed in canonical correlation analysis. It can be speculated that, versus clinical, self-as-context may be less related in non-clinical population and possible interrelatedness and mediative roles of other PF processes (Baker & Berghoff, 2020). Experiential avoidance, the opposite of acceptance, was found to be positively related with depression, anxiety, and posttraumatic stress (Bardeen & Fergus, 2016). But in our study, the absence of connectivity of acceptance and psychological distress variables warrants attention. Because it was most broadly found to be related to psychological distress variables (Baker & Berghoff, 2020). The selected study group and conducting study with a non-clinical population in Turkey may have led to susceptible findings. Until future replication studies with different non-clinical and clinical populations reaffirm or disprove our findings, they should be interpreted with caution. In this respect we acknowledge that our findings have some limitations. First of all, the data of study was cross-sectional and our analyses were correlational in nature. Thus, results cannot be interpreted in the context of causality. The data were also collected via self-report and in a non-clinical population. Thus, our findings should be reexamined with larger diverse non-clinical and clinical populations both in Turkey and globally by conducting experiential and longitudinal studies with different analyses which pay the way for directionality and causality.

As a conclusion, the findings of the present study have important contributions for the field. For instance, although findings are novel and require replication studies it also collectively reaffirms the importance and protective role of overall PF and its processes for understanding the onset and maintenance of depression, anxiety, and stress. In addition, most of the studies have been conducted with clinical samples and PF has not been tested in the general and non-clinical population too much (Gloster et al., 2017). By exploring associations between PF and its processes with psychological distress variables in non-clinical populations, it informs the necessity of further evidence-based studies involving interventions aiming to improve PF, which may subsequently play a buffering role against negative effects of depression, anxiety, and stress on individuals. Because we know that all humans have PF to a greater or lesser degree and PF is also malleable with existence techniques to improve it (Gloster et al., 2017).

REFERENCES

- Almarzooqi, S., Chilcot, J., & McCracken, L. M. (2017). The role of psychological flexibility in migraine headache impact and depression. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 6(2), 239-243. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2017.04.004>
- Al-Naggar, R. A., & Al-Naggar, D. H. (2012). Prevalence and associated factors of emotional disorder among Malaysian University students. *Int J Collab Res Intern Med Public Health*, 4, 1401-11.
- Arslan, G., & Allen, K. A. (2022). Exploring the association between coronavirus stress, meaning in life, psychological flexibility, and subjective well-being. *Psychology, Health & Medicine*, 27(4), 803-814. <https://doi.org/10.1080/13548506.2021.1876892>
- Bai, Z., Luo, S., Zhang, L., Wu, S., & Chi, I. (2020). Acceptance and commitment therapy (ACT) to reduce depression: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 260, 728-737. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.09.040>
- Baker, L. D., & Berghoff, C. R. (2022). Embracing complex models: Exploratory network analyses of psychological (In) Flexibility processes and unique associations with psychiatric symptomology and quality of life. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 23, 64-74. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2021.12.002>
- Bardeen, J. R., & Fergus, T. A. (2016). The interactive effect of cognitive fusion and experiential avoidance on anxiety, depression, stress and posttraumatic stress symptoms. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 5(1), 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2016.02.002>
- Bond, F. W., Hayes, S. C., Baer, R. A., Carpenter, K. M., Guenole, N., Orcutt, H. K., ... & Zettle, R. D. (2011). Preliminary psychometric properties of the Acceptance and Action Questionnaire-II: A revised measure of psychological inflexibility and experiential avoidance. *Behavior Therapy*, 42(4), 676-688. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2011.03.007>
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Christodoulou, J., Le Roux, K., Tomlinson, M., Le Roux, I. M., Katzen, L. S., & Rotheram-Borus, M. J. (2019). Perinatal maternal depression in rural South Africa: Child outcomes over the first two years. *Journal of Affective Disorders*, 247, 168-174. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.01.019>
- Çokluk, Ö., Güçlü, Ş., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve Lirsal uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Davis, A. K., Barrett, F. S., & Griffiths, R. R. (2020). Psychological flexibility mediates the relations between acute psychedelic effects and subjective decreases in depression and anxiety. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 15, 39-45. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2019.11.004>
- Depression, W. H. O. (2017). Other common mental disorders: global health estimates. *Geneva: World Health Organization*, 24.
- Ernst, M. M., & Mellon, M. W. (2016). Acceptance and commitment therapy (ACT) to foster resilience in pediatric chronic illness. *Child and adolescent resilience within medical contexts: Integrating Research and Practice*, 193-207. https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/978-3-319-32223-0_11

- Falah-Hassani, K., Shiri, R., & Dennis, C. L. (2017). The prevalence of antenatal and postnatal co-morbid anxiety and depression: a meta-analysis. *Psychological medicine*, 47(12), 2041-2053. <https://doi.org/10.1017/S0033291717000617>
- Field, A. (2005). Discovering statistics using SPSS, 2nd ed. In *Discovering statistics using SPSS*, 2nd ed. Sage Publications, Inc.
- Fledderus, M., Bohlmeijer, E. T., Fox, J. P., Schreurs, K. M., & Spinhoven, P. (2013). The role of psychological flexibility in a self-help acceptance and commitment therapy intervention for psychological distress in a randomized controlled trial. *Behaviour research and therapy*, 51(3), 142-151. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2012.11.007>
- Fonseca, S., Trindade, I. A., Mendes, A. L., & Ferreira, C. (2020). The buffer role of psychological flexibility against the impact of major life events on depression symptoms. *Clinical Psychologist*, 24(1), 82-90. <https://doi.org/10.1111/cp.12194>
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (Vol. 7, p. 429). New York: McGraw-hill.
- Francis, A. W., Dawson, D. L., & Golijani-Moghaddam, N. (2016). The development and validation of the Comprehensive assessment of Acceptance and Commitment Therapy processes (CompACT). *Journal of Contextual Behavioral Science*, 5(3), 134-145. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2016.05.003>
- Fredrickson, B. L., & Joiner, T. (2002). Positive emotions trigger upward spirals toward emotional well-being. *Psychological science*, 13(2), 172-175. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00431>
- Gloster, A. T., Meyer, A. H., & Lieb, R. (2017). Psychological flexibility as a malleable public health target: Evidence from a representative sample. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 6(2), 166-171. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jcbs.2017.02.003>
- Grégoire, S., Lachance, L., Bouffard, T. ve Dionne, F. (2018). The use of acceptance and commitment therapy to promote mental health and school engagement in university students: A multisite randomized controlled trial. *Behavior Therapy*, 49(3), 360–372. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2017.10.003>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th Edition). NJ: Prentice Hall.
- Han, A., Yuen, H. K., & Wilroy, J. D. (2022). Exploring associations of psychological inflexibility with depressive symptoms, anxiety, and stress in individuals living with a spinal cord injury: A cross-sectional study. *Rehabilitation Psychology*, 67(2), 170–178. <https://doi.org/10.1037/rep0000444>
- Harris, R. (2006). Embracing your demons: An overview of acceptance and commitment therapy. *Psychotherapy in Australia*, 12(4), 70-6. <https://doi/10.3316/informit.545561433272993>
- Hayes, S. C., & Strosahl, K. D. (Eds.). (2004). *A practical guide to acceptance and commitment therapy*. Springer Science & Business Media.
- Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D. & Roche, B. (2001). *Relational frame theory: A post-skinnerian account of human language and cognition*. New York: Plenum Press.

- Hayes, S. C., Ciarrochi, J., Hofmann, S. G., Chin, F., & Sahdra, B. (2022). Evolving an idiomorphic approach to processes of change: Towards a unified personalized science of human improvement. *Behaviour Research and Therapy*, 104155. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2022.104155>
- Hayes, S. C., Follette, V. M. & Linehan, M. (2004). *Mindfulness and acceptance: Expanding the cognitive-behavioral tradition*. Guilford Press.
- Hayes, S. C., Levin, M. E., Plumb-Villardaga, J., Villatte, J. L., & Pistorello, J. (2013). Acceptance and commitment therapy and contextual behavioral science: Examining the progress of a distinctive model of behavioral and cognitive therapy. *Behavior therapy*, 44(2), 180-198. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2009.08.002>
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D. & Wilson, K. G. (2012). Acceptance and commitment therapy. In *The process and practice of mindful change* (2nd ed.). New York, NY, US: The Guilford Press.
- Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (2011). *Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change*. Guilford press.
- Holland, K. (2018). Anxiety: Causes, symptoms, treatment, and more. Retrieved from <https://www.healthline.com/health/anxiety>.
- Institute of Health Metrics and Evaluation. Global Health Data Exchange (GHDx). <https://vizhub.healthdata.org/gbd-results/> (Accessed 4 March 2023).
- Institute of Health Metrics and Evaluation. Global Health Data Exchange (GHDx), (<https://vizhub.healthdata.org/gbd-results/>, accessed 14 May 2022).
- Kalaycı, Ş. (2004). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayıncılık.
- Karakuş, S., & Akbay, S. E. (2020). Psychological flexibility scale: adaptation, validity and reliability study. *Mersin University Journal of The Faculty of Education*, 16(1), 32-43. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.665406>
- Kashdan, T. B., & Rottenberg, J. (2010). Psychological flexibility as a fundamental aspect of health. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 865-878. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.03.001>
- Kato, T. (2016). Impact of psychological inflexibility on depressive symptoms and sleep difficulty in a Japanese sample. *Springer Plus*, 5(1), 1-9. doi 10.1186/s40064-016-2393-0
- Kent, W., Hochard, K. D., & Hulbert-Williams, N. J. (2019). Perceived stress and professional quality of life in nursing staff: How important is psychological flexibility?. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 14, 11-19. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2019.08.004>
- Krafft, J., Haeger, J. A., & Levin, M. E. (2019). Comparing cognitive fusion and cognitive reappraisal as predictors of college student mental health. *Cognitive Behaviour Therapy*, 48(3), 241–252. <https://doi.org/10.1080/16506073.2018.1513556>
- Landi, G., Pakenham, K. I., Crocetti, E., Tossani, E., & Grandi, S. (2022). The trajectories of anxiety and depression during the COVID-19 pandemic and the protective role of psychological flexibility: A four-wave longitudinal study. *Journal of Affective Disorders*, 307, 69-78. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.03.067>

- Leahy, R. L., Tirsch, D. D., & Melwani, P. S. (2012). Processes underlying depression: Risk aversion, emotional schemas, and psychological flexibility. *International Journal of Cognitive Therapy*, 5(4), 362-379. <https://doi.org/10.1521/ijct.2012.5.4.362>
- Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335-343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-U](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-U)
- Masuda, A., & Tully, E. C. (2012). The role of mindfulness and psychological flexibility in somatization, depression, anxiety, and general psychological distress in a nonclinical college sample. *Journal of Evidence-Based Complementary & Alternative Medicine*, 17(1), 66-71. <https://doi.org/10.1177/2156587211423400>
- McCracken, L. M., Badinlou, F., Buhrman, M., & Brocki, K. C. (2021). The role of psychological flexibility in the context of COVID-19: Associations with depression, anxiety, and insomnia. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 19, 28-35. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2020.11.003>
- Moens, M., Jansen, J., De Smedt, A., Roulaud, M., Billot, M., Laton, J., ... & Goudman, L. (2022). Acceptance and commitment therapy to increase resilience in chronic pain patients: a clinical guideline. *Medicina*, 58(4), 499. <https://doi.org/10.3390/medicina58040499>
- Nalbant, A. & Yavuz, K. F. (2019). Getting out of language cocoon: cognitive defusion. *Journal of Cognitive Behavioral Psychotherapy and Research*, 8(1), 58–62. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.33709>
- Østergaard, T., Lundgren, T., Zettle, R. D., Landrø, N. I., & Haaland, V. Ø. (2020). Psychological flexibility in depression relapse prevention: processes of change and positive mental health in group-based ACT for residual symptoms. *Frontiers in psychology*, 11, 528. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00528>
- Pizzagalli, D. A., & Roberts, A. C. (2022). Prefrontal cortex and depression. *Neuropsychopharmacology*, 47(1), 225-246. <https://doi.org/10.1038/s41386-021-01101-7>
- Polizzi, C., Lynn, S. J., & Perry, A. (2020). Stress and coping in the time of COVID-19: Pathways to resilience and recovery. *Clinical Neuropsychiatry*, 17(2), 59. [10.36131/CN20200204](https://doi.org/10.36131/CN20200204)
- Puolakanaho, A., Muotka, J. S., Lappalainen, R., Hirvonen, R., Lappalainen, P., & Kiuru, N. (2023). Temperament and symptoms of stress and depression among adolescents: The mediating role of psychological flexibility. *Journal of Affective Disorders Reports*, 12, 100493. <https://doi.org/10.1016/j.jadr.2023.100493>
- Rapaport, M. H., Clary, C., Fayyad, R., & Endicott, J. (2005). Quality-of-life impairment in depressive and anxiety disorders. *American Journal of Psychiatry*, 162(6), 1171-1178. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.162.6.1171>
- Sarıçam, H. (2018). The psychometric properties of Turkish version of Depression Anxiety Stress Scale-21 (DASS-21) in health control and clinical samples. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, 7(1), 19-30. <https://doi.org/10.5455/JCBPR.274847>

- Selye, H. (1956). *The stress of life*. New York: McGraw-Hill.
- Steel, Z., Marnane, C., Iranpour, C., Chey, T., Jackson, J. W., Patel, V., & Silove, D. (2014). The global prevalence of common mental disorders: a systematic review and meta-analysis 1980–2013. *International Journal of Epidemiology*, 43(2), 476-493. <https://doi.org/10.1093/ije/dyu038>
- Stotts, A. L., Green, C., Masuda, A., Grabowski, J., Wilson, K., Northrup, T. F., ... & Schmitz, J. M. (2012). A stage I pilot study of acceptance and commitment therapy for methadone detoxification. *Drug and Alcohol Dependence*, 125(3), 215-222. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2012.02.015>
- Sundström, F. T., Lavefjord, A., Buhrman, M., & McCracken, L. M. (2023). Assessing psychological flexibility and inflexibility in chronic pain using the multidimensional psychological flexibility inventory (MPFI). *The Journal of Pain*, 24(5), 770-781. <https://doi.org/10.1016/j.jpain.2022.11.010>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics, 5th ed. In *Using multivariate statistics*, 5th ed. Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Thompson, B. L., Luoma, J. B., & LeJeune, J. T. (2013). Using acceptance and commitment therapy to guide exposure-based interventions for posttraumatic stress disorder. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 43(3), 133-140. 10.1007/s10879-013-9233-0
- Trindade, I. A., Mendes, A. L., & Ferreira, N. B. (2020). The moderating effect of psychological flexibility on the link between learned helplessness and depression symptomatology: A preliminary study. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 15, 68-72. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2019.12.001>
- Vangölü, M.S. (2022). The effect of acceptance and commitment therapy oriented psycho-education program on psychological flexibility, psychological resilience and depressive symptom levels of adolescents [Doctoral dissertation, Van Yüzüncü Yıl University].
- Wang, J., Fang, S., Yang, C., Tang, X., Zhu, L., & Nie, Y. (2023). The relationship between psychological flexibility and depression, anxiety and stress: a latent profile analysis. *Psychology Research and Behavior Management*, 997-1007. [10.2147/PRBM.S400757](https://doi.org/10.2147/PRBM.S400757)
- Wąsowicz, G., Mizak, S., Krawiec, J., & Białaszek, W. (2021). Mental health, well-being, and psychological flexibility in the stressful times of the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Psychology*, 12, 647975. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.647975>
- Wersebe, H., Lieb, R., Meyer, A. H., Hofer, P., & Gloster, A. T. (2018). The link between stress, well-being, and psychological flexibility during an Acceptance and Commitment Therapy self-help intervention. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 18((1)), 60–68. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2017.09.002>

SOSYAL MEDYA KULLANIMI YOLUYLA SİYASAL KATILIM: BİR SİSTEMATİK DERLEME ÇALIŞMASI

POLITICAL PARTICIPATION THROUGH SOCIAL MEDIA USE: A SYSTEMATIC REVIEW

Mahmut Turan EKTİREN¹

Öz

Bu araştırmada sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasi katılımı inceleyen araştırmaların sistematik derleme yöntemiyle sentezlenerek birleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Web of Science ve Scopus veri tabanları marifeti ile incelemesi yapılan çalışmalara ulaşılmış, veri seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem 2012-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalardan oluşmaktadır. Makaleler aranırken political participation ve social media anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Tespit edilen 143 makaleden 72'si ön inceleme sonrasında seçilmiş, daha sonra yapılan detaylı okuma sürecinde ise 41 makalenin doğrudan veya dolaylı olarak incelemenin amacı ile ilgili olduğu belirlenmiş ve bu makaleler çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırma sonuçları incelendiğinde görüş birliği olmamakla beraber ana eğilimin sosyal medya kullanımının siyasi katılımı olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi katılım, sosyal medya, çevrim içi, çevrim dışı

Abstract

This research aims to synthesize and combine studies examining political participation through the use of social media through a systematic review method. In this context, studies examined through the Web of Science and Scopus databases, and purposive sampling method was used in the data selection. The sample consists of studies published between 2012 and 2023. During the article search, keywords "political participation" and "social media" were used. Out of the identified 143 articles, 72 were selected after the initial review, and in the subsequent detailed reading process, 41 articles were determined to be directly or indirectly related to the purpose of the review, and these articles were included in the study. When the research results are examined, there is no consensus; however, the main trend suggests that the use of social media positively influences political participation.

Keywords: Political participation, social media, online, offline

¹ Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, mahmutektiren@gmail.com, Orcid: 0000-0002-4756-4351

Makale Türü: **Araştırma** Makalesi – Geliş Tarihi: 14.09.2023 – Kabul Tarihi: 18.12.2023

DOI:10.17755/esosder.1360135

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): xxxx

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. Giriş

1990'ların ortalarından sonra internet çok önemli bir ek siyasi kampanya aracına dönüştü ve bu kapsamda bazı araştırmacılar siyasal kampanyalar için yeni bir çağın başladığını savunmaktadır (Zamora-Medina ve Zurutuza-Muñoz, 2014). Son yıllarda sosyal medya; iletişimden eğitime, ticaretten siyasete kadar günlük hayatın birçok yönünü değiştirerek dünyanın en hızlı yayılan hizmeti haline gelmiştir (da Silva Nogueira ve Papageorgiou, 2020).

Ortaya çıkışından bu yana sosyal medya; kullanıcılarının sanal topluluklara ve ağlara kolayca katılmaları, bilgi ve fikir alışverişinde bulunmaları için bir platform olarak tasarlanmıştır. Sosyal medyanın sunduğu olanaklar arasında bloglar, sosyal ağlar, forumlar ve görsel bir dünya yer alır (Saud vd., 2020). Sosyal medya, siyasi yaşam da dahil olmak üzere toplumun hemen her alanını önemli ölçüde etkilemiştir. Politikacılar, siyasi kampanya mesajlarıyla potansiyel seçmenlere ulaşmak için sosyal medyayı etkili bir araç olarak kullanmaktadırlar (Baker, 2012; Chadwick ve Howard, 2010; Aindrila vd., 2014; Mhlomi ve Osunkunle, 2017). Ancak son dönemlerde sosyal medya aracılığıyla yapılan aktivizm, yerleşik siyasi partiler ve çıkar grupları tarafından yönlendirilmek yerine giderek merkezi olmayan ve yaşam tarzı odaklı hâle gelen vatandaş katılımında dönüştürücü bir değişimi yansıtmaktadır (Skoric vd., 2016). Ayrıca internet, akıllı telefon ve tabletlerin artan kullanımı nedeniyle sıradan insanlar sosyal medya platformlarına erişme ve yüksek düzeyde siyasi katılım gösterme konusunda büyük fırsatlara sahip olmuşturlar (Awad ve Farghaly, 2018).

Özellikle sosyal medyanın her geçen gün artan kullanımı sosyal, siyasal vb. birçok alanda hayatımızı etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Bu bağlamda son dönemlerde sosyal medya, sosyal bilimler literatüründe oldukça geniş araştırma alanlarına dâhil olmaktadır. Siyasal katılım da bu alanlardan biridir. Literatür incelendiğinde sosyal medya kullanımının siyasal katılımı etkileyip etkilemediğine yönelik birçok araştırmanın var olduğu görülmektedir (Gustafsson, 2012; Vesnic-Alujevic, 2012; Towner, 2013; Martin, 2014; Hyun ve Kim, 2015; Kim ve Chen, 2015; Theocharis ve Lowe, 2015; Chan vd., 2016; Skoric vd., 2016; Yang ve DeHart, 2016; Mhlomi ve Osunkunle, 2017; Lissitsa, 2017; Awad ve Farghaly, 2018; Knoll vd., 2018; Zeng, 2018; Zhu vd., 2019; Khan vd., 2019; Allaste ve Saari, 2019; Chen vd., 2019; Yamamoto vd., 2019; Ahmad, vd., 2019; Theocharis vd., 2019; Frimpong vd., 2020; Ohme, 2020; Lee ve Xenos, 2020; Adu ve Badaru, 2020; da Silva Nogueira ve Papageorgiou, 2020; Badaru ve Adu, 2020; Saud vd., 2020; Pandey vd., 2020; Chan vd., 2021; Jennings vd., 2020; Kim ve Ellison, 2021; Wang, 2021; Akinyetun, 2022; Tariq vd., 2022; Theocharis vd., 2023; Cazorla-Martín vd., 2023; Ly, 2023; Waeterloos vd., 2023; Mande vd., 2022; Rahbarqazi & Nourbakhsh, 2023). Tüm bu araştırmalar genel olarak sosyal medya kullanımının siyasal katılıma aracılık edip etmediği, ediyorsa hangi nedenlerden dolayı ettiği, hangi derecede siyasal katılıma aracılık ettiği gibi alanlarda incelemelerde bulunmuştur.

Bu çalışmanın yöntemi, sosyal medya kullanımının siyasal katılım üzerindeki etkilerini sistemli bir şekilde incelemek amacıyla sistematik derleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Web of Science ve Scopus veri tabanları üzerinden ulaşılan, 2012-2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalar dikkatlice incelenmiş ve amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 41 makale üzerinde detaylı bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın kapsamı, sosyal medya kullanımının siyasal katılım üzerindeki etkilerine odaklanan, bu konuda yapılan çalışmaları sistematik bir şekilde derleyerek bir sentez oluşturmayı amaçlayan bir derleme çalışmasıdır. Seçilen makaleler arasındaki metodolojik çeşitlilik ve bulguların incelenmesi, sosyal medya kullanımının siyasal katılımı nasıl etkilediğine dair geniş bir perspektifi sunmaktadır.

Bu çalışmanın neden ele alındığına gelince, sosyal medya kullanımının giderek artan bir öneme sahip olduğu günümüzde, siyasal katılım üzerindeki etkilerini anlamak büyük bir önem taşımaktadır. Sosyal medyanın siyasi süreçlere olan etkisi karmaşık ve çok yönlüdür, bu nedenle literatürdeki farklı perspektifleri bir araya getirerek bu etkileşimi daha iyi anlamak ve genel eğilimleri belirlemek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, sosyal medya kullanımının siyasal katılım üzerindeki rolü hem akademik hem de pratik anlamda önemli sonuçlar doğurabilecek bir konudur.

2. Teorik Arka Plan

Siyasi katılım; başkalarını siyasi bir karar vermeye ikna etmeyi, bir siyasi kampanya ekibine üye olmayı, siyasi tartışmalara ve tartışmalara katılmayı, parti fonu aramayı, para bağışlamayı, üye olmayı içeren ancak bunlarla sınırlı olmayan çok çeşitli siyasi faaliyetleri içerir (Akinyetun, 2022). Aktif bir bileşen, aktif veya araçsal siyasal katılım yani belirli hedeflere ulaşmak için harekete geçme ile temsil edilir. Bir tür aktif angajman türü olan oylamanın yanı sıra, aynı siyasi angajman alanı altında yer alan birçok başka siyasi eylem biçimi vardır. Örneğin; dilekçe imzalamak, siyasi gruplara katılmak veya siyasi figürler için gösterilere katılmak ve siyasi toplantılara katılmak, yetkililerle temasa geçmek ve sosyal ve toplumsal işlere katılmak gibi (Cohen vd, 2001; Awad ve Farghaly, 2018).

Siyasi katılım dört şekilde ayırt edilebilir (Reichert, 2016): a) seçimlerde oy kullanmak, b) bir seçim kampanyasını desteklemek, c) şiddet içermeyen bir siyasi gösteriye katılmak ve d) siyasi protestolara katılmak (Akinyetun, 2022). Verba ve ark. (1995: 38) katılımı, kamu politikasının oluşturulmasını veya uygulanmasını doğrudan etkileyerek veya bu politikaları yapan kişilerin seçimini etkileyerek dolaylı olarak hükümet eylemlerini etkileme niyeti veya etkisi olan özel vatandaşlar tarafından yapılan herhangi bir faaliyet olarak tanımlamıştır (Theocharis vd., 2023).

Siyaset bilimciler; siyasete kimin, nasıl ve neden katıldığını uzun süredir tartışmaktadırlar. En temel düzeyde siyasal katılım iki tür faaliyeti kapsar: oy verme ve sivil aktivizm. Birincisi oldukça basitken; ikincisi dilekçe imzalamak, siyasi gruplara para vermek, mitinglerde yürümek ve protestolara katılmak dâhil olmak üzere çok çeşitli faaliyetleri kapsar (Chekirova, 2022). Vatandaşların siyasal katılımı, sağlıklı ve işleyen bir demokrasinin temelini oluşturur (Yamamoto vd., 2019).

Geleneksel ve geleneksel olmayan arasındaki ilk ayrımların ötesine geçen siyasal katılım, artık toplumsal ve siyasi meselelerle çok çeşitli bireyselleştirilmiş, yaratıcı, ifade edici ve gündelik katılım biçimleriyle kendini göstermektedir. Günümüzde vatandaş katılımının genişletilmesi için en öne çıkan mekanlardan biri çevrimiçi araçlara dayanmaktadır (Theocharis vd., 2019).

Sosyal medya ve çevrimiçi araçların kullanımının ve yaygınlaşmasının uzun bir geçmişe ait olmadığı, 21. yüzyılda daha ziyade yaygınlık kazandığı bilinen bir gerçektir. Bu kapsamda bu alanda yapılan çalışmaların genellikle bu zaman dilimini kapsadığı görülmektedir.

Bennett ve Segerberg'e (2012) göre dijital iletişim teknolojilerinin yalnızca siyaset için yeni bir dizi araç oluşturmadığını; ayrıca, siyasi kimlik/grup oluşumuna yeni, bağlayıcı bir mantık sağlamıştır. Araştırmacılar kişiselleştirilmiş fikirlerin, kaynakların, görüntülerin ve planların sosyal ağlarda kendi kendine motive edilerek paylaşılmasına dayanan siyasi faaliyetlerin mantığını (kolektif eylem yerine) 'bağlayıcı eylem' terimi ile ifade etmiştir. Onlara göre "Bağlayıcı mantıkta", kamusal eylemde bulunmanın veya bir davaya katkıda bulunmanın bir eylem olduğunu iddia ederler (Allaste ve Saari, 2019).

Sosyal medyanın siyasete katılmak için kullanılması daha köklü değişikliklere işaret edebilir. Web 2.0 teknolojilerinin teknolojik olanakları, katılım ortamını değiştirmiştir ve siyasete katılım için tamamen yeni bir yol sunmuştur (Theocharis, 2015). Var olan medya siteleri ve dijital platformların her geçen gün gelişmesi siyasi olaylara katılımı kolaylaştırmış ve tartışma platformlarında siyasal tartışmaların derinleşmesine olanak sağlamıştır. Bu kapsamda bu platformlar ve dijital kanallar vesilesi ile gençlerin ülkede olup biten siyasi olaylara katılımlarının da önü açılmıştır (Khan vd., 2019).

Sosyal medya yoluyla siyasal katılımı açıklamaya yönelik birçok model kullanılmaktadır. Kimi araştırmacılar (Cho vd., 2009; Shah vd., 2017; Yamamoto vd., 2019) çevrimiçi siyasi katılımı sosyal medya tüketiminin rolünü değerlendirmek için iletişim aracılık modellerinden yararlanmaktadır (Yamamoto vd., 2019). Ayrıca seferberlik modeli tesadüfi maruz kalmanın sosyal medya kullanımı yoluyla siyasi katılımı teşvik ettiğini iddia etmektedir (Lee ve Xenos, 2020). Medya kullanıcılarının ihtiyaçlarını ve arzularını en iyi şekilde karşılayan bir medya kaynağı aradıklarını savunan doyumlar teorisi de siyasal katılım ve sosyal medya ilişkisini inceleyen araştırmalarda rastlanmaktadır. Örneğin Mhlomi ve Osunkunle (2017) tarafından yapılan araştırmada kullanılan doyumlar teorisinde; politikacılar seçmenlere ulaşma görevlerini yerine getirirken, potansiyel seçmenler siyasi bilgi ihtiyaçlarını karşıladıkları için karşılıklı olarak bir doyuma ulaşırlar. da Silva Nogueira ve Papageorgiou (2020) tarafından kullanılan Sosyal Medya Siyasi Katılım Merdiveni teorisi ise sosyal medyanın etkili bir rol kazanabileceği olası üç analitik boyut olan "çevrimiçi siyasi bilgi, çevrimiçi ve çevrimdışı siyasi katılımı" incelemektedir. Bu teorik temele dayalı olarak, siyasi katılım, ilgili toplumun kademeli bir "adım atlama veya aşama yükseltme" yaklaşımı benimsediği bir süreç olarak algılanmaktadır (da Silva Nogueira ve Papageorgiou, 2020).

3. Araştırmanın Yöntemi

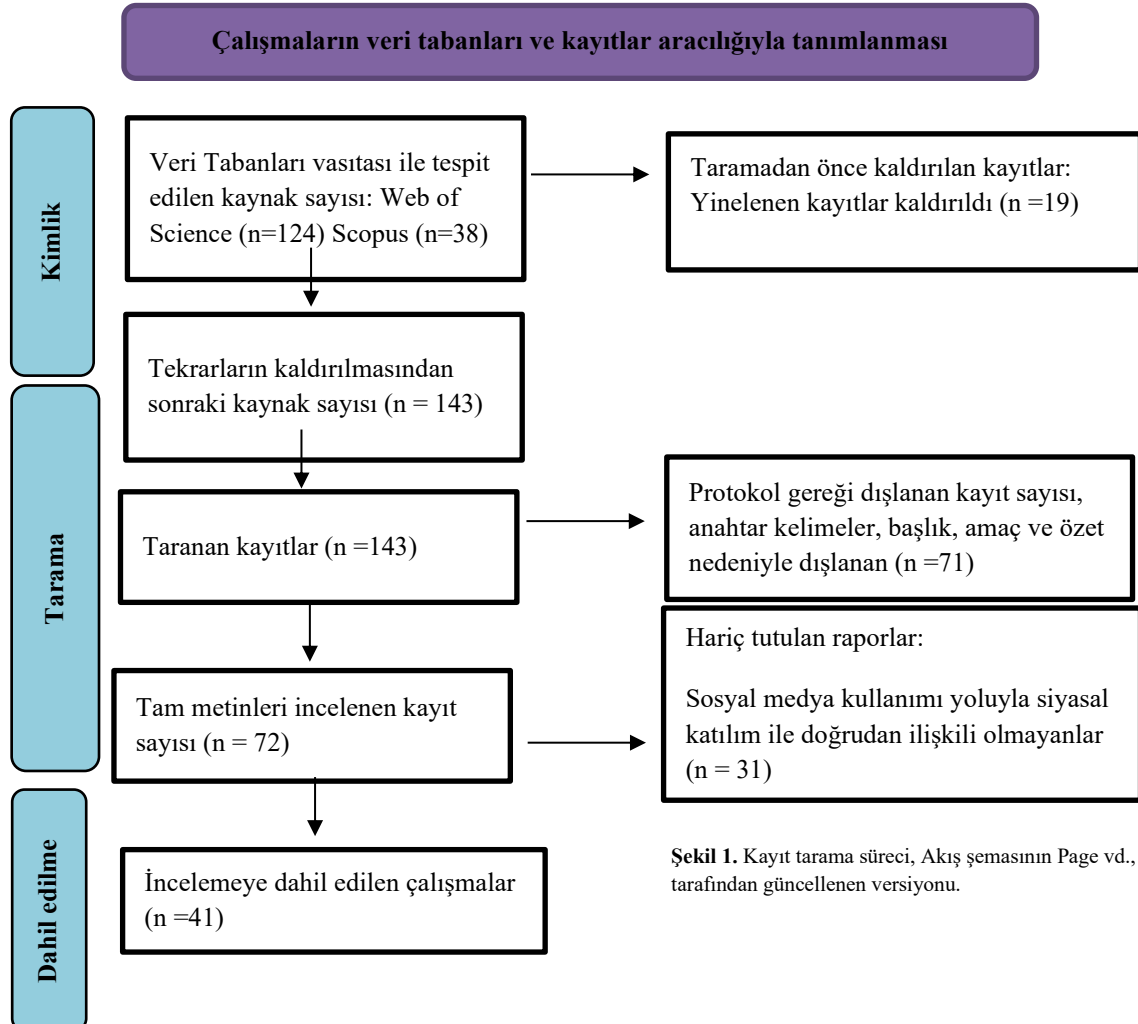
Bu araştırmanın amacı, sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılım davranışına ilişkin sistematik bir literatür taraması geliştirmek ve bu çalışmalarda belirlenen nedenleri sentezleyerek birleştirmektir. Yapılan literatür taraması sonucunda siyasal katılıma yönelik çalışmaların araştırmanın yapıldığı veri tabanlarında 2012 yılı itibari ile yoğunlaştığı tespit edilmiş ve bu bağlamda ilgili çalışma 2012-2023 yılları arasında yapılan araştırmalara odaklanmıştır.

Ayrıca bu araştırmanın sistematik literatür taraması olduğunu belirtmek önemlidir. Sistematik derleme yöntemi son dönemlerde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Mulrow'a (1995) göre, araştırmacılar; hipotezleri tanımlamak, gerekçelendirmek ve geliştirmek için sistematik incelemeleri kullanırlar. Sistematik incelemeler, bilimsel bulguların tutarlılığını test etmek için çok etkili bir tekniktir. Bu tür çalışmalarda elde edilen sonuçların popülasyonlar, ortamlar ve tedaviler arasında genellenebilir olup olmadığını veya bulguların belirli alt kümeler arasında önemli ölçüde farklılık gösterip göstermediğini belirlenmektedir. Bearman ve Dawson'a (2013) göre, bu yaklaşımın olası yanlış sonuçları şeffaf teknikler kullanılarak en aza indirilebilir.

Bu kapsamda literatür taramasını sistematize etmek amacıyla veri toplama, kodlama, verilerin analizi ve yorumlanmasını içeren dört aşamalı yöntem kullanılmıştır (Durlieu vd, 2007, Gaur ve Kumar, 2017). Ayrıca verilerin raporlanması amacıyla PRISMA rehberi (Page vd., 2021) kullanılmıştır. Öncelikle araştırmanın yapılması istenen konu hakkında detaylı literatür taraması yapılmış, elde edilen çalışmalar dosyalanmış, daha sonra çalışmanın ana amacına uygun makaleler ile sistematik derleme yapılmıştır.

3.1. Verin Toplanması ve Seçilen Verilerin Özellikleri

Bu çalışma için incelenen makalelere Web of Science ve Scopus veri tabanları yardımıyla ulaşılmıştır. İncelenen makalelerin dili İngilizcedir. Örneklem 2012-2023 yılları arasında yayınlanmış çalışmalardan oluşmaktadır. Tam metnin okunması sonucunda tüm kriterleri karşılayan 41 yayın sistematik inceleme çalışmasına dahil edilmiştir (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Kayıt tarama süreci, Akış şemasının Page vd., (2021) tarafından güncellenen versiyonu.

143 makaleden 72'si ön inceleme sonrasında tarandı ve dikkatli bir şekilde okunduktan sonra araştırmanın amacı ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olduğu tespit edilen 41 makale çalışmaya dahil edildi. Çalışmaların yalnızca aşağıdaki kriterlerin tamamını karşılayanlar dahil edilmiştir:

Veri Tabanı: Bu araştırma için analiz edilen makalelere Web of Science ve Scopus veri tabanları üzerinden erişilmiştir.

Konu: Araştırma kapsamına sadece sosyal media kullanımı yoluyla siyasal katılım davranışını inceleyen makalelere yer verilmiştir.

Özet: Araştırma kapsamı belirgin olmayan ve anahtar kelimesi bulunmayan özetler kapsam dışı bırakılmıştır.

Yöntem: Tasarımı ve yöntemi şeffaf olan tüm araştırmalar kapsama dahil edilmiştir. Teorik, ampirik ya da karma araştırmaların ayırımı yapılmamıştır.

Bölge Kıtı: Bölge veya kıta konusunda herhangi bir sınırlamaya gidilmemiş. Seçimlerin yapılabildiği tüm ülkeler sisteme dahil edilmiştir.

Dil ve yayın: Analiz edilen makalelerin dili İngilizcedir. Örneklem 2012-2023 yılları arasında yayınlanmış çalışmalardan oluşmaktadır.

Dergi Kategorisi: Çalışmanın kapsamının genişletilmesi amacıyla kategori sınırlamasına gidilmemiştir.

3.2. Verilerin Kodlanması ve Yayın Özellikleri

Sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılımı yönelik araştırmaların incelenmesi amacıyla sistematik derleme yöntemi kullanılmış ve makalelerin seçimi için amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme, örneklemelerin araştırma amacına göre araştırmacılar tarafından amaçlı olarak sınıflandırılmasıdır (Marshall ve Rossman, 2014, Baltacı, 2018). Ural ve Kılıç'a (2005) göre amaçlı örnekleme yöntemlerini kullanan araştırmacılar kendi değerlendirme ve yargılarından yararlanacakları için evren hakkında fikir sahibi olmalıdırlar. Örneklem dahil edilecek araştırma, araştırmacı tarafından yapılacak araştırmanın niteliğine göre, araştırmacının gözlemlerine, deneyimlerine ve ön bilgilerine dayalı olarak belirlenir.

Bu durumda, makaleler seçilirken aşağıdaki kriterler dikkate alınmıştır:

- Nicel, nitel veya karma yöntemlerin kullanıldığı araştırmaları seçmeye özen gösterilmiş,
- İngilizce makale seçimine dikkat edilmiş,
- 2012-2023 yılları arasında yayınlanan çalışmalarla sınırlandırılmış,
- Multidisipliner anlayış desteklenmiştir.

Makalelerde en çok yer alan anahtar kelimeler Tablo 1'de, yayın özellikleri ise Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 1. İncelenen araştırmalarda en çok kullanılan anahtar kelimeler

Yayın özellikleri	Sayı	Yüzde
Anahtar Kelimeler		
Political participation,	37/41	90,24
Social media, media,	38/41	92,68
Social networks,	8/41	19,51
Activism, protest, mass movement, political mobilization,	6/41	14,63

İncelenen araştırmalarda en çok kullanılan anahtar kelimeler Tablo 1’de görülmektedir. Veriler incelendiğinde en çok sırasıyla social media, media (%=92,68), political participation (%=90,24), social networks (%=19,51) ve activism, protest, mass movement, political mobilization (%=14,63) anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

Tablo 2. Yayınların özelliklerine göre dağılımı

Yayın özellikleri	Sayı	Yüzde
Yayın kategorisi		
Siyaset Bilimi	14	34,14
Sosyoloji/Psikoloji/Sosyal Bilimler	4	9,75
İletişim	6	14,63
Medya	10	24,39
Diğer (Eğitim, pazarlama, bölgeler, hakla ilişkiler...)	7	17,07
Araştırmanın Yapıldığı Kıta		
Avrupa	8	19,51
Asya	15	36,58
Afrika	6	14,63
Amerika	6	14,63
Diğer (belirtmeyen, uluslararası, birden çok kıta)	6	14,63
Yayınlandığı indeks		
Emerging Sources Citation Index (ESCI)	10	24,39
Social Sciences Citation Index (SSCI)	31	75,60

Tablo 2, incelenen yayınların özelliklerine göre genel dağılımını göstermektedir. Yayın kategorilerine bakıldığında %34,14 Siyaset Bilimi, %9,75 Sosyoloji/Psikoloji/Sosyal Bilimler, %14,63 İletişim, %24,39 Medya ve %17,07 Diğer Yayınlar alanlarında çalışmalar yapılmıştır.

Çalışmaların %19,51’i Avrupa örneklerini, %36,58’i Asya örneklerini, %14,63’ü Afrika örneklerini ve %14,63’ü Amerika örneklerini içermektedir.

Son olarak makalelerin yayınlandığı dergilerin indekslerine bakıldığında ESCI indeksi %24,39, SSCI indeksi ise %75,60’dır.

Son olarak veri toplama araçlarına bakılmış ve hangi yöntemle araştırmaların test edildiği incelenmiştir. İncelenen makalelere ait araştırma türleri, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3. Yayınların yöntemi, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri

Kaynak	Yöntem	Veri Toplama Araçları/ Veri Analiz Yöntemi
Gustafsson (2012).	Nitel	Görüşme formu, odak grup görüşmeleri
Vesnic-Alujevic (2012).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Towner (2013).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Martin (2014).	Nitel	Eleştirel inceleme
Hyun ve Kim (2015).	Nicel	Panel verileri, korelasyon matrisi
Kim ve Chen (2015).	Nicel	Pew Internet & American Life Project anketi, yapılsa eşitlik modeli
Theocharis ve Lowe (2015).	Nicel	Anket, korelasyon ve regresyon analizi
Chan vd. (2016).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Skoric vd. (2016).	Nicel	Araştırmalar, meta analiz
Yang ve DeHart (2016).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Mhlomi ve Osunkunle (2017).	Nicel	Anket, betimsel analiz
Lissitsa (2017).	Nicel	Anket, korelasyon analizi
Awad ve Farghaly (2018).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Knoll vd. (2018).	Nitel	Hedef sistemleri teorisi
Zeng (2018).	Nicel	Çin genel sosyal araştırma verileri, regresyon analizi
Zhu vd. (2019).	Nicel	Panel verileri, korelasyon analizi
Khan vd. (2019).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Allaste ve Saari (2019).	Karma	Anket, yarı yapılandırılmış görüşme formu, nitel ve nicel bağlamaştırma analizi
Chen vd. (2019).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Yamamoto vd. (2019).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Ahmad, vd. (2019).	Nicel	Anket, korelasyon analizi
Theocharis vd. (2019).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Frimpong vd. (2020).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Ohme (2020).	Nicel	Panel verileri, regresyon analizi
Lee ve Xenos (2020).	Nicel	Panel verileri, korelasyon analizi
da Silva Nogueira ve Papageorgiou (2020).	Nicel	Anket, betimsel istatistik
Badaru ve Adu (2020).	Nicel	Anket, korelasyon analizi
Saud vd. (2020).	Nicel	Anket, betimsel istatistik
Pandey vd. (2020).	Nicel	Twitter iletileri, sınıflandırma algoritmaları
Chan vd. (2021).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Jennings vd. (2020)	Nicel	Anket, deneysel araştırma, regresyon analizi
Kim ve Ellison (2021).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Wang (2021).	Nicel	Pew Araştırma Merkezi anket verileri, regresyon analizi
Akinyetun (2022).	Nicel	Web anketi, korelasyon analizi
Tariq vd. (2022).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Theocharis vd. (2023).	Nicel	Anket, EFA, DFA
Mande vd. (2022).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Cazorla-Martín vd. (2023).	Nitel	İletiler, çoklu yazışma analizi
Ly (2023).	Nicel	Veri seti, regresyon analizi
Waeterloos vd. (2023).	Nicel	Anket, regresyon analizi
Rahbarqazi & Nourbakhsh (2023).	Nicel	Dünya Değerler Araştırması'nın (WVS) 7. dalga verileri, korelasyon analizi

Tablo 3'te yayımların yöntemi, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri görülmektedir. Tablo incelendiğinde görüldüğü üzere çalışmaların %87,80'i nicel, %9,75'i nitel ve %2,43'ünün ise karma araştırmalardan oluştuğu görülmektedir. Araştırmaların %72,22'sinde anket kullanılmış, diğerlerinde ise genellikle veri setleri, panel verileri kullanılmıştır. Araştırmalarda ilişkinin belirlenmesi ve yönünün açıklanması amacıyla genellikle korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır.

3.3.Verilerin Analizi, Yorumlanması ve Birleştirilmesi

Sosyal medya kullanımı yoluyla siyasal katılımın analiz edilerek yorumlanması ve sentezlenerek birleştirilmesi amacıyla araştırma kapsamına alınan çalışmaların sonuçlarına odaklanılmıştır. Ayrıca araştırma bulguları Tablo 2 ve Tablo 3'te yer alan veriler ile desteklenerek incelenmiş ve yorumlanmıştır.

4. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılıma yönelik araştırma sonuçları görülmektedir. Genel olarak Tablo 4, 5a, 5b, 5c, 5d, 5e, 5f, 5g ve 5h'de incelenen araştırmalara ait sonuç veya elde edilen sonuca yönelik yorumlar bu araştırmanın bulguları olarak ele alınmıştır.

Tablo 4. Sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılıma yönelik araştırma sonuçları istatistiği

Sonuç	N	Yüzde
Sosyal medya kullanımı siyasal katılımı arttırmaktadır	33	80,48
Sosyal medya kullanımı siyasal katılımı dolaylı olarak	4	9,76
Sosyal medya kullanımı siyasal katılımı arttırmamaktadır	4	9,76

Tablo 4'te sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılıma yönelik araştırma sonuçlarına dair yüzde ve frekans değerleri görülmektedir. Veriler incelendiğinde araştırmaların çok büyük kısmının (%80,48) sosyal medyanın siyasal katılımı artırıcı özelliğe sahip olduğuna yönelik görüşü desteklemektedir.

Tablo 5a. Sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılıma yönelik araştırma sonuçları.

Kaynak	Araştırmacıların çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar veya konu hakkındaki yorumları
Gustafsson (2012).	Tartışmalar, uygulamalar ve tutumlar farklılık gösterse de sosyal ağ sitelerini tek başına kullanmanın daha önce aktif olmayan katılımcıları siyasi katılıma yönlendirmediğini göstermiştir. İlgili kuruluşlara üye olan katılımcılar, sosyal ağ sitelerini katılım için değerli araçlar olarak görürken katılmayanlar arkadaşlarıyla siyasi görüşlerini paylaşmaktan kaçınmakta olduğu ifade edilmiştir.
Vesnic-Alujevic (2012).	Sonuçlar, önemli olduğunu düşündüğümüz "çevrim içi" ve "çevrim dışı" siyasi katılım arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu, yanıtlayanların Facebook profil sayfaları aracılığıyla (siyasi bilgi göndermek veya iletmek veya tartışmaya katılmak gibi) çevrim içi siyasi katılıma ne kadar çok dâhil olursa siyasete "çevrim dışı" olarak o kadar fazla katıldıkları anlamına gelmiştir.

Towner (2013).	Üç dalgalı bir panel anketi, eylül ayında geleneksel medyaya gösterilen ilginin çevrim dışı ve çevrim içi siyasi katılımı artırmadığını göstermiş; bunun yerine özellikle cumhurbaşkanı adayı web siteleri, Facebook, Twitter ve bloglar gibi çevrim içi kaynaklara dikkat çekilerek katılım artırılmıştır.
Martin (2014).	Mobil medya, siyasi katılımındaki temel değişikliklere katkıda bulunma potansiyeline sahiptir ancak araştırmacılar, mevcut siyasi davranışların mobil medya kullanımıyla nasıl daha ustaca ayarlanıp şekillendirildiğini de dikkate alması gerektiği vurgulanmıştır.
Hyun ve Kim (2015).	Sosyal medya kullanıcılarının anket verilerinin analizi, sosyal medya aracılığıyla yapılan siyasi konuşmaların siyasi katılımı olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Haber faaliyetlerinin siyasi katılım üzerindeki etkisi, insanların sosyal medyada siyaset hakkında konuşma sıklığı arttıkça artmıştır.

Tablo 5a'da görüleceği üzere: Gustafsson (2012) tarafından yapılan incelemede, sosyal ağ sitelerini tek başına kullanmanın daha önce aktif olmayan katılımcıları siyasi katılımı yönlendirmediğini; Vesnic-Alujevic (2012) önemli olduğunu düşündüğümüz çevrim içi ve çevrim dışı siyasi katılım arasında pozitif bir ilişki olduğunu, Towner (2013) geleneksel medyaya gösterilen ilginin çevrim dışı ve çevrim içi siyasi katılımı artırmadığını; bunun yerine, özellikle cumhurbaşkanı adayı web siteleri, Facebook, Twitter ve bloglar gibi çevrim içi kaynaklara dikkat çekilerek katılımı artırdığını; Martin (2014) mobil medya, siyasi katılımındaki temel değişikliklere katkıda bulunma potansiyeline sahip olduğunu; Hyun ve Kim (2015) sosyal medya kullanıcılarının anket verilerinin analizi, sosyal medya aracılığıyla yapılan siyasi konuşmaların siyasi katılımı olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 5b. Sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılımı yönelik araştırma sonuçları.

Kaynak	Araştırmacıların çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar veya konu hakkındaki yorumları
Kim ve Chen (2015).	Sonuçlar, hem blog hem de SNS (Simple Notification Service) kullanımının çevrim içi siyasi katılımı olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir. En ilginç, benzer düşüncelere sahip bakış açılarına maruz kalma, bireylerin blog kullanımı ile çevrim içi siyasi katılım arasındaki ilişkiye aracılık etmiştir.
Theocharis ve Lowe (2015).	Bir Facebook hesabına sahip olmanın çevrim dışı ve çevrim içi siyasi ve sivil katılım biçimlerine ilişkin raporlar üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğu bulunmuştur.
Chan vd. (2016).	Medya kullanımı ile siyasi katılım arasındaki ilişkiyi açıklayan iletişim ve bilişsel arabuluculuk modellerinden türetilen O-S-R-O-R (Yönelimler-Uyaran-Akıl Yürütme-Yönelimler-Tepki) modeliyle uyumlu olarak her üç örnek de mobil/sosyal medya kullanımı ile siyasi katılım arasındaki dolaylı ilişkileri göstermiştir.
Skoric vd. (2016).	Bulgular, sosyal medyanın ifade edici kullanımının önemini yineleyerek katılımı orta derecede güçlü ilişkisini göstermiştir. Bulgular ayrıca bilgisel ve ilişkisel kullanımlarla zayıf pozitif ilişkiler göstermiştir. Bu ilişkilerde siyasi sistemlerin rolü incelenmiş ve en güçlü ilişkilerin demokratik devletlerde olduğu, ardından hibrit ve otoriter sistemlerin geldiği sonucuna varılmıştır.
Yang ve DeHart (2016).	Yapısal eşitlik modellemesi ve hiyerarşik çoklu regresyon sonuçları, çevrim içi sosyal sermayenin siyasi öz yeterliliğin ve Facebook grup katılımının çevrim içi siyasi katılımı pozitif yordayıcıları olduğunu, sosyal güvenin ise çevrim içi siyasi katılımı doğrudan etkilemediğini göstermiştir.

Tablo 5b’de görüleceği üzere: Kim ve Chen (2015) hem blog hem de SNS kullanımının çevrim içi siyasi katılımı olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu; Theocharis ve Lowe (2015) bir Facebook hesabına sahip olmanın çevrim dışı ve çevrim içi siyasi ve sivil katılım biçimlerine ilişkin raporlar üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğunu; Chan vd. (2016) medya kullanımı ile siyasi katılım arasındaki ilişkiyi açıklayan iletişim ve bilişsel arabuluculuk modellerinden türetilen O-S-R-O-R (Yönelimler-Uyaran-Akıl Yürütme-Yönelimler-Tepki) modeliyle uyumlu olarak her üç örnek de mobil/sosyal medya kullanımı ile siyasi katılım arasındaki dolaylı ilişki gösterdiğini; Skoric vd. (2016) sosyal medyanın ifade edici kullanımının önemini yineleyerek katılımı orta derecede güçlü ilişki gösterdiğini; Yang ve DeHart (2016) yapısal eşitlik modellemesi ve hiyerarşik çoklu regresyon sonuçları, çevrim içi sosyal sermayenin siyasi öz yeterliliğin ve Facebook grup katılımının çevrim içi siyasi katılımın pozitif yordayıcıları olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 5c. Sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasi katılıma yönelik araştırma sonuçları.

Kaynak	Araştırmacıların çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar veya konu hakkındaki yorumları
Mhlomi ve Osunkunle (2017).	Özellikle gençlere ulaşmak için sosyal medyayı bir siyasi kampanya veya siyasi iletişim stratejisine dâhil etmek çok önemli bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Katılımcılar, deneyimlerine göre sosyal medyanın seçmenlerin politika yapımcılarla ilişki kurmasına, kendi gelişimlerine dahil olmasına ve kampanya döneminde aynı kanallar aracılığıyla görüş ve düşüncelerini iletmesine olanak sağladığını belirtmiştir. Ankete katılanların çoğu, sosyal medyayı gençleri politik olarak meşgul etmenin en iyi yolu olarak gördüklerini belirtmiştir. Ankete katılanların çoğu, sosyal medyanın siyasi faaliyetleri engellemekten ziyade kolaylaştırmaya katkıda bulunduğu görüşündedir.
Lissitsa (2017).	Siyasi angajmanın sosyalleştirme perspektifiyle uyumlu olarak bulgular, çevrim içi siyasi katılımın Araplardan sosyal mesafeler üzerindeki etkisine, sosyal medyada Yahudiler ve Araplar arasındaki etkileşimlerin aracılık ettiğini göstermektedir.
Awad ve Farghaly (2018).	Mevcut çalışmanın bulguları, ölçeği olumsuz yanıtlayan sosyal medya ile çevrim içi katılım ve sosyal medya kullanımı ile çevrim dışı katılım arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. Ayrıca katılımcıların sosyal medya kullanım oranı ile siyasi ifade düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.
Knoll vd. (2018).	Sosyal medya kullanımı ile siyasi katılım arasında doğrudan bir bağlantı önermek yerine, bir dizi adımın atılması gerektiği savunulmuştur. Öncelikle sosyal medya kullanıcılarının siyasi içeriklere maruz kalması gerektiği ifade edilmiştir. Bu maruz kalma, motivasyonlarına bağlı olarak kasıtlı veya tesadüfen olabilir. Kullanıcıların siyasi içeriği alakalı olarak değerlendirdiği göz önüne alındığında kapsamlı işleme başlar. Ulaşılabilir bir istek geliştirilirse yalnızca içeriği işledikten sonra siyasi katılım ile ilgileneceklerdir. Ancak bu yine de siyasi katılım için yeterli değildir. Siyasi katılımı çağrıştırmak için bir hedefin baskın hedef olması veya en azından daha baskın hedeflerle tutarlı olması gerektiği vurgulanmıştır.

Zeng (2018).	Sonuçlar, medya kullanımının kent sakinlerinin siyasi katılımı üzerindeki etkisinin medya kullanım zamanından ziyade haberlere maruz kalmaya bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmanın teorik katkısı, medya kullanımında haberlere maruz kalmanın sosyal sermaye değişkeni ve diğer faktörler kontrol edildikten sonra bile kent sakinlerinin siyasi katılımı için hâlâ önemli bir pozitif yordayıcı olduğu tespit edilmiştir.
--------------	--

Tablo 5c’de görüleceği üzere: Mhlomi ve Osunkunle (2017) deneyimlerine göre; sosyal medyanın seçmenlerin politika yapıcılarla ilişki kurmasına, kendi gelişimlerine dahil olmasına ve kampanya döneminde aynı kanallar aracılığıyla görüş ve düşüncelerini iletmesine olanak sağladığını, sosyal medyayı gençleri politik olarak meşgul etmenin en iyi yolu olarak gördüklerini, sosyal medyanın siyasi faaliyetleri engellemekten ziyade kolaylaştırmaya katkıda bulunduğunu; Lissitsa (2017) sosyal medyanın Yahudiler ve Araplar arasındaki etkileşimlere aracılık ettiğine; Awad ve Farghaly (2018) sosyal medya ile çevrim içi katılım ve sosyal medya kullanımı ile çevrim dışı katılım arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ayrıca katılımcıların sosyal medya kullanım oranı ile siyasi ifade düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını; Knoll vd. (2018) sosyal medya kullanımı ile siyasal katılım arasında doğrudan bir bağlantı önermek yerine bir dizi adımın atılması gerektiği, öncelikle sosyal medya kullanıcılarının siyasi içeriklere maruz kalması gerektiğini; Zeng (2018) medya kullanımının kent sakinlerinin siyasi katılımı üzerindeki etkisinin medya kullanım zamanından ziyade haberlere maruz kalmaya bağlı olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 5d. Sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılıma yönelik araştırma sonuçları.

Kaynak	Araştırmacıların çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar veya konu hakkındaki yorumları
Zhu vd. (2019).	Sonuçlar, yaratıcı sosyal medya kullanımının dolaylı olarak siyasi katılımı pozitif olarak yordadığını göstermiştir.
Khan vd. (2019).	Pakistan bağlamında; siyasi ilgi, politika memnuniyeti ve siyasi bilgi pozitif olarak anlamlı bir sonuç gösterirken çevrim içi nezaketsizlik negatif olarak anlamlı bir sonuç gösteriyor. Malezya bağlamında; çevrim içi siyasi içeriklerin mevcudiyeti, siyasi ilgi, politika memnuniyeti ve siyasi bilgi, çevrim içi siyasi katılım üzerinde olumlu yönde önemli bir etki göstermektedir. Bu araştırmanın Pakistan’da ve Malezya’da sosyal medya aracılığıyla siyasi katılım hakkında bir anlayış geliştirmede teorik olduğu kadar pratik katkısı da vardır.
Allaste ve Saari (2019).	Görünürde katılımdan uzaklaşma olsa bile, gençlerin belirli bir bakış açısını paylaşmak, 'beğenmek' veya dilekçe imzalamak gibi farklı çevrim içi araçlarla 'taraf tuttuğuna ve pozisyon seçtiğine' dair işaretlerin gözlemlenebileceği savunulmuştur. Gençler, etkileşimleri yoluyla küçük değişiklikler yapmaya çalışırlar ancak özellikle Estonya’da, ya yakındaki parkı kurtarmak için bir inşaat planına karşı imza atarak ya da bir protesto mektubuna katılarak, kendilerini kişisel olarak hareket ederken görürler ve bu bireysel bir karar olarak algılanır.
Chen vd. (2019).	Spesifik olarak, (1) sosyal medyanın bilgi odaklı kullanımının siyasi katılım üzerindeki etkisinin kullanıcının çevrim içi siyasi yeterliliğine pozitif olarak aracılık ettiğini ve (2) bu aracılık etkisinin yalnızca çevrim içi siyasi katılım durumunda anlamlı olduğu savunulmuştur.

Yamamoto vd. (2019).	Bulgular, sosyal medya üretiminin çevrim içi iletişim faaliyetleri yoluyla siyasi katılıma nasıl katkıda bulunabileceğini göstermektedir. Veriler, sosyal medya önermesinin çevrim içi siyasi bilgi arama yoluyla dolaylı olarak çevrim içi siyasi katılımı olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Veriler aynı zamanda, çevrim içi siyasi bilgi arama ve dizilerdeki çevrim içi siyasi tartışma heterojenliği yoluyla sosyal medya önermesi ve çevrim içi siyasi katılımın dolaylı bir bağlantısını da ortaya çıkarmaktadır.
----------------------	---

Tablo 5d'de görüleceği üzere: Zhu vd. (2019) yaratıcı sosyal medya kullanımının dolaylı olarak siyasi katılımı pozitif olarak yordadığını; Khan vd. (2019) Pakistan bağlamında siyasi ilgi, politika memnuniyeti ve siyasi bilgi pozitif olarak anlamlı bir sonuç gösterirken çevrim içi nezaketsizlik negatif olarak anlamlı bir sonuç gösterdiğini; Malezya bağlamında çevrim içi siyasi içeriklerin mevcudiyeti, siyasi ilgi, politika memnuniyeti ve siyasi bilgi, çevrim içi siyasi katılım üzerinde olumlu yönde önemli bir etki gösterdiğini; Allaste ve Saari (2019) görünürde katılımdan uzaklaşma olsa bile gençlerin belirli bir bakış açısını paylaşmak ve 'beğenmek' veya dilekçe imzalamak gibi farklı çevrim içi araçlarla 'taraf tuttuğuna ve pozisyon seçtiğine' dair işaretlerin gözlemlenebileceğini; Chen vd. (2019) spesifik olarak (1) sosyal medyanın bilgi odaklı kullanımının siyasi katılım üzerindeki etkisinin, kullanıcının çevrim içi siyasi yeterliliği aracılığıyla pozitif olarak aracılık ettiğini ve (2) bu aracılık etkisinin yalnızca çevrim içi siyasi katılım durumunda anlamlı olduğunu; Yamamoto vd. (2019) sosyal medya önermesinin çevrim içi siyasi bilgi arama yoluyla dolaylı olarak çevrim içi siyasi katılımı olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 5e. Sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılıma yönelik araştırma sonuçları.

Kaynak	Araştırmacıların çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar veya konu hakkındaki yorumları
Ahmad, vd. (2019).	Çalışmanın bulguları, çevrim içi siyasi faaliyetlerin siyasi farkındalık ve çevrim dışı siyasi katılımı güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Pakistan'ın kırsal bölgelerinde genç nesillerin çevrim içi ve çevrim dışı siyasi olaylara katılmak için sosyal medyada çok aktif oldukları tespit edilmiştir.
Theocharis vd. (2019).	Sonuçlar, dijital bağlantılı katılımın günümüz aktivistlerinin repertuarının temel bir parçası olduğunu ve daha genç, eleştirel vatandaşlar için çekici olan farklı bir siyasi katılım modülü olduğunu göstermiştir.
Frimpong vd. (2020).	Çevrimiçi siyasi katılım ve siyasi etki, oy verme kalıpları üzerinde bir etkiye sahiptir. Sosyal medya siyasi aktivistleriyle bağlantılar ve çevrimiçi siyasi katılım arasındaki ilişki bulunmuştur.
Ohme (2020).	Danimarka vatandaşları arasında yapılan panel araştırması, sık sosyal medya kullanımının mevcut tutumları pekiştirdiğini ve siyasi katılımı harekete geçirdiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, zamanla göçe karşı tutumlarında daha aşırı hale gelen vatandaşların bu belirli konuda siyasi olarak aktif olma olasılıklarının daha düşük olduğu görülmüştür.
Lee ve Xenos (2020).	Bulgular, önceki çalışmaların çoğunun önerdiğinden daha karmaşık bir ilişki ortaya koymaktadır. Sosyal medya aracılığıyla tesadüfi haberlere maruz kalma ile siyasi katılım arasındaki ilişki, siyasi amaçlar için sosyal medya kullanımı yoluyla birbirini dolaylı olarak etkileyen karşılıklı bir ilişki gibi görülmektedir.

Tablo 5e’de görüleceği üzere: Ahmad, vd. (2019) çevrim içi siyasi faaliyetlerin siyasi farkındalık ve çevrim dışı siyasi katılımı güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu, Pakistan’ın kırsal bölgelerinde genç nesiller çevrim içi ve çevrim dışı siyasi olaylara katılmak için sosyal medyada çok aktif olduklarını; Theocharis vd. (2019) dijital bağlantılı katılımın günümüz aktivistlerinin repertuarının temel bir parçası olduğunu ve daha genç, eleştirel vatandaşlar için çekici olan farklı bir siyasi katılım modülü olduğunu; Frimpong vd. (2020) çevrimiçi siyasi katılım ve siyasi etki, oy verme kalıpları üzerinde bir etkiye sahiptir. Sosyal medya siyasi aktivistleriyle bağlantılar ve çevrimiçi siyasi katılım arasındaki ilişki olduğunu; Ohme (2020) Danimarka vatandaşları arasında yapılan panel araştırması, sık sosyal medya kullanımının mevcut tutumları pekiştirdiğini ve siyasi katılımı harekete geçirdiğini; Lee ve Xenos (2020) sosyal medya aracılığıyla tesadüfi haberlere maruz kalma ile siyasi katılım arasındaki ilişki, siyasi amaçlar için sosyal medya kullanımı yoluyla birbirini dolaylı olarak etkileyen karşılıklı bir ilişki gibi görüldüğünü ifade etmişlerdir.

Tablo 5f. Sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılıma yönelik araştırma sonuçları.

Kaynak	Araştırmacıların çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar veya konu hakkındaki yorumları
da Silva Nogueira ve Papageorgiou (2020).	İran genelinde üç farklı şehirde gerçekleştirilen temsili bir örneklem ile bir sokak anketinden elde edilen birincil verileri kullanarak çevrim içi siyasi bilgi ve katılımı sosyal medya kullanımının nispeten olumlu bir etkisi olduğu bulunmuştur.
Badaru ve Adu (2020).	Sonuç olarak, öğrencilerin kitle iletişim araçlarını kullanmaları ile siyasete katılımları arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Medyanın özellikle de sosyal medyanın potansiyel avantajı; üniversite öğrencilerinin Güney Afrika’daki siyasi bilgilerini, ilgilerini ve katılımlarını artırmak için üniversite yetkilileri, siyasi örgütler ve diğer ilgili hükümet kurumları tarafından kullanılması önerilmiştir.
Saud vd. (2020).	Çalışma, insanların sosyal medya platformlarında siyasi görüşlerini açıkça paylaştığını ve siyasi bilgileri paylaşma ve öğrenme açısından ifade oranlarının arttığını öne sürmüştür. Ankete katılanların çoğunluğu Facebook, Twitter ve Instagram’ı siyasi amaçlarla kullanmaktadır. Sosyal medyanın yaratılması, bireylerin siyasi muhakeme için özgürce katılması söz konusu olduğunda yenilikçi bir ilerleme sağlamıştır. Sosyal medya halkın siyasete katılmasına olanak sağlarken elektronik medya da bir neslin siyasi talk showlardan siyaset bilgisi edinmesini kolaylaştırmaktadır.
Pandey vd. (2020).	Bulgular, Aktivizmin Twitter’da insanlar tarafından üstlenilen en belirgin siyasi katılım biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Üstlenilen diğer faaliyetler arasında Resmi Siyasi katılım ve Tüketici katılımı bulunmaktadır. Analiz aynı zamanda katılımcı kimliğinin kuramsal çerçeveden beklendiği gibi sınıflandırıcı bir rol oynamadığını da ortaya koymaktadır. Bir platform olarak sosyal medyanın çevrim dışı olarak mümkün olmayan yeni katılım biçimlerini kolaylaştırdığı bulunmuştur.
Chan vd. (2021).	Tayvan, Hong Kong ve Çin’deki genç yetişkinler arasında olasılık anketleri yapılmış; Tayvan ve Hong Kong örnekleri için siyasi bilgi arayışı ilişkiye olumlu aracılık etmiş ancak sosyal çatışmadan kaçınma arzusu da ilişkiyi zayıflatmıştır. Çin örneğinde ise bu ilişkiler anlamlı bulunamamıştır.

Tablo 5f’de görüleceği üzere: da Silva Nogueira ve Papageorgiou (2020) İran genelinde üç farklı şehirde gerçekleştirilen temsili bir örneklem ile bir sokak anketinden elde edilen birincil verileri kullanarak çevrim içi siyasi bilgi ve katılımı sosyal medya kullanımının nispeten olumlu bir etkisi olduğunu; Badaru ve Adu (2020) öğrencilerin kitle iletişim araçlarını kullanmaları ile siyasete katılımları arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu; Saud vd. (2020) insanların sosyal medya platformlarında siyasi görüşlerini açıkça paylaştığını ve siyasi bilgileri paylaşma ve öğrenme açısından ifade oranlarının arttığını, ankete katılanların çoğunluğu Facebook, Twitter ve Instagram’ı siyasi amaçlarla kullandığını, sosyal medyanın yaratılması, bireylerin siyasi muhakeme için özgürce katılması söz konusu olduğunda yenilikçi bir ilerleme sağladığını; Pandey vd. (2020) aktivizmin Twitter’da insanlar tarafından üstlenilen en belirgin siyasi katılım biçimi olduğunu, sosyal medyanın, çevrim dışı olarak mümkün olmayan yeni katılım biçimlerini kolaylaştırdığını; Chan vd. (2021) Tayvan ve Hong Kong örnekleri için siyasi bilgi arayışı ilişkiye olumlu aracılık ettiğini ancak sosyal çatışmadan kaçınma arzusunun ilişkiyi zayıflattığını, Çin örneğinde ise bu ilişkilerin anlamlı bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 5g. Sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılıma yönelik araştırma sonuçları.

Kaynak	Araştırmacıların çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar veya konu hakkındaki yorumları
Jennings vd. (2020)	Sonuçlar, sosyal medyanın olumlu bir demokratik etki potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymuştur. Sosyal medyada video paylaşımı, eylem halindeki demokrasidir. Yani, siyasi sisteme müzakere ve katılımı teşvik etme potansiyeline sahiptir. Bu deneyin sonuçları; kişinin bilgi miktarına değil, bilgisine güven duyduğunu ortaya koymuştur.
Kim ve Ellison (2021).	Sonuçlar, bireylerin sosyal medyadaki siyasi faaliyetlerinin sosyal medya alanının ötesindeki katılıma taşınması için ilgili vatandaşlık normlarının geliştirilmesi ihtiyacını vurgulamaktadır. İlk olarak; siyasi gözlem ile sosyal medyadaki faaliyetler arasındaki pozitif bağlantı, siyasi olarak homojen ağlara sahip insanlar için daha güçlüdür. Bu da onların sosyal medyada daha fazla harekete geçecekleri anlamına gelir. İkincisi, sonuçlar özellikle siyasete kayıtsız olma eğiliminde olan ancak sosyal medyayı yaşlı yetişkinlerden daha yoğun kullanan gençler için yararlı görülebilmektedir.
Wang (2021).	Pew Araştırma Merkezi anket verilerinin analizi yoluyla bu çalışma, sosyal ağ sitelerinin (SNS) ırksal azınlıkların siyasi katılımı için çok önemli olduğunu ortaya koymuştur. Irksal azınlıklar, haber tüketimi için daha yüksek düzeyde SNS kullanımı göstermiş ve özellikle SNS haber tüketimi düşük frekansta olduğunda Beyazlara göre önemli ölçüde daha yüksek düzeyde çevrim içi siyasi katılım sergiledikleri bulunmuştur.
Akinyetun (2022).	Çalışma, sosyal medyanın siyasi faaliyetler için artan kullanımının daha fazla siyasi etkinliğe yol açtığını ve bunun da artan siyasi katılıma dönüştüğünü ortaya koymuştur.
Tariq vd. (2022).	Genel olarak bulgular, sosyal medyanın Pakistan’daki genç seçmenlerin siyasi katılımı üzerindeki olumlu etkisine ilişkin destekleyici bir görüşü ortaya koymuştur.

Tablo 5g'de görüleceği üzere: Jennings vd. (2020) sosyal medyanın olumlu bir demokratik etki potansiyeline sahip olduğunu, sosyal medyada video paylaşımının eylem halindeki demokrasi olduğunu; Kim ve Ellison (2021) siyasi gözlem ile sosyal medyadaki faaliyetler arasındaki pozitif bağlantı, siyasi olarak homojen ağlara sahip insanlar için daha güçlü olduğunu; Wang (2021) sosyal ağ sitelerinin (SNS) ırksal azınlıkların siyasi katılımı için çok önemli olduğunu, ırksal azınlıklar haber tüketimi için daha yüksek düzeyde SNS kullanımı göstermiş olduğunu ve özellikle SNS haber tüketimi düşük frekansta olduğunda, Beyazlara göre önemli ölçüde daha yüksek düzeyde çevrim içi siyasi katılım sergilediklerini; Akinyetun (2022) sosyal medyanın siyasi faaliyetler için artan kullanımının daha fazla siyasi etkinliğe yol açtığını ve bunun da artan siyasi katılımı dönüştüğünü; Tariq vd. (2022) sosyal medyanın Pakistan'daki genç seçmenlerin siyasi katılımı üzerindeki olumlu etkisine ilişkin destekleyici bir görüşü ortaya koyduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 5h. Sosyal medya kullanımı aracılığıyla siyasal katılımı yönelik araştırma sonuçları.

Kaynak	Araştırmacıların çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar veya konu hakkındaki yorumları
Theocharis vd. (2023).	Sosyal medya platformları sivil ve siyasi katılımı iyi bir şekilde bütünleşmiştir. Çevrim içi ve çevrim dışı katılım arasındaki ayrım bir kenara bırakılmış, bunun yerine sosyal medya tarafından desteklenen ve etkinleştirilen eylemlere özellikle Twitter ve Facebook kullanımı arasındaki farklara odaklanılmıştır.
Mande vd. (2022).	Siyasi etkinliğin ve tesadüfi haberlere maruz kalmanın ılımlı ve aracı etkilerini birleştiren bulgular, haber ve eğlence tercihlerinin, yanıt verenler arasında siyasi katılımın olumlu, önemli yordayıcıları olduğunu doğrulamıştır.
Cazorla-Martín vd. (2023).	Sonuçlar, hem çevrimiçi hem de çevrimdışı olmak üzere farklı vatandaşlık türleri ve ilgili katılım biçimleri arasında net bir ayrım olduğunu ve aynı zamanda Latin Amerika'daki alanlar veya bölgeler arasındaki ve siyasi algı ve tutumlardaki farklılıkları tanımladığını göstermektedir.
Ly (2023).	Sonuçlar sosyal medyada sivil katılımı teşvik etmenin hükümetler ve vatandaşlar arasında güven oluşturmaya katkıda bulunduğunu öne sürmüştür.
Waeterloos vd. (2023).	Sonuçlar, sosyal medyanın genç vatandaşlar için önemli, ek bir siyasi çıkış sağladığını ve siyasi katılımı münhasır değil, tamamlayıcı eylemler olarak desteklediğini göstermiştir.
Rahbarqazi & Nourbakhsh (2023).	Sonuçlar, sosyal medyanın hem doğrudan hem de dolaylı olarak vatandaşların siyasi protestolara katılma istekliliğini artırdığını göstermiştir.

Tablo 5h'de görüleceği üzere: Theocharis vd. (2023) sosyal medya platformları sivil ve siyasi katılımı iyi bir şekilde bütünleştiğini; Mande vd. (2022) siyasi etkinliğin ve tesadüfi haberlere maruz kalmanın ılımlı ve aracı etkilerini birleştiren bulgular, haber ve eğlence tercihlerinin, yanıt verenler arasında siyasi katılımın olumlu, önemli yordayıcıları olduğunu; Cazorla-Martín vd. (2023) hem çevrimiçi hem de çevrimdışı olmak üzere farklı vatandaşlık türleri ve ilgili katılım biçimleri arasında net bir ayrım olduğunu ve aynı zamanda Latin Amerika'daki alanlar veya bölgeler arasındaki ve siyasi algı ve tutumlardaki farklılıkları tanımladığını; Ly (2023) sosyal medyada sivil katılımı teşvik etmenin hükümetler ve vatandaşlar arasında güven oluşturmaya katkıda bulunduğunu; Waeterloos vd. (2023) sosyal

medyanın genç vatandaşlar için önemli, ek bir siyasi çıkış sağladığını ve siyasi katılımı münhasır değil, tamamlayıcı eylemler olarak desteklediğini; Rahbarqazi & Nourbakhsh (2023) sosyal medyanın hem doğrudan hem de dolaylı olarak vatandaşların siyasi protestolara katılma istekliliğini artırdığını tespit etmişlerdir.

5. Sonuç ve Tartışma

Sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte, siyasal katılıma etkileri üzerine yapılan araştırmalar giderek artmaktadır. Bu derleme, sosyal medyanın siyasal katılımı nasıl etkilediği konusundaki mevcut verilere dayanarak, bu etkilerin orijinal bir değerlendirmesini sunmayı hedeflemiştir.

Bu kapsamda yapılan araştırma sonuçları arasında tutarlılığın olup olmadığı, ana eğilimin hangi yönde olduğunun sistematik derleme yöntemi ile incelenmesi sağlanmıştır. Veriler ele alındığında araştırmaların çok büyük kısmının (%80,48) sosyal medyanın siyasal katılımı arttırıcı özelliğe sahip olduğuna yönelik görüşü desteklemiştir. Ayrıca araştırmaların %9.76'sının da sosyal medyanın siyasal katılımı dolaylı yoldan etkilediğini tespit etmiştir. Bu kapsamda sosyal medyanın siyasal katılımı arttırdığı, siyasal katılım ile olumlu ilişkili olduğu veya siyasal katılım üzerinde olumlu etkiye sahip olduğuna yönelik sonuç veya sonuca ilişkin görüşlerin popülasyon için çok büyük oranda ana eğilime sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu bulgular, sosyal medyanın siyasal katılım üzerindeki etkisinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini vurgulamaktadır. Genç nesillerin çevrim içi siyasi faaliyetlere olan katılımı, özellikle kırsal bölgelerde, siyasi farkındalık ve çevrim dışı katılım ile güçlü bir bağ kurmaktadır. Bu durum, sosyal medyanın bilgiye erişim ve katılım fırsatlarını genişletme potansiyelini göstermektedir.

İnternetin gittikçe yayılması ile beraber dijital platformlar ve sosyal medyanın kullanımı her geçen gün artmakta ve bundan sonraki süreçte de artmaya devam edeceği görülmektedir. Sosyal medya marifeti ile siyasal katılımın gittikçe artıyor olması modern demokrasiler için önemli gelişmelerdir.

Sosyal medyanın siyasi etki üzerindeki rolü, oy verme kalıpları üzerindeki etkisi ve siyasi aktivistlerle bağlantılar arasındaki ilişki gibi konularda Frimpong vd. (2020) ve Lee ve Xenos (2020) çalışmaları dikkate değerdir. Bu çalışmalar, sosyal medyanın sadece bilgi alışverişine değil, aynı zamanda siyasi etkileşim ve mobilizasyonu destekleme potansiyeline işaret etmektedir. Fahmy (2017) ve Pontes, Henn, Griffiths (2017) gibi araştırmacılar gençlerin siyasi faaliyetlere katılımı konusundaki ilgisizliklerine değinmektedir. Geleneksel yöntemlerin gençlerin siyasi konulara katılımı konusunda motivasyonlarını ciddi anlamda düşürdüğüne yönelik araştırma bulguları ile sıklıkla karşılaşılmaktadır. Zira genç neslin sosyal medya marifeti ile siyasete katılımının önü açılmış gibi görülmektedir. Sosyal medyada yapılan paylaşımlardan alınan etkileşimler benzer şekilde yeni nesli ciddi anlamda motive etmektedir. Bu paylaşımların siyasal katılımı da teşvik ettiği ve zamanla katılım oranında artışların olduğuna yönelik literatürde çok sayıda araştırma görülmektedir (Mhlomi ve Osunkunle, 2017; Allaste ve Saari, 2019; Ahmad, vd., 2019; Theocharis vd., 2019; Chan vd., 2021; Kim ve Ellison, 2021; Tariq vd., 2022; Waeterloos vd., 2023).

Sosyal medya vasıtasıyla siyasi parti ve adayların seçmenlere ulaşımının kolaylaştığı ve aynı zamanda da seçmenlerin de seçtikleri adaya kolaylıkla ulaşması ve kendileri ile doğrudan bağ kurabiliyor olmaları önemli kazanımlardır. Geleneksel yöntemde çoğu zaman seçmenler seçtikleri adayı fiziksel olarak hiçbir zaman göremiyor veya düşünceleri hakkında fikir sahibi olamıyorlardı. Geleneksel medyanın sunumları ile sınırlı kalınmaktaydı. Ancak günümüzde bu bağ çok daha efektif hale gelmiş gibi görünmektedir.

Siyasi partiler veya adaylar seçim dönemlerinde propagandalarının büyük bölümünü özellikle genç nesillere ulaşmak amacıyla sosyal medya ve dijital platformlar üzerinden yapmaya başladılar. Seçim öncesi; partileri ile ilgili söyleşiler, reklamlar, afişler, stratejik planlar, projeler, geleceğe yönelik hedefler vb. birçok paylaşım sosyal medya vasıtası ile seçmenlere rahatlıkla ulaşmaktadır. Seçmen ve partiler arasında etkileşim bu vesile ile artmaktadır. Knoll vd. (2018), Zeng (2018) ve Lee ve Xenos (2020) gibi araştırmacılar sosyal medyanın siyasal katılımı artırması için kişinin siyasal mesajlara maruz kalması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda özellikle siyasi partiler ve adaylarının ürettiği politik içeriklerin sosyal medya yoluyla siyasal katılıma teşvik edici mahiyette olduğu sonucu çıkarılabilir.

Sonuç olarak, sosyal medyanın siyasal katılım üzerindeki etkisi karmaşık ve çok yönlüdür. Bu derleme, farklı coğrafyalardaki ve demografik yapıdaki gruplar arasındaki çeşitli etkileşimleri vurgulamaktadır. Bu çalışmalar, sosyal medyanın siyasal katılımı destekleme potansiyeline işaret etmekte, ancak aynı zamanda sosyal medyanın etkilerinin çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir. Bu araştırma sonuçları, sosyal medyanın siyasal katılım üzerindeki etkileri konusunda önemli bir perspektif sunmaktadır. Ancak, gelecek araştırmacılar için daha fazla anlayış ve derinlik kazanmak adına bazı önerilere ihtiyaç vardır. Sosyal medya platformlarının sürekli evrim geçirmesi nedeniyle, gelecek araştırmacılar sosyal medyanın siyasal katılım üzerindeki etkilerini zaman içinde izleyerek, bu etkilerin değişimini anlamak için çalışmalıdır. Araştırmalara sosyal medya içeriğinin daha ayrıntılı bir analizi eklenmelidir. Özellikle siyasi partilerin ve adayların sosyal medyada paylaştığı içeriklerin siyasal katılımı nasıl etkilediğini anlamak için içerik analizi önemlidir. Bu çalışmada, sosyal medyanın siyasal katılımı arttırdığına dair pozitif etkiler vurgulanmıştır. Ancak, gelecekteki araştırmacılar sosyal medyanın olası olumsuz etkilerini de inceleyerek daha dengeli bir değerlendirme sunmalıdır. Gelecek araştırmacılar, sosyal medyanın siyasal katılım üzerindeki etkilerini sadece seçim süreçleriyle sınırlı olmaktan çıkararak, toplumsal değişim ve aktivizm bağlamında da değerlendirebilirler. Farklı ülkeler arasında sosyal medyanın siyasal katılım üzerindeki etkilerini karşılaştırmak, kültürel ve siyasal farklılıkları anlamak adına önemlidir.

Teşekkürler

Makalenin tasarım ve uygulama sürecindeki destekleri için ve ayrıca makaleyi okuyarak yaptıkları dönütler ile geliştirilmesine katkı sundukları için Sayın Prof. Dr. Nuri GÜÇTEKİN ve Dr. Veysi AKTAŞ'a teşekkür ederim.

Kaynakça

- Ahmad, T., Alvi, A., ve Ittefaq, M. (2019). The use of social media on political participation among university students: An analysis of survey results from rural Pakistan. *Sage Open*, 9(3), 2158244019864484.
- Aindrila, B., Nikhil, I., ve Mousumi, R. (2014). Influence of social media on voting behaviour. *Journal of Power, Politics ve Governance*, 2(2), 127-155.
- Akinyetun, T. S. (2022). Social media, political efficacy and political participation in Nigeria. *Plaridel*, 19(2), 213-239. <https://doi.org/10.52518/2022-02aknytn>
- Allaste, A. A., ve Saari, K. (2019). Social media and participation in different socio-political contexts: cases of Estonia and Finland. *Young*, 28(2), 138-156.
- Awad, T. A., ve Farghaly, E. K. (2018). Social media as political participation tool among millennials: An applied research on egyptian social media users. *International Journal of Online Marketing (IJOM)*, 8(4), 15-37.
- Badaru, K. A. ve Adu, E. O. (2020). University students' media use and political participation in South Africa. *South African Journal of Higher Education*, 34(1), 18-36.
- Baker, S. A. (2012). From the criminal crowd to the “mediated crowd”: the impact of social media on the 2011 English riots. *Safer Communities*, 11(1), 40-49.
- Bearman, M., ve Dawson, P. (2013). Qualitative synthesis and systematic review in health professions education. *Medical Education*, 47(3), 252-260.
- Bennett, W. L. ve Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: The personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739-768.
- Cazorla-Martín, Á., Montabes-Pereira, J., & Hernández-Tristán, M. J. (2023). Political Disaffection and Digital Political Participation in Latin America: A Comparative Analysis of the Period 2008–2020. *Societies*, 13(3), 59.
- Chan, M., Chen, H. T., ve Lee, F. L. (2016). Examining the roles of mobile and social media in political participation: A cross-national analysis of three Asian societies using a communication mediation approach. *New Media ve Society*, 19(12), 2003-2021.
- Chan, M., Chen, H. T., ve Lee, F. L. (2021). Cross-cutting discussion on social media and online political participation: A cross-national examination of information seeking and social accountability explanations. *Social Media+ Society*, 7(3), 20563051211035697.
- Chadwick, A., ve Howard, P. N. (2010). *Routledge handbook of Internet politics*. London: Routledge.
- Chen, C., Bai, Y., ve Wang, R. (2019). Online political efficacy and political participation: A mediation analysis based on the evidence from Taiwan. *New Media ve Society*, 21(8), 1667-1696.
- Chekirova, A. (2022). Social Media and Cross-Border Political Participation: A Case Study of Kyrgyz Migrants' Online Activism. *Social Sciences*, 11(8), 370.
- Cho J, Shah DV, McLeod JM, et al. (2009) Campaigns, reflection, and deliberation: advancing an O-S-O-R model of communication effects. *Communication Theory* 19(1): 66–88.
- Cohen, A., Vigoda, E., ve Samorly, A. (2001). Analysis of the Mediating Effect of Personal-Psychological Variables on the Relationship between Socio-Economic Status and

- Political Participation: A Structural Equation Framework. *Political Marketing Journal*, 22, 727–757.
- da Silva Nogueira, D., ve Papageorgiou, M. (2020). Standing still or ascending in the social media political participation ladder?: Evidence from Iran. *Revista Española de Ciencia Política*, (53), 13-39.
- Duriau, V. J., Reger, R. K., & Pfarrer, M. D. (2007). A content analysis of the content analysis literature in organization studies: Research themes, data sources, and methodological refinements. *Organizational Research Methods*, 10(1), 5–34.
- Fahmy, E. (2017). *Young citizens: Young people's involvement in politics and decision making*. Abingdon-on-Thames, UK: Routledge
- Frimpong, A. N. K., Li, P., Nyame, G., & Hossin, M. A. (2020). The Impact of Social Media Political Activists on Voting Patterns. *Political Behavior*, 1-54.
- Gaur, A., & Kumar, M. (2017). A systematic approach to conducting review studies: An assessment of content analysis in 25 years of IB research. *Journal of World Business*, 53(2), 280-289.
- Gustafsson, N. (2012). The subtle nature of Facebook politics: Swedish social network site users and political participation. *New Media ve Society*, 14(7), 1111-1127.
- Hyun, K. D., ve Kim, J. (2015). Differential and interactive influences on political participation by different types of news activities and political conversation through social media. *Computers in Human Behavior*, 45, 328-334.
- Jennings, F. J., Suzuki, V. P., ve Hubbard, A. (2020). Social media and democracy: Fostering political deliberation and participation. *Western Journal of Communication*, 85(2), 147-167.
- Khan, M. Y., Javeed, A., Khan, M. J., Din, S. U., Khurshid, A., ve Noor, U. (2019). Political participation through social media: Comparison of Pakistani and Malaysian youth. *IEEE Access*, 7, 35532-35543.
- Kim, D. H., ve Ellison, N. B. (2021). From observation on social media to offline political participation: The social media affordances approach. *New Media ve Society*, 24(12), 2614-2634.
- Kim, Y., ve Chen, H. T. (2015). Social media and online political participation: The mediating role of exposure to cross-cutting and like-minded perspectives. *Telematics and Informatics*, 33(2), 320-330.
- Knoll, J., Matthes, J., ve Heiss, R. (2018). The social media political participation model: A goal systems theory perspective. *Convergence*, 26(1), 135-156.
- Lee, S., ve Xenos, M. (2020). Incidental news exposure via social media and political participation: Evidence of reciprocal effects. *New Media ve Society*, 24(1), 178-201.
- Lissitsa, S. (2017). Online political participation, online contacts with out-groups members and social distances. *Asian Journal of Communication*, 27(1), 18-32.
- Ly, B. (2023). Social media and political involvement in Cambodia. *Cogent Social Sciences*, 9(1), 2194565.
- Mande, M. A., Mustapha, L. K., Omar, B., Mustapha, M. L., & Ahmed, I. S. Y. (2022). Social Media Content Preferences and Political Participation among Nigerian Youths. *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, 24(1), 7-23.

- Martin, J. A. (2014). Mobile media and political participation: Defining and developing an emerging field. *Mobile Media ve Communication*, 2(2), 173-195.
- Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. New York: Sage.
- Mhlomi, Y., ve Osunkunle, O. (2017). Social media and youth political participation in South Africa's 2014 general election. *Communitas*, 22, 149-158.
- Mulrow, C. D. (1994). Systematic reviews: rationale for systematic reviews. *British Medical Journal*, 309(6954), 597-599.
- Ohme, J. (2020). Algorithmic social media use and its relationship to attitude reinforcement and issue-specific political participation—The case of the 2015 European immigration movements. *Journal of Information Technology ve Politics*, 18(1), 36-54.
- Ural, A., ve Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *International journal of surgery*, 88, 105906.
- Pandey, V., Gupta, S., ve Chattopadhyay, M. (2020). A framework for understanding citizens' political participation in social media. *Information Technology ve People*, 33(4), 1053-1075.
- Pontes, A. I., Henn, M., & Griffiths, M. D. (2017). Youth political (dis) engagement and the need for citizenship education: Encouraging young people's civic and political participation through the curriculum. *Education, Citizenship and Social Justice*.
- Rahbarqazi, M., & Nourbakhsh, S. (2023). The Effect of Social Media on Iranian Citizens' Electoral Participation and Political Action. 36(2), 83-95.
- Reichert, F. (2016). How internal political efficacy translates political knowledge into political participation: Evidence from Germany. *Europe's Journal of Psychology*, 12(2), 221-241.
- Saud, M., El Hariri, D. B., ve Ashfaq, A. (2020). The role of social media in promoting political participation: The Lebanon experience Peran media sosial dalam mempromosikan partisipasi politik: Pengalaman Lebanon. *Masyarakat, Kebudayaan dan Politik*, 33(3), 248-255.
- Shah DV, McLeod DM, Rojas H, et al. (2017) Revising the communication mediation model for a new political communication ecology. *Human Communication Research* 43(4): 491–504.
- Skoric, M. M., Zhu, Q., ve Pang, N. (2016). Social media, political expression, and participation in Confucian Asia. *Chinese Journal of Communication*, 9(4), 331-347.
- Tariq, R., Zolkepli, I. A., ve Ahmad, M. (2022). Political participation of young voters: Tracing direct and indirect effects of social media and political orientations. *Social Sciences*, 11(2), 81.
- Theocharis, Y., ve Lowe, W. (2015). Does Facebook increase political participation? Evidence from a field experiment. *Information, Communication ve Society*, 19(10), 1465-1486.

- Theocharis, Y., Boulianne, S., Koc-Michalska, K., ve Bimber, B. (2023). Platform affordances and political participation: how social media reshape political engagement. *West European Politics*, 1-24.
- Theocharis, Y., de Moor, J., & van Deth, J. W. (2019). Digitally networked participation and lifestyle politics as new modes of political participation. *Policy & Internet*, 13(1), 30-53.
- Towner, T. L. (2013). All political participation is socially networked? New media and the 2012 election. *Social Science Computer Review*, 31(5), 527-541.
- Verba, S., Schlozman, K. L., ve Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.
- Vesnic-Alujevic, L. (2012). Political participation and web 2.0 in Europe: A case study of Facebook. *Public Relations Review*, 38(3), 466-470.
- Wang, L. (2021). Race, social media news use, and political participation. *Journal of Information Technology ve Politics*, 19(1), 83-97.
- Waeterloos, C., Walrave, M., & Ponnet, K. (2023). Social media as an exit strategy? The role of attitudes of discontent in explaining non-electoral political participation among Belgian young adults. *Acta Politica*, 1-30.
- Yamamoto, M., Nah, S., ve Bae, S. Y. (2019). Social media presumption and online political participation: An examination of online communication processes. *New Media ve Society*, 22(10), 1885-1902.
- Yang, H. C., ve DeHart, J. L. (2016). Social media use and online political participation among college students during the US election 2012. *Social Media+ Society*, 2(1), 2056305115623802.
- Zamora-Medina, R., ve Zurutuza-Muñoz, C. (2014). Campaigning on Twitter: Towards the “personal style” campaign to activate the political engagement during the 2011 Spanish general elections. *Communication ve society*, 27(1), 83-106.
- Zeng, F. (2018). The impact of social capital and media use on the political participation of urban residents. *East Asia*, 35, 23-41.
- Zhu, A. Y. F., Chan, A. L. S., ve Chou, K. L. (2019). Creative social media use and political participation in young people: The moderation and mediation role of online political expression. *Journal of Adolescence*, 77, 108-117.

DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN HİKÂYESİNİ SEMBOLİK YAKLAŞIMLA OKUMA

READING THE STORY OF DİRSE HAN OĞLU BOĞAÇ HAN WITH A SYMBOLIC APPROACH

Mümin TOPCU¹

Öz

Dede Korkut hikâyeleri, toplum bilinçaltını yansıtan sembolik metinlerdir. Dil ve yapı merkezli çeşitli açılardan incelenen bu hikâyeler üzerinde anlam odaklı çözümleme çalışmaları pek azdır. Bu nedenle on iki adet hikâyeden kurulu Dede Korkut Oğuznâmeleri'nin birincisi olan Dirse Han Oğlu Boğaç Han başlıklı hikâye, dinî-mitolojik ve arketipsel yaklaşımla incelenecektir. Hikâye, devlet ile toplum, yönetici ile yönetilen dönüşümü; astral simgeler, zoolojik simgeler, aile ilişkileri ve zaman bağlantıları üzerine kuruludur. Hikâyede Güneş, Ay, yıldızlardan oluşan astral döngünün gün, ay, yıl şeklinde zamanı belirleyiciliği; bunların yaşama tesirleri, hayvan ve bitki yaşamı, ekonomik döngü, manevi yaşam döngüsü arasında bağlantılar kurulur. Dinler tarihi döngüsü olan peygamberlik, evliyalık ve yozlaşma dönemlerinden oluşan manevi otorite ile maddi devlet yapısı, aile yapısı arasında da benzerlikler kurularak destanın oluşturulduğu düşüncesindeyiz. Mitolojik bir yapı sergileyen destanda döngü, yenilenme, zaman, mekân ve nitelik ilişkileri başta olmak üzere, birçok unsur arasında ortak yasalar olduğu sezdirilmektedir. Benzerliklerden kurulu bu yasalar arasında görünenden görülmeyene, kolay anlaşılır olandan zor anlaşılır olana sembollerle geçişler söz konusudur. Tüm bu ilişkiler içinde aile-toplum ilişkisi ile devlet-kozmos işleyiş benzerlikleri ön plana çıkar. Hikâye küçük bir beylik ailesinin yaşamı ile daha büyük bir beylik arasındaki ilişkileri anlatırken aile prototipinden küresel işleyişin parametrelerine geçer. Bir siyasetname özelliği gösteren Oğuznâmeler'i anlamak, Türk toplumunun geleneğini anlamak ve geleceğe ışık tutmak açısından eğitici ve bilinçlendirici fonksiyonlar içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Dede Korkut, Boğaç Han, tasavvuf, siyaset, ay, boğa, iktidar.

Abstract

Dede Korkut stories are symbolic texts reflecting the subconscious of society. These stories have been analyzed from various views centered on language and structure, but there are very few meaning-oriented analysis studies on these stories. For this reason, the story titled "Dirse Han Oğlu Boğaç Han", the first of the Dede Korkut Oghuznâmes consisting of twelve stories, will be analyzed with a religious-mythological and archetypal approach. The story is based on the transformation of state and society, ruler and ruled, astral symbols, zoological symbols, family relations and time connections. In the story, connections are established among the astral cycle consisting of the Sun, the Moon and the stars determining time in the form of day, month and year; their effects on life, animal and plant life, economic cycle, spiritual life cycle. We think that the epic was created by establishing similarities between the spiritual authority consisting of prophethood, sainthood and corruption periods, which are the cycle of the history of religions, and the material state structure and family structure. In the epic, which exhibits a mythological structure, it is intuited that there are common laws among many elements, especially cycle, renewal, time, space and quality relations. Among these laws based on similarities, there are transitions from the visible to the invisible, from the easily comprehensible to the difficult to understand through symbols. Within all these relationships, the similarities between the family-society relationship and the state-cosmos functioning come to the fore. The story moves from the prototype of the family to the parameters of global functioning while describing the relations between the life of a small beylik family and a larger beylik. Understanding Oghuznâmeler, which has the characteristics of a political treatise, has educational and consciousness-raising functions in terms of understanding the tradition of Turkish society and shedding light on the future.

Keywords: Mythology, Dede Korkut, Boğaç Han, sufism, politics, moon, bull, power.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, topcumumin@gmail.com, ORCID:0000-0002-6522-1117.

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 16.09.2023 – Kabul Tarihi: 28.02.2024

DOI:10.17755/esosder.1361566

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 561-578

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Dede Korkut Oğuznâmeleri içinde Dirse Han Oğlu Boğaç Han başlıklı anlatı, kitabın başında genel bir girişten sonra yer verilen on iki hikâyenin ilki olarak karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut'ta İslâmî etkinin yüzeyde kaldığı ve bu etkinin bir ciladan ibaret olduğu düşüncesi, bazı çevrelerce kabul edilen bir görüş olmasına karşın Orhan Şaik Gökyay, İslâmî unsurların bu hikâyelerde Şamanist etkiye nazaran daha belirgin olduğu ve Dede Korkut'un bir *Müslüman ermişin kitabı* olduğu görüşüne katılıyoruz (Gökyay, 2006: 289). Biz de Gökyay'ın bu görüşüne katılıyoruz. Dede Korkut Oğuznâmeleri'nin yazılırken hem Dede Korkut isminin hem de içeriğinin Kur'an örnek alınarak tasavvufi etkiyle yazıldığı düşüncesindeyiz. “*Şüphe yok ki, Biz seni bir müjdeleyici ve bir korkutucu olarak gönderdik ve hiçbir ümmet yoktur ki illâ içlerinde bir korkutucu gelip geçmiştir*” (Kur'ân-ı Kerim 35/24). Uyarıcı ve korkutan dede tipinin bir peygamber sıfatı olarak Kur'ân'da kullanıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda dinî-tasavvufî gelenekte *müjdeleyici, uyarıcı ve korkutucu dede tipi, tüm peygamberler ile birlikte Hz. Muhammed ve onu takip edenlerin ortak bir tipi* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bakara suresi, Kur'an'ın ikinci ve en uzun suresidir. Adını İsrâiloğullarının *sığır kurban etme* olayından alır. Kur'an'ın en uzun suresi olan Bakara'da, *Âdem, melekler ve şeytan* üzerine *kozmetik tasarım* konuları da anlatılır (Kur'ân-ı Kerim. 2/1-286). Hz. Muhammed, bu surenin, neredeyse dinin tamamını içerdiğini belirtir (Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2 / 2876). Dede Korkut'ta anlatılan Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinin, Bakara'da anlatılan olaylara benzer bir şekilde Kur'an'dan ilham alınarak, bir *kozmetik tasarım hikâyesi* olarak tertiplendiği düşüncesindeyiz. Bakara suresinin Kur'an'ın başında yer alması gibi, Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesi de Dede Korkut kitabının başında yer alır. Dede Korkut hikâyelerinde bey isimleri olarak kullanılan birçok isme, Türk siyaset tarihinde hemen hemen hiç yer verilmez. Dirse ve Boğaç isimleri bu telakkiye uygundur. Boğaç Han hikâyesi başta olmak üzere, hikâyelerde yer alan kişi adlarının geleneksel kullanımının çok az olması ve Türk devlet geleneğindeki yönetici ailelerde hemen hemen hiç kullanılmaması, bu isimlerin kurgu ağırlıklı birer sembol olduğu tezini, güçlendirir niteliktedir.

Hikâyede peygamberler, veliler ve ahir zaman yozlaşma dönemi bir gün sembolü ile anlatılır. Hz. Âdem'den kıyamete kadarki tüm insanlığın yaşamı, *bir gün döngüsüne* benzetilir ve destandaki arena, çadır, beyler, çocuk, anne ve etraftakiler; *insan kozmos ilişkilerini* ifade eder. Hikâyede, *peygamberlik, evliyalık ve yozlaşmanın hâkim olduğu dönem* olmak üzere *üç gün / dönem* üzerinden insanlık tarihi özetlenir niteliktedir. Zannımca kültürümüze yerleşmiş *üç günlük dünya* deyişi de bu anlayıştan geliyor olabilir. Ayrıca *on iki imam* anlayışı ve Dede Korkut hikâyelerinin *on iki başlıkta* ele alınması, kültürümüzdeki *dede-ay* birlikteliği, Boğaç Han'ın annesinin *on iki kemiğinin* harap olması vb. on iki sayısının Dede Korkut'ta öne çıkarılması, bu dönemde *Ay döngüsünün fonksiyonelliği ile evliyalık dönemi ilişkisini* gösterir niteliktedir.

Boğaç Han anlatısı göksel simgeler olan *Güneş, Ay ve yıldızlar* ile hayvanlar âleminin simgeleri olan *aslan, boğa / deve ve diğer hayvanlar* ile sosyolojik yapının çekirdeği olan baba, anne ve çocuklardan oluşan aile ilişkileri; yöneten ile yönetilen ilişkileri bağlamında devlet işleyişi, tebaa / halk ve memleket / vatan arasında benzerlikler kurularak anlatılır. Bu çoklu unsurlar arasında ortak bir ilişki ağı olduğu düşüncesinden beslenen ortak yasalar olduğu

sezdirilmeye çalışılmış ve hikâye bu mantıkla tertip edilmiştir. Hikâyede, masallarda olduğu gibi, görünenden görülmeyene, kolay anlaşılır olandan zor anlaşılır olana sembollerle geçişler söz konusudur. *Güneş, Ay, yıldız* döngüsünün zamana bağlı yaşamın yaratılma etki ve bağlantılarının açıkça gözlemlenmesi ve döngü etkisinin bitki, hayvan, insan yaşamı üzerinde belirleyici etkisinin insanlığın manevi yaşam döngüsü olan peygamberlik, evlialık ve yozlaşma ile devlet yapısı ve aile ilişkileri arasında da aynı belirleyicilik üzerinden benzerlikler kurularak destanın oluşturulduğu düşüncesindeyiz.

Hikâyede Boğaç Han'ın arenada oynayan bir çocuktan bir devlet liderine dönüşü anlatılır. Boğaç Han, çocuktan lidere dönüşürken, bu süreçte yiğitlik, akıl, toplum bağları ve erdemi ön plana çıkararak *devlet baba ile anayer / halk* arasında zamanla sembollere dönüşen değerler işlenmektedir. Boğaç Han, *gençliğin simgesidir*. Baba ve kırk namert, devletin temel unsurlarından *kurucu iktidar olan etkin bürokrasinin* simgesidir. Anne ve kırk ince belli kız, yönetilen sınıf olan *halkın sembolüdür*. Oğul/çocuk yani gençlik ise, genellikle halkın içinde yer alır ve *etkin bürokrasi ile halk arasında* dengeleyici ve birleştirici güçler olarak karşımıza çıkar. Zamanla yeni ortaya çıkan şartlara, anayer etkisiyle; araziye uyararak dönüşen halk, stratejik etkin gücü olan gençliğini de dönüştürür. Gençlik de devleti dönüştürür. Döngüyle değişime uymayanlar ölür veya yıkılır. *Baba*, yeniliklere direnen *eril gücün*; *anne* ise *değişimi benimseyen ve yönlendiren dişil gücün* simgeleridir. Boğaç'ın yani çocuğun kişiliğinde yeni bir yapı inşa edilirken; ferdi ve toplumsal dönüşüm, aile bağları ve beylik ilişkileri üzerinden döngü yasaları görünür hale gelir. Boğaç Han destanında bu döngü simgeleri birbiriyle bağdaştırılıp çözümlendiğinde, Türk devlet geleneği ile toplumun derin yapı işleyişi de anlaşılabilir. Bu bağlamda Dede Korkut hikâyelerini anlamak, Türk toplum ve devlet yapısını anlamada, bizim için eğitici ve öğretici olacaktır.

1. Yöntem

Dede Korkut hikâyeleri, dinî destan geleneğinin bir parçasıdır. Bu metinler, çok zengin İslam mitolojisinin Türk kültürüne yansıyan bir boyutuna işaret etmektedir. Özellikle tasavvufi çevrelerde oluşan ve yazılı kaynaklarda pek yer almayan ancak dini-tasavvufi toplumsal kültürü içselleştirince farkına varabileceğimiz toplum bilinçaltının temel parametrelerden oluşmakta olan İslam mitolojisi ekseninde yazıldığı kanaatinde olduğumuz Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatısının sembollerini, *dinî-mitolojik ve arketipsel* bir yaklaşım ile olay izleğine bağlı kalarak anlamlarına odaklandıktan sonra, hikâyenin yazılış amacını ve mesajını anlamaya çalışacağız. Dinî, mitolojik ve arketipsel yaklaşımla ele aldığımız çalışmanın, temel parametreleri oluşum aşamasında olan bu çalışma tarzına katkılar sağlayacağı düşüncesindeyiz.

2. Anlatıyı Olay Akışına Bağlı Çözümleme

Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinin her bir anlatı birimi özetlendikten sonra, anlatı dizgesine bağlı kalınarak, semboller yorumlanacaktır:

Hanlar Han'ı Han Bayındır, çadırını yeryüzüne diktirir, bin yere ipek halı döşetir, yılda bir kez toy düzenleyip Oğuz beylerini misafir eder, onlara ziyafet verir. Yine böyle bir ziyafet dönemi gelmiştir. Aygır, erkek deve, koç kurban eder. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurur. Oğlu olanı ak otağa, kızısı olanı, kızıl otağa; oğlu kızısı olmayanları, kara

otağa oturtur, altına kara keçe döşetir ve önüne kara koyun yahnisi ikram eder. Yerse yesin, yemezse kalkıp gitsin, emrini verir (Ergin, 1970: 8).

Hikâyenin girişine dikkat ettiğimizde Hanlar Han'ı Han Bayındır'ın bir geleneği anlatılmaktadır. En üst erki ifade eden hanlar hanı, padişahlar padişahı, beylerbeyi, sultan-ı ezeli, sultan-ı kâinat, güneşler güneşi, vb. ifadelerin geleneksel anlatılarda *mutlak iktidar* anlamına geldiğini ve *yaratıcı sembolü* olduğunu görüyoruz. Destanda tüm *insanların yaşamı bir gün döngüsüne* benzetilmiş ve bu benzetmede Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadarki *peygamberler dönemi*, gün döngüsündeki *sabahtan ikindiye kadarki* zamana denk gelen, *ak ve aydınlık* dönemdir. Bu dönemde, maddi ve manevi saltanat peygamberlerce icra edilir. *Peygamberler dönemi*, astral simgecilikte *Güneş'in*, zoolojik simgelemede ise *aslanın* dönemidir. Peygamberlerin dönemi, Yahudi ve Arapların hâkim olduğu zaman dilimidir. Bu dönemde insanlık ilahî nurunu, feyzini ve varidatını, Güneş'ten doğrudan doğruya almakta olup bu zaman diliminde hâkimiyet; *peygamber, Güneş ve aslan* sembolleriyle ifade edilir. Bu toplumlarda *erkek egemendir*. Boğaç Han hikâyesinde Bayındır Han, bu nedenle oğlu kızı olan beyleri, ak otağa oturtur.

Yine Hanlar Han'ı Han Bayındır'ın alaca gölgeliği gökyüzüne yükseltmesi ve çadırını yeryüzüne diktirmesi ile göksel unsurlara gönderme yaparak kozmosun sembolü olan çadır simgeleriyle, Hanlar Han'ının, mutlak iktidarı vurgulanır. Hikâyedeki *yılda bir kez çadır kurup ziyafet verme* geleneği, dinî-tasavvufi eserlerde bir *küçük kozmos* örneği olarak *padişah, bahçe ve ziyafet* birlikteliğiyle karşımıza çıkar (Topcu, 2021: 87). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Gökyüzü, merkezi bir direğe yaslanan çok büyük bir çadır olarak algılanır. Konutun kozmolojik simgeselliği yaygındır ve imago mundi olarak yani *evren simgesi* olarak kabul edilir. Çadırın bölünmeleri gök ve yer, erkek ve dişi vb. hem bölünmeye, hem karşıt gruplara denk düşer. Yaşamın döngüsü içinde mitik kavgaların tekrarı veya iki kozmogonik ilke olan *kış-yaz, gündüz-gece, ölüm-hayat* arasındaki çatışma söz konusu olsun, derindeki anlam aynıdır. Kavgalar, çatışmalar, yarışmalar hayatın yaratıcı güçlerini kışkırtır, uyandırır ve artırır (Eliade, 2000: 61).

Sabah erkenden Dirse Han, kırk yiğidi ile Bayındır Han'ın ziyafetine katılır. Dirse Han'ın, Hanlar Han'ı Bayındır Han'ı ziyarete gittiği sabah vakti, çeşitli unsurlarla vurgulanır. Sakalı boza çalan çayır kuşunun öttüğü, sakalı uzun müezzinin ezan okuduğu, büyük cins atların sahibini görüp homurdandığı, siyah ile beyazın seçilebildiği, dağlara güneş vurduğu, yiğitlerin birbirine karıştığı sabahın ilk ışıkları (Ergin, 1970: 9) ifadeleriyle; hayvan, insan ve mekâna ait unsurlar üzerinden *döngü başlangıcına* gönderme yapılır.

Kahraman, eğer gün döngüsünde *sabahı ve gündüzü* yaşıyorsa, *oğlu ile kızının* da olması gereklidir. *İnsan yaşamı*, destanda *bir güne* benzetilir. Peygamberler dönemi, Hz. Âdem ile başlar ve Hz. Muhammed ile sonlanır. Bu zaman dilimi gün döngüsünde, *sabahtan ikindiye* kadardır. Bu süre içinde peygamberlerin soyu, *hem oğullarından hem de kızlarından* devam eder.

Bahattin Ögel, Uygur yazısı ile yazılmış Oğuz destanında: Oğuz Han'ın babasının adının, Ay Kağan olarak geçtiğini, Batı Türklerindeki anlatılara göre ise, Oğuz Han'ın babasının Kara Han olduğunu kaydettikten sonra, Eski Türk dininde *Gök ile Güneş'in birinci derecede* öneme sahip olduğunu belirtir. Ögel, *Güneş'in, Gök'ün Ay'a ve ak rengin kara rengine dönüşünü*,

Türklerin Mani dinini kabul etmesine ve bu dinde Ay'ın önemli olmasına bağlar. Oğuz Han'ın doğumunu anlatan Uygurca Oğuz destanında Ay Kağan'ın bir oğlu olur. Ay Kağan olarak bilinen tek kişi vardır, o da Oğuz Han'ın ikinci oğludur. Ay Kağan'a kadar *Gök Tanrı* nitelemesi ön planda iken, Manihaizm'den sonra *Ay Tanrı* denildiğini belirtir. Bu değişimin özellikle Uygurlar ile başladığı bilgisini verir. Uygur hükümdarları, "*Ay Tanrıda kut bulmuş...*", ifadesiyle anılır (Ögel, 1998: 140). Özellikle dini tasavvufi metinlerimiz başta olmak üzere, hemen hemen İslâmî dönem Türk metinlerinde *ak-kara* renk simgeciliği sıklıkla yer almasına rağmen; günümüze kadar dinî gelenekteki *peygamber-evliya-yozlaşma*; *güneş-ay-yıldızlar*; *sabah-öğle-akşam* ve *aslan-boğa-diğer hayvanlar* simgeciliği fark edilememiştir.

Hz. Muhammed'in soyu, oğlundan değil, kızından devam etmiştir. Bu durum Ahzâb suresinde belirtilir: *Muhammed (as.) sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir, velâkin Allah'ın resulüdür ve peygamberlerin hatemidir ve Allah her şeyi tamamen bilendir.* (Kur'ân-ı Kerim, 33/40). Bu demektir ki peygamberlik silsilesinin bitişiyle kozmos sona yaklaşmıştır. Maddi-manevi saltanat, peygamberliğin gücüyle tek elden icra edilirken artık bu güç, bir derece zayıflayıp evlialığa dönüşmüş, maddi ve manevi devlet de ayrılmıştır.

Evliyalar, Hz. Muhammed'din kızı Hz. Fatıma'dan devam eder. Bu dönem, gün döngüsündeki *ikindiden akşama* kadarki zamana benzetilir. Bu sürede maddi-manevi saltanat zayıflamakla birlikte, evliyaların/beylerin oğul ve kızlarının olmasıyla devam edebilir. Bu zamanda hâkimiyet; *güneşten aya*, *aslandan boğaya*, *Arap'tan Oğuz'a* geçer. Bu bakış açısıyla bakılınca Türk destan geleneğinde *Güneş-Ay* ve *ak-kara* destan simgeciliği de kolayca anlaşılır. Günümüzde *aya gitme* ve *hâkim devlet ilişkisi* de bu açıdan düşündürücüdür.

İnsanlığın yeryüzünde bitişi olan *mutlak karanlık* dönem ise, en son *oğlu kızı olmayan beyler* ve *evliyalar* dönemidir. Bu dönemin başlangıcı akşam vaktidir ve yeryüzünde insanlığın bittiği karanlıklarla dolu kıyamet dönemini ifade eder ki, bu zaman dilimindeki beylerin / evliyaların ne oğlu ne de kızı olur. Bayındır Han, bu nedenle oğlu kızı olmayanları kara otağa oturtur, onların önüne kara koyun yahnisi verir ve *yerse yesin yemese kalkıp gitsin*, sözleriyle; *yaşamın bitişi*ni, *kozmosun sonunu güçlü bir şekilde vurgular*.

Beylerin soyunun kızlarından devam etmesi, kozmosun bir derece kötüleşmesini; oğul ile birlikte kızın da olmaması ise, mutlak karanlığı ve bitişi/kıyameti ifade ederken, hikâyede bu ilahi yasanın icracısı *Bayındır Han'ın emriyle onun yiğitleridir*. Bayındır Han'ın yiğitleri, mutlak iradenin yasalarının uygulayıcılarıdır. Bu yiğitler, Dirse Han'ı karşılar, kara otağa oturtur, altına kara keçe döşer, önüne kara koyun yahnisi getirir. *Bayındır Han'dan buyruk böyledir*, derler (Ergin, 1970: 9).

Dirse Han, *Bayındır Han benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü*, diyerek, saltanat icrası için gerekli olan temel güç unsurları açısından kendisinde bir eksiklik olmadığını ifade eder. Dirse Han, *Bu garaip bana ya bendendir ya hatundandır*, demek suretiyle çocuğunun olmamasını bir eksiklik olarak görür. Bu eksikliğin kozmosun çekirdeği olan insan ve insanın da erkek ve dişi unsurları olan iki yarısından birinde veya her ikisinde de olabileceğini ifade eder. Durumu evine gelip karısına söyleyen Dirse Han'a, hanımı tavsiyelerde bulunur. Dirse Han, karısının tavsiyeleriyle, yerinden kalkar, ala çadırını yeryüzüne diktirir; aygır, erkek deve, koç kurban eder; İç Oğuz ile Dış Oğuz beylerini toplar, açları doyurur, çıplakları donatır, borçlunun borcunu öder; bol miktarda et ve kıymık

bir ziyafet verir, dua eder, dua ister. Ağzı dualı birinin hayır duası ile Allah, güzel bir erkek çocuk verir (Ergin, 1970: 10). Kurban-ziyafet-dua-çocuk birlikteliği, Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail ve Hz. Muhammed'in babası Abdullah'ın hikâyelerinde de görülür (Topaloğlu, 1988: 75-76). İbrahimî gelenekte derin yapıda bir kurban-çocuk karşıtlığı vardır. Kurban kesen toplumu yedirip içirmekle görüngüsellik canavarına karşı koyar, kendi emeğinden toplum yaşamına katkıda bulunarak toplumdaki alacaklı olur. Allah, topluma verdikleri karşılığında kurban kesenlere erkek evlat, yani toplumun geleceği olan erkek çocuk ile hâkimiyet ikram eder. *Milletin efendisi, onlara hizmet edendir* (el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 2: 463). Hadisinde de bu ilgi açıkça görülür. Kurban konusuna ileride av ile birlikte tekrar değinilecektir.

2.1. Çocuk boğa mücadelesi

Atın ayağının çabuk, ozanın dilinin çevik olması, sözü ile hikâyenin sözlü destan geleneğinin bir parçası olduğu vurgulanır.

Oğlan on beş yaşına girdiğinde babası Bayındır Han'ın ordusuna katılır. Bayındır Han'ın bir boğası ile bir de erkek devesi vardır. Bu boğa, sert bir taşı boynuzlasa un gibi dağıtacak derecede güçlüdür. Yaz ve güz boğa ile erkek deveyi yılda iki kez savaştırırlar. Bayındır Han ile büyük Oğuz beyleri, bu mücadeleyi seyrederek eğlenir. Yine bir yaz günü, boğayı saraydan çıkarıp üçer kişi sağlı sollu zincir demir ile bağlanmış şekilde getirirler. Dirse Han'ın oğlunun üç arkadaşıyla aşık oynamakta olduğu meydanın ortasına, çocuklara kaçmalarını söyleyerek, boğayı salıverirler. Diğerleri kaçar, Dirse Han'ın oğlu kaçmaz, ak meydanın ortasında boğa ile karşı karşıya kalır. Boğa gelip oğlana saldırır. Oğlan yumruğunu boğanın alnına dayar. Boğa ile oğlan birbirini ileri geri itip çekişirler. Boğanın iki kürek kemiğinin üstü köpük bağlar, bir türlü yenilemezler. Oğlan, ben buna neden destek oluyorum, diyerek boğayı desteleyen elini çeker ve boğanın önünden savrulur. Boğa tepesi üzerine yıkılır. Oğlan, boğanın başını bıçak ile keser. Oğuz beyleri toplanır, oğlanı tebrik ederler. Dede Korkut, oğlana *Boğaç* adını verir ve babasından beylik ister (Ergin, 1970: 13-14).

Çocuk, arkadaşlarıyla aşık atarak bilgi ve becerilerini kendi eşitleri içinde geliştirmeye çalışırken aniden büyük bir problem olan *boğa* ile karşı karşıya kalır. Oğlan, ya boğa tarafından boynuzlanıp tepelenerek devre dışı kalacak ya da onu yenecektir. Birlikte oynadıkları *çocukların kaçması*, onların devlet yönetiminde bir iddiası olmadığını gösterir. Sonradan Boğaç olacak çocuk ise *yönetme becerilerini göstermek* zorundadır. Bir üst yönetici namzedi olarak, tebaası içinde yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkileri düzenleyen yönetici namzedi olan çocuk, *zenginliği ve gücü bünyesinde barındıran boğayı*, stratejik aklı ile kontrol edip hâkimiyeti altına alarak onlardan *kendini besleyecek gücü* devşirmek zorundadır. Aksi takdirde yönetim ve hâkimiyet konusunda bir iddiası olamayacaktır.

Oğlan, önce yumruğunu boğanın alnına dayayarak güç mücadelesine girişir. Bu bölümde her ikisi birbirine karşı üstünlük kuramaz. Bu demektir ki üst yönetim ve ekonomik gücün sahipleri, fiziki güç olarak birbirine denktir. Dengeyi bozan stratejik tasarım aklıdır. Üst yönetici namzedi olan oğlan, hâkimiyeti altındaki çeşitli aparatları aklını kullanarak devreye almak suretiyle, güç dengesini lehine çevirir. Aksi takdirde denk güçler birbiriyle didişecek ve zaman kaybedecektir. Bunu ilk önce fark eden Oğlan, mücadeleyi lehine çevirecek ilk kritik hamleyi yapar, boğayı dengelemek suretiyle ayakta tutan yumruğunu çeker ve statükoyu bozar.

Güç, boğanın alanı iken; stratejik akıl, yönetimin alanıdır. Oğlan, boğanın alnından yumruğunu çekerek, kaba kuvvetle güç uygulama alanını terk eder ve boğayı kendi alanına çeker. Stratejik davranışı doğuran tasavvurî akla karşı boğanın başarı şansı yoktur. Oğlan ikinci stratejik müdahaleyi hançeri ile yapar, tepe üstü yıkılan boğanın başını keserek öldürmekle, boğanın gücünü kendine devşirir.

Hançer, kılıç, ok, süngü vb. silahlar, kesin bir amaç için üretilerek bir isteği ve düşünceyi gerçekleştirmek için yapılmıştır. Her alet ya da silah, bir düşünceyi ve isteği gerçekleştirmeyi, kendine has şekilde ifade eder (Jung, 2002: 236). Silahlar, bir düşüncenin ve iradenin dışavurumudur. Yaşam silahlarla korunur ve kazanılır (Jung, 2002: 240). Güç ve başarı, insan düşüncesinin temel dürtü ve ilgisini oluşturur. Sahiplenme, tüketme, yeme, kendine benzetme bu ruh halinin bir yansımasıdır (Campbell, 1995: 458-459). Hançer, vb. silahlar, Kabil-Habil'den beri gelen insanlığın kültürel savaşıma bilgi ve birikimini, etkin güce dönüştüren teknolojik unsurların simgesi olmalı. Boğayı boğazlayınca Oğuz beyleri çocuğun üstüne kapanarak onu tebrik eder ve kutlarlar.

Oğlan; yönetim için gerekli olan cesaret, stratejik akıl, kültürel birikim, güç ve becerilerden oluşan erdemleri en üst seviyede gösterir ve yönetmeye ehil bir *Güneş-kral-aslan-yönetici* olduğunu ispatlar. Dedem Korkut'un söylemesiyle Dirse Han, oğluna beylik ve taht verir. Beylik unsurları şunlardır: Binek olarak at, etlik olarak on bin koyun, yük taşıyıcı olarak kızıl deve, gölgelik olarak altın başlı otağ ve giyimlik olarak da omuzu kuşlu cübbe. Ayrıca Bayındır Han'ın ak meydanında savaşarak boğayı öldürdüğü için de Dede Korkut, oğlana *Boğa* adını verir. Boğa; ihtiyaç duyulan bütün nimetlerin anahtarı, etkin orta sınıfın yani *gücün* ve *zenginliğin* sembolüdür. Sosyolojideki *yönetici-orta sınıf* mücadelesinin zoolojik sembolizmdeki karşılığı, *aslan-boğa* mücadelesidir. Çaycı, gelenekte *aslan-boğa* mücadelesini *Güneş-Ay* simgeciliğinin bir yansıması olarak görür (2002: 24). Bu düalizmin aydınlık ve karanlık, iyilik ve kötülük, sıcaklık ve soğukluğu ifade ettiğini; Ay'ın Batı'nın, Güneş'in de Doğu'nun sembolü olduğunu belirtir. Güneş kursu ve Ay, gezegenlerin tayininde önemli bir belirteç olarak bu astral belirteç, kozmik bir tasarım teşkil emekte olup zoomorfolojik simgelem dünyasından öte, gerçeğe yakın bir anlatım içermektedir (Çaycı, 2002: 42-43).

Aslan, *yırtıcılık ve avcılık* ile boğa ise *güç ve kuvvetin* yanında tarımsal üretimdeki etkinlikleriyle ortaya çıkar. Her ikisi, av sahnelerinin vazgeçilmez kompozisyonunu oluşturur. Boğa, tarımdaki iş gücünü sağlayan önemli bir unsurdur. Tarım ürünlerinin ekimi ve hasadı, boğa sayesinde gerçekleştirildiği için boğa ya da boğa boynuzu, zamanla *gücün ve bereketin sembolü* olmuştur (Çaycı, 2002: 97). Bu nedenle boğa, arkaik toplumlardan günümüze kadar *tarım toplumunun ve zenginliğin* simgesi olagelmıştır.

Aslan-boğa mücadelesi, Mitraizm'deki boğayı yenen Perseus tasviriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu mücadele *Güneş-Ay* sembolizmiyle; Güneş, güney yarımküreden kuzeye geçişi, yani kuzey yarımkürede mevsimin kıştan ilkbahara geçişini, yeni yılın başlangıcını ifade eder. Yine çimlerin üzerinde boğa, boğanın üstünde aslan kompozisyonu, kadim siyasi gücün işleyişini anlatır. Boğa, madeni ve ekonomik tüm zenginlikleri yansıtan bir *güç unsuru* olarak görülür (Mutlu, 2019: 77). Eskiçağ tarihi boyunca boğa, eril unsurları ön plana çıkarılan *güç ve verimlilik* sembolüdür (Şimşek, 2017: 598).

Aslan ve boğanın fonksiyonel manalarına gelince ahlaki açıdan iyi ve kötünün timsali olmuştur. Aydınlığı temsil eden aslan ile karanlığı ifade eden boğa, Manihaizm'deki düalist prensiplere referans teşkil etmektedir (Öney, 1970: 92). Boğanın alışılmışın dışında aslanı yenmesi uğursuzluk sebebi sayılabileceği için aslanın her zaman zafer kazanması beklenir (Köprülü, 1965: 600). Bu düşünceden hareketle *aslanın, iyiliği ilahi güçleri; boğanın ise dünyevi materyalist zenginlikleri* temsil ettiği söylenebilir. Boğaç, boğayı yenip başını keserek dönüştürmekle, bu *karanlık, şuursuz, kötücül gücü*; krallığının, aynı zamanda da kutsalın hizmetine sunmuş olur.

Bütün bunların yanında, aslan ile deve ve boğa, fonksiyonları ve fiziksel özellikleriyle Güneş ve Ay'a benzemektedir. Aslan, rengi ve yeleleriyle, Güneş ve ışınları; boğa ise rengi ve boynuzları ile Ay ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca güneş, ısı ve ışık kaynağı oluşuyla, mutlak gücün merkezine ve yeryüzünü direk aydınlatmasıyla *peygamberliğe*; Ay ise ışık ve ısıyı güneşten alıp yansıtmasıyla kutsal bilginin bir derece tesirinin zayıfladığı *evliyalık dönemine* benzetilmiştir. *Boğa*, boynuzlarını göğe dikmesi ve sırtını yukarı dönmesi ile yüceye tehdit oluşturarak kutsala karşı savaşmakta olan *zenginliği kontrolünde tutan güçleri* simgeler. Fonksiyonları itibarıyla yine *boğa, bütün kapasitesini yere yöneltmek ile stratejik akıldan yoksun yeryüzünü sömüren yerele ait kötücül gücü yani materyalist anlayışı* imlemektedir. Oğuznâme'de Boğaç, boğayı yenmekle bu kadim insanlık döngüsünde, kutsalın yanında yer alır ve kutsalın adına kötülüklerle savaşan gücü temsil eder. Boğanın başını kesmekle isimsiz çocuk, Boğaç'a dönüşür. Boğaç-Oğuz, stratejik aklıyla boğanın gücünü içselleştirip dönüştüren kutsalın yeryüzündeki temsilcisidir. *Çocuk-kurban birlikteliği*, İbrahimî gelenekle başlayan belli aralıklarla tekrarlanan kutsalın arkasında desteği ve teyidiyle hareket eden tasavvurî akla sahip stratejik güçlerin kötücül dünyevileşmiş ve stratejik akıldan yoksun kaba ve şeytanî güçler ile mücadelesinin ve galibiyetinin parametrelerini ortaya koyduğu söylenebilir.

Boğaç hikâyesine benzer bir olay Oğuz Kağan destanının *Uygurca nüshasında da yer alır. Hikâye şöyledir*: Günlerden bir gün, Ay Kağan'ın gök mavisini yüzlü, kızıl ağızlı, kırmızı benizli, kızıl gözlü, kara saçlı, kara kaşlı, perilerden de güzel bir oğlu olur. Oğlan anne sütü emer, kısa sürede büyür, pişmiş et ve şarap ister, ansızın dile gelir, konuşur, kırk günde yürür, ayağı öküz ayağı, bileği kurt bileği gibidir, omuzu samurunkine, göğsü koca ayınkine benzer, vücudunun her yeri kıllarla doludur, at sürüleri güder, atlara biner, ava gider, zamanla güzel bir yiğit olur. Bu çağda, Oğuz memleketinde geniş bir ormanda büyük bir canavar olan gergedan yaşamaktadır. Oğuz; kargı, kılıç, kalkan ve okunu alıp gider ve kargıyla başına vurarak gergedanı öldürür ve yurdunu kurtarır (Ögel, 1998: 115-127). Birçok araştırmacı Boğaç ile Oğuz kelimeleri arasında bir bağlantı ve aynılık olduğu görüşündedir (Sinor, 1950: 5), (Bazin, 1953: 316). Ercilasun, bu bağlantının kabul edilmesi halinde, Oğuz Han ile Boğaç Han'ın aynı anlamı ifade ettiğini belirtir (1988: 87). Ercilasun, Oğuz sözcüğünün efsanevî hükümdar ismi, kabile-topluluk adı ve Türklerin içinde etnik bir grup adı olabilecek şekilde, üç farklı anlama geldiği görüşündedir (1988: 88). Uygurca Oğuz Kağan destanında, Oğuz'un doğumundan hemen önce *onun resmi budur* denilip bir öküz resmi çizilmiş olması (Bang & Rahmeti, 1936: 10), Oğuz ile öküz-boğa arasında ilişki olduğu düşüncesini kuvvetlendirir. Boğaç ile Oğuz arasında, Ziya Gökalp başta olmak üzere birçok araştırmacı, ilişki olduğu düşüncesindedir (Özkan, 2010: 49).

Başın kesilmesi, yöneten ile yönetilen arasındaki bağın kesilmesidir. Mevritlerde yer alan Kesikbaş hikâyesinde devler, Kesikbaş'ın karısını kaçıtır, oğlunu yer ve başını keser.

Kesikbaş, kelle koltukta Hz. Muhammed'in huzuruna çıkar ve ondan yardım ister. Hz. Muhammed, Kesikbaş'a yardım etmesi için Hz. Ali'yi gönderir. Hz. Ali, yeraltı devlerini öldürerek Kesikbaş'a yardım ettikten sonra önceden yeryüzünde bulanık akmakta olan sular, artık temiz akmaya başlar. Kesikbaş'ın önce kesilmiş başı, sonra da karısı ile oğlu döner ve düzen yenilenir (Argunşah, 2002). Dinî-tasavvufî gelenekte Hz. Ali, eğitim ve askeriyenin simgesidir. Baş ve vücut; yöneten ile yönetilenlerin simgeleridir. Kadın, vatan; çocuklar, halkın sembolüdür. Bir devletin eğitim ve askerî yapısı güçlü olduğunda her şey düzeldir. Boğaç Han, boğanın başını kesmekle, zenginlik ve ekonomik gücü elinde tutanların halka kontrolsüz ulaşımını kesmekle kötücül güçlerin iktidarını engeller. Yani stratejik aklı ve kültürel birikimi olan teknolojik ateşli silahlar ile Boğaç, onların aralarına girerek, ekonomik gücü elinde tutan ve bu güçten iktidar devşirmeye çalışanları engeller, onları sindirir ve dönüştürür. Ekonomik gücü elinde tutanlar, kutsalı temsil eden Peygamberler ve devlet yöneticileriyle bazen mücadeleye girer. Bu durumda problem, ekonomik gücü elinde tutanların halkla iletişiminin kesilip toplum yaşamından dışlanmasıyla çözümlenmiştir. Hz. Mûsâ'nın otoritesine karşı başlatılan isyanda başrolü oynayan Karun hadisesi, (bk. Harman, 2001: 519), buna örnek verilebilir.

2.2. Boğaç'ın ilk yönetim deneyimi

Dede Korkut, Boğaç Han tahta çıkınca gelişen olayları yorumlar: Boğaç, tahta çıkınca babasının adamları olan kırk namerdi tanımaz. Eski konumunu kaybeden kırk namert, Boğaç'a haset edip babasına, oğlunu öldürtmek için harekete geçerler. Kırk namert, Boğaç ölünce yine Dirse Han'ın yanında eski konumuna döneceklerdir (Ergin, 1970: 14).

Hikâyede Boğaç ile Kırk namert karşıt güçleri temsil etmektedir. Hikâyede kırk namert, kurucu iktidarı temsil eden bürokrasinin simgesidir. Namertler, kazanımlarını ve konumunu kaybetmemek için harekete geçer, sağlı sollu yirmişerli iki gruba ayrılır. Bunlar önce aldatma ile Dirse Han'ı oğlunu öldürmeye ikna ederler, sonra bir av tertip ederek oğlanı babasına, arkadan ok atmak suretiyle öldürtmeye çalışırlar. Namertlerden bir grup, oğlanın kötü ve hayırsız olduğunu, adamlarıyla birlikte nerede güzel varsa aldığını, aksakallı ihtiyarın ağzına sövdüğünü, ak pürçekli kadının sütünü çektiğini söyleyerek iftiralarda bulunurlar. İkinci grup ise Boğaç'ın göğsü güzel koca dağa ava gittiğini, babasının önünde av yaptığını ve kuş kuşladığını, annesinin yanında kırmızı ve sert şarap içip onunla sohbet ettiğini, babasına kast ettiğini ve onun kötü ve hayırsız biri olduğunu, söylerler. Ayrıca namertler, bu kötü işler nedeniyle, babası Dirse Han'ı Hanlar Han'ı Bayındır Han'ın, cezalandıracağından korkutarak, Boğaç'ı öldürmeye ikna ederler. Dirse Han, *gidin getirin, öldüreyim, böyle oğul gerekmez*, der. Namertler, Dirse Han'ın oğlu Boğaç'ı ancak yiğitleriyle bir av tertipleyerek hile ile ok atmak suretiyle öldürebileceğini, aksi takdirde bunu başaramayacağına ikna eder. Namertler, bir av tertipler. Sabah erkenden Dirse Han, oğlu ve namertleriyle birlikte ava çıkar. Kırk namerdin bir kısmı, bu kez de Boğaç'a telkinlerde bulunur. Geyikleri kovalayıp babasının önünde tepelemesini, oğlunun at koşturmasını, kılıç çalmasını, ok atmasını görmekle Dirse Han'ın övüneceğini, aktarırlar. Boğaç, söylenenlere inanır ve geyiği kovalar, babasının önünde vurur. Bu kez kırk namert Dirse Han'a yönelir: *Görüyor musun oğlunu, geyiği kırdı bayırda kovalıyor, senin önüne getiriyor. Geyiğe ok atma bahanesiyle seni vurup öldürecek, o seni öldürmeden sen onu öldürmeye çalış*, derler. Dirse Han, geyiği kovalayıp önünden geçmekte

olan oğlunu iki kürek kemiği arasından ok ile vurur. Boğaç, yaralanıp atın üzerinden düşer. Namertler, oğlunun üstüne kapanıp yardım etmek isteyen Dirse Han'a engel olur ve atın dizginini tutup Dirse Han'ı yurduna getirir (Ergin, 1970: 15-18).

Olayları, Dirse Han'ın etrafındaki ayrıcalıklı statülerini kaybetmemek için değişime direnen kırk namert, yönlendirmektedir. Dirse Han ile Boğaç, saltanat mücadelesine girilerek felakete sürüklenir. İmtiyazlarını kaybeden Dirse Han'ın namertleri, devletin *geçmiş baba ile geleceği oğul* arasındaki uyumu bozarak onları iktidar mücadelesine iter. Anne araya girerek namertleri devreden çıkarır. Olayların kontrolü dışıl gücün etkisine girer. Baba Dirse Han, kurucu iktidarı temsil eder. Baba, mutlak iradenin yeryüzündeki icracısıdır. Babanın etrafındaki *kırk yiğit*, krallığın yani en üst yerel güç olan devlet babanın (kurucu iktidarın) icracı gücü olan *bürokrasiyi* simgeler. Oğul Boğaç ise devlet baba ile annenin yani halkın ortak iradesini temsil eden zamanla değişerek gelişen uzlaştırıcı güçlerin birikiminden oluşan *stratejik akıl ve iktidarın* simgeleridir. Namertler ise kurucu iktidar olan babanın çevresinde yer alır. Bunlar, koruma güdüsüyle bireysel çıkarlarını önceleyerek değişime direnen *bürokrasidir*. Şefkat ve merhametle oğlunu büyüten sütle besleyip yaralarını iyileştiren anne, zamanla yaşanan olumlu değişimi, dönüşümü ve gelişmeyi sağlayan *halkın sembolüdür*. Halk ile bürokrasi, stratejik akıl ve geleceği olan Boğaç yani gençlik üzerinden çatışmaktadır. Sosyolojik yapının hayatıyeti halkın üzerinden devam eder. Halkın stratejik gücü olan gençliği yani Boğaç, değişime ayak uyduramayıp kurucu iktidar odaklı bir şekilde yani babaya bağlı kaldığı sürece, değişime ayak uyduramadığında yaşamı tehdit altına girer ve kendi kendini öldürtür. Bunu yaparken de menfaat odaklı bürokrasinin etkisinde kalır. Özellikle propaganda gücünü kullanan namertler yani yerleşik kurucu bürokrasi, her ikisini de aldatmak suretiyle babasına oğlunu sırtından vurdurtur. Boğaç-Oğul, anneye yani değişime ayak uyduran halka yaklaştığı zaman ise kendileri de değişerek gelişir. Bu nedenle sembolik metinlerden olan destanlarda çocuklar, iktidara geçip bey veya padişah olunca, babaları ölür. Babayı öldüren oğul, kurucu güç sembolüdür. Baba ile problemler yaşamakla birlikte, baba figürünü ortadan kaldırmadan annenin yardımıyla aralarındaki problemleri çözerek beyliğini dönüştürenler ise, sistemi tamamen yıkmadan tamir ederek yenilenen iktidarı simgeler. Böyle düşünülürse Boğaç Han, *gelenekle geleceği ustalıklı birleştiren uzlaştırıcı ve yenilikçi stratejik aklın temsilcisidir*.

Yukarıda çocuk-kurban simgeçiliği üzerinde durmuştuk. Konuyu daha iyi anlamak için av simgeçiliği üzerinde duralım. Metnin bu kısmında av ile kurban birlikte işlenmektedir. Kurban-ziyafet-dua-çocuk birlikteliği neticesinde bir iyiye gidişin söz konusu olduğunu belirtmiştik. Baba-oğul ilişkisindeki bu olumlamanın Hz. İbrahim'den Hz. Muhammed'e gelen bir çizgide kültürümüzde devam ettiğini vurgulamıştık.

Dirse Han'ın hanımı oğlunun ilk avıdır diye; aygır, erkek deve, koç kestirdi, kanlı Oğuz beylerine ziyafet verdi, toparlanıp kalktı, kırk ince belli kızı yanına aldı, Dirse Han'ı karşıladı, gelenleri süzdü, içlerinde oğlunu göremedi, kara bağı sarsıldı, yüreği sızladı, kara süzme gözleri kan, yaş doldu. Hatun, Dirse Han'a seslenir: Başımın bahtı, evimin tahtı, han babamın güveyisi, anamın sevdiği, göz açıp da gördüğüm, gönül verip sevdiğim. Dirse Han, göğsü güzel koca dağa ava çıkmış, iki kişi olarak gitmiş ve bir kişi kalarak dönmüştür. Bu durumda yavrusunun nerede olduğunu soran anne, Boğaç'a *karanlık gecede bulduğum ve görür gözüm*, ifadeleriyle seslenir. Oğlanın emdiği süt damarı yaman sızlatmakta ve sarı yılan sokmuş gibi akça teni kalkıp şişmekte, bağı yanmaktadır (Ergin, 1970: 18). Genellikle dinî-destanî

metinlerde çocuklara babaları tarafından *gözümün nuru, görür gözüm vb.* nidalar ile seslenirken, Boğaç Han'a babası değil de annesi bu şekilde hitap eder. Bunun nedeni, *dişil gücün hâkimiyet zamanı* olmasıdır. Anne- Hz. Fatma- anayer, birbirini çağırıştırır. Anne, ilahi özü taşıyan oğlun yaşamının riske girmesiyle ıstırap içinde kalır. Bu durumda varoluş problemi belirir. Anne, *kuru kuru çaylara su saldım*, diyerek; çocuğu olmadığına babayı yönlendirerek bir oğlunun olma sürecine yani hikâyenin başına gönderme yapar. Bu dönemde anne, *dâhili problemleri çözmek ile varoluş* problemini de çözdüğünü, vurgular. Yine *kara elbiseli dervişlere adaklar verdiği*, belirtmekle, evliyalık dönemi vurgulanır. Açları doyurma, çıplakları giydirmek, tepe gibi et ve göl gibi kıymız yedirip içirmekle bir oğlan sahibi olduğunu hatırlatan anne, oğlunun başına gelecek muhtemel olayları sayar. Bunlar; oğlanı karşı yatan Ala Dağdan uçurmak, taşkın akan suya kaptırmak, aslan ile kaplana yedirmek ve kara giyimli azgın dinli kâfirlere aldırarak, olarak sıralanır. Anne, Han babasından para ve asker yardımı alıp kâfirin üzerine gidecek, sonuna kadar savaşır oğlunun yolundan dönmeyecektir. Anne, *Yalnız oğul haberini a Dirse Han söyle bana, karabaşım kurban olsun bu gün sana*, der, feryat eder (Ergin, 1970: 19).

Av simgeciliği üzerinde duran Eliade, gerek ekicilerin gerekse çobanların kanlı kurbanları, avcının avı öldürmesinin yinelenmesini, erkeğin varoluş biçimiyle iç içe geçmiş bir tavır olarak görür. *Yabani bir hayvanın izinin sürülmesi ve avlanması, bir toprağın fethi ve bir devletin kuruluşunun mitolojik modelidir.* Avrasya'da av, hem en mükemmel eğitim aracı hem de hükümdarların ve askeri aristokrasinin en gözde sporudur. Avcının yaşama biçiminin yerleşik ekicilerin yaşama biçimi karşısındaki masalsı saygınlığı, birçok ilkel halkta hala yaşamaktadır (Eliade, 2000: 54). Modern dünyada tarımın keşfi ile insan, kendi besinini daha iyi üretmek için zaman hesaplama tekniğini geliştirir. Çiftçi, faaliyete geçmeden aylar önce, hedeflerine yani ürüne ulaşmak için bir dizi karmaşık etkinliği kesin bir sırayla uygulamak zorundaydı. Ayrıca bitki ekimi, erkek ile kadın arasında bir iş bölümü gerektirdi. Artık başlıca sorumluluk kadınlardaydı. Bitkilerin evcilleştirilmesi, değerleri altüst edip insan maneviyatını kökten değiştirmiştir (Eliade, 2000: 56).

Dirse Han, hatununa cevap vermez, kırk namert devreye girer. Oğlun sağdır esendir, avdadır, yakında gelir, korkup endişelenme, bey sarhoştur cevap veremez, derler. Dirse Han'ın hatunu, namertlere inanmaz, dayanamayıp kırk ince belli kızı yanına alır, büyük cins atına biner, yazın kışın karı buzu erimeyen Kazılık Dağı'na çıkar, koşturarak oğlunu arar, bir derenin içine karga-kuzgunun inip çıktığını görür, oraya gider, oğlunu sırtından okla yaralanmış, yatar şekilde bulur. Oğlanın iki köpeği, üstüne konmak isteyen karga ve kuzguna izin vermez. Hızır, üç defa Boğaç'ın yarasını sıvazlar, *Bu yaradan sana ölüm yoktur, dağ çiçeği ile ananın sütü yarana merhemdir*, der ve kaybolur. Anası, oğluna seslenir: Kara gözlerini açmasını, on iki kemiğinin harap olduğunu ve toparlanmasını, seyrana çıkmış tatlı canını yakalamasını ister, Kazılık Dağı'na seslenir: Suların akmaz, otların bitmez, geyiklerin koşmaz olsun, taş kesilsin, oğul, aslandan mı kaplandan mı oldu, bu kaza sana nereden geldi, der. Oğlan, annesine seslenir ve annesini, *ak sütünü emmek, kadınlık, ak pürçekli ve izzetli canı*, olmakla vasıflandırır. Kazılık Dağı'nın günahı ve suçu olmadığını Dağ'a beddua etmemesini, beddua ederse babasına etmesini, bu suç ve günahın babasına ait olduğunu, söyler. Boğaç, Hızır'ın kendisine söylediklerini annesine aktarır. Bunun üzerine kırk ince belli kız, dağ çiçeği toplar. Boğaç'ın annesi memesini bir sıkarak süt gelmez, iki sıkarak süt gelmez, üçüncüde ise kendisini zorlar, süt ile

kan karışık gelir. Dağ çiçeği ile ana sütü karışımını yarasına sürüp ata bindirip Boğaç'ı yurduna getirirler, hekimlere tedavi ettirip babasından saklarlar (Ergin, 1970: 21-22).

Yemiş peşinde koşanlar, simgesel yemiş hikâyelerinde olduğu gibi fedakârlık eyleminden uzaklaşır ve görüngüselliğin dehşetine kapılır. Bu suretle, ölümsüz varlığın her şeyi dönüştüren tasavvurunu kazanmasını sağlayan erginleyici gücün ölümsüz imgelerine bağlanırlar (Compbell, 2000: 130). *Av-kurban*, simgesel yemişle benzer görünüm ve fonksiyonlara sahip olmakla birlikte zıtlıkları üzerinde barındırır. Av, görüngüsellik canavarının simgesidir. Ava yönelen başkalarına yani anayere ait olanı öldürür, gasp eder. Bu ise Hz. Âdem hikâyesindeki yasak meyveyi anımsatır ki devamında kahraman, sürgünle cezalandırılır. *Kurban* ise kendine ait birikimi, kutsalın emriyle görüngüsellikten uzaklaşp başkalarının yaşamına katkı vererek ruhi olgunlaşmayla hâkimiyeti ifade eder. Kurban kesen kişi kendi birikimini, emeğini ve zenginliğini kutsalın emriyle toplumun hizmetine sunarken, topluma hizmet eder. Kırban simgesi, vahiy ve bilgeliğin harmanlanması sonucunda yerel hayvani gücün dönüştürülmesiyle elde edilen hâkimiyet sonucunda ulaşılan kutsal ve kültürel lezzet ve nimetlerin bütünüdür. Bunlar kutsal anlatılarda vahiy, bilgelik, bade, ekmek/buğday ve kurban simgeleriyle ifade edilir. Kurban, dinî ve kültürel bilgi ve birikimlerle dönüştürülmüş kazanımlar olarak ön plana çıkarken; karşıtları ise av simgeciliği ile cehalet, meyve, alıç vb. emek verilmeden kozmostan gasp edilen hazır lezzetlerle çeşitlenir. Kurban, ilahi vergiler, kültürel birikim ve bilgelik ile elde edilen kazanımları yani kutsala yaklaşıp dönüşümü simgeler. Av ise meyve gibi dönüştürülmemiş hazır lezzetlere yönelmeyi, bilgelik ve emekten yoksunluğu yani tüketerek tükenmeyi ve kaybedişi, görüngüsellik canavarına teslim olmayı, uzaklaşmayı ve nefsi simgeler.

Tarımın keşfi ile hayvanlarla dinsel nitelikli ilişkilerin yerini, insan ile bitkiler arasındaki mistik dayanışma alır. Kadın ve dişiliğin kutsallığı ilk sıraya geçer. Kadınlar, bitkilerin evcilleştirilmesindeki etkinliği nedeniyle tarlaların sahipleri olurlar ve bu da onların toplumsal konumunu yükseltip, *anayer* gibi özgül kurumları doğurur ve erkek, eşinin evinde oturmak zorunda kalır. Kadının ve ananın kutsallığı kuşkusuz paleolitik çağda da bilinmekle birlikte tarımın keşfi ile gücünü hissedilir ölçüde artırır. Cinsel hayatın ve öncelikle de kadın cinselliğinin kutsallığı, *mucizevi yaratılış bilmecesiyle çiçeğe geçer*. Antropo-kozmetik yapıda karmaşık bir simgesellik, kadın ve cinselliği ay döngüleriyle, toprakla (dol yatağıyla özdeşleştirilmiştir) ve bitkilerin büyüme gizemiyle bütünleştirir. Bu gizem, tohumun yeşermesini sağlayabilmek için, ölümünü gerektirir ve bu yeniden doğuş şaşırtıcı bir çoğalmayla mucizevi bir nitelik kazanır. İnsanın yaratılışı, bitkisel hayat ile özdeşleştirilmesi sonucu bitkisel büyüme dıramasından alınmış imgeler ve mecazlarla ifade edilir. *Hayat, bir kır çiçeği gibidir*. Bu imgesellik binlerce yıl edebiyatı ve felsefeyi beslemiştir (Eliade, 2000: 58, 59).

Boğaç'ın aldığı ok yarası, *anne sütü ile dağ çiçeği* karışımının merhem yapılarak kullanımıyla iyileşir. Kutsal merkez simgesi olan dağlar, kutsalla iletişim kurulan stratejik ve korunaklı mekânlardır. Dağ, suları ve otlarıyla, hayvanlara ve insanlara analık yaparlar. Hikâyede, dağların kötülük yapma yeteneği yoktur, *kötülüğün nedeni, mekân değil eril güçtür*.

Çocukların halkın içinde yer alan strateji gençliğin simgesi olduğunu belirtmiştik. Çocuğun açlığı, rahatsızlığı bütün aileyi dolayısıyla toplumu huzursuz eder. Süt ile beslenen

çocuk sakinleşince aile ve toplum da rahatlar. *Süt liman olma, karıncanın su içtiği ada* vb. deyimler, gözönüne alındığında *anne sütü*, iç barışın yani *kamu düzeninin* simgesidir. Dede Korkut'daki *Basatın Tepegöz'ü Öldürdüğü* başlıklı başka bir anlatısında da anne sütü yer alır. Bu hikâyede Tepegöz'ün çıkardığı problemler nedeniyle önce anne sütü tükenir. Aile toplum benzeştirmesinden hareketle annesinden sütle beslenen çocuk karnı doyunca rahatlar ve sükûnet bulur. Bu durum geniş bir zamana ve mekâna yayılınca da toplumda refah ve mutlulukla kamu düzeni ortaya çıkar. Bu ve benzeri fonksiyonlar göz önüne alındığında anne sütü, *toplum düzeni ve refahının* simgesidir. Anne sütünü bitirmek toplum düzeni ve refahını bozmak (Topcu, 1919: 360), anlamına geldiği gibi, Boğaç hikâyesinde anne sütünü iyileştirici bir merhem olarak kullanmak ise kamu düzenini sürdürerek sosyolojik yapıda kurucu bürokrasinin müdahalesi ile oluşmuş aksaklıkları zamanla anayer etkisiyle iyileştirmek anlamlarına gelir. Süt ayrıca fitratın da simgesidir. Hz. Muhammed'e Miraç'ta bal, süt ve şarap ikram edilince sütü tercih eder. Bunun üzerine kendisine fitratı tercih ettiği söylenir (İbn Mâce, "Tıb", 7).

Boğaç'ın iyileşmesinde en hayati rollerden biri de dağ çiçeğine aittir. Dağ çiçeği benzetme ilgilerine ve fonksiyonlarına dikkat edildiğinde; idealize edilmiş taşra gençliğini simgeler. Dağ çiçeği, kutsala yakınlığı, yaşamın zorluklarına karşı koyma becerisi ve idealize manzarasıyla; kutsalla münasebeti güçlü, yaşamın zorluklarına karşı savaşıma becerileri yüksek ve yeri geldiğinde kendini feda edebilen gençlerdir. Boğaç'ın kişiliğinde dönüşen iktidar, dağ çiçeği olan bu taşra gençliğini kumu düzeni içinde yetiştirip görevlendirerek kendi yaralarına sürmekle, yaşamsal riskler barındıran ilmiye ve askeriye gibi hayati kurumlarında istihdam ederek kurucu güç olan babanın açtığı ok yarasını tedavi etmelidir. Hızır'ın söyledikleri anayurdun yaşamsal rolünü ortaya koyar. Su kaynağı, göz, dağ, çiçek, kadın ve toprak yaşamın gizini içinde barındıran *kutsal merkez* simgeleridir. Üretken, dönüştürücü ve iyileştirici gizi ve hayati rolüyle *kır çiçeği*, yaşamın yenilenmesi, korunması ve devamını simgeler.

2.3. Boğaç Han'ın babasını kurtarması

Boğaç, kırk günde iyileşir, kılıç kuşanır, ata biner av avlar, kuş kuşlar. Dirse Han oğlunun yaşadığından habersizdir. Kırk namertler, bunları bilir ve olanları duyarsa Dirse Han'ın kendilerini öldürmesinden korkarlar, tedbir olarak Dirse Han'ı yakalayıp ak ellerini arkasına bağlarlar, ak boynuna kıl sicim takarlar, ak etinden kan çıkıncaya kadar döverler, yayan yürütüp kâfire esir olarak verirler. Oğuz beyleri olanlardan habersizdir. Dirse Han'ın hatunu, kocasının başına gelenleri duyar ve oğlundan kırk yiğidini yanına alıp babasını kurtarmasını ister. Baban sana kıydı ise sen babana kıyma, der. Oğlan, kılıcını kuşanır, yayını ve mızrağını alır, atına biner, kırk yiğidi ile babasını aramaya gider (Ergin, 1970: 23-24).

Kırk namert bir yerde konaklayıp şarap içerken Boğaç Han, onlara yetişir. Kırk namert, bu kez Boğaç'ı da yakalayıp, babasıyla birlikte kâfirlere vermeyi kararlaştırır. Dirse Han, oğlu Boğaç'ı tanımaz ve bunun üzerine oğlu Boğaç ile savaşmak için kırk yoldaşından, elini çözmesini ve kopuzunu eline vermesini, ister. Yoldaşları Dirse Han'ın elini çözer, kopuzunu eline verir. Dirse Han, kendisini kurtarmaya gelen yiğidin oğlu Boğaç Han olduğundan habersizdir, oğlunu ölmüş bilmektedir ve oğlunu öldürmüş olmanın verdiği pişmanlıkla, gelen yiğide, kendisinin kurtarılmaya ve üzerinde savaşılmaya layık biri olmadığını, söyler. Bu nedenle kim olduğunu bilmediği yiğide seslenir. Bu seslenmede bir bey için önemli olan

değerler verilir: Bunlardan ilki binek olarak *boynu uzun büyük cins at*; ikincisi etlik olarak *on bin koyun*; üçüncüsü yük taşıyıcı olarak *kızıl deve*; dördüncüsü barınak olarak *altın başlı otağ*; beşincisi eş olarak *ak yüzlü elâ gözlü gelin*; altıncısı baba olan *aksakallı ihtiyar* ve sonuncusu da oğuldur. Boğa, önemine göre sıralanan bu yedi değere sahip çıkması gerektiğini, bunların bir kısmının kendine ait olduğunu ve savaşmayı onu kurtarmaz ise kaybolup gidecek olan değerlerin kendinden gitmiş olacağını söyleyerek babasında farkındalık oluşturmaya çalışır. Yiğit, kendisinin Dirse Han'ın oğlu olduğunu şu sözlerle ifade eder: Aksakallı yaşlılar senin gider ise benim bırakmam, bırakmayacağım. Benim de içinde bir aklı şaşmış, şuuru gitmiş ihtiyar babam var, bırakmam kırk namerde, dedi. Kırk yiğidiyle birlikte namertlerle savaşır, babasını kurtarıp yurduna döner (Ergin, 1970: 24-26).

Dirse Han oğlunun sağ olduğunu öğrenir. Hikâyenin başında Dirse Han, oğluna beylik ve taht verirken, sonunda Hanlar Han'ı Bayındır Han, oğlana beylik ve taht verir. Dede Korkut destan söyler, bu Oğuz-nâmeyi düzer. Artık anne ve baba oğlunda yaşar ve hanlık oğuldan devam eder.

2.4. Dualar

Hikâyenin sonunda dua bölümü yer alır. Burada dünyanın faniliği ve geçiciliği kervana benzetilir. Dünyanın gelimli gidimli, ölümlü oluşu vurgulanır.

Sağlıkla, akılla devletini Hak artırsın, yüce Tanrı medet eriştirsın, yerli kara dağların yıkılmasın: Halk, desteği istemek.

Gölgeli büyük ağacın kesilmesin: Soyun, boyun devam etsin.

Taşkın akan güzel suyun kurumamasın: Maddi gelir, rızık desteğin zenginliğin sürsün.

Kanatlarının uçları kırılmasın: İş ve eyleme geçme gücünün devam etmesini istemek ve en küçük zarardan dahi korunma isteği.

Koşar iken ak boz atın sendelemesin: Devletinin küçük zararlardan dahi korunmasını ve saltanatının daim olmasını istemek.

Vuruşunca kara çelik öz kılıcın çentilmesin: Savaşma yeterliğine zarar gelmemesini istemek.

Dürtüşürken alaca mızrağın ufanmasın: Savaşma yeterliğinin devam etmesini istemek.

Ak pürçekli ananın yeri cennet olsun. Aksakallı babanın yeri cennet olsun: Anne beyaz çiçektir. Baba aksakallıdır. Sakal, dini ve kültürel birikimleri; saç ise, dünyevi ve maddi birikimleri simgeler (Topcu, 2022: 1967). Bu çiçek/anne, gizemli üretkenliğiyle eşinin ve kendisinin yaşamsal gizini ve özelliklerini, çekirdeği olan oğluna aktarır. Birey olarak kişiyi kozmosa bağlayan yaşam kaynağının cennette olmasını istemekle, mükemmellik ile kendini gerçekleştirilmeye gönderme yapılır.

Tanrıça ve fırtına tanrısı epifanileri, boğa-öküz başı heykellerinin işaret ettiği ölümler ve bereket tapımları, bitkilerin büyüme gizemiyle ilişkili inançlar ve ayinler, doğum yeniden doğum ve erginlenme benzeme ilgileriyle kurulan toprak, bitki ve kadın özdeşliği, büyük olasılıkla ölümden sonra yaşama umudu; Dünyanın Merkez simgeselliğini ve oturulan konutun imago mundi (dünya simgesi) olarak algılanmasını içeren bir kozmoloji. Günümüzdeki bir ilkel

tarım toplumunu gözlemlemek, toprağın bereketi ve hayat-ölüm, ölümden sonra varoluş döngüsü ve düşünceleri etrafında örülmüş bir dinin zenginliğini ve karmaşıklığını anlamaya yeter (Eliade, 2000: 68).

Hakkın yandırdığı çırağın yanadursun: Ocağın tütmeye devam etsin, Devletin, soyun daim olsun. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç eylesin Han'ım hey!... (Ergin, 1970: 27). Namerde muhtaç olmak, hikâyede bilinçsizlikle aldanma sonucunu doğurur. Destan, Âdem ile Havva anlatısında olduğu gibi; bilinçsizlik-bilinç, kaybetme-kazanma, ölüm-yaşam, ölümden sonra varoluş, yenilenme mitleriyle örülüdür.

Sonuç

Özet bölümünde, hikâyenin bir siyasetname özelliği gösterdiğini ve mesajlarını anlamının Türk toplumunun geleceğine ışık tutma konusunda eğitici ve bilinçlendirici fonksiyonlar içereceğini belirtmiştik. Sonuçta bu fonksiyonlar nelerdir sorusuna karşılık bulmaya çalışacağız.

Hikâyede insan, hayvan, bitki, maddî-manevî hayat, gün, renk birlikteliğiyle kozmos ilişkilerinden kurulu ilahi yasalar anlatılır. Kozmos sistemi *Güneş, Ay ve yıldızlar* birlikteliğinden kuruludur. Bunların döngülerinden *zaman* oluşur. Zaman ise yaratmayla ilişkilidir. Her varlık astral simgelerin döngüsüyle bir zaman diliminde ortaya çıkar. Astral döngünün hayvanlar arasındaki izdüşümü *aslan, boğa ve diğer hayvanlar* şeklindedir. Hayvanlar arası besin zinciri ilişkileri ve yaşam döngüleri, halk anlatılarında sıklıkla gözlemlenir. Bu ilişkilerden toplum tabakalarının işleyişi, yöneten-yönetilen, zengin-fakir ilişkileri arasında benzerlikler kurulur. Bunlara aile bireyleri olan baba, anne ve çocuklar da eklenir. Aile arası ilişkiler, devlet işleyişi ile benzeştirilir. Ayrıca insanlık tarihi yeryüzündeki manevi yaşam döngüsü olan peygamberlik, evliyalık ve yozlaşma üzerinden okunur, bunlar ile bir gün döngüsü arasında ilişkiler kurulur. Gün döngüsündeki renklerin dönüşümü, destanlara ve dinî-tasavvufi eserlere yansır. Ak, kırmızı ve siyah döngüsü geleneksel anlatılarda bu pencereden kendini gösterir.

Bir çocuk olarak Boğaç'ın dünyaya geliş serüveni aynı zamanda bir varoluş problemidir. Kurban-dua-çocuk birlikteliği, bir erkek çocuğun doğuşu, büyümesi ve hâkim güç olarak ortaya çıkışının özünü içinde barındırır. Dinî gelenekte olduğu gibi, kurban-dua-çocuk birlikteliği üzerine kurulan hikâyede, kahraman yeterlilikleriyle doğan çocuk, bu prototip kurban mitlerinden beslenir ve varoluş probleminde ilk eşik aşılır.

İkinci eşik ise arenada çocuk-boğa karşılaşmasıdır. Arenada aşık oynayan çocuk, boğanın olduğu bir meydana bırakılır. Bu noktada da çocuk; asaleti, cesareti ve ilhamî akılla boğaya karşı galip gelir. Bu bölümde kahraman namzettir olan çocuk, hâkimiyet alanına ilk adımını atar. Artık o bir kraldır. Maddî manevî devlet yönetimi zoolojik simgeler üzerinden anlatılır. Boğa, hayvanlar âlemindeki konumu ile hikâyede kahramanın konumunu tayin eder. Boğa, hem besleyerek yönetimi iktidarda tutar hem de boynuzlayarak yönetim için tehlike arz eder. Aynı zamanda ipi liderleri elinde olan boğalar, yerden yani halktan beslenir. Bu nedenlerle boğalar, zenginlik ve güç sembolü olarak toplumda yönetimle halk arasındaki orta sınıfı temsil eder. Boğalara boynuzlanıp devre dışı kalanlar veya meydana kaçanlar, kral olamaz. Aslan-boğa-yer ilişkileri bir sosyolojik devlet yapısına benzetilir. Aslan yönetici elitlerin, boğa orta

sınıf zenginlik ve gücün; yerdeki otlar ise bunların hepsinin üzerine oturduğu halkın simgeleridir.

Boğaya benzer şekilde fonksiyonlara sahip olmakla birlikte hikâyede, yöneticiler için tehlike oluşturmeyen besleyici ve taşıyıcı güçler ise deve sembolüyle ifade edilir. Üst yönetim ise, kendileri için iki temel güç unsurları olan boğa ile deve ikilisini, kontrollü olarak birbirileriyle mücadele ettirerek dengeler. Boğa ve deve, hem üst yönetimi ve hem de stratejik güçler olan çocukları yani halkı besleyen ve halktan da beslenen halk ile yönetim arasındaki dengeleyici güçlerin simgeleridir.

Ayrıca aynı sembol için Türk kültüründe gergedan ve boğaya karşı Arap kültüründe deve yer alır. Hikâyenin yazıldığı dönemde, peygamberlik evliyalığa dönüşürken; çoban toplumu modern topluma evrilir, kozmos, batmaya meyleder ve gün batışında, kırmızı / kızılılıkla birlikte evlilik döneminde Hz. Fatma'nın tesiri ile anayer yani dişil gücün etkisi artar. Bu dönemde insanlık; ilahi nurunu, feyzini ve varidatını Güneş'ten-peygamberlerden doğrudan alamayıp, dolaylı olarak Ay'dan yani evliyalardan almaya başlar ve maddî-manevî erk ayrışır. Evliyalar döneminde iktidar; Güneşten, aslandan, Araplardan ve eril güçten, uzaklaşır; Oğuz toplumuna yani Ay'a, boğaya ve dişil güce geçer. Bayındır Han, bu nedenle oğlu olmayıp *kızı olan beyleri, kızıl otağa* oturtur. Bu dönemde yaşam bir derece batışa meyil etmiştir. Artık Ay ve yıldız dönemi olan Oğuz dönemidir. Ay dönemi olan on iki imam zamanında, tarım toplumu ile birlikte siyasette saltanat hakimdir. Evliyalığın da bittiği yozlaşmanın yani karanlığın hâkim olduğu son dönemde ise modern toplum ve halk hâkimiyeti ön plana çıkar. Maddî manevî hâkimiyet, peygamberlerden evliyalara ve beylik ailelerine son dönemde ise asalet bağı aranmayan kişilere yani seçimle halka aktarılmıştır. Buna paralel olarak toplumda dişil gücün hâkimiyeti artarak devam eder. Hikâyede Bayındır Han, *oğlu kızı olmayanları kara çadıra* oturtur. Bu ifade ile yozlaşmanın hâkim olduğu son dönemde dişil gücün etkisinin giderek artmasının yanı sıra, evlenmeyen veya evlense de çocuğu olmayan liderlerin hâkim olacağı sezdirilir. Liderlerin kız çocuklarının olmasıyla birlikte kızılık ve çocuğun olmamasıyla karanlık egemendir. Peygamberler döneminde devlet döngüsünde kurucu otoritenin hâkimiyeti söz konusudur. Ay döneminde ise devlette dişil gücün simgesi olan anne ve kırk ince belli kızlar belirleyici güçtür. Anne, kırk ince belli yardımcı kızların topladığı kır çiçeklerini, anne sütü ile birleştirerek; yani dişil çekici unsurları olan kızları ile bir kır çiçeğine benzetilen yaşamın zor şartlarına uyum sağlamış olan taşra gençliğini, itinalı bir şekilde toplatarak avucunun içine aldırıp yetiştirir ve onları devletin yarası olan stratejik kurumlarına yerleştirerek tedavi eder, kurucu bürokrasi ile gençliği barıştırır ve geçmiş ile geleceği uzlaştırır. Bu birleştirmeyi yaparken dişil güç, anayurt / halk, yaptıklarıyla ön plana çıkan en belirleyici unsurdur. Eril güç, geleneksel kurucu bürokrasidir ve çoğu kez şuursuzca hareket eder, kolaylıkla aldatılır ve kötücül güçler karşısında etkisizdir. Tablo 1'de yenilenme mitlerinin ve krizlerinin anlatıldığı destanın temel üçlü simge örüntüsü verilmiştir.

Tablo 1. Hikâyede Birbirleriyle Benzeşen Semboller

<i>Döngüler</i>	<i>Birinci Dönem</i>	<i>İkinci Dönem</i>	<i>Üçüncü Dönem</i>
<i>Astral</i>	Güneş	Ay	Yıldız
<i>Maneviyat</i>	Peygamberlik	Evliyalık	Yozlaşma, Ahir zaman
<i>Hayvan</i>	Aslan	Boğa	Diğer hayvanlar
<i>Aile</i>	Baba Dirse Han	Oğul Boğaç Han	Anne
<i>Devlet</i>	Kurucu bürokrasi	Dengeleyici halk	Yenilikçi gençlik
<i>Zaman</i>	Gün	Ay	Yıl
<i>Gün</i>	Sabah-İkinci	İkinci-Akşam	Akşam sonrası
<i>Soy</i>	Oğul-kız	Kız	Çocuksuzluk
<i>Renk</i>	Ak	Kırmızı / Siyah	Siyah
<i>Tarih</i>	Çoban toplumu	Tarım toplumu	Modern toplum

Bu tabloda yer alan döngüde üç unsurdan birinci sütunda yer alan unsurların zamanı geçmiş ve bunlar önemini yitirmiştir. İkincil ve özellikle üçüncül güç unsurlarının ise etkin bir şekilde sahnede olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (ö. 1162/1748), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, 1988, Beyrut.
- Arat R. R. (1987), *Oğuz Kağan Destanı*, Makaleler, (Ed.: Osman Fikri Sertkaya), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, C. I, 605-672.
- Argunşah, M. (2002). *Kirdeci Ali, Kesik Baş Destanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bang, G., & Rahmeti, G. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul Üniversitesi Türk Dili Semineri Neşriyatından, 1-69, İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Bazin, L. (1953), *Notes sur les mots Oğuz et Türk. Oriens*, IV, 315-324.
- Camphell, J. (1995). *İlkel Mitoloji*. (çev.: K. Emiroğlu), Ankara: İmge Kitapevi.
- Compbell, J. (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (çev.: S. Gürses), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Çaycı, A. (2002). *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Eliade, M. (2000). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. C. 1, (çev.: A. Berktaş), İstanbul: Kabalcı.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. (çev.: L. Arslan), İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- el-Tirmizî, (1992). *Sünen, Fedâilu'l-Kur'ân*, İstanbul, Çağrı Yayınları.

- Ercilasun, A. B. (1988), *Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler*. TDAY-Belleten, 69-89, Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (1970). *Dede Korkut kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökyay, O. Ş. 2006, *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul, Kabalıcı Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2001). *Kārûn. İslam Ansiklopedisi*, 24, 519-520, İstanbul: TDV Yayınları.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887). es-Sünen. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. (Beyrut: Dâru İhyâ-i'l-Kütübi'l-Arabî).
- Jung, C. C. (2002). *Anılar, Düşler, Düşünceler*. (çev.: İ. Kantemir), İstanbul: Can Yayınları.
- Jung, C. G. (1997). *Analitik Psikoloji*. (çev.: E. Gürol), İstanbul: Payel Yayınevi.
- Kur'ân-ı Kerim. Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meal-i Âlîsi* (Erişim 23 Ocak 2023). <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Mutlu, G. (2019). *Antikçağ Kolkhis'te Boğa Figürü*. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 41, 62-79.
- Ocak, A. Y. (2009). *İslâm'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür: "İslâm Mitolojisi"*. Milet ve Nihal, 6, 137-163.
- Ögel, B. (1998). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Z. K. (1996), *Şecere-i Terâkime*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Özkan Nalbant, B. (2010). Oğuz Sözcüğünün Kökeni Üzerine Yeni Düşünceler. *Türkbilig*, 20, 47-59.
- Sinor, D. (1950), *Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar*. (çev.: Ahmet Ateş), İÜ. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV/1-2, 1-13.
- Şimşek, F. (2017). *Eskiçağ Toplumlarında Boğa Algısı ve İnanç*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (52), 593-599.
- Topaloğlu, B. (1988). Abdullah, Abdullah B. Abdilmuttalib (Ö. 569) Hz. Peygamber'in babası. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 75-75, İstanbul: TDV. Yayınları.
- Topcu, M. (2019). *"Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü" Hikâyeyi Psikanalitik Yaklaşımla Okuma*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (69), 354-372.
- Topcu, M. (2021). *Kitab-ı Muğrib, Bektaşilikle İlgili İbadet ve Uygulamalar*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Topcu, M. (2022). *Hz. Yuşa'nın Destani Hikâyesindeki Semboller Üzerine Düşünceler*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 21(84), 1956-1966.

AKADEMİSYENLERİN ÜNİVERSİTEYE KARŞI GÖREVLERİ VE MESAI SAATLERİ HAKKINDA MEVZUAT VE İÇTİHAT BAKIMINDAN BİR DEĞERLENDİRME

EVALUATION IN TERMS OF LEGISLATION AND JUDICIAL LAW ON THE DUTIES
OF ACADEMICS TO THE UNIVERSITY AND WORKING HOURS

Ensar IŞIK¹

Öz

Üniversitelerin eğitim- öğretim ve bilimsel araştırmalarla ilgili sorunları olduğu gibi hukuki ve idari sorunları da vardır. Devlet ve vakıf üniversitelerinin sunduğu hizmet kamu hizmeti ve akademisyenler de kamu görevlisi sayılmaktadır. Bu durum bazen akademisyenlerin diğer kamu görevlileri gibi değerlendirilmesine neden olmaktadır. Ancak bilimsel gereklilikler ve akademik özgürlük gereği, akademisyenler diğer kamu görevlileri gibi değerlendirilemez. Yaşanan bu sorunların önüne geçilebilmesi için mevzuatın ve uygulamanın bilimsel gereklilikler ve akademik özgürlük açısından değiştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, akademisyen, görev, mesai saati.

Abstract

Universities have problems related to education and scientific research, as well as legal and administrative problems. The services provided by state and foundation universities are considered public services and academicians are considered public officials. This situation sometimes causes academics to be evaluated like other public officials. However, due to scientific necessities and academic freedom, academics cannot be evaluated like other public officials. In order to prevent the problems experienced, legislation and practice need to be changed in terms of scientific necessity and academic freedom.

Keywords: University, academician, duties; working hours.

¹ Öğr. Gör. BursaTeknik Üniversitesi, Rektörlük Ortak Dersler Bölümü, ensarisik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1464-1410

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 17.09.2023 – Kabul Tarihi: 01.03.2024

DOI:10.17755/esosder.1361760

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 579-598

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. Giriş

Üniversiteler ve akademisyenlerin birçok sorunu var. Bunlar içinde daha çok eğitim-öğretim ve bilimsel araştırmalarla ilgili sorunlar, özellikle eğitim alanındaki çalışmalarla sık sık kamuoyu gündemine geliyor. Ancak diğer sorunlarla akademisyenler kendileri baş başa kalıyor. Kamuoyunun gündemine gelmeyen ancak, akademisyenlerin kendi kendilerine çözmesi gereken birçok hukuki sorun var. Üniversitelerin hukuki yapılarından, akademisyenlerin hak ve görevlerine kadar hukuki düzenlemelerde ortaya çıkan bu sorunlar birkaç değerlendirme dışında akademisyenler tarafından da nadiren ele alınıyor.

Hukukçu akademisyenler, kendi alanları dışında akademinin hukuki sorunlarını ele almıyor ya da bu konuda çalışmıyor. Bu biraz da akademinin kendi sorunlarını kendi içinde çözmeye çalışmasından kaynaklı. Oysaki üniversiteler ve akademisyenlerin hukuki durumlarının, hukukçular tarafından ele alınıp sorunlara ilk elden ve bilimsel çözüm üretilmesi, yasa koyucuya veya düzenleyicilere önemli faydalar sağlayacaktır.

Akademisyenler, üniversitelerin ve bilimsel araştırmaların en önemli failidir. Üniversitelerde bilimsel araştırmalar ve eğitim- öğretim akademisyenler eliyle yürütülmektedir. Üniversitelerin yapısı, eğitim- öğretim ve bilimsel araştırmaların hukuki zemini, başta anayasa olmak üzere kanunlarda ve yönetmelik gibi düzenlemelerde kural altına alınmıştır. Bu kuralların uygulanması kimi zaman akademisyenler arasında tartışmalara sebep olmaktadır. Bu çalışmada mevzuatta akademisyenlerin üniversitelere karşı görevleri ve mesai saatine tabi olup olmayacakları yargı içtihatlarındaki görüşler ışığında kısa bir değerlendirme şeklinde ele alınmıştır.

2. Yöntem

Bu çalışmada, akademisyenlerin üniversiteye karşı görevleri ve mesai saatleri ile ilgili hukuki sorun; kamuoyuna yansıyan bilgiler, elde edilen resmi yazılar ve memurların mesai saatlerine ilişkin valiliklerce yapılan işlemlerle birlikte somut olaylar olarak ele alınmıştır.

Somut sorunun çözümü için, soyut normlar hiyerarşisi ilkeleri dikkate alınarak öncelikle; Anayasa ve bilim özgürlüğü ile akademik özgürlük gibi temel ilkeler, Yükseköğretim Kanunu ve Devlet Memurları Kanunu gibi temel hukuki düzenlemeler, bağlantılı diğer kanuni düzenlemeler ve alt düzenlemeler esas alınmıştır. Ayrıca, uygulamaya önemli şekilde yön veren içtihatlarındaki yargı görüşlerine başvurulmuştur. Başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere, özellikle Danıştay, Uyuşmazlık Mahkemesi ve Yargıtay kararlarında, somut sorunu çözen görüşler, hukuki düzenlemelerle birlikte değerlendirilmiştir.

Somut sorun ele alınırken, soyut düzenlemeler ve içtihatlar yanında akademisyenlik ile bilim özgürlüğü ve akademik özgürlük konularındaki doktrin görüşleriyle birlikte soruna çözüm önerilmiştir.

3. Üniversitelerin Kamu Hizmeti Sunması ve Akademisyenlerin Kamu Personeli Oluşu

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının (Anayasa, 1982) 130'uncu maddesi “Yükseköğretim kurumları” başlığını taşımaktadır. Bu hükümde yükseköğretim kurumları adıyla üniversite ve yüksek teknoloji enstitüsü tanımlanmıştır. Maddenin 1'inci fıkrasında üniversitelerin amacı ve görevi şöyle belirtilmiştir: “*Çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir düzen içinde milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacı ile; ortaöğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim- öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere çeşitli birimlerden oluşan kamu tüzelkişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteler Devlet tarafından kanunla kurulur.*” (Anayasa, 1982)

Bu düzenlemeye göre üniversiteler “bilimsel özerklik” [akademik özgürlük] koruması altında anayasal temel görevleri; ülkeye ve insanlığa hizmet etmek için, eğitim- öğretim, bilimsel araştırma ve yayım ile danışmanlık yapmaktır. Bu anayasal görevler, aynı zamanda devletin sunmakla yükümlü olduğu kamu hizmetidir (Derbil, 1950).

Anayasa'nın 128'inci maddesinin 1'inci fıkrasına göre “...kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler, memurlar ve diğer kamu görevlileri eliyle görülür.” denilmektedir. Akademisyenler ise, özel personel kanununa tabi olduklarından, diğer kamu görevlileri olarak sayılmaktadır (Polat, 2022). Uyuşmazlık Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararlarında akademisyenlerin özel kanuna tabi kamu görevlileri olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda üniversitede çalışan tüm akademisyenler kamu personeli/ kamu görevlisi sayılmaktadır.

Uyuşmazlık Mahkemesi, vakıf üniversitesinde görev yapan akademisyenin sözleşmesinin feshedilmesi üzerine idare mahkemesinde açtığı davada, davanın görev yönünden reddedilmesine ilişkin olarak verdiği kararında; “...Üniversitenin, sürekli ve düzenli nitelikteki kamu hizmetinde çalıştırdığı davacının; statüsü, göreve alınması, hak ve yetkileri gözetildiğinde, İdare Hukuku kapsamında bir kamu personeli olduğu açıktır.” (Uyuşmazlık Mahkemesi, 2020) demiştir. Mahkeme bu görüşle, vakıf üniversitelerinin kamu hizmeti sunduğunu ve vakıf üniversitesi akademisyenlerinin de kamu personeli sayıldığını belirtmiştir.

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu ise aynı anda hem vakıf üniversitesinde görev yapan hem de devlet üniversitesinde lisansüstü eğitim alan bir akademisyenin katkı payı ödemesine ilişkin iptal davasında; “...vakıflarca kurulan yükseköğretim kurumlarında görev yapan öğretim elemanlarının niteliklerinin Devlet yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanlarının nitelikleri ile aynı olduğu...gerek devlet, gerekse vakıf yükseköğretim kurumlarında görev yapan akademik personelin, akademik ve mesleki yönden aynı...düzenlemelere tabi olduğu...vakıf üniversitelerinde görev yapan akademik personel ile devlet üniversitelerinde görev yapan akademik personelin hukuki durumu arasında akademik konular ve mesleki yönden yetiştirilmeleri açısından bir fark bulunmamakta...” (Danıştay, 2013a, 2013b) diyerek, devlet- vakıf üniversitesi ayrımı yapılmadığını, ayrıca “akademik personel” ifadesini kullanarak, tüm üniversitelerdeki akademisyenlerin Anayasa ve Kanun'daki aynı düzenlemelere tabi olduğunu belirtmiştir.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu da vakıf üniversitesinde görev yapan akademisyenin, zorunlu kamu hizmeti nedeniyle üniversitedeki görevini sonlandırmasına ilişkin kararında Uyuşmazlık Mahkemesine atıf yaparak; “Kamu tüzel kişiliğine sahip vakıf üniversitelerinde kamu hizmeti gören akademik personel aynı zamanda kamu görevlisidir.” (Yargıtay, 2021) demiş ve Mahkemeye aynı görüşü benimsemiştir. Böylece adli yargıda da akademisyenlerin kamu personeli olduğu yönünde önemli bir içtihat oluşmuştur.

4. Yükseköğretim Kanuna Göre Akademisyenler

Anayasanın 130'uncu maddesinde, akademisyenler “öğretim üyeleri ve yardımcıları” ve “öğretim elemanları” olarak adlandırılmış, maddenin 9'uncu fıkrasında; “...öğretim elemanlarının görevleri ...kamu kuruluşları ve diğer kurumlar ile ilişkileri ...uyacakları koşullar ...kanunla düzenlenir.” (Anayasa, 1982) demiş ancak, akademisyenler için ayrıntılı bir görev tanımı yapılmamıştır. Anayasadaki bu atıf nedeniyle, akademisyenlerin görevinin Yükseköğretim Kanununda (Kanun) düzenlendiğini görmekteyiz. Kanunda ise akademisyenler; öğretim üyeleri, öğretim görevlileri ve araştırma görevlileri şeklinde ayrı ayrı tanımlanmıştır.

Kanunun “Tanımlar” başlığıyla düzenlenmiş 3’üncü maddesinin m bendinde öğretim üyeleri tanımlanmış ise de görevleri belirtilmemiştir. Bu hükümde;

“Öğretim Üyeleri: Yükseköğretim kurumlarında görevli profesör, doçent ve doktor öğretim üyeleridir.

(1) Profesör: En yüksek düzeydeki akademik unvana sahip kişidir.

(2) Doçent: Üniversitelerarası Kurul tarafından verilen doçentlik akademik unvanına sahip kişidir.

(3) Doktor Öğretim Üyesi: Doktora çalışmalarını başarı ile tamamlamış, tıpta, diş hekimliğinde, eczacılıkta ve veteriner hekimlikte uzmanlık unvanını veya Üniversitelerarası Kurulun önerisi üzerine Yükseköğretim Kurulunca tespit edilen belli sanat dallarının birinde yeterlik kazanmış olan akademik unvana sahip kişidir.” (Yükseköğretim Kanunu, 1981) denilmiştir.

Kanunun “Öğretim üyelerinin görevleri” başlıklı 22’nci maddesinde görev tanımı yapılarak şöyle denilmiştir:

a. Yükseköğretim kurumlarında ve bu kanundaki amaç ve ilkelere uygun biçimde önlisans, lisans ve lisansüstü düzeylerde eğitim- öğretim ve uygulamalı çalışmalar yapmak ve yaptırmak, proje hazırlıklarını ve seminerleri yönetmek,

b. Yükseköğretim kurumlarında, bilimsel araştırmalar ve yayımlar yapmak,

c. İlgili birim başkanlığınca düzenlenecek programa göre, belirli günlerde öğrencileri kabul ederek, onlara gerekli konularda yardım etmek, bu kanundaki amaç ve ana ilkeler doğrultusunda yol göstermek ve rehberlik etmek,

d. Yetkili organlarca verilecek görevleri yerine getirmek,

e. Bu kanunla verilen diğer görevleri yapmaktır.” (Yükseköğretim Kanunu, 1981)

Kanundaki bu düzenlemeye göre, öğretim üyelerinin; eğitim- öğretim, uygulamalı çalışmalar, proje, seminer, öğrenci danışmanlığı ve idari görevler ile “bilimsel araştırmalar ve yayımlar yapmak” görevi bulunmaktadır. Bu görev tanımının, Anayasadaki üniversite tanımına benzer şekilde olduğunu, dolayısıyla Anayasadaki üniversitelerin görevlerinin, Kanundaki düzenlemeyle birlikte akademisyenlerin görevi olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

Kanunda sayılan bu görevler içerisinde yer alan öğrencilere rehberlik etmek/ tez danışmanlığı yapmak ile Anayasanın 130’uncu maddesinde yükseköğretim kurumları için belirtilen danışmanlık birbirinden farklıdır. Öğrencilerin tez danışmanlığı, akademisyenlerin ders yükünden sayılmakta olduğundan, Anayasada belirtilen danışmanlık görevinin “topluma danışmanlık” olarak anlaşılması gerektiğini düşünüyoruz (Günay, 2019). Anayasada düzenlenen “topluma danışmanlık” ayrıca Kanunun 37’nci maddesinde düzenlenerek tekrar hüküm altına alınmıştır. “Üniversitelerin uygulama alanına yardımı” başlıklı bu hükümde; “Yükseköğretim kurumları dışındaki kuruluş veya kişilerce, ...üniversiteler ve bağlı birimlerden istenecek, bilimsel görüş proje, araştırma ve benzeri hizmetler ile ...hasta muayene ve tedavisi ve bunlarla ilgili tahliller ve araştırmalar ...yapılabilir.” (Yükseköğretim Kanunu, 1981) denilerek, Anayasada belirtilen, üniversitelerin ülkeye ve insanlığa ne şekilde hizmet edeceği ve nasıl danışmanlık yapacağı düzenlenmiş olmaktadır.

Kanunun “Tanımlar” başlıklı 3’üncü maddesinde öğretim üyeleri ile ilgili bir görev tanımı yapılmamışken, aynı maddenin n bendinde ise öğretim görevlileri hakkında; “Öğretim Görevlisi: Yükseköğretim kurumlarında okutulan dersleri vermek, uygulama yapmak veya yaptırmakla yükümlü olan öğretim elemanıdır.” (Yükseköğretim Kanunu, 1981) şeklinde bir

görev tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre öğretim görevlileri üniversitede ders vermek, uygulama yapmak ve yaptırmakla görevlidir.

Kanunun 31'inci maddesinin 1'inci fıkrasının ilk cümlesine baktığımızda ise daha ayrıntılı bir görev tanımını görebiliriz: “*Öğretim görevlileri; üniversitelerde ve bağlı birimlerinde bu Kanun uyarınca atanmış öğretim üyesi bulunmayan dersler veya herhangi bir dersin özel bilgi ve uzmanlık isteyen konularının eğitim- öğretim ve uygulamaları için, kendi uzmanlık alanlarındaki çalışma ve eserleri ile tanınmış kişiler, süreli veya ders saati ücreti ile görevlendirilebilirler.*” (Yükseköğretim Kanunu, 1981) denilmiştir. Bu hükümlerde, öğretim üyelerinden farklı olarak; öğretim görevlilerinin görevleri içinde proje, seminer, danışmanlık veya idari görevler ile bilimsel araştırma ve yayım yapmak sayılmamıştır.

Ancak, Kanunun diğer hükümlerinde ve Üniversitelerde Akademik Teşkilat Yönetmeliği (Akademik Yönetmelik) (Yönetmelik, 1982), hükümlerinde, öğretim görevlileri; müdür, müdür yardımcısı, bölüm başkanı veya yardımcısı gibi idari görevler yapmanın yanında, “bilim özgürlüğü” ve “akademik özgürlük” kapsamında doğal olarak bilimsel araştırma ve yayım yapma hakkına da sahiptir (Atalay, 2010; Bulut, 2005; Gören, 2020; Kaboğlu, 2000). Yani, Kanunun lafzından öğretim görevlilerinin sadece ders vermekle ve uygulama yapmakla görevli olduğu gibi bir yorum yapmak hatalı olacaktır. Anayasada yer alan “bilim özgürlüğü” herkesin, “bilim özgürlüğü” ve “akademik özgürlük” de tüm akademisyenlerin bilimsel araştırma ve yayım yapmasına imkân vermekte olup bunlar, öğretim üyelerine münhasır bir hak değildir (Atalay, 2010; Bulut, 2005; Gören, 2020; Kaboğlu, 2000).

Kanunda, 2018 yılında 7100 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle “okutman, uzman, çevirici ve eğitim öğretim planlamacısı” ünvanları “öğretim görevlisi” ünvanına çevrilmiştir (7100 Kanun, 2018). Değişiklik düzenlemesinin 34'üncü maddesinin 2'nci fıkrasında “...bu Kanunla öğretim görevlisi kadrolarına atanmış sayılanlara ders görevi verilmez...” denildiğinden YÖK yazısıyla öğretim görevlileri için “ders verecek” ve “uygulamalı birim” şeklinde ikili bir ayırım yapılmıştır (YÖK, 2018). Ayrıca, kısa bir süre sonra Kanunda tekrar değişiklik yapılarak, uygulamalı birimlerde görevli olup da doktora veya dengi eğitimini tamamlayan öğretim görevlileri için talepleri ve üniversite yönetim kurulunun uygun görmesi halinde, ders verme imkânı getirilmiştir. 2020 yılında 7243 sayılı Kanun'un 5'inci maddesi (7243 Kanun, 2020) ile yapılan bu değişiklikle, artık uygulamalı birimlerde çalışan öğretim görevlileri de şartları sağladıkları ve üniversite yönetim kurulu izin verdiği takdirde ders verebilecektir. Bu imkân üniversite yönetim kurulunun takdirinde olduğundan, uygulanması üniversitelere göre farklılık gösterebilmektedir.

Kanunun yürürlükteki “Tanımlar” başlıklı 3'üncü maddesinde “araştırma görevlileri” hakkında bir tanım bulunmamaktadır. “Araştırma görevlileri” ifadesi daha önce aynı maddenin p bendinde “öğretim yardımcıları” olarak tanımlanmışken, bu bent 2018 yılında 7100 sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılmıştır. Mülga bent hükmü şu şekildeydi: “*Öğretim Yardımcıları: Yükseköğretim kurumlarında, belirli süreler için görevlendirilen, araştırma görevlileri, uzmanlar, çeviriciler ve eğitim- öğretim planlamacılarıdır.*” (2280 Kanun, 1983)

Ancak, Kanunun halen yürürlükteki “Araştırma görevlileri” başlıklı 33'üncü maddesinin a fıkrasının ilk cümlesinde bir tanım mevcuttur. Bu hükümde: “*Araştırma görevlileri, yükseköğretim kurumlarında yapılan araştırma, inceleme ve deneylerde yardımcı olan ve yetkili organlarca verilen ilgili diğer görevleri yapan öğretim elemanıdır.*” (Yükseköğretim Kanunu, 1981) denilmiştir. Yine burada, öğretim üyelerinden farklı olarak ancak, öğretim görevlilerinin görev tanımına benzer şekilde bilimsel araştırma ve yayım yapmak sayılmamıştır. Tekrar belirtmek gerekirse, “bilim özgürlüğü” ve “akademik özgürlük” kapsamında, öğretim görevlilerinde olduğu gibi araştırma görevlilerinin de bilimsel araştırma ve yayım yapma hakkı olduğu kabul edilmelidir (Atalay, 2010; Bulut, 2005; Gören, 2020;

Kaboğlu, 2000). Dikkat edilecek olursa bu hükümde araştırma görevlilerinin ders verme görevi de sayılmamıştır.

Kanunun 36'ncı maddesinin 3'üncü fıkrasında, 2018 yılında 7100 sayılı Kanun'un 8'inci maddesi ile yapılan değişiklikle, doktora veya dengi eğitimini tamamlayan araştırma görevlilerinin talepleri ve üniversite yönetim kurulunun uygun bulması halinde ders verme imkânı getirilmiştir (7100 Kanun, 2018). Bu düzenlemeden önce 2017 yılında YÖK tarafından alınan bir karar ile bu imkân üniversitelere duyurulmuştu fakat, kanuni düzenlemesi yapılmamıştı (YÖK, 2017). Araştırma görevlilerinin ders verme imkanları üniversite yönetim kurulunun takdirinde olduğundan, uygulanması ihtiyaç veya yoğunluk gibi kriterlerle, üniversitelere göre farklılık gösterebilmektedir.

Danıştayın araştırma görevliliği hakkında daha önce verdiği, öğretim üyeleri ve öğretim görevlilerini de ilgilendiren bir kararına da değinmek gerekir. Danıştaya göre yüksek öğretim kurumlarında; *“...öğretim görevinin öğretim üyeleri ve öğretim görevlilerince yerine getirildiği, yükseköğretim kurumlarında araştırma görevlilerinin öğretim görevinin doğrudan bir parçası olmadıkları, yükseköğretim kurumlarında yapılan araştırma, inceleme ve deneylerde yardımcı oldukları ve yetkili organlarca verilen ilgili diğer görevleri yerine getirdikleri sonucuna varıldığından...”* (Danıştay, 2003) diyerek, araştırma görevlilerinin, yüksek öğretimin görevleri içinde yer alan eğitim- öğretim görevinde yer almadığını, araştırma, inceleme, deney ve verilecek diğer görevlerde yer aldıklarını, eğitim- öğretim görevinin ise öğretim üyeleri (profesör, doçent, doktor öğretim üyesi) ve öğretim görevlileri tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Sonradan, Kanunda araştırma görevlilerine ders verme imkânı getirildiyse de bu imkân araştırma görevlilerinin Kanundan kaynaklı görevlerini değiştirmeyeceği ve Danıştayın bu yorumunu da etkilemeyeceği düşüncesindeyiz. Zira Kanunda araştırma görevlilerin tanımında bir değişiklik de yapılmamıştır.

5. Kanun ve Yönetmelikte Akademisyenlerin Üniversiteye Karşı Görevleri

Kanun'un 36'ncı maddesinin 1'inci fıkrasında; *“Öğretim elemanları, üniversitede devamlı statüde görev yapar.”* denilmiştir. Bu düzenleme 2010 yılında 5947 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle yürürlüğe girmiştir (5947 Kanun, 2010). Daha önce yürürlükteki ve değiştirilen düzenlemeye göre sadece profesör ve doçentlerin *“devamlı veya kısmi statüde”* görev yapma imkanları vardı. Değiştirilen düzenlemeye göre devamlı statüde görev yapan profesör ve doçentlerin üniversite dışında iş ve görev yapmaları yasaktı. Kanunun 36'ncı maddesindeki mülga a. fıkrasının 1 no.lu bendindeki düzenlemeye göre; *“Bunlar özel kanunlarla belirlenen görevler hariç olmak üzere, yükseköğretim kurumlarından başka yerlerde ücretli veya ücretsiz, resmi veya özel başkaca herhangi bir iş göremezler, ek görev alamazlar, serbest meslek icra edemezler.”* (Yükseköğretim Kanunu, 1981) denilmişti. Ancak kısmi statüde görev yapan akademisyenler için bu yasak hükümleri uygulanmıyordu. Bu imkân dolayısıyla kısmi statüde görev yapan akademisyenlerin üniversite dışında özel işyerleri vardı.

2010 yılında 5947 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle; kısmi zamanlı çalışma düzeninin sakıncaları olduğu, bu sistemin eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetlerinde verimsizliğe yol açtığı ve bunun için öğretim elemanlarının üniversitede tam zamanlı olarak görev yapmaları gerektiğinden kısmi statüde görev yapma imkânı yürürlükten kaldırılmıştır (5947 Kanun Tasarısı, 2009). Ancak önceki düzenlemede yer alan üniversite dışında iş ve görev yapma yasağı, 2010 yılında 5947 sayılı Kanundaki devamlı statüde çalışma düzenlemesinde de yer alınca, Anayasa Mahkemesinde (AYM) iptal davasına konu edilmiştir.

AYM, Kanunun 36'ncı maddesindeki değişikliğe ilişkin baktığı bu norm denetimi iptal davasında öğretim elemanlarının neden devamlı statüde çalışması gerektiği ile ilgili olarak; *“...yüksek düzeyde bilimsel çalışma ve araştırma yapma, bilgi ve teknoloji üretme, bilim*

verilerini yayma, ulusal alanda gelişme ve kalkınmaya destek olma, yurt içi ve yurt dışı kurumlarla işbirliği yapmak suretiyle bilim dünyasının seçkin bir üyesi haline gelme gibi yükseköğretimin temel amaçlarının gerçekleştirilmesinin de üniversitelerde devamlı statüde çalışmayı gerekli kılabilir.” (Anayasa Mahkemesi, 2010) demiştir. AYM’ye göre, 5947 sayılı Kanunun tasarısındaki gerekçeye benzer şekilde, üniversitelerde kısmi statüde çalışmanın bilimsel araştırmalara ve üniversitelerin görevlerine sekte vurabileceğini belirtmiştir.

AYM, değişiklik düzenlemesinde yer alan; “*Öğretim elemanları, bu Kanun ile diğer kanunlarda belirlenen görevler ve telif hakları hariç olmak üzere, yükseköğretim kurumlarından başka yerlerde ücretli veya ücretsiz, resmi veya özel başka herhangi bir iş göremezler, ek görev alamazlar, serbest meslek icra edemezler.*” (5947 Kanun, 2010) şeklindeki, devamlı statüde görev yaptığı belirtilen tüm öğretim elemanlarının üniversite dışında iş ve görev yapma yasağını, “bilim özgürlüğü” ve “akademik özgürlüğe” aykırı bulmuş ve bu yasağı “bilimsel faaliyeti engelleyici nitelikte” gördüğünden cümlenin iptaline (Anayasa Mahkemesi, 2010) karar vermiştir. Böylece, akademisyenler üniversitede devamlı statüde görev yapacak ancak, AYM’nin vurguladığı şekilde “bilim özgürlüğü” ve “akademik özgürlük” kapsamında, Kanunun izin verdiği şartlarda, ücretli veya ücretsiz, resmi veya özel başka bir iş de yapabilecekler, ek görev alabilecek ve serbest meslek icra edebileceklerdir.

Akademisyenlerin üniversite devamlı statüde görev yapmaları; eğitim- öğretim, bilimsel araştırma ve yayım dışında, onları hem üniversite akademik teşkilatı hem de idari teşkilatı içinde kimi zaman zorunlu kimi zaman da takdiri olarak görev yapmalarını gerektirmektedir. Kanunda üniversitelerin akademik teşkilatlanması düzenlenmiştir, buna göre; 13'üncü maddede rektör ve yardımcıları, 16'ncı maddede dekan ve yardımcıları, 19'uncu maddede enstitü müdürü ve yardımcıları, 20'nci maddede yüksekokul müdürü ve yardımcıları ile 21'inci maddede bölüm başkanı ve yardımcılarının akademisyenler arasından atanacağı veya görevlendirileceği düzenlenmiştir (Yükseköğretim Kanunu, 1981). Bu düzenlemeler gereği; rektör, dekan, müdür, başkan ve yardımcılarının, üniversitedeki memurlardan veya akademisyen olmayan personelden görevlendirilmesi mümkün değildir, dolayısıyla bu görevlerin akademik personel tarafından yapılması zorunludur.

Akademik teşkilatlanma içinde ayrıca Kanun'un 14'üncü maddesine göre üniversitenin senato ve 15'inci maddesine göre yönetim kurulu, fakültelerin 17'nci maddeye göre fakülte kurulu ve 18'inci maddeye göre fakülte yönetim kurulu ile enstitü ve yüksekokulların da kurul ve yönetim kurulları bulunmakta olup, bu organların üyeleri de sadece ve zorunlu olarak akademisyenlerden oluşmaktadır (Yükseköğretim Kanunu, 1981). Akademik Yönetmeliğin 13'üncü maddesinde ise -Kanunda yer almayan- bölüm kurulu düzenlenmiştir (Yönetmelik, 1982). Anılan yönetmeliğin 16'ncı maddesine göre anabilim veya anasanat dalı ile kurulu, 17'nci maddesine göre bilim veya sanat dalı ile kurulu ve 18'inci maddeye göre de bu organların başkan ve yardımcıları ile üyeleri bulunmaktadır. Bu başkan, yardımcılar ve üyeler de sadece ve zorunlu olarak akademisyenlerden atanmakta veya görevlendirilmektedir. Tüm bu sayılan organ, kurul ve dallar üniversite akademik yapısının birer yönetim unsurlarını oluşturmakta ve hepsinde akademisyenler görev yapmaktadır.

Bunlar dışında Kanun'un 7'nci maddesinin d) bendinin (2) no.lu alt bendine istinaden, üniversitelerde yaygın olarak akademik nitelikli “*uygulama ve araştırma merkezi*” ile destek veya hazırlık okulları bulunmakta ve bu birimlerin yöneticileri de akademisyenler arasından görevlendirilmektedir.

Akademisyenler, Kanunda ve Yönetmelikte sayılan organ ve kurullar dışında da görevlendirilebilmektedir. Kanun'un “görev, yetki ve sorumlulukları” içinde 13'üncü maddenin b) bendinin (4) no.lu alt bendinde üniversite rektörüne; “*Gerekli gördüğü hallerde üniversiteyi oluşturan kuruluş ve birimlerde görevli öğretim elemanlarının ve diğer personelin görev*

yerlerini değiştirmek veya bunlara yeni görevler vermek,” (Yükseköğretim Kanunu, 1981) şeklinde yetki verdiği belirtildiğinden, uygulamada akademisyenlere; akademik teşkilat içinde danışman, koordinatör, ofis başkanı veya idari teşkilatlanma içinde genel sekreterlik, daire başkanlığı veya hukuk müşavirliği bünyesinde de görevler verilebilmektedir (124 KHK, 1983).²

Dolayısıyla, akademisyenler kimi zaman akademik teşkilat içinde düzenlemeler gereği zorunlu olarak, kimi zaman da kanunun üniversite rektörüne verdiği yetkiye istinaden, üniversitenin hem akademik hem de idari yapısı içinde çeşitli yönetim görevleriyle görevlendirilebilmektedir. Akademisyenlerin üstlendikleri veya yapmak zorunda oldukları bu akademik ve idari görevler, hem akademisyenlerin yönetim nitelikleri ve gereklilikleri bakımından hem de bilimsel araştırmalara ket vurması bakımından eleştirilmektedir (Yurdasever ve Karakaya, 2016).

Kanun ve Yönetmelik, akademik teşkilat içerisinde birçok yönetim görevini akademisyenlere yüklemiştir. Akademik yönetim sürecinde; akademik çalışmaların “*planlama, organizasyon, yürütme, koordinasyon ve denetim*” (Yurdasever ve Karakaya, 2016; atfen Ertekin, 2006) gibi faaliyetleri akademisyen yöneticiler/ üyeler tarafından gerçekleştirilmektedir. İşte bu noktada yönetim görevi, bilimsel araştırma yapmaktan çok farklı bir niteliğe ve niceliğe bürünmektedir. Bir bilimsel araştırmanın örneğin; sahada veya laboratuvarında, gece veya gündüz yapılması mümkündür. Ancak, yönetim görevinde yapılacak organ ve kurul toplantıları gibi işlerin, hukuki düzenlemeler gereği mesai saatlerinde ve üniversitede yapılması gereklidir.

Burada ayrıca belirtmemiz gerekir ki Kanunun 38'inci maddesine göre akademisyenlerin üniversite dışındaki “...diğer kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında geçici olarak...” ya da yurtiçinde veya yurt dışında geçici olarak görevlendirilmeleri mümkündür. Ancak bu hükmün 2'nci fıkrasında dikkate çeken şöyle bir ifade vardır: “*Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile dernek ve vakıfların yönetim ve denetim organlarında görev yapanlar bakımından ayrıca bir görevlendirme kararı aranmaz. Ancak bu görevler, öğretim elemanının bu Kanundan kaynaklanan mesaisini aksatmayacak şekilde yürütülür.*” (Yükseköğretim Kanunu, 1981)

Bu hükümden şunu çıkartıyoruz: birincisi, öğretim elemanının Kanundan dolayı üniversiteye karşı bir mesaisi yani çalışma yükümlülüğü vardır. İkincisi, öğretim elemanı hükümden sayılan görevlerinde çalışma yaparken üniversiteye karşı mesaisini de aksatmaması gereklidir. Ancak Kanunda, akademisyenin gün içinde hangi saatlerde üniversitede çalışacağı düzenlenmemiştir.

Kanunun 38'inci maddesine göre akademisyenlere yurt içinde veya yurt dışında, ücretli veya ücretsiz olarak, “...kongre, konferans, seminer ve benzeri bilimsel toplantılarla, bilim ve meslekleri ile ilgili diğer toplantılara katılmalarına, araştırma ve inceleme gezileri yapmalarına, araştırma ve incelemenin gerektirdiği yerde bulunmalarına, ...izin verilebilir.” (Yükseköğretim Kanunu, 1981) denilmiştir. Kanunun 40'ıncı maddesinin a. fıkrasında ise; “...öğretim üyeleri ile öğretim görevlileri...ders yükünü dolduramadıkları takdirde...ders yükünü doldurmak üzere rektör tarafından görevlendirilebilirler.” (Yükseköğretim Kanunu, 1981) denilmektedir. Her ne kadar bu ifadelerde “görevlendirilebilir” denilse de üniversite

² Örneğin üniversitelerin internet sitelerindeki bilgilere göre 01.08.2023 tarihi itibarıyla; İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Anadolu Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde “Prof. Dr.,” Kocaeli Üniversitesi, Samsun Üniversitesi ve Dicle Üniversitesi'nde “Doç. Dr.,” Adnan Menderes Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi'nde ise “Dr. Öğr. Üyesi” ünvanlı akademisyenlerin genel sekreter vekili olarak görev yaptığı görülmektedir.

rektörüne verilen bu takdir sınırsız veya keyfi değildir, görevlendirmeler için kamu hizmetinin ve bilimsel araştırmaların gerekleri dikkate alınacaktır. Ancak, akademisyenlerin haftalık ders yükleri kapsamında üniversiteye karşı mesai/ çalışma görevlerinin bulunduğu tartışmasızdır.

Akademisyenlerin üniversiteye karşı görevlerini yerine getirip getirmediği denetlenebilir. Ancak bu denetim mesai takibi şeklinde yapılmamaktadır. Kanunun 42'nci maddesi “*Bilimsel denetim*” başlığını taşımakta olup bu hükmün a. bendinde “*Öğretim elemanlarının bilimsel yönden denetlenmeleri, onların eğitim- öğretim, bilimsel araştırma, yayım, seminer, klinik ve uygulama faaliyetleri üzerinde olur*” (Yükseköğretim Kanunu, 1981). demiştir. Bu denetim nasıl yapılacağı da hükmün c. bendinde açıklanmıştır. Buna göre; “*Her öğretim elemanı, bilimsel araştırmalarının, yayınlarının ve verdiği dersleriyle yönettiği seminerlerin ve uygulamaların listesini, yurt içinde ve dışında yapılan bilimsel kongrelerdeki tebliğlerin birer örneğini, bağlı bulunduğu birim yöneticisinin aracılığıyla rektörlüğe sunmak zorundadır. Yayınlanmayan eserlerin daktilo ile yazılmış birer kopyası verilir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun eser sahibine tanıdığı haklar saklıdır*” (Yükseköğretim Kanunu, 1981). Dolayısıyla, akademisyenlerin üniversiteye karşı görevleri ve görevlerini yerine getirip getirmediği, ancak bilimsel denetim ile mümkündür.

6. Akademisyenler, Üniversiteye Karşı Görevlerinde Mesai Saatine Uymak Zorunda Mıdır?

Akademik teşkilatın yönetimi, idari teşkilatın çalışmasıyla birlikte koordinasyon halinde gerçekleştirilmektedir. Öğrenci kayıtları, mezuniyet, ders işlemleri, ders programları, sınavlar, malzeme alımları, fiziki mekanlara ait tadilat ve tamirat gibi birçok iş ve işlem akademik ve idari teşkilatın yönetim ve koordinasyonunda sağlanmaktadır. Bu noktada idari teşkilatta çalışan kişilerin yani idari personel olan memurların, Devlet Memurları Kanunu'na tabi olması ve bu kanuna göre belirli mesai/ çalışma saatlerinde çalışmasından dolayı, akademik/ idari yönetim de mesai saatleri içinde gerçekleşmek zorundadır. Bu bakımdan, bir akademisyenin bilimsel araştırma yapması ile akademik/ idari yönetim sürecine katılması, zaman ve mekân bağlamında birbirinden çok farklı nitelik ve niceliklere sahiptir. Yönetim sürecinde yer alan akademisyenler, mekân olarak üniversitede ve zaman olarak da mesai saatlerine bağlı kalmaktadır. Ancak, bu kişilerin, diğer yandan akademik görevleri de devam ettiğinden, idari personel gibi değerlendirilmesi ve sıkı bir şekilde mesai saati uygulanması mümkün değildir.

Buna rağmen akademisyenlerin üniversiteye karşı çalışma görevlerinin bulunması, mesai saatine tabi olup olmayacakları noktasında, uygulamada kimi zaman tartışma konusu olmaktadır. Özellikle öğretim görevlileri ve araştırma görevlileri hakkında mesai takibi için üniversitelerde, kart okutma veya imza alma gibi farklı uygulamalar yapılmaktadır.³

Mesai saati ya da çalışma saati kavramı idare hukuku alanında başta Devlet Memurları Kanunu (DMK) (DMK, 1965) olmak üzere, üniversitelerle ilgili Yükseköğretim Kanunu, Yükseköğretim Personel Kanunu (YPK, 1983) ile diğer özel kanunlarda, değişik kamu hizmeti

³ Bakınız: I) Üniversiteden, araştırma görevlilerine 8-5 mesai takibi yazısı!

<https://www.memurlar.net/haber/1012084/universiteden-arastirma-gorevlilerine-8-5-mesai-takibi-yazisi.html>

II) İstanbul Üniversitesi Rektörlüğünün (Personel Daire Başkanlığı) 12.02.2019 tarih ve 32261 sayılı “Mesai Saatleri” konulu yazısı <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=mesai-saatleri.pdf>

III) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dekanlığının 18.01.2016 tarihli ve 2016/1 sayılı “Mesai Saatleri” konulu iç genelgesi

<https://dis.erdogan.edu.tr/Files/ckFiles/file/2016 - 1 - İç Genelge.pdf>

yerine getiren asker, polis, bekçi, öğretmen, hemşire, doktor ve akademisyen gibi kişilerin çalışma sürelerine/ mesai saatlerine ilişkin hükümler bulunmaktadır.

DMK'nın 1'inci maddesinin 3'üncü fıkrasında; "...Üniversitelerin ...öğretim üye ve yardımcıları, ... özel kanunları hükümlerine tabidir." (DMK, 1965) diyerek üniversitelerle birlikte sayılan bazı devlet kurumları ve görevlilerinin özel kanunlarına atıf yapılmış olduğundan, DMK'nın kamu personel rejimi içerisinde genel nitelikte bir düzenleme olduğunu anlıyoruz. Dolayısıyla bu kanundaki, haftalık çalışma süreleri ve mesai saatleri hakkındaki hükümler de genel nitelikte bir düzenleme olarak kabul edilmektedir.

DMK'nın "Çalışma saatleri" başlıklı 99'uncu maddesinde;

"Memurların haftalık çalışma süresi genel olarak 40 saattir.

Bu süre Cumartesi ve Pazar günleri tatil olmak üzere düzenlenir.

Ancak bu kanuna, özel kanunlara, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine veya bunlara dayanılarak çıkarılacak yönetmeliklerle, kurumların ve hizmetlerin özellikleri dikkate alınmak suretiyle farklı çalışma süreleri tespit olunabilir.

Cumhurbaşkanı, yurt dışı kuruluşlarda hizmetin gerektirdiği hallerde, hafta tatilini Cumartesi ve Pazardan başka günler olarak tespit edebilir." (DMK, 1965) denilmiştir. Bu hükme göre, devlet memurlarının haftalık çalışma süresi, beş günden, günde sekiz saat olmak üzere toplam kırk saattir. Hükümde özel kanunlara yapılan atıfla, farklı çalışma sürelerinin ve tatil günlerinin tespit edilebileceği belirtilmiştir. Ancak, bu noktada belirtmek gerekir ki üniversitelerle ilgili genel veya özel farklı bir çalışma saati belirlenmemiştir.

Memurlarının gün içindeki çalışma saatleri DMK'da da belirlenmemiş, buna ilişkin genel yetki illerde valilere bırakılmıştır. DMK'nın "Günlük çalışma saatlerinin tesbiti" başlıklı 100'üncü maddesinin 1'inci fıkrasında; "Günlük çalışmanın başlama ve bitme saatleri ile öğle dinlenme süresi, bölgelerin ve hizmetin özelliklerine göre merkezde Cumhurbaşkanınca, illerde valiler tarafından tesbit olunur." (DMK, 1965) dediğinden, illerde memurların çalışma saatleri valiler tarafından belirlenerek kamu kurumlarına duyurulmaktadır.⁴

Askerlik, kolluk ve sağlık gibi bazı kamu hizmetlerinin günün yirmi dört saati esasıyla ve kesintisiz olarak sürdürülmesi gerekmektedir. DMK'nın "Günün 24 saatinde devamlılık gösteren hizmetlerde çalışma saat ve usulünün tesbiti" başlıklı 101'inci maddesinde ise bu durum şöyle açıklanmıştır: "Günün yirmidört saatinde devamlılık gösteren hizmetlerde çalışan Devlet memurlarının çalışma saat ve şekilleri kurumlarınca düzenlenir. ..." (DMK, 1965) Bu hükme göre, sürekli olarak ve kesintisiz hizmet sunulması gereken askerlik, kolluk ve sağlık gibi hizmetlerde, ilgili idare tarafından personelin vardiya, nöbet veya posta şeklinde iş bölümü ile çalışma şekilleri belirlenmektedir.

DMK'nın "Disiplin cezalarının çeşitleri ile ceza uygulanacak fiil ve haller" başlıklı 125'inci maddesinde memurların disiplin hükümleri belirtilmiştir. Maddenin A bendinin b alt bendinde "Özürsüz veya izinsiz olarak göreve geç gelmek, erken ayrılmak, görev mahallini terk etmek," fiilinin işlenmesi halinde memurun uyarma cezası ile cezalandırılacağı belirtilmiştir. (DMK, 1965) Ancak Yükseköğretim Kanununda akademisyenler ile ilgili düzenlenen disiplin

⁴ Örneğin; I) Ankara Valiliği tarafından, 2021 yılında, kamu kurumları hakkında dört farklı şekilde mesai saatleri belirlenmiştir. <http://www.ankara.gov.tr/ilimizdeki-mesai-saatlerinde-yapilan-duzenlemeye-iliskin-basin-aciklamasi>

II) Karaman Valiliği 2022 yılında, kamu kurumları için tek şekilde mesai saatleri belirlemiştir. <http://www.karaman.gov.tr/mesai-saatleri-yeniden-duzenlendi-09082022>

hükümlerinin yer aldığı 53'üncü maddede, akademisyenlerin geç gelmesi veya erken ayrılması şeklinde benzer bir hüküm bulunmamaktadır. (Yükseköğretim Kanunu, 1981)

Kamuda İnsan Kaynakları Yönetimi Çalışma Gurubu Raporu'na göre; “*Kamu çalışanı için en genel anlamda tek performans ölçütü, çalışanın mesai saatlerinde görev mahallinde olmasıdır. Mesai saatlerine uyan personel genel olarak görevlerini yani kendisinden beklenen performansı yerine getirmiş sayılır.*” (Kalkınma Bakanlığı, 2018) denilmiştir. Dolayısıyla, devlet açısından, memurun mesai saatine uyması, çalışanın bir performans göstergesidir. Böylece kamu personeli de mesai saatleri uyduğu sürece “*kendisinden beklenen performansı yerine getirmiş sayılır* (Kalkınma Bakanlığı, 2018).” İşte bu noktada akademisyenlerin mesai saatlerine uyması, daha önce sayılan, kesintisiz sunulması gereken kamu hizmetlerinden ve diğer kamu hizmetlerinden ayrılmaktadır.

Bu noktada, AYM'nin üniversitelerin ve akademisyenlerin niteliğini nasıl yorumladığına tekrar bakacak olursak, AYM bir kararında; “*Anayasa'da üniversite, bilimsel çalışmaların yapıldığı ve bilimin öğretildiği kurum olarak nitelendirilip bilimsel ve idari özerkliğe sahip kılınarak diğer kamu kurumlarından farklı değerlendirilmiş, öğretim üyelerine [elemanlarına]⁵ de kamu görevlisi olmakla birlikte genel sınıflandırma içinde ayrı bir yer verilerek kendilerine özgü önem ve değerinde bir meslek sınıfı olduğu belirtilmiştir. Öğretim üyelerinin [elemanlarının] bu konuları dikkate alındığında bunları diğer kamu görevlileri gibi değerlendirmek mümkün değildir.*” (Anayasa Mahkemesi, 2010/29) diyerek hem üniversitenin diğer kamu kurumları gibi hem de öğretim elemanlarının diğer kamu görevlileri gibi değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir. Bu sebeple akademisyenlerin normal mesai saatlerine tabi tutulması tartışmalıdır.

Eğer memurlarda olduğu gibi akademisyenlikte de performans, mesai saatlerine uymak bağlamında ölçülecekse, bu ölçüm üniversitelerin ve bilimin yapısına uygun olmayacaktır. Akademisyenlikte görev performansı diğer kamu görevlilerinden tamamen farklıdır. Sanılanın aksine akademisyenlik esnek ve rahat bir çalışma imkânı sağlamaz (Vatansever ve Yalçın, 2022). Akademisyenin mesai saatlerinde üniversitede olması da kendisinden beklenen bilimsel faaliyet performansını sağlamaz. Akademisyenliğin, Kanunda yazılı eğitim- öğretim, danışmanlık veya idarecilik gibi görevleri mesai saatlerinde gerçekleştirilse bile, bir akademisyen için bilimsel araştırma ve yayım süreci, zihni emek ve zaman harcanmasını gerektirdiğinden, mesai saatlerinin dışına çıkarak günün her anına dağılmıştır. Bu yüzden birçok akademisyenin iş ve özel hayat dengesi bozuk ve karmaşıktır. Üstelik ders dışında, bilimsel araştırma veya yayım için gece laboratuvarında, kütüphanede, evde veya başka yerde yaptığı çalışma için akademisyene fazla mesai veya nöbet ücreti de ödenmez (Vatansever ve Yalçın, 2022).

Akademisyenlik, sürekli güncel ve yeni bilgileri takip etmeyi, bununla birlikte de daha güncel ve daha yeni bilgileri üretmeyi gerektirir. Günceli takip etme ve güncel bilgi üretme, hem araştırma için zorunlu bir davranıştır hem de bir görev haline gelmiştir (Rosovsky, 1998). Bu durum gün içinde herhangi bir zamanda gerçekleşebileceğinden, mesai saatiyle sınırlandırılması mümkün olmayacaktır. Bilimsel araştırma ve bunların sonucunu yayımlama, ders saatleri dışında daha uzun süreli çalışmalar gerektirir. Akademisyenler olarak, “çoğumuz belirtilenden çok daha uzun saatler boyunca çalışır, birçok kez masalarımızda ya da laboratuvarlarımızda sabahlarız (Rosovsky, 1998).”

⁵ Anayasa Mahkemesi gerekçesinde “öğretim üyeleri” şeklinde ifade etse de norm denetimi yapılan kuralda “öğretim üyeleri” değil “öğretim elemanı” ifadesi geçmekte olduğundan ayrıca [elemanı] ifadesi vurgulanmıştır.

Uygulamalı bilimler olarak adlandırılan birçok mühendislik dalında, üniversitede masa başında mesai harcamak bir zaman kaybı olabilir. Çevre mühendisliği, orman mühendisliği, denizcilik mühendisliği gibi alanlarda sahada da çalışma yapmak gerekir. Yine astronomi, jeoloji, ekoloji ve ornitoloji gibi doğa bilimlerinde de üniversitede olmak -eğer üniversite çevresinde bir araştırma yapmıyorsanız- sizi saha çalışmalarından alıkoyacaktır. Birçok sosyal ve beşerî bilimler alanlarında da böyledir: coğrafya, tarih, arkeoloji ve sosyoloji çalışmalarınızda da mutlaka sahada mesai harcamalısınız. Tüm bunları sahada yapmak demek, “üniversiteler ve akademisyenlerin dünyanın bir parçası olması” (Glaser, Halliday, ve Elliott, 2003) ve “ülkeye ve insanlığa hizmet etmek” demektir. Aksi takdirde, salt üniversite içinde yapılacak araştırmalar, “bilginin kendi kendisinin amacı olduğu” varsayımıyla ve “entelektüel bilgiye aşırı vurguyla üniversiteleri kısır hale” getirecektir (Pelikan, 2019).

Çok spesifik bir örnek vermek gerekirse, yıldızlarla ilgili bilimsel araştırma yapan bir astronomun, bu çalışmalarının çoğunu gece yani normal mesai saatleri dışında yapması gerekecektir. Dolayısıyla, bir yandan üzerinde çalışılan bilginin doğası gereği ve diğer yandan bilgiyi üreten akademisyen için mesai saatine uyarak bilimsel araştırma yapmak pratik olarak imkansızdır. Akademisyenler için mesai saati sınırlaması; dersler, danışmanlıklar veya idari görevler için geçerli kabul edilse bile akademisyenliğin asli görevi olan bilimsel araştırmalar için mümkün değildir. Ancak, daha önce açıkladığımız, yirmi dört saat esasıyla kesintisiz sunulması gereken bazı kamu hizmetleri bakımından, özellikle sağlık alanında çalışan akademisyenler için mesai saati uygulanması söz konusu olabilecektir.

7. Danıştay Kararlarında Akademisyenlerin Mesai Saatleri

Üniversitelerin akademisyenler ile ilgili mesai saatleri uygulaması iptal davası vesilesiyle Danıştay kararlarına da konu olmuştur. Öncelikle, yukarıda bahsettiğimiz Anayasa Mahkemesi kararını hatırlayacak olursak, bu karara göre akademisyenler kamu görevlisi olmakla birlikte diğer kamu görevlileri gibi değerlendirilememektedir: “...kamu görevlisi olmakla birlikte genel sınıflandırma içinde ayrı bir yer verilerek kendilerine özgü önem ve değerinde bir meslek sınıfı olduğu belirtilmiştir...bu konuları dikkate alındığında... diğer kamu görevlileri gibi değerlendirmek mümkün değildir.” (Anayasa Mahkemesi, 2010)

Bu ön kabulden de yola çıkarak, Danıştayın akademisyenlerin mesai saatlerine tabi olup olmadığı hakkında verilen bir kararda ise “akademik faaliyetin” unsurları vurgulanmış ve “akademik personel” hakkında mesai takibi yapılmasını akademik faaliyetlere aykırı olarak değerlendirmiştir.

Danıştay; “2547 sayılı Yükseköğretim Kanununda, öğretim elemanlarının mesaiye devam durumlarının kontrolü konusunda getirilmiş bir düzenleme bulunmadığı gibi, öğretim elemanları ile ilgili disiplin cezalarına ilişkin düzenlemelerde herhangi bir özür ve mazeret bulunmaksızın göreve geç gelme veya belirli günler hiç gelmeme gibi fiiller bakımından ilgiliye uygulanacak çeşitli disiplin cezaları öngörülmüştür.

Anayasa'nın 130. maddesinde bilimsel özerkliğe sahip olduğu belirtilen üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının, bilimsel araştırma ve incelemeler yapmaları, derslere girmeleri gibi hususlar ile akademik hayatın niteliği göz önünde bulundurulduğunda, mesaiye devamları açısından, kamu görevlileri gibi değerlendirilmelerine olanak bulunmamaktadır.

Öğretim elemanlarının, üniversitedeki görevlerini aksatmamaları koşuluyla bilimsel çalışmalar için kaynak araştırma, toplantılara katılma ve benzeri nedenlerle görev alanı dışında bulunmaları, akademik faaliyetin ayrılmaz bir unsurudur. Bu açıdan, akademik personele mesai kontrolü yapılması akademik faaliyetin niteliğine aykırı bulunmaktadır. Öğretim elemanlarının verilen görevleri yerine getirdiği, eğitim-öğretim faaliyetinin yürütülmesinde bir aksaklık yaşanmadığı sürece, salt göreve geç gelmenin veya belirli günler

hiç gelmemenin sözleşmenin feshedilmesine yol açmayacağı kabul edilmelidir. Nitekim, göreve geç gelme veya belirli günler hiç gelmeme gibi fiillerin sübuta ermesi durumunda, disiplin kuralları uyarınca fiile uyan disiplin cezasının verilebileceği tabidir.” (Danıştay, 2022a) diyerek akademisyenin çeşitli akademik- bilimsel araştırmalarının olabileceğini ve bu çalışmalar dolayısıyla memur gibi mesai saatlerine tabi olmayacağını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

Danıştayın bu içtihadını üç unsur bakımından ele alabiliriz. Buna göre; birincisi, düzenleme olmadığından, akademisyenlerin mesaiye devam etmelerinin kontrolü hukuken mümkün değildir. İkincisi, akademik çalışmaların niteliği gereği, akademisyenlerin diğer memurlarla aynı değerlendirilmesi olanaklı değildir. Üçüncüsü ise, akademisyenlerin, üniversitede bulunmak suretiyle yapmaları gereken görevlerini aksatmadan, üniversite dışında bilimsel ve akademik çalışma yapmaları mümkündür.

Danıştay başka kararlarında; *“Devlet memurlarının devamsızlıklarının yürüttüğü hizmete doğrudan etkisinin bulunduğu tartışmasızdır. 2547 ve 2914 sayılı Kanunlara tabi öğretim elemanlarının Kanunda tanımlanmış olan görevleri ile 657 sayılı Kanuna tabi memurların yürüttükleri kamu hizmetinin farklı niteliklerde olduğu açıktır.”* (Danıştay, 2022b; 2022c) diyerek, memurların performansının mesailerine devam etmelerine bağlı olduğunu ancak, akademisyenler ile devlet memurlarının yaptığı kamu hizmetinin ayrı nitelikte olduğuna vurgu yapmış ve aksi yöndeki ilk derece mahkemesi kararı hakkında bozma kararı vermiştir. Dolayısıyla, üniversitelerde akademik personel ile idari personelin aynı kamu hizmetini sundukları kabul edilemeyecek, akademik personelin sunduğu kamu hizmetinin (eğitim- öğretim, bilimsel araştırma, danışmanlık vb.) farklı nitelikte olduğu kabul edilecektir.

Danıştay, akademisyenlerin hukuki durumu ve bilimsel- akademik çalışmaların niteliğini vurgulayarak, akademisyenlere çalışma- mesai saatinin zorunlu uygulanamayacağını belirtmiş ise de bu konuda bir ayrıma gitmiştir. Danıştay, tıp fakültesinde görev yapan akademisyenlerle ilgili verdiği bir kararında; *“...tıp fakültelerinin sadece öğrencilerin eğitim aldıkları birimler olmaması, bu birimlerde aynı zamanda sağlık hizmeti sunumunun da yapılması, buna bağlı olarak da burada görev yapan öğretim üyelerine diğer fakültelerde görev yapan öğretim üyelerinden farklı olarak döner sermaye ödemesi yapılması hususları göz önünde bulundurulduğunda, çalışma saatlerine riayet yönünden, tıp fakültelerinde görev yapan öğretim üyelerinin, diğer fakültelerde görev yapan öğretim üyelerinden farklı değerlendirilmesi gerekmektedir. ...*

Bu durumda, 2547 sayılı Kanunda öğretim elemanlarının üniversitede devamlı statüde görev yapacaklarının belirtilmesi, eğitim-öğretim faaliyeti yanında, acil servis, yoğun bakım, ameliyathaneler, yatan hasta klinikleri, ayaktan hasta bakım ve tedavisi gibi sağlık hizmetlerinin de sunulduğu tıp fakültesinde görev yapan öğretim üyelerinin mesai saatlerine uymasının sağlanması amacıyla, personel devam kayıt sistemi oluşturulmasında ve bu uygulamanın akademik personel yönünden sona erdirilmesi istemiyle yapılan başvurunun reddinde hukuka ve kamu yararına aykırılık bulunmamaktadır.” (Danıştay, 2018) demiştir.

Danıştayın bu görüşünde, atıf yapmasa da aslında DMK’da yer alan *“Günün 24 saatinde devamlılık gösteren hizmetlerde çalışma saat ve usulünün tesbiti”* başlıklı 101’inci maddesine (DMK, 1965) dayandığını düşünmekteyiz. Günün yirmi dört saat esasıyla kesintisiz hizmet veren, askerlik, polis- bekçi gibi kolluk ve sağlık hizmetleri bu kapsamda değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, sağlık hizmeti sunulan tıp fakültesi hastanelerinde de kamu hizmeti yirmi dört saat esasıyla kesintisiz olarak verilmektedir. Bu bağlamda Danıştay, tıp fakültesi personeli olan akademik personelin mesailerinin takip edilmesini hukuka uygun bulmaktadır. Genel olarak baktığımızda da üniversitelerde, tıp fakültelerinden başka, zorunlu olarak yirmi dört saat esasıyla kesintisiz hizmet veren başka birimler bulunmamaktadır.

Dolayısıyla mesai takibiyle ilgili bu kararın tıp fakültesi akademik personeline özgü bir karar olduğu da açıktır.

8. Sonuç

Bir kamu hizmeti olarak üniversiteler ve temel kuralları Anayasada düzenlenmiştir. “Yükseköğretim kurumları” başlığıyla yapılan bu düzenleme üniversitelerin ve aynı zamanda akademisyenlerin hak ve görevlerini belirtmektedir. Anayasada vurgulanan “bilimsel özerklik” ve “bilimsel araştırma ve yayın yapma serbestliği” üniversitelerin ve akademisyenlerin görevlerini yerine getirirken sahip oldukları “bilim özgürlüğü” ve “akademik özgürlük” haklarını koruma altına almaktadır.

Akademisyenlerin sahip olduğu özgürlüklerle beraber, sundukları kamu hizmetine ve mensubu oldukları üniversiteye karşı da yükümlülükleri vardır. Bu yükümlülükler Yükseköğretim Kanununda ve bağlı alt düzenlemelerde hüküm altına alınmıştır. Akademisyenlerin üniversiteye karşı temel görevleri; eğitim- öğretim, bilimsel araştırma ve yayın ile danışmanlık yapmaktır. Ancak bunların yanında üniversitelerin akademik yönetimi de zorunlu olarak akademisyenlere bırakılmıştır.

Bir yanda üniversitelerin eğitim- öğretim veya uygulama gibi kamu hizmetini belirli mesai saatlerinde (ya da sağlık alanında sürekli) ve sınıf gibi (ya da hastane) belirli yerlerde sunmaları gereklidir. Diğer yanda ise akademisyenlerin bilimsel araştırma yapma gereklilikleri ancak, bu bilimsel araştırmaların zaman ve mekân sınırı olmaması öne çıkmaktadır. Bu bağlamda kamu hizmetinin gerekleri ile bilimsel araştırmaların yapısı karşı karşıya gelmektedir. Bu durumda, akademisyenin sunacağı kamu hizmeti için öncelikle bilgi üretmesi ve bunun için de bilimsel araştırma yapması gerekliliği öne çıkmaktadır.

Bir akademisyen için bilimsel araştırmalar, zaman olarak mesai saatiyle veya mekân olarak üniversiteyle sınırlandırılmaz. Dolayısıyla akademisyenler için mesai saatlerinin sıkı şartlarla uygulanması mümkün değildir. Üniversitelerde mesai takibi ve disiplin cezası tehdidiyle zaman zaman yapılan uygulamalar akademisyenlerde sıkıntılara sebebiyet vermektedir. Akademisyenlerle ilgili mesai saatleri uygulamasının idari tasarruflara bırakılmaması gereklidir. Bunun için “bilim özgürlüğü” ve “akademik özgürlük” koruma alanları dikkate alınarak uygulama ve hukuki düzenleme yapılmalıdır.

Kaynakça

Makaleler

- Atalay, E. (2010) Bilim Özgürlüğü. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 68(1-2), 3-42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9183/114975>
- Bulut, N. (2005) Bilim Özgürlüğü: İçeriği ve Sınırlandırılması Sorunu. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 9(1-2) 23-39. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebyuhfd/issue/63549/962950>
- Derbil, S. (1950) Kamu hizmeti nedir? *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 7(3) 28-29. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000213
- Ertekin, A. (2006) *Üniversite Yönetimi ve Organizasyonu ve Trakya Üniversitesi 'nde Bir Uygulama* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gören, Z. (2020) Sanat ve Bilim Özgürlüğü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 19 449-457. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iticusbe/issue/56181/765320>

Yurdasever, E. ve Karakaya, A. (2016) İdari Görevlerin Akademisyenlerin Mesleki Gelişimine Etkileri. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 6(2) 485-503. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joiss/issue/30780/323609>

Kitaplar ve Bölümler

Glaser, S., Halliday, M. I. ve Elliott, G. R. (2003) Üniversite mi, çeşitlilik mi? Bilgideki önemli ilerlemeler üniversitenin içinde mi, yoksa dışında mı gerçekleşiyor? Ed. Oğuz N. Baburoğlu. *Eğitimin Geleceği Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması*. (ss. 167-180) Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Günay, D. (2019). *Türkiye'nin Üniversite Sorunu- Yükseköğretimin Trajik Yolculuğu*. Büyüyenay Yayınları.

Kaboğlu, İ. Ö. (2000) Bilim ve Sanat Özgürlüğü. Ed. Korkut Tankueter. *İnsan Hakları*. Yapı Kredi Yayınları.

Pelikan, J. (2019). *Üniversite fikri: Bir yeniden değerlendirme*. Küre Yayınları.

Polat, E. (2022) *Türkiye'de Kamu Personel Sistemi*. MEMURSEN. <https://www.memursen.org.tr/yayinlar/kitaplar/kamupersonelsistemi.pdf>

Rosovsky, H. (1998) *Üniversite Bir Dekan Anlatıyor*. Tübitak Yayınları.

Vatansever, A. ve Gezici Yalçın, M. (2022) *Ne ders olsa veririz*. (5. Baskı) İletişim Yayınları.

Raporlar ve Resmi Yazılar

Kalkınma Bakanlığı. (2018) *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Kamuda İnsan Kaynakları Yönetimi Çalışma Gurubu Raporu*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/KamudaInsanKaynaklariCalismaGrubuRaporu.pdf>

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (20450, 15.03.2018). *7100 sayılı Kanunun Uygulaması*. [Resmi Yazı]

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (36696, 29.05.2017). *Araştırma Görevlisi- Ders Verme*. [Resmi Yazı]

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü. (32261, 12.02.2019) *Mesai Saatleri*. [Resmi Yazı] <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=mesai-saatleri.pdf>

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi Dekanlığı. (2016/1, 18.01.2016) *Mesai Saatleri*. [İç Genelge] <https://dis.erdogan.edu.tr/Files/ckFiles/file/2016 - 1 - İç Genelge.pdf>

Web Siteleri

Üniversiteden, araştırma görevlilerine 8-5 mesai takibi yazısı! (2022). *Memurlar Net*. <https://www.memurlar.net/haber/1012084/universiteden-arastirma-gorevlilerine-8-5-mesai-takibi-yazisi.html>

Ankara Valiliği. (2021). *İlimizdeki Mesai Saatlerinde Yapılan Düzenlemeye İlişkin Basın Açıklaması*. [Basın Açıklaması] <http://www.ankara.gov.tr/ilimizdeki-mesai-saatlerinde-yapilan-duzenlemeye-iliskin-basin-aciklamasi>

- Karaman Valiliği. (2022). *Mesai Saatleri Yeniden Düzenlendi*. [Basın Açıklaması]
<http://www.karaman.gov.tr/mesai-saatleri-yeniden-duzenlendi-09082022>
- İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa. (2023). *Genel Sekreterlik*.
<https://www.iuc.edu.tr/tr/content/yonetim/genel-sekreterlik>
- Anadolu Üniversitesi. (2023). *Genel Sekreterlik*.
<https://www.anadolu.edu.tr/universitemiz/anadolu-hakkinda/genel-sekreterlik/genel-sekreter>
- Karadeniz Teknik Üniversitesi. (2023). *Genel Sekreterlik*.
<https://ktu.edu.tr/genelsekreterlik/genelsekreter>
- Kocaeli Üniversitesi. (2023). *Genel Sekreterlik*. <https://www.kocaeli.edu.tr/genel-sekreterlik>
- Samsun Üniversitesi. (2023). *Genel Sekreterlik*. <https://gensek.omu.edu.tr/birimler/genel-sekreter/>
- Dicle Üniversitesi. (2023). *Genel Sekreterlik*. <https://www.dicle.edu.tr/tr/birimler/genel-sekreterlik/sayfalar/genel-sekreter-5863>
- Adnan Menderes Üniversitesi. (2023). *Genel Sekreterlik*. <https://idari.adu.edu.tr/gensek/>
- Bingöl Üniversitesi. (2023). *Genel Sekreterlik*.
<https://www.bingol.edu.tr/tr/universitemiz/yonetim/genel-sekreter>
- Sakarya Üniversitesi. (2023). *Genel Sekreterlik*. <https://www.sakarya.edu.tr/genel-sekreterlik-s10.html>

Kanun ve Diğer Düzenlemeler

- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (2709, 1982) *T.C. Resmî Gazete* (17863 Mükerrer, 09.11.1982)
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Devlet Memurları Kanunu (675, 1965) *T.C. Resmî Gazete* (12056, 23.07.1965)
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=657&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Yükseköğretim Kanunu (2547, 1981) *T.C. Resmî Gazete* (17506, 06.11.1981)
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2547&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Yükseköğretim Personel Kanunu (2914, 1983) *T.C. Resmî Gazete* (18190, 13.10.1983)
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2914&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun 2880 (1983) *T.C. Resmî Gazete* (18140, 19.08.1983) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17670.pdf>
- Üniversite ve Sağlık Personelinin Tam Gün Çalışmasına ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 5947 (2010) *T.C. Resmî Gazete* (27478, 30.01.2010)
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100130-1.htm>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2009) *Üniversite ve Sağlık Personelinin Tam Gün Çalışmasına ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı*

<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D23/Y3/T1/WebOnergeMetni/1c78497c-fa6a-4dbe-9b28-849ee8a8e475.pdf>

Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun 7100 (2018) *T.C. Resmî Gazete* (30352, 06.03.2018)
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180306-11.htm>

Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 7243 (2020) *T.C. Resmî Gazete* (31102, 17.04.2020)
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417-1.htm>

Yükseköğretim Üst Kuruluşları ile Yükseköğretim Kurumlarının İdari Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname 124 (1983) *T.C. Resmî Gazete* (18228, 21.11.1983)
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18228.pdf>

Üniversitelerde Akademik Teşkilat Yönetmeliği (1982) *T.C. Resmî Gazete* (17609, 18.02.1982)
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10127&MevzuatTur=7&MevzuatTip=5>

Mahkeme Kararları

Anayasa Mahkemesi 29/90 (2010). *T.C. Resmî Gazete* (27775, 04.12.2010)
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/12/20101204-7.htm>

Uyuşmazlık Mahkemesi Hukuk Bölümü 479/626 (2020).
<https://kararlar.uyusmazlik.gov.tr/Karar/Content/fcf4ed9d-1b3b-4f40-9970-033b12474f6d?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 1872/293 (2021).

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 704/997 (2013a)

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 1528/998 (2013b)

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu 1493/1351 (2014)

Danıştay 8. Daire. 4797/4967 (2022a)

Danıştay 8. Daire. 3151/5298 (2022b)

Danıştay 8. Daire. 532/5587 (2022c)

Danıştay 8. Daire. 10203/5038 (2015)

Danıştay 6. Daire. 6373/2004 (2003)

Ekler

T.C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU BAŞKANLIĞI
Personel Dairesi Başkanlığı

Sayı : 82444403-200-299-36696
Konu : Araştırma Görevlisi-Ders Verme

29/05/2017

DAĞITIM YERLERİNE

Doktora, sanatta yeterlik, tıpta uzmanlık veya diş hekimliğinde uzmanlık eğitimi tamamlamış **araştırma görevlilerinin** talepleri halinde, asli işlerini aksatmamak ve haftalık **on iki (12)** saati aşmamak kaydıyla üniversitelerin ilgili yönetim kurullarının onayıyla ders vermelerinin uygun olduğuna, Yürütme Kurulu'nun 11.05.2017 tarihli toplantısında karar verilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

e-İmzalıdır

Süleyman Necati AKÇEŞME
Başkan a.
Genel Sekreter

Dağıtım:
Tüm Üniversite Rektörlüklerine

596

Belgenin Aslı Elektronik İmzalıdır
30.05.2017
Ayşegül ÇAMTEKNE
Bilgisayar İşletmeni

Üniversiteler Mah. 1600.Cad. No:10 06539 Bilkent/ANKARA
Telefon: (0312) 298 70 00 Faks: (0312) 266 47 51
E-Posta: ali.dogan@yok.gov.tr Elektronik Ag: www.yok.gov.tr

Ayrıntılı bilgi için iribütat:
Ali DOĞAN
YÖK Uzman Yrd.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Birnak teyidi <https://ebys.yok.gov.tr/docuplus/integration/yok/SignCheck.aspx?FileDocID=e3b0f6a-3ab9-47a6-8fb9-e325643a9700> adresinden yapılabilir.

Ek 1: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (36696, 29.05.2017). *Araştırma Görevlisi- Ders Verme.* [Resmi Yazı]

T.C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU BAŞKANLIĞI
Personel Dairesi Başkanlığı

Sayı : 82444403-299-E.20450
Konu : 7100 sayılı Kanunun Uygulaması

15.03.2018

TÜM ÜNİVERSİTELERE

7100 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunla yükseköğretim mevzuatında birçok düzenleme yapılmıştır. Bu kanun hükümlerinin uygulanmasına yönelik olarak aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

1- 7100 sayılı Kanunun 29 uncu maddesiyle 78 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye eklenen Ek 24 üncü madde hükmü uyarınca; "yardımcı doçent" kadroları "doktor öğretim üyesi" kadrolarına, "okutman, uzman, çevirici, eğitim-öğretim planlamacısı" kadroları "öğretim görevlisi" kadrolarına başka bir işleme gerek kalmaksızın dönüştürülmüş sayılmıştır.

a) Kurulumuzdan "yardımcı doçent" olarak kullanma izni alınan kadroların atama süreci, 06/03/2018 tarihi itibarıyla 2547 sayılı Kanunun 23 üncü maddesi hükümlerine göre "doktor öğretim üyesi" olarak devam ettirilecektir. Bu tarih itibarıyla yabancı dil çeviri sınavı yapılmayacaktır. Atamalar ise en çok 4 yıllık süre ile yapılacaktır.

b) Kurulumuzdan "uzman, çevirici, eğitim-öğretim planlamacısı" olarak kullanma izni alınan kadroların atama süreci 06/03/2018 tarihi itibarıyla uygulamalı birimlerde görev yapacak "öğretim görevlisi" olarak devam ettirilecektir. Bu kapsamda atanan öğretim görevlilerine 2547 sayılı Kanunun 36 ncı maddesi uyarınca ders yükü şartı getirilmeyecektir.

c) Kurulumuzdan "okutman" olarak kullanma izni alınan kadroların atama süreci 06/03/2018 tarihi itibarıyla "öğretim görevlisi" olarak devam ettirilecektir.

ç) Öğretim görevlisi kadro kullanma izni taleplerinde "ders verecek" öğretim görevlisi mi yoksa "uygulamalı birim" öğretim görevlisi için mi kadro kullanma izni talep edildiği belirtilerek, Yükseköğretim Bilgi Sistemi (YÖKSİS) üzerinden veri girişleri buna göre yapılacaktır.

2- a) 7100 sayılı Kanunun 30 uncu maddesiyle 78 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye eklenen Geçici 4 üncü madde hükmü uyarınca; 06/03/2018 tarihi itibarıyla "yardımcı doçent" kadrolarında bulunanlar "doktor öğretim üyesi" kadrolarına, "okutman, uzman, çevirici, eğitim-öğretim planlamacısı" kadrolarında bulunanlar "öğretim görevlisi" kadrolarına başka bir işleme gerek kalmaksızın atanmış sayıldığından, yükseköğretim kurumlarının bu kapsamda ayrıca bir atama işlemi yapmasına gerek kalmamıştır.

b) "Doktor öğretim üyesi" veya "öğretim görevlisi" kadrosuna atanmış sayılanların önceki kadro unvanındaki atanma süresi sona erdiğinde, yeniden atanacakların "doktor öğretim üyesi" veya "öğretim görevlisi" olarak atama işlemleri yapılacaktır.

c) Daha önceki kadro unvanında sürekli olarak atananlar da sürekli öğretim görevlisi olarak atanmış sayılacağından bu kapsamdakilere 06/03/2018 itibarıyla öğretim görevlisi kadrosuna sürekli olarak atandığı tebliğ edilerek başka bir atama işlemi yapılmayacaktır.

Not: 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu çerçevesinde güvenli elektronik imzalı aslı ile aynıdır.

ç) Yabancı uyruklu öğretim elemanları da "doktor öğretim üyesi" veya "öğretim görevlisi" olarak sözleşmeli olarak çalıştırılmış sayılacağından bunlar hakkında ayrıca bir işlem yapılmayacaktır. Bu kapsamdakilerin sözleşme süresinin uzatılması tekliflerinde yeni unvanlarına göre işlem yapılacaktır.

3- 7100 sayılı Kanununun 34 üncü maddesinin birinci fıkrasında "Mevzuatta "yardımcı doçent"e yapılmış olan atıflar "doktor öğretim üyesi"ne, "okutman", "uzman", "çevirici", "eğitim öğretim planlamacısı"na yapılmış olan atıflar "öğretim görevlisi" ne yapılmış sayılır." hükmü bulunduğundan "Öğretim Üyeliğine Yükseltme ve Atama Yönetmeliği", "Öğretim Üyesi Dışındaki Öğretim Elemanı Kadrolarına Yapılacak Atamalarda Uygulanacak Merkezi Sınav ile Giriş Sınavlarına İlişkin Yönetmelik" ile yükseköğretim kurumlarının öğretim üyesi kadrolarına atama ve yükseltme için belirleyip Kurulumuz tarafından onaylanan ek koşulların yanısıra ilgi diğer yönetmelikler ve Kurul Kararlarımızın kanuna aykırı olmayan hükümlerinin uygulaması devam edecektir.

4- 7100 sayılı Kanun uyarınca "doktor öğretim üyesi" ile "öğretim görevlisi" kadrosuna atanmış ve dönüştürülmüş sayılma işlemleri Yükseköğretim Bilgi Sistemi (YÖKSİS) üzerinde Başkanlığımız tarafından re'sen yapılmıştır.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

 e-imzalıdır

Prof. Dr. Rahmi ER
Başkan Vekili

Dağıtım:

Gereği:

TÜM ÜNİVERSİTELERE

Not: 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu çerçevesinde güvenli elektronik imzalı aslı ile aynıdır.

Üniversiteler Mah. 1600. Cad. No:10 06539 Bilkent Ankara-Türkiye
Telefon: 0(312) 298 70 00
Faks: 0(312) 266 47 59

Bilgi için: Ali DOĞAN
YÖK Uzman Yrd.

KÜRESEL ENERJİ DÖNÜŞÜMÜ: YEŞİL ENERJİ KAVRAMI VE TEŞVİK PROGRAMLARI

GLOBAL ENERGY TRANSFORMATION: GREEN ENERGY CONCEPT AND INCENTIVE PROGRAMS

Pınar Buket KILINÇ PALA¹

Öz

Bu inceleme, yeşil enerji kavramını, yatırım süreçlerini hızlandırabilecek önemli teşvikleri ve fosil yakıt bazlı enerjiden yenilenebilir kaynaklara geçişi etkileyen faktörleri içermektedir. Yeşil enerjiye geçiş faktörleri, farklı enerji politikalarının ve enerji sistemi değişikliklerinin kabulünün yanı sıra enerjiye yönelik birçok davranışı etkilemektedir. Yeşil enerji; enerjinin sürdürülebilirliğini, ekonomik yapıların, teknolojilerin ve kurumların kapsamlı bir şekilde dönüşümünü gerektirmektedir. Tüketicileri sürdürülebilir enerji davranışlarına dâhil etme, yeni teknolojilerin benimsenmesini destekleme ve enerji sistemlerinde politika değişikliklerini teşvik etme konusunda sosyal bilimlerin rolü, göz ardı edilmemelidir. Yenilenebilir enerjinin teşviki, yeşil enerjinin üç ana olumlu yönüyle ilgilidir. Bunlar; çevre üzerindeki sonuçlar, ülkenin kalkınma düzeyi üzerindeki sonuçlar ve sosyal baskıdır. Çevresel etkisi düşük olmayan verimli enerji dönüşüm sistemlerinin geliştirilmesi; yenilenebilir enerjilerin yaygınlaştırılması için önerilen politikalar, sera gazı emisyonunun kısıtlanması ve CO2 tutulmasında son dönemde kaydedilen ilerlemelerden bazılarıdır. Bu makalede, Türkiye'deki yeşil enerji teşviklerinin, teorik, pratik temelleri etkileyen etmenlerle birlikte analiz edilmektedir. Ayrıca enerji teşviklerinin çeşitliliği, bunların etkinliği ve verimliliği hakkında incelemeler sunulmaktadır. Yeşil enerji politikasında başarılı olmuş ve yenilenebilir enerji teknolojilerine hakim olan ülkelerin politikalarının Türkiye'nin koşullarına uygun şekilde geliştirilmesinin faydalarına dikkat çekilmektedir. Yenilenebilir enerji teknolojilerine ilişkin farkındalık, daha temiz bir gelecek için yenilenebilir enerjiye yatırımı teşvik edecek tüm enerji politikalarının ön saflarında yer almalıdır.

Anahtar Kelime: Yeşil Enerji, Yeşil Enerji Politikası, Enerji Dönüşümü, İklim Değişimi, Yenilenebilir Enerji

Abstract

This review includes the concept of green energy, important incentives that can accelerate investment processes, and factors affecting the transition from fossil fuel-based energy to renewable resources. Transition factors to green energy affect many behaviors towards energy, as well as the acceptance of different energy policies and energy system changes. Green energy and sustainability of energy requires a comprehensive transformation of economic structures, technologies and institutions. The role of social sciences in engaging consumers in sustainable energy behaviors, supporting the adoption of new technologies, and encouraging policy changes in energy systems should not be overlooked. The promotion of renewable energy relates to three main positive aspects of green energy. These are consequences on the environment, consequences on the level of development of the country and social pressure. Developing efficient energy conversion systems that do not have low environmental impact and recommended policies for the expansion of renewable energies are some of the recent progress in limiting greenhouse gas emissions and sequestering CO2. In this article, the theoretical and practical foundations of green energy incentives in Türkiye are analyzed together with the factors affecting them. Additionally, reviews of the diversity of energy incentives and their effectiveness and efficiency are presented. Attention is drawn to the benefits of developing the policies of countries that have been successful in green energy policies and mastered renewable energy technologies in accordance with Türkiye's conditions. Awareness of renewable energy technologies should be at the forefront of any energy policy that will encourage investment in renewable energy for future.

Keywords: Green Energy, Green Energy Policy, Energy Transition, Climate Change, Renewable Energy

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, pbuket.kilinc@dpu.edu.tr, Orcid id: 0000-0002-7434-4098

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi:18.09.2023 – Kabul Tarihi: 20.01.2024

DOI:10.17755/esosder.1362565

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 599-610

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. Giriş

Enerji dönüşümlerinin insani ve ekonomik boyutlarının anlaşılması için sosyal ve beşerî bilimlerde yürütülen araştırmalar oldukça önemlidir. Çevre sorunları ve özellikle geleneksel fosil yakıtlardan yeşil enerjiye geçiş konusu, pek çok ülkenin ekonomi politikalarının merkezinde yer almaktadır. Enerjide dışa bağımlı ülkelerde arz güvenliğinin sağlanması, risk oluşturmakta ve doğru planlamalar yapılmasını gerektirmektedir. Fosil yakıt kullanımının iklim krizine etkisi, küresel enerji dönüşümünün gerekliliğine daha fazla dikkat çekmektedir. Yenilenebilir kaynak kullanımının çevreye zararının daha az ve maliyet yönünden fosil enerji kaynaklarına nazaran daha etkindir (Çelikkaya, 2017). Herhangi bir ülkenin enerji geçişini gerçekleştirme yeteneği, büyük ölçüde teknik ilerleme düzeyine bağlıdır. Çünkü, çevre dostu teknolojik önlemlerin ve yeşil finansmanın araştırılması ve oluşturulması gerekmektedir. Bir ülkenin enerji sektörünün yapısını, sürdürülebilir kalkınmanın ihtiyaçları ile uyumlu hale getirmeyi amaçlayan politikaların bütünü olarak tanımlanan ‘yeşil enerji politikası’ kavramı (Pegels vd, 2018), günümüzde kritik öneme sahiptir. Yeşil enerji politikası ve enerjinin sürdürülebilirliği, ekonomik yapıların, teknolojilerin ve kurumların kapsamlı bir şekilde dönüşümünü gerektirmektedir. Yenilenebilir enerjinin gelişimi, toplumsal tercihlere sıkı sıkıya bağlıdır. Yenilenebilir enerji, geleneksel enerji kaynaklarına kıyasla enerji için daha yüksek bir fiyat ödemek ve yatırım maliyetine katlanmak anlamına gelmektedir. Fakat insanları yenilenebilir enerji için daha fazla ödemeye motive etmek, çok zordur. Yenilenebilir enerjinin teşviki, yeşil enerjinin üç ana olumlu yönüyle ilgilidir. Bunlar; çevre üzerindeki sonuçlar, ülkenin kalkınma düzeyi üzerindeki sonuçlar ve sosyal baskıdır (Liobikienė ve Dagiliūtė, 2021).

Yenilenebilir enerji kaynakları açısından oldukça zengin bir bölgede yer alan Türkiye’de, yenilenebilir enerji üretimi artmaktadır. Yenilenebilir enerji arzı, çoğunlukla hidrolik kaynaklar, rüzgâr, güneş, jeotermal ve biyo-kütleden oluşmaktadır. Bu çalışma, 1990 sonrası yenilenebilir enerji yatırımlarında etkili olan faktörleri ve insani etkileri incelemektedir. Yenilenebilir enerji geçişi; sürdürülebilir enerji kaynaklarının ve enerji verimli teknolojilerin benimsenmesini, binalarda enerji verimliliğinin sağlanması için alınan önlemlere yapılan yatırımları, doğrudan ve dolaylı enerji kullanım davranışındaki değişiklikler de dâhil olmak üzere birçok değişikliği içermektedir. Diğer bir ifadeyle, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik teknolojilerin desteklenmesi ve bu kaynakların kullanımının önemli ölçüde artırılması için, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte hedefler sürdürülebilir enerji geçişi için önem arz etmektedir. Yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji geçişinin insani boyutları tartışılırken, farklı enerji politikalarının ve enerji sistemi değişikliklerinin kabul edilebilirliğini inceleyen yaklaşıma ihtiyaç vardır (Steg, Perlaviciute ve Van der Werff, 2015). Sürdürülebilir enerji kaynaklarını ve teknolojilerini benimsemek, enerji verimliliği önlemlerine yatırım yapmak ve enerji kullanım davranışını değiştirmek gibi enerji davranışlarındaki değişikliklerin, iklim değişikliği ve insan davranışının neden olduğu çevresel bozulma ile mücadele etmek için gerekli olduğu belirtilmektedir (Steg vd, 2015). Sürdürülebilir enerji güvenliği için, yenilenebilir enerji kaynaklarına güvenin artması ve toplam enerji talebinin azalması gerekmektedir. Bu ise, enerji arzının ve talebinin dengelenmesi, enerji kullanım alışkanlığının zamanla değiştirilmesi ve ayrıca enerji tüketimini optimize eden teknolojilere yatırım yapılması ile mümkün olabilecektir.

Sürdürülebilir enerji davranışlarına tüketicileri dâhil etme, yeni teknolojilerin benimsenmesini destekleme ve enerji sistemlerinde politika değişikliklerini teşvik etme konusunda sosyal bilimlerin rolü, göz ardı edilmemelidir. Sürdürülebilir enerji geçişini kolaylaştırmada hem özel hem de kamu kuruluşlarının yanı sıra, insan gruplarının önemine de değinilmektedir. Bu süreçte farklı aktörlerin motivasyonlarını anlamak, etkili müdahaleler

belirlemek ve halkın endişelerini dikkate alarak direnci azaltmak ve başarılı bir enerji geçişini teşvik etmek, oldukça önemlidir (Steg vd., 2021). Ayrıca sürdürülebilir enerji geçişi için, karbon salınımının azaltılması ve yenilenebilir enerji üretimine teşviğin önemi oldukça fazladır. Bu yüzden özel hanelerde enerji verimliliğini teşvik etmek ve kolaylaştırıcı uygulamalar geliştirmek öncelikli olmalıdır (Roth, Lowitzsch ve Yıldız, 2023). Diğer taraftan ekonomik olarak yeşil finansın geliştirilmesinin, yenilenebilir enerji işletmelerinin yatırım düzeyini iyileştirebileceğini destekleyen örnekler bulunmaktadır.

Çin'in "Yenilenebilir Enerji Gelişimi için 14. Beş Yıllık Planı²", yeşil ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için düşük karbonlu bir kalkınma politikası önererek, kilit endüstrilerin ve önemli alanların yeşil dönüşümünü sağlamaktadır. Bu nedenle yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımların artırılması, mevcut fosil yakıt ağırlıklı enerji tüketim yapısının dönüştürülmesinde ve sürdürülebilir, kaliteli ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır (Wang ve Fan, 2023). Türkiye'de yapılan ampirik bir çalışmada, karbondioksit emisyonları ile enerji tüketimi, nüfus ve kişi başına düşen gelir arasında pozitif korelasyonlar olduğu ortaya koyulmuştur. Araştırma, yeşil teknoloji inovasyonunun artırılmasının ve yenilenebilir enerji kullanımının teşvik edilmesinin, Türkiye'de karbondioksit emisyonlarının azaltılmasına yardımcı olabileceğini göstermektedir (Shan, Genç, Kamran ve Dinca, 2021). Yenilenebilir enerjinin gelişimine etki eden faktörleri, dünyanın farklı ülkelerindeki kararları, davranışları ve koşulları inceleyerek, ortaya koymaktadır. Nitekim ülkelerin yenilenebilir enerji politikaları birbirinden farklı olacağı gibi bu durumu belirleyen faktörler de aynı değildir. Genel olarak, bu çalışmada incelenen literatür, yenilenebilir enerji, yeşil teknolojik yenilik, yenilenemeyen enerji ve çevresel bozulma arasındaki dinamik ilişkinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayan çalışmaların, farklı disiplinlerin ortak çalışmaları olarak gerçekleştirildiği, yenilenebilir enerji seviyesinin belirleyen faktörlerin ülkeden ülkeye değiştiği ön kabulü ile başlamıştır. Durumu belirleyen koşulların farklı olması, sonucu etkileyen faktörlerin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Ülkeler, politikacılar ve şirketler, riskleri azaltmak için yeşil enerji politikalarında başarılı olmuş ve yenilenebilir enerji teknolojilerine hakim ülkelerin politikalarına benzer uygulamaları, ancak kendi koşullarına uygun şekilde geliştirebilmelidir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, yeşil enerji teşviklerinin teorik ve pratik temellerini araştırmaktadır. Yeşil enerji teşviklerinin çeşitliliği, bunların etkinliği ve verimliliği hakkında toplanan verilerin incelemesini yapmaktadır. Araştırmada yeşil enerji kullanımının önünü açabilecek teşvik politikaları tartışılmaktadır. Temel finansal stratejiler ve bunların yenilenebilir enerji kullanımının teşviki üzerindeki etkileri gözden geçirilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş 20. yüzyılın sonlarına doğru başlamış, fakat yenilenebilir enerjinin verimliliği ve performansındaki iyileşme 2000'li yıllardan sonra artış göstermiştir. Yenilenebilir enerji politikaları, yatırımları, kamu ve özel sektör finansmanı, bu alandaki

² Çin'in Yenilenebilir Enerji Gelişimi için 14. Beş Yıllık Planı: Çin sera gazı üretimi için bir sınırlamaya değinmeden, 2021-2025 yılları arasında enerji yoğunluğunu yüzde 13,5, karbon yoğunluğunu ise yüzde 18 azaltmayı hedeflediğini açıkladı. Detaylı bilgi için bkz: <https://temizenerji.org/2021/03/05/cinin-14-kalkinma-plani-neler-iceriyor-ekonomisini-nasil-sekillendirecek/>

araştırma, geliştirme ve enerji depolama teknolojileri dahil olmak üzere yenilenebilir enerjinin yaygınlaşmasını etkileyen faktörlere genel bir bakış sunmaktadır. Dönüştürücü süreçlerin gerçekte harekete geçiriciliğini ve yenilenebilir enerjiyi yaygınlaştırıcılığını tartışabilmek için, ülke olarak Türkiye seçilmiştir. Ayrıca enerjide dışa bağımlı ve gelişmekte olan ülke kategorisindeki Türkiye'nin ekonomik göstergelerine yansımaları, devam eden çalışma bünyesinde incelenmektedir. Farklı parametrelerin yenilenebilir enerji dönüşümüne etkisi olabileceğinden hareketle, ekonomik, kültürel, teknolojik, ekolojik ve kurumsal gelişmelerle birlikte, yenilenebilir enerjinin toplumsal kabulünü sağlayacağı ve yaygınlaştıracağı iddiasıyla başlayan çalışmanın birinci adımı, literatürü incelemektir. Kapsamlı bir yenilenebilir enerji dönüşümü, dünya çapındaki toplumların yeni bir küresel kalkınma modeline uyum sağlamasını kolaylaştıracaktır. Türkiye'nin yenilenebilir enerji dönüşüm süreci, kısa vaka çalışması şeklinde sunulmaktadır. Sürecin araştırılması ve değerlendirilmesi, bir sonraki bölümde Türkiye'de yenilenebilir enerji politikalarını etkileyen faktörler başlığı altında tartışılan bir dizi kritere dayandırılmaktadır.

3. Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Politikalarını Etkileyen Faktörler

Türkiye, Paris Anlaşması'nın³ hedefleriyle uyumlu enerji sistemlerine ulaşmak için, fosil yakıtlardan yenilenebilir enerjiye geçişin önemini farkına varmıştır. Sürdürülebilir enerji, çevresel bozulmayı azaltırken aynı zamanda ülkenin enerji taleplerini karşılamak için çok önemli bir seçenek sunmaktadır. Türkiye, yenilenebilir enerji projelerini hayata geçirme, sürdürülebilir kalkınma, enerji ithalatını azaltma ve enerji güvenliğini artırma gibi önemli hedeflere ulaşma fırsatına sahiptir. Bu nedenle, Türkiye'de yenilenebilir enerji yatırımı ile ilgili çeşitli risk faktörlerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi önemlidir (Kul, Zhang ve Solangi, 2020). 2000'li yıllarda Türkiye hükümeti, sürdürülebilir kalkınmayı ve daha temiz enerji üretimini teşvik etmek için aktif olarak yenilenebilir enerji teknolojilerine yatırım arayışına girmiştir. Bununla birlikte geleneksel enerji sistemlerini, yenilenebilir enerji kaynaklarıyla değiştirmek için, politikaların zamana yayılması gerekmektedir. Türkiye'nin enerji politikasındaki temel amaçlar; yenilenebilir temiz enerji kaynaklarının, enerji arzındaki payını arttırmak, enerji verimliliğini arttırmak, fosil yakıt kullanımını azaltarak çevre dostu bir enerji politikası izlemek ve enerjide dışa bağımlılığı azaltarak yerli doğal kaynakların kullanımını arttırmaktır. Türkiye'deki yatırım risk faktörleriyle başa çıkmak için en uygun stratejinin, yenilenebilir enerji teknolojisi seçeneklerinin kapsamlı ve açık bir şekilde açıklanması olduğu sonucuna varılmıştır (Kul vd., 2020).

³ Paris Antlaşması: 2015 yılı Aralık ayında Fransa'nın Paris kentinde düzenlenen 21. Taraflar Konferansı'nda, 2020 sonrası iklim değişikliği rejiminin çerçevesi kabul edilmiştir. Anlaşma'nın, küresel ısınmayı sanayi devrimi öncesine göre 2°C'nin oldukça altında tutan ve hatta 1.5°C ile sınırlamayı amaçlayan uzun vadeli bir hedefi vardır. Bu hedef fosil yakıt kullanımının giderek azaltılarak, yenilenebilir enerjiye yönelmesini gerektirmektedir. Tüm emisyonların yaklaşık %98'inden sorumlu 189 ülkenin sunduğu ulusal iklim planları ile iklim değişikliği ile mücadele gerçek bir küresel çaba haline gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz: <https://enerji.gov.tr/evced-cevre-ve-iklim-paris-anlasmasi>

3.1. Coğrafi Avantaj ve Artan Enerji İhtiyacı

Türkiye, yenilenebilir enerji kaynakları açısından oldukça zengin bir bölgede yer almaktadır. Bu yönüyle, yenilenebilir enerji politikaları, enerji talebindeki hızlı artışın karşılanabilmesinde oldukça önemlidir. Diğer bir ifadeyle sürekli artan enerji ihtiyacının karşılanması sorunu; düşük maliyetli ve sürdürülebilir çevre hedefiyle uyumlu yenilenebilir enerji yatırımlarıyla çözülebilecektir. Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji dışa bağımlılığının azaltılması ve çevresel etkilerin minimize edilmesi amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla kullanılması teşvik edilmelidir. Türkiye, coğrafi konumu, artan enerji talebi ve hükümetin destekleyici politikaları sayesinde, son on yılda yenilenebilir enerji sektöründe önemli bir büyüme yaşamıştır. Yenilenebilir enerji ile elektrik üretimi, son on yılda neredeyse üç kat artarak, 2019 yılında toplam elektrik üretiminin %44'ünü oluşturmuştur. Bu başarı, Türkiye'nin On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) hedefi olan %38,8'lik yenilenebilir enerji elektrik üretimi payını aşmıştır. Türkiye, Yenilenebilir Enerji Destek Mekanizması (YEKDEM) aracılığıyla rüzgâr, güneş, biokütle, hidro ve jeotermal enerji santralleri için enerji üreticilerine tarife garantisi sunmaktadır. Ayrıca, bu enerji üreticilerine ek teşvikler, tesis bileşenlerinin Türkiye'de üretilmesi durumunda sağlanmaktadır. Türkiye'nin bu yenilenebilir enerji atılımı, hem enerji arzının güvenilirliğini artırarak dışa bağımlılığı azaltmakta hem de çevre dostu enerji kaynaklarının kullanımını teşvik ederek sürdürülebilir bir enerji geleceğine katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin uygun koşulları göz önüne alındığında, potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için, teknoloji ve altyapı kalitesinin önemli ölçüde iyileştirilmesi gerekmektedir (IEA, 2021). Türkiye yenilenebilir enerji yatırımlarını artırarak eylem planlarında belirtilen üç önemli hedefe ulaşabilir. Bunlar; sürdürülebilir kalkınma, enerji ithalatının azaltılması ve enerji güvenliğinin artırılmasıdır (Esen, 2016). Yüksek potansiyeli ile birlikte yerli ve yenilenebilir kaynakların Türkiye'ye sunduğu avantaj ve fırsatları tam olarak değerlendiren Türkiye, enerji geçiş merkezi olma yolunda da daha güçlü bir konuma geçecektir (Esen, 2016). Yenilenebilir enerji alanında kooperatif yatırımların artması, enerji piyasasında toplum için alternatif yatırım imkânları yaratmaktadır. Türkiye'deki yenilenebilir enerji kooperatifleri, ülkenin batı ve orta bölgelerinde yer alan belirli coğrafi bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Kooperatiflerin tamamı kuruluş aşamasını tamamlamış, ancak birçoğu elektrik dağıtım şirketleriyle sözleşme yapamamıştır. Hukuki süreç uzun zaman almakta ve sonuç olarak birçok kooperatif pes etmektedir (Özgül, Koçar ve Eryaşar, 2020). Enerji sektörü yasa ve yönetmeliklerinde Avrupa Birliği'ne (AB) uyum kapsamında önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiş olsa da yeterli değildir. Türkiye'de yenilenebilir enerji kooperatifçiliği, diğer ülkelerde (örneğin Almanya, ABD ve Danimarka gibi) geliştiği kadar hızlı bir şekilde ilerleyememektedir. Bu durumun temel nedeni, ilgili mevzuatın bu alandaki gelişmeye yeterince izin vermemesidir. Lisansız elektrik üretimine olanak tanıyan yönetmeliğin 2013⁴ yılında yayımlanması ve yenilenebilir enerji kooperatifçiliğinin mevzuata 2016 yılında dahil edilmesi, bu gecikmenin ana nedenleri olarak kabul edilmektedir (Kırar ve Olgun, 2022).

⁴ 2 Ekim 2013 tarihli resmi gazetede yayımlanan elektrik piyasasında lisanssız elektrik üretimine ilişkin yönetmelik hakkında detaylı bilgi için bkz: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/10/20131002-3.htm>.

3.2. Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme ve Krizlerin Etkisi

Yenilenebilir enerji endüstrisinin büyümesi; ekonomik büyüme, finansal kaynakların mevcudiyeti ve enerji fiyatları gibi faktörlere bağlıdır. Diğer bir deyişle; finansal gelişme ve ekonomik büyümenin, yenilenebilir enerji yatırımları ve kullanımı üzerindeki etkileri bulunmaktadır. Ekonomik büyümenin yenilenebilir enerji tüketimi üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca finansal gelişmenin, çevre dostu enerji kaynaklarına olan talebin önemli bir göstergesi olduğunu destekleyen araştırmalar da bulunmaktadır. Örneğin Türkiye üzerine yapılan istatistiksel bir araştırmaya göre, finansal gelişmedeki %1'lik bir artış, yenilenebilir enerji tüketiminde %0,21'lik bir artışa yol açmaktadır (Mukhtarov, Yüksel ve Dinçer, 2022).

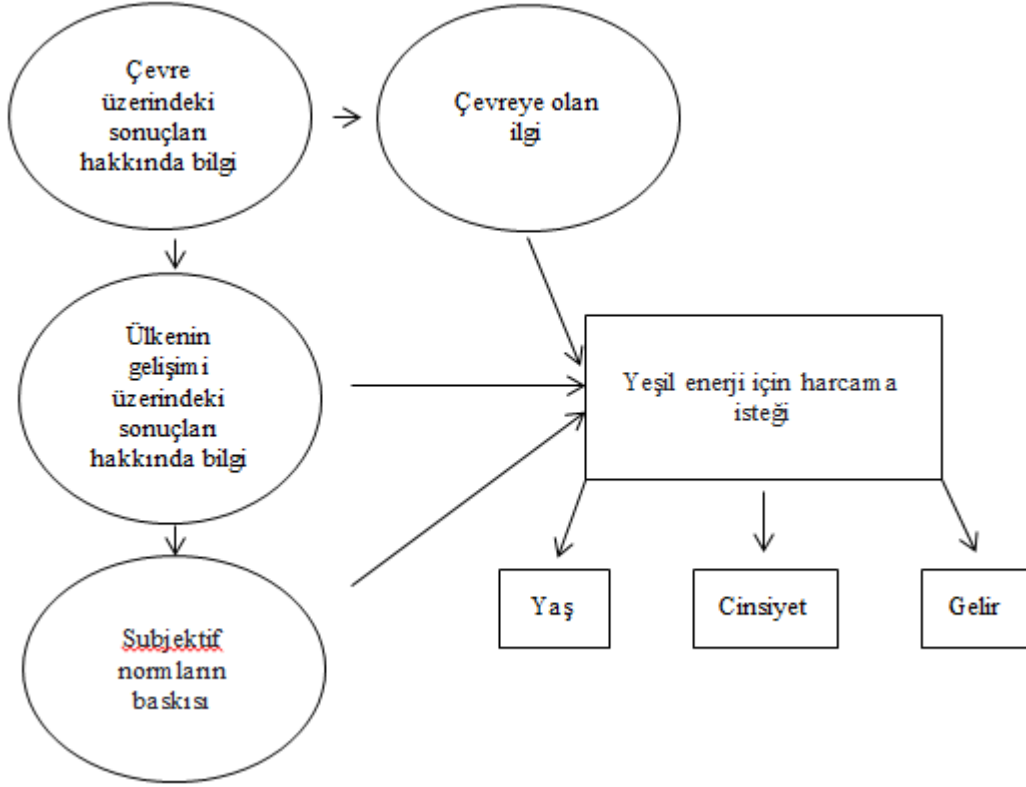
Politika yapımcıların, finansal sistemdeki şirketlerin yenilenebilir enerji kaynaklarına olan taleplerini artıracak gerekli teşvik ve vergi politikalarını uygulamaları tavsiye edilmektedir. Teşviklerle ilgili olarak hükümetler, temiz enerji yatırımcılarına faizsiz kredi verebilmektedir. Ayrıca, yenilenebilir enerji yatırımlarından vergiler kaldırılabilir. Bu hususlar, yenilenebilir enerji yatırım maliyetlerinin düşürülmesi üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Kurulan nedensel bağın sadece Türkiye gibi enerji ithalatında dışarıya bağımlı, gelişmekte olan ülkeler için geçerli olduğu düşünülebilir. Enerji ihraç eden Rusya örneği incelemesinde 1990-2014 arası finansal gelişme, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki nedensel ilişki incelenmiş, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyümeye veya finansal gelişme arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik bulunamamıştır. Rusya'da ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında çift yönlü nedensellik olduğu belirtilirken, yenilenebilir enerji tüketiminin, ekonomik büyümeye veya finansal gelişmeye neden olmadığı ifade edilmektedir (Burakov ve Freidin, 2017). Yapılan çalışmanın bir kısmında, enerji fiyatları ve ekonomik büyüme dikkate alınarak, finansal gelişmenin yenilenebilir enerji tüketimi üzerindeki uzun vadeli etkileri araştırılmıştır. Örneğin Gana'da finansal gelişmenin, yenilenebilir enerji kullanımını olumlu yönde etkilediği, enerji maliyetleri ve ekonomik büyümenin ise olumsuz yönde etkilendiği ortaya koyulmuştur. Gana'nın artan talebini karşılamak ve ekonomik büyümeyle ilgili zorlukları ele almak için, enerji kaynaklarını çeşitlendirilmesi ve uygun maliyetli alternatif enerji seçenekleri araması gerektiği savunulmaktadır (Prempeh, 2023). Yenilenebilir enerji ihtiyacına yönelik teşviklerin genişlemesi, yenilenebilir enerji kullanımının artışında büyük önem arz etmektedir. Finansman kaynaklarının artışının temel belirleyicisi konumundaki faktör ise finansal sistemin altyapısının güçlü olmasıdır. Güçlü bir finansal sistem, ekonomide büyümeyi tetikleyerek enerji kullanımını da artırmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler örneğinde, finansal sistemin gelişmesi, enerji yatırımları için kullanılacak alternatif finansal kaynakları artırmaktadır. Bu da yenilenebilir enerji üretimine katkıda bulunarak yeni teknoloji kullanımını teşvik etmektedir. Ayrıca, gelişmiş bir finansal sistem, yenilenebilir enerji üretimi için gerekli olan fonlara daha kolay erişim sağlayarak bu alandaki yatırımları artırabilir ve ihtiyaç duyulan enerjinin üretilmesine olanak tanır (Doğan ve Özarslan-Doğan, 2021).

Yenilenebilir enerji kullanımının artırılmasında bir diğer önemli etken teknolojidir. Teknolojinin gelişimi, Ar-Ge yatırımları ve patent başvurularındaki artış, inovasyonun teşvik edilmesiyle birlikte verimliliği artırmaktadır. Verimlilik artışı, ilk kurulum maliyetleri yüksek olan yenilenebilir enerji yatırımlarının maliyetlerini azaltarak bu alana olan ilgiyi artırmakta,

bu da yenilenebilir enerji üretiminin artmasına katkı sağlamaktadır (Doğan ve Özarıslan-Doğan, 2021). Yenilenebilir enerji potansiyeli yüksek olan Türkiye'nin ekonomisinin yeşil ekonomi politikasını öncelikli hale getirmesi ve yenilenebilir kaynaklara ağırlık vermesi, cari açığı azaltacak ve finansal sistemi güçlendirecektir. Birçok uluslararası ekonomi, enerji dönüşümü hedeflerine ulaşmak için yol haritalarını tanımlamaktadır. Yenilenebilir enerjiye geçiş hedeflerine ilişkin başarı puanını artırmak için, küresel ekonomilerin aşırı emisyonlu fosil yakıtlar yerine en yeni kaynaklardan yenilenebilir enerji üretimini hızlandırması gerekmektedir. 2022 yılında Çin, Hindistan, Türkiye, Rusya, Endonezya, Meksika'yı içeren bir çalışma, yeşil finansmanın yenilenebilir enerji bağımlılığını ve yenilenebilir enerji geçişini nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlamaktadır. Daha spesifik olarak yenilenebilir enerjiye geçiş için yenilenebilir enerji arz ve talep oranı, enerji tüketiminin GSYİH'ye oranı, enerji üretim esnekliği, enerji tüketimi esnekliği, enerji dönüşüm verimliliği ve yeşil finansman yoluyla Ar-Ge yatırımını incelemiştir. Yeşil finansmanın ekonomik performans, enerji inovasyonu, çevresel sürdürülebilirlik ve yenilenebilir enerji kaynakları ile nasıl bağlantılı olduğunu araştırmış olsa da konu, yenilenebilir enerji bağımlılığının yeşil finansman nedeniyle nasıl bir değişim yarattığı ve yenilenebilir enerjiyi nasıl teşvik ettiği temel alınarak araştırılmış, belirsiz ekonomik ve mali koşullar, artan faiz oranları, sınırlı ekonomik kalkınma ve yeşil yatırımlardaki radikal düşüşle ilişkilendirilmiştir (Wang, Sun ve Iqbal, 2022).

3.3. Sosyal Baskı ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Sosyal, ekonomik ve çevresel sağlığı iyileştirmek için, temiz, yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji gereklidir. Finansal gelişme, ekonomik büyüme ve krizlerin etkisi başlığında değinildiği üzere, bu sonucun ekonomik kalkınma ve üretkenliğe yol açması beklenmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarıyla ilgili beklentilerin tartışılması sosyal baskıyı artıracaktır ve sonuç olarak, enerji güvenliği, sosyal ve ekonomik ilerleme ile ekolojik iyileşme için iklim değişikliğinin hafifletilmesi gibi olumlu geri dönüşleri olacaktır. Yenilenebilir enerji kaynakları ve bu kaynakların çevre kirliliğinin azaltılmasına nasıl katkıda bulunduğu ile ilgili bilgi eksikliğini azaltılması ve yaygın kaynaklar olan güneş ve rüzgâr enerjisi dışındaki kaynakların topluma tanıtılması gerekmektedir. Farklı yenilenebilir enerji kaynakları göz önüne alındığında, katılımcılar rüzgâr enerjisi, biyogaz ve biyoyakıtların, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına katkıda bulunduğu konusunda daha az bilgi sahibi olduğunu gösteren çalışmalar yapılmıştır (Liobikienė ve Dagiliūtė, 2021).

Kaynak: Liobikiené ve Dagiliüté, 2021.

Şekil 1: Yenilenebilir Enerji Kaynağına Yönelimi Belirleyen Faktörler

Türkiye’de yenilenebilir enerji politikaları ve kamuoyu ile çevre politikaları arasındaki bağlantıyı modellemeye çalışırken, dünya geneli yapılan araştırmaları incelediğimizde birtakım genellemelere erişmek mümkündür. Şekil 1’de özetlenen bu faktörler, çevre hakkında bilginin, insanların yenilenebilir enerjiye yönelimde ve ülkenin kalkınma seviyesinde belirleyici olduğu görülmüştür. Özellikle 1974 ile 2015 yılları arasında Avrupa bağlamında, halkın çevresel tutumları ve yenilenebilir enerji politikası çıktıkları hakkındaki verilerin birleştirildiği ampirik çalışmada, halkın çevresel tutumlarının, hükümetlerin yenilenebilir enerji politikası çıktılarının oranı üzerinde önemli ve olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Liobikiené ve Dagiliüté, 2021). Yenilenebilir enerji politikalarının uygulamaya konulmasının ardındaki mekanizmaların, Avrupa devletleri genelinde önemli eğilimleri takip ettiğini göstermektedir. Türkiye’de, hükümetleri ve özel sektörü yenilenebilir enerjiye yatırım ve teşvik konusunda etkili olan, halkın tutumu ve konuya olan yaklaşımı olacaktır. AB, 11 Aralık 2019 tarihinde açıkladığı Avrupa Yeşil Mutabakatı ile 2050 yılında iklim-nötr ilk kıta⁵ olma hedefini ortaya koymaktadır. AB, 2019 yılında duyurulan Avrupa Yeşil Mutabakatı ile 2050 yılında iklim açısından nötr bir kıta olma hedefini belirlemiş ve aynı zamanda sanayinin dönüşümünü gerektiren yeni bir büyüme stratejisi benimsemeyi taahhüt etmiştir. AB, bu hedefe ulaşmak için yeni bir büyüme stratejisi benimseyeceğini ve tüm politikalarını iklim değişikliği ekseninde yeniden şekillendireceğini açıklamıştır. Sanayiden finansmana, enerjiden ulaştırmaya ve binalardan tarıma uzanan bir dizi alanda AB politikalarında kapsamlı değişiklikler öngörülmektedir. Bu strateji, iklim değişikliği odaklı olarak tüm politikaları yeniden şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesinde planlanan eylemler,

⁵ İklim açısından nötr kıta atmosfere salınan karbonun toprak, ormanlar ve okyanuslar gibi karbon yutaklarında emilenden daha fazla karbonun salgılanmadığı bir kıtayı ifade etmektedir.

enerji, ulaşım, sanayi, finans, inşaat, tarım gibi alanlarda AB ekonomisini yeniden şekillendirecek ve her geçen yıl daha fazla ivme kazanacak bir dönüşümün temelini oluşturacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, bu hedefleri belirlemek amacıyla 2021 yılında Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nı hazırlamıştır ve ilgili tüm kamu ve özel sektör kuruluşlarıyla iş birliği yapmayı hedeflemiştir (Yeşil Mutabakat Eylem Planı, 2021). Eylem Planı, karbon düzenlemeleri, yeşil ve döngüsel ekonomi, yeşil finansman, temiz, ekonomik ve güvenli enerji arzı, sürdürülebilir tarım, sürdürülebilir akıllı ulaşım, iklim değişikliği ile mücadele, diplomasi ve Avrupa Yeşil Mutabakatı bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri olmak üzere dokuz ana başlık altında 32 hedef ve 81 eylemi içermektedir. Avrupa Yeşil Mutabakatının Türkiye açısından değerlendirilmesi, tüm ilgili kurumların katılımıyla bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. 2022 yılı Türkiye yenilenebilir enerji görünümü raporunda, 2050 yılında nihai enerji talebinde %50 toplam yenilenebilir enerji payına ulaşılmasını ve buna yönelik yol haritalarının, kaynaklar, teknolojiler ve sektörler bazında belirlenmesinin gerekliliğine dikkat çekilmektedir (Türkiye Yenilenebilir Enerji Görünümü, 2022). Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması (YEKDEM) yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üreten tesislere, belirli bir süre için fiyat garantisi ve çeşitli teşvikler sağlayan bir programdır ve 2011 yılından beri yürürlüktedir. Bu mekanizmanın temel amacı, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etmek ve bu alandaki yatırımları artırmaktır. YEKDEM kapsamında, rüzgâr, güneş, jeotermal, biokütle ve hidroelektrik enerji kaynaklarından elektrik üreten tesisler belirli bir süre için devlet tarafından desteklenmektedir. YEKDEM'de fiyatlar, makroekonomik gelişmelere bağlı olarak değişmektedir. 2023 yılı itibarıyla yenilenebilir enerji santralleri için TL bazlı fiyatları, yabancı para lehine güncellendi, dolar bazında tavan ve taban fiyat getirildi, yararlanacak santraller ve ile yararlanma sürelerinde değişikliğe gidildi. 2016 yılından beri yenilenebilir enerji kaynak alanları yönetmeliği ile yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesinde yeni bir yatırım modeli (YEKA) uygulanmaya başlandı. Bu model ile kamu ile hazine taşınmazları ile özel mülkiyete ait taşınmazlarda bu model oluşturularak yenilenebilir enerji kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılması, yerli katkı oranı yüksek ve ileri teknoloji içeren yenilenebilir enerji tesislerinin devreye alınması amaçlandı (Enerji Görünümü, 2023).

4. Sonuç ve Öneriler

Fosil yakıtların çevresel olumsuzluklarına rağmen enerji kaynağı olarak kullanımı hala yaygındır. Küresel çevresel bozulma ve fosil yakıtların geleceğine yönelik endişeler, politika yapımcıların ve akademisyenlerin yenilenebilir enerji kaynakları, bunların yatırımları ve kullanımları üzerine daha fazla ilgilenmelerine neden olmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları dünya çapında yaygınlaştıkça, finansal gelişme, artan enerji ihtiyacı ve yenilenebilir enerji kullanımı arasındaki dinamik ilişkileri test etmeye çalışan çalışmaların sayısı artmaktadır. Yüksek yatırım maliyetleri, artan enerji fiyatları ve ekonomik krizler yenilenebilir enerji kullanımını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu çalışma devam eden bir projenin ilk basamağıdır. Türkiye için 2023 yılı sonrasında açıklanacak ekonomik verilerle yeni çalışmalar yapılması ve son beş yılda artan yenilenebilir enerji yatırımlarının seyrine ekonominin etkisinin belirlenmesi bu çalışmanın devamında hazırlanacaktır. Böyle bir çalışmanın sürdürülebilirlik ve enerjiyle ilgili politika oluşturma konusunda sosyal baskı oluşturma yönünde olumlu etkileri olacaktır. Bu kısma kadar yapılan incelemelerde ekonomik kalkınmanın, toplumu ve yenilenebilir enerji yatırımlarını olumlu yönde etkileyeceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle finansal kuruluşlar,

yenilenebilir enerji sektörünün gelişmesi için uygun fiyatlı krediler sağlayarak çevresel sürdürülebilirliği desteklemelidir.

Gelecekte yeşil enerji yatırımcılarına teşviklerle ilgili faizsiz finansman kolaylıkları sağlanabilir veya vergi muafiyetleri sağlanabilir. Bu öneriler, politika yapıcıların ve akademisyenlerin konuya dair daha fazla dikkat çekmesi ile öncelikli hale getirilecektir. Diğer taraftan mevcut çalışmanın devamında, yenilenebilir enerjinin sosyal kabulünü engelleyen faktörleri ve motivasyonu artırmak amacıyla bir model geliştirilmesi planlanmaktadır. Böylece gelecekteki çalışmalar, Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyelini göz önünde bulundurarak, yenilenebilir enerjinin sosyal kabulü ve yaygınlaşması için ek faktörler keşfedebilecektir. Bu noktada politikaların teknolojik yeniliği nasıl hızlandırabileceği, çevreyi kirleten faaliyetleri nasıl kısıtlayabileceği, yeşil büyümeyi nasıl teşvik edebileceği ve sosyal adaleti nasıl sağlayabileceği planlanmalıdır. Koordineli politika paketleriyle hem iklim hem de enerji politikalarının gelişimi birlikte yürütülmelidir. Ülkeler, politikacılar ve şirketler, riskleri azaltmak için yeşil enerji politikasında başarılı olmuş ve yenilenebilir enerji teknolojilerine hakim ülkelerin politikalarını ancak kendi koşullarına uygun şekilde geliştirebilir.

Türkiye, yakın coğrafyasından Almanya'nın enerji politikalarını ve teknolojilerini dikkate alabilir ve Avrupa Yeşil Mutabakatının hedeflerine yoğunlaşabilir. Uluslararası çevre topluluğu ve bazı öncü ülkeler, gelişmekte olan ülkeleri düşük karbonlu enerji gelişimini teşvik edecek yeşil enerji ve yenilenebilir enerji politikaları benimsemeye teşvik etmektedir. Bu politikaların benimsenmesinin itici güçlerini, ABD, Almanya, Çin özelinde çalışan ve araştıran birçok yayın ve rapor bulunabilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yeşil enerji politikalarının benimsenmesine neden olan faktörler hakkında çok fazla çalışmaya rastlanmamaktadır. Yeşil enerji yatırımları ve faaliyetlerinin, dünya çapında enerji geçişleri hızlandıkça önümüzdeki yıllarda gelişmesi beklenen endüstrilere önemli ekonomik fırsatlar getirecektir. Diğer gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye'nin de enerji ihtiyacı oldukça fazladır. AB'ye aday ülke olan Türkiye de kamu politikası aktörleri tarafından oluşturulan yasal ve idari düzenlemeler yenilenebilir enerji politikalarının başarısını doğrudan etkilemektedir. Türkiye yenilenebilir enerji faaliyetlerini düzenleyen yasaları çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda bu tür yasalara gerektiği gibi uyulup uyulmadığını da denetlemektedir. Avrupa Komisyonu'nun yayınladığı ilerleme raporları Türkiye'nin benimsediği politikalar üzerinde işlevsel bir etkiye sahiptir. Bu raporlarda AB'nin ortaya koyduğu tespitler ve beklentiler, bir takım kamu politikası düzenlemelerini zorunlu kılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılında, daha verimli cihazlara, elektrikli araçlara ve enerji tasarruflu binalara yapacağı harcamalarla bu ekonomik fırsatlardan yararlanabilecek ve daha fazla istihdam fırsatı sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Burakov, D., & Freidin, M. (2017). Financial development, economic growth and renewable energy consumption in Russia: A vector error correction approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(6), 39-47.
- Çelikkaya, A. (2017). Yenilenebilir enerjinin tevikine yönelik uluslararası kamu politikaları üzerine bir inceleme, *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran 2017; 172: 52-84
- Doğan E. & Özarslan-Doğan, B. (2021). Finansal Gelişme ve İnovasyon, Türkiye'de yenilenebilir enerji üretimini artırıyor mu?. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 16(2), 783-797.
- Esen, Ö. (2016). Security of the energy supply in Turkey: prospects, challenges and opportunities. *International J. Energy, Economics and Policy*, 6(2), 281-289.
- IEA (2021). *Turkey 2021*. IEA, Paris. erişim adresi: <https://www.iea.org/reports/turkey-2021>.
- Kırar, A.M. & Olgun, H. (2022). Türkiye'de enerji kooperatiflerinin güçlü, zayıf, fırsat, tehdit yönleri ve politik, ekonomik, sosyolojik, teknolojik etkenler analizleri ile değerlendirilmesi. *Politeknik Dergisi*, (in press).
- Kul, C., Zhang, L., & Solangi, Y. A. (2020). Assessing the renewable energy investment risk factors for sustainable development in Turkey. *Journal of Cleaner Production*, 276, 124164.
- Liobikienė, G., & Dagiliūtė, R. (2021). Do positive aspects of renewable energy contribute to the willingness to pay more for green energy?. *Energy*, 231, 120817.
- Mukhtarov, S., Yüksel, S., & Dinçer, H. (2022). The impact of financial development on renewable energy consumption: evidence from Turkey. *Renewable Energy*, 187, 169-176.
- Özgül, S., Koçar, G., & Eryaşar, A. (2020). The progress, challenges and opportunities of renewable energy cooperatives in Turkey. *Energy for Sustainable Development*, 59, 107-119.
- Pegels, A., Vidican-Auktor, G., Lütkenhorst, W., & Altenburg, T. (2018). Politics of green energy policy. *The Journal of Environment & Development*, 27(1), 26-45.
- Prempeh, K. B. (2023). The impact of financial development on renewable energy consumption: new insights from Ghana. *Future Business Journal*, 9(1), 1-13.
- Roth, L., Lowitzsch, J., & Yildiz, Ö. (2023). Which (co-)ownership types in renewables are associated with the willingness to adopt energy-efficient technologies and energy-conscious behaviour? data from German households. *Energy Policy*, 180, 113683.
- Sabancı Üniversitesi İstanbul Uluslararası Enerji ve İklim Merkezi (2022), Türkiye yenilenebilir enerji görünümü raporu. https://iicec.sabanciuniv.edu/sites/iicec.sabanciuniv.edu/files/inline-files/Türkiye_Yenilenebilir_Enerji_Görünümü_Kitap_Türkçe_.pdf (erişim tarihi: 11.01.2024)
- Shan, S., Genç, S. Y., Kamran, H. W., & Dinca, G. (2021). Role of green technology innovation and renewable energy in carbon neutrality: a sustainable investigation from Turkey. *Journal of Environmental Management*, 294, 113004.
- Steg, L., Perlaviciute, G., & Van der Werff, E. (2015). Understanding the human dimensions of a sustainable energy transition. *Front. Psychol*, 6, 805. doi: 10.3389/fpsyg.2015.00805.

- Steg, L., Perlaviciute, G., Sovacool, B. K., Bonaiuto, M., Diekmann, A., Filippini, M., ... & Woerdman, E. (2021). A research agenda to better understand the human dimensions of energy transitions. *Front Psychol*, 12, 672776.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı (2021). Yeşil mutabakat eylem planı. https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT%20YEŞİL.pdf?utm_source=aposto (erişim tarihi: 10.08.2023)
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş. (2023). Enerji görünümü 2023. <https://yesilhaber.net/wp-content/uploads/2023/12/enerji-gorunumu-2023.pdf> (erişim tarihi: 12.01.2024)
- Wang, F. (2023). Green finance and investment behavior of renewable energy enterprises: a case study of China. *International Review of Financial Analysis*, 87, 102564.
- Wang, S., Sun, L., Iqbal, S. (2022). Green financing role on renewable energy dependence and energy transition in E7 economies, *Renewable Energy*, 200, 1561-1572, 0960-1481.

LOJİSTİK HİZMET KALİTESİ BİLEŞENLERİNİN TEDARİKÇİ SEÇİM TERCİHLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: HEPSİBURADA.COM SİTESİ MÜŞTERİ YORUMLARI İÇERİK ANALİZİ

THE EFFECT OF LOGISTICS SERVICE QUALITY COMPONENTS ON SUPPLIER
SELECTION PREFERENCES: CONTENT ANALYSIS OF CUSTOMER REVIEWS ON
HEPSİBURADA.COM

Kadir Kaan GÖNCÜ¹

Öz

Oyun kurallarını belirleyen en büyük aktör: "Tüketici". Müşteri istek ve beklentilerini dikkate almadan arz edilen hiçbir mal veya hizmet ürününün piyasada tutunma şansının olmadığı net bir şekilde görülmektedir. Klasik pazarlama anlayışının "Ne üretirim onu satarım" şeklinde sloganlaşan yaklaşımı, tüketicilerin deneyimlerini rahatlıkla paylaştıkları modern iletişim dünyasında artık eskisi kadar rağbet görmemektedir. Pandemi dönemiyle birlikte talep seviyesi dikkat çekici bir oranda artan internet alışverişlerine ait müşteri deneyimleri incelendiğinde, ürünlerin teknik özellikleri ve niteliklerinin yanısıra tedarikçilerle yaşanan olumlu veya olumsuz tecrübelerle ait yorumlarının da önemli bir seviyede olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, müşteri istek ve beklentilerini karşılama düzeyi olarak ifade edilen kalite kavramına ait önemli bir boyut olarak tanımlanan "Lojistik hizmet kalitesi" bileşenlerine ait tüketici yorumları üzerinden bir nitel içerik analizi yapmak ve ilgili alanda faaliyet gösteren işletmelere bir yol haritası oluşturmak amaçlanmaktadır. Çalışmada gerçekleştirilen sistematik literatür araştırması iki aşamalı planlanmıştır; ilk aşamada alanyazın içerisinde araştırma yapılan konuya ilişkin çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin tercih sıklıkları ve ilişkileri bir bibliyometrik analiz ile belirlenmiş, sonraki aşamada ise bu belirlenen anahtar kelimelerin tüm veritabanlarında sistematik olarak taraması gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda, müşteri yorumları içerisindeki kodlamalar incelendiğinde; Teslimat hızı (143), Paketleme kalitesi (92) ve Tedarikçi güvenilirliği (85) kriterleri sırasıyla yer almaktadır. Çakışan kodlar yorumlandığında ise; Teslimat hızı ve Paketleme kalitesi kodlarının metin içerisinde aynı yorumda 22 defa birlikte yer aldığı, Teslimat hızı ile Sorunsuz teslimat kodlarının 15 defa ve Teslimat hızı ile Tedarikçi güvenilirliği kodlarının ise 13 defa birlikte yer aldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Hizmet Kalitesi, Tedarikçi Seçimi, İçerik Analizi, Lojistik

Abstract

The biggest actor that determines the rules of the game: "Consumer". It can be clearly seen that no good or service product offered without considering customer requests and expectations has a chance to hold on to the market. In the modern communication world, where consumers share their experiences easily, the sloganized of the classical marketing approach, "I sell what I produce", is no longer as popular as it used to be. When the customer experiences of internet shopping, the demand level of which has increased at a remarkable rate with the pandemic, are examined, it is seen that the comments regarding the positive or negative experiences with the suppliers are at a significant level, as well as the technical features and qualities of the products. This study aims to make a qualitative content analysis and to create a roadmap for businesses operating in the relevant fields, based on consumer comments on the "Logistics service quality" components, which is defined as an important dimension of the concept of quality, which we can express as the level of meeting customer demands and expectations. The systematic literature research carried out in the study was planned in two stages. In the first stage, the frequency of preference and relations of the keywords used in the studies on the subject of the research in the literature were determined by a bibliometric analysis, and in the next stage, these determined keywords were systematically scanned in all databases. As a result of the analysis, when the encodings in the customer comments are examined; Delivery speed (143), Packaging quality (92) and Supplier reliability (85) criteria are listed respectively. When the conflicting codes are interpreted; it is seen that the codes of Delivery speed and Packaging quality are included 22 times together in the same comment text, Delivery speed and Trouble-free delivery codes are 15 times, and Delivery speed and Supplier reliability codes are 13 times together.

Keywords: Logistics Service Quality, Supplier Selection, Content Analysis, Logistics

¹ Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Edirne Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, kkaangoncu@trakya.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4810-6336

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 19.09.2023 – Kabul Tarihi: 01.01.2024

DOI:10.17755/esoder.1363159

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 611-626

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makedir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. GİRİŞ

Tüketici üzerinde tatmin sağlanması amacı ile oluşturulan fiziksel dağıtım ve tedarik uygulamalarındaki kalite, lojistik hizmet kalitesi olarak ifade edilmektedir. Birçok yönden müşteri memnuniyeti ve sadakatine etki eden bir unsur olan lojistik hizmet kalitesine ilişkin işletme performansı, tedarikçi tercihini doğrudan etkileyen bir öge olarak akademik çevrenin dikkatini çekmiştir.

Türkiye'nin, ziyaretçi ve satış verimliliği açısından yüksek potansiyele sahip bir çevrimiçi alışveriş sitesinde gerçekleştirilen içerik analizinde, kullanıcı yorumlarının değerlendirilmesi için ürün tercihi olarak bir cep telefonu modeli kullanılmıştır. Ürünün cep telefonu olarak belirlenmesinin temel sebepleri arasında; cinsiyet, yaş grubu, gelir seviyesi gibi ayırıcı kriterlerin bulunmayışı gelmektedir. Bu ayrımı mümkün kılabilmek adına ürün tercih edilirken çevrimiçi alışveriş sitesinde, hakkında en çok yorum yapılan telefon modeli kullanılmış ve varsayılan sıralama tipinde karşılaşılan ilk 400 yorum analiz edilmiştir. Sözkonusu telefon modeli hakkında çalışma yapılmaya başlandığı 23/04/2023 tarihi itibarıyla 22266 yorum bulunmaktadır.

Çalışmada gerçekleştirilen sistematik literatür araştırması iki aşamalı planlanmıştır; ilk aşamada alanyazın içerisinde araştırma yapılan konuya ilişkin çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin tercih sıklıkları ve ilişkileri bir bibliyometrik analiz ile belirlenmiş, sonraki aşamada ise bu belirlenen anahtar kelimelerin tüm veritabanlarında sistematik olarak taraması yapılmıştır.

Çalışmanın ana amacı, lojistik hizmet kalitesinin bileşenlerini oluşturan boyutları referans alarak nitel bir analiz yapmak ve ilgili alanda faaliyet gösteren işletmelere yol haritası oluşturacak kriterlerin ağırlıklarını yorumlamaktır.

Çalışmada, nitel içerik analizi kullanılmış olup verilerin kodlanarak yorumlanabilmesi amacıyla MAXQDA Analytics Pro programı tercih edilmiştir.

2. TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ

Tedarik Zinciri Yönetimi (TZY); müşterilerin doğru ürüne, doğru yer ve zamanda, doğru fiyata, mümkün olduğunca düşük maliyet ile ulaşmasını sağlayan; malzeme, para ve bilgi akışının tümleşik yönetimidir (Sen, 2006). Tedarik Zinciri (TZ); süreç içinde kullanılan gereçlerin elde edimiyle başlayıp malzemenin tüketim ürünü haline getirilmesi ve tüm bu ürünlerin son kullanıcılara dağıtımını işleminin yapıldığı bir ağ olarak tanımlanmaktadır (Min & Zhou, 2002).

Tedarik zinciri yönetiminin hedefi, bir şirketin iç kaynaklarını dış kaynaklarla bütünleştirerek verimli çalışmasını sağlamaktır. Amaç; daha iyi üretim kapasitesi, pazar duyarlılığı ve müşteri-tedarikçi ilişkileri gibi şirketin genel performansını teşkil eden değerlerin artırılmasıdır. TZY'yle, hammadde tedarikinden ürün imalatına ve nihai ürünlerin tüketicilere dağıtılmasına kadar TZ boyunca bilinçli kararların oranı arttırılabilir (Alkusal, 2006).

2.1. Tedarikçi Seçimi

Tedarikçi seçiminde kullanılan kriterlere ilişkin önem seviyeleri, üretim sistemlerinde ve müşteri beklentileri özelinde ortaya çıkan farklılıklar sonucunda değişim göstermiştir. Örneğin: Tam Zamanında Üretim/Just In Time (JIT) benzeri üretim yaklaşımlarında; teslimatta güvenilirlik ve üretim kalitesi benzeri kriterler, en az fiyat kriteri seviyesinde önem taşımaktadır (Weber, Current & Desai, 2000).

3. LOJİSTİK HİZMET KALİTESİ

Ürüne ilişkin tüketici tatmini sağlamak amaçlı sürdürülen tedarik uygulamaları ve fiziksel dağıtımına ilişkin kalite, lojistik hizmet kalitesi olarak tanımlanmaktadır. Lojistik hizmet kalitesi, hizmet üreten işletmeyle dış kaynak kullanımını tercih eden işletme arasında, gelecek dönemlere yönelik gelişim elde edilebilmek ve iki yönlü performans artışı sağlamak için son derece önemli olup aynı zamanda iki işletme için de tüketici beklentileriyle aynı doğrultuda pozitif bir müşteri algısının geliştirilmesi, bağlılık ve sadakat sağlanması açısından da oldukça önemlidir. Tüketiciler, uzun vadeli sağlam ilişkilerin kurulması ve kesintisiz bir etkileşimin sonucunda işletmeye sadakat ve bağlılık göstermektedir. Lojistik hizmet kalitesi, birçok yönü ile müşteri memnuniyeti ve sadakatine etki eden bir unsurdur. Özellikle de; güvenilirlik, hız ve hizmet sunumunun kalitesi, olumlu etkilerin oluşumuna büyük oranlı katkı sağlamaktadır (İlhan, 2021).

Rakiplerine karşı avantaj sağlamak isteyen işletmeler için hizmet kalitesi, önemli bir destek noktasını oluşturmakta, müşteri memnuniyeti sağlama ve müşteri tutma gibi konular açısından tüketicinin satın alma karar sürecinde olumlu bir etkisi vardır (Karadeniz & Işık, 2014).

4. LİTERATÜR

Sistemik literatür çalışması iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiş olup; ilk aşamada alanyazın içerisinde araştırma yapılan konuya ilişkin çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin tercih sıklıkları ve ilişkileri bir bibliyometrik analiz ile belirlenmiş, sonraki aşamada ise bu belirlenen anahtar kelimelerin tüm veritabanlarında sistemik olarak incelenmesi yapılmıştır.

4.1. Bibliyometrik Analiz

Bibliyometrik analiz, aşağıda belirlenen kelime gruplarıyla ilişkili bulunan çalışmaları kapsayacak şekilde "Web of Science" ve "Scopus" veritabanlarından alınan çıktılar kullanılarak VOSviewer programı ile gerçekleştirilmiştir.

"Lojistik Hizmet Kalitesi" OR "Logistics Service Quality" (Web of Science: 229 Makale)

Şekil 1: Web of Science veritabanı anahtar kelime analizi

"Lojistik Hizmet Kalitesi" OR "Logistics Service Quality" (Scopus: 309 Makale)

Şekil 2: Scopus veritabanı anahtar kelime analizi

4.2. Literatür Analizi

Kapsamlı bir literatür incelemesi yapabilmek amacıyla geniş ölçekli bir çalışma yürütülmüş ve: Scopus, Science Citation Index, ScienceDirect, Social Sciences Citation Index, IEEE Xplore Digital Library, Arts & Humanities Citation Index, British Library EThOS, Emerald Insight, Springer Nature eBooks veritabanları seçilerek 2003-2023 yılları arasında tam metnine erişilebilen hakemli akademik dergilerde Türkçe ve İngilizce dillerinde yayınlanmış çalışmalara ilişkin bir araştırma yapılmıştır.

Geniş ölçekli ve tarafsız bir yazın seçimi yapabilmek amacıyla; "lojistik hizmet kalitesi", "logistic service quality", "logistics service quality", "müşteri sadakati", "customer loyalty", "müşteri memnuniyeti" ve "customer satisfaction" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. EBSCOhost sistem altyapısı kullanılarak belirlenen veritabanlarında ve belirlenen zaman aralıklarında anahtar kelimelerle belirlenmiş filtreleme kısıtlarına göre yapılan taramalar sonucu ortaya çıkan yazın sayıları aşağıdaki gibidir (Anahtar kelimeler yazınların "Title/Başlık", "Abstract/Özet" ve "Keywords/Anahtar Kelime" kısımlarında aranmıştır).

("lojistik hizmet kalitesi" OR "logistic service quality" OR "logistics service quality") AND ("müşteri sadakati" OR "customer loyalty" OR "müşteri memnuniyeti" OR "customer satisfaction") anahtar kelimeleri kullanılarak ulaşılan ve incelemeye alınan makale sayısı 39 adettir.

Tablo 1: Literatür Tablosu

Yazarlar ve Yıl	Açıklama
(Mentzer, Myers & Cheung, 2004)	Lojistik hizmet müşterilerinin yatay ve dikey sınıflamalarını belirlemek için LSQ bileşenlerinin kullanılabileceği ve kültürel-organizasyonel özelliklerin LSQ-müşteri memnuniyeti ilişkisini değiştirebileceğinin savunulduğu bir çalışma.
(Chow, Choy, Lee & Lam, 2007)	Bilgi iletişim ve karar destek teknolojilerinin karar verme sürecine yardımcı olacak şekilde yerleştirmek için akıllı bir Karar Destek Sisteminin, yani Bilgi ve Analitik Tabanlı Akıllı Sistemin kullanımının açıklandığı bir çalışma.

- (Gil Saura, Ruiz Molina & Servera Frances, 2008) Önerilen yapısal eşitlik modellerinin ampirik olarak iki farklı örnekleme test edildiği, teknolojinin, lojistik hizmet kalitesi üzerindeki etkisini inceleyerek pazarlama kanalının farklı düzeylerinde müşteri memnuniyeti ve sadakati açısından firma sonuçları üzerindeki etkilerinin analiz edilmesinin amaçlandığı bir çalışma.
- (Bienstock & Royne, 2010) Endüstriyel müşteriler arasında teknoloji kullanımı ve kabulü ile kalite algısı ve lojistik hizmetlerden memnuniyet arasındaki ilişkileri araştırmak için bilgi teknolojisi literatüründen teknoloji kabul modelini kullanıldığı ve önerilen modeli test etmek için, WebSurveyor kullanılarak çevrimiçi bir anketin, endüstriyel satın alma müdürlerinden oluşan iki meslek örgütünün üyelerinden oluşan örneklem gruplarına uygulandığı bir çalışma.
- (Garver, Williams & LeMay, 2010) Maksimum fark ölçeklemesinin, geleneksel yöntemlerden kaynaklı sınırlamaların üstesinden gelerek lojistik özellik önemini ölçmede geçerliliği artıracak yeni bir araştırma metodolojisi olarak tanıtmanın amaçlandığı bir çalışma.
- (Gil-Saura, Servera-Frances & Fuentes-Blasco, 2010) İşletmeden işletmeye ilişkilerde lojistik değer nelerden oluştuğu ve nasıl oluştuğu konusundaki bilgilere katkıda bulunmanın amaçlandığı çalışmada, değiş tokuş perspektifinden algılanan değere ilişkin literatür incelemesinden elde edilen teorik bir çerçeveye dayanarak, lojistik değer öncüllerini ve sonuçlarını belirlemek için ampirik bir analiz yürütülmüş ve yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır.
- (Rao, Goldsby, Griffis & Iyengar, 2011) Elektronik lojistik hizmet kalitesi için yeni bir kavram sunan ve 260 çevrimiçi perakendeciye ilişkin arşiv verilerini kullanarak, çevrimiçi yerine getirme kalitesi ile müşterilerin elde tutulması arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada, yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır.
- (Çerri, 2012) Arnavutluk'ta bir toptan satış şirketinin perakende müşterileri arasında kişisel ankete dayalı olarak yapılan yapısal eşitlik modeli ile lojistik faaliyetlerin; müşteri sadakati, bağlılığı ve performansı üzerindeki rolünün incelendiği bir çalışma.
- (Jang, Marlow & Mitroussi, 2013) Güney Kore'deki 227 nakliye komisyoncusundan bir posta anketi yoluyla toplanan veriler kullanılarak yapısal eşitlik modelinin uygulandığı, konteyner taşımacılığı için nakliyeciler sadakati yaratmada lojistik hizmet kalitesinin rolünün araştırıldığı bir çalışma.

- (Servera-Frances, Arteaga-Moreno, Gil-Saura & Gallarza, 2013) Lojistik hizmet kalitesi ve fedakarlıkların, lojistik değerin oluşumuna katkıda bulunduğu ancak hizmet kalitesinin aynı zamanda memnuniyetin önemli bir belirleyicisi olduğunun yapısal bir model sağlanarak sunulduğu bir çalışma.
- (Bouzaabia, Allard & Semeijn, 2013) Mağaza imajı, memnuniyet ve sadakat niyetleri gibi müşteri çıktılarını belirlemede mağaza içi lojistiğin rolünün araştırıldığı çalışmada, lojistik hizmet kalitesi, hizmet mantığı, mağaza imajı ve müşteri sadakati alanlarında mevcut araştırmalara dayalı olarak bir modelin geliştirilmesi için yapısal eşitlik modelinin kullanıldığı bir çalışma.
- (Jang, Kwon & Kim, 2014) Lojistik pazarı için bir lojistik hizmet kalite indeksi geliştirmenin amaçlandığı çalışmada; müşteri memnuniyeti, yeniden satın alma niyeti ve uzun vadeli ortaklık niyeti arasındaki ilişkiler test edilmiştir.
- (Lin, Luo, Cai, Ma & Rong, 2016) Müşteri, e-perakendeci ve üçüncü taraf lojistik sağlayıcı üçlü görünümünü kullanarak elektronik ticaret bağlamında müşteri memnuniyetini tetikleyen kalite faktörlerini keşfederek, hizmet etkilerini araştırmanın amaçlandığı bir çalışma.
- (Otsetova, 2016) Bulgaristan kurye sektöründe lojistik hizmet kalitesi ölçüm araçlarının geçerliliğini doğrulamanın amaçlandığı bir çalışma.
- (Otsetova, 2017) Kurye hizmetleri sektöründe; hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve sadakat arasındaki ilişkileri araştırıp analiz ederek kavramsal bir model önerisinin sunulduğu bir çalışma.
- (Sohn, Woo & Kim, 2017) İşletmelere, müşteri memnuniyetini artırmak için lojistik hizmet kalitelerini nasıl yönetecekleri konusunda yararlı bilgiler sağlamanın amaçlandığı bir çalışma.
- (Ma, 2017) Lojistik hizmet kalitesinin bir boyutunun (teslimat süresi) nakliye ücretleri ve satın alma önemi ile etkileşiminin bir e-ticaret bağlamında müşteri memnuniyeti ve satın alma niyetleri üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir çalışma. Sonuçlar artan teslimat süresinin, müşterilerin belirsizlik ve risk algılarını önemli ölçüde artırdığını ve bu durumda memnuniyeti azalttığı ve satın alma niyetini olumsuz etkilediğini göstermiştir.

- (Hartono, Santoso & Prayogo, 2017) Müşteri duygusal tatmini ve müşteri memnuniyeti ile ilgili iyileştirmeler için daha yenilikçi fikirler üreteceği umulan Kansei Engineering, Kano ve Kalite fonksiyon konuşlandırmasının birleşik modelinin önerildiği bir çalışma.
- (Özgül, Börühan & Tek, 2017) Yapısal eşitlik modeli kullanılarak; satın alma öncesi, satın alma anı, satın alma sonrasını kapsayan ve siparişlerin yerine getirilmesi sürecini oluşturan boyutların birbirleri ile olan ilişkilerinin incelendiği bir çalışma.
- (Fernandes, Moori & Filho, 2018) Lojistik yetenekler ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkide aracı bir faktör olarak lojistik hizmet kalitesinin kullanıldığı ve bunun için Brezilya madeni yağ pazarındaki 117 şirketle tanımlayıcı tipte keşifsel araştırmanın yapıldığı bir çalışma.
- (Russo, Confente & Masorgo, 2019) Kullanım kolaylığı ile tüketici memnuniyeti ve sadakati arasındaki doğrudan ilişkiyi doğrulayarak mevcut modellerin genişletilmesine katkıda bulunmanın amaçlandığı bir çalışma.
- (Han & Xie, 2019) Çevrimiçi alışveriş lojistiği hizmet kalite seviyesinin iyileştirilmesinin potansiyeli ve müşteri tarafından algılanan değeri üzerine yapılmış bir çalışma. Sonuçlar, çevrimiçi alışveriş lojistiği hizmet kalitesi özelinde, müşterinin algıladığı değer; yaş, eğitim ve lokasyona göre değiştiğini, ancak erkekler ve kadınlar arasında herhangi bir fark bulunmadığını göstermektedir.
- (Odintsova, Kocherjagnia, Gordashnikova & Ryzhova, 2019) Toplam lojistik maliyetler, lojistik hizmet kalitesi, lojistik döngü ve üretkenlik göstergeleri temelinde "lojistik hizmet" teriminin incelendiği bir çalışma.
- (Kaswengi & Lambey-Checchin, 2020) Lojistik hizmet kalitesi ve ürün kalitesinin tüketici tepkileri üzerindeki etkisinin incelendiği ve arabaya servis formatı adı verilen yeni bir market perakendeciliği trendinde tüketicilerin davranışlarına odaklanılan bir çalışma.
- (Masudin, Safitri, Restuputri, Wardana & Amallynda, 2020) Lojistik hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati üzerindeki etkisini Endonezya insani yardım lojistiği sağlayıcıları bağlamından moderatör bir değişken olarak müşteri güveni ile tanımladığı bir çalışma.

- (Sorkun, Yumurtacı Hüseyinoğlu & Börühan, 2020) Esneklik ve operasyonel lojistik hizmet kalitesinin aracı rollerinin incelenerek, müşteri memnuniyetine nasıl yol açtığını ortaya çıkarmanın amaçlandığı bir çalışma.
- (Gaudenzi, Confente & Russo, 2020) İtalyan gıda şirketlerinden oluşan bir örneklem üzerinde yapılan anket yoluyla toplanan verilerin nitel bir karşılaştırmalı analiz yaklaşımı kullanılarak, lojistik hizmet kalitesini tedarik zinciri kalitesi perspektifinden incelemeyi amaçlayan bir çalışma.
- (Weli, Idris, & Yaakob 2020) Endüstriyel müşteriler arasında operasyonel lojistik hizmet kalitesi ile ilişkisel lojistik hizmet kalitesi arasındaki müşteri memnuniyetine yönelik ilişkinin araştırıldığı bir çalışma.
- (Samad, Muhamad, Zakaria, Bahari & Ab Rahman, 2021) Lojistik hizmet kalitesi boyutları ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemek için 400 anketin sanal ortamda dağıtılarak; betimsel analiz, güvenilirlik analizi, korelasyon analizi ve çoklu doğrusal regresyonun uygulandığı bir çalışma.
- (İlhan, 2021) İnternet üzerinden alışveriş yapan kişilerin elektronik hizmet kalitesi ve lojistik hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve sadakatine etkisini araştırmak amacıyla yapılmış bir çalışma. Sonuçta, genel anlamda e-hizmet kalitesi ve lojistik hizmet kalitesi ölçeklerine ait değişkenlerin, müşteri memnuniyetini ve sadakatini olumlu anlamda arttırdığı ve aynı zamanda aldıkları üründen memnun olan müşterilerin sadakatlerinin de arttığı görülmüştür.
- (Dhaigude & Mohan, 2021) İşletmeden tüketiciye çevrimiçi alışveriş bağlamında lojistik hizmet kalitesinin ana alanlarını ve son gelişmeleri özetlemek ve gelecek araştırmalara yön vermek amacıyla yapılmış bibliyometrik bir çalışma.
- (Restuputri, Indriani & Masudin, 2021) Endonezya'daki lojistik hizmet kalitesinin COVID-19 salgını sırasında müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerindeki etkisini ve düzenleyici bir değişken olarak müşteri güvenini tanımlayan bir çalışma.

- (Canoz & Gündüz, 2022) Lojistik hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati ile olan ilişkisinin, İstanbul ilinde ikamet eden 398 elektronik ticaret kullanıcısı olan tüketicinin katılımıyla sağlanan veriler üzerinden yorumlandığı bir çalışma. Tüketicilerin alışveriş yapacakları işletmenin seçimini gerçekleştirirken, maliyet ve fayda gibi kriterlerin yanında artık işletmelerin kendilerine sundukları lojistik hizmetlerin kalitesini de bir seçim kriteri olarak görmektedirler.
- (Addo, Akpatsa, Nukpe, Ohemeng & Kulbo, 2022) Web madenciliği tekniği kullanılarak, çevrimiçi mağazadan elde edilen sonuçların, lojistik hizmet kalitesinin dijital pazarlamada konumun etki düzeyini geçersiz kıldığını gösterdiği bir çalışma.
- (Prassida & Hsu, 2022) Kanal entegrasyonu ve lojistik hizmetin, memnuniyet ve yeniden satın alma niyetini etkilediği mekanizmayı, müşterilerin bakış açısından araştırmak için çevrimiçi anket verilerinden faydalanılan bir çalışma.
- (Xiaojun, Ming & Yuzhuo, 2023) Çin'in mevcut lojistik ve dağıtım hizmetlerinin eksikliklerinin detaylı bir inceleme ve analizinin yapıldığı bir Lojistik dağıtım hizmeti öneri algoritma çalışması.
- (Wu & Dong, 2023) İlaç e-ticareti bağlamında lojistik hizmet bileşenlerinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etki durumunu araştırmayı amaçlayan bir çalışma.
- (Lin, Mamun, Yang & Masukujjaman, 2023) Lojistik hizmetler bağlamında hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyeti ve lojistik hizmeti yeniden kullanma niyeti üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini kapsamlı şekilde inceleyen bir çalışma. Lojistik hizmet kalitesi niteliklerinin müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilediği, müşteri memnuniyetinin ise yeniden kullanım niyetini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
- (Do, Kim & Wang, 2023) Sınır ötesi e-ticaretin; lojistik hizmet kalitesi, tatmin, sadakat ve tekrar satın alma niyeti sonuç zinciri üzerindeki düzenleyici etkilerinin önemini değerlendirildiği bir çalışma.

Literatür araştırması sonucunda çalışma ile doğrudan ilgili olan yazınlara ait çıktı ve detaylar, sonuç bölümünde tartışma olarak sunulmuştur.

5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmada, müşteri istek ve beklentilerini karşılama düzeyi olarak ifade edebileceğimiz kalite kavramının, "Lojistik hizmet kalitesi" boyutunun bileşenlerine ait tüketici yorumları, içerik analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Türkiye'nin, ziyaretçi ve satış verimliliği açısından

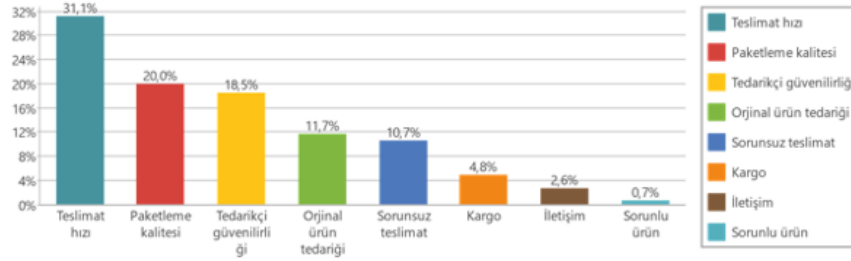
yüksek potansiyele sahip bir çevrimiçi alışveriş sitesi üzerinden gerçekleştirilen analizde, kullanıcı yorumlarının değerlendirildiği ürün seçimi için bir cep telefonu modeli tercih edilmiştir.

Verilerin kodlanarak yorumlanabilmesi amacıyla MAXQDA Analytics Pro programının kullanıldığı çalışma için: çevrimiçi alışveriş sitesinde, hakkında en çok yorum yapılan telefon modeli tercih edilmiş ve varsayılan sıralama tipinde karşımıza çıkan ilk 400 yorum analiz edilmiştir. Sözkonusu model hakkında, çalışmanın yapılmaya başlandığı 23/04/2023 tarihi itibarıyla 22266 yorum bulunmaktadır.

6. BULGULAR

Şekil 3'te, analiz aşamasında kodlanan bölümlerin tekrar sayıları ve toplam içerisindeki sıklıklarına ilişkin oran görülmektedir.

	Frekans	Yüzde
Teslimat hızı	143	31,09
Paketleme kalitesi	92	20,00
Tedarikçi güvenilirliği	85	18,48
Orjinal ürün tedariki	54	11,74
Sorunsuz teslimat	49	10,65
Kargo	22	4,78
İletişim	12	2,61
Sorunlu ürün	3	0,65
TOPLAM	460	100,00

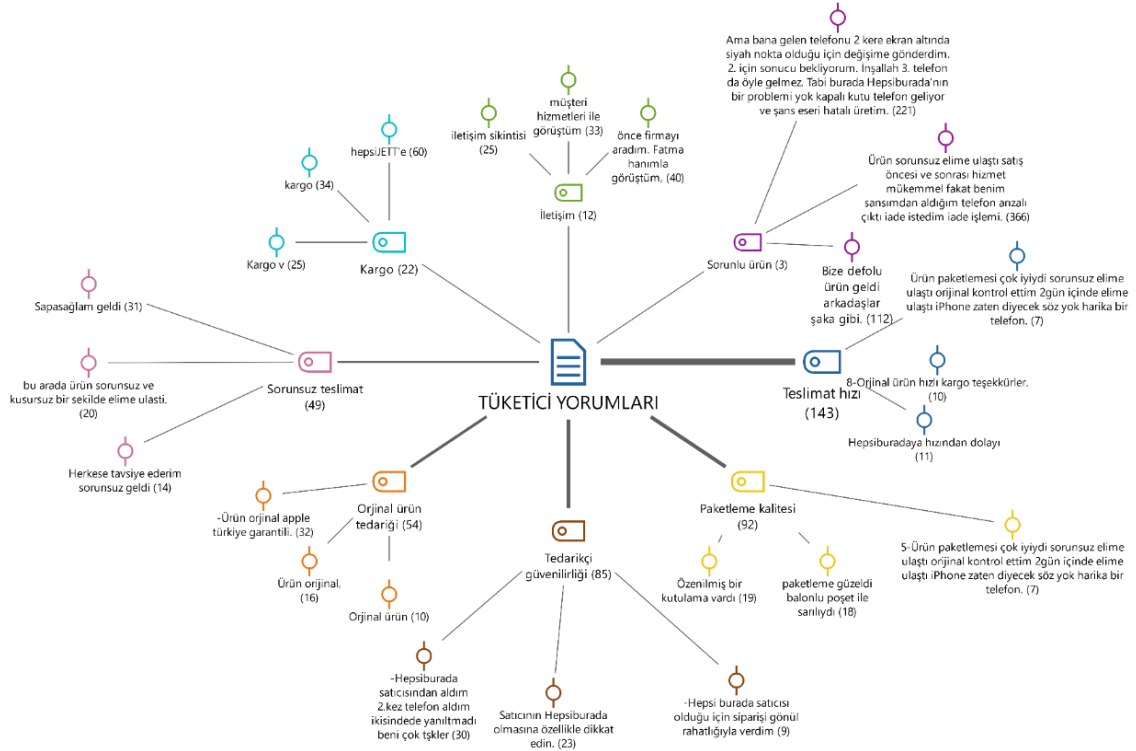
Şekil 3: Kodlu Bölümler

Veri analiz sürecinin önemli çıktılarından birisi olan kelime bulutu, Şekil 4'te gösterilmektedir. Kelimelerin boyutu verilerde geçme sıklığına göre şekillenmiştir.

Şekil 4: Kelime Bulutu

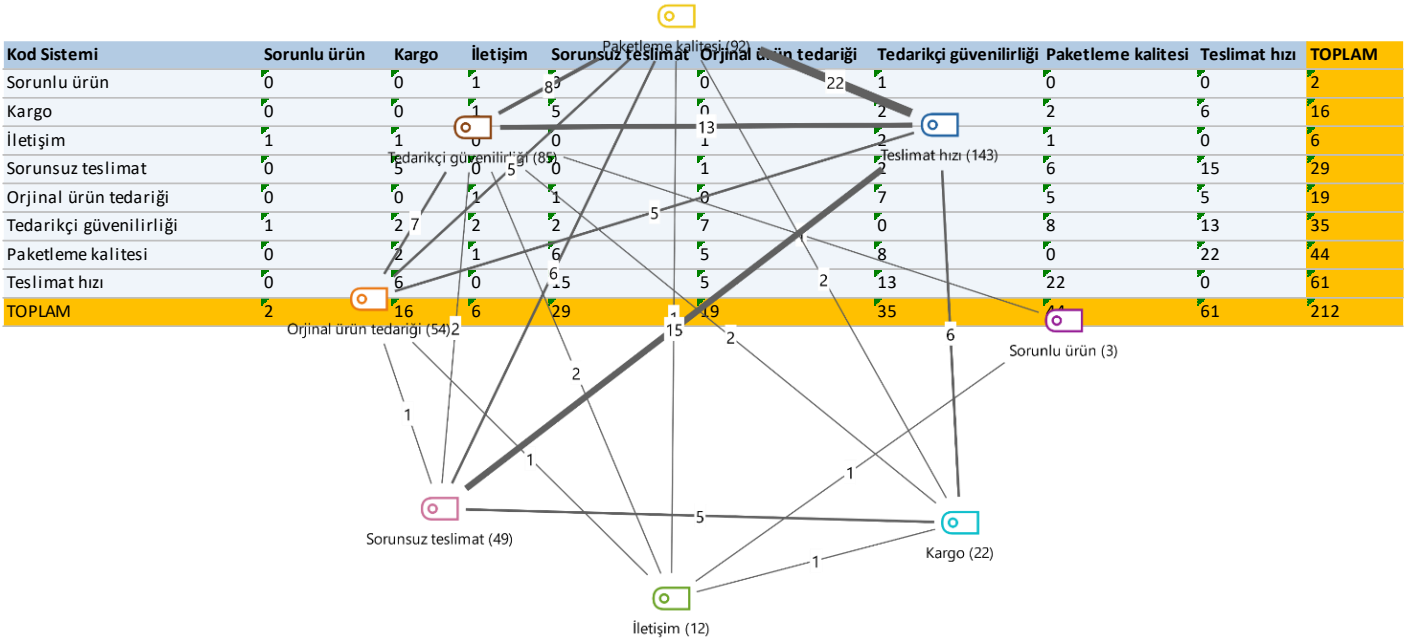
Şekil 5’te, Tek-Vaka Modeli sonucunda kullanılan, sekiz adet koda ilişkin üçer adet yorum gösterilmiştir.

Şekil 5: Tek-Vaka Modeli

Kod Birlikte Oluşma Modeli (Çakışan Kodlar) sonucunda oluşan Şekil 6 ve Kod İlişkiler Tarayıcısı sonucu oluşan Tablo 2'de, kullanılan kodların birbiriyle olan ilişkileri gösterilmiştir. Teslimat hızı ve Paketleme kalitesi olarak kodlanan Lojistik hizmet kalitesi boyutları, 22 müşteri yorumunda birarada bulunarak ilk sırayı almıştır.

Şekil 6: Kod Birlikte Oluşma Modeli (Çakışan Kodlar)

Tablo 2: Kod İlişkiler Tarayıcısı

7. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Tüketici üzerinde tatmin sağlanması amacı ile oluşturulan fiziksel dağıtım ve tedarik uygulamalarındaki kalite, lojistik hizmet kalitesi olarak ifade edilmektedir. Birçok yönden müşteri memnuniyeti ve sadakatine etki eden bir unsur olan lojistik hizmet kalitesine ilişkin işletme performansı, tedarikçi tercihinin doğrudan etkileyen bir öge olarak akademik çevrenin dikkatini çekmiştir.

Bu çalışmada söz konusu online alışveriş sitesindeki müşteri yorumlarının içerik analizi yapılarak, lojistik hizmet kalitesi bileşenlerine ilişkin tespitler elde edilmeye çalışılmıştır. Nitel bir veri analizi paket programı kullanılan araştırmada toplamda 400 yorum üzerinden yapılan içerik analizinde, yorumlar; "Teslimat hızı", "Paketleme kalitesi", "Tedarikçi güvenilirliği", "Orjinal ürün tedarığı", "Sorunsuz teslimat", "Kargo", "İletişim" ve "Sorunlu ürün" olmak üzere sekiz temel grupta kodlanmıştır.

Çalışmada, nitel içerik analizi kullanılmış olup verilerin kodlanarak yorumlanabilmesi amacıyla MAXQDA Analytics Pro programı tercih edilmiştir. Analiz sonucunda, müşteri yorumları içerisindeki kodlamalar incelendiğinde; Teslimat hızı (143), Paketleme kalitesi (92) ve Tedarikçi güvenilirliği (85) kriterleri sırasıyla yer almaktadır. Çakışan kodlar yorumlandığında ise; Teslimat hızı ve Paketleme kalitesi kodlarının metin içerisinde aynı yorumda 22 defa birlikte yer aldığı, Teslimat hızı ile Sorunsuz teslimat kodlarının 15 defa ve Teslimat hızı ile Tedarikçi güvenilirliği kodlarının ise 13 defa birlikte yer aldığı görülmektedir.

Bu araştırmanın sonuçları, müşteri memnuniyetini artırmak ve hizmetin yeniden kullanım niyetlerini artırmak isteyen lojistik hizmet sağlayıcıları için pratik çıkarımlar sunmaktadır. Çalışma sonucunda, 400 müşteri yorumu üzerinde kodlanan sekiz tedarikçi seçim kriterinin 460 defa yer buluyor olması son derece önemlidir.

Ma (2017), artan teslimat süresinin müşterilerin belirsizlik ve risk algılarını önemli ölçüde artırdığını ve bu durumda memnuniyeti azalttığı ve satın alma niyetini olumsuz etkilediği; Han & Xie (2019), çevrimiçi alışveriş lojistiği hizmet kalitesi özelinde, müşterinin algıladığı değer; yaş, eğitim ve lokasyona göre değiştiğini, ancak erkekler ve kadınlar arasında herhangi bir fark bulunmadığını; İlhan (2021), genel anlamda e-hizmet kalitesi ve lojistik hizmet kalitesi ölçeklerine ait değişkenlerin, müşteri memnuniyetini ve sadakatini olumlu anlamda arttırdığı ve aynı zamanda aldıkları üründen memnun olan müşterilerin sadakatlerinin de arttığı; Canoz & Gündüz (2022), tüketicilerin alışveriş yapacakları işletmenin seçimini gerçekleştirirken, maliyet ve fayda gibi kriterlerin yanında artık işletmelerin kendilerine sundukları lojistik hizmetlerin kalitesini de bir seçim kriteri olarak gördükleri; Lin, Mamun, Yang & Masukujjaman (2023), lojistik hizmet kalitesi niteliklerinin müşteri memnuniyetini olumlu yönde etkilediği ve müşteri memnuniyetinin ise yeniden kullanım niyetini olumlu yönde etkilediği sonuçlarına ulaşmışlardır. Bahsedilen bu çalışmaların tamamında lojistik hizmet kalitesi bileşenlerine ait boyutların müşteri tatmini üzerine olan etkileri inceleniyor olmasına rağmen, müşteri yorumlarının kodlandığı bir içerik analizine rastlanmıyor olması bu çalışmanın orijinalliği olarak değerlendirilebilir.

Analizin yapıldığı örneklemin seçilme aşamasında online alışveriş sitesinin sunduğu (varsayılan) sıralamanın kullanılmış olması ve yine seçilen ürünün belirli bir ekonomik seviyenin üzerinde bulunan tüketicilerin satın alma imkanına sahip olmaları çalışmanın sınırlılıkları olarak gösterilebilir. İlerleyen çalışmalarda farklı ekonomik sınıflara ait bireylerin satın alma şansına sahip olduğu farklı segment ürünlerle yapılacak çalışmalarla birlikte yorumların olumlu ve olumsuz olarak kodlandığı bir analiz gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Addo, P. C., Akpatsa, S. K., Nukpe, P., Ohemeng, A. A. & Kulbo, N. B. (2022). Digital analytics approach to understanding short video advertising in digital marketing. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 30(3), 405-420.
- Alkusal, M. (2006). Dondurulmuş gıda sektöründe bütünleşik lojistik ilişkilerin lojistik hizmet kalitesine ve performansına etkisi. *DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi*, 13.
- Bienstock, C. C. & Royne, M. B. (2010). Technology acceptance and satisfaction with logistics services. *The International Journal of Logistics Management Vol. 21 No. 2*, 271-292.
- Bouzaabia, O., Allard, C. R. & Semeijn, J. (2013). Managing in-store logistics: a fresh perspective on retail service. *Journal of Service Management Vol. 24 No. 2*, 112-129.
- Canoz, Y. & Gündüz, Ş. (2022). Elektronik ticarete lojistik hizmet kalitesi müşteri tatmini ve müşteri sadakati bakımından ne denli önemli? . *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(4), 1250-1269.

- Chow, H. K., Choy, K. L., Lee, W. B. & Lam, T. C. (2007). A knowledge and analytical-based intelligent system for customising logistics management . *International journal of information technology and management*, 6(1), 40-62.
- Çerri, S. (2012). The impact of the quality of logistics activities on customer commitment, loyalty and firm's performance. *Journal of Advanced Research in Management (JARM)*, 3(06), 79-88.
- Dhaigude, S. A. & Mohan, B. C. (2021). Logistics service quality in online shopping: A bibliometric analysis. *Journal of Internet Commerce Vol. 22 No. 1*, 1-32.
- Do, Q. H., Kim, T. Y. & Wang, X. (2023). Effects of logistics service quality and price fairness on customer repurchase intention: The moderating role of cross-border e-commerce experiences. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 1-12.
- Fernandes, D. W., Moori, R. G. & Filho, V. A. (2018). Logistic service quality as a mediator between logistics capabilities and customer satisfaction. *Revista de Gestão*, 25(4), 358-372.
- Garver, M. S., Williams, Z. & LeMay, S. A. (2010). Measuring the importance of attributes in logistics research. *The International Journal of Logistics Management Vol. 21 No. 1*, 22-44.
- Gaudenzi, B., Confente, I. & Russo, I. (2020). Logistics service quality and customer satisfaction in B2B relationships: a qualitative comparative analysis approach. *The TQM Journal*, 33(1), 125-140.
- Gil Saura, I., Ruiz Molina, M. E. & Servera Frances, D. (2008). Logistic service quality and technology: a comparison between supplier–retailer and retailer–consumer relationships. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 18(5), 495-510.
- Gil-Saura, I., Servera-Frances, D. & Fuentes-Blasco, M. (2010). Antecedents and consequences of logistics value: And empirical investigation in the Spanish market. *Industrial Marketing Management*, 39(3), 493-506.
- Han, Y. & Xie, G. (2019). Determinants of customer perceived online shopping logistics service quality value: An empirical study from China. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 22(6), 614-637.
- Hartono, M., Santoso, A. & Prayogo, D. N. (2017). How Kansei Engineering, Kano and QFD can improve logistics services. *International Journal of Technology*, 8(6), 1070-1081.
- İlhan, K. (2021). İnternet üzerinden alışverişlerde elektronik hizmet kalitesi ve lojistik hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve sadakatine etkisi. *Journal of International Social Research*, 14(80), 15-28.
- Jang, H. M., Marlow, P. B. & Mitroussi, K. (2013). The effect of logistics service quality on customer loyalty through relationship quality in the container shipping context. *Transportation Journal*, 52(4), 493-521.

- Jang, P., Kwon, O. K., & Kim, M. (2014). The role of logistics service quality in Long-Term partnership development with shippers. *In Supply Chain Forum: An International Journal*, 15(2), 82-108.
- Karadeniz, M. & Işık, M. (2014). Lojistik hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti ilişkisi: E-ticaret üzerine bir araştırma. *İstanbul Journal of Social Sciences, Summer*, 7, 1-24.
- Kaswengi, J. & Lambey-Checchin, C. (2020). How logistics service quality and product quality matter in the retailer–customer relationship of food drive-throughs: The role of perceived convenience. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 50(5), 535-555.
- Lin, X., Mamun, A. A., Yang, Q. & Masukujjaman, M. (2023). Examining the effect of logistics service quality on customer satisfaction and re-use intention. *PloS one*, 18(5), 1-24.
- Lin, Y., Luo, J., Cai, S., Ma, S. & Rong, K. (2016). Exploring the service quality in the e-commerce context: a triadic view. *Industrial Management & Data Systems Vol. 116 No. 3*, 388-415.
- Ma, S. (2017). Fast or free shipping options in online and Omni-channel retail? The mediating role of uncertainty on satisfaction and purchase intentions. *The International Journal of Logistics Management Vol. 28 No. 4*, 1099-1122.
- Masudin, I., Safitri, N. T., Restuputri, D. P., Wardana, R. W. & Amallynda, I. (2020). The effect of humanitarian logistics service quality to customer loyalty using Kansei engineering: Evidence from Indonesian logistics service providers. *Cogent Business & Management*, 7(1), 1826718, 1-30.
- Mentzer, J. T., Myers, M. B. & Cheung, M. S. (2004). Global market segmentation for logistics services. *Industrial marketing management*, 33(1), 15-20.
- Min, H. & Zhou, G. (2002). Supply chain modeling: past, present and future. *Computers & industrial engineering*, 43(1-2), 231-249.
- Odintsova, T., Kocherjagnia, N., Gordashnikova, O. & Ryzhova, O. (2019). Formation of logistics services quality management model . *Quality-Access to Success*, 20(168), 21-27.
- Otsetova, A. (2016). Validation of the logistics service quality scale in Bulgarian courier sector. *Management & Education/Upravlenie i Obrazovanie*, 12(2), 46-52.
- Otsetova, A. (2017). Relationship between logistics service quality, customer satisfaction and loyalty in courier services industry. *Management & Education/Upravlenie i Obrazovanie*, 13, 51-58.
- Özgül, E., Börühan, G. & Tek, Ö. B. (2017). Özel alışveriş sitelerinde siparişlerin yerine getirilmesinde lojistik hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(4), 629-664.
- Prassida, G. F. & Hsu, P. Y. (2022). The harmonious role of channel integration and logistics service in omnichannel retailing: the case of IKEA. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 68, 103030, 1-13.

- Rao, S., Goldsby, T. J., Griffis, S. E. & Iyengar, D. (2011). Electronic logistics service quality (e-LSQ): its impact on the customer's purchase satisfaction and retention. *Journal of business logistics*, 32(2), 167-179.
- Restuputri, D. P., Indriani, T. R. & Masudin, I. (2021). The effect of logistic service quality on customer satisfaction and loyalty using Kansei engineering during the Covid-19 pandemic. *Cogent Business & Management*, 8(1), 1906492, 1-35.
- Russo, I., Confente, I., & Masorgo, N. (2019). E-logistics service quality in the digital era: key drivers for gaining customer satisfaction and loyalty. In *The 7th International Research Symposium of The Society for Global Business and Economic Development*, 14-23.
- Samad, N. A., Muhamad, S. F., Zakaria, N. S., Bahari, N., & Ab Rahman, A. H. (2021). Determinant of Customer Satisfaction Towards Pos Laju Malaysia Services During Movement Control Order. *Journal of Entrepreneurship and Business (JEB)*, 9(2), 97-108.
- Sen, E. (2006). *KOBİ'lerin Uluslararası Rekabet Güçlerini Artırmada Tedarik Zinciri Yönetiminin Önemi*. Ankara: Dış Ticaret Müsteşarlığı - İhracatı Geliştirme Merkezi.
- Servera-Frances, D., Arteaga-Moreno, F., Gil-Saura, I. & Gallarza, M. G. (2013). A multiblock PLS-based algorithm applied to a causal model in marketing. *Applied Stochastic Models in Business and Industry*, 29(3), 241-253.
- Sohn, J. I., Woo, S. H. & Kim, T. W. (2017). Assessment of logistics service quality using the Kano model in a logistics-triadic relationship. *The International Journal of Logistics Management*, 28(2), 680-698.
- Sorkun, M. F., Yumurtacı Hüseyinoğlu, I. Ö. & Börühan, G. (2020). Omni-channel capability and customer satisfaction: mediating roles of flexibility and operational logistics service quality. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 48(6), 629-648, 629-648.
- Weber, C. A., Current, J. & Desai, A. (2000). An optimization approach to determining the number of vendors to employ. *Supply Chain Management: An Internatioanl Journal*, Vol. 5, Number 2,, 90-98.
- Weli, A. N., Idris, S. & Yaakob, A. R. (2020). Level of satisfaction among industrial customers in relation to logistics service provider in Sabah. *Global Business & Management Research*, 12(4), 466-476.
- Wu, J. & Dong, M. (2023). Research on customer satisfaction of pharmaceutical e-commerce logistics service under service encounter theory. *Electronic Commerce Research and Applications*, 58, 101246, 1-15.
- Xiaojun, L., Ming, S. & Yuzhuo, L. (2023). Research on logistics service recommendation model and application under mobile cloud environment. *Optik*, 273, 170446, 1-11.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN DERS İMECESİNE DAYALI OLARAK HAZIRLANAN MATEMATİK DERSİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

HIGH SCHOOL STUDENTS' OPINIONS ON MATHEMATICS LESSON PREPARED
BASED ON LESSON STUDY

Mehmet İsa ÇİÇEK² - Levent AKGÜN³

Öz

Bu çalışmanın amacı, lise öğrencilerinin fonksiyonlar konusunda ders imecesi kullanılarak tasarlanan matematik dersine ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Araştırmaya 10. Sınıflarda öğrenim gören toplam 20 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin görüşleri imece uygulaması ile gerçekleştirilen fonksiyon öğretimi sonrasında alınmıştır. Veri toplama aracı olarak 9 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde içerik analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda, öğrencilerin çoğunluğu imece uygulamasının verimli olduğunu, imece uygulaması ile gerçekleştirilen dersin daha anlaşılır ve etkili olduğunu, katılım sağladığını, öğrenmeye olumlu katkısının olduğunu, öğrenci başarısına olumlu katkı sağladığını, derse yönelik ilgiyi arttırdığını, ancak zaman alan bir uygulama olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, öğrenciler, imece uygulamasının fonksiyonlar konusunu daha iyi anlama ve özümsemeye katkı sağladığını düşünmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Ders imece, matematik, fonksiyonlar, öğrenci görüşleri

Abstract

The purpose of the study is to reveal high school students' opinions on the mathematics lesson designed using lesson study on teaching functions. A total of 20 students in the 10th grade participated in the study. Students' opinions were taken after the function teaching carried out with lesson study. As data collection tool, a semi-structured interview form with 9 open-ended questions was used. Content analysis technique was used to analyze the data. As a results of the analysis, most of the students indicated that, the practice of study lesson was efficient, the lesson conducted with lesson study was more understandable and effective, it enabled participation, it had a positive contribution to learning, it contributed positively to student achievement and increased interest in the lesson, but it took time to implement. In addition, students thought that study lesson practice contributed to better understanding and assimilation of functions.

Keywords: Lesson study, mathematics, functions, students' views

¹ Bu çalışma, birinci yazarın Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde Ağustos 2021 tarihinde tamamlanan doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. , Gaziantep Yardım Vakfı Mesleki Eğitim Merkezi, matematik1934@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-1783-7926

³ Doc. Dr., Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, levakgun@atauni.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1435-1771

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi:25.09.2023 – Kabul Tarihi: 25.12.2023

DOI:10.17755/esosder.1364532

Atıf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 627-644

Etik Kurul İzni: Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 13.07.2021 tarih ve 07 sayılı yazısı ile etik açıdan uygun görülmüştür.

Bu çalışma Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

GİRİŞ

Öğretmenlerin sınıf içindeki davranışları büyük ölçüde geçmişte edinmiş oldukları niyet ve inanışlara göre şekillenir (Sullivan, 2014). Ayrıca öğretmenlerin mesleki bilgileri, öğretim sürecinde karşılaşılabileceklerini düşündükleri olası sınırlılıklar ve öğretmenlerin amaç, inanç ve davranışlarının (Clark ve Peterson, 1986) iyi bir öğretmen eğitimi için sentezlenmesi ve buna bağlı bir yapı oluşturulması öğretmenin sınıf içi davranışlarında ve öğretim becerisinin şekillenmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir (Sullivan, 2014). Bu unsurlar dikkate alındığında, öğretim sürecinde oluşturulan çeşitli modeller bulunmaktadır. Öğretmen eğitiminde, uygulama çalışmalarına (study of practice) dayanan bu modellerden en bilineni, Japon ders imecesi örneği (Fernandez & Yoshida, 2004; Inoue, 2010) ve onun batı dünyasındaki uyarlamalarıdır (Lewis, Perry R & Hurd, J. 2004).

Ders İmecesi

Ders imecesi ilk kez Japonya’da uygulanmış olan ve özellikle 1890’lı yıllardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere matematik eğitimi dünyasında araştırmacılar ve eğitimciler arasında hızla yayılarak oldukça benimsenmiş bir meslekî gelişim modelidir (Hart vd., 2011). Ders imecesi teriminin Japonca’daki orijinal adı jugyokenkyu, kelime anlamı olarak “ders çalışması (the study of lesson)” anlamına gelir ve İngilizce kaynaklarda bu terim lesson study olarak kullanılmıştır. Bu kavram, Türkçe’de ise “ders imecesi” olarak adlandırılmıştır (Bütün, 2012).

Ders imecesi modelinin ilk uygulamaları, 1890’lı yılların sonlarında, ilkokul öğretmenlerinin diğer okullara katılarak, buradaki dersleri gözlemlemeleri ve eleştirel bir bakış açısıyla bu dersleri incelemeleri ile başlamıştır (Inagaki, 1995). Bu ilk uygulamalarda, bir grup öğretmen, güncel öğretim yöntemlerini tartışmak üzere bir araya gelerek düzenli toplantılar yapmışlardır. Ders gözleme ve bu derslerin kritiğini yapma yaklaşımı, bazı büyük çapta iyileştirmeler ve gelişmeler de kaydedilerek zamanla ülke geneline yayılmıştır (Shimizu, 2014).

Ders İmecesi Döngüsü

Shimizu (2014), ders imecesi sürecini, bir problem çözme sürecine benzetmektedir. Ders imecesi döngüsü Şekil 1’de görüldüğü gibi araştırma (study), planlama (plan), dersin öğretimi (implement) ve tartışma (reflect) olacak şekilde dört döngüsel adımda özetlenebilir (Lewis, Perry ve Murata, 2006). Bu adımlar, planlanan ders en iyi hale gelinceye kadar devam eder (Fernandez & Yoshida, 2004; Lewis, 2009).

Şekil 1. Ders İmecesi Döngüsü (Lewis, Perry, & Murata, 2006).

Şekil 1’den de görüleceği üzere, ders imecesi döngüsünü aşağıdaki gibi birkaç adımda gösterebiliriz.

- 1- Çoğunlukla aynı branştan, zaman zaman ise disiplinler arası branşlardan 3- 6 öğretmenin bir araya gelerek ders imecesi grubu oluşturmasıyla başlar (Back & Joubert, 2011; Cerbin & Kopp, 2006).
- 2- Sonraki adımda, okul genelinde, geniş çapta bir amaç belirlenir ya da katılımcı öğretmenler kendi deneyimlerinden yola çıkarak bir problem ortaya koyabilir (örn.: fonksiyonlar kavramının öğrencilere nasıl tanıtılacağı gibi). Bu aşamada, öğrencilerin süreç sonunda edinmesi beklenen uzun ya da kısa vadeli kazanımlar, akademik başarıya yönelik unsurlar ile zihinsel, ruhsal ve kişisel gelişimi destekleyecek etmenler üzerinde durulur (Cerbin & Kopp, 2006).
- 3- Bir sonraki adım, belirlenen amacı ulaşılmaya yönelik öğretmenlerin yaptığı ön hazırlıkları içerir. Öğretmenler, konuyla ilgili makale, yayın, kitap gibi kaynakları tarar, öğrencilerin hazırbulunuşluklarını ve ön bilgilerini göze alarak, öğretilmesi planlanan konunun önceki ve ileriki konularla bağlantılarını araştırır, ders içi talimat ve aktivitelere ek olarak kullanılacak öğretim materyallerine karar verirler. Bu araştırma sürecinin akabinde öğretmenler bir araya gelerek, belirlenen “ortak amaç” odağında detaylı ve yazılı bir ders planı geliştirirler (Fernandez & Yoshida, 2004; McDowell, 2010).
- 4- Ardından, katılımcı öğretmenlerin işbirliği içinde planladığı araştırma dersinin, gruptan bir öğretmen tarafından uygulamaya konduğu aşama gelir. Bu ders, diğer grup üyesi öğretmenler tarafından gözlemlenir. Gözlemciler, ortak ders planı ile derse girerler (Fernandez & Yoshida, 2004: 8). Ders boyunca yalnızca öğretmen-öğrenci diyalogları değil, öğrenciler arası diyaloglar, matematiksel konuşma ve çıkarımlar, soru ve cevaplar, özellikle de daha önce ders planlama aşamasında öngörülemediği ve ders esnasında ortaya çıkan beklenmedik durumlar, öğrencilerin öğrenme süreci odağında, detaylı bir şekilde notlar alınarak kaydedilir (Eraslan, 2008; Hart, Alson & Murata, 2009).
- 5- Sonraki adım, dersin değerlendirilme aşamasıdır. Öğretmenler, genellikle dersin işlendiği günün sonunda veya dersten kısa bir süre sonra birkaç saatlik bir toplantı yaparlar (Gözel, 2016). Toplantıda, başkan, süreyi gözetmek ve toplantıda tartışılan önemli hususları not almak üzere bir raportör (kayıt görevlisi) ve yorumcu seçilir (Takashi & Yoshida, 2004). Bu aşamada, planlanmış olan ders içi aktivitelerin, bu aktivitelere öğrencilerin verdiği tepkilerin (soru, cevap, katılım vs.) ve öğretmenin dersi yönlendirici sorularının uygunluğu gibi konular tartışılır, gözlemler ve fikirler beyan edilir, dersi işleyen öğretmen hakkında yorum yapılmaz (Stigler & Hiebert, 1999). Böylece tartışma sonunda, en başta belirlenen amaç/tema/kazanım doğrultusunda öğrencilerin gelişimleri değerlendirilmiş olur (Lewis, 2002). Dersin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan yansımalara göre, tespit edilen problemlere yönelik gerekli düzeltmeler yapılır ve ders revize edilir.
- 6- Bundan sonra, aynı öğretmen ya da gruptan başka bir öğretmen, okuldaki öğretmenlerin ve dışarıdan bir uzmanın da gözlemci olarak katıldığı revize edilmiş dersi tekrar işler. Genellikle aynı öğretmen revize edilen dersi aynı sınıfa ikinci bir defa anlatmaz. Sürecin sonunda işbirliği içinde çalışan öğretmenler, geliştirdikleri tüm ders planlarını paylaşırlar. Dahası, ders imecesi gruplarındaki öğretmenlerin

görüşlerini ve tartışmalardan derlenen çıktıları içeren bir rapor yayımlanarak, bu raporlar ülke genelindeki tüm öğretmenlerle paylaşılır (Eraslan, 2008).

Tüm bu süreçte görüldüğü gibi, ders imecesi, süreklilik esasına dayanan bir işbirliği, öğrencilerin öğrenme sürecinde nasıl düşünüp, nasıl tepkiler verdiğini inceleme ve gözleme gibi bir dizi etkili meslekî gelişim stratejisinin uygulanmasını gerektirir (Darling-Hammond & McLaughlin, 1995). Etkili öğretme stratejileri üzerine süregelen tartışmalar ve fikir alışverişleri, bu stratejilerin ders içinde yerli yerince gözlemlenmesi, öğretmenlere kendi ders işleyişlerindeki farklı olasılıkları görebilmeleri adına yeni kapılar açmaktadır. Ders imecesinin bir diğer yararı da öğretmenlerin süreç içinde ortak bir dil geliştirmesi ve birbirlerine öğretmenlik hakkında bir şeyler öğretebilmesidir (Stigler & Hiebert, 1999).

Konu İle İlgili Yapılan Araştırmalar

Ders imecesi üzerinde daha çok 90'lı yılların sonunda uluslararası çalışmalar yapıldığı (Yoshida, 1999; Stepanek, 2001; Takahashi & Yoshida, 2004), ülkemizde ise 2000'li yılların sonunda ders imecesi üzerinde akademik çalışmaların başladığı (Baki, 2012; Eraslan, 2008; Yıldız, 2013) görülmektedir. Baki (2012), sınıf öğretmeni adaylarının çeşitli matematik konularını öğretme bilgilerinin ders imecesi ile gelişimini araştırmış, ders imecesinin öğretmen adaylarının öğrenciyi zihinsel olarak aktif tutma, ön bilgisini dikkate alma, dersi planlama, etkinliklerin sayısını belirleme ve sıralama ve öğretimsel açıklamaları yapma zamanı konularında olumlu katkı sağladığını tespit etmiştir. Yıldız (2013) ders imecesi çalışmalarının, problem çözme ortamlarında ortaokul matematik öğretmenlerinin öğrencilerin üstbilişlerini harekete geçirmeye yönelik davranışlarına etkisini incelemiş ve ders imecesinin, öğretmenlerin problem çözme ortamlarında öğrencilerinin üstbilişlerini harekete geçirici birçok davranışını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Boran ve Tarım (2016), ortaokul matematik öğretmenlerinin ders imecesi hakkındaki görüşlerini incelemiş ve öğretmenlerin ders imecesi hakkında birbirlerinin tecrübelerinden faydalanma, birlikte yeni fikirler oluşturabilme, öğrencinin en iyi öğrenebileceği ders planını oluşturabilme, bir konuyu çok boyutlu analiz edebilme becerisi kazandırma, ortak duygular geliştirme gibi olumlu görüşler bildirdiklerini rapor etmiştir. Gözel (2016) ders imecesinin sınıf öğretmenlerinin problem çözmeye dayalı matematiği öğretme bilgilerinin gelişimine etkisini incelemiştir. Ders imecesi çalışmalarının sınıf öğretmenlerinin problem çözmeye dayalı ders imecesi bileşenlerinin (öğrenciyi tanıma, dersin organizasyonu ve dersin sunumu) çoğu davranışına olumlu katkı yaptığı tespit edilmiştir. Özdemir-Baki (2017), ortaokul matematik öğretmenlerinin matematiği öğretme bilgilerinin ders imecesi ile gelişimini incelemiş, ders imecesinin öğretmenlerin matematik alan bilgisi, öğrenciyi tanıma bilgisi, dersin organizasyonu ve sunumu bilgisinin gelişimine olumlu katkı yaptığını tespit etmiştir.

Uluslararası alan yazına bakıldığında ise ders imecesi üzerine yapılan çalışmaların özellikle Yoshida'nın (1999) doktora çalışması ve Stigler ve Hiebert'in (1999) kitabı sonrası yoğunlaştığı söylenebilir. Bu araştırmalar, ders imecesinin tanıtımı ve tarihsel gelişimi (Fernandez & Yoshida, 2004; Lewis, 2004; Stepanek, 2001; Yoshida, 1999), ders imecesinin öğretmen adaylarına katkıları (Alvine, Judson, Schein & Yoshida, 2007), ders imecesinin öğretmenlere katkıları (Yamnitzky, 2011), ders imecesinin öğretim sürecine katkıları (Cerbin & Kopp, 2006) ve mesleki gelişim olarak ders imecesi (Doig & Groves, 2011, Suzuki, 2012; Widjaja, Vale, Groves & Doig, 2017) temalarına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Uluslararası literatürde geniş ölçüde üzerinde durulan ders imecesi aracılığıyla öğretmenlerin mesleki gelişimi ülkemiz açısından oldukça yeni bir alandır ve ülkemizde henüz sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Ders imecesi çalışmalarının lise öğretmenlerinin fonksiyon öğretiminde çoklu temsil kullanma düzeylerini geliştireceği düşünülmektedir.

Böylece fonksiyon kavramının lise öğrencileri için daha anlamlı ve anlaşılır hale geleceği düşünülmektedir. Bu durum öğrencilerin matematiğe yönelik inanç ve tutumlarını da dolaylı olarak olumlu yönde etkileyecektir.

Bu araştırma ile lise öğrencilerinin matematik öğretmenlerine çoklu temsiller ile fonksiyonu öğretme bilgilerine ilişkin ve fonksiyonlar konusunda kullanılan imece tekniğinin etkililiğine ilişkin görüşlerinin neler olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çalışmada “Lise öğrencilerinin, matematik öğretmenlerinin çoklu temsillerle fonksiyonu öğretme bilgilerine ilişkin görüşleri nasıldır?” sorusuna yanıt aranmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni (case study) kullanılmıştır. Durum çalışmaları, belirli olay veya olgulara ilişkin çoklu veri kaynağı kullanarak bütüncül bir bakış açısı sunmayı amaçlayan araştırma desenleridir (Yıldırım, 1999). Nitel araştırmalarda elde edilen bulguların genellenmesi güç olmakla birlikte sınırlı genellemeler yapılabilmektedir. Genellemeler yapılırken araştırmanın çerçevesi ve sınırlılıkları dikkate alınmalı ve bu sınırlılıklar araştırma raporunda belirtilmelidir. Bu yöntemde olay ve olguları genelleme yapmaktan çok anlamaya çalışmak daha önemlidir (Karataş, 2015). Bu araştırmanın sınırlılığı Türkiye’ nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde bir okulda üç öğretmenle yürütülmesidir. Dolayısıyla elde edilen bulgulardan genelleme yapılmasından ziyade olay ve olguları anlamaya çalışmak hedeflenmiştir.

Bu çalışmada araştırmacı, çalışma ortamını sağlayan, toplantı ve uygulamalarda ortamı gözleyen ve alan notları tutan, tüm katılımcılara eşit bir şekilde davranıp katılımcıların görüşlerini belirtmek için uygun ortam sağlayan, katılımcılarla yapılan mülakatlarda yorum yapmaktan ve yönlendirmekten kaçınan bir role sahiptir. Öğretmenlerin isimleri gizlilik esasına göre gizli tutulmuş olup Aysel, Musa ve Nedim olarak kodlanmıştır.

Katılımcılar

Araştırmaya, uygun örnekleme yöntemimi kullanılarak bir özel okulda 10. sınıfta öğrenim gören toplam 20 öğrenci katılmıştır. Bu öğrenciler, kendi sınıflarında imece uygulaması yapılan öğrencilerdir. Gönüllük esasına dayalı olarak seçilen öğrenciler, 10. sınıfın A ve B şubelerindeki öğrencilerdir. A şubesinde 6 erkek ve 5 kız öğrenci varken B şubesinde ise 7 erkek ve 2 kız öğrenci vardır.

Veri Toplama Aracı

Öğrencilerin ders imecesi uygulamasına ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla, toplam 9 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu form, araştırmanın amacına yönelik olarak araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Hazırlanan taslak soru formu, bağımsız bir konu uzmanı tarafından incelenmiş ve kapsam geçerliği sağlanmıştır. Form öneriler doğrultusunda revize edilmiş ve son haline kavuşmuştur.

Formda yer alan sorular; ders imecesi uygulaması ile daha önceki derslerin karşılaştırılması, uygulamanın olumlu ve olumsuz yönleri, uygulamanın öğrenme, kavrama ve başarı düzeyine etkisi, uygulamanın öğrencilerin matematik derslerine ilişkin yaklaşıma etkisi, öğretmenin sınıf içi uygulamalarına etkisi, fonksiyonların konusunun özümsemesine etkisi ve kavram öğretimi ile takın çevreden örneklerin verilmesinin değerlendirilmesine ilişkindir.

Veri toplama süreci

Veriler 2018 - 2019 öğretim yılı güz döneminde toplanmıştır. Öncelikle, Matematik dersi fonksiyonlar konusu ders imecesi tekniği kullanılarak üç farklı sınıfta uygulanmıştır. İlk sınıfın öğretmeni Aysel öğretmen, ikinci sınıfın öğretmeni Musa öğretmen ve üçüncü sınıfın

öğretmeni ise Nedim öğretmendir. Tüm ders uygulamalarında dersi işleyen öğretmenin yanında diğer iki öğretmen de imece sürecinde yer almışlardır. Uygulamalar tamamlandıktan sonra öğrenciler ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, öğrencilerin kendilerini rahat hissedebilecekleri bir ortamda yapılmıştır.

Veri analizi

Verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmıştır. Öğrenciler ile yapılan görüşmeler öncelikle her bir soru altında birleştirilmiştir. Öğrencilerin görüşlerine ilişkin oluşturulan formdaki her bir soruya verilen cevaplar ayrı ayrı kodlanmıştır. Daha sonra sorular bağlamında değerlendirilmiştir. İlk aşamada 679 kod belirlenmiştir. Kodlama güvenilirliğini sağlamak için bir ay sonra kodlar tekrar yapılmış ve gözden geçirilmiştir. Bu aşamada ise 653 kod elde edilmiştir. Kodlama güvenilirliği sağlamak için bir uzmana bağımsız olarak kodlama yaptırılmıştır. Kodlama sayısı değişmez iken kodlamaların isimlendirilmesinin ve bazı kodların birleştirilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu bağlamda daha önce 68 adet kod belirlenirken birleştirme ve sonradan isimlendirme işleminden sonra 52 kod elde edilmiştir. Kodlama güvenilirliği %76,5 olarak hesaplanmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2011)'e kodlayıcılar arası uyum için %70 oranını vermiş ve bu oranın tutarlılık için yeterli olduğunu ifade etmişlerdir.

BULGULAR

1- Ders imece uygulamasının daha önceki dersler ile karşılaştırılması

Öğrenciler ilk aşamada öğretmenlerin daha önceki dersleri ile ders imecesi sonrasındaki derslerini karşılaştırmış ve öğretmenlerin fonksiyonların öğretimiyle ilgili bilgi değişimine ilişkin görüşlerini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin, üç farklı öğretmenin uygulamalarına ilişkin görüşlerinden ortaya çıkan kodlar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Ders imece uygulamasının daha önceki dersler ile karşılaştırılması

Kodlar	Aysel Öğretmen		Musa Öğretmen		Nedim Öğretmen		Toplam
	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	
Daha verimli	5	5	4	4	6	6	30
Değişiklik olmadı	2	2	3	4	3	3	17
Akıcı	-	4	1	1	2	2	10
Anlaşılır	2	1	2	-	2	1	8
Eğlenceli	2	1	1	-	-	2	6
Total	11	13	11	9	13	14	71

Tablo 1 de yer aldığı gibi öğrenciler uygulanan dersin daha önceki dersler ile karşılaştırılmasında Aysel Öğretmenin A Şubesindeki dersine ilişkin olarak daha verimli (f=5) değişiklik olmadı (f=2), anlaşılır (f=2) ve eğlenceli (f=2); B şubesindeki dersine ilişkin ise daha verimli (f=5), akıcı (f=4), değişiklik olmadı (f=2), anlaşılır (f=1) ve eğlenceli (f=1) ifadelerini kullanmıştır. Öğrenciler Musa öğretmenin A şubesindeki dersine ilişkin daha verimli (f=4), değişiklik olmadı (f=3), anlaşılır (f=2), akıcı (f=1) ve eğlenceli (f=1); B şubesindeki dersi için ise daha verimli (f=4), değişiklik olmadı (f=4) ve akıcı (f=1) ifadelerini kullanmıştır. Öğrenciler Nedim öğretmenin A şubesindeki dersi için daha verimli (f=6), değişiklik olmadı (f=3), akıcı (f=2) ve anlaşılır (f=2); B şubesindeki dersi için ise daha verimli (f=6), değişiklik olmadı (f=3), akıcı (f=2), eğlenceli (f=2) ve anlaşılır (f=1) ifadelerini kullanmışlardır. Öğrenciler genel olarak Nedim Öğretmenin ders imecesi uygulamasına ilişkin olarak diğer derslere kıyasla daha olumlu görüş belirtmişlerdir.

2- Ders imece uygulamasının olumlu yönleri

Öğrencilerin, fonksiyonlar konusunun öğretiminde kullanılan imece uygulamasının olumlu yönlerine ilişkin görüşlerinden ortaya çıkan kodlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Ders imece uygulamasının olumlu yönleri

Kodlar	Aysel Öğretmen		Musa Öğretmen		Nedim Öğretmen		Toplam
	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	
Anlaşılır	6	7	5	6	8	7	39
Katılım	3	8	1	3	1	3	19
Etkili	1	3	6	2	5	1	18
Eğlenceli	1	1	1	1	1	1	6
Günlük hayat	4	-	-	-	1	1	5
Daha akıcı	-	1	-	-	-	1	2
Hatırlatıcı	2	-	-	-	-	-	2
Somut örnekler	1	-	-	1	-	-	2
Sorular giderildi	-	-	-	-	1	1	2
Toplam	17	20	13	13	17	15	95

Tablo 2 de yer aldığı gibi öğrencilerin ders imecesi uygulamasına ilişkin olumlu düşünceleri incelendiğinde Aysel Öğretmenin A şubesindeki dersi için anlaşılır (f=6) ve günlük hayat (f=4) ile ilişkili olması ön plana çıkarken B şubesindeki dersi için ise anlaşılır (f=5) ve katılım (f=8) kodları ön plana çıkmaktadır. Musa Öğretmenin A şubesinde dersine ilişkin olarak ise anlaşılır (f=5) ve etkili (f=6) kodları ön planda iken B şubesinde ise anlaşılır (f=6) ve katılım (f=3) kodları ön plana çıkmaktadır. Nedim Öğretmenin A şubesindeki dersi için anlaşılır (f=8) ve etkili (f=5) kodları ön plana çıkarken B şubesindeki dersi için ise anlaşılır (n=7) ve katılım (f=3) kodları ön plana çıkmaktadır. Genel değerlendirmelere bakıldığında derslerin anlaşılır, katılımı teşvik eden, etkili ve eğlenceli olması ön plana çıkmaktadır.

3- Ders imece uygulamasının olumsuz yönleri

Öğrencilerin, fonksiyonlar konusunun öğretiminde kullanılan imece uygulamasının olumsuz yönlerine ilişkin görüşlerinden ortaya çıkan kodlar Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Ders imece uygulamasının olumsuz yönleri

Kodlar	Aysel Öğretmen		Musa Öğretmen		Nedim Öğretmen		Toplam
	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	
Olumsuz yön yok	4	5	6	3	5	4	27
Zaman alması	3	2	3	2	3	3	16
Konu dışı konuşmalar	1	1	1	3	2	4	12
Örnekleri ilişkilendirememe	1	1	1	1	-	1	5
Dersin kaynaması	1	1	-	-	-	-	2
Toplam	10	10	11	9	10	12	62

Tablo 3 te yer aldığı gibi imece uygulamasının olumsuz yönüne ilişkin olarak “olumsuz yön yok” kodu fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Aysel Öğretmenin A ve B şubesindeki derslerde “zaman alması” kodu ön plana çıkmaktadır. Musa Öğretmenin A Şubesindeki dersi “zaman alması” ön plana çıkarken B şubesinde “konu dışı konuşmalar” ön plana çıkmıştır. Nedim Öğretmenin A şubesindeki dersinde yine “zaman alması” ön planda iken B Şubesinde ise “konu dışı konuşmalar” daha ön plana çıkmaktadır. Genel olarak düşünüldüğünde ise uygulamanın zaman alması ve uygulama sürecinde konu dışı konuşmaların olması imece uygulamasının olumsuz yanları olarak ortaya çıkmaktadır.

4- Ders İmece Uygulamasının Öğrenme ve Kavramaya Etkisine İlişkin Öğrencilerin Görüşleri

Öğrencilerin ders imece uygulamasının öğrenme ve kavramaya etkisine ilişkin düşüncelerinden ortaya çıkan kodlar Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4. Ders İmece Uygulamasının Öğrenme ve Kavramaya Etkisine İlişkin Öğrencilerin Görüşleri

Öğrenme olumlu	8	8	9	6	9	6	46
Kavrama düzeyi olumlu	2	5	9	4	7	6	33
Değişiklik olmadı	-	1	1	1	-	2	5
Kısmi düzelme	-	1	-	1	1	1	4
Toplam	10	15	19	12	17	15	88

Tablo 4 te yer aldığı gibi ders imece uygulamasının öğrenme ve kavramaya etkisine ilişkin olarak Aysel Öğretmenin A Şubesindeki dersinde “öğrenme olumlu ve kavrama düzeyi olumlu” kodları ön plana çıkarken, B Şubesinde bunlara ek olarak birer defa “değişiklik olmadı ve kısmi düzelme” kodları da ortaya çıkmıştır. Musa Öğretmenin A Şubesindeki dersinde ağırlıklı olarak “öğrenme olumlu ve kavrama düzeyi olumlu” kodları ile birlikte bir defa “değişiklik olmadı” kodu ortaya çıkarken B Şubesinde ise bunlara ek olarak bir kez “kısmi düzelme” kodu ortaya çıkmıştır. Nedim Öğretmenin A Şubesindeki dersinde ise ağırlıklı olarak “öğrenme olumlu ve kavrama düzeyi olumlu” kodları ile birlikte bir defa “kısmi düzelme” kodu ortaya çıkarken B Şubesinde ise bunlara ek olarak iki defa “değişiklik olmadı” kodu ortaya çıkmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, öğrenme ve kavrama düzeylerinin olumlu etkilendiğine ilişkin kodların ön plana çıktığı söylenebilir.

5- Ders İmece Uygulamasının Başarı Düzeyine Etkisine İlişkin Görüşleri

Öğrencilerin ders imece uygulamasının başarı düzeyine etkisine ilişkin düşüncelerinden ortaya çıkan kodlar Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Ders İmece Uygulamasının Başarı Düzeyine Etkisine İlişkin Görüşleri

Kodlar	Aysel Öğretmen		Musa Öğretmen		Nedim Öğretmen		Toplam
	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	
Başarım etkilendi	2	3	3	3	1	4	16
Başarım olumlu etkilendi	8	7	7	5	9	6	42
Toplam	10	10	10	8	10	10	58

Tablo 5 te yer aldığı gibi ders imece uygulamasının başarı düzeyini etkilemesine ilişkin olarak tüm öğretmenlerin her iki şubesindeki uygulamalara yönelik olarak “başarım olumlu etkilendi (f=x)” görüşü ön plana çıkmaktadır. Bazı öğrenciler başarılarının etkilendiğini (f=X) ifade etmiş olsalar da imece uygulamalarının genel olarak başarıyı olumlu etkilediği ifade edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin çoğu olumlu kod olan “başarım olumlu etkilendi (f=x)” kodları ile eşleşen ifadeler kullanmışlardır.

Öğrencilerin ders imece uygulamasının matematik dersine yaklaşımı etkilemesine ilişkin düşüncelerinden ortaya çıkan kodlar Tablo 6’da yer almaktadır.

6- Ders İmece Uygulamasının Matematik Dersine Yaklaşımı Etkilemesi

Tablo 6. Ders İmece Uygulamasının Matematik Dersine Yaklaşımı Etkilemesi

Kodlar	Aysel Öğretmen		Musa Öğretmen		Nedim Öğretmen		Toplam
	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	
İlgim arttı	4	9	7	6	5	6	37
İlgi değişmedi	3	-	2	1	3	3	12
Tutum olumlu oldu	2	1	1	1	2	1	8
Sevmeye başladım	1	-	1	-	-	-	2
İlgi çekici	-	-	-	2	-	1	3
Toplam	10	10	11	10	10	11	62

Tablo 6 da yer aldığı gibi ders imece uygulamasının Matematik dersine yaklaşımı etkilemesine ilişkin olarak Aysel Öğretmenin A Şubesindeki dersinde ilgim arttı (f=4) ve ilgim değişmedi (f=3) kodları ön plana çıkarken, B şubesindeki dersinde ilgim arttı (f=9) kodu ön plana çıkmıştır. Musa öğretmenin A ve B şubelerinde ilgim arttı (f=7 ve f=6) kodu ön plana çıkmıştır. Nedim öğretmenin A şubesinde ilgim arttı (f=5) ve ilgim değişmedi kodları ön plana çıkarken, B şubesindeki derste yine aynı kodlar ön plana çıkmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise derse karşı ilgilerinin arttığı ve tutumlarını olumlu olduğu söylenebilir.

7- Ders İmece Uygulamasının Öğretmenin Sınıf İçi Uygulamasını Etkilemesi

Öğrencilerin ders imece uygulamasının öğretmenin sınıf içi uygulamasını etkilemesine ilişkin düşüncelerinden ortaya çıkan kodlar Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7. Ders İmece Uygulamasının Öğretmenin Sınıf İçi Uygulamasını Etkilemesi

Kodlar	Aysel Öğretmen		Musa Öğretmen		Nedim Öğretmen		Toplam
	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	
İyi anlattı	3	3	5	3	5	3	22
Daha anlaşılır	2	4	2	3	1	2	14
Akıcı	-	3	-	1	2	3	9
Öğretmen daha etkin	3	-	2	-	1	-	6
Daha detaylı	2	-	1	-	1	-	4
Değişiklik olmadı	-	1	-	1	-	-	2
Makul örnekler	-	-	-	1	-	1	2
Uzun sürdü	1	-	-	-	-	1	2
Toplam	11	11	10	9	10	10	61

Tablo 7 de yer aldığı gibi ders imece uygulamasının öğretmenin sınıf içi uygulamalarını etkilemesine ilişkin olarak Aysel Öğretmenin A Şubesindeki dersinde “öğretmen daha etkin (f=3), iyi anlattı (f=3) ve daha anlaşılır (f=2)” kodları ön plana çıkmaktadır. B Şubesindeki derste ise “daha anlaşılır (f=4), iyi anlattı (f=3) ve akıcı (f=3) kodları” ön plana çıkmıştır. Musa Öğretmenin A Şubesindeki dersinde “iyi anlattı (f=5), öğretmen daha etkin (f=2) ve daha anlaşılır (f=2)” kodları ön plana çıkmaktadır. B Şubesindeki derste ise “daha anlaşılır (f=3) ve iyi anlattı (f=3)” kodları ön plana çıkmıştır. Nedim Öğretmenin A Şubesindeki dersinde “iyi anlattı (f=5) ve akıcı (f=2)” kodları ön plana çıkmaktadır. B Şubesindeki derste ise “daha akıcı (f=3), iyi anlattı (f=3) ve daha anlaşılır (f=2)” görüşleri ön plana çıkmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise öğrenciler öğretmenlerin iyi ve anlaşılır anlattıklarını düşünmektedirler.

8- Fonksiyon Konusunun Özümsemesi

Öğrencilerin ders imece uygulamasının fonksiyonlar konusunu özümseme konusundaki etkisine ilişkin düşüncelerinden ortaya çıkan kodlar Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Fonksiyon Konusunun Özümsemesi

Kodlar	Aysel Öğretmen		Musa Öğretmen		Nedim Öğretmen		Toplam
	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	
İyi özümstedim	10	8	7	4	8	5	42
Kısmi özümstedim	-	1	2	3	2	3	11
İyi anladım	-	1	2	1	-	2	6
Toplam	10	10	11	8	10	10	59

Tablo 8 de yer aldığı gibi ders imece uygulamasının fonksiyon konusunun özümsemesine ilişkin olarak Aysel Öğretmenin A Şubesi öğrencilerin tamamı “iyi özümstedim” koduna yönelik ifadeler kullanmışlardır. B Şubesinde ise iyi özümstedim (f=8), kısmen özümstedim (f=1) ve iyi anladım (f=1) kodları ortaya çıkmıştır. Musa Öğretmenin A Şubesindeki dersinde iyi özümstedim (f=7), kısmi özümseme (f=2) ve iyi anladım (f=2) kodları ortaya çıkmıştır. B Şubesinde ise iyi özümstedim (f=4), kısmi özümseme (f=2) ve iyi anladım (f=2) kodları ortaya çıkmıştır. Nedim Öğretmenin A Şubesindeki dersinde iyi özümseme (f=8) ve kısmi özümseme (f=2) kodları, B Şubesinde ise iyi özümstedim (f=5), kısmi özümseme (f=3) ve iyi anladım (f=2) kodları ön plana çıkmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise öğrencilerin fonksiyonlar konusunu özümstedikleri söylenebilir.

9- Bir Kavramı Öğrenirken Yakın Çevreden Örnek Verilmesi

Öğrencilerin ders imecesi uygulamasında bir kavramı öğrenirken yakın çevreden örnek verilmesine ilişkin düşüncelerinden ortaya çıkan kodlar Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Bir Kavramı Öğrenirken Yakın Çevreden Örnek Verilmesi

Kodlar	Aysel Öğretmen		Musa Öğretmen		Nedim Öğretmen		Toplam
	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	A Şube	B Şube	
Daha iyi anladım	5	3	2	4	5	1	20
Dersi iyi olarak algılama	-	8	6	5	2	5	26
Daha iyi hatırlarım	1	2	3	2	4	2	14
Öğrenmem kolaylaştı	1	3	-	1	2	4	11
Net anlaşılır örnekler	-	1	1	2	4	-	8
Hayatla iç içe	-	-	1	-	1	2	4
Yakın hissetme	-	-	-	1	1	1	3
Somut örnekler	1	-	1	-	-	1	3
Kolay ilişki kurma	2	-	-	-	-	-	2
Örnekleri ilişkilendiremedim.	1	1	2	-	1	3	8
Toplam	11	18	16	15	20	19	99

Tablo 9 da yer aldığı gibi ders imece uygulamasının kavram öğrenirken çevreden örnek verilmesine ilişkin olarak Aysel Öğretmenin A Şubesinde “daha iyi anladım (f=5) ve kolay ilişki kurma (f=2)” kodları ön plana çıkarken B Şubesinde ise “dersi iyi olarak algılama (f=8), daha iyi anladım (f=3) ve öğrenmem kolaylaştı (f=3)” kodları ön plana çıkmıştır. Musa Öğretmenin A Şubesinde “dersi iyi olarak algılama (f=6) ve daha iyi hatırlarım (f=3)” kodları ön plana çıkarken B Şubesinde ise “dersi iyi olarak algılama (f=5) ve daha iyi anladım (f=4)” kodları ön plana çıkmıştır. Nedim Öğretmenin A Şubesinde “daha iyi anladım (f=5), net anlaşılır örnekler (f=4) ve daha iyi hatırlama (f=4)” kodları ön plana çıkarken B Şubesinde ise “dersi iyi olarak algılama (f=5), öğrenmem kolaylaştı (f=4) ve örnekleri ilişkilendiremedim

(f=3)” kodları ön plana çıkmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde öğrenciler yakın çevreden örnek verilmesi konusunda olumlu bir düşünceye sahiptirler.

TARTIŞMA

Bu çalışma, lise 10. sınıf matematik dersinde fonksiyonlar konusunun öğretiminde kullanılan imece uygulamasını merkeze alıyor. İmece uygulaması, ders süreçlerinde karşılıklı yardımlaşma ve işbirliğine dayalı bir yöntemdir. Özellikle bu çalışmada, imece uygulamasına katılan öğrencilerin deneyimleri ve görüşleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu yöntemin matematik eğitimi üzerindeki etkileri, öğretmen eğitimi ve matematik öğretimi iyileştirme amacıyla literatürde sıkça ele alınmıştır (Huang ve Shimizu, 2016; Lewis, 2016; Warwick vd., 2016).

Türkiye'deki imece uygulamaları, global çapta yapılan uygulamalara kıyasla nispeten yenidir ve bu yaklaşım daha çok öğretmen adayları (örneğin Baki, 2012; Bilge ve Dede, 2020; Güner ve Akyüz, 2017) ve çalışan öğretmenler (örneğin Akbaba – Dağ, 2014; Kürey, 2018; Yıldız, 2013) üzerinde yoğunlaşarak araştırma konusu olmuştur. Bu araştırmalarda genellikle öğretmen adaylarının bu metodolojiye ilişkin görüşleri ele alınmış (Baki, 2012; Güner ve Akyüz, 2017) ya da öğretmenlerin bu uygulamalar sırasında gösterdikleri gelişim ve öğrencilerine ilişkin gözlemleri vurgulanmıştır.

Öğrencilerle yapılan çalışmaların sayısı oldukça sınırlı kalmıştır ve bu bağlamda, mevcut çalışmanın Türkiye'deki matematik eğitimi alan yazınına önemli katkılar sağlaması beklenmektedir. Çalışma, imece yönteminin öğrenci bakış açısından nasıl algılandığını ve matematik öğrenme süreçlerine olan etkilerini detaylıca ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu sayede, Türkiye'de matematik eğitiminin geliştirilmesine yönelik stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada, matematik dersinde fonksiyonlar konusunu kapsayan imece uygulamalarının etkileri üzerine odaklanılmıştır. İmece uygulamaları, öğrencilerin derslere daha aktif katılımını ve konuları daha iyi anlamalarını sağlamak amacıyla kullanılan işbirlikçi bir öğrenme yöntemidir. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde, imece uygulamalarının derslerin verimliliğini, anlaşılabilirliğini ve etkililiğini artırdığı belirtilmiştir. Öğrenciler, bu uygulamaların katılımı teşvik edici nitelikte olduğunu ifade etmişlerdir. Bilge ve Dede (2020) tarafından yapılan çalışmada, matematik öğretmenleri de imece uygulamasının öğrencilerin kavramsal anlayışını güçlendirdiğini vurgulamışlardır.

Bu bulgular, diğer araştırmaların sonuçlarıyla da desteklenmektedir. Örneğin, Bruce ve Hawes (2015) tarafından yapılan bir çalışmada, öğrencilerin iki boyutlu ve üç boyutlu zihinsel rotasyon becerilerinin imece uygulamaları sayesinde kontrol grubuna göre daha fazla geliştiği tespit edilmiştir. Meyer (2005) ise imece uygulaması yapılan sınıflarda öğrencilerin matematiksel anlayışlarının arttığını belirtmiştir. O'Connor (2010) ise imece uygulamasının öğrenci başarı puanlarını yükselttiğini göstermiştir. Matoba, Shibata, ve Sarkar Arani (2007) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise, imece uygulamalarının öğrencilerin öğrenme düzeylerini artırdığı belirtilmiştir.

Akbaba - Dağ (2014) ise sınıf öğretmenleriyle yapılan bir araştırmada, imece uygulamasının öğretmen adaylarının kesir ve kesir öğretimi konusundaki bilgilerini artırdığını göstermiştir. Bu çalışmalar, imece uygulamalarının matematik öğretiminde etkili bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin matematiksel kavramları daha iyi anlamaları, öğrenme süreçlerinde aktif katılımlarının artması ve kavramsal bilgilerinin derinleşmesi bu uygulamanın başlıca faydaları arasında sayılabilir. Dolayısıyla, bu çalışmalar, matematik eğitiminde imece uygulamalarının yaygınlaştırılmasının önemini vurgulamaktadır.

Matematik derslerinde gerçekleştirilen imece uygulamaları, öğrencilerin öğrenme deneyimlerini iyileştirmede önemli bir rol oynamıştır. Öğrenciler, bu uygulamalar sırasında öğretmenlerin konuları daha akıcı, anlaşılır ve etkili bir şekilde anlattıklarını belirtmişlerdir. Özellikle, Warwick ve diğerleri (2016) tarafından yapılan çalışmada, imece uygulamasına dayalı ders öğretiminde sınıf içi videoların incelenmesi sonucunda öğretmenlerin diyalog ve tartışmaları daha iyi yönettikleri ve pedagojik becerilerinin geliştiği gözlemlenmiştir.

Baki (2012) tarafından sınıf öğretmeni adayları ile yapılan bir deneysel çalışmada, imece uygulamasının öğrencilerin derslere aktif katılımını, ön bilgilerini kullanma becerilerini ve ders planlamasını geliştirdiği ifade edilmiştir. Bu, öğretmen adaylarının eğitim süreçlerinde imece uygulamasının katkısını vurgulayan bir bulgudur.

Chan ve diğerleri (2021) tarafından yapılan bir çalışmada ise, öğretilecek materyalin detaylı araştırılmasının önemi üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda, eksiksiz ve öğrencilerin ilgi alanlarına uygun öğretim materyallerinin hazırlanması, ilgili soruların seçilmesi ve her bir görev ve etkinlik için zamanın sıkı bir şekilde planlanması gibi faktörler, imece uygulamalarının başarısını etkileyen unsurlar olarak belirlenmiştir. Bu süreç, öğretmenlerin daha etkili öğretim pedagojilerini benimsemelerine ve uygulamalarına yardımcı olmuştur.

Bu çalışmaların ortak bulgusu, imece uygulamalarının matematik derslerinde hem öğretmenlerin pedagojik becerilerini geliştirdiği hem de öğrencilerin öğrenme süreçlerine olumlu katkılar sağladığı yönündedir. İmece uygulamaları, sınıf içi etkileşimi ve öğrencilerin matematiksel kavramları anlama ve uygulama becerilerini artıran etkili bir öğretim stratejisi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, eğitimcilerin ve öğretmen adaylarının bu tür uygulamaları sınıf içi dinamiklerini zenginleştirmek ve öğrenme süreçlerini iyileştirmek amacıyla kullanmaları önerilmektedir.

Öğrencilerin matematik derslerinde imece uygulamalarına karşı ilgi ve tutumları üzerine yapılan çalışmalar, genellikle olumlu sonuçlar ortaya koymuştur. Çeşitli araştırmalar, bu tür uygulamaların öğrencilerin derslere ilgisini ve motivasyonunu artırdığını göstermiştir. Örneğin, Baki (2012) tarafından yapılan bir çalışmada, öğrencilerin derse karşı tutumlarının imece uygulamaları sayesinde olumlu yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Benzer şekilde, Benidiktus ve diğerleri (2022) tarafından yapılan bir çalışmada da öğrencilerin imeceye dayalı matematik derslerinde daha fazla ilgi gösterdikleri belirtilmiştir.

Ancak, her ne kadar bu uygulamaların genelde olumlu etkileri gözlenmiş olsa da, bazı olumsuz yönler de belirtilmiştir. Bazı öğrenciler, ders süreçlerinin zaman alması ve konu dışı konuşmalara kayılması gibi sorunlardan bahsetmişlerdir. Ayrıca, öğretmen adaylarının ders planlarını uygulama aşamasında karşılaştıkları zorluklar arasında sınıf yönetimi sorunları da önemli bir yer tutmuştur (Bütün, 2015). Lundbäck ve Egerhag (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, öğretmenlerin imece uygulamalarını eğitici ve eğlenceli bulmalarına rağmen, bunun zaman alıcı olduğunu ifade etmişlerdir. Sekao ve Engelbrecht (2022) ise, imece uygulaması yapan öğretmenlerin sınıf içi zaman yönetimi konusunda sıkıntı yaşadıklarını belirtmiştir.

Bu bulgular, imece uygulamalarının öğrencilerin matematik derslerine ilgisini ve katılımını artırmasına rağmen, bu uygulamaların etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesinin bazı zorlukları da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Özellikle zaman yönetimi ve sınıf içi düzenin korunması, imece uygulamalarının başarısında kritik faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, imece uygulamalarını etkili bir şekilde yürütebilmek için öğretmenlerin bu alanlarda ek destek ve eğitim almaları önem taşıyabilir. Öğrencilerin derslere ilgisini ve katılımını artırmanın yanı sıra, ders süreçlerinin verimli ve düzenli bir şekilde işleyişini sağlamak, imece uygulamalarının başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için gereklidir.

İmece yöntemi, öğrencilerin hem bireysel hem de grup olarak öğrenmelerini teşvik eder (Gomes, Quaresma ve da Ponte, 2021). Öğrenciler, bu yöntemle kendi öğrenme süreçlerini yönlendirir ve kendi bilgi ve becerilerini diğer öğrencilerle paylaşır. Bu, öğrencilerin öğrenme motivasyonunu artırır ve öğrenme sürecini daha anlamlı hale getirir. İmece yöntemi ayrıca, öğrenenlerin eleştirel düşünme, problem çözme ve takım çalışması gibi becerilerini geliştirir (Alsaed 2022; Benidiktus vd., 2022; Dalby, 2021).

Geleneksel öğretim modelleriyle karşılaştırıldığında, imece yöntemi daha katılımcı ve öğrenci merkezlidir. Bu yöntem, öğrencilerin ders materyalini aktif bir şekilde keşfetmelerine ve kendi bilgilerini oluşturmalarına olanak tanır. Geleneksel modellerde genellikle öğretmen merkezli bir yaklaşım hakimken, imece yöntemi öğrencilerin kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu almalarını teşvik eder.

Öğretmenler için de imece yöntemi, ders planlama ve uygulama süreçlerinde yenilikçi yaklaşımlar geliştirmelerine yardımcı olur. Öğretmenler, imece yöntemiyle derslerini daha etkili ve öğrencilerin ilgisini çekecek şekilde tasarlayabilirler. Ayrıca, bu yöntem öğretmenlerin meslektaşları ve alanında uzman diğer öğretmenlerle işbirliği yapmalarını ve kendi uygulamalarını geliştirmelerini sağlar (Suhaili, Shahrill ve Khalid, 2014).

Sonuç olarak, imece yöntemi, matematik eğitiminde öğrencilerin ve öğretmenlerin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Öğrencilerin akademik başarıları ve öğretmenlerin mesleki gelişimleri bu yöntemle olumlu yönde etkilenmiştir. Bu çalışma, imece yönteminin Türkiye'deki matematik eğitimine sağladığı katkıları ortaya koymakta ve bu yöntemin daha geniş kapsamlı kullanımı için önemli bir temel oluşturmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gerek bu araştırma sonuçları gerekse alan yazındaki diğer araştırmalarda rapor edilen bulgular, imece uygulamasının matematik öğretiminde etkili olduğunu göstermektedir. Diğer sınıf içi uygulamalar ile karşılaştırıldığında, imece uygulaması işbirliğini desteklemekte, öğrenci katılımını teşvik etmekte öğrenmenin kalıcılığına, derse yönelik ilgi ve tutumların artışına katkı olmaktadır. Bu araştırmanın sonucunda hem uygulayıcılara hem de araştırmacılara şu öneriler getirilmiştir;

Uygulayıcılara yönelik öneriler; İmece uygulaması her ne kadar zaman gerektiren bir etkinlik olsa da kavramsal öğrenme ve öğrenme ortamının zenginleşmesi açısından sağladığı katkılar dikkate alındığında, bu uygulama okullardaki ders zümreleri arasında yaygınlaştırılabilir. Özellikle mesleğe yeni başlayan öğretmenler ile meslekte uzun yıllardır çalışan öğretmenlerin işbirliği sağlanabilir. Bu süreç hem öğrenme ortamına katkı sağlayacak hem de mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin mesleki gelişimini destekleyecektir. Ders imecesi uygulamasının sağlıklı olarak yürütülmesi için toplantı, ders değerlendirmeleri ve ders hazırlık çalışmaları için okul yöneticilerinin öğretmenlere ortak çalışma zamanı ve mekanı ayarlaması önemlidir. Öğretmenlerin dönem içi yoğunlukları düşünüldüğünde ders imecesi uygulaması konusunda uzlaşılan çalışma takvimi eğitim-öğretim sürecinin başında ilan edilerek çalışmalar daha verimli hale getirilebilir.

Araştırmacılara yönelik öneriler; Bu araştırma özel bir okulda yer alan üç sınıfta gerçekleştirilmiştir. Benzer araştırmalar hem devlet hem özel okullarında yapılarak durum karşılaştırması yapılabilir. Ayrıca, çalışma matematik dersi fonksiyonlar konusu işlenirken gerçekleştirilmiştir. Benzer uygulamalar farklı sınıf düzeylerinde, matematik dersinin farklı konu ve kavramlarının öğretiminde de kullanılabilir. Katılımcı öğretmenlerin seçiminde farklı mesleki gelişim yaklaşımlarını deneyimlemiş olanlar seçilerek diğer yaklaşımlar ile karşılaştırma yapılabilir

KAYNAKÇA

- Akbaba-Dağ, S. (2014). Mikroöğretim ders imecesi modeli ile sınıf öğretmeni adaylarının kesir öğretim bilgilerinin geliştirilmesine yönelik bir uygulama. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Alsaeed, M. S. (2022). Supporting collaborative inquiry skills through lesson study: Investigation of high school mathematics professionals. *Cogent Education*, 9(1), 2064406.
- Alvine, A., Judson, T.W., Schein, M. & Yoshida, T. (2007). What graduate students (and the rest of us) can learn from lesson study. *College Teaching*, 55(3), 109–113.
- Back, J. & Joubert, M. (2011). Lesson study as a process for Professional development: working with teachers to effect significant and changes in practice. Proceedings of 7th Congress of the European Society for Research in Mathematics Education, Rzeszow, Poland, February, 2559-2568.
- Baki, M. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının matematiği öğretme bilgilerinin gelişiminin incelenmesi: Bir ders imecesi (lessonstudy) çalışması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Benidiktus, Tanujaya., Rully, Charitas, Indra, Prahmana., Jeinne, Mumu. (2023). Lesson study with sharing and jumping tasks in online mathematics classrooms for rural area students. *Journal on Mathematics Education*, 14(1):169-188. doi: 10.22342/jme.v14i1.pp169-188
- Bilge, O. & Dede, Y. (2020). Mathematics teachers' opinions on lesson study. *Gazi Journal of Education Sciences*, 6(1), 1–22.
- Boran, E. & Tarım, K. (2016) Ortaokul matematik öğretmenlerinin ders imecesi hakkındaki görüşleri. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 7(1), 259–273.
- Bruce, C. D., & Hawes, Z. (2015). The role of 2D and 3D mental rotation in mathematics for young children: what is it? Why does it matter? And what can we do about it?. *ZDM Mathematics Education*, 47, 331-343. DOI 10.1007/s11858-014-0637-4
- Bütün, M. (2012). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının uygulanan zenginleştirilmiş program sürecinde matematiği öğretme bilgilerinin gelişimi, Yayınlanmamış doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Bütün, M. (2015). Öğretmenlik uygulaması dersinde ders imecesi modelinin değerlendirilmesi: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Adıyaman University Journal of Educational Sciences*, 5(2), 136-167.
- Cerbin, W.ve Kopp, B. (2006). Lesson study as a model for building pedagogical knowledge and improving teaching. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 18(3), 250–257.
- Chan, J. R., Ingcol, R. S., Villacrusis, E. M., Santos, E. R. F., Garung, M. L. C., Garma, M. F. C., & Elipane, L. E. (2021). Utilizing Lesson Study In Enhancing Teaching Pedagogy. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(10), 4255-4263.
- Clark, CM. & Peterson, PL. (1986). Teachers' thought processes. In: Wittrock MC (ed) *Handbook of research on teaching*. Macmillan, New York, pp 255–296
- Dalby, D. (2021). Professional learning through collaborative research in mathematics. *Professional Development in Education*, 47(4), 710-724.
- Darling-Hammound, L., &McLaughlin, M. V. (1995). Policies that support Professional development in an era of reform. *Phi Delta Kappan*, 76(8), 597-604.
- Doig, B. & Groves, S. (2011). Japanese lesson study: Teacher Professional development through communities of inquiry. *Mathematics Teacher Education and Development*, 13(1), 77–93.

- Eraslan, A. (2008). Japanese lesson study: Can it work in Turkey. *Education and Science*, 33(149), 62-67.
- Fernandez, C. (2002). Learning from Japanese approaches to Professional development: The case of lesson study. *Journal of Teacher Education*, 53, 393-405.
- Fernandez, C. & Yoshida, M. (2004). Lesson study: a Japanese approach to improving mathematics teaching and learning. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah
- Gomes, P., Quaresma, M., & da Ponte, J. P. (2021). A lesson study with mathematics teachers: learning about communication in the classroom. *Acta Scientiae*, 23(5), 126-152.
- Gözel, E. (2016). Ders imecesi çalışmalarıyla sınıf öğretmenlerinin problem çözmeye dayalı matematiği öğretme bilgilerinin gelişiminin incelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Güner, P., & Akyüz, D. (2017). Ders imecesi (lesson study) mesleki gelişim modeli: Öğretmen adaylarının fark etme becerilerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 16(2), 428-452.
- Hart, L., Alston, A. & Murata, A. (2009). Lesson study working group <http://www.pmena.org/2009/proceedings/workinggroup90521replacement.pdf> sayfasından elde edilmiştir.
- Hart, L.C., Alston, A. & Murata, A. (2011). Lesson study research and practice in mathematics education. Springer, New York
- Huang, R., & Shimizu, Y. (2016). Improving teaching, developing teachers and teacher educators, and linking theory and practice through lesson study in mathematics: an international perspective. *ZDM Mathematics Education*, 48, 393-409. DOI 10.1007/s11858-016-0795-7
- Inagaki, T. (1995). A historical research on teaching theory in Meiji-Era (in Japanese). Hyuuron-Sya, Tokyo
- Inoue, N. (2010). Zen and the art of neriage: facilitating consensus building in mathematic inquiry lesson through lesson study. *J Math Teach Educ* 14(1), 5-23.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Lewis, C. (2002). Lesson study: a handbook of teacher-led instructional change. Research for Better Schools, Philadelphia
- Lewis, C. (2009). What is the nature of knowledge development in lesson study?. *Educational Action Research*, 17(1), 95-110.
- Lewis, C. (2016). How does lesson study improve mathematics instruction?. *ZDM Mathematics Education*, 48, 571-580. DOI: 10.1007/s11858-016-0792-x
- Lewis, C., Perry, R. & Murata, A. (2006). How should research contribute to instructional improvement? The case of lesson study. *Educational Researcher*, 35(3), 3-14.
- Lewis, C., Perry R, Hurd, J. (2004). A deeper look at lesson study. *Educ Leadersh* 61(5):18-23.
- Lewis, C. & Tsuchida, I. (1997). Planned educational change in Japan: The shift to student centered elementary science. *Journal of Educational Policy*, 12(5), 313-331.
- Lundbäck, B., & Egerhag, H. (2020). Lesson Study as a bridge between two learning contexts. *International Journal for Lesson & Learning Studies*, 9(3), 289-299.

- Matoba, M., Shibata, Y., & Sarkar Arani, M. R. (2007). School-university partnerships: A new recipe for creating Professional knowledge in school. *Educational Research for Policy and Practice*, 6(1), 55-65.
- McDowell, A. V. (2010). Preservice teachers' use of lessons tudy in teaching nature of science. *Middle-Secondary Education and Instructional Technology Dissertations*, The College of Education, Georgia State University, Atlanta, Georgia
- Meyer, R. D. (2005). Lesson study: The effects on teachers and students in urban middle schools. 20.01.2021 tarihinde https://baylor-ir.tdl.org/bitstream/handle/2104/3007/RachelleMeyer_edd.pdf?sequence=4&isAllowed=y adresinden elde edilmiştir.
- O'Connor, B. L. (2010). Effect of lesson study on teachers' mathematical understanding. Unpublished Doctoral Dissertation, Capella University.
- Sekao, D., & Engelbrecht, J. (2022). South African Primary Mathematics Teachers' Experiences and Perspectives About Lesson Study. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 20(7), 1431-1453.
- Seleznyov, S. (2020). Lesson study: Exploring implementation challenges in England. *International Journal for Lesson and Learning Studies*, 9(2), 179-192.
- Shimizu, Y. (2014). Lesson study in mathematics education. In S. Lerman (Ed.), *Encyclopedia of mathematics education* (pp. 358-360). Dordrecht, Netherlands: Springer. DOI: 10.1007/978-94-007-4978-8_149.
- Suhaili, S.S., Shahrill, Ö., & Khalid, M. (2014). The impact of lesson plan on primary mathematics' instructors in Brunei Darussalam. *The Eurasia Proceedings of Educational & Social Sciences (EPESS)*, 1, 90-95.
- Stigler, J. W. & Hiebert, J. (1999). *The teaching gap: Best ideas from the world's teachers for improving education in the classroom*. New York, NY: FreePress.
- Stepanek, J. (2001, Spring). A newview of Professional development. *Northwest Education Magazine*, 2-11.
- Sullivan, P. (2014). Models of in-service mathematics teacher education profesional development. In S. Lerman (Ed.), *Encyclopedia of mathematics education* (pp. 455- 457). Dordrecht, Netherlands: Springer. DOI: 10.1007/978-94-007-4978-8_149.
- Suzuki, Y. (2012). Teachers' Professional discourse in a Japanese lesson study. *International Journal for Lesson and Learning Studies*, 1(3), 216–231.
- Yıldız, A. (2013). Ders imcesinin matematik öğretmenlerinin problem çözme ortamlarında öğrencilerinin üstbilişlerini harekete geçirmeye yönelik davranışlarına etkisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Takahashi, A. & Yoshida, M. (2004). Ideas for establishing lesson-study communities. *Teaching Children Mathematics*, 10(9), 436–443.
- Warwick, P., Vrikki, M., Vermunt, J. D., Mercer, N., & van Halem, N. (2016). Connecting observations of student and teacher learning: an examination of dialogic processes in Lesson Study discussions in mathematics. *Zdm*, 48, 555-569.
- Widjaja, W., Vale, C., Groves, S. & Doig, B. (2017). Teachers' Professional growth through engagement with lesson study. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 20(4), 357–383.

Yamnitzky, G. S. (2011). Elementary teachers' perspectives on the impact that lesson study participation had on their mathematical content and pedagogical-content knowledge. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Pittsburgh.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Introduction

In general, abstraction is at the forefront due to its epistemological structure in mathematical concepts and it is difficult for students to learn abstract concepts. This may be the reason why mathematics is seen as difficult by many students. Therefore, this difficulty experienced by students can be eliminated by concretizing mathematical concepts as much as possible (Baykul, 2006). It can be said that students have math anxiety due to this difficulty (Altun, 2014). Baki (2006) emphasizes that due to the traditional teaching approach of teachers, mathematics is seen as a field of occupation that includes equations and formulas consisting of abstract principles and principles, away from daily needs. Therefore, teachers have a great responsibility in this regard.

Teachers' behaviors in the classroom are largely shaped by the intentions and beliefs they have acquired in the past (Sullivan, 2014). Professional knowledge of teachers, possible limitations that teachers think they may encounter in the teaching process, and teachers' goals, beliefs and behaviors (Clark & Peterson, 1986) are very important for good teacher education. The creation of a structure related to this contributes to the shaping of the teacher's classroom behaviors and teaching skills. Teachers' professional development is directly related to their decision-making mechanisms (Sullivan, 2014). Considering these factors, there are various teaching models that both provide the development of teaching and support the teaching process in the teaching process. One of these models based on practical studies in teacher education is the example of Japanese lesson study (Fernandez & Yoshida, 2004; Inoue, 2010) and its adaptations in the western world (Lewis et al., 2004).

Lesson study is a professional development model that was first applied in Japan and spread rapidly among researchers and educators in the world of mathematics education, especially in the United States, especially since the 1890s (Hart et al., 2011).

Ders İMEC is a cooperation based on a continuous basis, think about how students in the learning process, how the responses that he review and peer / peer observation (peer observation) as it requires a set of implementation of effective professional development strategies (Darling-Hammond & McLaughlin, 1995). The ongoing discussions and exchanges of ideas on effective teaching strategies and the proper observation of these strategies in the classroom open new doors for teachers to see different possibilities in their own teaching. Another benefit of lesson study is that teachers develop a common language in the process and can teach each other something about teaching (Stigler & Hiebert, 1999).

In this context, as mentioned above, it is thought that it is important to determine the opinions of the students, as the lesson study will be more understandable, increase participation in the lesson and increase the interest in the lesson. Finally, it is thought that this study will make an important contribution to the literature in terms of discussing possible differences and similarities with the results in the literature.

Method

In this study, case study, one of the qualitative research designs, was used. Case studies are research designs that aim to provide a holistic perspective by using multiple data sources on specific events or phenomena (Yıldırım & Şimşek, 2011). In this method, it is more important to try to understand the events and facts rather than generalizing them (Karataş, 2015). The limitation of this research is that it was conducted with three teachers in a school in the Southeastern Anatolia region of Turkey. Therefore, it is aimed to try to understand the events and facts rather than making generalizations from the findings.

Conclusion and Discussion

In the interviews held with the students after the lesson study model on the mathematics lesson and the functions, the students stated that the practices were more efficient in all three classes, and that the lessons were more understandable, effective and encouraging participation. In addition, they stated that the teacher explained the subject better, fluently and clearly in the imece practices carried out in mathematics lessons. Many students stated that their interest and attitudes towards the course were positively affected. In addition, the students stated that their learning and comprehension levels increased in the lesson study, they understood the lesson better, and therefore their success in the lesson increased. Although the majority of those who state that these practices do not have a negative side, some students stated that they have negative sides such as taking time and slipping into irrelevant conversations.

KÜRESEL EKONOMİK, POLİTİK VE JEOPOLİTİK RİSKLERİN BİREYSEL VE KURUMSAL FİNANSAL İŞLEMLERE ETKİSİ

THE IMPACT OF GLOBAL ECONOMIC, POLITICAL AND GEOPOLITICAL RISKS ON INDIVIDUAL AND CORPORATE FINANCIAL TRANSACTIONS

Serkan DEMİREL¹

Öz

Bu çalışmada bireysel ve kurumsal finansal işlemler üzerinde küresel ekonomik ve politik risk ile jeopolitik riskin etkileri gözlemlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada bağımsız değişken olarak “Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi” ile “Jeopolitik Risk Endeksi” değişkenleri; bağımlı değişken olarak “Bireysel Kredi Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı”, “Karşılıksız Çek İşlemi Yapılan Kişi Sayısı”, “Bireysel Kredi Kartı Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı” ve “Protestolu Senet Sayısı” değişkenleri seçilmiştir. Bu anlamda çalışmaya konu olan zaman serileri 2012 yılının 3. çeyreği ile 2023 yılının 1. çeyreği arasındaki 43 çeyreklik dönemi kapsamaktadır. Çalışmada durağanlık sınaması için literatürde sıklıkla kullanılan ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi kullanılmıştır. İlişkilerin incelenmesi için birbirinden farklı olarak 4 ayrı ARDL modeli kullanılmıştır. ARDL modelinde içsel ve dışsal değişkenler için optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi için VAR modeli kullanılmıştır. Sınır testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre; Bireysel kredi borcunu ödememiş gerçek kişi sayısı hem uzun hem de kısa vadede küresel ekonomik ve politik risk endeksi ve jeopolitik risk endeksinden etkilenmemektedir; karşılıksız çek işlemi yapılan kişi sayısı, küresel ekonomik ve politik risk endeksi ile kısa vadede pozitif, uzun vadede ise negatif ilişkilidir; bireysel kredi kartı borcunu ödememiş gerçek kişi sayısı, jeopolitik risk endeksi ile kısa vadede pozitif, küresel ekonomik ve politik risk endeksi ile uzun vadede negatif ilişkilidir ve protestolu senet sayısı, sadece uzun dönemde küresel ekonomik ve politik risk endeksi ile negatif ilişkilidir.

Anahtar kelimeler: Küresel Ekonomi, Politik Risk, Jeopolitik Risk, Bireysel Finansal İşlemler, Kurumsal Finansal İşlemler.

Abstract

This study aims to observe the effects of global economic and political risk and geopolitical risk on individual and corporate financial transactions. In the study, "Global Economic and Political Risk Index" and "Geopolitical Risk Index" variables are selected as independent variables, while "Number of Individuals who have defaulted on Personal Loans", "Number of Bad Checks", "Number of Individuals who have defaulted on Personal Credit Cards" and "Number of Protested Promissory Notes" variables are selected as dependent variables. In this sense, the time series subject to the study cover the 43-quarter period between the 3rd quarter of 2012 and the 1st quarter of 2023. The ADF (Augmented Dickey-Fuller) unit root test, which is frequently used in the literature, is used for the stationarity test. Four separate ARDL models are used to examine the relationships. The VAR model is used to determine the optimal lag length for endogenous and exogenous variables in the ARDL model. The bounds test was used to determine the long-run relationship between the variables. According to the findings of the research, the Number of Individual Loan Defaulters is not affected by the Global Economic and Political Risk Index and the Geopolitical Risk Index in both the long and short run; the Number of Individuals with Bad Checks is positively related to the Global Economic and Political Risk Index in the short run and negatively related to it in the long run; Number of Individual Credit Card Debt Defaulters is positively related to the Geopolitical Risk Index in the short run and negatively related to the Global Economic and Political Risk Index in the long run; and Number of Protested Bills is negatively related to the Global Economic and Political Risk Index only in the long run.

Keywords: Global Economic, Political risk, Geopolitical Risk, Retail Financial Transactions, Corporate Financial Transactions.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, sdemirel@gelisim.edu.tr,

Orcid: 0000-0002-7285-1504

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 06.10.2023 – Kabul Tarihi: 25.01.2024

DOI:10.17755/esosder.1372282

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 645-667

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makedir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. GİRİŞ

Küresel ekonomik, politik ve jeopolitik riskler, bireysel ve kurumsal finansal işlemleri etkileyen önemli faktörlerdir. Bu riskler, finansal piyasalarda dalgalanmalara, yatırım kararlarında belirsizliğe ve varlık değerlerinde ani değişimlere neden olabilir.

Küresel ekonomik riskler, dünya genelindeki ekonomilerin büyüme, enflasyon, faiz oranları ve ticaret dengesi gibi faktörlerdeki belirsizlikleri içermektedir. Küresel ekonomik risk, enflasyon belirsizliği, durgunluk, işsizlik endişeleri ve benzerlerini içeren ekonominin öngörülemez görünümüyle ilgili risklerdir. Ekonomi politikası belirsizliği, ulusal güvenlik, tıbbi bakım ve para, maliye, ticaret ve diğer ilgili politikalar gibi ülkeye özgü ekonomi politikalarının neden olduğu belirsizlikle ilgilidir. Ayrıca, siyasi belirsizlik, hükümetlerin valilik seçimleri, göçmenlik yasaları, devlet sübvansiyonları gibi gelecekteki eylemleri olarak tanımlanmaktadır (Pástor, ve Veronesi, 2012).

Belirsizlik, hem finansal hem de makroekonomik değişkenlere yönelik ve para politikasının aktarımı ve etkinliği açısından dikkate alınması gereken önemli bir faktördür. Ancak merkez bankaları genellikle döviz kuru istikrarı gibi hedef sonuçları olan belirli parasal ve makroekonomik hedefler belirler ve böylece başarılarını artırmak için politika önlemleri geliştirirler. Ayrıca, beklentileri, para politikası sonuçları üzerinde etkisi olan faiz faktörlerinin dinamik davranışını çevreleyen belirsizliği de dikkate alır. Kısaca ifade etmek gerekirse, küresel ekonomik belirsizlik, döviz kuru üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiler yaratabilen ve dolayısıyla döviz kuru yönetimi politikalarını etkileyen ekonomi politikası belirsizliğini tetikleyebilmektedir (Beckmann ve Czudaj, 2017; Olanipekun vd., 2019a; Olanipekun vd., 2019b).

Belirli bir ülke için politik risk, ülke hükümetinin eylemlerinin veya ülkenin yürütme, yasama veya yargı kurumlarının verimsiz işleyişinin o ülkedeki bir yatırımın değerini olumsuz etkileme riski olarak tanımlanmaktadır. Politik riskin en doğrudan biçimi hükümetin özel varlıklara veya çıktılara el koyması ve kamulaştırma şeklindedir. Ayrıca, politik risk, ilgili hükümet politikalarının istikrarsızlığını ve özellikle mülkiyet haklarının uygulanmasına ilişkin olarak hukuk sisteminin gücünü de içermektedir. Son olarak, genel grevler, terörizm ve (iç) savaş gibi iç ve dış çatışmalar da siyasi riskin bileşenleri olarak değerlendirilmektedir (Bekaert vd., 2014).

Politik istikrarsızlık, bir ülkedeki politik belirsizlikleri artırarak politik riski yükseltmektedir. Bu durum, hem finansal piyasaları hem de reel ekonomik değişkenleri etkileyerek ülke ekonomilerini derinden etkilemektedir. Bankacılık sektörü bu etkilerden arz ve talep cephesinde etkilenmektedir. Riskin artması faiz oranlarını yükseltirken, bu durum da bankaların maliyetlerini artırmaktadır. Öte yandan, faiz oranlarının yükselmesi kredi maliyetlerini artırmakta ve ekonomik birimlerin kredi taleplerini düşürmektedir. Özellikle öz sermaye yapılarının güçlü olmadığı ülkeler, örneğin Türkiye gibi, kriz dönemlerinde nakit akış dengelerini koruyabilmek veya sağlayabilmek için kredi kullanma eğiliminde olabilirler. Normal dönemlerde ise bu tür ülkelerdeki firmalar yatırımlarının finansmanı için kredi kullanmaktadır. Politik istikrarsızlık, bu kredilendirme süreçlerini ve dolayısıyla bankacılık sektörünü etkileyerek ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır (Yalçınkaya vd., 2016).

20. yüzyıl boyunca sıkça tekrarlanan iç savaşlar, uluslararası savaşlar, siyasi huzursuzluklar ve terörist saldırılar gibi olayların, özellikle iç savaşların, dünya genelinde önemli bir etkisi olmuştur. İç savaşlar, ulusların büyük bir kısmını etkileyen ciddi olaylar haline gelmiştir. Aynı zamanda, bu tür olaylarla ilişkilendirilen önemli gelişmeler, jeopolitik istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur. Özellikle son yıllarda yaşanan olaylar, örneğin 2001'deki Dünya Ticaret Merkezi saldırısı, 2015'teki Paris saldırısı, 2016'da Birleşik Krallık'ın

AB'den ayrılma kararı ve ABD'de Donald Trump'ın seçilmesi gibi olaylar, jeopolitik risklerin artmasına katkıda bulunmuştur. Bu tür politik gelişmeler, finansal, makroekonomik ve ekonomik politika belirsizlikleriyle birleşerek ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmeler jeopolitik riskleri tetiklemiş ve finans, ekonomi ve politika riskleri ile birlikte olumsuz etkiler yaratmıştır (Bouoiyour vd., 2019).

Jeopolitik risk, belirsizliğe oldukça önemli bir katkıda bulunmaktadır. Bu risk, ekonomik ve politika belirsizliği ile birlikte, ekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz etkisi olan bir 'belirsizlik üçlüsü' oluşturmaktadır (Bekaert vd., 2014; Caldara ve Iacoviello, 2022; Carney, 2016). Jeopolitik risk, "savaşlar, terör eylemleri ve uluslararası ilişkilerin normal ve barışçıl seyrini etkileyen devletlerarasındaki gerilimlerle ilişkili risk" (Caldara ve Iacoviello, 2022) olarak tanımlanmaktadır. Körfez Savaşı, 11 Eylül terör saldırıları, 2003 Irak işgali, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve son olarak İsrail- Hamas savaşı gibi bir dizi olumsuz jeopolitik riskin hem makro hem de mikro düzeylerdeki gerçek etkileri piyasalarda kendini göstermektedir.

Girişimciler, merkez bankası yetkilileri ve piyasa katılımcıları jeopolitik riski yatırım kararlarında kritik bir faktör olarak kabul etmektedir. Özellikle İngiltere Merkez Bankası, ekonomik belirsizlik, jeopolitik risk ve politika belirsizliği gibi faktörlerin ekonomiyi olumsuz etkileyebilecek önemli unsurlar olarak gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, Avrupa Merkez Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi önemli kurumlar, jeopolitik gerilimlerin finans ve yatırımlar dolayısıyla ekonomi üzerindeki risklerini sürekli olarak vurgulamaktadırlar. Bu kurumlar, jeopolitik olayların ve tehditlerin, insan hayatı kaybı, sermaye stokunun tahrip edilmesi, artan askeri harcamalar veya ihtiyati davranışta artış gibi çeşitli yollarla makroekonomik değişkenleri nasıl etkileyebileceğini inceleyen ekonomik modelleri dikkate almaktadırlar. (Carney, 2016; Caldara ve Iacoviello, 2022).

Jeopolitik riskin şirket ödemelerini etkileyebileceği iki görüşe dayanmaktadır. Buna göre jeopolitik riskin nakit akışı belirsizliğini ve finansal sıkıntı riskini iki olası yolla artırabileceği öne sürülmektedir. Yapılan çalışmalar, jeopolitik çatışmaların hisse senedi getirilerini düşürdüğünü ve sermaye piyasası oynaklığını artırdığını (Bloom, 2009; Brounen ve Derwall, 2010; Chesney vd., 2011) ve bunun da daha fazla nakit akışı belirsizliğine yol açtığını göstermektedir. Ayrıca olumsuz jeopolitik olayların neden olduğu belirsizliğin verimlilik, çıktı veya satış hacminde dramatik bir düşüşle ilişkili olduğunu gösteren çalışmalarda mevcuttur (Abadie ve Gardeazabal, 2003; Abadie ve Gardeazabal, 2008; Bloom, 2009; Caldara ve Iacoviello, 2022). Bu doğrultuda, jeopolitik belirsizlikten kaynaklanan verimlilik veya satış hacmindeki bir azalma nakit akışı riskini daha da artırabilir. Öte yandan, olumsuz jeopolitik olayların neden olduğu artan belirsizlik, dış finansman maliyetlerinin yükselmesine, finansal kısıtlamaların sıklaşmasına ve dolayısıyla daha yüksek düzeyde finansal sıkıntı riskine yol açmaktadır (Francis vd., 2014; Pastor ve Veronesi, 2012, 2013).

Sonuç olarak, küresel ekonomik, politik ve jeopolitik riskler, bireysel ve kurumsal finansal işlemleri derinden etkileyebilir. Bu risklere karşı dikkatli bir risk yönetimi stratejisi benimsemek, yatırımcılar için önemlidir. Bu stratejiler, riskleri azaltmaya, portföyleri çeşitlendirmeye ve uzun vadeli mali hedefleri korumaya yönelik olmalıdır. Küresel ekonomik, politik ve jeopolitik riskler aynı zamanda Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler üzerinde önemli negatif etkiler yaratabilmektedir.

Türkiye'de politik istikrarsızlığın kökenleri içsel ve dışsal faktörlerden kaynaklanmaktadır. İçsel faktörler arasında siyasi olaylar, seçimler, terör olayları ve toplumsal gerginlik yer alırken, dışsal faktörler arasında ise komşu ülkelerle ilişkiler ve coğrafi konumun etkisi öne çıkmaktadır. Bunların dışında küresel ekonomik, politik ve jeopolitik faktörle de ülke içerisinde bireysel ve kurumsal finansal işlemlerin seyrini sürekli değiştirmektedir.

Bireysel kredi kartı borcundan dolayı yasal takibe intikal etmiş kişi sayısı 2023 yılı Kasım ayında 93 bin kişi oldu. Bireysel kredi borcundan dolayı yasal takibe intikal etmiş kişi sayısı ise aynı dönemde 106 bin kişi olmuştur. Ocak-Kasım 2023 döneminde, bir önceki yıl aynı döneme göre bireysel kredi veya bireysel kredi kartı borcundan dolayı yasal takibe intikal etmiş kişi sayısı yüzde 15 azalarak 1,2 milyon kişi oldu. Risk Merkezi verilerine göre, Kasım 2023 itibarıyla bireysel kredi kartlarını da içeren bireysel kredilerde tasfiye olunacak alacakları bir önceki yıla göre yüzde 40 artış ile 47 milyar TL olmuştur.

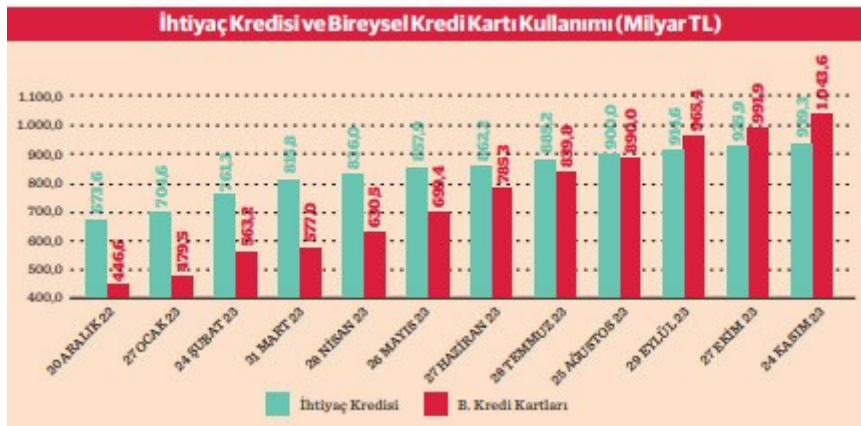
*Bireysel kredi ve bireysel kredi kartı borcundan dolayı yasal takibe intikal etmiş kişiler bir kez sayılarak hesaplanmıştır.

Kaynak: TBB Risk Merkezi

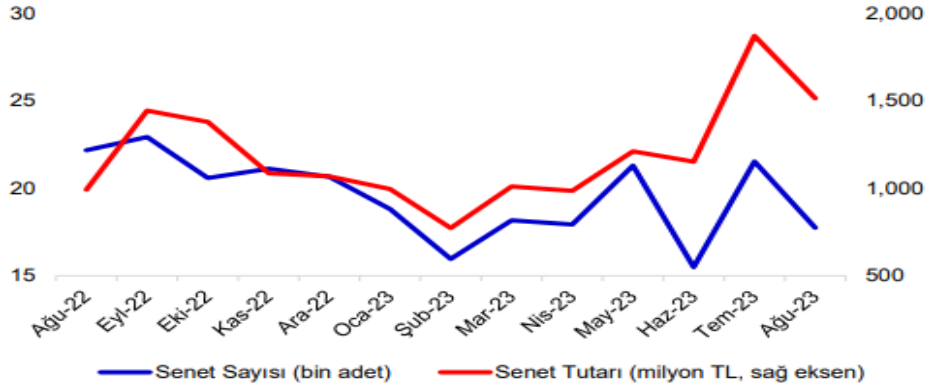
Şekil 1: Negatif Nitelikli Bireysel Kredi ve Kredi Kartı* (Ocak- Kasım 2023, bin kişi)

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) verilerine göre (Tablo 1) bireysel kredi kartı borçlanma bakiyesi 27 Aralık 2022 itibarıyla 446,6 milyar lira iken 24 Kasım 2023 itibarıyla 1.043,6 milyar seviyesine yükselmiştir. Bireysel kredi kartı borçları 2022-2023 büyüme yüzdesi ise %133,7 oranında ve net 597 milyar lira olarak gerçekleşmiştir. Benzer şekilde ihtiyaç kredilerinde Aralık 2022 573,6 milyar lira olan tutar, Kasım 2023'te yaklaşık %60 artışla 919,3 milyar liraya ulaşmıştır (www.bddk.org.tr)

Tablo 1: İhtiyaç Kredisi ve Bireysel Kredi Kartı Borçları (Milyar TL)

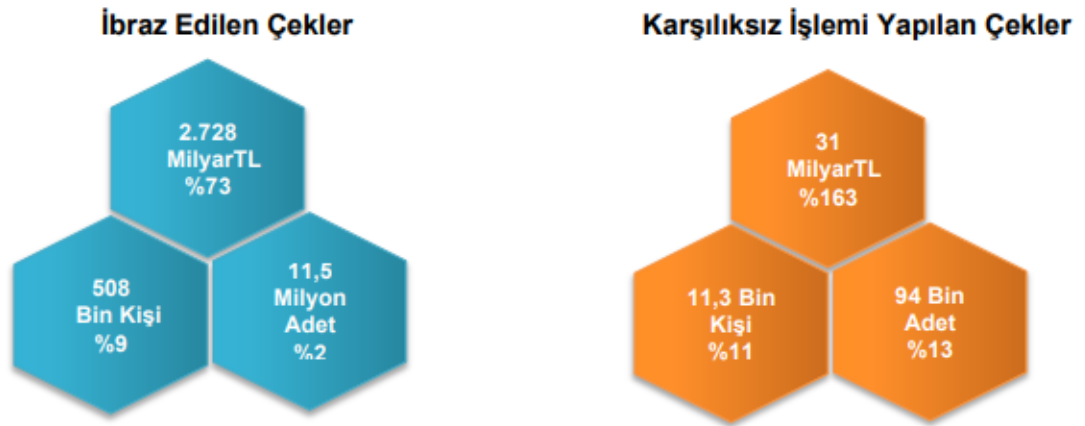
Türkiye’de 2023 Ağustos ayında toplamda 17,7 bin adet senet protesto edilmiş ve bu senetlerin parasal değeri 1.5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Aşağıdaki şekilde son bir yılda aylık olarak protesto edilen senet sayısı ve tutarları verilmiştir.

Kaynak: TBB Risk Merkezi,

Şekil 2: Protesto Edilen Senet Tutar ve Sayısı (Aylık Gerçekleşmeler)

Türkiye’de 2023 yılı Ocak-Ağustos döneminde karşılıksız çek adedi 94 bin, toplam tutarı ise 31 milyar TL gerçekleşmiştir. Şekil 2’de görüldüğü üzere bir önceki yıla göre; ibraz edilen çek adedi yüzde 2 artarken, keşideci sayısı (tekilleştirilmiş) yüzde 9, çek tutarı ise yüzde 73 artmıştır.

Kaynak: TBB Risk Merkezi,

Şekil 3: Ocak - Ağustos 2023, yıllık yüzde değişme

Sonuç olarak Türkiye’de gerek ülke içi gerek küresel anlamda yaşanan ekonomik, finansal, politik ve jeopolitik riskler finansal işlemlerin seyrini olumsuz etkilemiştir denilebilir.

Bu çalışmada bireysel ve kurumsal finansal işlemler üzerinde küresel ekonomik ve politik risk ile jeopolitik riskin etkileri gözlemlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada bağımsız değişken olarak “Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi” ile “Jeopolitik Risk Endeksi” değişkenleri; bağımlı değişken olarak “Bireysel Kredi Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı”, “Karşılıksız Çek İşlemi Yapılan Kişi Sayısı”, “Bireysel Kredi Kartı Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı” ve “Protestolu Senet Sayısı” değişkenleri seçilmiştir. Bu anlamda çalışmaya konu

olan zaman serileri 2012 yılının 3. çeyreği ile 2023 yılının 1. çeyreği arasındaki 43 çeyreklik dönemi kapsamaktadır.

Bu çalışma literatüre iki şekilde katkıda bulunmaktadır. İlk olarak küresel, politik ve jeopolitik belirsizliğin finansal işlemler üzerindeki ekonometrik tahminleri gerçekleştirmiştir. İkinci olarak bu risklerin tanımlanmasıyla ilgili akademik literatüre de katkıda bulunulmuştur, çünkü belirsizlik ve finansal değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü belirleyerek etkisinin büyüklüğünü değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR

Literatürde küresel ekonomik ve politik belirsizliğin çeşitli göstergeleri ile ilgili çalışmalar mevcuttur. Berger vd., (2017) 20 gelişmiş ekonomiyi kapsayan stokastik oynaklığa sahip dinamik bir faktör modeli aracılığıyla küresel belirsizliği ölçmüştür. Elde ettikleri sonuçlar, 1970'lerin başında, 1980'lerde ve büyük durgunluk sırasında olduğu gibi geçmişte belirsizliğin keskin bir şekilde arttığını göstermektedir. Carriero vd., (2020) çalışmalarında uluslararası makroekonomik belirsizliği ve bunun büyük ekonomiler üzerindeki etkilerini ölçmek için; biri 19 sanayileşmiş ülke için GSYİH büyüme oranlarını, diğeri ise ABD ve euro için daha geniş bir makroekonomik göstergeler setini içeren iki veri seti kullanılmışlardır. Çalışmada belirsizlik şoklarının (sürpriz artışlar) GSYİH'yi ve birçok bileşeni düşürdüğü, işgücü piyasası koşullarını olumsuz etkilediği, hisse senedi fiyatlarını düşürdüğü ve bazı ekonomilerde para politikasının gevşemesine yol açtığı ifade edilmiştir. Shen vd., (2017), küresel belirsizlik şoklarının bir dizi küresel makroekonomik değişken ve emtia piyasaları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Redl (2017), yurtiçi belirsizlikteki artışın Birleşik Krallık ekonomisi üzerindeki etkisini değerlendirirken, küresel belirsizlik şoklarının etkisi için bir kontrol değişkeni olarak hizmet eden küresel bir ölçü oluşturmuştur. Carri'ere-Swallow ve C'espedes (2013), gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki farklılıklara odaklanarak, yatırım ve özel tüketimin küresel belirsizlik şoklarına tepkisindeki ülkeler arası heterojenlikleri araştırmışlardır.

Mumtaz ve Theodoridis (2017) ve Ozturk ve Sheng (2018) hem ortak (küresel) hem de ülkeye özgü belirsizlik ölçütlerini dikkate alırken, Mumtaz ve Musso (2019) ekonomik politik belirsizliğe bölgesel bir bakış açısı ekleyerek 44 ekonomi üzerindeki bu etkiyi incelemişlerdir. Çalışmada belirsizlikteki ani artışların hem reel hem de nominal değişkenleri baskıladığını; tepkinin büyüklüğü ise ülkeye özgü özelliklere ve ekonominin durumuna göre değiştiğini ifade edilmiştir. Pfarrhofer (2019) uluslararası makroekonomik belirsizlik şoklarının etkisini, Bayesian modeli kullanarak analiz etmiş ve bu tür şokların etkisinin ülkeler arasında oldukça büyük olduğunu bulmuştur. Crespo Cuaresma vd., (2019) uluslararası belirsizlik şoklarının G7 ülkeleri üzerindeki makroekonomik sonuçlarını, faktör stokastik oynaklığı içeren büyük ölçekli bir Bayesyen vektör otoregresyonu ile araştırmış ve ele alınan tüm ekonomilerde büyük etkiler olduğunu tespit etmişlerdir. Belke ve Osowski (2019) Amerika Birleşik Devletleri ve Euro bölgesindeki belirsizlik şoklarının üçüncü ülkelere yayılmasını inceleyerek, sınır ötesi bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Baker vd., (2016) ile Baker ve Bloom (2013) belirsizlik ve büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi belirlemek için hisse senedi fiyatlarının seviyesi ve oynaklığındaki değişiklikleri doğal afetler, terör saldırıları veya siyasi çalkantılarla ilişkilendirmişlerdir. Miescu (2019) ülkeye özgü belirsizlik şoklarını küresel belirsizliğin ortalamasıyla yaklaştırarak yerel ekonomik koşullara dışsal olan bir ölçü elde etmiştir.

Jeopolitik riskin makro ve mikro etkileri ile ilgili yapılan çalışmalar; makro düzeyde, jeopolitik riskin küresel sermaye akışını (Butler ve Joaquin, 1998), finansal piyasa istikrarını (Pastor ve Veronesi, 2013), petrol piyasalarını (Bouoiyour vd., 2019), yeşil tahvil piyasalarını (Lee vd., 2021) vb. olumsuz etkilediğinin olduğu ifade edilmiştir. Mikro düzeyde ise Caldara ve Iacoviello (2022) jeopolitik riskin kurumsal yatırım ve istihdam üzerindeki olumsuz

etkilerinden bahsetmektedirler. Yapılan diğer çalışmalarda ise, firmaların daha fazla jeopolitik belirsizliğe tepki olarak sermaye yatırımını ve istihdamı azalttıkları ifade edilmiştir (Caldara ve Iacoviello, 2022; Wang vd., 2019).

Adra vd., (2023) çalışmalarında jeopolitik riskin şirket ödeme politikası üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Haber bazlı bir jeopolitik risk endeksinden yararlanarak, firmaların daha yüksek jeopolitik riske karşılık olarak hisse geri alımlarını azaltarak daha muhafazakâr bir ödeme politikası benimsediklerini, ancak jeopolitik riskin nakit temettüler üzerindeki etkilerinin önemsiz olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmada ayrıca nakit akışı belirsizliği ve finansal sıkıntı riskinin, jeopolitik riskin şirket ödeme politikasını etkilediği iki potansiyel kanal olduğu ifade edilmiştir. Bulgular jeopolitik riskin hisse geri alımı üzerindeki etkilerinin, ürün piyasası rekabetine daha fazla maruz kalan ve daha yüksek finansal sıkıntı tehdidiyle karşı karşıya olan firmalar için daha belirgin olduğunu göstermektedir.

Caldara ve Iacoviello (2018), Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Kanada'da yayınlanan önde gelen uluslararası gazetelerde jeopolitik risk ile ilgili makalelerin sıklığını sayan bir algoritma kullanarak yeni bir jeopolitik risk endeksi oluşturmuştur. Vektör otoregresyon (VAR) modeli parametrelerini tahmin ederek, jeopolitik riskteki dışsal dalgalanmaların, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere gelişmiş ekonomilerde ekonomik faaliyetlerde ve hisse senedi getirilerinde azalmaya yol açtığını bulmuşlardır.

Literatürde yapılan diğer çalışma bulgularına göre jeopolitik sorunların neden olduğu belirsizlikler, finansal ve ekonomik sistemlerin güvenliğini ve istikrarını ciddi şekilde tehdit etmektedir. Bu çalışmalar bölgesel veya küresel ekonomik sonuçlarla ilişkili jeopolitik risklerin herhangi bir ülkenin işletme ve kalkınma faaliyetlerini ciddi anlamda etkilediğini ifade etmişlerdir (Hemrit, 2021; Olasehinde-Williams ve Balcılar, 2020; Lee ve Lee, 2020; Al-Mam vd., 2020; Khan vd., 2020; AbdelLatif ve El-Gamal, 2019; Apergis vd., 2017).

3. YÖNTEM

Veri Seti

Çalışmanın veri setinde bireysel ve kurumsal finansal işlemleri temsilen dört bağımlı değişken seçilmiştir. Söz konusu bağımlı değişkenler üzerinde “Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi” ile “Jeopolitik Risk Endeksi” değişkenlerinin etkileri gözlemlenmeye çalışılmıştır. Bu hususta, çalışmaya konu olan zaman serileri 2012 yılının 3. çeyreği ile 2023 yılının 1. çeyreği arasındaki 43 çeyreklik dönemi kapsamaktadır. Bahsedilen değişkenler aşağıdaki Tablo 1’de özetlenmiştir.

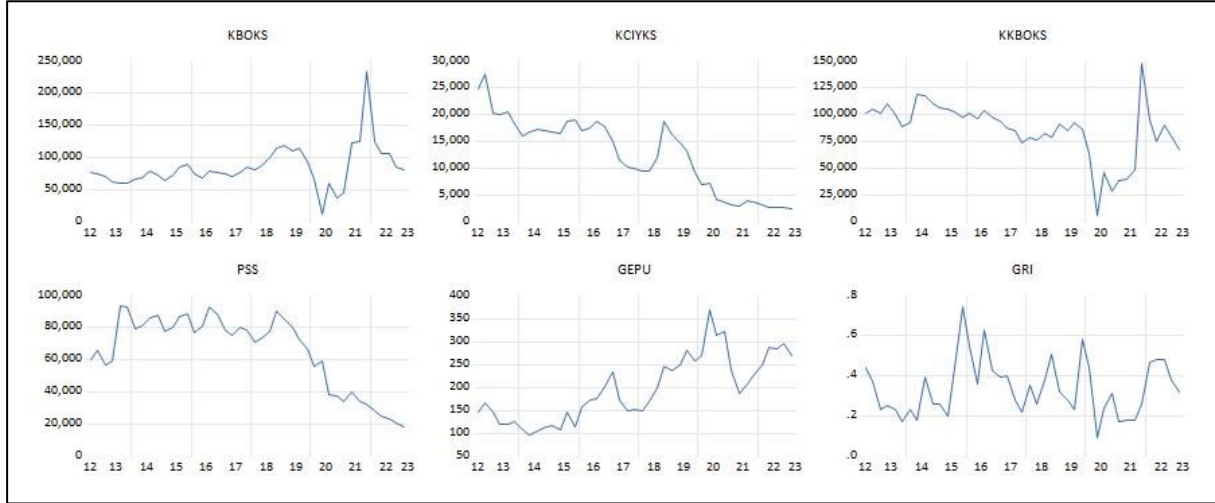
Tablo 2: Veri Seti

Bağımsız Değişkenler	Çalışmadaki Kısaltmalar	Kaynak
Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi	GEPU	policyuncertainty.com
Jeopolitik Risk Endeksi	GRI	policyuncertainty.com
Bağımlı Değişkenler	Çalışmadaki Kısaltmalar	Kaynak
Bireysel Kredi Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı	KBOKS	TBB RİSK MERKEZİ

Karşılıksız Çek İşlemi Yapılan Kişi Sayısı	KCIYKS	TBB RİSK MERKEZİ
Bireysel Kredi Kartı Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı	KKBOKS	TBB RİSK MERKEZİ
Protestolu Senet Sayısı	PSS	TBB RİSK MERKEZİ

Tablo 1’de değişkenlerin birimleri ve sayısal büyüklükleri farklı olduğundan çalışma verilerin standartlaştırılmış formlarıyla devam etmektedir. Burada her bir gözlem değerinin serinin ortalamasından çıkarılıp serinin standart sapmasına bölüldüğü "StandardScaler" olarak isimlendirilen yöntem kullanılmıştır. Değişkenlerin standartlaştırılması, onları belli ölçüde azaltılmasının yanı sıra herhangi bir bilgi kaybına yol açmaz (Canoz, 2022).

Grafik 1, sırasıyla KBOKS, KCIYKS, KKBOKS, PSS, GEPU ve GRI değişkenlerinin zamansal görünümünü sunmaktadır. Zaman serisi grafiklerini gözlemlemek, hangi testlerin kullanılacağına karar vermede kullanılabilecek bilgiler sağlayarak araştırmacılara yardımcı olabilir. Grafikselleştirme, zaman aralıkları, trend etkileri ve sabit etkiler de dahil olmak üzere ön testlere yönelik temel hususları araştırmacıya gösterebilir.

Grafik 1: Değişkenlerin Zamansal Görünümü

Değişkenlere ait grafikler incelendiğinde, kullanılacak birim kök testlerinde kesişimin dikkate alınması gerektiği çıkarımında bulunulabilir. Genel olarak bir trend etkisinden söz edilemez. Bunun yanı sıra, 2018 yılı itibariyle özellikle GEPU’da kayda değer bir yükseliş olduğu gözlenmektedir. Ancak, Kovid sonrası ilk yılda bu etki azalmaktadır. GRI ise daha volatil şekilde yataya paralel seyretmektedir. KKBOKS 2019 yılına kadar aynı düzeyde devam ederken, 2020 ilk çeyreğinde sert bir düşüş ve ardından da keskin bir yükseliş kaydetmiştir. 2021 yılını sonrası tekrar sert bir düşüşle 2019 öncesi düzeyine geri gelmiştir. KCIYKS da 2017 ilk çeyreği ve 2018 son çeyreği arasında bir çanak yapmış ve 2019 başı itibariyle azalan bir görüntü sergilemiştir. KKBOKS 2020 başı itibariyle dibi görmüş 2021 yılı sonu itibariyle tepe yapmıştır. Ardından ortalamaya yakın bir seyre doğru azalmıştır. PSS ise 2018 ortalarından itibaren azalış göstermektedir.

ARDL Modeli

Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) modeli, bir zaman serisi yapısı içinde değişkenler arasındaki hem uzun hem de kısa ilişkileri incelemek için yaygın olarak kullanılan bir ekonometrik metodolojidir. Araştırmacıya özellikle serilerin düzeyde durağan olmadıkları durumda avantaj sağlar ve değişkenler arasındaki uzun vadeli ve kısa vadeli dinamikleri

yakalamayı amaçlar. Bu modeli uygulamadan önce, değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek için birim kök testlerinden faydalanılır. Değişkenlerin durağanlık mertebelerinin (ikinci seviyede durağan olunması hariç) farklı olması durumunda eşbütünleşmeyi test etmek için ARDL kullanılır. Bu özelliği ile model, daha önce tanıtılan eşbütünleşme testlerinden daha fazla esneklik sağlar.

Bu yaklaşım, ilk olarak Pesaran ve Shin (1995) tarafından ortaya konmuştur ve genellikle literatürde “Sınır Testi” yaklaşımı olarak da bilinir. Sonrasında Pesaran vd. (1999) ve Pesaran vd. (2001) makaleleri ile model daha da geliştirilmiş ve böylelikle eşbütünleşmeyi test etmek için daha pratik olan doğrusal bir model tasarlanmıştır (Yigit ve Canoz, 2021).

Bu yaklaşımda değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi kurmak için araştırmacıların izlemesi gerekli olan iki adım bulunmaktadır. İlk olarak, tüm değişkenlerin uzun vadeli bir eşbütünleşme ilişkisine sahip olup olmadığı kontrol edilir. Bu durum “Sınır Testi” kullanılarak yapılır. Uzun vadeli bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilirse, bağımsız değişkenler için ARDL modelinin uzun vadeli katsayı çıktısını incelenir. Ek olarak ARDL modeli kısa vadeli bağlantıları da belirleyebilir, bu özelliği onun hata düzeltme modeli kategorisinde yer almasını da sağlar. Bu durumdan ötürü, kısa dönem ilişkisi için hata düzeltme teriminin (ECT) kontrol edilmesi gerekmektedir. Buna göre ECT katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olması, işaretinin eksi olması ve katsayı değerinin 0 ile -1 arasında olması gerekmektedir. ECT, uzun dönemli ilişkide hata terimlerinin önceki döneme ait gecikmesini içeren değerdir. Kısa vadedeki bir dengesizliği uzun vadede ne ölçüde düzelterceğini de ifade etmektedir.

Modele hem içsel hem de dışsal değişkenler için gecikme uzunlukları eklenir. Böylelikle modelin içsellik sorunu da ortadan kalkmaktadır. Bu sayede model daha güvenilir ve tutarlı sonuçlar sunmaktadır. Gecikme uzunluğu genellikle VAR modelinde yer alan bilgi kriterleri veya otomatik seçimle belirlenebilir.

ARDL modeli hem otoregresif (AR) hem de dağıtılmış gecikme (DL) terimlerini içerir ve matematiksel bir şekilde aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_i X_{t-i} + \sum_{i=0}^r \gamma_i D_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada “ Y_t ”: t zamandaki bağımlı değişkeni, “ X_t ”: t zamandaki bağımsız değişkeni, “ D_t ”: Y ve X arasındaki ilişkideki potansiyel yapısal kırılmaları veya değişiklikleri açıklayan bir kukla değişkenler kümesini, “ α ”: sabit terimi, “ β , δ ve γ ”: sırasıyla otoregresif, dağıtılmış gecikme ve kukla değişkenlere karşılık gelen katsayıları temsil etmektedir. “p, q ve r” ise otoregresif, dağıtılmış gecikme ve kukla terimler için gecikme uzunluklarıdır.

Çalışma kapsamında analiz edilecek değişkenler, Tablo 1’de gruplandığı üzere aşağıdaki şekilde ARDL ile modellenecektir:

- MODEL 1: KBOKS = f(GRI, GEPU)
- MODEL 2: KCIYKS = f(GRI, GEPU)
- MODEL 3: KKBOKS = f(GRI, GEPU)
- MODEL 4: PSS = f(GRI, GEPU)

- MODEL 1:
 $KBOKS = \alpha_0 + \alpha_1 GRI_i + \alpha_2 GEPUI_i + \varepsilon_{1i}$
- MODEL 2:
 $KCIYKS = \varphi_0 + \varphi_1 GRI_i + \varphi_2 GEPUI_i + \varepsilon_{2i}$
- MODEL 3:
 $KKBOKS = \vartheta_0 + \vartheta_1 GRI_i + \vartheta_2 GEPUI_i + \varepsilon_{3i}$
- MODEL 4:
 $PSS = \delta_0 + \delta_1 GRI_i + \delta_2 GEPUI_i + \varepsilon_{4i}$

4. BULGULAR

Birim Kök Testi Sonuçları

ARDL temel olarak hem I(0) hem de I(1) değişkenlerini işlemek için tasarlanmıştır. Ancak bağımsız değişkenler arasında I(2) değişkenin bulunmaması gereklidir. Burada, durağanlık sınaması için literatürde sıklıkla kullanılan ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi kullanılmıştır. Teste ilişkin detaylar Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 3: Değişkenlere Ait ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzy		1. Fark		Durağanlık
	t-İstatistik	Olasılık	t-İstatistik	Olasılık	Düzyi
KBOKS	-2,109	0,242	-3,499	0,015**	I(1)
KCIYKS	-1,284	0,628	-6,160	0,000**	I(1)
KKBOKS	-3,016	0,041**			I(0)
PSS	-0,355	0,908	-6,368	0,000**	I(1)
GEPUI	-1,415	0,566	-6,633	0,000**	I(1)
GRI	-4,043	0,030**			I(0)

Not: Model kesişim içermektedir.

** %5 anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2’deki birim kök testi sonuçlarına bakıldığında, KKBOKS ve GRI değişkenlerinin test istatistiklerinin olasılık değerleri %5 anlamlılık seviyesinden düşüktür. Bu durumda bu değişkenler düzeyde durağandır, yani birim kök içermemektedir ($0,041 < 0,05$ ve $0,030 < 0,05$). Diğer değişkenlerin ise birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri anlaşılmaktadır. Farklı mertebelerden durağan olmaları, değişkenlerin ARDL modeli ile analiz edilmesinin önünü açmaktadır.

Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

ARDL modelinde içsel ve dışsal değişkenler için optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi VAR modelinde çözülebilmektedir. Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gibi bilgi kriterleri VAR modelindeki optimum gecikme uzunluğunun tespit edilmesine yardımcı olurlar. En küçük değeri veren gecikme sayısı, en uygun gecikme uzunluğu olarak adlandırılır. Bu sürece ilişkin ayrıntılar Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 4: En Uygun Gecikme Uzunluğu

Modeller	Gecikme	AIC	SC	HQ
MODEL 1	0	8,710	8,837	8,756
	1	6,468*	6,975*	6,652*
	2	6,716	7,603	7,037
	3	6,833	8,100	7,291
MODEL 2	0	7,820	7,947	7,866
	1	4,065*	4,572*	4,248*
	2	4,299	5,185	4,619
	3	4,448	5,714	4,906
MODEL 3	0	8,104	8,231	8,150
	1	6,300*	6,806*	6,483*
	2	6,446	7,333	6,767
	3	6,721	7,987	7,179
MODEL 4	0	8,662	8,789	8,708
	1	6,356*	6,863*	6,539*
	2	6,730	7,616	7,050
	3	6,822	8,089	7,280

AIC: Akaike bilgi kriteri; SC: Schwarz bilgi kriteri; HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri

* En uygun gecikme uzunluğunu gösterir.

Maksimum 3 gecikmeye kadar izin veren VAR modelinde AIC, SC ve HQ kriterlerinin tamamı her model için birinci gecikmeyi en uygun olarak belirlemiştir. Fakat birinci gecikmenin optimum olduğunu söyleyebilmek için bu gecikmede otokorelasyon ve değişen varyans gibi tanısıl testlerin kontrol edilmesi gerekmektedir.

Tanısal Testler

Otokorelasyon, Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM test ile, değişen varyans ise Breusch-Pagan-Godfrey testi ile sınanmıştır ve testlerin detayları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 5: Tanısal Testler

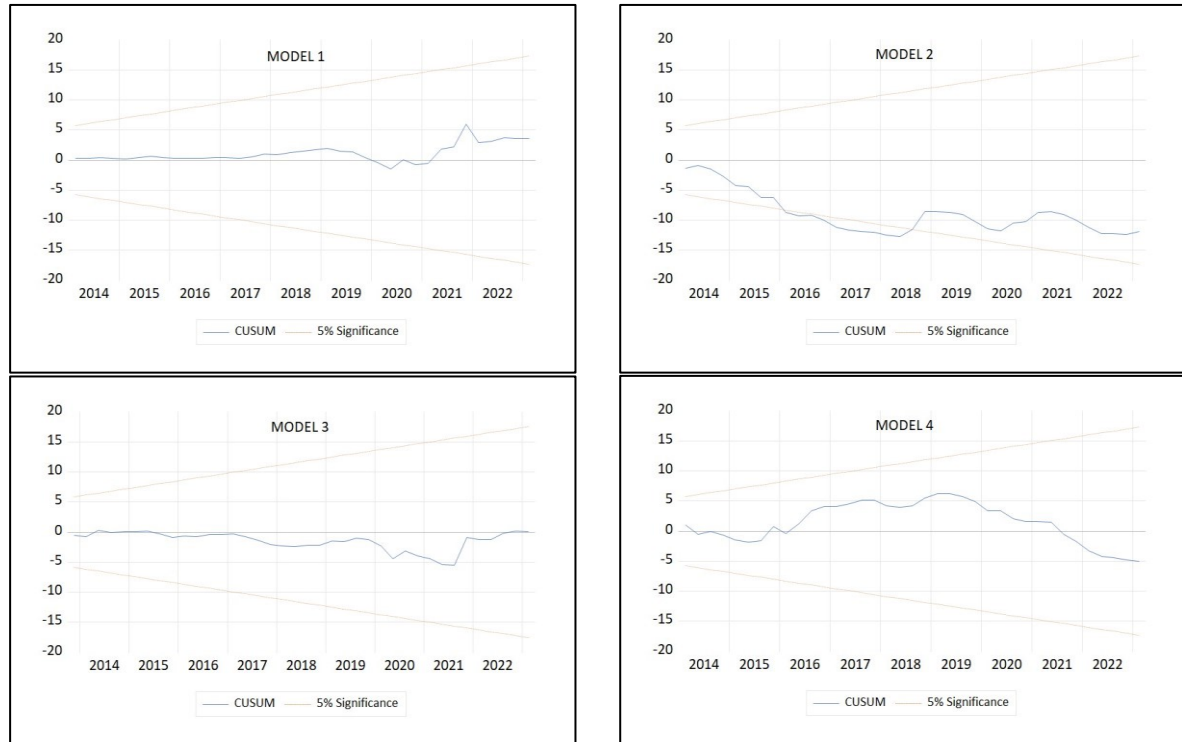
Modeller	Otokorelasyon		Değişen Varyans	
	F-istatistik	Olasılık	F-istatistik	Olasılık
Model 1	1,585	0,219	1,038	0,448
Model 2	0,016	0,983	1,708	0,148
Model 3	0,234	0,792	1,397	0,258
Model 4	0,012	0,912	0,649	0,630

Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM testi sonucu, hata teriminin ardışık değerleri arasında otokorelasyon sorununun bulunmadığını ($p>0,05$) ve Breusch-Pagan-Godfrey testi sonucu, hata teriminin varyansının homoskedastik ($p>0,05$) olduğunu göstermektedir.

Yapısal Kırılmanın Test Edilmesi

ARDL modelindeki yapısal kırılmaların test edilmesi, değişkenler arasındaki ilişkilerin saptanması ve çıktı sonuçlarının güvenilirliği açısından önemlidir. Şayet tahmin edilen ARDL modelinde yapısal kırılmalar varsa, bunların olduğu dönemlere 1 olmayan dönemlere 0 atanarak bir kukla değişken oluşturulur. Kukla değişken de modele dahil edilerek analiz tekrar edilir. Kukla değişken vasıtasıyla mevcut yapısal kırılmalar giderilmeye çalışılır. Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM testi ile yapısal kırılmaların varlığı tespit edilebilir. CUSUM testine ilişkin sonuçlar Grafik 2’de sunulmaktadır.

Model 2 dışındakilerde yapısal kırılmaya rastlanmazken, söz konusu model için kukla değişken oluşturularak bu durum giderilmiştir (Bakınız Grafik 3). Grafik 2’de görüldüğü üzere, Model 1, 3 ve 4 için CUSUM testi bulgularında iki kritik sınır çizgisi arasında çizilen eğri bu çizgilerin dışına taşmamaktadır. Bu sonuç modelde yapısal kırılmanın olmadığı anlamına gelmektedir.

Grafik 2: Modeller için Cusum Testi Sonuçları

Sınır Testi

Sınır testi le değişkenler arasındaki uzun dönemlinin ilişkinin tespiti yapılır ve bunun için model bir F-istatistik değeri hesaplar. Bu değer ile Pesaran vd. (2001) tarafından kaleme alınan çalışmadaki tablo kritik değerleri karşılaştırılır. Tablo 5'teki F-istatistik değerleri, tüm anlamlılık düzeylerinde üst sınırların da üzerindedir. Bu bulgu, değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşmenin varlığına işaretler.

Tablo 6: Sınır Testi Sonuçları

Modeller	F-istatistik	%10		%5	
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Model 1	3,912*	2,630	3,350	3,100	3,870
Model 2	4,290**	2,370	3,200	2,790	3,670
Model 3	4,523**	2,630	3,350	3,100	3,870
Model 4	4,688*	2,630	3,350	3,100	3,870

*%10 anlamlılık ve **%5 anlamlılık

Kısa Dönem Tahmini

Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ispatlandığında, sırasıyla kısa ve uzun dönemdeki katsayıların belirlenmesi işlemine geçilebilir.

Tablo 6'daki "ECT(-1)" eşbütünleşme katsayısını temsil etmekte ve serilerin uzun dönemli ilişkisindeki hata terimlerinin bir dönem önceki gecikmesini içermektedir. Başka bir deyişle, hata düzeltme teriminin katsayısıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere, ECT katsayısı her model için negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

ARDL modelin kısa dönem katsayıları incelendiğinde;

- Model 1'de "Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi" ile "Jeopolitik Risk Endeksi" "Bireysel Kredi Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı" değişkenine kısa dönemde etki etmemektedir.
- Model 2'de "Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi" değişkenindeki 1 birimlik artış "Karşılıksız Çek İşlemi Yapılan Kişi Sayısı" değişkenini kısa dönemde 0,154 puan artırmaktadır (0,049<0,05).
- Model 3'te "Jeopolitik Risk Endeksi" değişkenindeki 1 birimlik artış "Bireysel Kredi Kartı Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı" değişkenini kısa dönemde 0,229 puan artırmaktadır (0,039<0,05).
- Model 4'te "Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi" ile "Jeopolitik Risk Endeksi" "Protestolu Senet Sayısı" değişkenine etki etmemektedir.

Tablo 7: ARDL Modeli Kısa Dönem Formu

Modeller	Değişken	Katsayılar	Std, Hata	t-istatistik	Olasılık
Model 1	D(GRI)	0,065	0,119	0,550	0,585
	D(GEPU)	-0,166	0,302	-0,552	0,584
	ECT(-1)	-0,376	0,114	-3,276	0,002**
Model 2	D(GRI)	0,053	0,032	1,660	0,105
	D(GEPU)	0,154	0,075	2,038	0,049**
	D(KUKLA2)	-0,692	0,156	-4,426	0,000**
	ECT(-1)	-0,176	0,035	-4,910	0,000**
Model 3	D(GRI)	0,229	0,107	2,135	0,039**
	D(GEPU)	-0,363	0,239	-1,516	0,137
	ECT(-1)	-0,660	0,152	-4,335	0,000**
Model 4	D(GRI)	0,045	0,050	0,894	0,376
	D(GEPU)	0,063	0,118	0,534	0,596
	ECT(-1)	-0,162	0,048	-3,313	0,002**

*%10 anlamlılık ve **%5 anlamlılık

Uzun Dönem Tahmini

Kısa dönem analizinin ardından, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki uzun dönemli ilişkilerine dair detaylar Tablo 7’de sunulmuştur. Buna göre;

- Model 1’de “Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi” ile “Jeopolitik Risk Endeksi” “Bireysel Kredi Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı” değişkenine uzun dönemde etki etmemektedir.
- Model 2’de “Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi” değişkenindeki 1 birimlik artış “Karşılıksız Çek İşlemi Yapılan Kişi Sayısı” değişkenini uzun dönemde 1,073 puan azaltmaktadır (0,000<0,05).
- Model 3’te “Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi” değişkenindeki 1 birimlik artış “Bireysel Kredi Kartı Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı” değişkenini uzun dönemde 0,669 puan azaltmaktadır (0,000<0,05).
- Model 4’te “Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi” değişkenindeki 1 birimlik artış “Protestolu Senet Sayısı” değişkenini uzun dönemde 1,335 puan azaltmaktadır (0,007<0,05).

Tablo 8: ARDL Modeli Uzun Dönem Formu

Modeller	Değişken	Katsayılar	Std, Hata	t-istatistik	Olasılık
Model 1	GRI	-0,490	0,475	-1,032	0,308
	GEPÜ	-0,069	0,345	-0,201	0,841
	C	0,014	0,319	0,045	0,964
Model 2	GRI	0,355	0,214	1,653	0,107
	GEPÜ	-1,073	0,236	-4,531	0,000**
	KUKLA2	-0,201	0,485	-0,415	0,680
	C	-0,415	0,268	-1,543	0,131
Model 3	GRI	0,260	0,172	1,512	0,138
	GEPÜ	-0,699	0,176	-3,969	0,000**
	C	-0,014	0,169	-0,086	0,931
Model 4	GRI	0,164	0,331	0,495	0,622
	GEPÜ	-1,335	0,471	-2,830	0,007**
	C	-0,257	0,352	-0,730	0,469

*%10 anlamlılık ve **%5 anlamlılık

Özetle;

- Bireysel Kredi Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı hem uzun hem de kısa vadede Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi ve Jeopolitik Risk Endeksinden etkilenmemektedir.
- Karşılıksız Çek İşlemi Yapılan Kişi Sayısı, Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi ile kısa vadede pozitif, uzun vadede ise negatif ilişkilidir.
- Bireysel Kredi Kartı Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı, Jeopolitik Risk Endeksi ile kısa vadede pozitif, Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi ile uzun vadede negatif ilişkilidir.
- Protestolu Senet Sayısı, sadece uzun dönemde Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi ile negatif ilişkilidir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada küresel ekonomik, politik ve jeopolitik risklerin bireysel ve kurumsal finansal işlemlere etkisi araştırılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarında elde edilen bulgular şu şekildedir.

Bireysel kredi borcunu ödememiş gerçek kişi sayısı hem uzun hem de kısa vadede küresel ekonomik ve politik risk endeksi ve jeopolitik risk endeksinden etkilenmemiştir. Bunun temel nedenleri şu şekilde ifade edilebilir; Türkiye'nin 2012-2019 döneminde genel ekonomik koşullarının görece stabil olması, bireylerin mali durumlarını etkilemiş olabilir. Ekonomik büyüme, istikrarlı istihdam ve düşük enflasyon gibi faktörler kredi borçlarını ödeme kapasitesini arttırmış olabilir. Türkiye'nin bu dönemde etkili bir makroekonomik yönetim sergilemiş olması, enflasyon, faiz oranları ve döviz kurları gibi faktörlerin kontrol altında tutulmasına yardımcı olmuş olabilir. Bankaların sıkı kredi politikaları ve etkili risk denetimi, bireylerin kredi kullanımını daha dengeli hale getirmiş ve ödeme güçlüğü yaşama olasılığını azaltmış olabilir. Türkiye'nin jeopolitik açıdan göreceli bir istikrar içinde olması, bireylerin ekonomik faaliyetlerini ve kredi kullanımını etkilemiş olabilir. Türkiye'nin küresel ekonomik ve politik risklere karşı direncinin güçlü olması veya bu risklerin Türkiye ekonomisine sınırlı bir etkisi olması durumu gerçek kişi sayısının uzun ve kısa vadede belirli endekslerden etkilenmemesine katkıda bulunmuş olabilir.

Bireysel kredi kartı borcunu ödememiş gerçek kişi sayısı, jeopolitik risk endeksi ile kısa vadede pozitif, küresel ekonomik ve politik risk endeksi ile uzun vadede negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bunun temel nedenleri şu şekilde ifade edilebilir; Jeopolitik riskler genellikle kısa vadeli belirsizliklere neden olabilir. Bu belirsizlikler, bireylerin harcamalarını ve ödemelerini etkileyebilir. Özellikle kredi kartı borçları genellikle kısa vadeli finansman araçlarıdır, bu nedenle jeopolitik belirsizliklerin etkisi daha çabuk hissedilebilir. Küresel ekonomik ve politik riskler genellikle daha uzun vadeli ekonomik etkilere neden olabilir. Bu riskler, makroekonomik göstergeleri ve uzun vadeli ekonomik istikrarı etkileyebilir. Uzun vadeli belirsizlik, bireylerin kredi kartı borçlarına olan güvenlerini azaltabilir. Küresel ekonomik riskler genellikle faiz oranlarını etkiler. Uzun vadeli risk artışları genellikle faiz oranlarını yükseltebilir, bu da kredi kartı borcu olan bireylerin ödeme güçlüğü yaşamasına neden olabilir. Küresel risklere bağlı olarak bireylerin borç yapıları ve kredi kullanım alışkanlıkları değişebilir. Kısa vadeli belirsizlikler, bireyleri daha fazla borçlanmaya yönlendirebilir. Bu nedenlerin kombinasyonu, jeopolitik risk endeksi ile kısa vadeli pozitif, küresel ekonomik ve politik risk endeksi ile uzun vadeli negatif ilişkiyi açıklayabilir.

Literatürde elde edilen sonuçlar ile benzer olan ve olmayan çalışmalar mevcuttur. NguyenHuu ve Örsal (2023) yaptıkları çalışmada gelişmekte olan ekonomilerde döviz

piyasaları, bankacılık sektörü ve borç piyasası, jeopolitik gerilimlerin borsaya göre daha ciddi sonuçlarına maruz kaldığını ifade etmişlerdir. Lu vd., (2020) yaptıkları çalışmada jeopolitik risklerin finansal kalkınma üzerindeki etkisini (özel sektöre verilen yurt içi kredilerle ölçülen) 18 gelişmekte olan piyasayı içeren bir panel veri seti ile incelemişlerdir. Bulgulara göre jeopolitik risklerin yurt içi krediler üzerindeki olumsuz etkisi istatistiksel ve ekonomik açıdan güçlü olarak tespit edilmiştir. Demir ve Danışman (2021) çalışmalarında ekonomik belirsizliğin ve jeopolitik risklerin banka kredi büyümesi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışma 2010-2019 dönemini kapsamakta ve 19 ülkeden 2439 bankadan oluşmaktadır. Çalışma bulguları; ekonomik belirsizliğin genel banka kredi büyümesinde önemli bir düşüşe neden olduğunu gösterirken, jeopolitik risklerin bu kadar önemli bir genel etkisi belgelenmemiştir. Bordo vd., 2016, Chi ve Li, 2017 ve Hu ve Gong (2019) ekonomik belirsizliğin bankaların kredi büyümesine zarar verdiği sonucuna ulaşmışlardır. Negatif ilişki makro düzeyde Çağlayan ve Xu, (2019) ve Gozgor vd., (2019) tarafından da doğrulanmıştır.

Karşılıksız çek işlemi yapılan kişi sayısı, jeopolitik risk endeksi ile kısa vadede pozitif, küresel ekonomik ve politik risk endeksi ile uzun vadede negatif ilişkilidir. Bunun temel nedenleri şu şekilde ifade edilebilir;. Belirsizlik, işletmelerin ve bireylerin finansal kararlarını ertelemelerine ve daha temkinli bir tutum benimsemelerine neden olabilir. Bu durum, karşılıksız çek işlemleri gibi finansal sorumlulukları yerine getirmekte zorlanan kişi sayısını artırabilir. Uzun vadeli olarak, ekonomik ve politik istikrar genellikle iş dünyası ve bireylerin finansal kararları üzerinde olumlu bir etki yapar. Uzun vadeli ekonomik istikrar, işletmelerin daha güvenli ve sürdürülebilir finansal kararlar almasına yol açabilir, bu da karşılıksız çek işlemi yapma oranlarını düşürebilir. Küresel ekonomik riskler genellikle faiz oranlarını etkileyebilir. Kısa vadeli ekonomik belirsizlikler arttığında, genellikle faiz oranları yükselir. Bu durum, kişilerin kredi koşullarının zorlaşmasına ve karşılıksız çek işlemlerinin artmasına neden olabilir. Küresel ekonomik risklerin uzun vadeli negatif etkisi genellikle işsizlik oranlarını artırabilir. İşsizlik oranlarının artması, karşılıksız çek işlemi yapma eğiliminde olan kişilerin sayısını artırabilir. Küresel ekonomik riskler, Türkiye'nin dış ticaretini ve ekonomik ilişkilerini etkileyebilir. Dış ticaretteki belirsizlikler ve zorluklar, işletmelerin ve bireylerin finansal durumlarını olumsuz etkileyebilir. Bu faktörlerin kombinasyonu, Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi ile kısa vadeli pozitif, uzun vadeli ise negatif bir ilişkiyi destekleyebilir.

Protestolu senet sayısı, sadece uzun dönemde küresel ekonomik ve politik risk endeksi ile negatif ilişkilidir. Küresel Ekonomik ve Politik Risk Endeksi, genellikle yatırım ve ticaret iklimindeki belirsizlikleri yansıtabilir. Yüksek ekonomik ve politik riskler, işletmelerin ve bireylerin finansal kararlarını ertelemelerine veya daha temkinli bir tutum benimsemelerine neden olabilir. Bu durum, özellikle uzun vadede, protestolu senet sayısını artırabilir. Yüksek ekonomik ve politik riskler genellikle finansal piyasalarda dalgalanmalara ve likidite sorunlarına yol açabilir. İşletmeler ve bireyler, ödemelerini zamanında yapma konusunda zorlanabilir, bu da protestolu senet sayısının artmasına neden olabilir. Küresel ekonomik riskler genellikle döviz kuru dalgalanmalarına yol açabilir. Bu durum, özellikle dövizle borçlanan veya dövizle ticaret yapan işletmeler için finansal zorluklara neden olabilir, bu da senetlerin protesto edilme olasılığını artırabilir. Küresel ekonomik risklerin uzun vadeli negatif etkileri, genellikle ekonomik istikrarsızlığı artırabilir. Bu durum, işletmelerin ve bireylerin mali zorluklar yaşamasına ve protestolu senet sayısının artmasına neden olabilir.

Literatürde elde edilen sonuçları destekleyen çalışmalar mevcuttur. Örneğin küresel, politik ve jeopolitik risklerin kurumsal ödemeleri olumsuz etkilediğini araştıran çalışmalara göre; daha yüksek jeopolitik riskin daha az kurumsal ödemeye ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu risklerin nakit akışı belirsizliğini artırabileceği ve finansal sıkıntı riskini yükselteceği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu çalışmalar bu risklerin hisse senedi getirilerini düşürdüğünü ve

sermaye piyasası oynaklığını artırdığını (Bloom, 2009 ; Brounen ve Derwall, 2010 ; Chesney, Reshetar ve Karaman, 2011) bu da daha fazla nakit akışı belirsizliğine yol açtığını ifade etmektedirler. Ayrıca olumsuz jeopolitik olayların neden olduğu belirsizliğin üretkenlik, çıktı veya satış hacminde dramatik bir düşüşle ilişkili olduğunu öne süren hem teorik hem de ampirik kanıtlar sunmaktadır (Abadie ve Gardeazabal, 2003 ; Abadie ve Gardeazabal, 2019 ; Caldara vd., 2016; 2009 ; Caldara ve Iacoviello, 2022). Bu doğrultuda bu risklerden kaynaklanan üretkenlik veya satış hacmindeki azalma, nakit akışı riskini daha da artırabilecektir. Öte yandan, küresel, politik ve jeopolitik risklerin neden olduğu artan belirsizlik, dış finansman maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır (Francis, Hasan ve Zhu, 2014 ; Pástor ve Veronesi, 2012 , Pástor ve Veronesi, 2013), bu da finansal kısıtlamaların sıkılaşmasına yol açmaktadır (Wang vd., 2019). Dolayısıyla nakit akışı belirsizliği ve finansal sıkıntı riski daha yüksek olan firmaların iç fonlara bağımlı olma ve dolayısıyla hissedarlara daha az servet dağıtma olasılıkları yüksek olacak ve ayrıca ödemeler aksayacaktır (Caldara ve Iacoviello, 2022 ; Hao vd., 2020; Bliss vd., 2015 ; Pan, 2019 ; Lee vd., 2021).

Bu çalışmada elde edilen bulgular ve literatür çalışmalarının sonuçlarına göre küresel ekonomik, politik ve jeopolitik risklerin bireysel ve kurumsal finansal işlemlere etkisinin oldukça önemlidir. Bu riskler, finansal piyasaları, yatırımları ve ekonomileri derinden etkilemektedir. Bu etkiler şu şekilde özetlenebilmektedir; Küresel ekonomik riskler, finansal piyasalarda büyük dalgalanmalara yol açabilir. Varlık değerlerinde ani düşüşler veya yükselişler yaşanabilir. Bireyler ve kurumlar, portföylerini bu dalgalanmalara karşı çeşitlendirerek koruma sağlamalıdır. Jeopolitik riskler, merkez bankalarının faiz oranlarını etkileyebilir. Faiz oranlarının yükselmesi, kredi maliyetlerini artırarak bireysel ve kurumsal yatırımları etkileyebilir. Politik istikrarsızlık, yatırımcıların karar alma süreçlerini etkileyebilir. Uzun vadeli planlamaları zorlaşabilir ve yatırımlar ertelenebilir. Bireyler ve kurumlar, politik gelişmeleri yakından izlemeli ve stratejilerini buna göre ayarlamalıdır.

Bu etkiler doğrultusunda geliştirilen öneriler ise şu şekildedir;

- Bireysel ve kurumsal yatırımcılar, portföylerini çeşitlendirmeli, farklı varlık sınıflarına yatırım yaparak risklerini dağıtmalı ve dengeli bir portföy oluşturmalıdır.
- Finansal piyasalardaki riskleri yönetmek için etkili risk yönetimi stratejileri benimsemeli, Stop-loss emirleri gibi araçlar kullanılarak riskler minimize edilmelidir.
- Piyasalardaki gelişmeleri anlamak için güncel haber ve analizler yakından takip edilmelidir.
- Yatırımların daha bilinçli yapılması ve risklerden arındırılması için yatırım danışmanlarından destek alınmalıdır.
- Bireyler ve kurumlar, finansal planlamalarını yaparken, olası kriz dönemlerini göz önünde bulundurmalı ve ihtiyatlı bir şekilde hareket etmelidir.

Sonuç olarak, küresel ekonomik, politik ve jeopolitik riskler, finansal piyasalarda ve ekonomilerde ciddi etkiler yaratabilecek önemli faktörlerdir. Bu risklere karşı hazırlıklı olmak, etkin risk yönetimi stratejileri benimsemek ve doğru finansal planlamalar yapmak, bireysel ve kurumsal yatırımcılar için kritik öneme sahiptir. Bu tür olayların, hem ulusal hem de küresel düzeyde ekonomi, politika ve güvenlik gibi alanlarda derinlemesine analiz edilmesi önemlidir.

Bu çalışma, gelecekteki politika oluşturma ve kriz yönetim stratejileri için değerli bilgiler sağlayacaktır. Ayrıca finansal kararlar ve politika oluşturma süreçlerinde rehberlik sağlayacak ve ekonomik istikrarın korunmasında önemli bilgiler sunacaktır. Çalışma Türkiye ve 2012-2023 dönemi ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca çalışmada kredi kartı, bireysel kredi, çek ve senet kişi sayısı ile baz alınmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bağımlı değişkenler çeşitlendirilebilir, araştırmanın örnekleme genişletilebilir, ülke karşılaştırmaları yapılabilir ve incelenen dönemler farklılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2003). The economic costs of conflict: A case study of the Basque Country. *American economic review*, 93(1), 113-132.
- Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2008). Terrorism and the world economy. *European Economic Review*, 52(1), 1–27.
- Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2019). Terrorism and the world economy. In *Transnational Terrorism* (pp. 283-310). Routledge.
- Abdel-Latif, H., & El-Gamal, M. (2019). Antecedents of war: The geopolitics of low oil prices and decelerating financial liquidity. *Applied Economics Letters*, 26(9), 765–769.
- Adra, S., Gao, Y., Huang, J., & Yuan, J. (2023). Geopolitical risk and corporate payout policy. *International Review of Financial Analysis*, 87, 102613.
- Al-Mamun, A., SalahUddin, G., Suleman, M. T., & Kang, S. H. (2020). Geopolitical risk, uncertainty and Bitcoin investment. *Physica A Statistical Mechanics and its Applications*, 540, 123107.
- Apergis, N., Bonato, M., Gupta, R., & Kyei, C. (2017). Does geopolitical risks predict stock returns and volatility of leading defense companies? Evidence from a nonparametric approach. *Defence and Peace Economics*, 29(6), 684–696.
- Baker, S. R., & Bloom, N. (2013). *Does uncertainty reduce growth? Using disasters as natural experiments* (No. w19475). National Bureau of Economic Research.
- Baker, S.R., Bloom, N., Davis, S.J., (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics* 131, 1593–1636.
- Beckmann, J., & Czudaj, R. (2017). Exchange rate expectations and economic policy uncertainty. *European journal of political economy*, 47, 148-162.
- Bekaert, G., Harvey, C. R., Lundblad, C. T., & Siegel, S. (2014). Political risk spreads. *Journal of International Business Studies*, 45, 471-493.
- Belke, A., & Osowski, T. (2019). International effects of euro area versus US policy uncertainty: A FAVAR approach. *Economic inquiry*, 57(1), 453-481.
- Berger, T., Grabert, S., & Kempa, B. (2017). Global macroeconomic uncertainty. *Journal of Macroeconomics*, 53, 42-56.
- Bloom, N. (2009). The impact of uncertainty shocks. *Econometrica*, 77(3), 623–685.
- Bloom, N. (2009). The impact of uncertainty shocks. *econometrica*, 77(3), 623-685.
- Bordo, M. D., Duca, J. V., & Koch, C. (2016). Economic policy uncertainty and the credit channel: Aggregate and bank level US evidence over several decades. *Journal of Financial stability*, 26, 90-106.
- Bouoiyour, J., Selmi, R., Hammoudeh, S., & Wohar, M. E. (2019). What are the categories of geopolitical risks that could drive oil prices higher? Acts or threats?. *Energy Economics*, 84, 104523.
- Brounen, D., & Derwall, J. (2010). The impact of terrorist attacks on international stock markets. *European Financial Management*, 16(4), 585–598.

- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: Statistical Methodology*, 37(2), 149-163.
- Butler, K. C., & Joaquin, D. C. (1998). A note on political risk and the required return on foreign direct investment. *Journal of International Business Studies*, 29(3), 599–607.
- Caglayan, M., & Xu, B. (2019). Economic policy uncertainty effects on credit and stability of financial institutions. *Bulletin of Economic Research*, 71(3), 342-347.
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2018). Measuring geopolitical risk. In International finance discussion papers 1222.
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*, 112(4), 1194-1225.
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). Measuring geopolitical risk. *American Economic Review*, 112(4), 1194-1225.
- Caldara, D., Fuentes-Albero, C., Gilchrist, S., & Zakrajšek, E. (2016). The macroeconomic impact of financial and uncertainty shocks. *European Economic Review*, 88, 185-207.
- Canoz, I. (2022). The Link between Asset Value and Fear Sentiment during Covid-19 Pandemic. *Sosyoekonomi*, 30(53), 137-153.
- Carney, M. (2016). Uncertainty, the economy and policy.[pdf] London: Bank of England. Available at:[Accessed 24 February 2018].,
- Carrière-Swallow, Y., & Céspedes, L. F. (2013). The impact of uncertainty shocks in emerging economies. *Journal of International Economics*, 90(2), 316-325.
- Carriero, A., Clark, T. E., & Marcellino, M. (2020). Assessing international commonality in macroeconomic uncertainty and its effects. *Journal of Applied Econometrics*, 35(3), 273-293.
- Chesney, M., Reshetar, G., & Karaman, M. (2011). The impact of terrorism on financial markets: An empirical study. *Journal of banking & finance*, 35(2), 253-267.
- Chi, Q., & Li, W. (2017). Economic policy uncertainty, credit risks and banks' lending decisions: Evidence from Chinese commercial banks. *China journal of accounting research*, 10(1), 33-50.
- Crespo Cuaresma, J., Huber, F., & Onorante, L. (2019). *The macroeconomic effects of international uncertainty* (No. 2302). ECB Working Paper..
- Demir, E., & Danisman, G. O. (2021). The impact of economic uncertainty and geopolitical risks on bank credit. *The North American Journal of Economics and Finance*, 57, 101444.
- Francis, B. B., Hasan, I., & Zhu, Y. (2014). Political uncertainty and bank loan contracting. *Journal of Empirical Finance*, 29, 281–286.
- Gozgor, G., Demir, E., Belas, J., & Yesilyurt, S. (2019). Does economic uncertainty affect domestic credits? An empirical investigation. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 63, 101147.
- Hemrit, W. (2022). Does insurance demand react to economic policy uncertainty and geopolitical risk? Evidence from Saudi Arabia. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, 47(2), 460-492.

- Hu, S., & Gong, D. (2019). Economic policy uncertainty, prudential regulation and bank lending. *Finance Research Letters*, 29, 373-378.
- Khan, K., Su, C. W., & Tao, R. (2021). Does oil prices cause financial liquidity crunch? Perspective from geopolitical risk. *Defence and Peace Economics*, 32(3), 312-324.
- Lee, C. C., & Lee, C. C. (2020). Insurance activity, real output, and geopolitical risk: Fresh evidence from BRICS. *Economic Modelling*, 92, 207-215..
- Lee, C. C., Lee, C. C., & Li, Y. Y. (2021). Oil price shocks, geopolitical risks, and green bond market dynamics. *The North American Journal of Economics and Finance*, 55, 101309.
- Lee, C. C., Lee, C. C., & Li, Y. Y. (2021). Oil price shocks, geopolitical risks, and green bond market dynamics. *The North American Journal of Economics and Finance*, 55, 101309.
- Lu, Z., Gozgor, G., Huang, M., & Chi Keung Lau, M. (2020). The impact of geopolitical risks on financial development: evidence from emerging markets. *Journal of Competitiveness*, (1).
- Miescu, M. (2019). Uncertainty shocks in emerging economies: a global to local approach for identification.
- Mumtaz, H., & Musso, A. (2021). The evolving impact of global, region-specific, and country-specific uncertainty. *Journal of Business & Economic Statistics*, 39(2), 466-481.
- Mumtaz, H., & Theodoridis, K. (2017). Common and country specific economic uncertainty. *Journal of International Economics*, 105, 205-216.
- NguyenHuu, T., & Örsal, D. K. (2023). Geopolitical risks and financial stress in emerging economies. *The World Economy*.
- Olanipekun, I. O., Güngör, H., & Olasehinde-Williams, G. (2019a). Unraveling the causal relationship between economic policy uncertainty and exchange market pressure in BRIC countries: Evidence from bootstrap panel granger causality. *Sage Open*, 9(2), 2158244019853903.
- Olanipekun, I. O., Olasehinde-Williams, G., & Güngör, H. (2019b). Impact of economic policy uncertainty on exchange market pressure. *Sage Open*, 9(3), 2158244019876275.
- Olasehinde-Williams, G. O., & Balcilar, M. (2022). The effect of geopolitical risks on insurance premiums. *Journal of Public Affairs*, 22(1), e2387.
- Ozturk, E. O., & Sheng, X. S. (2018). Measuring global and country-specific uncertainty. *Journal of international money and finance*, 88, 276-295.
- Pan, W. F. (2019). Geopolitical Risk and R&D investment. *Available at SSRN 3258111*.
- Pastor, L., & Veronesi, P. (2012). Uncertainty about government policy and stock prices. *The journal of Finance*, 67(4), 1219-1264.
- Pástor, L., & Veronesi, P. (2013). Political uncertainty and risk premia. *Journal of financial Economics*, 110(3), 520-545.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1995). *An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis* (Vol. 9514). Cambridge, UK: Department of Applied Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.

- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Pfarrhofer, M. (2023). Measuring international uncertainty using global vector autoregressions with drifting parameters. *Macroeconomic Dynamics*, 27(3), 770-793.
- Redl, C. (2017). The impact of uncertainty shocks in the United Kingdom.
- Shen, Y., Shi, X., & Zeng, T. (2017). Global Uncertainty, Macroeconomic Activity and Commodity Price.
- TBB Risk Merkezi, <https://www.riskmerkezi.org/tr/istatistikler/23>
- Wang, X., Wu, Y., & Xu, W. (2019). Geopolitical risk and investment. *Journal of Money, Credit and Banking, Forthcoming*.
- Yalçınkaya, A. A., Şanlısoy, S., & Aydın, Ü. (2016). Türk bankacılık endüstrisinde performansın belirleyenleri ve politik istikrarsızlık ilişkisi. *Sosyoekonomi*, 24(27), 161-182.
- Yiğit, F., & Canöz, İ. (2021). Determining The Country-Specific Variables Affecting The Market Value of Turkish Eurobonds: NARDL Approach. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(41), 723-74

[https://www.riskmerkezi.org/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/4096/Negatif Nitelikli Bireysel Kredi ve Kredi Kartı - Kasım 2023.pdf](https://www.riskmerkezi.org/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/4096/Negatif_Nitelikli_Bireysel_Kredi_ve_Kredi_Karti_-_Kasim_2023.pdf)

<https://www.riskmerkezi.org/tr/istatistikler/23>

<https://www.riskmerkezi.org/tr/istatistikler/23>

Ekler:

Tablo 9: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	KBOKS	KCIYKS	KKBOKS	PSS	GRI	GEPU
Ortalama	84398	12523	86039	65391	0,339	196,189
Medyan	77454	14645	91096	75330	0,320	175,342
Maksimum	234782	27514	147811	93758	0,740	370,154
Minimum	11215	2419	5919	17708	0,090	97,028
Standart Sapma	33300	6957	26144	23273	0,139	70,804
Skewness	2,005	-0,069	-0,880	-0,714	0,715	0,447
Kurtosis	11,121	1,935	4,401	2,121	3,227	2,208

KÜRESEL EKONOMİK, POLİTİK VE JEOPOLİTİK RİSKLERİN BİREYSEL VE KURUMSAL FİNANSAL İŞLEMLERE ETKİSİ

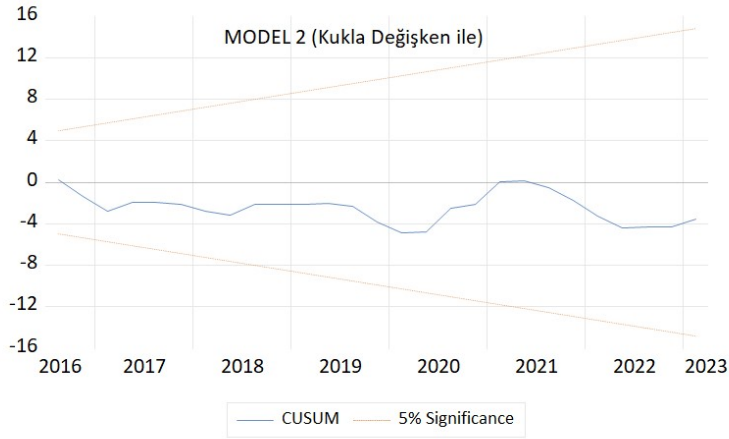
Jarque-Bera	146,958	2,067	9,061	5,033	3,752	2,556
Olasılık	0,000	0,356	0,011	0,081	0,153	0,279

Tablo 10: Korelasyon Matrisi*

	GRI	GEPÜ
GRI	1	0,175
GEPÜ	0,175	1

*Spearman Korelasyonu

Grafik 3: Model 2 için Cusum Testi Sonucu

BRİTANYA İMPARATORLUĞU VE TRANSATLANTİK KÖLE TİCARETİ: İMAJ-GERÇEK VE ÇIKARLAR TEMELİNDE BİR DEĞERLENDİRME

THE BRITISH EMPIRE AND THE TRANSATLANTIC SLAVE TRADE: AN
EVALUATION BASED ON IMAGE-REALITY AND INTERESTS

İbrahim Çağrı ERKUL¹

Öz

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden beri var olan kölelik, Portekizlilerin Afrikalı köleleri Amerika Kıtası'na taşınmalarıyla yeni bir evreye girmiştir. Britanya her ne kadar transatlantik köle ticaretini başlatmamış olsa da bu ticaretin beraberinde getirdiği zenginliği fark etmiş ve imparatorluğunun genişlemesine paralel olarak, köle ticaretindeki payını arttırmıştır. Bu noktada köle ticaretine uzun bir süre liderlik de etmiş olan Britanya, 1807 Köle Ticareti Yasası'nı ve 1833 Köleliğin Kaldırılması Yasası'nı çıkararak, kölelik politikasında realizm temelinde değişikliğe gitmiştir. Böylece köle ticaretini ve köleliği ortadan kaldırma yönünde bir irade ortaya koyan Britanya'nın bu tutumu, küresel anlamda köle ticaretinin sona erdirilmesinde hayati bir öneme sahiptir. Makale, bu tutum değişikliğinin nedenlerini Britanya'nın çıkarları özelinde ortaya koyma ve imparatorluğun kölelikten elde ettiği faydaları, oluşturduğu imajın ardında görelilik olarak sürdürdüğü iddiasını gerçekleştirmeye amacındadır. Bu iddiayı gerçekleştirebilmek için Britanya'nın köle ticaretine ve kölelik sistemine dahil noktasında bütüncül bir yaklaşım izlenmiş ve konu zaman dilimine uygun olarak ele alınmıştır. Buna ek olarak, Britanya'nın köle ticaretinde öne çıkan İspanya, Portekiz, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Brezilya ile ilişkilerine değinilmiştir. Ayrıca dönem kaynaklarından da yararlanılarak konu kendi gerçekliğinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Britanya İmparatorluğu, Afrika, Köle Ticareti, Kölelik Karşıtlığı.

Abstract

Slavery, which has existed since the early periods of human history, entered a new phase when the Portuguese transported enslaved Africans to the American Continent. Although Britain did not initiate the transatlantic slave trade it realized the wealth that this trade brought and increased its share in the slave trade in parallel with the expansion of its empire. At this point, Britain, which had led the slave trade for a long time, made a change based on realism in her policy by passing the Slave Trade Act of 1807 and the Slavery Abolition Act of 1833. Thus, this attitude of Britain, which demonstrated its will to eliminate the slave trade and slavery, was important in ending the slave trade and slavery globally. The article aims to reveal the reasons for this change of attitude in terms of Britain's interests and to justify the claim that the empire relatively maintained the benefits it gained from slavery behind the image it created. To justify this claim, a holistic approach was followed regarding Britain's involvement in the slave trade and slavery system, and the issue was discussed in accordance with the chronology. In addition, Britain's relations with Spain, Portugal, France, the United States of America (USA), and Brazil, which were prominent in the slave trade, were discussed and the subject was analyzed in its reality, using the sources of that period.

Keywords: British Empire, Africa, Slave Trade, Abolitionism.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Osmaniye, Türkiye, ibrahimcagrierkul@osmaniye.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4501-4302.

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi:16.10.2023 – Kabul Tarihi: 07.03.2024

DOI:10.17755/esosder.1376512

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 668-688

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. Giriş

19. yüzyıl düşünürü Alexis de Tocqueville 1843’de “*Altmış yıl önce, dünyanın en önde gelen denizcilik ve sömürge ülkesi birdenbire köleliğin geniş topraklarından kalkacağını ilan etmiş olsaydı: Her yerde ne büyük şaşkınlık ve hayranlık çılgınlıkları atılırdı!...*” (Tocqueville, 2001: 199) şeklinde ortaya koyduğu düşüncesinde haklıdır. Çünkü köleliğin 1833’te yasaklanmasına kadar giden süreçte yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, köleliğin yasaklanacağını öngörmek görece mümkün hale gelmişti. Ancak 18. yüzyılda bu elbette şaşkınlık verici bir gelişme olurdu. Bu noktada köle ticaretine uzun bir süre liderlik etmiş olan Britanya’nın neden önce köle ticaretini yasakladığı sonrasında ise köleliği kaldırdığı sorusuna imaj-gerçek ve çıkarlar temelinde bir cevap aramayı amaçlayan bu makale, aynı zamanda Britanya’nın köle ticaretine ve kölelik sistemine dahlini bütüncül bir yaklaşım içerisinde değerlendirerek literatüre katkı yapmayı hedeflemektedir.

Canbolat’ın belirttiği üzere imaj, hadiselerin veya kişilerin zihnimiz üzerindeki bıraktığı etkiyi de beraberinde getiren doğal bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle hadiselere ve kişilere yönelik düşüncelerimizin şekillenmesinde imaj, belirleyici bir yere de sahiptir. Düşüncelerimizdeki etki potansiyeli imaja dışarıdan müdahale edilmesini önemli kılar ve böylece gerçek gölgelenerek, bunun yerine sahte bir imaj kurgulanır (Canbolat, 2007: 2). Kurgulanan bu sahte imaj yapay olduğu için gerçeğin yerine geçemese de zihin üzerindeki etkisiyle gerçeklik algısı oluşturur. Uluslararası ilişkiler aktörleri de bu sebeple siyasal gerçeklik temelinde oluşturdukları imajları, gerçeğin üzerine konumlandırmaya çalışmaktadırlar. Britanya’nın oluşturulan imajı gerçeğin yerine ikame etme noktasında başarılı bir aktör olduğu (Erkul, 2021: 23-24) göz önünde bulundurulursa, köle ticaretinin ve köleliğin yasaklanması noktasında da imparatorluğun benzer bir başarı ortaya koyulduğu ileri sürülebilir. Elbette Britanya’nın köle ticaretini ve köleliği yasaklama yönündeki çabalarının değersizleştirilmesi doğru olmasa da imparatorluğun kölelik karşıtı olarak oluşturduğu imajın arkasında kölelikten faydalanmaya devam etmesi, bu konuda imaj ve gerçeğin uyuşmadığını göstermektedir.

Köle ticaretini yasaklayan 1807 Köle Ticareti Yasası’nın çıkarılmasının 200. yılı olan 2007 yılı, kölelik ve köle ticareti üzerine yapılan araştırmaları yalnızca tarihçilerin ilgi duyduğu bir alan olmaktan çıkarıp, Britanyalıların popüler tarih konularından birisi haline getirmiştir (Walvin, 2009: 149). Bugün köle ticaretinden etkilenen ulusların tazminat talepleri ile güncelliğini koruyan transatlantik köleliğinin Britanya özelinde incelenebilmesi için güncel kaynakların yanında, köle ticaretinin yapıldığı ve köleliğin kaldırıldığı dönemde yayınlanan kaynakların da incelenmesi bir gereklilik olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle makalede kölelik temelinde yaşanan gelişmelerin o günün şart ve koşullarında değerlendirilmesi amaçlanarak “konjonktürel gerçeklik” yaklaşımı kullanılmıştır. Eski kaynaklardan yararlanılmasını gerekli kılan bu yaklaşım, çalışmanın özgün olması için de ayrıca önemsenmiştir.

Britanya’da öncelikle köle ticaretinin kaldırılması ve bundan yaklaşık 25 yıl sonra köleliğin yasaklanması noktasında, halk içerisinde dini ve hümanist temelde samimi bir karşı çıkışın olduğu ileri sürülebilir. Diğer taraftan siyasiler ve monarşi, genel olarak köle ticaretinin ve köleliğin kaldırılmasına karşı bir tutum sergilemişlerdir. Buna rağmen kamuoyundan gelen baskılar ve siyasilerin uzun vadede mevcut kölelik sisteminin devam etmesinin sebep olacağı sorunları dikkate almalarının bir sonucu olarak, Britanya’da köle ticaretinin ve köleliğin yasaklanması kaçınılmaz olmuştur. Burada dikkat çeken husus, siyasiler ve monarşinin köleliği ortadan kaldırırken, kölelikten elde ettikleri çıkarları da koruyabilecekleri bir yola girdikleri gerçeğidir. Diğer bir ifade ile köle ticaretini yasaklayan ve diğer aktörlerin de bunu yapmasını dış politikasının merkezi unsurlarından birisi haline getirerek, köleliği sona erdiren Britanya’nın bu imajın arkasında, kölelikten faydalanmaya devam ettiği iddiası makalede

gerekçelendirilmiştir. Britanya'nın bahsi geçen imajı da kullanarak köle emeğinden yararlanmaya devam etmesi ve Afrika'daki sömürge sayısını arttırması, köleliğin kaldırılmasının realist temelde yapıldığını ortaya koyan bir sonuç olarak değerlendirilmelidir.

Machiavelli'nin hükümdara koşulların gerektirdiği şekilde hareket edilmesini öğütlemesi üzerinden (Machiavelli, 1999: 89) kurgulanan ve rasyonel olmanın yanında dönemin şartlarına uygun davranılmasını gerekli gören Realist düşünce (Roskin ve Berry: 2014: 48) dikkate alındığında, Britanya'nın çıkarları temelinde önce köle ticaretine başladığını devam eden süreçte bu alanda lider konuma yükseldiğini ve çıkarlarının farklılaşmasına paralel olarak da önce köleliği, sonrasında ise köle ticaretini küresel anlamda yasaklama gayreti içerisinde olduğu görülmektedir. Bu açıdan Britanya'nın kölelikle ilgili politika değişikliği, gücün ve çıkarların merkezi bir yer tuttuğu realist düşünceyle uyum içerisindedir.

Köle ticaretinin yasaklanması noktasında çaba harcamış ve Birleşik Krallık'ta başbakanlık da yapmış olan Lord Palmerston'un 1848'de dile getirdiği "...*Ezeli müttefiklerimiz yok, ebedi düşmanlarımız da yok. Çıkarlarımız ezeli ve ebedidir ve bu çıkarları takip etmek bizim görevimizdir.*" (Antsey, 1848: 64) sözleri, Britanya'nın realizmi tarihsel süreç içerisinde ne kadar sindirdiğini ve çıkarların bu aktör için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, çıkar kavramını dış ilişkilerinin merkezine oturtmuş olan Britanya'nın çıkarlarında meydana gelen değişimlere bağlı olarak izlediği farklı politikalar, realizmden bir kopuş olarak değerlendirilemez.

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan kölelik ve köle ticaretini Britanya İmparatorluğu özelinde ele alan bu makale, giriş ve sonuç bölümleri dışında dört bölümden oluşmaktadır. Makalede ilk olarak Britanya için köle ticaretinin nasıl başladığı, Britanya kolonilerinde kölelik ve imparatorluğun köle ticaretinden elde ettiği gelir incelenmiştir. Sonrasında Britanya'da kölelik karşıtı hareketlere yer verilerek, köle ticaretinin yasaklanmasına giden süreç detaylandırılmış ve 1807 Köle Ticareti Yasası analiz edilmiştir. Akabinde 1807 sonrasında küresel köle ticaretinin devam etmesinin, Britanya dış politikası için nasıl bir sorun haline geldiğini ve Britanya'nın bu ticareti durdurmak için Fransa, İspanya, Portekiz ve Brezilya'ya karşı verdiği mücadele makaleye konu edilmiştir. Makalenin devamında zaman dilimine uygun olarak 1833 Köleliğin Kaldırılması Yasası'nın neleri beraberinde getirdiği ve bu yasanın uygulanmasında karşılaşılan zorluklar yorumlanmıştır. Nihai olarak ise hem Köle Ticareti Yasası, hem de Köleliğin Kaldırılması Yasası eleştirel bir temelde irdelenerek köleliğin kaldırılmasının sonuçları çözümlenmiştir.

2. Transatlantik Köle Ticareti Britanya İçin Nasıl Başladı?

Copley 1836'da yayınlanan köleliğin tarihini ve bunun nasıl kaldırıldığını ele aldığı kitabında, köleliği en acı verici yönleriyle tanımlamıştır. Copley'in bu tanımlamayı 1836'da yapması tanımı farklı bir açıdan daha önemli kılmaktadır. Çünkü Copley, yaşadığı dönem itibariyle kölelik kurumunun korkunç özelliklerine tanık olmuş ve bunları detaylı bir tanımlamayla ifade etmiştir:

"Kölelik, en geniş anlamıyla, bir insanın bir başkasının iradesine mutlak olarak boyun eğmesidir. Köle, kendisinin istediğini yapmaya yetkili olduğunu düşünen efendinin mutlak mülkü olarak kabul edilir. Köle istese de istemese de efendisinin iyiliği için çalışmaya mecburdur; kölenin çalıştırılacağı işin niteliğini, ne zaman çalışmaya zorlanacağı veya dinlenmesine izin verileceği ve yapması gereken iş miktarını belirleme yetkisi yalnızca efendiye aittir. Efendi ayrıca, köleliği karşılığında verilecek olan yiyeceği veya nafakayı elde etmenin yollarını da belirler. Gereken görevi yerine getirmesi için köleye gerekli gördüğü her türlü sertliği uygulamak veya bunu yapmadığı için herhangi bir tür veya derecede ceza vermek veya başka bir şekilde

efendisinin öfkesine maruz bırakılmak da efendinin yetkisindedir. Efendi ayrıca, kölelerinin çocuklarını kendi mülkü olarak talep eder ve onları istediği yere göndermekte ve istediği gibi kullanmakta özgürdür ve onları başka kişilere, satmak veya miras bırakmak yetkisine de sahiptir. Kölenin buna itiraz etme yetkisi yoktur ve hükümet de buna müdahale edemez. Bu köleliktir.” (Copley, 1836: 4)

Kölelik, ilk çağlardan itibaren var olan bir olgu olsa da coğrafi keşiflerden sonra Portekizlilerce başlatılan ve “yeni kölelik” olarak da tanımlanan köleliğin farklı olduğu saptaması isabetlidir. Bahsi geçen “yeni köleliği” öncekilerden ayıran temel unsurlar; köleliğin yapılış şekli, taşınan köle sayısı, köle ticaretinin uzun mesafeler arasında yapılması ve en nihayetinde köleliğin bir sistem içerisinde devam etmesiyle ilişkilidir (Özür, 2015: 240-253).

Britanya'nın Afrika'dan köle “ithalinin”, ilk kez Kraliçe I. Elizabeth döneminde Yüzbaşı John Hawkins ile başladığını belirten Copley, Hawkins'in İspanyol ve Portekizlilerin köle ticaretinden büyük kazançlar sağladığını bildiğini ve bu sebeple Londra'daki bazı varlıklı kişilerin yardımını aldıktan sonra üç gemiyi donatmayı başararak, Afrika kıyılarına ulaştığını ifade etmiştir. Hawkins, ardında gerçek bir yıkım bırakarak eline geçirdiği köleleri, Karayipler'de bir ada olan Hispanyola'da satmıştır. Copley'e göre, Kraliçe I. Elizabeth söylem olarak bu ticaretin karşısında bir tutum sergilemiş olsa da² Hawkins devam eden süreçte köle ticaretine devam etmiştir (Copley, 1836: 113-114).

Kraliçe I. Elizabeth'in ölümünden sonra tahta çıkan Kral James, bugünkü Virginia'da Jamestown adı verilen bir koloninin kurulması için yerleşimcilere 1606'da yetki vermiştir. 1616'da John Rolfe'in o dönemde Kızılderililerin içtiği bir bitki olan tütünü yetiştirmesi ve tütünü Avrupa'ya ihraç etmesi, Virginia için bir dönem noktası olarak kabul edilebilir. Hastalıktan ve Kızılderililerle yapılan savaşlardan dolayı Virginia'daki ölüm oranının son derece yüksek olması geniş tarlalarda çalıştırılacak insanlara ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Toprak sahipleri bu ihtiyacı karşılamak için sözleşmeli hizmetçiler (indentured servants) ve Virginia'ya 1619'da ayak basan siyahi köleleri aynı anda kullanmaya başlamışlardır. Sözleşmeli hizmetçilerin Amerika'ya gidebilmek için sözleşmelerinin içeriğine göre, 10-20 yıl bir efendi için çalışmayı kabul etmiş fakir beyaz erkekler ve kadınlar olduğu dikkate alınmalıdır. Zaman içerisinde toprak sahipleri hem daha ucuz oldukları, hem de birbirine bağlanıp isyan/sorun çıkarma olasılıkları daha düşük olduğu için doğrudan Afrika'dan gelen kölelere yönelmişlerdir (Halpern ve Dal Lago, 2002: 10-11). Böylece Britanya için emek gücünün kölelik üzerine inşa edildiği bir dönem başlamıştır.

I. James'e ilişkin olarak şu husus da belirtilmelidir ki 1618'de Batı Afrika kıyısındaki Gambiya'da bir ticaret karakolu kurmasıyla Britanya aynı zamanda toprak sahiplerinin taleplerini karşılayacak ve kölelerin devamlılığını garanti altına alan bir toprağa sahip olmuştur (Robinson, 1927: 419). I. James'den sonra da özellikle yeni oluşturulan yerleşimlere ve plantasyonlara köle sağlamak, Britanya için önemli bir görev haline gelmiştir. 1680'den 1786'ya kadar tüm Britanya kolonilerine yapılan köle transferinin 2.130.000 olduğu ve 1793'de bütün Avrupalı devletler tarafından yıllık olarak getirilen köle sayısının toplamı 74.000 iken bunun

² Kraliçe I. Elizabeth'in kölelik karşıtı olarak sergilediği tutumun samimi olmadığını düşündüren başka bir örnek bulunmaktadır. Buna göre Kraliçe Britanya'nın yürüttüğü ve İspanya'dan büyük bir servet transferi sağladığı korsanlık faaliyetlerinin de karşısında bir tutum takınmasına rağmen korsan gemilerinin seferlerine bizzat para yatırmış ve bu seferlerden büyük gelirler elde etmiştir. İspanyolların yapılan yağmalara yönelik tepkilerine karşılık olarak Kraliçe'nin korsanlık faaliyetlerinden bilgisi olmadığını ve buna müsaade etmeyeceğini belirtmiş olması (Maurois, 1938, C.I: 331'den aktaran Erkul, 2021: 117) yukarıda kölelik üzerinden ele alınan konuyla paralellik arz etmektedir.

yarısından fazlasının yalnızca Britanya tarafından transfer edildiği dikkate alınır, Britanya'nın köle ticaretine başlamada ilk olmadığı ancak bir kez diğer ulusları örnek alıp köle ticaretine giriştikten sonra tüm enerjisini köle ticaretine vererek (Copley, 1836: 114-115) bu alanda lider aktör haline geldiği ileri sürülebilir.

Britanya'nın bu alandaki lider konumu biraz daha detaylandırılırsa, Britanya adına Afrika'da çok büyük bir etkinliğe sahip olan Afrika Şirketi (African Company), 1680 ve 1700 yılları arasında 140.000 köleyi Atlantik'in diğer yakasına nakletmiştir. Aynı dönemde özel köle tacirlerinin de 160.000 köleyi transfer ettikleri dikkate alındığında Britanya'nın köle ticaretinden aldığı pay daha iyi anlaşılacaktır. Fransızların İspanyol kolonilerine gerçekleştirdiği köle ticareti hakkının 1713 Utrecht Anlaşması ile Britanya'ya geçmesi de Britanya'yı köle ticaretinde farklı bir noktaya taşımıştır. Her ne kadar Britanya için Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan kısa bir süre önce en geniş kapsamına ulaşan köle ticareti savaş sırasında azalma eğilimine girmiş olsa da savaşın sona ermesiyle köle ticaretinin hızlı bir biçimde yeniden canlandığı belirtilmelidir (Ingram, 1895: 148-150).

Kölelik sisteminin “başarılı” bir biçimde işleminin en önemli sonuçlarından biri, genel olarak Avrupalı aktörlerin, özeldense Britanya'nın birçok tarım ürününde tekel hale gelmesidir. Kölelerin büyük bir pay sahibi olduğu bu sonuç, Avrupa'nın küresel ticaretin lideri konumuna gelmesinde etkili olmuştur (Özür, 2015: 248). 18. yüzyılda köle ticareti ve sömürgelerle gerçekleştirilen ticaretin Liverpool ve Bristol'ün gelişmesindeki etkisi (Kearney, 2015: 190) de bu bağlamda unutulmamalıdır. Ataöv, köle ticaretinin beraberinde getirdiği zenginliği ve bu ticaretin Britanya İmparatorluğu için sahip olduğu önemi şu şekilde açıklamıştır:

“...Britanya toplumunda kral-kraliçe ailesinden tüm soylular, büyük toprak sahipleri, ticaretle uğraşanlar ve işçi çalıştıranlara değin, herkes kölecilik kurumundan sonuna dek yararlandı. Britanya sömürgeciliği ve emperyalizmi Afrika'dan zenci köle ticaretine çok şey borçludur”. (Ataöv, 2010: 26).

Toparlamak gerekirse, Portekiz ile başlayan bu yeni köle ticareti tahmini olarak 12 milyon esir insanı Afrika'dan Atlantik'in öbür tarafına taşınmasıyla sonuçlanmıştır. Britanya ise köle ticaretinde önemli bir yere sahip olarak, yaklaşık 3,4 milyon Afrikalıyı bu ticaretin öznesi yapmıştır (Dobson, 2006: 34). Bu yönüyle kölelikten gerçek bir zenginlik sağladığı gibi bu ticaretin neden olduğu korkunç yıkımdan da sonuna kadar sorumludur.

3. Britanya İmparatorluğu'nda Kölelik Karşıtı Hareketler ve Köle Ticaretinin Yasaklanması

Britanya Adaları'nda köleliğin kaldırılmasına ilişkin dini ve ahlaki temeldeki düşünceler, 12. yüzyıla kadar geri gitmektedir. İngilizlerin İrlanda'yı ele geçirmelerinin ardından İrlanda'da toplanan bir ruhbanlar konseyi, İrlanda'nın yaşadığı ağır yenilginin sebebinin halkın günahlarından kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Bu günahlar içerisindeyse, özellikle İrlandalıların tüccarlardan ve korsanlardan satın aldıkları İngiliz erkeklerine kötü davranmaları ve onları esaret altında tutmaları yer almaktaydı. Buna karşılık olarak da Tanrı, İrlandalıları İngilizlerle cezalandırmıştı. Bu inançla konsey İrlanda'da esaret altında tutulan tüm İngilizlerin, özgürlüklerinin hemen geri verilmesi gerektiğine dair bir kamu yasası çıkarmıştır (Benezet, 1785: 43). Burada bahsedilen kölelik, önceki bölümde ifade edilen “yeni kölelik” ile ilgili olmamakla beraber, genel anlamda köle karşıtlığının Britanya Adaları'nda özellikle dini ve yine insani bir temelde ortaya çıktığını göstermesi bakımından önemlidir.

Transatlantik köle ticaretine yönelik olarak, Britanya'da bu ticarete karşı birleşik ve pratik eylemde bulunan ilk kişiler, Kuveykırlar (Quakers) adıyla bilinen kişilerdi. Kuveykırlar,

1727'de köle ticaretinin "övgüye değer veya izin verilen bir uygulama olmadığını" ilan etmişlerdir. 1761'de ise daha da ileri giderek köle ticaretiyle ilgisi olan herkesi topluluklarından dışlamışlardır (Ingram, 1895: 155-156). Brown'a göre Britanya'da köleliğin kaldırılmasını savunan ilk aktivistler, uygulanabilir bir reform programından yoksun oldukları için çabalarında başarısız olmuşlardır. Uygulanabilir bir program üzerinden siyasi gündemi belirleme konusunda yaşanan bu başarısızlık, haliyle kölelik karşıtı hareketlerin oluşmasını da engellemiştir. Sonraki süreçte kölelik karşıtları, Amerikan Devrimi sırasında Amerikan vatanseverlerinin İngiliz tiranlığının bir simgesi olarak vurguladıkları köle ticaretinin ortadan kaldırılması gerektiği söylemini³ kullanarak, gündemi belirlemeye ve çabalarına bir anlam kazandırmaya çalışmışlardır. Bu kez de kölelik karşıtları politikalarını ortaya koyarken, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı kaybeden Britanya İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı büyük borç, diplomatik sorunlar ve nüfus/toprak kayıplarının beraberinde getirdiği çok farklı zorlukları dikkate almak durumunda kalmışlardır (Brown, 1999: 306).

Bu saptamaya ilişkin olarak, Britanyalı politikacı Charles James Fox, 1789'da Britanyalıların gerçekleştirdiği köle ticareti üzerine yapılan bir tartışmada, köle ticaretinin kaldırılmasının insanlık ve çıkarlar arasında bir sorun olduğunu belirtmiştir (The Parliamentary History of England, 1816: 100'den aktaran Sheridan, 1958: 249). Buradan çıkarılacak sonuç, köleliğin bir anda ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığıdır. İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi pozisyona ve yaşadığı sorunlara bağlı olarak kölelik üzerinde bir reformu gerçekleştirilmesi için zamana ve uygun konjoktüre ihtiyacı vardı.

Britanya'da köleliğe muhalefet edenlere yönelik olarak şu hususun da belirtilmesi önemlidir ki muhalefet köleliğin kaldırılmasını savunanlar ve kölelik sisteminin reformunu önceleyenler olarak kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Buna göre muhafazakâr Hıristiyanlar köleliğin kaldırılmasını aktif olarak desteklemişlerdir. Rasyonel muhalifler olarak tanımlanabilecek olan kişiler ise genel olarak dini ve siyasi reform kampanyalarına öncelik vermeye devam etmişlerdir. Her ne kadar böyle bir ayırım yapılsa da rasyonel muhalifler de köleliğin kaldırılmasına farklı şekillerde katkıda bulunmuş ve köleliğin sona erdirilmesine yönelik kampanyalarda önemli bir rol oynamışlardır (Page, 2011: 745).

Britanya'da köleliğin yasallığına ilişkin sorunun hukuki temelde ele alınması 1729'a kadar geri gitmektedir. Britanya Adaları'na gelen bir kölenin yasal statüsü üzerinde yaşanan anlaşmazlık bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Öncelikle gelen kölenin efendisi tarafından plantasyona dönmeye zorlanabileceği kararı alınmış olsa da dönemin Başyargıcı olan Holt'un aksi görüş bildirilmesi önemlidir. Zenci Somerset Davası'nda⁴ bu konu son

³ Farklı bir bilgi olarak Thomas Jefferson'un Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin ilk taslağında Afrikalıları köle haline getirenlerin bu insanların kutsal olan yaşama ve özgürlük haklarını çaldıklarını belirtmesindeki amaç köle ticaretini desteklediği gerekçesiyle Britanya Kralı George'u suçlamaktır. Ancak bu durum kendi içinde tutarlı gibi görünse de Amerika'daki köle sahipleri açısından, Kral George'un köle ticaretini desteklediği sebebiyle suçlanmasını anlamsız kılmaktaydı. Kongre'nin Bildirge'nin nihai taslağından bu konuyu çıkardığı dikkate alınmalıdır (Davidson, 2021: 123).

⁴ Massachusetts'de gümrük memuru olarak çalışan Charles Stewart, 1769'da kölesi James Somerset ile sınırlı bir süre için İngiltere'ye gelmiş ve işlerini tamamlamasının ardından Amerika'ya dönmeyi planlamıştır. 1771'de kölesi olan Somerset efendisinin izni olmadan kaçmıştır. Yakalanan Somerset, köle olarak satılmak üzere Jamaika'ya giden bir gemiye bindirilmiştir. Somerset'in kaçırıldığı haberi Britanya'da köle karşıtı kişilere ulaşmış ve bu kişiler keyfi tutuklama yapılamayacağı gerekçesiyle konuyu yargıya taşımışlardır. Konu yargıç olan Lord Mansfield'a gelmesinin ardından çok sayıda duruşma yapılmış ve bunların sonunda kesin bir karar olarak Somerset kazanmıştır (Cotter, 1994: 34-35).

noktaya getirilmiş ve nihayet 22 Haziran 1772'de bir kölenin Britanya Adaları'na ayak basar basmaz özgür olmasına karar verilmiştir (Ingram, 1895: 155). Bu gelişmeler köleliğin kaldırılması anlamına gelmese de hem hukuki temelde bir kazanım olarak, hem de konunun imparatorluğun gündemine gelmesi sebebiyle kıymetli kabul edilebilir.

Yukarıdaki gelişmeye ek olarak, Britanya İmparatorluğu'nun bir parçasında görece erken bir dönemde köleliğin kaldırılmış olduğu da belirtilmelidir. James Oglethorpe'un vali olduğu Georgia Kolonisi'nde 1735'te köleliği yasaklayarak, bu noktada öncü bir rol üstlendiği (Robinson, 1927: 600) ve bu yasağın 1751'e kadar yürürlükte kaldığı, önemli bir bilgi olarak not edilmelidir. Peki, Georgia Kolonisi neden böyle bir yola girmişti? Miller'ın aktardığına göre kölelerin Georgia'daki görece az sayıdaki beyaz nüfusu tehlikeye atacağı, köleliğin köle sahibinde tembelleğe yol açacağı ve kölelerin İspanyol ve Fransızlar için bir çeşit "beşinci kol" olarak kullanılabilceği çekincelerine ek olarak, bir zenci köle için yapılan ilk yatırımın beyaz bir yerleşimcinin Georgia Kolonisi'ne yardım etmesini engelleyeceği düşüncesi belirleyiciydi. Bunun yanında beyaz yerleşimciler askeri açıdan da kölelere karşı tercih edilmiştir. Diğer bir ifadeyle kölelerin koloni için asker olamayacakları düşüncesi de bunda etkili olmuştur (Miller, 1969: 7). Buradan çıkarılabilecek sonuç, bu yasaklamanın rasyonel bir temelde yapıldığı, hümanizmden veya dinden uzak gerekçelere dayandığıdır.

Bilindiği üzere, Britanya'nın Batı Hint Adaları'nda yer alan kolonilerinin ekonomileri, büyük ölçüde köleliğe bağlıydı. Adalar'daki nüfusun altında beşinden daha fazlası köle olmasına rağmen, köleler arasındaki yüksek ölüm oranı nedeniyle Batı Hint Adaları'nda şeker tarlalarındaki üretimi sürdürmek ve artırmak için kıtalar arası yeni kölelerin sürekli olarak tedarik edilmesi gerekmektedir (Drescher, 2009: 118). Durum böyleyken, kölelerin kötü koşullar içinde olmaları onları isyana sürüklemekteydi.

Köle ticaretinin kaldırılmasında görece az referans verilen bir konu olarak Santo Domingo'da (Haiti ve Dominik Cumhuriyeti) 1791'de yaşanan köle isyanı birçok tarihçiye göre, transatlantik köle ticaretinin sona ermesinde çok önemli bir yere sahiptir. Santo Domingo köle sahipleri için tütün, şeker ve kahve üretilmesi sebebiyle karlı bir yer olsa da köleler için korkunç çalışma koşulları ve kısa süren bir ömür anlamına gelmekteydi. Bu kötü koşullar altında siyahi köleler plantasyonlara saldırmışlar ve ekinleri ateşe vermişlerdir. Ayrıca köle sahiplerini öldürmüş veya onları farklı ülkelere sürmeyi başarmışlardır. 1791'de yaşanan bu isyanın ardından koloninin yönetimini ele geçirmek için Fransa, Britanya ve İspanya kuvvetleri Santo Domingo'yu işgal etseler de 13 yıllık savaşın ardından 1804'te Santo Domingo'nun adı Haiti olarak değiştirilmiş ve Haiti Afrika dışında siyahların ilk bağımsız cumhuriyeti olarak Avrupa'da kölelik karşıtı düşünceleri savunanlar üzerinde olumlu bir etki doğurmuştur (House of Lords, 2019: 2). Yine bu isyanın köleliği sona erdirmenin amaçlandığı Barbados, Demerara (Guyanalar) ve Jamaika'daki isyanlara ilham verdiği ileri sürülebilir (Heuman, 2011: 228). Köle isyanlarının Britanya Parlamentosu üzerinde baskı yapmaya çalışan kölelik karşıtları için de büyük bir motivasyon kaynağı olduğu unutulmamalıdır.

Esasında yukarıda değinilen isyanların çıkması Britanya için sürpriz değildi. Şöyle ki kolonilerdeki beyaz nüfusun oranı köle nüfusuna göre çok azdı. Örneğin Jamaika'da her bir beyaza karşılık on köle bulunurken, İngiliz Guyanası'nda ise her bir beyaza karşılık yirmi köle vardı. Durum böyleyken şiddet ve şiddet tehdidi olmaksızın bu köleliği devam ettirmek mümkün değildi. Köleleri isyandan uzaklaştırmak ve disipline etmek için işkence uygulanması hayatın bir parçası haline gelmişti (Ferguson, 2015: 94). Şiddet ve şiddet tehdidinin işlevsiz kaldığı anda çıkan isyanlar, kölelerin "efendilerine" karşı koyabileceklerini açıkça göstermiştir.

Kölelik karşıtları Britanya Parlamentosu'nun kölelikle ilgili aldığı kararları kabul etmeyerek, kamuoyunu alinan kararlara karşı harekete geçirmeyi önemsemişlerdir. Kölelik karşıtlarının hazırladıkları broşürler ve parlamentoda kölelik ile ilgili yaşanan tartışmaları yazılı olarak yeniden bastırarak kamuoyuna sunmalarının yanında, kölelikle ilgili şiirlerin ve betimlemelerin kamuoyuyla paylaşılması görece sonuç vermiştir. Bunun pratikteki sonuçlarından biri, köleler tarafından yetiştirilen şeker yerine Doğu Hindistan şekerinin tüketimini teşvik etmek için başlatılan bir kampanyanın başarıya ulaşmasıdır. Genel olarak bakıldığında tüm bunların sonucunda, köle ticaretinin gerçeklerini bilen ve onu durdurmak isteyen Britanyalıların sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Köle karşıtlarının nihai amacı ise kamuoyunda oluşturdukları bu akımı tamamıyla parlamentoya taşımaktı (Coupland, 1933: 93-94). Yine diğer taraftan köle çalıştırmanın ekonomik anlamda verimsiz olduğuna yönelik düşünceler de kölelik karşıtları tarafından kullanılmıştır. Drescher'e göre ise kölelik sisteminin tarihi performansının zirvesinde olduğu bir noktada kölelik karşıtı kişilerin kullandığı köle emeğinin ekonomik verimsizliğine dayanan düşünceleri sorunlu (Drescher, 2009: 458) bir görüntü vermektedir.

Elde edilen başarılarla rağmen kölelik karşıtı hareketler, 18. yüzyılın sonlarına doğru fikirlerini ve bu konuda alınacak önlemleri parlamentoya kabul ettirmek isteseler de başarılı olamamışlardır. Nihayet 19. yüzyılın başında o dönemde köle ticaretini ortadan kaldırma hareketinin lideri olan William Wilberforce'un girişimiyle 1807'de önemli bir yasayı parlamento kabul ettirmiştir. Kölelik sisteminin tamamen ortadan kaldırılmasının ilk adımı olarak görülen 1807 Köle Ticareti Yasası, zencilerin Afrika'da yakalanmalarını, Atlantik Okyanusu'nda taşınmalarını ve toprak sahiplerine satılmalarını yasaklamaktaydı. (Brett, 1960: 104-105). 1807 tarihli yasanın metninde 1 Mayıs 1807'den itibaren köle ticaretinin kaldırılacağı, köle ticareti yapılması veya köle satın almanın cezasının köle başına 100 Pound olacağı, yasanın 1 Mayıs 1807'de veya bu tarihten önce Büyük Britanya'dan ayrılan ve 1 Mart 1808'den önce Batı Hint Adaları'na ulaşan gemilerdeki kölelerin ticaretini etkilemeyeceği belirtilmektedir⁵ (Act for the Abolition of the Slave Trade, 1807).

1807 yasası sonrasında köle ticaretine devam etmek isteyen Britanyalı köle tüccarları, kaptanlar ve denizciler, kaynaklarını ve tecrübelerini Portekizli ve özellikle İspanyol köle tüccarlarına aktararak, yasadan muafiyet sağlamaya çalışmışlardır. Bu sebeple Britanya Parlamentosu 14 Mayıs 1811'de Köle Ticareti Suç Yasası'nı (Slave Trade Felony Act) kabul etmiş ve böylece köle ticareti yasağının daha esaslı bir şekilde uygulanmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu kapsamda Britanya Kraliyet Donanması, 1811'de Britanyalılara ait olan ve yine görece Britanyalı mürettebata sahip olmakla birlikte İspanya bayrağı taşıyan gemilere karşı açık denizde mücadele vermiştir. Bu mücadelenin pratikteki sonuçlarından biri, köle ticaretine karşı açıkça mücadele veren bir Britanya'nın varlığının kölelik karşıtlarının artan gücünü görünür kılmış olmasıdır (Ferrer, 2014: 276-277). Ayrıca şu da ifade edilmelidir ki 1811 Köle Ticareti Suç Yasası köle ticareti yapanlara hapis ve üç ila beş yıl arasında ağır çalışma veya 14 yıl taşımacılık yapamama cezalarının verilmesini mümkün kılarak, köle ticaretini yasanın isminde yer alan "felony- ağır bir suç" haline getirmesi bakımından da önemlidir (McKibbin, Connors, Harnes, 2021: 119).

⁵ Yasa metnine atıfla belirtildiği üzere, 1807 yasasına göre 1 Mayıs 1807'den sonra hiçbir geminin Britanya egemenliği içindeki herhangi bir limandan köle ticareti için ayrılmamasını ve 1 Mart 1808'den sonra Britanya'nın kolonilerine hiçbir kölenin indirilmemesini yasalaştırmıştır (Clarkson, 1808: 576).

4. Köleliğin Kaldırılmasına giden Süreç ve 1833 Köleliğin Kaldırılması Yasası

1807’de köle ticaretini yasaklamış olan Britanya, transatlantik köle ticaretinin devam ettirilmesinin önüne geçmeye çalışmaktaydı. Bunu yapmak için yalnızca kendi tebaası veya toprakları üzerinde bir kararlılık göstermesi anlamsız olacağı için imparatorluğun köle ticaretinde önde gelen diğer aktörlere baskı yapması ve onlarla masaya oturması bir gerekliliktir. Ferguson’un da belirttiği üzere bu gereklilikte, hükümet üzerindeki kamuoyu baskısının yeri hafife alınamaz. Kölelik karşıtları 1807’de elde ettikleri zafer sonrasında köleliğin ortadan kaldırılması için uyguladıkları baskıyı sürdürmüşlerdir. 1814’te köleliğin kaldırılması için 750 bin kişinin köleliğin kaldırılmasına yönelik dilekçelere imza verdiği dikkate alınırsa, hükümetin böylesine yoğun bir talebi görmezden gelmesi mümkün olmamıştır (Ferguson, 2015: 127).

Britanya’nın köle ticaretinin kaldırılmasına yönelik çabalarında, 19. yüzyılın hemen başında köle ticaretinde önemli bir aktör olan Fransa ile olan ilişkilerinin anlaşılması önemlidir. Napolyon Savaşları’nın devam ettiği dönemde köle ticaretinin kaldırılması konusunun Avrupa’nın gündeminden düşmesi normal karşılanabilir. Napolyon’un tahttan çekilmesi sonrasında Britanya ve Fransa arasında başlayan görüşmelerde, köleliğin kaldırılması öncelikli konulardan biri olmasa da tartışılan konular arasında yer almıştır. Bu bağlamda Britanya, Fransa’nın bu ticareti kaldırmasını açıkça istemiştir. Fransız müzakerecilerin bir kısmı köle ticaretinin eninde sonunda ortadan kalkması gerektiğini fark etseler de Fransa’da köle ticaretinin kaldırılmasına karşı gerçek bir muhalefet olduğu için ülkedeki farklı görüşlerin uyumlaştırılması görece zor olmuştur (Kielstra, 2000: 22-23). Yaşanan zorluklara rağmen 30 Mayıs 1814’te imzalanan Paris Barış Antlaşması’nın ekleri incelendiğinde, Fransa köle ticareti ile mücadelesinde Britanya’ya koşulsuz destek vereceğini beyan etmiş ve köle ticaretinin evrensel olarak Fransız Hükümeti için kesin olarak sona erdirileceği taahhüdünde bulunulmuştur (Kelly, 1820: 769).

Britanya, köle ticaretinin kaldırılması hususunda benzer bir çabayı İspanya’ya karşı da gösterilmiştir. Bu çabanın sonucunda Britanya ve İspanya arasında tebaalarının yasa dışı köle ticaretine karışmasını önlemeye yönelik bir antlaşma, 23 Eylül 1817’de Madrid’de imzalanmıştır. Antlaşmanın 1. maddesinde 30 Mayıs 1820’de İspanya’nın tüm egemenlik alanlarında köle ticaretinin kaldırılarak, bu tarih ve sonrasında köle ticaretinin, İspanya’nın hiçbir tebaası için yasal olmayacağı taahhüt edilmiştir (The Treaty With Spain, 1818). Britanya ile yapmış olduğu anlaşmaya rağmen köle ticaretini sürdürme yönünde bir irade ortaya koyan İspanya’nın bu ticaretten hemen vazgeçmemiş olduğu da belirtilmelidir. İspanya’nın yanında Portekiz de Britanya’yı bu noktada en çok zorlayan aktörlerden birisi olmuştur.

Bu nedenle İspanya ve Portekiz’in köle ticaretlerine son vermeleri için baskı yapmak, Britanya’nın izlediği dış politikanın bir ilkesi olarak uzun yıllar sürdürülmüştür. (Klein, 1986: 247). Portekiz’in köle ticaretinin kaldırılması noktasında Britanya’ya karşı gösterdiği kararlılığın anlaşılabilmesi için 1839’da dönemin Britanya Dışişleri Bakanı olan Lord Palmerston’un adıyla anılan yasanın, Britanya Parlamentosu tarafından kabul edilmesine değinmek elzemdir. Bu yasa Britanya gemilerine, denizlerde köle ticaretiyle meşgul olan veya köle ticareti yaptığından şüphelenilen Portekiz bayrağı altında seyreden bütün gemileri ele geçirme iznini vermekteydi (Sá da Bandeira, 1840: 3). 8 Ağustos 1839’da Parlamento’da yaptığı konuşmasının Hansard⁶ kayıtları incelendiğinde, Lord Palmerston’un neden Portekiz’e karşı böyle bir yasa çıkarılmasını istediği anlaşılacaktır.

“...Çünkü köle ticaretini bastırıp ortadan kaldırmak yerine teşvik ediyor. Portekiz’in memurları sadece buna göz yummakla kalmıyorlar; aslında yetkililer de buna katılıyorlar, onu teşvik ediyorlar, onunla geliştireyorlar, onunla servet kazanıyorlar,

⁶ Britanya Parlamento’sunda yapılan tüm tartışmalarının transkriptlere verilen isimdir.

kendilerini zenginleştiriyorlar, Lizbon'daki Hükümeti kontrol eden ve geçersiz kılan nüfuz toplulukları oluşturuyorlar. Köle ticaretinin sağladığı servet sayesinde, Lizbon'da şu anda o ülkenin Hükümetini geçersiz kılan ve yönlendiren siyasi nitelikte bir nüfuz elde edilmiştir. Köle ticareti yapan bu grup tarafından Portekiz Hükümeti'nin önerdiğimiz anlaşmalara katılması engellendi. Portekiz'in köle ticaretini ortadan kaldırmak bir yana, dünyadaki tüm köle ticareti bayraklarının yerine kendi köle ticareti bayrağını koyduğunu söylüyorum. Hollanda bayrağı, Fransa bayrağı ve İspanya bayrağını o ticaretten dışlamayı başardıkça, Portekiz bayrağının daha önce bu ülkelerin bayrakları altında yürütülen ticarete de koruma sağladığını görüyoruz...” (UK Parliament, 1839).

Palmerston'un neden böyle bir konuşma yaptığı, 1815 ve 1817 yılları arasında Britanya'nın Portekiz ile yaptığı anlaşmalar incelendiğinde daha net görülecektir. 22 Ocak 1815'te Viyana'da imzalanan anlaşmanın 1. maddesinde bu antlaşmanın onaylanmasından ve yayımlanmasından sonra, Portekiz Kraliyeti'nin tebaalarından hiçbirinin Portekiz'in herhangi bir yerinde köle satın alması veya köle ticareti yapmasının yasal olmayacağı belirtilmiştir. Portekiz bu anlaşmayla her ne kadar köle ticaretini yasaklamamış olsa da bu yönde bir irade ortaya koymuştur. Anlaşmanın 5. maddesinde tarafların “*köle ticaretinin evrensel olarak durdurulacağı ve Portekiz'in tüm egemenlik alanlarında yasaklanacağı süreyi kendilerine saklı tutar ve ayrı bir antlaşma ile belirlemeye çalışırlar*” ibaresi yer almaktadır (The Guidance, 1844: 282-284). 1815 Antlaşması'na ait bir ek sözleşme olan ve 28 Temmuz 1817'de Londra'da imzalanan diğer antlaşmada ise Portekiz'in hangi koşullarda ve hangi bölgelerde köle ticareti yapabileceği detaylandırılmış ve bunların dışındaki köle ticareti hukuksuz sayılmıştır. Köle ticareti yapan Portekiz gemilerine karşı uygulanacak yaptırımdan uğranacak zarar sebebiyle ödenecek tazminata kadar detaylar içeren bu antlaşma (The Guidance, 1844: 285-289), Portekiz'in köle ticaretini sınırlandırması ve bunu bazı koşullara bağlaması yönünden önemli olmakla birlikte, yukarıda da belirtildiği gibi gerçek anlamda uygulanamamıştır.

Portekiz'in yanında eski bir Portekiz sömürgesi olan Brezilya'ya da bu bağlamda kısaca yer vermek gereklidir. Brezilya'da köle ticaretinin durdurulmasına yönelik kayda değer bir gelişme olarak Lord Aberdeen'in adıyla anılan ve 1845'te kabul edilen Aberdeen Yasası Yüksek Deniz Kuvvetleri Mahkemesi ve Amirallik Mahkemeleri'ne köle ticaretiyle uğraşan tüm Brezilya gemilerini arama, bu gemilere el koyma ve bunun da ötesinde köle tacirlerini yargılama yetkisi vermektedir (Corwin, 2014: 90). Brezilya, Britanya için önemliydi çünkü köle ticaretinin Brezilya “ayağının” sonlandırılması Portekiz'e karşı gerçek bir başarı sağlanmanın ön şartlarından biriydi.

Nihai olarak Britanya Hükümeti, transatlantik köle ticaretinin bastırılmasının ancak büyük bir deniz gücüne sahip olan ABD'nin iş birliğiyle mümkün olabileceğini erken bir dönemde fark etmiş olsa da ABD'nin tutumu sebebiyle iş birliği yapmak kolay olmamıştır. ABD'nin Afrika'daki köle ticaretinin engellenmesine yardımcı olmak için Britanya'dan gelen teklifleri kabul etmemesindeki temel nedenlerden biri, 19. yüzyılla birlikte köleliğin yükseldiği ABD'nin güney eyaletlerini endişeye sevk edebileceğinden duyulan çekinceydi. Tarafların köle ticaretinin engellenmesi için anlaşabilmesi ancak Amerikan İç Savaşı'nın başlamasının ardından 1862 yılında yapılan bir anlaşmayla mümkün olmuştur (Nelson, 1942: 203-209).

Şunu ifade etmek önemlidir ki Britanya'nın köle ticaretine karşı uyguladığı "ablukayı" sürdürmesi ve bunu güçlendirmesi köle ticaretinin köle satıcıları için kârsız hale gelmesinde etkili olmuştur (Wilson, 1950: 526). Bunu sağlayan elbette Britanya'nın denizlerdeki üstünlüğüydü. Kennedy'nin belirttiği üzere, 18. yüzyılda dünyanın en büyük donanmasına sahip olan Britanya, 1805 Trafalgar Muharebesi sonrasında da uzun bir süre denizler üzerindeki

rakipsiz konumunu korumuş ve büyük bir meydan okumayla karşılaşmamıştır. 1815 Waterloo Savaşı sonrasında ise Britanya donanması sayıca azalmış olsa da fiili savaş gücü olarak kendinden sonraki üç veya dört donanmanın toplamı kadar bir güce sahip olmayı sürdürmüştür (Kennedy, 2015: 197-198). Bu bağlamda Britanya'nın köle ticareti temelinde diğer aktörlerle ilişkilerine yönelik olarak yapılabilecek çıkarımlardan biri; Britanya'nın sahip olduğu gücü kullanarak, zaman zaman diğer aktörlerin egemenlik yetkilerini zorladığı ve hatta bunları yok saydığı gerçeğidir. Diğer bir ifadeyle, Britanya köle ticareti üzerinden kendisine “dünya polisi” görevini atfetmiştir.

Morgan'ın belirttiği üzere, transatlantik ticaret ve kölelik 1660 ile 1800 yılları arasında ve özellikle de 1750'den sonra Britanya'nın ekonomik gelişimi açısından önemlidir (Morgan, 2000: 98). Bu sebeple Britanya İmparatorluğu'nda kölelik sisteminden vazgeçilmesinin kolay olmaması farklı açılardan anlaşılabilir bir durumdur.

Britanya köle ticaretinin yasaklanması konusunu diğer aktörlere kabul ettirmeye çalışırken, kolonilerindeki mevcut kölelerin yaşam koşulları kötüleşmekteydi. Napolyon Savaşları'ndan sonra 1815 ile 1834 arasında şeker kamışının fiyatı düşmüş ve bu düşüş ekicilerin üretimlerini artırarak karlarını korumaya çalışmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak kölelerin sömürsü artmış ve yaşam kaliteleri daha da kötüleşmiştir (Blackburn, 1988: 421, 428'den aktaran van der Linden, 2010: 284).

Hal böyleyken o dönemde Clarkson'un 1823'te yayınlanan kitabında belirttiği düşünceleri bir çözüm olarak görülmüştür. Clarkson kitabında, Britanya İmparatorluğu'nda köleliğin kaldırılmasının hem insani, hem de imparatorluk çıkarlarına nasıl hizmet edeceğini açıklamaya çalışmıştır. Clarkson'a göre köle ticaretinin yasaklanmasıyla köle sahiplerinin Afrika'dan ya da dünyada başka bir yerden köle getiremeyeceklerini bilmeleri durumunda, sahip oldukları kölelere daha iyi bakmaya mecbur kalacaklardı.⁷ Yerel yasama meclisleri de kölelere yönelik muameleye ilişkin yasalarını iyileştirmeyi kendi çıkarları için gerekli görecektir. Köle sahiplerinin başlattığı iyi muamelenin bir sonucu olarak daha istekli, daha becerikli ve değerli emekçiler ortaya çıkacaktı. Bu yeni sistemin faydalarını gören köle sahipleri ve yasa yapıcılar, kölelerin durumunu kademe kademe iyileştirerek onlara ayrıcalıklar tanıyacak ve nihai olarak özgürleştirilmelerinin önünü açacaklardı (Clarkson, 1823: 1). Burada ifade edilen iyileştirmenin kolay olmayacağını anlaşılmaması için dönemin Dışişleri Bakanı Canning'in plantasyonlarda kırbağın yasaklanmasına ilişkin yayınladığı genelge sonrasında toprak sahiplerinin protestolar başlatmaları (Brett, 1960: 105) önemlidir.

1823'te Britanya Hükümeti Batı Hint Adaları'ndaki köleliğin üzerine reform yapma ve köleleri nihai özgürlüğe hazırlama yönünde bir çaba ortaya koymuştur. Kölelerin durumunun iyileştirilmesini de kapsayan bu çabadan sonuç alınamaması üzerine, on yıl sonra reform bir kenara bırakılarak, köleliğin kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu kararda Sömürge Ofisi'nin (Colonial Office) kölelik sisteminin iyileştirilemeyeceği ve yalnızca kaldırılacağı görüşünü benimsemesi de etkili olmuştur (Reckord, 1971: 723). Şu husus da belirtilmelidir ki Britanya Parlamentosu'nun kölelik sisteminin reforme edilmesinin mümkün olmadığını kabul etmesinde bir diğer önemli husus, sömürge valilerinin reform kararlarını uygulama noktasındaki etkisizliklerinin açıkça görülmüş olmasıyla ilişkilidir (Reckord, 1971:725). 1826 yılında yayınlanan bir kitapta kölelik karşıtı yasaların uygulanmasında yöneticilerin karşılaştığı

⁷ Köleler zaten kıyıya götürülürken ve deniz yolculuğunda korkunç şartlar altında ölmekteydi. Buna ek olarak çalışma koşullarının kötülüğü sebebiyle de çok sayıda köle hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybeden kölelerin yerine düzenli olarak yeni kölelerin getirilmesi üretimin sürmesi için önem arz etmekteydi. Nihai olarak erkek köle sayısının oransal olarak fazla olması köle nüfusunun artmasının önündeki engellerden olduğu için yeni kölelerin edinilmesi gerekli görülmüştür (Ingram, 1895: 151-153).

zorluklar, Mauritius örneği üzerinden net bir biçimde ortaya koyulmuştur. Mauritius'da yasayı uygulatacak olan valinin etrafı köle sahibi olan memurlar, yargıçlar ve jürilerle çevrili olduğu için yasak olmasına rağmen yeni köleleri getiren köle sahipleri suçlarını gizleyebilmekteydiler (The Slave Colonies of Great Britain, 1826: 68). Bu örnekte de görüleceği üzere hem köle sisteminin beraberinde getirdiği yönetsel çürümüşlük, hem de coğrafi olarak kolonilerin Londra'ya olan uzaklığı çıkarılan yasaların uygulanmasını güçleştirmiştir.

Craton'un belirttiği üzere plantokrasi ıslah edilemezdi ve tüm kölelik sistemi o kadar zararlıydı ki tek çözüm yasalarla teminat altına alınmış bir özgürleştirmeydi (Craton, 1974: 266). Kölelik sisteminin ıslah edilmesinde yaşanan başarısızlığın açıkça görülmesiyle Lord Stanley köleliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik bakanlık planını 14 Mayıs 1833'te Avam Kamarası'na sunmuştur. Bu plan kölenin daha iyi koşullarda ve sınırlı bir süre için efendisinin/sahibinin yanında çıraklık yaparak tam özgürlüğe hazırlanmasını amaçlamaktaydı (Grimshaw, 1847: 327).

Görüleceği üzere 1833 Köleliğin Kaldırılması Yasası, kölelerin özgürleştirilmelerini de kapsadığı için büyük bir öneme sahipti. Yasaya göre altı yaşın altındaki tüm köle çocuklar ve bu yasa yürürlüğe girdikten sonra doğan tüm çocuklar özgür olacaklardı. Bunun yanında 1 Ağustos 1834'te Britanya'nın dominyonlarında köleliğe son verileceği ve kölelerin bir geçiş aşamasının ardından özgürlüklerine kavuşmaları öngörülmüştür. Buna göre köleler yedi yıllık bir sürede efendilerine çalışma günlerinde uzun saatler boyunca hizmet etmeye devam edeceklerdi, günün geriye kalan dörtte birinde ise özgür olacaklardı. Bu bir çeşit özgürlüğün "çıraklığı" olarak öngörülmüştü. Son olarak Britanya Hazinesi'nin 20 milyon Pound'u kölelerin özgürleştirilmesi karşılığında köle sahiplerine tazminat olarak vermesi kararlaştırılmıştır (Brett, 1960: 106-107). Yasaya ilişkin olarak şu husus belirtilmelidir, monarşi köleliğin kaldırılmasına ilişkin çıkan bu yasaya karşıydı. 1830 ve 1837 yılları arasında Kral olan IV. William Köleliğin Kaldırılması Yasası'na açıkça muhalefet ettiği (Ingersoll, 1856: 18) dikkate alınırsa bu husus daha iyi anlaşılabilir.

Yasayla ilgili detaylandırılması gereken bir diğer husus ise "çıraklık" statüsüdür. Kölelik ve özgürlük arasında bir orta yol olan "çıraklık" fazlasıyla sorunluydu. Kölelerin "çıraklık" döneminde emekleri halen efendilerinin emrindeydi, köleler yargılanmadan sulh hâkiminin emriyle hapis ve işkencenin de dâhil olduğu en ağır cezaları alabiliyorlardı. Toplum kölelere gerçek bir nefret beslediği gibi yargıçlar ve yasama mensupları da onlara karşı nefret suçunu sürdürüyorlardı. Diğer taraftan çıraklık adı altındaki bu dönemde türlü zorluklara katlanmaya mecbur bırakılan kölelerin sosyal anlamda gelişmelerine yönelik çalışmaların yapılması öngörülmesine rağmen bunun da gerçekleşmediği not edilmelidir (Anti-Slavery Crisis, 1838: 28-29). Çıraklığı "kademelilik" olarak değerlendiren muhafazakâr veya ılımlı kölelik karşıtlarının da yasadaki bu maddeyi destekledikleri belirtilmelidir. Bu düşüncede olanlar genel olarak siyahların özgür bir hayatı yaşamakla baş edebilmeleri için çıraklığı gerekli görmekteydi (Malkani, 2018: 11).

Scanlan'a göre Britanya Parlamentosu'nun köleliği kaldırmasıyla eski kölelerin 1 Ağustos 1834'te aldıkları özgürlük, kölelere istedikleri özerklik ve onuru sağlamamıştır. O'na göre köleliğin kaldırılması kararı eski kölelerin sömürülmesinin gizlenmesine ve bu sömürü düzeninin uzatılmasını sağlayan gelişmelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Çünkü köleliğin kaldırılmasından sonra eski kölelerin toprağa erişimleri engellenmiş ve düşük ücretle çalışmaları beklenmiştir (Scanlan, 2021). Bu konuya aşağıdaki başlıkta ayrıca yer verilecektir.

Tazminat konusuna gelindiğinde ise köle sahiplerine özgürleştirme sebebiyle ödenecek 20 milyon Pound'un o dönem için gerçekten de büyük bir meblağ olduğunun altı çizilmelidir. Birleşik Krallık Hazine Bakanlığı Bilgi Hakları Birimi'nin de doğruladığı üzere 1833 tarihli Köleliğin Kaldırılması Yasası'nı finanse etmek için kullanılan 20 milyon Pound aynı yıl

hükümetin yaptığı toplam harcamanın yaklaşık % 40'ına eşdeğeri (HM Treasury, 2018). Bu veriler üzerinden İmparatorluğun ciddi bir mali yük altına girdiği görülecektir. Burada ilginç olan ise köle sahiplerine tazminat teklif edildiğinde, binlerce Britanyalının köle sahibi olduklarını iddia etmeye başlamasının ardından, köle sahipliğinin aralarında Britanyalı seçkinlerin de yer aldığı gruplar arasında ne kadar yaygın olduğunun ortaya çıkmasıdır (Draper, 2007: 78). Her ne kadar o dönemde Britanya İmparatorluğu görece büyük kabul edilebilecek bir tazminat ödemiş olsa da İmparatorluk ve köleler arasındaki “hesap” kapanmamıştır. Manjapra'nın ifade ettiği gibi köleliğin kaldırılmasının ardından Britanya'nın belirlediği yüksek bedelli tazminatın tamamı köle sahiplerine ödenmiştir. Diğer taraftan Britanya köleleştirdikleri kişilere bir tazminat vermemiştir (Manjapra, 2018). Bu açıdan bakınca bahsi geçen “hesap” gerçekten de kapanmamıştır. Bugün köle ticaretinden etkilenen ulusların bu ticaretle ilgisi olan ülkelerden istedikleri haklı tazminat talepleri artarak devam etmektedir.

Genel bir değerlendirmede, kölelik ve köle ticaretinin insanların avcı-toplayıcılıktan tarımsal üretime geçtiği andan itibaren çok sayıda toplumda temel bir kurum haline geldiği dikkate alınır, köle ticaretinin hem Atlantik, hem de Hint Okyanusu ayağının hızlı bir biçimde baskılandığı ve sona erdirildiği ileri sürülebilir (Eltis, 2009: 731). Köle ticaretine yönelik görece olarak kısa süren bu çaba da Britanya'nın ortaya koyduğu iradenin belirleyici olduğu da kabul edilmelidir.

5. 1833 Köleliğin Kaldırılması Yasası Köleliği Gerçek Anlamda Sonlandırdı mı?

1833 Köleliğin Kaldırılması Yasası, köleliği gerçek anlamda sonlandırdı mı? Sorusuna, sömürge karşıtı görüşleriyle bilinen Frantz Fanon'un şu ifadeleriyle bir başlangıç noktası oluşturulması mümkündür:

“Zenci tarihinin tarih öncesinden bu yana köleliğin kıraç toprağına ekili olarak yeni zamanlara ulaşan zenci, nihayet efendisi tarafından o topraktan sökülüp azat edilmiş bulunuyor. Tabii özgürlük için hiçbir kavga vermeden. Şimdi efendilerinin oturduğu posta mı kurulacak kölelikten kurtulan zenci? Yılda bir kere salonda dans etmesine izin verilen uşaklar gibi, tutunacak şeyler arıyor kendine, öyle mi? Hayır, kölelikten kurtulmakla efendi olunmaz. Kölelerin olmadığı yerde efendi de yoktur çünkü. Ama zenci, belki de çektiği acılara bir kefarete olarak, efendisinin tavırlarını takınmasına izin verilen bir köle durumunda hala. Beyaz adamsa, kölesinin kendi masasında yemek yemesine izin veren efendi durumunda. Nüfuzlu bir beyaz efendi günün birinde adamlarına, “Zencilere iyi davranın” komutunu veriyor, hepsi bundan ibaret.” (Fanon: 1996: 204).

Yasanın kabulünde karşılaşılan zorlukların en önemlilerinden biri, eski kölelerin özgürlüklerine kavuştuktan sonra hangi statüye sahip olacaklarına ilişkindi. Brown'a göre köleliğin kaldırılması genel olarak iki ihtimali beraberinde getirmiştir: Bunlardan ilki azat edilmelerinin ardından kölelerin kolonyal toplumlara dâhil edilmesi fikriydi. Diğer ise yüzbinlerce azat edilmiş kölenin Britanya İmparatorluğu'nun sınırlarının dışına taşınması düşüncesi idi. Bu açıdan bakınca köleliğe karşı meydan okumak fazlasıyla zor bir görevdi (Brown, 1999: 275-276). Bu belirsizliğe ek olarak yukarıda da ele alınan çıraklık statüsü zaten sorunlu idi. Köle sahipleri açısından bir insana özgür denilmesinden ve günün dörtte birini özgür geçirmesinden sonra onlara köle olarak davranmak anlamsızlaşıyordu. Bu sebeple çıraklık için öngörülen yedi yıllık süre dolmadan kölelerin özgürlüklerini kazanmış olduklarının altı çizilmelidir. Yasanın sorunlu olan bir diğer yönü de köle sahiplerinin kendilerine ödenecek olan tazminatı yetersiz bulmalarıydı (Brett, 1960: 107). Yaşanan tüm bu sorunlar, 1833 Yasası'nın sağlayacağı özgürleşme üzerindeki kuşkuları arttırmıştır. Devam eden süreç içerisinde Britanya'nın tutumu veya yönetsel zafiyeti özgürlüğüne kavuşan kölelerin eşit şartlar altında toplumun bir parçası olmalarının önüne geçmiştir.

Moohr, kölelerin özgürleştirilmesinin Britanya Guyanası üzerine yaptığı ekonomik etkiyi ele aldığı makalesinde bu durumu açıkça belirtmiştir. Köleliğin kaldırılmasından sonra mevcut plantasyon arazilerinin dışındaki arazilerin kullanıma açılmadığını ve bunun eski köleleri topraksız tutmaya yönelik bir çaba olduğunu ortaya koyan Moohr'a göre bu çaba tamamen başarıya ulaşmasa da eski kölelerin ekonomik girişimlerini kısıtlamıştır.⁸ 19. yüzyılın sonlarında Britanya Guyanası'nda nihayet bu toprakların tasarrufuna ilişkin kısıtlamaların çoğu kaldırılmış ve çok sayıda kişi farklı mesleklerde çalışma fırsatı yakalamıştır. Elbette kölelerin özgürleşmesi sonrasında siyasi güç yeni azat edilmiş köleler lehine ılımlı bir yeniden toprak dağıtımını sağlamış olsaydı, köleliğin kaldırılmasından sonra yaşanan ekonomik değişimin doğası şüphesiz farklı olacaktı (Moohr, 1972: 606). Diğer bir ifadeyle, eski kölelerin kendi topraklarına sahip olmalarının önüne geçilmeye çalışılmış ve böylece eski plantasyon sistemi kölelik yerine ucuz işgücü üzerinden devam ettirilmek istenmiştir. Bu noktada belirleyici olan Britanya, tutumunu sürecin geciktirilmesinden yana kullanmış ve gerçek bir özgürleşmeyi sağlama noktasında başarısız olmuştur.

Britanya'nın 1833 Yasası'nın uygulanması noktasında sorunlu bir tutuma sahip olduğunu Malkani de ortaya koymuştur. Malkani'nin siyahların ölüm cezasına çarptırılma, yargısız infazlara maruz kalma ve linç edilme riskinin köleliğin kaldırılmasından sonraki yıllarda daha fazla olduğunu (Malkani, 2018: 35) belirtmesi bunun önemli göstergelerinden biridir. Diğer taraftan köle ticareti ve kölelik, Britanya için sona ermiş olsa da imparatorluk dolaylı olarak kölelik sisteminden yararlanmaya devam etmiştir. Bales'e göre 1850'lerde, Britanyalı girişimciler hızla gelişen pamuk endüstrisini Amerika'daki kölelerin ürettiği pamuğuna dayanarak yönetmişlerdir. Onları köle emeğiyle üretilen pamuğa iten sebeplerin ilki hem işlerinin, hem de köleliğin Amerika'da yasal olmasıydı.⁹ İkincisi, yabancı bir ülkede kural koyma veya polis gibi davranma sorumluluklarının olmamasıydı. Üçüncüsü ise eğer daha ucuz olan köle pamuğunu kullanmazlarsa, rakiplerinin bu pamuğu kullanacağı ve kendilerinin de bunun sonunda işsiz kalacaklarını düşünmeleri idi (Bales, 2007: 189). Pamuk endüstrisine ilişkin olarak şu husus da ifade edilmelidir, Britanya'nın köle emeğiyle üretilen pamuktan vazgeçememesi sanayi devrimiyle ilişkiliydi.

Bu konu tafsilatıyla incelendiğinde, sanayi devriminin beraberinde getirdiği verim artışı, özellikle tekstil alanında kendini göstermiştir. Bunun pratikteki anlamı pamuk özelinde daha çok hammaddeye ihtiyaç duyulması olmuştur (Kennedy, 2015: 188). Britanya ekonomisinin kölelere özgürlüklerinin verilmesinden sonra eskisinden daha fazla köleliğe bağımlı hale geldiğini belirten Hall'a göre kölelerin özgürleştirilmelerinden sonra Britanya sermayesi pamuğa yönelip, ABD'nin güneyinde köleliğin genişlemesini teşvik etmiştir. Bunun yanında Britanya Hindistan'daki çay tarlalarında ve Karayipler'de şeker üretimi için sözleşmeli olarak ifade edilebilecek emeğin yaygın kullanımını da desteklemeye devam etmiştir (Hall, 2020). Böylelikle kölelikten kâr elde etmeye devam etmeyi tercih eden Britanya, hem kölelerin yetiştirdiği Amerikan pamuğunun neredeyse tamamını satın almış, hem de Küba ve Brezilya'da üretilen şekere kendi pazarlarını açmıştır. Ama bunların da ötesinde Britanya 19. yüzyılın ikinci yarısında kendi iradesini Afrika devletlerine dayatmak ve kıtadaki doğal kaynakların yağmalanmasını haklı çıkarmak için kölelik karşıtı tutumunu kullanmıştır. Böylece Afrika'daki bölgesel imparatorluğunu da genişletmiştir (Scanlan, 2021).

⁸ Hagadorn, Amerikan kölelerinin yoksulluk temelinde durumunun görece olarak İngiliz emekçininkinden üstün olduğunu iddia etmiştir (Hagadorn, 1851: 30).

⁹ 1807'de Britanya'nın köle ticaretini yasaklamasıyla birlikte Jamaika ve Barbados gibi Britanya'nın Karayipler'deki sömürgelerindeki köle popülasyonları yaşlanma ve küçülme eğilimine girerken, ABD'nin güneyinde durum bunun tam tersiydi. Kölelik üzerinde yaşanan anlaşmazlığın ABD'de bir iç savaşa sebebiyet verdiği ve köleliğin 1863'te kaldırılmasına kadar büyük bir sorun olarak kaldığı dikkate alınmalıdır (Engerman, 2007: 1-3'den aktaran Roberts, 2013 287).

Kölelik kademeli bir biçimde ortadan kalkarken, Avrupa sömürge imparatorluklarının Afrika'da genişlemelerine paralel olarak köleliğin Afrika'da sona ermediği ve sömürgeci ülkelerin yönetimleri altında yirminci yüzyıla kadar devam ettiği dikkate alınmalıdır (Lovejoy, 2011: 47). Bu bağlamda transatlantik köle ticaretinin sona ermesinin Afrika'nın sömürülmesiyle olan doğrudan bağlantısı köleliğin kaldırılmasının en önemli sonuçlarından birisi olarak dikkate alınmalıdır. Transatlantik köle ticareti Britanya'nın da ortaya koyduğu çabayla sona erdiğinde, çok sayıda Avrupalı aktör sahip oldukları zenginliği korumanın ve arttırmanın bir yolu olarak Afrika'da yeni topraklar elde etmeleri gerektiğine inanmıştır. Avrupalı aktörlerin Afrika'yı sömürgeleştirme yarışına girmeleri bunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Literatürde "Afrika talanı" olarak ifade edilen bu rekabet yeni bir sömürü düzeninin de ortaya çıkması anlamına gelmiştir.

Cape Kolonisi'nin 1815 Viyana Kongresi'nde kendi egemenliğine geçmesiyle Britanya, sömürge topraklarını Afrika Kıtası'nın kuzeyine doğru genişletmeye başlamıştır (Güneş, 2015: 481). Öncelikle Güney Afrika'daki topraklarını büyüten Britanya 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. Britanya'nın Afrika'nın güney ve kuzeyinde ele geçirdiği toprakların ardından bu ikisi arasında kalan toprakları işgal etme çabası, Afrika'yı kuzeyden güneye birleştirme amacını taşımaktaydı (Armaoğlu, 2017: 417-418). Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Afrika'nın paylaşılması sürecinde Britanya'nın İngiliz Somalisi, Nijerya, Uganda, Kenya, Bechuanaland (Bugünkü Botswana), Rodezya ve Nyasaland'ı hızlı bir biçimde ele geçirdiği dikkate alınmalıdır (Sander, 2003: 230). Yukarıda ifade edilen tüm hususlar dikkate alındığında, Britanya'nın bir dönem liderlik ettiği köle ticaretini yasaklama ve kölelik sistemini ortadan kaldırma çabasına rağmen monarşi ve siyasilerin etik temelde gerçek bir samimiyet testinden geçemediği görülmektedir. Bu sebeple çok sayıda düşünür, Britanya'nın köleliğe karşı tutumunu çıkarlar üzerinden açıklamayı seçmiştir.

Black, köle ticaretinin yürürlükten kaldırılmasının ahlaki değerler temelinde gerçekleştirildiğini ileri sürse de (Black, 2017: 161) bu düşünceye katılmayan çok sayıda kişi bulunmaktadır. Williams, Britanya kapitalizminin hem Batı Hint Adaları'ndaki köleliğini teşvik ettiğini, hem de bu köleliği yok ettiğini belirtmiştir. O'na göre köleliğin hem teşviki, hem de yok edilmesi Britanya kapitalizminin çıkarları doğrultusunda yapılmıştır (Williams, 1943: 85). Bu görüşü destekleyen Hill, Britanya'nın köle ticaretinden kar edemediği bir noktada köle ticaretini önleme çabasında bulunmasını uyanıklık olarak nitelendirmiştir (Hill, 2015: 273). Ataöv de Britanya İmparatorluğu'nun köle ticaretini yasaklamasının insani ve ahlaki değerler temelinde olmadığını savunanlardandır. O'na göre Britanya köleliği yasaklayarak insanları yine sömürebileceği ve onlardan daha fazla verim alabileceği ücretli işçiliği tercih etmiştir. Bunun bir sonucu olarak da kölelik imparatorluğun kendi çıkarları için ortadan kaldırılmıştır (Ataöv, 2010: 61). Köleliğin kaldırılmasına ilişkin olarak şu husus da önemlidir, ücretli işçiler yalnızca eski kölelerden oluşmamaktaydı. Magdoff 1820'den sonra yüz yıllık bir süre içerisinde 55 milyon Avrupalının ülkelerini terk ettiğinin tahmin edildiğini ifade etmiştir. Oluşan bu göç dalgasının dinsel, bireysel ve gıdaya erişim gibi sebepleri olmakla birlikte tarım ve endüstride yaşanan makineleşmenin beraberinde getirdiği artan işsizlik oranları da yaşanan yoğun göçte merkezi bir konuma sahipti (Magdoff, 2006: 45). Diğer bir ifadeyle düşük ücretlere çalışmayı kabul edecek çok sayıda Avrupalı, daha önce kölelerin çalıştığı işler için ideal birer tercih haline gelmiştir.

6. Sonuç

Portekiz ile başlayan ve İspanya ile devam eden transatlantik köle ticaretine görece geç başlayan Britanya, devam eden süreç içerisinde bu ticarete liderlik etmiştir. Köle ticaretinin maddi getirisinin yüksek olmasının yanında, kolonilerinde kölelerin çalıştırılması Britanya açısından köle ticaretini cazip kılan nedenlerin başında yer almaktaydı. Britanya'nın hem köle

ticaretinden, hem de kolonilerde çalıştırılan kölelerin emeğinden büyük bir servet edindiği açıktır. Köle emeğinin kolonilerde yaygın olarak kullanılmasıyla elde edilen servet transferini, Britanya için önemli kılan husus buradan elde edilen kazancın uzun sürmesiyle ilişkilidir. Britanya'nın kolonilerinde köle emeğiyle gerçekleştirdiği tarımsal üretim İspanyol ve Portekizlilerin yeni dünyayı yağmalayarak elde ettikleri altın ve gümüş gibi değerli maddelere göre büyük bir avantaja sahipti. Çünkü zaman içerisinde hem yağmalanan değerli maddelerin miktarları azalmış, hem de İspanya ve Portekiz ekonomisi üretim temelinde zayıfladığı için ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Bu bağlamda Britanya'nın köle emeğiyle elde ettiği üretim imparatorluğunun ortaya çıkışında, gelişmesinde ve dünya politikasındaki liderliğinde hayati bir rol oynamıştır.

Afrika için transatlantik köle ticaretinin başlaması da Britanya'nın ortaya koyduğu iradeyle bitmesi de kıta için gerçek bir felakete dönüşmüştür. Milyonlarca Afrikalının tutsak edilmesi ve zorlu koşullarda okyanusun diğer yakasına transfer edilmelerinde Avrupalı aktörler ve Afrikalı yerel köle tüccarları, Afrika'ya gerçek bir yıkım yaşatmışlardır. Britanya'nın çabalarıyla önce köle ticaretinin akabinde ise köleliğin kaldırılması, Afrika'nın hızlı bir biçimde sömürgeleştirilmesinin önünü açmıştır. Britanya'nın da dâhil olduğu bu sömürü hem Afrika'nın kaynaklarının, hem de insanların emeğinin sömürülmesini beraberinde getirmiştir. Kısaca köle ticaretinin başlaması da bitmesi de Afrika'yı olumsuz etkilemiştir.

Afrika'ya ilişkin olarak şu husus da ayrıca belirtilmelidir, Tudor Hanedanı'nın son temsilcisi I. Elizabeth sonrasında artan kolonileşmeye paralel olarak köle ihtiyacı da artmıştır. Bu ihtiyacın sağlanması imparatorluğun öncelikleri arasında yer almış ve köle ticaretinin güven altına alınması için Gambiya'da ilk karakolunun kurulmasıyla, Britanya Afrika'da ilk yerleşimine de sahip olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde Britanya'nın Afrika'daki ilk varlık sebebi de köle ticaretiyle ilgilidir. Britanya'nın köle ticaretindeki oranını yükseltmesi kolonilerde gerçekleştirilen tarımsal üretimi de ivmelendirerek büyük bir zenginliğin Britanya Adası'na akmasını sağlamıştır.

Bu zenginliğin Britanya'ya aktığı dönemde, halk içerisinde samimi bir karşı çıkışın var olduğu belirtilmelidir. Dini ve hümanist bir temelde ortaya çıkan bu karşıtlığın, Britanya'nın bu ticaretten ve köle emeğinden en fazla faydalandığı dönemde ortaya çıkması takdir edilmesi gereken bir durumdur. Makalenin de üzerinde durduğu bu samimi karşıtlık imparatorluğu çıkarlar ve hümanizm arasında sıkıştırarak, hükümetleri kölelik konusunda alınacak kararlarda zorlamıştır.

Bu çalışma bahsi geçen sıkışmışlıktan kurtulmak için köle ticaretini ve köleliği kaldırmış olmasına rağmen Britanya'nın hem bu süreçte hem de köleliğin kaldırılmasından sonra kölelik karşıtı bir aktör olarak oluşturduğu imajı gerçeğin üzerinde konumlandırarak, kölelikten elde ettiği faydaları görel olarak sürdürdüğü iddiasındadır. Bu iddiayı güçlendirmek için mevcut kölelerin kötüleşen yaşam koşullarıyla ilgilenilmemesi, köle isyanlarının köleliğin sürdürülmesinin önünde bir engel olarak görülmesi, köle isyanları sonrasında yeni kölelerin getirilmesinin az sayıdaki beyaz nüfusu tehlikeye atabileceği düşüncesi, Britanya'nın köle ticaretini bu ticaretten yeterince gelir elde edemediği bir dönemde sonlandırması, kölelerin özgürleşmeden önce bir süre "çiraklık" statüsü adı altında köleliğe devam etmek zorunda kalmaları, köleliğin kaldırılmasıyla beraber tazminatın yalnızca köle sahiplerine ödenerek kölelere bir tazminat ödenmemesi, özgürleşen eski kölelerin bir adalet sistemiyle korunmamaları, eski kölelerin kendi toprak ve işlerine sahip olmasının önüne geçilerek kötü koşullarda ve düşük ücretlerle adeta köle gibi çalışmaya mecbur bırakılmaları, Britanya ekonomisinin köleliğin kaldırılmasından sonra da köle emeğine bağlı kalması, Amerika'nın özellikle güney eyaletlerinde köle emeğiyle üretilen pamuğun Britanya sanayisinin temel girdi maddelerinden birisi olması, 19. yüzyıl boyunca on milyonlarca Avrupalının kıtayı terk

etmeleriyle köleler yerine düşük ücretle çalışacak yeni bir emek gücünün varlığının fark edilmesi, köleliğin küresel ölçekte sonlanmasına paralel olarak Afrika Kıtası'nın sömürü düzeninin yeni merkezi olması ve Britanya'nın bu noktada Afrika'nın sömürsünde en önemli aktörlerden birisi olması bunlar arasında sayılabilir.

Blouet'in belirttiği üzere “köleliğin kaldırılması bir yasaydı; kölelerin özgürleşmesi bir süreçti” (Blouet, 1991: 391). Bu süreci Britanya'nın kölelikten elde ettiği çıkarları korumak amacıyla aldığı ve almadığı kararlarla sekteye uğrattığı açıktır. Elbette kompleks bir kölelik sisteminin hem Britanya için, hem de küresel ölçekte bir anda ortadan kalkmasını beklemek hatalıdır ancak Britanya'nın köle ticaretinin yasaklanması ve köleliğin sonlandırılmasına ilişkin çıkardığı yasaların ardından, dolaylı olarak bu sistemden faydalanmaya devam etmesi sorunludur. Bugün için de Birleşik Krallık'ın kölelik temelinde insanlığa karşı işlediği korkunç suçların telafisi ve tazminatı istendiğinde, 1807 ve 1833 yasaları ve bu bağlamda ortaya koyulan çaba üzerinden kendisini aklamaya çalışması da aynı şekilde sorunludur. İmaj ve gerçek temelinde yapılan bu eleştirilere rağmen bir kez daha ifade edilmelidir ki Britanya'nın köle ticaretini ve köleliği yasaklamasının değersizleştirilmesi doğru olmayacaktır. Çünkü Britanya'nın köle ticaretini sonlandırma yönündeki çabası ve bu noktada diğer aktörler üzerindeki ekonomik, askeri ve diplomatik baskısı fazlasıyla önemlidir.

Kaynakça

- Act for the Abolition of the Slave Trade. (1807, March 25). <http://www.esp.org/foundations/freedom/holdings/slave-trade-act-1807.pdf> (11.08.2023)
- Anti-slavery crisis : policy of ministers : reprinted from the Eclectic review, for April, 1838 : with a postscript on the debate and division in the House of Commons, on the 29th and 30th of March.* (1838). London: William Ball.
- Anstey, T. C. (1848). *Charges Against the Lord Viscount Palmerston: Proceedings on the Motion of Thomas Chisholm Anstey.* London: George Woodfall and Son.
- Armaoğlu, F. (2017). *19. yüzyıl siyasi tarihi 1789-1914.* İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ataöv, T. (2010). *Emperyalizmin Afrika sömürüsü.* İstanbul: İleri Yayınları.
- Bales, K. (2007). *Ending slavery how we free today's slaves.* University of California Press.
- Benezet, A. (1785). *A caution to Great Britain and her colonies: in a short representation of the calamitous state of the enslaved negroes in the British dominions.* London: J. Phillips.
- Black, J. (2017). *Kısa İngiltere tarihi.* (Ekin Duru, Çev), İstanbul: Say Yayınları.
- Blouet, O. M. (1991). Earning and learning in the British West Indies: an image of freedom in the pre-emancipation decade, 1823-1833. *The Historical Journal*, 34(2), 391-409.
- Brett, S. R. (1960). *British history 1783 – 1936 a school certificate course.* London: John Murray.
- Brown, C. L. (1999). Empire without slaves: British concepts of emancipation in the age of the American Revolution. *The William and Mary Quarterly*, 56(2), 273-306.
- Canbolat, İ. S., (2007). İmaj-gerçek ve işlevsellik bağlamında eleştirel bir uluslararası ilişkiler çözümlemesi üzerine. *Gazi Akademik Bakış*, 1(1), 1-24.

- Clarkson, T. (1808). *The history of the rise, progress, & accomplishment of the abolition of the African slave-trade by the British Parliament*. Vol II, London: R. Taylor and Co. for Longman, Hurst, Rees, and Orme.
- Clarkson, T. (1823). *Thoughts on the necessity of improving the condition of the slaves in the British colonies: with a view to their ultimate emancipation: and on the practicability, the safety, and the advantages of the latter measure*. London: The Society for the Mitigation and Gradual Abolition of Slavery Throughout the British Dominions.
- Copley, E. (1836). *A history of slavery, and its abolition*. London: Sunday-School Union.
- Corwin, A. F. (2014). *Spain and the abolition of slavery in Cuba, 1817–1886*. University of Texas Press.
- Cotter, W. R. (1994). The Somerset case and the abolition of slavery in England. *History*, 79(255), 31-56.
- Coupland, R. (1933). *The British anti-slavery movement*. London: Thornton Butterworth Limited.
- Craton, M. (1974). *Sinews of empire: a short history of British slavery*. New York: Anchor Books.
- Davidson, W. (2021). *Kısa Amerika Birleşik Devletleri tarihi*. (Evren Topaktaş Çev), İstanbul: Say Yayınları.
- Dobson, J. M. (2006). *Bulls, bears, boom, and bust, a historical encyclopedia of American business concepts*. Bloomsbury Publishing.
- Draper, N. (2007). “Possessing slaves”: ownership, compensation and metropolitan society in Britain at the time of emancipation 1834-40. *History Workshop Journal*, 64, 74–102.
- Drescher, S. (2009). *Abolition a history of slavery and antislavery*. Cambridge University Press.
- Eltis, D. (2009). Was abolition of the U.S. and British slave trade significant in the broader Atlantic context?. *The William and Mary Quarterly*, 66(4), 715–736.
- Erkul, İ. Ç. (2021). *Commonwealth’i anlamak beşikten mezara Britanya İmparatorluğu*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Fanon F. (1996). *Ezilenlerin psikolojisi ve yabancılaşıma siyah deri beyaz maskeler*. (M. Haksöz, Çev), İstanbul: Sosyalist Yayınlar.
- Ferguson, N. (2015). *İmparatorluk Britanya’nın modern dünyayı biçimlendirdiği*. (Nurettin Elhüseyni, Çev), İstanbul: YKY Yayınları.
- Ferrer, A. (2014). *Freedom’s mirror Cuba and Haiti in the age of revolution*. New York: Cambridge University Press.
- Grimshaw, W. (1847). *History of England, from the first invasion by Julius Cesar, to the accession of Victoria*. Philadelphia: Grigg, Elliot & Co,
- Güneş, B. (2015). “Afrika’nın paylaşılması ve berlin konferansı”, (Barış Özdal, R. Kutay Karaca, Ed), *Diplomasi Tarihi I*, Bursa: Dora Yayınları.
- Hagadorn, W. JR. (1851). *A comparison of American and British slavery*. New-York: E. B. Thomas.
- Hall, C. (2020 Jun 23) There are British businesses built on slavery. this is how we make amends, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jun/23/british-business-slave-trade-university-college-london-slave-owners> (05.09.2023)

- Halpern, R. ve Dal Lago, E. (Eds). (2002). *Slavery and emancipation*. Blackwell Publishing.
- Heuman G. (2011), Slave rebellions, (G. Heuman and T. Burnard, Ed), *The Routledge History Of Slavery*. Routledge, 220-233.
- Hill, C. (2015). *İngiliz devrimler çağı demokratik devrimden sanayi devrimi'ne 1530-1870*. (Lale Akalın, Çev), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- HM Treasury. (2018 January 31). Freedom of information act 2000: slavery abolition act 1833, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/680456/FOI2018-00186_-_Slavery_Abolition_Act_1833_-_pdf_for_disclosure_log__003_.pdf (08.09.2023)
- House of Lords. (2019, August 1). Britain and the Transatlantic slave trade, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/LLN-2019-0104/LLN-2019-0104.pdf, 1-5>. (14.07.2023)
- Ingersoll, C. J. (1856). *African slavery in America*. Philadelphia: T. K. and P. G. Collins Printers.
- Ingram J. K. (1895). *A history of slavery and serfdom*. London: Adam and Charles Black.
- Karakaş Özur, N. (2015). *Keşifler ve coğrafya 15 ve 16. yüzyıl keşifleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kearney, H. (2015). *Britanya adaları tarihi dört ulusun tarihi: İngiltere, İskoçya, İrlanda ve Galler*. (Özgür Umut Hoşafçı, Çev), İstanbul: İnkilap Yayınevi.
- Kelly, C. (1820). *History of the French Revolution and of the wars produced by that memorable event: from the commencement of hostilities in 1792, to the second restoration of Louis XVIII; and the deportation of Napoleon Buonaparte to the Island of St. Helena, including a complete account of the war between Great Britain and America; and the memorable Battle of Waterloo*. London: Thomas Kelly.
- Kennedy, P. (2015). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri 16. yüzyıldan günümüze ekonomik değişim ve askeri çatışmalar*. (Birtane Karanakçı, Çev), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kielstra, P. M. (2000). *The politics of slave trade suppression in Britain and France, 1814–48*. diplomacy, morality and economics, Palgrave-Macmillan,
- Klein, H. S. (1986). *African slavery in Latin America and the Caribbean*. New York: Oxford University Press.
- Lovejoy, P. E. (2011). Slavery in Africa, (G. Heuman and T. Burnard, Ed), *The Routledge History Of Slavery*. Routledge, 35-51.
- Machiavelli, N. (1999). *Hükümdar*. (Selahattin Bağdatlı, Çev), İstanbul: Der Yayınları.
- Magdoff, H. (2006). *Sömürgecilikten günümüze emperyalizm*. (E. Usta, Çev), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Malkani, B. (2018). *Slavery and the death penalty a Study in abolition*. Routledge.
- Manjapra, K. (2018 Mar 29). When will Britain face up to its crimes against humanity?, <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/29/slavery-abolition-compensation-when-will-britain-face-up-to-its-crimes-against-humanity> (02.09.2023)
- McKibbin, S., Connors, L. ve Harnes, M. K. (2021). *A legal history for Australia*. Hart Publishing.

- Miller, R. M. (1969). The failure of the Colony of Georgia under the trustees. *The Georgia Historical Quarterly*, 53(1), 1–17.
- Moohr, M. (1972). The economic impact of slave emancipation in British Guiana, 1832-1852. *The Economic History Review*, 25(4), 588–607.
- Morgan, K. (2000). *Slavery, Atlantic trade and the British economy, 1660-1800*. Cambridge University Press.
- Nelson, B. H. (1942). The slave trade as a factor in British foreign policy 1815-1862. *The Journal of Negro History*, 27(2), 192–209.
- Page, A. (2011). Rational dissent, enlightenment, and abolition of the British slave trade. *The Historical Journal*, 54(3), 741–772.
- Reckord, M. (1971). The colonial office and the abolition of slavery. *The Historical Journal*, 14(4), 723–734.
- Roberts, J. (2013). *Slavery and the enlightenment in the British Atlantic, 1750–1807*. Cambridge University Press.
- Robinson, H. (1927). *A history of Great Britain*. Houghton Mifflin Co.
- Roskin, M. G., Berry, N. O. (2014). *Uluslararası İlişkiler: UI'nin Yeni Dünyası*. (Özlem Şimşek, Çev), Ankara: Adres Yayınları.
- Sá da Bandeira, B. (1840). *The slave trade and Lord Palmerston's bill*, y.y.
- Sander, O. (2003). *Siyasi tarih, ilkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Scanlan, P. X. (2021 August 1). Aug. 1 is emancipation day. but the end of British slavery didn't mean freedom, <https://www.washingtonpost.com/outlook/2021/08/01/aug-1-is-emancipation-day-end-british-slavery-didnt-mean-freedom/> (08.09.2023)
- Sheridan, R. B. (1958). The commercial and financial organization of the British slave trade, 1750-1807. *The Economic History Review*, 11(2), 249–263.
- The guidance of Her Majesty's naval officers employed in the suppression of the slave trade, (1844). London: Printed by T.R. Harrison, St. Martin's Lane.
- The slave colonies of Great Britain: or, a picture of negro slavery drawn by the colonists themselves; being an abstract of the various papers recently laid before parliament on that subject, (1826). London: Printed by Ellerton and Henderson for the Society,.
- The treaty with Spain for preventing the slave trade. (1818 January 28). <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1818/jan/28/copy-of-the-treaty-with-spain-for> (31.08.2023)
- Tocqueville, A. (2001). *Writings on empire and slavery*. (Jennifer Pitts Ed. and trans). Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- UK Parliament. (1839 August 08). Slave-trade-Portugal, https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1839/aug/08/slave-trade-portugal#S3V0050P0_18390808_HOC_73 (25.08.2023)
- Van der Linden, M. (2010). Unanticipated consequences of “humanitarian intervention”: The British campaign to abolish the slave trade, 1807-1900. *Theory and Society*, 39(3/4), 281–298.
- Walvin, J. (2009). The slave trade, abolition and public memory. *Transactions of the Royal Historical Society*, 19, 139–149.

- Williams, E. (1943). Laissez faire, sugar and slavery. *Political Science Quarterly*, 58(1), 67-85.
- Wilson, H. H. (1950). Some principal aspects of British efforts to crush the African slave trade, 1807-1929. *The American Journal of International Law*, 44(3), 505–526.

GEVAŞ'IN SAKİN ŞEHİR POTANSİYELİ VE YEREL HALKIN SAKİN ŞEHİRE YÖNELİK ALGI VE TUTUMLARI

GEVAŞ'S SLOW CITY POTENTIAL AND PERCEPTION AND ATTITUDE OF THE LOCAL PEOPLE TOWARDS THE SLOW CITY

Erol GEÇGİN¹ - Yavuz KALKAN²- Olcan ASLAN³

Öz

Bu araştırmanın temel amacı, Gevaş ilçesinin sakin şehir unvanına uygun özelliklerini belirlemek ve yerel halkın sakin şehir kavramına yönelik algı ve tutumlarını analiz etmektir. Çalışmanın başlangıcında, Gevaş ilçesinin Cittaslow unvanına sahip olma potansiyeli detaylı bir şekilde incelenmiştir. İlk olarak, ilçenin nüfusunun az oluşu (26.918), zengin bir ekosistem içermesi, hava, su ve çevre kirliliğinin bulunmaması, çeşitli yabani hayvan türlerinin varlığı, Gevaş'ın Cittaslow potansiyelini güçlendirmektedir. Bununla birlikte, organik gıda üretimi ve satış alanlarının bulunması, kültürel dokunun korunmuş olması, bir dizi tarihi yapının varlığı, Van Yöresi'ne özgü birçok gastronomik lezzetin varlığı, şehir içi ulaşımın kolaylığı, çeşitli doğal koyların mevcudiyeti ve halkın misafirperverliği de Cittaslow potansiyeline ek olarak değerlendirilebilir. Araştırmanın ikinci aşamasında, Gevaş'ta ikamet eden yerel halkın algı ve tutumlarını belirlemek amacıyla, araştırmacılar tarafından geliştirilen iki aşamalı anket formu uygulanmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama deseni kullanılarak gerçekleştirilen bu aşamada, katılımcılara yöneltilen sorular, Gevaş'ın Cittaslow potansiyeli ve bu konudaki bilinç düzeyi hakkında kapsamlı bilgiler sağlamayı amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan 410 katılımcıya göre, Gevaş'ın sahip olduğu doğal ve beşeri kaynaklar nedeniyle Cittaslow potansiyeli oldukça yüksektir. Yerel halk, Gevaş'ın sakin şehir unvanını almasının, ekonomik ve sosyal açıdan ilçeye önemli kazançlar sağlayacağına inanmaktadır. Bu bulgular, Gevaş'ın Cittaslow olma potansiyelinin yerel toplum tarafından olumlu değerlendirildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Algı, Gevaş, Sakin Şehir, Tutum

Abstract

The main purpose of this study is to identify the characteristics of Gevaş district that are suitable for the title of a Cittaslow city and to analyze the perceptions and attitudes of local people towards the concept of Cittaslow. At the beginning of the study, the potential of Gevaş district to have the Cittaslow title was examined in detail. Firstly, the small population of the district (26,918), its rich ecosystem, the absence of air, water and environmental pollution, and the presence of various wild animal species strengthen the Cittaslow potential of Gevaş. In addition, the presence of organic food production and sales areas, the preservation of the cultural fabric, the presence of a number of historical buildings, the presence of many gastronomic delicacies unique to the Van Region, the ease of transportation within the city, the presence of various natural bays and the hospitality of the people can also be evaluated in addition to the Cittaslow potential. In the second stage of the research, a two-stage questionnaire form developed by the researchers was applied to determine the perceptions and attitudes of the local people residing in Gevaş. In this stage, which was conducted using a survey design, one of the quantitative research methods, the questions directed to the participants aimed to provide comprehensive information about the Cittaslow potential of Gevaş and the level of awareness on this issue. According to 410 participants, the Cittaslow potential of Gevaş is quite high due to its natural and human resources. The local people believe that Gevaş's being awarded the title of being a calm city will bring significant economic and social gains to the district. These findings show that the potential of Gevaş to become a Cittaslow is positively evaluated by the local community.

Keywords: Attitude, Gevaş, Perception, Gevaş, Slow City

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, erolgecgin@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-8375-9343

² Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, ykalkan.065@gmail.com, Orcid:0009-0002-6788-9476

³ Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, olcanaslan95@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9987-0425

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 17.10.2023 – Kabul Tarihi: 17.01.2024

DOI:10.17755/esosder.1377557

Atıf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 689-708

Etik Kurul İzni: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurul Başkanlığı'nın 2023/16-17 kararı ile Etik açıdan uygun görülmüştür.

Bu çalışma Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

GİRİŞ

Farklı ekonomik ve kültürel işlevleri ile köyden ayrıldığı kabul edilen kentler, bugün beşeri eserlerin en görkemlilerinden biri olarak göze çarpar (Doğanay, 2003). İnsanoğlu yerleşik düzene geçtiği günden bu yana kent yerleşmeleri hep var olmuştur. Nitekim şehir kavramının yaklaşık olarak 5500 yıl öncesine kadar gittiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Yalçın, 2010). Tarih boyunca insanlar kendi toplumsal ihtiyaçlarına ve coğrafi koşullarına uygun şehirler kurmuşlardır.

Ortaya çıktığı günden bu yana sürekli bir devinim içerisinde olan kentler, özellikle sanayi devrimi ile birlikte yapısal olarak köklü bir değişime uğramıştır. Kapitalist toplumlardaki sanayileşme ve hızlı üretim, kent ve kentleşme kavramlarında da radikal değişiklikler meydana getirmiştir. Özellikle sanayi toplumlarında başlayan kırdan kente göç dalgaları, şehirlerde düzensiz ve çarpık bir kentleşme dokusu ortaya çıkarmıştır. Gecekondu tarzı bu kentler, yoğun bir işçi nüfusunu bünyelerinde barındırmaktaydı. Hızlı ve çarpık şekilde cereyan eden bu kentleşme hareketi, vahşi kentleşme kavramı ile ifade edilebilir. Başka bir deyişle, kapitalizmdeki yüksek verimlilik nüfus artışına da sebep olduğu söylenebilir. Nitekim 1800'lerde şehirler hızla kalabalıklaşıyor ve köylerini terk eden insanlar şehirlere akın ediyorlardı. Bu toplumsal değişim beraberinde bazı problemleri de getirmesi kaçınılmaz olmuştur (Tümertekin ve Özgüç, 2006).

Bu problemlere çeşitli fikir akımları ve modellerle çözüm arayışları gerçekleştirilmiştir. Bu akımlardan biri, postmodern bir karakter taşıyan ve 1999 yılında İtalya'da ortaya çıkan Cittaslow Hareketidir. Cittaslow, yavaşlık prensibinin temel dayanağı olan ve küreselleşme ile dünya çapındaki rekabet ortamından yorgun düşmüş toplumların ihtiyaçlarına yönelik çözümler geliştirmeyi amaçlayan bir hareket olarak öne çıkmaktadır. Sakin şehirler, dinlenme ve insanların doğalarına uygun bir şekilde yaşamalarına olanak tanıyan bir yaklaşım sunmaktadır. Bu, güzel bir yaşam arzulayan ve kalabalık şehirlerden uzaklaşmayı tercih eden halk kitleleri için alternatif bir yaşam tarzı sunmaktadır. (Vatansever Deviren ve Yıldız, 2015).

Cittaslow Hareketi, kentlerin özlerine, kültürel ve fiziki (doğal) kimliklerine bağlı kalarak yavaş bir yaşam tarzını benimsemeyi amaçlamaktadır. Bu hedef doğrultusunda, hareket, anayasa niteliğinde bir manifesto yayınlamaya genel ilkelerini açıkça ortaya koymuştur. Cittaslow Hareketi'nin ilkelerine uygun şekilde hareket eden ve 50.000'den az nüfusa sahip yerleşimler, Cittaslow Belediyeler Birliği'ne üye olma hakkını elde edebilmektedir. Bu birlik, hareketin prensiplerine bağlı kalan ve sürdürülebilir, yavaş yaşamı teşvik eden yerleşim yerlerini bir araya getirerek bu değerlere sahip toplulukların işbirliğini desteklemektedir. (<https://cittaslowturkiye.org/tr/uyelik-sureci-ve-kriterler/>). Cittaslow Hareketi, genel olarak ifade edildiğinde, kentlerin sanayi devrimi öncesindeki yaşam standartlarını yeniden yakalamayı hedefledikleri bir çaba olarak değerlendirilebilir. İtalyanca'daki "citta" kelimesi "şehir" anlamına gelirken, İngilizce'deki "slow" kelimesi "yavaş" anlamına gelir. Bu iki kelimenin birleştirilmesiyle oluşturulan "Cittaslow," "yavaş şehir," "sakin şehir" veya "sessiz şehir" olarak tercüme edilebilir. Hareket, temelde yavaşlık prensibi üzerine kurulmuş olup, kentlerin doğal ve kültürel özelliklerini koruma ve sakın bir yaşam tarzını teşvik etme amacını taşır (Ergüven, 2011).

Cittaslow hareketi, öncelikle fast food yemek kültürüne karşı bir tepki olarak doğan Slow Food Hareketinin şehir planlaması ve yaşam tarzındaki yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminden sonra toplumlara dayatılan hızlı üretim felsefesi, standartlaşma ve tek tipleşme eğilimlerini de beraberinde getirmiştir. Bu süreç, vahşi kapitalizmin aşırı kazanma hırslarının toplum yaşamında önemli tahribatlara neden olduğunu ortaya koymuştur. Kapitalist üretim tarzının getirdiği sürekli ve hızlı üretim anlayışı, zamanın insan zevklerine ayrılamayacak kadar kıymetli olduğu algısına yol açmış ve bu durum, insanların bireysel

yaşamlarındaki keyif alışkanlıklarının zaman içinde erozyona uğramasına sebep olmuştur. Bu noktada, Cittaslow Hareketi, yavaşlık prensibine dayanarak şehir yapılanmasında ve toplum yaşamında bir denge ve sakinlik oluşturmayı hedeflemektedir. Hareket, insanların doğal çevreleriyle, kültürel miraslarıyla ve birbirleriyle daha derin ve anlamlı bağlantılar kurmalarını teşvik ederek, fast food kültürünün getirdiği standartlaşma ve hız baskısına karşı bir alternatif sunmaktadır (Alımanoğlu ve Yazıcı Ayyıldız, 2021).

Sanayi devrimi ile başlayan seri üretim hamlesi, aynı kalıptan binlerce ürün üretme ve bu ürünleri kısa süre içerisinde tüketme geleneği zamanla toplumun yaşam tarzına da yansımaya başlamıştır. Öyle ki zamanla toplum daha hızlı üretip daha hızlı tüketmeye, hep aynı olan (moda) şeyleri giymeye, aynı tarz şehirler yaratmaya, aynı tip evlerde oturmaya ve aynı tarz müzikleri dinlemeye başlamıştır. Özellikle Avrupa toplumlarını etkisi altına alan bu aynılışma ve hızlı tüketim tarzı zamanla toplumda tahribatlara sebep olduğu söylenebilir. Toplumdaki bu tahribatları fark eden bazı kesimler buna tepkilerini ortaya koymuşlardır. İşte Slow Food ve devamında gelen Cittaslow Hareketleri bu tepkilerin vücut bulmuş halleridir. İlk olarak Slow Food Hareketi Carlo Petrinin öncülüğünde 1986 yılında uluslararası bir fast food markası olan McDonald's şirketinin Roma'da restoran açmasının protesto edilmesiyle başlamış ve devamında 1989'da bu oluşumun bir manifesto çerçevesinde ete kemiğe büründürülmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Slow Food Hareketi asıl olarak kapitalist üretim tarzının dayatmış olduğu aynılışma, hızlı yaşam, yerel lezzetlerden uzaklaşma, fast food yemek kültürüne karşı çıkararak ekolojiye saygılı gastronomi, yerel gıdaların ve ürünlerin ön plana çıkarılarak bunların yavaş şekilde tüketilmesini amaçlamıştır (Karakaş Özur, 2016; Bucak, 2016).

Slow Food Hareketi, gıdanın üretim ve tüketim aşamalarında korunmasını savunarak endüstriyel müdahale olmaksızın mevsimsel yetiştirme ve tüketme prensibini benimsemektedir. Bu harekete göre, GDO'lu ürünlerin üretiminin önlenmesi, yerel ürünlerin teşvik edilmesi ve biyoçeşitliliğin korunması gibi ilkeler öne çıkmaktadır. Slow Food, endüstriyel gıda üretiminin doğaya ve sağlığa zarar verdiğini düşünerek, gıdanın doğal döngülere uygun olarak üretilip tüketilmesi gerektiğini vurgular. Bu çerçevede, endüstriyel müdahalelerin azaltılması ve mevsimsel ürünlerin tercih edilmesi, tüketici sağlığının ve çevrenin korunmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, Slow Food Hareketi, GDO'lu ürünlerin üretiminin engellenmesiyle biyoçeşitliliğin korunmasına önem verir. Yerel ürünlerin desteklenmesi ise yerel ekonomilere katkıda bulunmanın yanı sıra kültürel çeşitliliği ve yerel tarım geleneklerini sürdürmeyi amaçlar. Bu ilkeler, Slow Food'un sadece bir yemek kültürü değil, aynı zamanda sürdürülebilir ve sağlıklı bir gıda sistemini destekleyen bir hareket olduğunu gösterir (Şahin ve Kutlu, 2014).

Slow Food felsefesinin şehirlere tasdik edilmesi ile ortaya çıkmış olan Cittaslow örgütlenmesi, aslında İtalya merkezli bir belediye birliğidir. 1999'da İtalya'daki birkaç belediye başkanı ve Slow Food kurucusu Carlo Petrini tarafından kurulmuştur. Günümüzde bu örgütlenmenin 33 ülkeden toplam 287 üyesi bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'den toplam 21 üyesi vardır (<https://cittaslowturkiye.org>).

Cittaslow Hareketi tıpkı Slow Food'ta olduğu gibi küreselleşme ile birlikte başlayan hızlı yaşam ve hızlı tüketim felsefesine karşıdır. İlerlemeci kapitalizmin felsefesinde her mekanın üretim için kullanılabilmesi ve bundan dolayı uluslararası şirketlerin tüm ülkelere etki edebileceği varsayılır. Bu yönüyle uluslararası şirketlerle dünyanın aynılışması kaçınılmaz hale gelmektedir (Karataş Özgür, 2016).

Küreselleşme ile şehirlerin aynılışması ve kimliksizleşmesi Cittaslow Hareketinin karşı çıktığı bir olgudur. Şehir peyzajının sadece kazanç için uluslararası şirketler tarafından yağmalanmasını kabul etmemektedir. Cittaslow organizasyonu kendi felsefesini şöyle

açıklamaktadır:" Globalleşme, şehirleri hızlı yaşanılan, hızlı çalışılan ve hızlı tüketilen mekanlar haline getirdi. İnsanların şehirlerde beraberce yaşadıkları güvenli bir sosyal yaşamdan uzaklaştığını ve şehirlerin iyiden iyiye kimliksizleştiğini düşünüyoruz. Tam da bu noktada Cittaslow, insan ilişkilerinin arttığı, sosyalleşmenin fazla olduğu, kendi kendine yetebilen, gelenek ve göreneklere bağlı, altyapı problemlerinin olmadığı ve kendi öz kimliğiyle yaşayan kentler kurmayı tasarlamaktadır" (<https://cittaslowturkiye.org>). Cittaslow birliği, kentlerin kendine has özelliklerini ve değerlerini koruyarak doğa tahribatını, kültürel kimliklerinin yok olmasını, çevre kirliliğini engelleyerek kimliklerini sürdürmeye çalışmaktadır (Alımanoğlu ve Yazıcı Ayyıldız, 2021).

Bir yerleşmenin Cittaslow ünvanı alabilmesi için bazı koşulları yerine getirmesi gerekmektedir. Bu koşullar çevre politikaları, tarımsal politikalar, turistlere dair politikalar, esnaf ve zanaatkarlara yönelik politikalar, sosyal uyum, farkındalık, misafirperverlik eğitimleri, altyapı politikaları ve kentsel yaşam kalitesini artırma politikaları olarak sıralanabilir. Bir yerleşmenin Cittaslow ünvanı alabilmesi için yukarıda sayılan ana başlıklar ve bu başlıklar altında bulunan 72 alt başlığa (31 tanesi zorunlu) uyum sağlaması gerekmektedir (Uslu ve Avcı, 2020).

Günümüzde Cittaslow kentler hızla artmaktadır. Bu hareket ihtiyaçlar doğrultusunda bir değişim-dönüşüm içerisindedir. Son yıllarda Cittaslow kavramına Cittaslow Metropol kavramı da eklenmiştir. Bu çerçevede 23.06.2022 tarihinde İzmir kenti dünyanın ilk ve tek Cittaslow Metropolü ünvanını almıştır (<https://cittaslowturkiye.org/tr/>).

Cittaslow Hareketi genel anlamda kabul görmüş bir harekettir. Dünyada pek çok turist Cittaslow kentlerini ziyaret etmektedir. Yavaş olmaları ve yerel kimlikleri korumalarıyla markalaşmış şehirlerdir. Marka olmaları ve kitle turizmine konu olmaları itibarıyla bazı endişeleri de beraberinde getirdiği söylenebilir. Özmen ve Can'ın (2018) yaptıkları araştırmalarda Cittaslow kentlerinin özünde kitle turizmine karşı oldukları fakat aslında bu kentlerin zamanla kitle turizme konu oldukları ve uluslararası pazara açıldıklarından dolayı sınırlı kaynaklarının aşırı kullanıldığı ve kontrolsüz bir şekilde büyüdükleri için farkında olmadan olumsuz yönde etkilendikleri dile getirilmiştir. Ayrıca Cittaslow Hareketinin eksik veya yanlış anlaşılmasına yönelik Cittaslow Birliği tanıtım broşüründe bazı eksik anlaşılmaları düzeltmiştir. Ak (2017) araştırmasında bu eksikleri şöyle dile getirmiştir: Cittaslow Hareketi ile arabaya binmenin yasaklanmadığı, sadece arabaların yasak olduğu bazı alanlarda kent sakinlerine dinlenme alanı yaratıldığıdır. Cittaslow, geriye gitmek veya eskiden yaşamak değildir. Aksine kendi değerlerine, esnafına, halkına sahip çıkmaktır. Cittaslow hareketi teknolojiye karşı değildir; aksine teknolojiyi doğru kullanarak belediye hizmetlerini online platforma taşımaktır. Ayrıca Cittaslow, daha yavaş yemek yemek anlamına gelmez, ancak organik ve yerel ürünlerin tüketilmesini ve yemek yemenin zevk ve tat öğeleriyle zenginleştirilmesini hedefler.

Cittaslow felsefesi ve uygulamalarıyla Türkiye'de ve dünyada ses getirmiş bir harekettir. Günümüzde doğayı ve yerel kültürleri merak eden birçok turist, hem yerel kimlikleri tanımak hem de o şehirlerin öz kimliklerinin bıraktığı izlere şahit olabilmek için salyangoz logolu sakin şehirleri ziyaret ettikleri söylenebilir.

Bu çalışmada ise henüz Cittaslow üyesi olmayan ancak Cittaslow kriterlerini karşıladığı düşünülen Van'ın Gevaş İlçesi'nin Cittaslow potansiyeli ve Gevaş'taki yerel halkın ilçenin Cittaslow üyeliğine yönelik algı ve tutumları incelenmiştir. Bu kapsamda Gevaş ilçesinin potansiyeli incelenirken çeşitli haritalar kullanılmıştır. Haritalar, araştırmacılar tarafından ArcGIS 10.2 programı kullanılarak çizilmiştir.

Araştırma Sahasının Konumu ve Sınırları

Araştırma sahamız olan Gevaş ilçesi, yukarı Murat-Van bölümünde bulunan Van ilinin 13 ilçesinden biridir. Gevaş, Van Gölü sahilinde kurulmuş bir ilçedir. ArcGIS 10.2 harita çizim programı üzerinden yapılan hesaplama göre; ilçenin diğer yerleşim birimleri ve doğal ünitelerle olan sınır komşuluğu kilometre cinsinden aşağıdaki gibidir: Kuzeydoğusunda Edremit ilçesi (16 km), kuzeyinde Van Gölü sahilinde (83 km), doğusunda Gürpınar ilçesi (8 km), güneyinde Çatak ilçesi (48 km) ve Bahçesaray (7 km) ilçeleri ile komşudur. Batı sınırı boyunca da Bitlis ili (37 km) ile komşudur. Gevaş ilçesinin en uzun sınır komşuları Van Gölü (83 km) ve sonrasında Çatak ilçesi (48 km) gelmektedir. Gevaş İlçesi'nin lokasyon haritası Şekil 1'de gösterilmiştir.

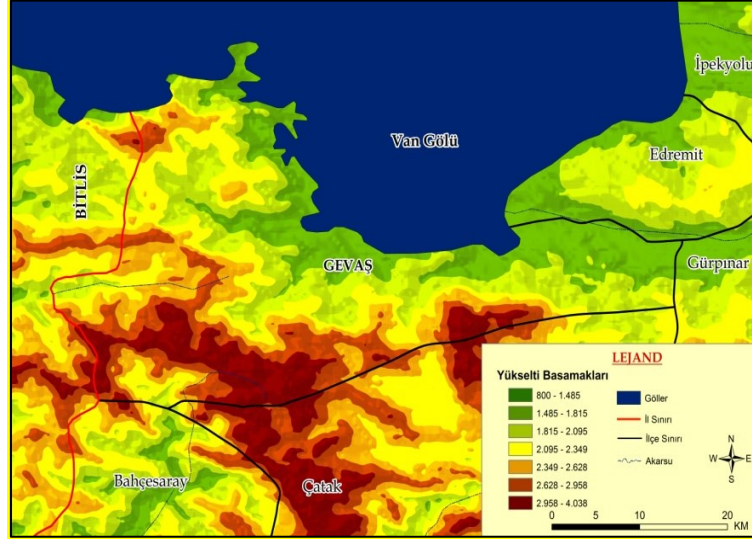
Şekil 1. Gevaş İlçesi Lokasyon Haritası

Gevaş ilçesi, bulunduğu konum itibarıyla Van Gölü'nün nimetlerinden en çok faydalanan ilçelerden olduğu söylenebilir. Özellikle ilçe sınırları içerisinde Akdamar adasının bulunması ve adada yer alan Akdamar Kilisesi, ilçenin turizmdeki konumunu güçlendirmektedir. Kuzey kesimindeki göl kıyısı boyunca doğal koyların bulunması, ilçenin albenisini artırmaktadır. İlçenin güney sınırı boyunca ise halk arasında Artos olarak bilinen dağ sırasının bulunması, ilçenin dağ ve göl arasında sıkışmasına sebep olmuştur. Dağ ve göl arasındaki ovada konumlanmış olması, ilçenin tarım potansiyelini de arttırdığı söylenebilir (Şekil 2).

Araştırma Sahasının Doğal Ortam Özellikleri ve Turizm Potansiyeli

Van Gölü kapalı havzası, birçok morfolojik ünitenin bir araya geldiği bir bölgedir. Özellikle doğa turizmine ilgi duyan turistler, Van Gölü'nün güney kesiminde (Gevaş ve çevresi) bulunan buzul topoğrafyası, polye alanları, yaban hayatı habitatları, endemik bitki toplulukları, dağlık araziler ve sulak alanlar gibi çeşitli doğal özellikleri bir arada gözlemleme fırsatına sahiptir (Alaeddinoğlu vd., 2016).

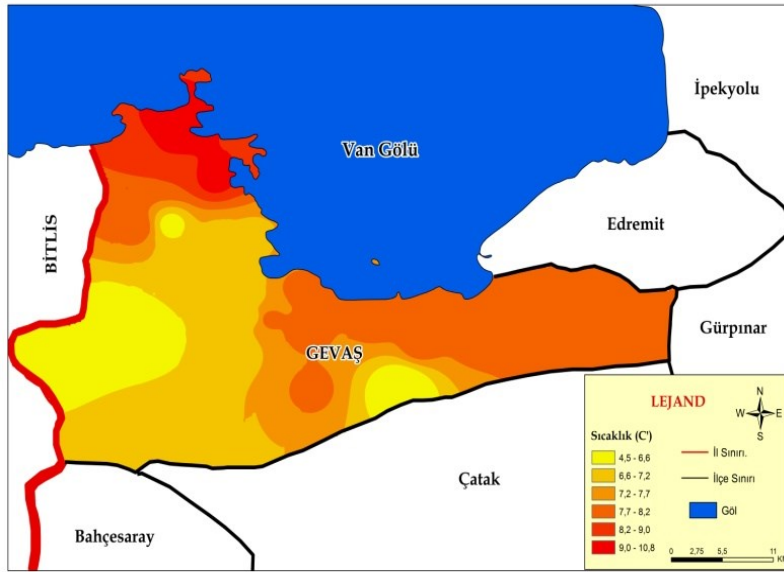
Gevaş ilçesi yer şekilleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Genel olarak güneyden kuzeye doğru yükseltinin azaldığı görülmektedir. İlçe sınırları içinde en yüksek nokta olan 3650 metrelik Çadır zirvesi bulunmaktadır (Turna, 2016). Gevaş ilçesi ve yakın çevresi fiziki haritası incelendiğinde güney kesimlerinin dağlık ve engebeli olduğu görülmektedir. Güney kesimlerin dağlık olması, kış turizmi potansiyelini artırdığı söylenebilir. İlçe merkezi, kıyı kesimi ile Artos Dağı'nın kesiştiği noktada konumlanmıştır. İlçe merkezinin kurulduğu alan hafif eğimli bir ovoidür. İlçe merkezinin düz bir alanda yer alması, ulaşım açısından kolaylık sağlamaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Gevaş İlçesi ve Yakın Çevresi Fiziki Haritası

Kıyı ile dağ arasında uzanan ovalık kesim özellikle yaz aylarında organik tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Doğu-batı yönlü uzanan bu düz saha, hem ilçenin yerleşimine hem de tarım arazilerine ev sahipliği yapmaktadır. İlçenin kuzey kesiminde bulunan Deveboynu Yarımadası'nın kıyı kesimleri, dağların uzanış yönünden dolayı birçok doğal koy ve falez oluşumuna sebep olmuştur (Şekil 2). Bu koylar arasında Altınsaç, Göründü ve İnköy gibi köyler bulunmaktadır. Bu bölgeler doğa turizmi için önemli rezerv alanlarıdır ve birçok yabancı hayvan ve bitki türüne ev sahipliği yapmaktadır. Bu da bölgenin turistik değerini artırmaktadır (Turna, 2016). İlçenin en yüksek noktası ile en alçak noktası arasındaki yükselti farkı 1900 metre civarındadır. Bu da kısa mesafede yükseltinin hızla arttığını göstermektedir. Gevaş ilçesi ve yakın çevresinde Paleozoik dönemde oluşmuş kireçtaşı, mermer ve şist gibi kayalar nedeniyle birçok karstik yer şekli bulunmaktadır. Bu araziler arasında platolar, polye alanları, su batanları, dolinler ve mağaralar yer almaktadır. Bu zengin topografya trekking, dağcılık, dağ yürüyüşleri ve mağara turizmi için rezerv alanları oluşturmaktadır (Alaeddinoğlu vd., 2016).

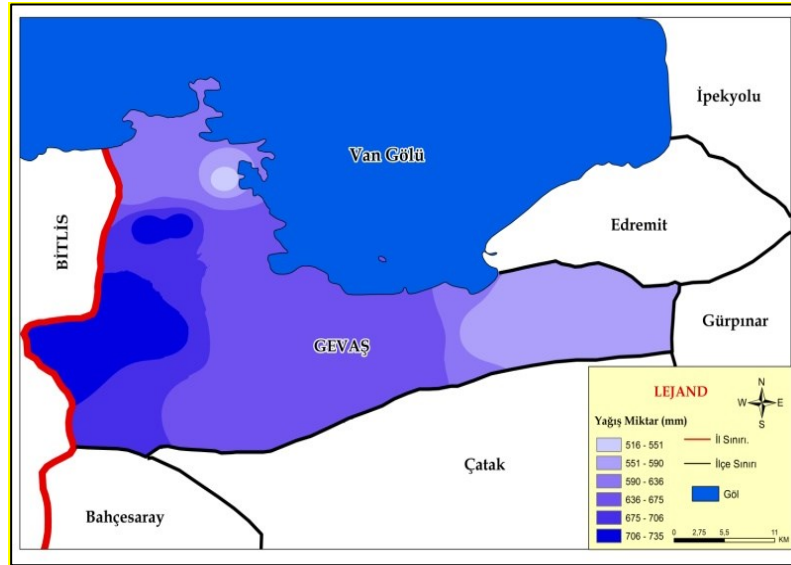
Doğu Anadolu Bölgesi, karasal iklimin etkisi altında olan bir bölgedir ve bu durum Gevaş ilçesinde de geçerlidir. Yıllık ortalama sıcaklık haritasına bakıldığında genel olarak kıyı kesimlerinin daha sıcak olduğu görülmektedir. Kıyı kesimlerinin daha sıcak olmasının nedeni, nemin varlığı ve yükseltinin çevresine göre daha az olmasıdır. Artos Dağı gibi dağlık bölgelere doğru gidildikçe sıcaklığın düştüğü gözlemlenmektedir. Gevaş İlçesi'nin ortalama sıcaklık haritası Şekil 3'te gösterilmektedir.

Kaynak: (<https://tr.climate-data.org/> verilerinden üretilmiştir.)

Şekil 3. Gevaş İlçesi Ortalama Sıcaklık Haritası

Yağış haritası incelendiğinde, sıcaklığın en düşük olduğu dağlık bölgelerde yağışın daha fazla olduğu gözlenmektedir. Bu yağışlı bölge ilçenin batı ve güney tarafında yer almakta ve yüksek rakımlı alanlara denk gelmektedir (Şekil 2-3-4). İlçenin en yüksek yağış alan bölgesi (700-730 mm arası) fundalık alanlardan oluşmaktadır (Turna, 2016). Kıyı kesimlerinde ise yağışın genel olarak daha düşük olduğu gözlenmektedir. Gevaş İlçesi'nin ortalama yağış haritası Şekil 4'te gösterilmektedir.

Kaynak: (<https://tr.climate-data.org/> verilerinden üretilmiştir.)

Şekil 4. Gevaş İlçesinin Ortalama Yağış Haritası

İlçenin güney kesimlerinin dağlık olması ve kış aylarında etkili olan kar yağışından dolayı kış turizmüne uygun sahalar söz konusudur. Günümüzde Abalı köyünde bir kayak tesisi

aktif olarak çalışmaktadır (Şekil 5). İlçenin hidrografik durumuna bakıldığında, zengin bir su ağının olmadığı görülmektedir. Van ili sınırları içerisinde kalan Van Gölü Kapalı havzasının akarsuları şöyle sıralanabilir: Erciş ilçesinde bulunan Deliçay ve Zilan, Muradiye ilçesinde Bendimahi, Gürpınar, Edremit ve Gevaş üçgeninde Van Gölü'ne dökülen Hoşap suyu sıralanabilir (Hoşgören, 2015). Gevaş sınırları içerisinde sadece küçük bir derenin var olması, su kaynakları bakımından fakir olduğunun göstergesidir.

Gevaş'ın topografik olarak çeşitlilik göstermesi ve yağış miktarının yeterli olması (Şekil 2-3) Gevaş ilçesinin optimum yaşam koşullarının olduğu bir alan haline getirdiği söylenebilir. Dağlık bölgelerde dağ yürüyüşü, kuzeyde bulunan koylarda doğa yürüyüşü ve kamp imkanlarının varlığı, göl kıyısında bulunan sulak bataklık alanındaki kuş popülasyonu ve kuş gözlemi imkanı, dağlık bölgelerdeki yaban yaşamı, sahil kesimindeki deniz turizmine uygun plajların varlığı ve ayrıca birçok tarihi mekanın olması (Alaeddinoğlu vd., 2016) ilçenin kalkınmasında turizmin lokomotif bir rol alacağı tezini güçlendirmektedir.

Stresten arınmak, gerginlikleri azaltmak, ruhsal açıdan dinlenmek ve temiz hava almak için (Doğanay, 2001) başka bir deyişle insanların yeni yerler keşfetmesi, yeni insanlar, yeni kültürler tanınması ve bunun yanında mental olarak dinlenmesi için yaptıkları tur ve konaklama faaliyetlerine turizm denir. İnsanoğlunun varoluşundan bu yana merak duygusu hep olmuştur. İnsanoğlu, varoluşundan itibaren keşif arzusuyla seyahat etme eğiliminde olmuştur. Bu seyahatler, yeni kültürleri deneyimleme ve doğa alanlarını keşfetme amacını taşımıştır. Ancak, turizmi ekonomik bir faaliyet olarak değerlendirmek, özellikle sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte kentlerin hızla büyümesi, kozmopolit bir karakter kazanması ve şehirlerin çevresel kirlilikle yüzleşmesi, insanlar üzerinde artan stresin bir belirleyeni olmuştur. Şehirlerin stres kaynaklarından geçici bir süreliğine uzaklaşma ihtiyacı duyan bireyler, turizm faaliyetlerine katılma eğiliminde olmuşlardır. Turizm faaliyetleri, kitlesel olarak özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında modern anlamda yaygınlaşmıştır. Bu dönemde, ekonomik koşulların iyileşmesi, ulaşım olanaklarının artması ve kültürel etkileşimlerin teşvik edilmesi, turizmin büyük bir ivme kazanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, turizm sadece keşif arzusunu değil, aynı zamanda şehir yaşamının getirdiği stresin etkilerinden kaçış amacını da taşıyan önemli bir sosyal ve ekonomik olgudur (Doğanay, 2001).

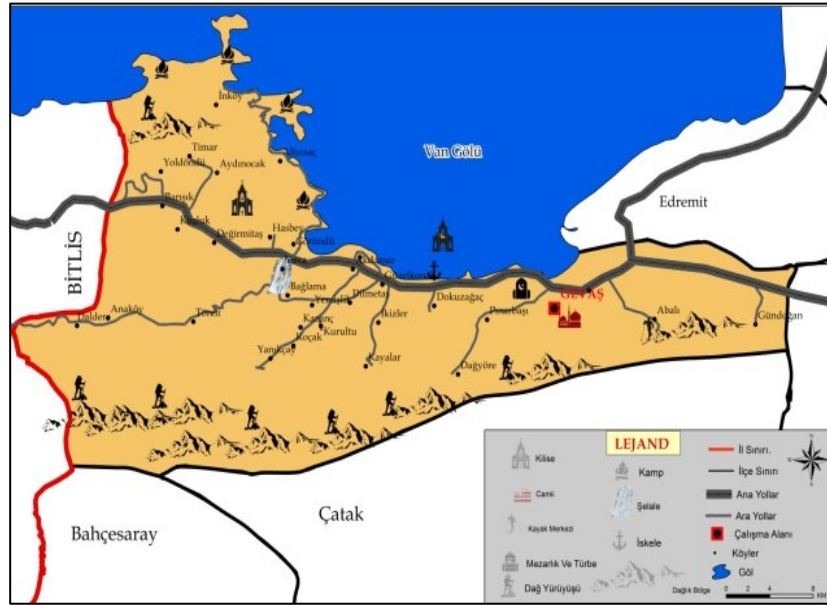
Turizm algısı zaman içinde evrim geçirmiş ve günümüzde insanlar, stresin düşük olduğu, nüfusun seyrekleştiği bölgelere ve doğal ortamlara yönelik bir ilgi göstermektedir. Bu değişen tercihler, sadece kalabalık sahillere odaklanan geleneksel deniz turizminin ötesine geçmiş ve çeşitli turizm alternatiflerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu alternatifler arasında doğa turizmi, dağ yürüyüşleri, doğa yürüyüşleri, sakin kent ziyaretleri, kültür turizmi, etnik turizm, gastronomi turizmi, kırsal turizm, ornito turizmi (kuş gözlemi) ve foto safari gibi çeşitli seçenekler bulunduğu söylenebilir (Alaeddinoğlu vd., 2016). Günümüzde turistler, sadece manzaraların tadını çıkarmakla kalmayıp aynı zamanda çeşitli doğal, kültürel ve etnik deneyimlerin peşinde koşmaktadırlar. Bu bağlamda, turizm endüstrisi giderek çeşitlenmekte ve çeşitli turizm türleri, bireylerin kişisel ilgi ve tercihlerine daha iyi hizmet edebilmek adına gelişmektedir. Bu yeni turizm anlayışı, insanların doğal çevreyle daha derin bağlantılar kurmalarını ve geleneksel turizm kavramlarını aşarak daha zengin ve çeşitli deneyimler elde etmelerini amaçlamaktadır (Çelik, 2018).

Nüfuslarının az olması, kendine has kültürel öğelerinin varlığı, yerel gastronomik tatlar, organik gıda üretimi, el değmemiş doğa turizm kaynakları ve yaşanılabilir kent içi argümanlar sakin şehirlerin cazibesini artırmaktadır. Araştırma sahamız olan Van ili Gevaş ilçesi, sakin şehir potansiyeli taşıyan bir yerleşmedir. Doğal ve tarihi pek çok kaynağına sahip olan Gevaş ilçesi, turizm potansiyeli fazla olan fakat bu potansiyelini çok da kullanılmadığı bir yerleşmedir (Baytar ve Bozkoyun, 2021). Kırsal alanların etnik özellikleri, tarihi ve kültürel farklılıkları

kırsalın gizemli çekicilikleri arasında sayılabilir (Kürşat, 2016). Yukarıda sayılan özellikler Gevaş kırsalında da bulunduğu için kırsal turizm potansiyelinden de bahsedilebilir.

Gevaş ilçesi 26.918 nüfusu (Türkiye istatistik kurumu, 2022) ile Cittaslow belediye birliğinin nüfus kriterini yerine getirmektedir. Şehir içi araç trafiğinin azlığı, yöreye özgü gastronomik tatların (Keledoş, helise vb.) varlığı, temiz hava, temiz su, el değmemiş doğası, birçok flora ve fauna (bir kısmı endemik) türü ile güçlü bir sakin şehir adayıdır. Gevaş ilçesi, sakin şehir potansiyelinin yanı sıra eko-turizm ve kırsal turizm potansiyelinin de güçlü olduğu bir yerleşme olduğu söylenebilir.

Gevaş, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla yerleşmeye uygun bir sahadır. Gevaş ilçesinin tarihi Urartulara kadar dayanmaktadır. Köklü bir tarihe sahip olması münasebetiyle tarihi kalıntıları fazla olan bir yerleşmedir. M.Ö. IX. yy'da tarih sahnesine çıkan Urartular, Van Gölü Havzasına ve dolayısıyla Gevaş bölgesine de hükmetmiş en güçlü krallık konumundaydı. Urartuların akabinde Medler, Persler ve Büyük İskender bölgede hüküm sürmüştür. Günümüze yaklaştıkça Slavkoslar, Roma, Part, Sasani, Bizans, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar bölgeye hükmetmişlerdir (Karaca, 2018). Günümüze ulaşan tarihi yapılar arasında Ermeni halkına ait kiliselerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Özellikle Ermeni kralığı olan Vaspurakan Krallığı döneminde birçok kilise yapılmış ve tahribatlara rağmen günümüze ulaşmışlardır. Bunun yanı sıra Selçuklulara ait Ali Şiir Camii ve Nene Hatun Kümbeti ile Selçuklu Mezarlığı da günümüzde ayaktadır. 19 Eylül 2010 tarihinde ibadete açılan Akdamar kilisesi (Alaeddinoğlu ve Okudum, 2015) yılda bir kez aktif olarak ibadete açılmaktadır. Bunun yanında Altın Saç Kilisesi (Thomas Manastırı) ve bazı kiliseler günümüze ulaşmıştır. Gevaş ilçesi turizm varlıkları Şekil 5 ve Tablo 1'de gösterilmiştir.

Şekil 5. Gevaş İlçesi Turizm Haritası

Tablo 1. Gevaş İlçesi Tarihi Eserleri

Kiliseler	Camiiler	Diğer Tarihi Mekanlar
<ul style="list-style-type: none">• Akdamar Kilisesi• Altınsaç Kilisesi(Saint Thomas Manastırı)• Kırmızı Kilise(Göründü)• Deveboynu Manastırı (Ağın)• Tanrı Anası Meryem Kilisesi• Altınsaç Güney Kilisesi	<ul style="list-style-type: none">• Ali Şir Cami	<ul style="list-style-type: none">• Gelengeh Kalesi• Halime Hatun Kümbeti• Selçuklu Mezarlığı• Dilmetaş İslam mezarlığı

Gevaş ilçesinin tarihi turizm kaynaklarının yanı sıra doğa turizmi kaynakları da mevcuttur. Doğa turizmi veya eko-turizm olarak da ele alınabilen bu kavram şu şekilde açıklanabilir: Doğal çevreyi koruyan, bölgede yaşayan yerel halkın ekonomisini düşünen, doğaya karşı saygılı olan (Kaypak, 2010) ve doğal çevrenin sürdürülebilir bir şekilde kullanılarak turizm açılmasını savunan bir turizm türüdür. Ekolojik koşulların doğru bir şekilde kullanılmasıyla yerel halk için ekonomik getiri sağlanması hedeflenir. Gevaş ilçesinin doğa turizm potansiyelininde var olduğu söylenebilir. Özellikle el değmemiş doğası ve pek çok yabani kuş ve bitki türüne ev sahipliği yapması doğa turizmi argümanları içerisinde sayılabilir. Gevaş'ın doğa turizm kaynakları arasında ada turizmi (Akdamar), kayak turizmi (Abalı Kayak Merkezi), şelale (Yuva Köy Şelalesi), sulak alanlar (Göründü Sazlığı), ornito turizmi (kuş gözlemi), kelebek gözlemi, kamp imkanları, doğal koyların (İnköy, Altınsaç) varlığı, dağcılık potansiyeli, doğa yürüyüş alanları, birçok yabani kuş türü (bir kısmı endemik), birçok yabani hayvan türü (vaşak, ayı, dağ keçisi vb.) ve 200 çeşit kelebek türü (Karaçetin ve Welch, 2011) sayılabilir.

Bingöl ve arkadaşları (2017), 2001-2003 yılları arasında Deveboynu Yarımadası'nda yaptıkları arazi çalışması sonucunda 1602 bitki örneği toplamışlardır. Toplanan bitkiler içerisinde 297 cins bitki türü ve 68 familyaya (aileye) ait 742 çeşit takson tespit edilmiştir. Toplam tespit edilen taksonlar içerisinde 50 adet bitkinin endemik olduğu belirlenmiştir. Toplanan bitki örneklerinin 350'si İran-Turan flor alemine, 37'si Avrupa-Sibirya flor alemine (ökşin), 35'i Akdeniz flor alemine ait olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma, bölgenin fitocoğrafik zenginliğinin ne denli geniş olduğunu göstermektedir. Gevaş ilçesinde titrek kavak, huş, ardıç (İnköy-Altınsaç), meşe, endemik olan ters lale (*Fritillaria imperialis*), badem ağacı (Akdamar Adası 1. derece sit alanı) (Surat ve Dinç, 2020) gibi pek çok bitki türü bulunmaktadır. Doğa turizminde önemli bir yeri olan yaban yaşamı noktasında da Gevaş'ın çekicilikleri mevcuttur. Özellikle ornito turizmi (kuş gözlemi), kelebek gözlemi (kelebek turizmi), yabani hayvanların varlığı ve bunlara bağlı olarak foto safari imkanları fazla olduğu söylenebilir. Gevaş ilçesinin doğa turizm ve biyoçeşitlilik kaynakları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Gevaş İlçesi Doğa Turizm ve Biyoçeşitlilik Kaynakları

Doğal Turizm Alanları	Yabani Hayvanlar	Kelebekler
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Akdamar Adası ▪ Abalı Kayak Merkezi ▪ Yuva Köy Şelalesi ▪ Görüldü Sazlığı ▪ Kuş Gözleme (Ornito Turizmi) Alanları ▪ Kelebek Gözleme Alanları ▪ Foto Safari İmkani ▪ Kültür ve Geleneklerini Sürdüren Köylerin Varlığı ▪ Trekking Alanları ▪ Hiking Alanları ▪ Alpinizm Olanakları ▪ Kamp Alanları ▪ İn Köy Koyu ▪ Altınsaç Koyu 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Küçük Kerkenez (<i>Falco Naumanni</i>) ▪ Kırmızı Gagalı Dağ Kargası(<i>Pyrrhocorax Pyrrhocorax</i>) ▪ Gece Balıkçıl (<i>Nycticorax Nycticorax</i>) ▪ Küçük Akbalıkçıl (<i>EgrettaGarzetta</i>) ▪ Kaya Güvercini (<i>Columba Livia</i>) ▪ Cüce Karga(<i>CornusMonedula</i>) ▪ Çoban Aldatan (<i>CaprimulgusEuropaes</i>) ▪ Van Gölü Martısı (<i>Larus Michahellis</i>) ▪ Vaşak (<i>LynxLynx</i>) ▪ Ayı ▪ Tilki ▪ Dağ Keçisi ▪ Yabani Tavşan ▪ Kışın Ötücü Kuğu Kuşu (<i>Cygnus Cygnus</i>) ▪ Küçük Akbaba (<i>Neophron Percnopterus</i>) ▪ Dik Kuyruk (<i>Oxyura Leucocephala</i>) ▪ Ulu Doğan (<i>Falco Cherrug</i>) ▪ Kaya Kartalı (<i>Aquila Chrysaetos</i>) ▪ Yabani Ördekler 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dumanlı Apollo(<i>Parnassius Mnemosye</i>) ▪ Kaplan Kırlangıçkuyruk (<i>Papilio Alexanor</i>) ▪ Zegris(<i>ZegrisEupheme</i>) ▪ Büyük Korubeni(<i>Phengaris Arion</i>) ▪ Bavius(<i>Pseudophilotes Bavius</i>) ▪ Çokgözlü Buzul mavi(<i>Polyommatus Buzulmavi</i>) ▪ ----(<i>PolyommatusHaigi</i>) ▪ ----(<i>Polyommatus Dontchenkoi</i>) ▪ Çokgözlü Van Esmeri (<i>Polyommatus Kurdistanicus</i>) ▪ Wagner'in Çokgözlüsü (<i>Polyommatus Wagneri</i>) ▪ Baytop'unÇokgözlüsü (<i>Polyommatus Baytopi</i>) ▪ Nina'nın Çokgözlüsü (<i>Polyommatus Ninae</i>) ▪ Çokgözlü Van Mavis (<i>Polyommatus Turcicus</i>) ▪ Anadolu Cadısı(<i>Chazara Egina</i>) ▪ Hazer Piri Reisi(<i>Satyrus Parthicus</i>) ▪ Çöl Esmer Perisi(<i>Hyponephele Naricodes</i>) ▪ 200 Çeşit Kelebek Türü

(Karaçetin ve Welch, 2011; Surat ve Dinç, 2020 eserlerinden yararlanılmıştır.)

Gevaş'ta tespit edilen 200 çeşit kelebek (Karaçetin ve Welch,2011) ve soyu tehlike altında olan vaşak dağ keçisi, ayı, tilki gibi birçok yaban hayvanı görme imkanı mevcuttur (<https://www.hurriyet.com.tr>). Birçok köyün kültürel değerlerini devam ettiriyor olması gastronomik tatlar, organik gıda üretimi de ayrıca eklenmesi gereken potansiyellerdendir. Gevaş ilçesi gerek tarihi gerekse doğal turizm potansiyeli taşıyan bir ilçedir. Ayrıca ilçenin temiz hava, temiz su, az nüfuslu oluşu ve kent için rahat yaşama alanlarının varlığından dolayı bünyesine barındırdığı sakin şehir potansiyeli ile gerçek anlamda keşfedilmemiş bir turizm destinasyonu olduğu söylenebilir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, Gevaş ilçesinin potansiyel sakin şehir olma özellikleri ile ilçede yaşayan yerel halkın bu potansiyele karşı tutum ve algılarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama deseni kullanılmıştır. Tarama deseni, çalışmadaki belirli bir olgu veya olaya yönelik tutum ve görüşleri belirlemeyi amaçlayan bir yöntemdir. Bu desen, ilgili olay veya olguyu betimleme amacı gütmektedir. Tarama deseninin kullanılabilmesi için araştırmanın evrenini temsil eden bir örnekleme sahip olunması, verilerin belirli bir veri toplama aracı ile sistematik bir şekilde toplanması ve ardından bu verilerin istatistiksel işlemlere tabi tutulması gerekmektedir. Araştırmanın bu yöntemi, genel bir bakış açısı kazanmayı ve geniş bir katılımcı kitlesinin görüşlerini içermeyi amaçlamaktadır. Bu

şekilde, Gevaş ilçesinin sakin şehir potansiyeli ve yerel halkın bu potansiyeli nasıl değerlendirdiği konusunda kapsamlı bir bilgi elde edilmesi hedeflenmektedir (Karasar, 2012).

Etik İzin

Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırmalar Yayın Etik Kurulu'nun 13.06.2023 tarihli ve 2023/16-17 karar numaralı etik kurulu kararı çerçevesinde gerekli izinler alınarak yapılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın hedef kitlesini Gevaş ilçesinde ikamet eden yerel halk oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, rastlantısal örnekleme yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen ankete, 410 kişi ile yüz yüze görüşme yoluyla ulaşılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken, Mansuroğlu'nun (2006) tarafından kullanılan formül kullanılmıştır. Bu formül, belirli bir güven aralığında ve belirli bir hata payı ile çalışmanın örneklem büyüklüğünü belirlemeye yönelik istatistiksel bir formülasyon içermektedir. Bu formülasyon, 410 kişilik çalışma grubunun, Gevaş İlçesi'nde temsil edilen nüfus için yeterli ve güvenilir bir örneklem büyüklüğü olduğunu göstermektedir. Bu sayı, araştırmanın genel nüfus üzerinde genelleme yapılabilirliği ve sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olma potansiyelini artırmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın metodolojisi, güvenilir ve bilimsel bir temele dayanarak Gevaş ilçesindeki yerel halkın görüşlerini temsil etmeyi amaçlamaktadır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada araştırmacılar tarafından geliştirilen anket, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, demografik değişkenlere odaklanılarak katılımcıların profil bilgileri toplanmıştır. İkinci bölümde, yerel halkın Gevaş'ın sakin şehir potansiyelini nasıl değerlendirdiğine yönelik sorular bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise yerel halkın sakin şehir kavramına dair bilgi düzeyi ve Gevaş'ın sakin şehir olması durumunda bireylerin tutum ve algıları incelenmiştir. Kullanılan anketler, üçlü Likert tipinde ölçekleri içermektedir. Bu ölçek, katılımcılara belirli ifadelerle ilgili görüşlerini derecelendirmeleri için bir araç sunmaktadır. Anket geliştirme sürecinde, ilk olarak problem durumu tanımlanmış ve alanyazın taranarak ilgili literatür incelenmiştir. Madde yazımı aşamasında, tanımlanan probleme uygun maddeler oluşturulmuştur. Madde yazımı tamamlandıktan sonra, alanında uzman iki Profesör ve bir Doçentten görüş alınmıştır. Son olarak, anket formu üzerinde Türk Dili uzmanlarından alınan geri bildirimler doğrultusunda dilbilgisel ve anlamsal uygunluğu sağlanmıştır. Bu yöntemler, anketin güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmak amacıyla uygulanmıştır, böylece elde edilen verilerin bilimsel bir temele dayanması ve sonuçların daha sağlıklı çıkarımlar yapılabilmesi amaçlanmıştır.

Verilerin Analizi

Anket formundan elde edilen veriler bilgisayar ortamına işlenmiştir. Veri seti üzerinde frekans ve yüzde analizi SPSS 22.0 paket program aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Veri setine yönelik güvenilirlik ve frekans analizleri yapılmıştır. Alfa (α) katsayına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği: $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir, $0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşük, $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilir, ve $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2004). Çalışmamızda sakin şehir potansiyeline yönelik güvenilirlik testi yapılmış olup çıkan sonuç ,814'dir. İkiye bölünerek yapılan güvenilirlik analizi sonuçları ise 1.boyutta .820 2. boyutta ise .794 çıkmıştır bu bilgiler ışığında kullanılan ölçek oldukça güvenilir olduğu söylenebilir. Aynı şekilde "Sakin Şehir" kavramına yönelik algı ve tutumlara yönelik güvenilirlik testi yapılmış olup çıkan sonuç , .849'dir. İkiye bölünerek yapılan güvenilirlik analizi sonuçları ise 1.boyutta . .823, 2. boyutta ise .784 çıkmıştır bu bilgiler ışığında kullanılan ölçek oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

BULGULAR

Araştırmanın çalışma grubu Tablo 3' te sunulmuştur.

Tablo 3. *Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı*

Demografik Özellikler	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Erkek	247	59.75
	Kadın	163	40.25
Yaş	18-25	120	29.36
	26-33	60	14.64
	34-41	72	17.46
	42-50	103	25.12
	50 ve üzeri	55	13.42
Öğrenim Durumu	İlköğretim	80	19.51
	Lise	178	43.29
	Üniversite	120	29.27
	YL- Doktora	32	7.93
Meslek	Öğrenci	118	28.66
	Memur	142	34.76
	Serbest Meslek	95	23.17
	Emekli	55	13.41
Algılanan Gelir Düzeyi	Düşük	118	28.66
	Orta	255	62.19
	Yüksek	37	9.15

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların yarısından fazlası erkeklerden oluşmuştur. Yaş grubu incelendiğinde homojen olarak dağıldı söylenebilir. Katılımcıların öğrenim durumu ise genel olarak lise ve üniversite mezunlarından oluştuğu tespit edilmiştir. Katılımcıların meslek durumları ise öğrenciler ve memurların ağırlıklı olduğu görülmektedir. Son olarak ise katılımcıların yarısından fazlası orta gelirden olduklarını dile getirmişlerdir.

Van'ın Gevaş ilçesinin sakin şehir potansiyelini incelemek için Tablo 4' teki anket soruları katılımcılara sorulmuştur. Sorulara verilen cevapların yüzdesi hesaplanmıştır.

Tablo 4. Gevaş Halkına Göre Gevaş'ın Sakin Şehir Potansiyeli

MADDELER	KATILMIYORUM	KARARSIZIM	KATILYORUM
1. Gevaş temiz bir havaya sahiptir.	%14.6	%25	<u>%60.4</u>
2. Gevaş temiz içme suyuna sahiptir.	%29.3	%28	<u>%42.7</u>
3. Gevaş'ta ses kirliliği yoktur.	%11.6	%42.7	<u>%45.7</u>
4. Gevaş'ta trafik problemi yoktur.	%18.3	%18.9	<u>%62.8</u>
5. Gevaş'ta çevre temizliğine oldukça önem verilir.	<u>%47.6</u>	%42.1	%10.4
6. Gevaş'ta ulaşım problemi yoktur.	<u>%46.3</u>	%32.3	%21.3
7. Gevaş'ta yeteri kadar bisiklet yolu bulunmaktadır.	<u>%45.7</u>	%31.7	%22.6
8. Gevaş'ta yeteri kadar yeşil alan mevcuttur.	%15.9	%25	<u>%59.1</u>
9. Gevaş'ta park ve bahçeler yeterli miktardadır.	<u>%39.6</u>	%33.5	%26.8
10. Yetkililer, Gevaş halkına iyi imkânlar sağlamaktadır.	%42.7	<u>%43.19</u>	%13.4
11. Yetkililer, gelen turistlere iyi imkânlar sağlamaktadır.	%28.7	<u>%51.8</u>	%19.5
12. Gevaş'ta yeteri kadar doğal, kültürel ve tarihi miras bulunmaktadır.	%28	%31.7	<u>%40.2</u>
13. Gevaş'ta yeteri kadar turizm faaliyeti yapılmaktadır.	<u>%43.3</u>	%37.2	%19.5
14. Gevaş konaklama imkânları (otel, pansiyon vb) bakımından iyi durumdadır.	<u>%53.7</u>	%25.0	%21.3
15. Gevaş'ta tanıtım ve pazarlama faaliyetleri iyi durumdadır.	%40.2	<u>%45.1</u>	%14.6
16. Gevaş'taki kamusal yatırımlar yeterli düzeydedir.	<u>%43.9</u>	%40.9	%15.2
17. Gevaş'ta organik ürünlerin üretimi yeterli düzeydedir.	%20.7	%25.0	<u>%54.3</u>
18. Gevaş'ta geleneksel ve ev yapımı ürünlere önem verilir.	%18.3	%29.3	<u>%52.4</u>
19. Gevaş'ta misafirperverlik gelişmiştir.	%4.9	%14.0	<u>%81.1</u>
20. Gevaş'ta farklı etnik kökene mensup birçok kişi yaşamaktadır.	%20.7	<u>%52.4</u>	%26.8
21. Gevaş zengin bir yiyecek ve içecek kültürüne sahiptir.	%20.7	<u>%43.9</u>	%35.4
22. Gevaş'ta biyoçeşitlilik (yabani hayvan ve yabani bitki) fazladır.	%26.2	%32.9	<u>%40.9</u>
23. Gevaş'ta alt yapı (kanalizasyon vb) imkânları gelişmiştir.	%31.1	<u>%53</u>	%15.9
24. Gevaş'ta engelli yolu miktarı yeterli düzeydedir.	<u>%59.1</u>	%32.9	%7.9
25. Gevaş'ta kültürel ve sanatsal faaliyetler yeterli düzeydedir.	<u>%54.3</u>	%23.8	%22

Tablo 4 incelendiğinde, Gevaşlılar tarafından Gevaş'ın çevre politikaları açısından son derece başarılı olduğunun görüldüğü belirtilmektedir. Gevaşlılar, ilçenin doğal kaynaklar açısından zengin olduğunu, ancak bisiklet yollarının yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Gevaşlılar, ilçenin turizm potansiyelinin çok yüksek olduğunu, ancak konaklama imkanlarının sınırlı olduğunu ve kamusal yatırımların az olduğunu dile getirmişlerdir. Bununla birlikte, ilçede organik ürünlerin üretildiği, geleneksel ve ev yapımı ürünlere önem verildiği, misafirperverliğin ve sosyal uyumun ilçenin önemli bir kültürü olduğu görülmektedir. Gevaşlılar, ilçede biyoçeşitliliğin fazla olmasına rağmen kanalizasyon imkanlarının gelişmediği ve engelli yollarının yeterli düzeyde olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca ilçede

kültürel ve sanatsal imkanların Gevaşlılara göre kısıtlı olduğu ifade edilmektedir. Gevaşlıların sakin şehir olması durumuna yönelik algı ve tutumları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Gevaşlıların "Sakin Şehir" Kavramına Yönelik Algı ve Tutumları

MADDELER	EVET	KARASIZIM	HAYIR
Sakin Şehir (Cittaslow) kavramını duydunuz mu?	%44.5	%4.9	<u>%50.6</u>
Gevaş'ın Sakin Şehir (Cittaslow) olmasını ister misiniz?	<u>%72.6</u>	%22	%5.4
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçenin yaşam kalitesi artabilir.	<u>%70.7</u>	%27.4	%1.9
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçede yeni iş imkânları oluşabilir.	<u>%46.4</u>	%39.6	%14
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçede ekonomik kazanç artabilir.	%40.2	<u>%52.4</u>	%7.3
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçede çevre kirliliği artabilir.	%3.7	%35.3	<u>%61</u>
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçede alkol ve uyuşturucu kullanımı artabilir.	%9.8	%39.6	<u>%50.6</u>
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçede kültürel kimlik kaybı artabilir.	%22	%26.8	<u>%51.2</u>
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçede ses, hava ve su kirliliği artabilir.	%22.6	%25	<u>%52.4</u>
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçe fazla göç alabilir.	<u>%45.7</u>	%29.9	%24.4
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa halk birbirine yabancılaşabilir	%30.5	<u>%35.4</u>	%34.1
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçede trafik sorunu artabilir.	%26.8	%25	<u>%48.2</u>
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçedeki tarihsel doku bozulabilir.	%25.6	<u>%39</u>	%35.4
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçedeki kentsel doku bozulabilir.	%18.3	<u>%44.5</u>	%37.2
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçede alt yapı problemleri artabilir.	%19.5	%34.8	<u>%45.7</u>
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçedeki ekolojik denge bozulabilir.	%23.2	%32.3	<u>%44.5</u>
Gevaş Sakin Şehir (Cittaslow) olursa ilçede turist sayısı artabilir.	<u>%58.5</u>	%28.	%12.8

Tablo 5 incelendiğinde, Gevaşlıların %50.6'sının daha önce "sakin şehir" kavramını duymadığı görülmektedir. Araştırma kapsamında "sakin şehir" kavramı ayrıntılı bir şekilde tanıtılmış ve bu tanıtım sonucunda Gevaşlıların %72.6'sının ilçenin bu unvanı almasını istediğini belirtmişlerdir. Ayrıca, ilçe sakinleri bu unvanın ilçenin ekonomisine önemli katkı yapacağını düşünmekte olup, bunun ilçe üzerinde çok fazla bir yan etkisi olmayacağını düşünmektedirler.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Arazi gözlemleri, anket çalışması ve literatür taramaları sonucunda elde edilen verilere göre, Gevaş ilçesinin önemli bir Cittaslow potansiyeline sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu potansiyel, çeşitli faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bir bütün olarak değerlendirilebilir. Gevaş ilçesinin potansiyelini oluşturan faktörler arasında temiz hava, berrak su kaynakları, doğal güzellikleri, nüfusunun azlığı, zengin tarihi ve kültürel öğeleri, çeşitli ekosistemleri, özgün gastronomik çeşitliliği, organik gıda üretimi ve misafirperver halkı öne çıkmaktadır. Bu unsurlar, Cittaslow Hareketinin temel ilkeleriyle uyumlu bir şekilde sürdürülebilir yaşam ve doğa ile iç içe bir kentleşme anlayışının potansiyelini oluşturmaktadır. Gevaş ilçesinin sahip olduğu bu potansiyel, sadece yerel halkın değil, aynı zamanda ziyaretçilerin de sakin bir yaşam tarzını deneyimlemeleri ve doğal güzelliklerin tadını çıkarmaları için uygun bir ortam sunmaktadır. Bu gözlemler, Gevaş'ın Cittaslow ünvanını hak eden bir yerleşim yeri olma yolunda önemli adımlar attığını göstermektedir.

Katılımcılar Gevaş'ın sakin şehir potansiyelini değerlendirmelerine göre, özellikle doğal kaynaklar açısından ilçenin yüksek bir potansiyele sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, Gevaş ilçesinin Van Gölü kıyısında konumlanmasından ve çevre kirliliği potansiyeli taşıyan atık maddeler, trafik, sanayi faaliyetleri gibi etkenlerin bu bölgede bulunmamasından kaynaklanmaktadır. İlçede mevcut arıtma tesisi ve zengin biyoçeşitlilik, çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli avantajları beraberinde getirmektedir. Ayrıca, Gevaş'taki yeşil alanların fazlalığı, doğal güzelliklerin ve çevresel dengenin korunmasına yönelik yapılan çalışmaları yansıtmaktadır. Gevaş'ta misafirperverlik faaliyetlerinin, Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, son derece gelişmiş olduğu belirtilmektedir. Bu durum, farklı etnik kökenlere sahip bireylerin bir arada uyum içinde yaşamasının, ilçenin hoşgörü anlamında önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Gevaş'ın bu potansiyeli, sakin bir şehir olma yolunda önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Katılımcıların, ilçede bisiklet ve engelli yollarının bulunmaması, yeterli miktarda park ve bahçelerin eksikliği, turistler için kısıtlı konaklama imkanları, kültürel ve sanatsal aktivitelerin yeterince düzenlenmemesi, reklam ve pazarlama faaliyetlerinde çeşitli sorunlar yaşanması gibi faktörleri önemli eksiklikler olarak belirtmişlerdir. Ayrıca, ilçeye yeterli düzeyde kamusal yatırım yapılmadığına dair görüşler de dile getirilmiştir. Bu durumlar, Gevaş'ın sakin şehir olma hedefine ulaşma sürecinde karşılaşılan en önemli zorlukları oluşturmaktadır. Katılımcıların bu tespitleri, ilçenin turizm potansiyelini geliştirmek ve sakin şehir olma amacına ulaşmak için altyapı, konaklama, kültürel etkinlikler ve tanıtım gibi alanlarda iyileştirmeler yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu zorlukların aşılması, Gevaş'ın sakin şehir niteliğini güçlendirmek ve yerel ekonomiye olumlu katkı sağlamak adına stratejik planlama ve yatırımları gerektirecektir.

Katılımcıların, Gevaş ilçesinin sakin şehir ünvanını almasını arzulamaları ve bu durumun ilçe ekonomisine önemli katkılar sağlayabileceği inancıyla, ilçenin daha fazla göç alabileceğini ve turist sayısının artabileceğini ifade etmeleri, dikkate değer bir bulgudur. Katılımcılar, ilçenin sakin şehir ünvanını almasının, olumsuz etkiler yaratmayacağına olan inançlarını dile getirmektedirler. Bu olumlu algı, Gevaş halkının sakin şehir olma sürecini olumlu bir şekilde değerlendirdiğini göstermektedir. Gevaşlıların bu yaklaşımı, sakin şehir statüsünün ilçenin ekonomik kalkınması, göç alımı ve turistik potansiyeli üzerinde olumlu etkiler sağlayabileceği şeklinde bir perspektifi yansıtmaktadır.

Bu sonuçlara göre, ilçenin sakin şehir ünvanını almasıyla birlikte reklam ve pazarlama faaliyetlerinin önemli ölçüde etkileneceği görülmektedir. Bu durumun, ekonomik faaliyetlerin canlanmasına ve ilçenin özel ve kamusal anlamda çeşitli yatırımlar almasına yol açabileceği öngörülmektedir. Sakin şehir ünvanının kazanılması, ilçenin turistik potansiyelini artırarak

daha fazla ziyaretçi çekmesine ve böylece yerel ekonomiye olumlu bir etki sağlamasına katkıda bulunabilir. Ayrıca, bu ünvanın reklam ve pazarlama faaliyetlerine etkisi, Gevaş'ın öne çıkan özelliklerini daha geniş bir kitleye tanıtmaya ve ilgi çekme fırsatı sunabilir. Ekonomik faaliyetlerin canlanması, istihdamın artması ve ilçenin genel kalkınmasına yönelik bu potansiyel avantajlar, Gevaş'ın sakin şehir ünvanı alması durumunda ortaya çıkabilecek olumlu etkilerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bozkoyun ve Baytar'ın (2021) Gevaş üzerine yaptıkları çalışmada uygulamış oldukları SWOT analizi sonuçları incelendiğinde Gevaş'ın Gücü Yönleri olarak ifade ettikleri pek çok bulgunun (*ayrıca bkz.*) araştırma verilerimiz ile uyduğu söylenebilir. Bu veriler bağlamında Gevaş ilçesinin gerek doğal gerekse beşeri birçok kaynağı ile güçlü bir sakin şehir adayı olduğu tezini güçlendirmektedir.

Aksu ve Görman'ın (2019) Seferihisar ve Gökçeada üzerine yaptıkları ve ayrıca Garda'nın (2022) Eğirdir ilçesi üzerine yaptığı çalışmalar incelendiğinde her üç yerleşmede yaşayan yerel halkın, sakin şehir'e olumlu baktıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Her üç yerleşmede de yerel halk kentlerinin sakin şehir olmasından hoşnut olduklarını dile getirmişlerdir. Yukarıda bahsi geçen çalışmalarda elde edilen veriler ile Gevaş üzerine yaptığımız çalışma ile benzer sonuçlar ortaya çıktığı söylenebilir.

Akkoç'un (2023) yerel halkın sakin şehrin desteklenmesinde çevresel kaygıları ölçmeye çalıştığı araştırmasında ; yerel halkın sakin şehir hareketinin çevreye zarar veren bir uygulama olarak görmedikleri sonucuna ulaşmıştır. Akkoç'un ulaştığı bu sonuç ile Gevaş üzerinde yaptığımız çalışmanın sonuçları birbirini destekler niteliktedir.

Coşar (2014), Dündar ve Sert (2018), Akay ve Yılmaz (2018) yaptıkları çalışmalarda yerel halkın sakin şehir üyeliğinin ekonomik kazancı arttırdığını fakat toplumun zamanla birbirine yabancılaşmış kültürel anlamda bir kimlik kaybının olacağı endişelerini dile getirmişlerdir. Yukarıda bahsi geçen çalışmalarda elde edilen veriler ile çalışmamızdaki veriler kısmi olarak uyduğu söylenebilir. Gevaş halkında sakin şehrin ekonomik anlamda ilçeye olumlu yansayacağı görüşündedir. Fakat bahsi geçen çalışmalarda yerel halkın endişe duydukları toplumsal yabancılaşma ve kültürel kimlik kaybı noktasında Gevaş halkında böyle bir endişenin olmadığı söylenebilir.

ÖNERİLER

Arazi gözlemleri, anket çalışması ve literatür taramaları sonucunda ortaya çıkan bazı eksikliklerin belirlendiği ve bu eksikliklerin giderilebilmesi için önerilerin geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına dayanarak aşağıdaki eksiklikler ve öneriler sıralanabilir:

Cittaslow Başvurusu ve Turist Çekimi: *Eksiklik:* Gevaş Belediyesi'nin Cittaslow başvurusu noktasında herhangi bir girişimi yoktur. *Öneri:* Belediye, ilçenin potansiyelini değerlendirerek Cittaslow başvurusu yapılmalı ve turist çekimini artırmak için stratejik planlar oluşturmalıdır.

Turistlerin Yönlendirilmesi: *Eksiklik:* Yöreye gelen turistlerin genellikle Akdamar Adası'nı ziyaret ettikten sonra direkt olarak Van merkezine gitmeleri. *Öneri:* Cittaslow olması durumunda Gevaş, turist kabilelerini ilçe merkezine çekmek için turistik rotalar ve etkinlikler düzenlemelidir.

Toplu Taşıma İmkânlarının Geliştirilmesi: *Eksiklik:* İlçe içi toplu taşıma imkânlarının yetersiz olması. *Öneri:* Yerel yönetimler, toplu taşıma sistemlerini geliştirerek turistlerin ve yerel halkın daha etkili bir şekilde hareket etmelerini sağlamalıdır.

Engelli Yolları ve Çevre Temizliği: *Eksiklik:* Engelli yolunun yetersizliği ve çevre temizliği konusundaki algının düşüklüğü. *Öneri:* Yerel yönetimler, engelli yollarını düzenlemeli ve çevre temizliği konusunda daha etkin kampanyalar düzenlemelidir.

Bisiklet Yolları ve Yeşil Alanlar: *Eksiklik:* Gevaş'ta bisiklet yolu olmaması ve kent içi yeşil alanların yetersizliği. *Öneri:* Yerel yönetimler, bisiklet yollarını planlamalı ve yeşil alanları artırarak sakin şehir atmosferini desteklemelidir.

Kültürel ve Sanatsal Etkinlikler: *Eksiklik:* Yöreye gelen turistlerin kaliteli zaman geçirmeleri için kültürel ve sanatsal etkinliklerin sınırlı olması. *Öneri:* Yerel yönetimler ve yerel paydaşlar turistlere ilgi çekici etkinliklere katılabilmeleri için kültürel ve sanatsal programları artırmalıdır.

Konaklama ve Organik Gıda Satışı: *Eksiklik:* Gevaş'ta konaklama sorununun bulunması ve organik gıda satışının yetersizliği. *Öneri:* İlçede konaklama imkânlarının artırılması için çalışmalar yapılmalı ve organik gıda satış noktaları çeşitlendirilmelidir.

Kamusal Yatırımların Artırılması ve Protokol İmzalanması: *Eksiklik:* Kent içi kamusal yatırımların yetersizliği ve turizmle ilgili yatırımların koordinasyonsuzluğu. *Öneri:* Belediye ve üniversite arasında protokol imzalanarak, turizmle ilgili yatırımların bilimsel temelde planlanması ve yönetilmesi sağlanmalıdır.

Gelecek çalışmalar için bazı öneriler şöyle sıralanabilir. Yaptığımız anket çalışması sırasında Gevaş ilçesi resmi olarak sakin şehir değildir. Bundan dolayı; Gevaş ilçesi resmi olarak sakin şehir ünvanını kazandıktan sonra yapılacak bir çalışma ile bizlerin ulaştığımız sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca resmi olarak sakin şehir olmayan Gevaş ilçesi ile resmi olarak sakin şehir statüsünde olan bir ilçe karşılaştırma yöntemi ile kıyaslanarak yerel halkın sakin şehire bakış açıları daha net anlaşılabilir.

Bu önerilerin dikkate alınması, Gevaş ilçesinin sakin şehir potansiyelini daha etkin bir şekilde değerlendirmesine ve turistik çekiciliğini artırmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Ak, D. (2017). Yavaş kent (cittaslow) hareketi ve türkiye örnekleri üzerine bir değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52): 884-903.
- Akay, B. & Yılmaz, N. (2018). Kırklareli'de Ekoturizm Sertifikalarından Koruma Alanları Ağı (PAN Parks)'nın Uygulanabilirliği ve Vize İlçesi Cittaslow Kazanımları. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2): 215-224.
- Akkoç, T., (2023).Sakin şehir hareketinin desteklenmesinde çevresel kaygının düzenleyici rolü, *Journal Of Gastronomy Hospitality And Travel*, 6(1):103-111.
- Aksu, M. ve Görman, N.,(2019). Yerel halkın Cittaslow hareketi bağlamında turizm algısı: Seferihisar ve Gökçeada'da bir araştırma, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (2): 435-456.
- Alaeddinoğlu F., Avşın, N., & Yılmaz, E. (2016). Van gölü güneydoğusunun jeomorfolojik özellikleri ve ekoturizm, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2): 291-310.
- Alaeddinoğlu, F. & Okudum, R. (2015). Van'da alternatif bir turizm çeşidi inanç turizmi ve akdamar kilisesini ziyaret eden turistlerin beklentileri, *Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı*: 543-553.

- Alımanoğlu, Ç. ve Yazıcı Ayyıldız, A. (2021). Ege bölgesi'ndeki sakin şehirler üzerine çevrimiçi bir araştırma: tripadvisor örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 1167-1183. Doi: 10.26677/Tr1010.2021.760
- Baytar, İ. ve Bozkoyun, M. (2021). Gevaş ilçesinin turizm kaynakları ve cittaslow potansiyelinin değerlendirilmesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(123). 331-349.
- Bingöl, Ö., Adıgüzel, N., & Pınar, S. M.. (2017). The flora of deveboynu peninsula (gevaş-van/turkey) and its environment, *turkish journal of life Sciences*, 2(1):117-141
- Coşar Y. (2014). Yavaş Şehir Olgusunun Kentsel Yaşam Kalitesi Üzerindeki Algılanan Etkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2): 226-240.
- Çelik, S. (2018). Alternatif turizm, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (56).193-204.
- Doğanay, H. (2003). *Coğrafya 'ya giriş 2: genel beşeri ve ekonomik coğrafya*, Aktif Yayınevi, Erzurum.
- Doğanay, H. (2001). *Türkiye turizm coğrafyası*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Dündar, Y. & Sert, A. (2018). Yerel Halkın Yavaş (Sakin) Şehir Hakkındaki Algıları: Seferihisar'da Nitel Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(4):74-91.
- Ergüven, M.H.(2011). Cittaslow-Yaşamaya değer şehirlerin uluslararası birliği: vize örneği, *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2):201-210.
- Garda, B.,(2022). Eğirdir halkının yavaş şehir modeline yönelik algısı ve desteği, *International Academic Social Resources Journal*, 7(41):1063-1071.
- Hoşgören, Y. M. (2015). *Hidroğrafya'nın ana çizgileri I*. Çantay Yayınevi.
- Kalaycı, Ş.,(2004). *Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikler*, Asil Yayın Dağıtım,Ankara.
- Karaca, Y. (2018). Van gevaş altınsaç (ganjak) köyü kiliseleri, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (17): 126-169.
- Karaçetin, E. & Welch, H.J. (2011). *Türkiye'deki kelebeklerin kırmızı kitabı*, Doğa Koruma Merkezi, Ankara.
- Karakaş Özur, N. (2016) Sakin şehir/cittaslow hareketi ve yerleşme coğrafyası, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37. 151-179.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Bilim Kitap Kırtasiye Yayınevi.
- Kaypak, Ş. (2010). Ekolojik turizmin sürdürülebilirliği, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2): 93-114.
- Kürşat, N. (2016). The role of rural tourism in rural development:the case of turkey, *AKÜ İİBF Dergisi*, 2(18): 11-21.
- Mansuroğlu, S. (2006). Turizm gelişmelerine yerel halkın yaklaşımlarının belirlenmesi: akseki/antalya örneği, *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(1): 35-46.
- Özdoğan, O. N. (Ed). (2016). *Yiyecek içecek endüstrisinde trendler: kavramlar, yaklaşımlar, başarı hikayeleri*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Özmen, A. & Can, M. C. (2018). Cittaslow hareketi'ne eleştirel bir bakış, *Planlama Dergisi*, 28(2): 91-101 | doi: 10.14744/planlama.2018.95967

- Şahin, İ. & Kutlu, S.Z. (2014). Cittaslow: sürdürülebilir kalkınma ekseninde bir değerlendirme, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 2(1): 55-63
- Surat, H. & Dinç, C. (2020). Gevaş ilçesinin kırsal turizm potansiyelinin swot analizi ile değerlendirilmesi, *Artvin Çorum Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (6): 23-36.
- Turna, M. (2016). *Gevaş İlçe Analizi*, Doğu Anadolu Kalınma Ajansı, Van.
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2006). *Beşeri coğrafya: insan, kültür, mekan*, Çantay Yayınları,
- Uslu, A. & Avcı, U. (2020). Yerel halkın cittaslow hareketine bakış açısına yönelik bir araştırma: köyceğiz örneği, *Turizm Akademik Dergisi*, 7 (1): 117-131.
- Vatansever Deviren, N. & Yıldız, O. (2015). Kontrolsüz kentsel büyüme karşıtı bir hareket:ülke deneyimleriyle yavaş şehirler. *Akademik bakış Dergisi* 51. 346-367
- Yalçın, C. (2010). Türkiye’de kentleşme sorunları üzerine bir tartışma, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (1): 225-245.

Çevrimiçi Yayınlar

- <https://cittaslowturkiye.org/tr/uyelik-sureci-ve-kriterler/> Erişim Tarihi: 25.09.2023 01:57
- <https://www.hurriyet.com.tr/video/van-golu-sahilinde-vasak-goruntulendi-41948621> Erişim Tarihi: 24.09.2023 12:34
- <http://www.gevas.bel.tr/haberdetay.php?id=74> Erişim Tarihi: 20.09.2023 17:10
- <https://cittaslowturkiye.org/tr/dunyanin-ilk-cittaslow-metropol-kenti-izmir/> Erişim Tarihi: 25.09.2023 01:11
- <https://tr.climate-data.org/> Erişim Tarihi: 18.09.2023 16:10
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2022-49685&dil=1>

Yazarların Katkıları: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuşlardır.

Çıkar Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar beyanı bildirmemiştir.

DİJİTALDE FİLM NOİR'İN İZİNİ SÜRMEK: “BOZKIR” VE “ÇEKİÇ VE GÜL: BİR BEHZAT Ç. HİKÂYESİ” DİZİLERİNDE KARA FİLM

TRACING FILM NOIR IN DIGITAL: FILM NOIR IN THE SERIES NAMED “BOZKIR” AND “ÇEKİÇ VE GÜL: BİR BEHZAT Ç. HİKÂYESİ”

M. Özer ÖZKANTAR¹

Öz

Sinema güçlü sanatsal altyapısı, çok yönlü anlatı araçları ve birçok farklı sanat türünden beslenebilme potansiyeli nedeniyle çok katmanlı bir bağlama sahiptir. Bu durum sinemanın farklı ülkelerde farklı sinematik yapılar kazanmasını ve birçok alt janrın ya da üslubun meydana gelmesine olanak sağlamıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri Film Noir yani Kara Film'dir. Kara Film sinema evrenine girdiğinden bu yana, gerek sinema anlatısına gerekse sinematografik oluşumlara büyük katkılarda bulunmuş, değişen çağın film trendlerine eklenmiş, alt türler, yan karakterler ve çok kültürlülüğten beslenmiştir. Doğal olarak günümüzde dönüşen sinema ve film izleme deneyiminin uzantılarında dahi Kara Film'in izlerine rastlamak olasıdır. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı yakın dönem dijital mecralarda yayınlanan dizilerde Kara Film'in yansımalarını araştırmaktır. Dolayısıyla halen dijital mecralarda yayınlanmaya devam eden *Bozkır* ve *Çekiç ve Gül: Behzat Ç. Hikâyesi* isimli diziler amaçlı örneklem yöntemi ile belirlenmiş ve bu yapımlar sinematografi, lokasyon, anlatı ve karakterler bağlamında analize tabi tutulmuştur. Sonuç olarak her iki dizinin değişen ve dönüşen sinema anlatılarına karşın halen Kara Film'e dair birçok özellik taşıdığı ve Kara Film'in dijitalde de kendine yer edinmeyi başardığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kara Film, Dijital Medya, *Bozkır*, *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç. Hikâyesi*

Abstract

Cinema has a multilayered context due to its strong artistic infrastructure, versatile narrative tools and the potential to feed on many different art forms. This situation has enabled cinema to acquire different cinematic structures in different countries and the emergence of many sub-genres or styles. One of the most important of these is Film Noir. Since its entry into the cinematic universe, Film Noir has made great contributions to both cinematic narrative and cinematographic formations, articulated with the film trends of the changing era, and fed on sub-genres, side characters and multiculturalism. Naturally, it is possible to find traces of Film Noir even in the extensions of today's transforming cinema and film watching experience. Accordingly, the aim of this study is to investigate the reflections of Film Noir in recent TV series broadcast on digital media. Therefore, the TV series *Bozkır* and *Çekiç ve Gül: Behzat Ç. Hikâyesi*, which are still airing on digital channels, were selected through a deliberate sampling method and these productions were analyzed in terms of cinematography, location, narrative and characters. As a result, it has been observed that despite the changing and transforming cinematic narratives of both series, they still carry many features of Film Noir and that Film Noir has managed to find a place for itself in digital media.

Keywords: Film Noir, Digital Media, *Bozkır*, *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç. Hikâyesi*

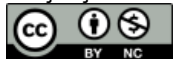
¹ Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, ozerozkantar@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9364-5606

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 31.10.2023 – Kabul Tarihi: 16.02.2024

DOI:10.17755/esosder.1383989

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 709-728

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

GİRİŞ

Sinema icadından bu yana sürekli gelişen, farklı kültürel ve sosyal süreçlerle şekillenen, her geçen zaman yenilenen, farklılıkları kendi araçlarına taşımada öncü ve dolayısıyla modern bir sanattır. Siyasi çalkantılar, savaşlar, ekonomik krizler, toplumsal dönüşümler hatta devrimler bile sinemanın spektrumunda kendine bir şekilde yer edinir ve beyaz perdede izleyicilerin kendileriyle yüzleşmelerine imkân tanır. Bireylerin, dolayısıyla da toplumların hemen her olasılığını içine alma potansiyeli barındıran sinema, bunu çoğu zaman janrlar, ulusal sinemalar ya da alt türler vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Bu noktada kimi eleştirmenlerce bir tür, kimilerine göre ise tanımlanması oldukça zor olması nedeniyle bir üslup kabul edilen Kara Film, sinema, birey, toplum üçgenini kendine merkez alan, eril paranoyaların ve dışıl tasarımların gölgesinde sinema tarihinin belki de en özel yapımlarına ev sahipliği yapmış bir tavidir (Duncan, 2006, s. 12).

Günümüz değişen medya çağında artık hiçbir bağlam bir öncekine benzememekte, taklit edilen, parodileşen, kopyalanan postmodern anlatılar, hibrit ve çok katmanlı bir düzleme oturtularak izleyici ya da okuyucuyla buluşmaktadır. Sinemanın ve televizyonun bu farklılaşan yapıda bir şekilde devam edebilmesi, dijital mecraların uzantıları aracılığıyla sürmekte, ancak belirli ölçüde şekil değiştirmektedir. Dijital medya çağı, bir yandan sinema ve televizyon dünyasının eski alışkanlıklarını kademeli olarak soluklaştırırken, öte yandan bu iki kavrama kendi sistemi içerisinde yeni bir alan açmakta, bu durum ise sinema ve televizyon yapımlarının geçmiş ve şimdi arasında bir düzleme oturmasına neden olmaktadır. Bu durumun doğal sonucu olarak da dizi ya da filmlerin hibrit bir özellik kazanması kaçınılmaz bir durum olarak ifade edilebilir.

Sinema ve dijitalin birleştiği, birbirinden beslendiği, etkileşime girdiği bir evrende bu duruma dair uzantıları televizyon dizilerinde de görmek gayet olasıdır. Sinemanın anlatı araçlarının yeni medyanın imkânları ile eklemelendiği ve iç içe geçerek oluşturduğu bu düzlem, çok yönlü, çok katmanlı ve dönem dönem karmaşık bir sistemin oluşumunu mümkün kılmıştır. Bu noktada sinema ve televizyon bağlamında geçmişin izlerini şimdinin evreninde aramanın belki de en etkili yollarından biri Kara Film'e dair olanın dijital platformlardaki uzantılarını araştırmak ile mümkündür. Sinemanın bireyin, mekânın, zamanın hatta yaşamın birçok olasılığını anlatma ve bükme kabiliyetini Kara Film'de gözlemlene imkânı, bu noktada önemli bir aracı olarak görülebilmektedir.

Kara Film'in sinematik manevra kabiliyetinin çok yönlü oluşu, onu salt Amerikan Sineması'na özgü bir жанr olmaktan çıkarmış, birçok alt türün ortaya çıkışını mümkün kılmış ve bu sayede Kara Film farklı ülkelerde benzer temalarla ancak daha yerel anlatılarla hem sinema hem de televizyon ekranında kendine yer edinmiştir (Öztürk, 2019, s. 217).

Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı 1950 ve 1960'lı yılların belki de en önemli жанrı olarak görülen Kara Film'in, günümüzde dijital mecralara hangi bağlamlarda yansıdığını ortaya koymaktır. Bu noktada çıkış noktası itibarıyla Amerika'ya dair bir film жанrı olarak bilinen Kara Film'in Türk Sinema ve dizi kültürüne nasıl eklemelendiğini ve dijital yapımlarda kendine nasıl yer edindiğini görmek adına 2021 ve 2022 yıllarında Blutv platformunda yer alan *Bozkır* ve *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç. Hikâyesi* isimli diziler sinematografik, anlatısal ve karakterler bağlamında betimsel ve tematik incelemeye tabi tutularak ele alınacaktır. İlgili örneklem kasti örneklem yoluyla seçilmiştir. Bu iki dizinin tercih edilmesinde, her iki yapımın da yüksek reytinge sahip olması, halen çekimlerinin devam ediyor olması ve hibrit yapılanmalar barındırması etken olmuştur. İlgili dizilerin Kara Film ile olan ilişkisi incelenmeden önce, Kara Film kavramına dair genel bir perspektif ortaya konulacak, Kara Film'in genel özellikleri ve alt türlerine dair bilgiler verilecek ve Kara Film'in Türk Sineması ile olan bağına göz atılacaktır. Sonrasında ise her iki dizi de konu/anlatı, sinematografi/mekân ve karakterler çerçevesinde

irdelenecek ve Kara Film, dijital platform ve Türk dizileri üçgenine dair bir bağlam ortaya konacaktır.

Kara Film'in Tarihine Kısa Bir Bakış

Kara Film köklerini edebiyattan alan, bir janr mı yoksa üslup mu olduğuna dair çeşitli tartışmaların olduğu, esrareniz ve karanlık filmlere ev sahipliği yapmış bir anlatı olarak sinema evrenine eklemlenmiştir. Kara Film temelde İngiliz Edebiyatı'nın suç öykülerinden beslenmiş, Edgar Allan Poe'nun *Morgue Sokağı Cinayeti* (1841) isimli kitabı ve Dostoyevski'nin 1866 yılında çıkardığı *Suç ve Ceza* romanı, polisiye hikâyeleri noktasında Kara Film'in atalarından birkaçı olmuştur (Fay ve Nieland, 2014, s. 240). Ancak bu türün tam anlamıyla olgunlaşmasında temel etken Amerika'da 1920- 1930 yılları arasında filizlenen hard-boiled edebiyatıdır. (Önen, 2018, s. 142). Eril bakış açısının yer aldığı, maço dedektiflerin yozlaşmış topluma ayak uydurdukları öykülere odaklanan hard-boiled hikâyelerin en önde gelen yazarları ise Raymond Chadler, M. Cain, David Goodis, Horrace McCoy gibi göçmen kökenli isimlerdir (Duncan, 2006, s. 19). Dahası Fransız gerilim ve polisiye öyküleri olarak da bilinen série noir'ler de bu tarzın oluşumuna ciddi anlamda ilham olmuştur (Kemp, 2014, s. 168-169).

Kara Film'i bir kategori olarak sınıflandıranlar ise Fransız sinema eleştirmenleridir (Keeseey, 2008, s. 11). Bu noktada Kara Film'in tanımlanma girişiminde karşımıza çıkan ilk isim Nino Frank'dır. Frank 1946 yılında Amerikan filmlerinde gözlemlediği değişimi önemli bir ton farklılığı olarak isimlendirmiştir. Ayrıca Kara Filmler'in sınıflandırılmasında da önemli çalışmalar yapan diğer isimler ise Raymond Durnat ve Paul Schrader'dır (Varmazi ve Erensoy, 2017, s. 183). Kara Filmler'i tarihsel açıdan ele alan Paul Schrader (1972, s. 11-12), 1941-1946 yıllarını Kara Film'in savaş dönemi olarak adlandırır ve diyalog odaklı yapımların ön plana çıktığını öne sürer. İkinci dönem savaş sonrası dönem olarak bilinir ve 1945-1949 yıllarını kapsar. Bu dönem daha gerçekçi bir bağlamla ele alınmış, suç, karanlık olaylar ve toplumsal yozlaşma gibi temalara yer verilmiştir. 3. önem ise 1949-1953 yılları arasındadır. Bu süreçte melankoli, karamsarlık, intihar, yozlaşma gibi temalar Kara Filmler'in en güçlü temaları olarak görülmektedir.

Kara Filmler tek bir kategori ile açıklanması zor olan ancak çok kültürlük aracılığıyla beslendiği için katmanları yoğun olan yapımlardır. Dolayısıyla her ne kadar bu janr Amerikan kökenli olsa da bu kültür üzerinden oluşturulan filmlerin farklı etnik kökenlerin deneyimleri aracılığıyla daha ilk zamandan itibaren evrensel dokunuşlara sahip bir yapıda şekillendiği yargısına varmak mümkündür. Ayrıca Kara Film'e dair yapımların Alman Dışavurumcu sanattan, Fransız Şiirselliğin 'den, Gotik ve Kafkaesk anlatıdan da etkilendiğini belirtmek önemli bir detay olarak ifade edilebilir (Yücel, 2019, s. 51).

Kara Filmler 'in ortaya çıkışındaki etkenlerden bahsedilmesi de elzem görünmektedir. Bu noktada Büyük Buhran (The Great Depression), İkinci Dünya Savaşı ve sonrası sosyo-kültürel değişim, Soğuk Savaş süreci, Amerika'daki McCarthycilik ve bunun yarattığı paranoya ve korku Kara Film'in şekillenmesinde öncü olaylar ya da gelişmeler olarak sıralanabilir (Keeseey, 2011, s. 11). Buna ek olarak, İtalya'dan Amerika'ya göç eden kişilerin yarattığı düzensiz göç ve bunun fuhuş, kaçakçılık, uyuşturucu tüccarlığı gibi illegal süreçlere sebebiyet vermesi ve Amerika'nın adeta bir suç merkezi haline dönüşmesi de polisiye suç filmlerinin çekilmesine zemin hazırlamıştır (Özdemir, 2011, s. 16). Dolayısıyla Amerika'daki tüm bu olumsuz sosyo-kültürel gelişmeler, beyaz perdede de kendine kolaylıkla yer bulmuş, bu mutsuz, paranoyak ve esrareniz atmosfer, Kara Film ruhunun tam da merkezinde kendine yer edinmiştir. Bunlara ek olarak, Amerika'nın bu değişen yeni toplumsal yapısı, filmlerin nihilist ve anarşist bağlamlara da sahip olmasını olanaklı kılmıştır (Mayer ve McDonell, 2007, s. 3-4).

Hollywood ve Kara Film dendiğinde akla gelen ilk film 1941 yapımı *The Maltese Falcon*'dir (Malta Şahini). 1958 yapımı *Touch of Evil* filmi ise Kara Film'in son yapımı olarak

kategorilendirilmektedir. En bilinen Kara Filmler'den bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür: *Citizen Kane* (1941), *The Maltese Falcon* (1941), *Double Indemnity* (1944), *It is a Wonderful Life* (1946), *The Postman Always Rings Twice* (1946) ve *Sunset Boulevard* (1950) (Keeseey, 2011: 10). Bu yapımlar anlatı, tema, sinematografi ve karakterler açısından ele alındığında, klasik Kara Film özelliklerini barındırmalarıyla başat örnekler olarak görülmektedir. Kara Film yapımlarına imza atan en bilinen yönetmenler ise Billy Wilder, Howard Hawks, Fritz Lang olarak ifade edilebilir.

Kara Film'in Genel Özellikleri

Kara Film, her ne kadar net bir şekilde tanımlanan bir janr olarak kabul görmese de tıpkı westernler ya da müzikaller gibi belirgin özellikleri ile ön plana çıkan yapımlardır. Hatta hem sinematografik açıdan hem de öykü ve karakterler bağlamında birçok Kara Film'in benzer özellikleri olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Kısaca Kara Filmler kasvetli ve melankolik yapıları ile tanımlanmaları mümkün olan yapımlardır (Crowther, 1988, s. 2). Dahası sinematografik özellikleri, karakterlerin birbirini tekrar eden benzer özellikleri, olay ve anlatı örgüsü bu filmlere dair bir panorama çıkarabilmeyi mümkün kılabilir. Ancak her Kara Film çıktısının birbirinin tıpatıp aynısı olduğu yargısı da yanlış bir çıkarım olacaktır (Naremore, 2008, s. 282). Çoğu Kara Film, bir şekilde biricik özellikler gösterme potansiyeli barındırmasıyla nev-i şahsına münhasır çizgiler de barındırabilmektedir.

İlk olarak Kara Filmler, dönemin atmosferine uygun şekilde suç, mutsuzluk, karamsarlık, melankoli, çaresizlik, yalnızlık, aldatılma, entrika, yozlaşma gibi unsurlarla sinema iklimine eklenmiştir. Sisli gecelerin ardında gerçekleşen mistik olaylar ve cinayetler, kırmızı ruj lekeleri, jaluzi perdeler, büyük Amerikan ya da İngiliz otomobilleri, seyirciyi filme hapseden gergin bir müzik, sigara dumanı, gölgelerin ardına gizlenmiş karakterler bu tonun en ön plana çıkan diğer özellikleri olarak gösterilebilir (Ryan ve Kellner, 1997, s. 137-138).

Sinematografik açıdan da Kara Film, alışılmış Hollywood yapımlarından ayrılmaktadır. Sinematografi dendiğinde akla dekor, kurgu, aydınlatma, çerçeveleme, renk, görüntü, açı gibi kavramlar gelmektedir. Sıra dışı mizansen, ışık, aydınlatma ve çekim açıları Kara Film'in olmazsa olmazlarından (Place ve Peterson, 1974, s. 30-32). Sinematografik açıdan bakıldığında, çoğu Kara Film ortak özellikler gösterebilmektedir. Douglas Keeseey'e (2008, s. 11) göre, Kara Filmler'de, karanlık gölgeli sokaklar, düşük açılı çekimler, dengesiz kompozisyonlar, sert kontrastlar, renk oyunları, gri tonlar, flashbackler, sıra dışı aydınlatma yöntemleri, dış ses kullanımı (voice-over narration) sıklıkla görülen sinematik uzantılardır ve karakterlerin yaşadığı çıkmazların film yapımlarıyla bütünleşmesini sağlayan bu unsurlar bir filmin Kara Film kategorisinde değerlendirilmesini olası kılmaktadır. Bunlara ek olarak, dekor kullanımında duvar saatleri oldukça önemlidir. Kara Filmler'de gerilimi arttırmak adına dış ses kullanımına eşlik edecek şekilde yer alan duvar saatleri, aynı zamanda birçok Kara Film'de yer alan flashbacklerin etkisini arttırmak, diğer yandan da karakterlerin geçmişlerindeki karanlık noktalara dikkat çekmek için kullanılır. Bu noktada saatler zaman kavramı çerçevesinde karakterlerin belleklerinde yer etmiş geri dönülemez hataların izdüşümü olarak işlev görmektedir (Telotte, 1990, s. 1-3).

Buna ek olarak, Kara Filmler'de kullanılan mekân ve geçit kullanımı, filmlerin içinde kökleşmiş olarak yer alan umutsuzluk, endişe ve tekinsizlik hissiyatını çok daha fazla güçlendirmektedir. Karanlık dar sokakların ve dar geçitlerin gölgelerle bulunduğu ve her an bir suçun işlenebilme olasılığının mümkün olduğu bu görsel alan tasarımı, Kara Filmler'in atmosferiyle en uyumlu oluşumlardan biridir. Ayrıca birçok Kara Filmde kullanılan sokaklar yağmurdan ıslanmıştır ve gölgelerin eşlik ettiği karanlık doku, gizemli bir şekilde izleyici ile buluşturulur ve suç ve karmaşa anlatısı filmin dokusuna yerleştirilir. (Varmazi ve Erensoy,

2017, s. 187-188). Bu noktada çekim lokasyonu ile de Kara Filmler kendilerine dair bir anlam yaratma potansiyeline sahiptir.

Anlatı açısından bakıldığında ise Kara Filmler geleneksel lineer anlatı yapısına meydan okuyan bir tarza sahiptir. Öncelikle klişe imajlar Kara Film’de yerle bir edilir. Klasik bir anlatıya sahip bir Amerikan filminde olay örgüsü sıklıkla tahmin edilebilir şekilde ilerler, izleyici katharsis deneyimini yaşar ve film beklentileri karşılayacak şekilde son bulur. Kara Filmler ise seyircinin bilincini yapı bozuma uğratan ters köşeler yaratmaya meyilli bir anlatıdan beslenmektedir. Filmler sıklıkla bir cinayetle başlar ve filmdeki en masum karakter filmin sonunda bir canıye dönüşmüş olarak karşımıza çıkabilir. Kahramanların bir anda anti-kahraman olabildiği bu yapımlardaki tekinsizlik algısı anlatıya da doğrudan geçmiştir. Suçlular yakalansa, kötü adamlar ölse bile seyirci hep tedirginlik hissiyatını sürdürür.

Kara Film’in belki de en çok ön plana çıkan karakterlerinden biri olan dedektif kimliği de bu gizemin içerisinde muhakkak bir paya sahiptir. Klasik bir Hollywood yapımında adaletin uzantısı olarak görmeye alışık olduğumuz dedektifler, Kara Filmler’de iç ya da dış etkenlerin etkisi ile bir şekilde suça bulaşmış, toplumsal çürümenin etkisi bu karakterlere de yansımıştır. Ayrıca çoğu Kara Film özelliğine sahip filmde umutsuzluk ve çaresizlik duygusu üst seviyede olup anlatı neredeyse her zaman bu temaların üzerine kurulu şekilde hareket ederek ilerlemektedir (Telotte, 1989, s. 3-8). Kara Film’in anlatısı içerisinde yerleştirilmiş bu büyük meydan okumanın, salt bir sinematik bakış açısı değişimi olarak yorumlamak da sınırlı bir ifade olacaktır. Bu noktada Amerika’nın toplumsal dönüşümü 1940’lar ile çok olumsuz bir düzlemde ilerlemiş, dolayısıyla romantik aşk öyküleri, klasik aile hikâyeleri ya da giriş-gelişme-sonuçtan ibaret film çıktıkları Kara Film’de kendine yer bulamamıştır. Bu temaların yerine Amerikan Rüyasının çöküşü Kara Film’in konu içerisinde kendine merkez aldığı temel meselelerdendir (Fluck, 2001, s. 380-381).

Kara Film toplumsal cinsiyet rollerine de yönelik farklı dokunuşlar yapmış, kadınlık ve erkekliğin işlenişinde toplumsal değişim, dönüşüm ve paranoyalar merkeze alınmıştır. Bu doğrultuda özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, ülkelerine geri dönen Amerikan askerlerinin paranoyaları, kadınlıkla ilgili algının sinematik açıdan farklı şekilde ele alınmasına neden olmuştur. Eşlerinin savaş süresince onları aldatmış olabileceklerine dair paranoyak eril yargılar, film ikliminde de kendine yer edinmiş ve fallusmerkezli endişeler, *femme fatale* yani ölümcül cazibeli kadın kimliğinin beyaz perdede yer almasının önünü açmıştır. Bazı kaynaklarda bu karaktere örümcek kadın lakabı da verilmiştir (Keeseey, 2011, s. 11). Ayrıca 1960’lı yıllarda yaşanan kadın hareketleri ve cinsel devrimler de erkeklerin kadınlarla ilgili endişelerini körüklemiş, bu durum gerek Kara Film iklimine gerekse *femme fatale* tasvirlerine yansımıştır (Spice ve Hanson, 2013, s. 17-18). Bakımlı, cesur, çekici ve bir o kadar tehlikeli olan *femme fatale*, Kara Film’lerin nerdeyse olmazsa olmazı olarak ifade edilebilir. Amerika’daki alışılmış ahlak anlayışının dışına konumlanan *femme fatale*, bir erkeği gerek zekâsı gerekse güzelliğiyle baştan çıkartabilen ve onu birdenbire kahramandan kurbana dönüştürebilen cazibesıyla, erkeklerin bilinçdışı korkularının izdüşümü olarak filmlerde yer almıştır.

Femme fatale dışında, *femme vitale* karakteri de yine bu yapımlarda sık sık rastlanan kadın kimliklerinden biridir. *Femme Fatale*’in zıttı olarak konumlandırıldığını iddia etmenin olası olduğu *femme vitale* kadın kimliği, ataerkil uzantıların yarattığı ahlak ve cinsellik kalıp yargılarının taşıyıcısı olarak adeta bir tür iyilik perisidir. Burada erkek egemen düzenin yarattığı kadınlık stereotipleri temelde binlerce yıldır kadına dayatılan toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkili bir ifadedir. Kadınlığı erkeğin birkaç adım gerisinde konumlandırılan bu yaklaşım kendi içerisinde ahlak kavramı ile de örtüştürülmektedir. Bu noktada kadınlığa dayatılmış bu rollerin dışında hareket eden kadınlar toplumsal bağlamda klişe ahlak anlayışları ile ters düşebilmekte ve dolayısıyla öteki kadın kimliğine dönüşebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, *femme vitale*

çok yönlü işleviyle Kara Filmler'de önemli bir role sahiptir. Kötü yola düşen ya da düşmeye meyilli dedektife doğru yolu fısıldamaya çalışan, öte yandan da filmlerde özel alanın içine hapsolmuş kadınlık imajını pekiştiren halleriyle yer alan *femme vitale*, klişe kadın imajının güvencesi konumunda Kara Filmler'de görülebilmektedir (Onat, 2023, s. 20). Bir başka deyişle, sinematik anlatı erkek egemen düzenin uzantıları ile *femme vitale* üzerinden birleşmekte ve klişe kadın rolleri Kara Film üzerinden tekrardan üretilmekte ya da pekiştirilmektedir.

Kara Filmlerin erkek karakterleri de bu yapımlarda önemli yer tutmaktadır. Kara Filmlerin en belirgin kahramanları erkek dedektiflerdir. Ancak bu dedektifler alışlagelmiş kahraman özelliklerini göstermektense, suça bulaşmış ya da bir şekilde yozlaşmış toplumun etkisinden kaçamamış anti-kahramanlardır (Schmitz, 2020). Erkek dedektifler genelde uzun paltolar giyer, fötr şapka takarlar. Ahlakı çıkmazlar, kadercilik, toplumdan izole olma durumu bu erkeklerin genel özellikleri olarak nitelendirilebilir. Kara Filmler'in modern versiyonlarında ise karşılaşılan bir başka erkek karakter *homme fatal* olarak bilinen, *femme fatale*'in erkek versiyonu olarak filmlerde işlev gösteren eril karakterlerdir. Sıklıkla yakışıklı, kadınları kolaylıkla etkileyebilen, diğer yandan da çoğu kez suça bulaşmış bu tehlikeli karakterler, filmlerde kimi zaman bir seri katil olarak yer alırken, kimi zaman ise dedektifin karşısında bir tehdit unsuru olarak da filmlere eklenmektedir (Cohen, 1993, s. 112).

Kara Film'in Alt Türleri

Kara Filmler, modern ve postmodern sinema etkisi ile sürekli bir değişim ve dönüşüm geçirmiş, daha hibrit bir hal almış ve varlığına sinema atmosferinde kendine dair uzantılarıyla devam etmiştir. Bu noktada Neo-Noir ya da Yeni Kara Film, Kara Film sonrası en bilinen alt türlerin başında gelmektedir. Ayrıca Kara Filmler Tech-Noir, Horror-Noir, Western-Noir ve Noir Comedies türleriyle de Hollywood'un farkı janrlarında kendine yer edinmiştir. Christopher Orr (1997, s. 21-22) "*Genre Theory in the Context of Noir and Post-Noir Film*" isimli makalesinde Kara Film'in tanımlanması kadar kategorize edilmesinin de güç olduğundan bahsetmekte ve bu durumun hem izleyicilerin filmler ile kurduğu ilişkinin değişken olmasından, hem de filmlerin ortak noktaları olduğu kadar ayrıştıkları noktaların da bir hayli fazla olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Kara Film'in alt türlerini keskin çizgiler ile tanımlamak çok doğru olmasa da Kara Film'e dair janrların genel panoramasının çıkarabilmesi mümkün görünmektedir.

Bu noktada Neo-Noir yapımlar, Kara Film sonrası film evreninde kendine en çok yer edinen filmler olarak ifade edilebilir. 1958 yılından itibaren Kara Film döneminin bitip Neo-Noir yani yeni Kara Film döneminin kademeli olarak hayatımıza girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu süreçte yine Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasi ve kültürel değişimi, Yeni Kara Film'in şekillenmesinde etken olmuştur. J. F. Kennedy Suikasti, Watergate Skandalı, Martin Luther King'in öldürülmesi, Vietnam Savaşı, öğrenciler arasında hızlı büyüyen sol akımlar, savaş karşıtı oluşumlar, cinsel devrimler ve kadın hareketlerinin güçlenmesi, Neo-Noir yapımların da oluşumuna zemin hazırlamıştır (Özdemir, 2011, s. 218-219). Tüm bu olaylar umutsuzluk, korku ve tekensizlik duygusunun daha güçlü bir hal almasına neden olmuş, bu süreç ise sinemada kendini Yeni Kara Filmler ile göstermiştir.

Yeni Kara Film'in başlangıcı olarak birçok kaynakta Roman Polanski'nin *ChinaTown* (1974) isimli filmine rastlamak olasıdır. Neo-Noir, klasik Kara Filmler'e birçok açıdan benzemekle beraber, daha muğlak, şiddet ve cinsellik unsurlarını çok daha cesurca filmlere yediren yapımlardır. Dedektifler daha karamsar, *femme fatale* ise daha güçlüdür. Bölünmüş bellekler, geçmişin pişmanlıklarıyla yaşayan kimlikler, korkular, paranoyalar ve pek tabii ki ardı arkası kesilmeyen gizemli cinayetler ve seri katiller, Neo-Noir yapımların temel unsurları olarak ifade edilebilir (Erol, 2018, s. 84-85). Özellikle 1981 yılından sonra gerçekleştirilen yapımlar postmodernizmin yapı taşlarını belirgin şekilde içeren yapımlardır (Mayer ve

Mcdonnall, 2007, s. 107). Dolayısıyla Neo-Noir filmler noktasında birçok postmodern imge ya da bağlam görmek olasıdır.

Coen Kardeşler, William Fredkin, Brian De Palma, Mike Hodges, David Lynch, Michael Mann, Christopher Nolan gibi yönetmenlerin özellikle 1980-2000 yılları arasında birçok Neo-Noir yapımla izleyicinin karşısına çıktığı söylenebilir. Atası Kara Film'in dönemin değişen şartlarına uyum sağlamış hali olan ancak çok daha katmanlı, çetrefilli, karnavalesk, rahatsız edici ve gizemli olan Neo Noir filmlerin en bilinenlerinden bazıları *Blood Simple* (1984), *Manhunter* (1986), *Lost Highway* (1997), *Following* (1998) ve *Femme Fatale* (2002) olarak gösterilebilir (Keeseey, 2011).

Neo-Noir dışında, kovboy filmlerini etkisi altına alan ve gizemli yalnız kovboylara yönelik bağlamlar geliştiren Western Noir'ler ön plana çıkmaktadır. Kara Film'i Western'in standartları ile harmanlayan bu tarz, 1960'lı yıllara kadar birçok filmde kendine yer edinmiştir (Meuel, 2015, s. 7). Buna ek olarak, korku filmleri, bilim kurgu yapımlar hatta komedi filmleri daha melez biçimlerle Kara Film'e dair birçok özelliği barındıracak şekilde beyaz perdede kendine yer edinmiştir. Bu noktada, Kara Film, yarattığı çok yönlü sinematik uzantılar sayesinde birçok janrın çok yönlülüğünü arttırmış, sinematik bakış açılarını zenginleştirmiştir. Kara Film'in bu çok uzantılı ve katmanlı anlayışı, Amerika'nın sınırlarının aşılmasına da olanak sağlamış, birçok farklı ülke sinemasında Kara Film özellikleri bünyesinde barındıran yapımlar görülebilmektedir.

Türk Sinemasında Kara Film

Kara Film, daha önce de ifade edildiği üzere, Amerikan bağlamlar barındıran bir tarz olarak sinema dünyasında kendine yer edinmiş olsa da kısa süre içerisinde birçok ülkenin film ikliminde dolaylı olarak da olsa kendine yer edinmiştir. Bu durumun tematik açıdan Kara Film'in insanlığa dair evrensel perspektifler barındırmasından kaynaklandığını iddia etmek yanlış olmayacaktır (Kemp, 2014, s. 171). Söz konusu Türk Sineması olduğunda da Kara Film'e dair izler bulmanın mümkün olduğu söylenebilir. Ancak Türk Sineması'nın teknik açıdan Kara Film'in sinematografisine çok uygun olmadığı, bu nedenle Yeşilçam ve Yeni Türk Sineması'nın Kara Film'e kara mizah temasını eklediği ve böylece daha lokal ve melez bir yapı oluşturduğunu ifade etmek mümkündür (Yücel, 2019, s. 54).

Amerika'da Kara Film'in oluşumuna neden olan faktörlerin benzerleri ülkemiz için de geçerlidir. Özellikle 1990 sonrası ülkemizde yaşanan sosyo-kültürel ve politik dönüşümler sinema açısından da etkili olmuş, bu durum Türk Sineması ve Kara Film bağıntısının oluşumunda güçlü bir etken olmuştur. 80 Darbesi, sonrasında artan suç olayları, göç ve terör sinemamıza karamsar ve melankolik bir yapı kazandırmıştır. Dolayısıyla 1990 sonrası Türk yeraltı filmleri, tema açısından, suç ve dedektif hikâyelerini kendine temel almış, karakterlerin büyük kısmı illegal rollerle tasvir edilmiş, köhne yerler ve karanlık sokaklar filmlerin en belirgin mekânları olarak filmlere eklenmiş ve sinematografik yapılanmalar filmlerin atmosferine uygun şekilde loş bir aydınlatma ile ve buna uygun ses, dekor, kostüm ve çekim tasarımlarıyla oluşturulmuştur. (Kula, 2018, s. 6).

Ancak belirtmelidir ki Türk Sineması dedektiflik hikâyeleri konusunda hiçbir zaman Amerikan Sineması kadar güçlü bir edebi temele dayandırılmamıştır (Scognamillo, 2003, s. 354-355). Kara Filmler sıklıkla polisiye yapımlar olarak yeraltının karanlığını kendine merkez almaktadır. Bu noktada ülkemizde de polisiye filmler melodrama, kara mizah ve suç üçgeninde şekillendirilmektedir. Her ne kadar ülkemizde polislik ve dedektiflik, hukuk ve devlet ilişkisinden dolayı kutsal temalar olarak görülse de özellikle 2000'li yıllardan sonra bu kavram da kendi içerisinde esnetilmiştir (Elmacı, 2017, s. 274). Özellikle dijital mecraların varlığı, toplumsal kabullerin dışında tasvirlere alan açmış, dolayısıyla geçmişte dokunulmaz kabul edilen bazı yargılar, kimlikler ya da inançlar daha saldırgan bir biçimde ele alınabilmektedir.

Türk Sinemasında Kara Film örnekliklerine bakıldığında, çoğu filmin melez yapılanmalar barındırdığı, Neo-Noir uzantıların daha belirgin olduğu iddia edilebilir. Türk Sinemasında Kara Film ya da Yeni Kara Film tonuna yönelik yapımlarda benzer yönetmenlerle karşılaşmak olasıdır. Kara Film'e öykünen, bu tonu filmlerinin yapısına, anlatısına, sinematografisine ekleyen Nuri Bilge Ceylan, Zeki Demirkubuz, Onur Ünlü, Tayfun Pirselimoglu gibi yönetmenler, bir yandan auteur stillerini filmlerine yansıtırlken, öte yandan farklı kültürlerin anlatılarını da kendi yerel dilleriyle harmanlamaktadır (Yücel, 2019, s. 57-59).

Yeşim Ustaoglu'nun *İz* (1994), Taylan Kardeşler'e ait *Vavien* (2009), Zeki Demirkubuz'un *Yeraltı* (2012), Nuri Bilge Ceylan'ın *Bir Zamanlar Anadolu'da* (2011), Onur Ünlü'nün *Sen Aydınlatırsın Geceyi* (2013) filmleri bazı özellikleri ile Kara Film'e dair özellikler barındıran en belirgin Türk filmleridir (Yücel, 2019, s. 49). Bu yapımlar bazen Kara Film'in anlatı dilini, bazen sinematografik yapısını, bazen karakterlerin dönüşümünü kendilerine temel alırken, bu yapımların en net ortak yanları umutsuzluk, sıkışmışlık, kaybolmuşluk duygularının Kara Film tonuna uygun şekilde ele alınıyor olmasıdır.

Dijital Medya ve Dizi Sektörüne Dair

Küreselleşme ve siber iletişim araçlarının hayatlarımıza girmesi, kitle iletişim araçları ile ilgili de dönüşümü beraberinde getirmiş ve klasik iletişim araçları ve medya çıktıları belirgin bir değişim yaşamıştır. Bu noktada dijital medya kavramının şemsiye bir terim olarak kullanılmasının yanı sıra, geleneksel medya biçimlerinin sayısal teknolojiyle bütünleşmiş hale gelmesi sonucu oluştuğu düşüncesi yaygındır. Dahası dijital medya temelde arayüz, etkileşimlilik ve dijital kodlar üzerine kurulu bir yapı olarak da ele alınmaktadır (Dewdney ve Ride, 2014, s. 18). Richard Roger ise (akt. Geray, s. 18-19) etkileşim, kitlesizleştirme ve eş zamansızlık kavramları ile dijital medyanın belirgin özelliklerini sınıflandırmıştır. Kimi kaynaklarda Yeni Medya olarak da tanımlanan ve sosyal medyayı da içine alacak şekilde yorumlanan dijital medya araçları, izleyiciyi ya da kullanıcıyı da dönüştürmüştür (Çizmeçi Ümit, 2022, s. 177). Dijitalleşme ile daha katılımcı ve öznel bir izleyici deneyimi mümkün olabilmıştır.

Analogdan dijitalle geçiş sürecinde film yapım süreçlerinin de büyük ölçüde değişikliğe uğradığını iddia etmek mümkündür. Filmlerin üretim aşamaları, dağıtım süreçleri ve izleyici ile buluşma biçimleri bu dijital devrim ile belirgin ölçüde dönüşmüştür. (Ebelebe, 2017, s. 468). Bu durum Kara Film'in de dijitalle aktarılması sürecinde bazı farklılıklar yaratmış, özel efektlerin kullanımı kolaylaşmış, interaktif ara yüzler sayesinde Kara Filmler'in hikaye örgüsüne izleyiciler de eşlik edebilmeye başlamış, Kara Film online film platformları aracılığıyla çok daha fazla izleyici ile buluşabilme imkanına sahip olmuştur. Buna ek olarak, film kurgusu, ses tasarımı ve miksaj süreçleri dijitalleşme ile büyük ölçüde gelişmiş ve değişikliğe uğramıştır (Vidavkovic ve Zigo, 2023, s. 98). Bu durum, yakın dönem çekilen modern Kara Film örneklerinin prodüksiyon aşamalarını da daha kolay hale getirmiştir. Öte yandan dijital dönem, Kara Film'in daha gözlemlenebilir bir hal almasını da mümkün kılmış, bu durum Kara Film'e ait özelliklerin başka yapımlara da taşınabilmesini hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır.

Bu noktada dijital medyanın bir diğer etkisi de medyalararasılığı mümkün hale getirmiş olmasıdır. Dijitalleşen medya çıktıları salt sinema evreniyle de sınırlı kalmayan bir etki yaratmış ve dijital oyunlar da dijitalleşmeden payını almıştır. Birçok dijital oyunun sinema filmi çekilmiştir. Bu süreçlerde ise oyunun karakterine uygun şekilde sinema janrlarından ya da tonlarından beslenilmiştir. Örneğin Kara Film dijital evrende Kara Oyun olarak kendine yer bulmuş ve birçok oyunun atmosferi Kara Film atmosferine uygun şekilde tasarlanmıştır. Örneğin Max Payne ve Grim Fandango bu açıdan önemli iki oyun olarak gösterilebilir (Erbaş, 2018, s. 99). Bu oyunlar Kara Film etkisini, sinema ve edebiyattan etkilenerek dijital evrene

taşımalarıyla medyalararasılık noktasında mühim örnekler olarak görülmektedir. Buna ek olarak, dijital mecralara taşınan diğer sanat dalları üzerinde de Kara Film ya da Yeni Kara Film ile alakalı göndermeler bulmak mümkündür. Skeor sanat olarak da bilinen ve dijital illüstrasyonlardan oluşan yaklaşım birçok açıdan Neo-Noir olarak bilinen Yeni Kara Film'in özelliklerini barındırmaktadır. Bu hususta dijitalleşme kendi içerisinde farklı mecraların hibrit çıktılar hale gelmesini çok daha alternatif bir noktaya taşıyabilmiştir (Block, 2008, s. 44).

Günümüz yeni medya evreninde geleneksel medya araçları giderek dönüşmekte ve dijital medya, iletişim alışkanlıklarımızı hızla değiştirmektedir. Bu noktada sinema endüstrisinin değişen dinamikler içerisinde dönüşmesi dijital mecraların da etkisiyle çok daha güçlü bir şekilde gerçekleşmiştir (Güngör, 2018, s. 397). Özellikle avant-garde yapımlara, alternatif anlatılara ya da muhalif söylemlere dijital platformlarda daha fazla alan ayrılması, sinema ve dizi sektörünü de bu mecralarda daha güçlü ve görünür kılmış, ticari kaygılar da bu durumu körüklemiştir (Çağıl ve Masdar Kara, 2019, s. 11). Bir başka deyişle, sinema ve dizi sektörü geleneksel medyanın hegemonik uzantıları dışında da bir hareket alanı kazanmış, bu durum çok yönlü filmlerin ya da dizilerin çekilebilmesini mümkün hale getirebilmiştir.

Küreselleşme, kültürel etkileşim ve ekonomik gelişmeler, dijital platformların ulusal ve uluslararası ölçüde hızla yayılması ile sonuçlanmış, bu durum internet yayıncılığının önünü açarak dizi sektörüne yeni bir soluk getirmiştir (Oduncu ve Karaduman, 2021, s. 79). Bu durum melezleşmenin önünü açmış, türler arası geçişler artmış ve janrlar noktasında çeşitlilik gözle görülür ölçüde artış göstermiştir (Apaydın, 2023, s. 3). Dolayısıyla polisiye bir gerilim yapımında komedi unsurları görülebildiği gibi, bir komedi filminde de dönem dönem başka türlerin özelliklerinden faydalandığı rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.

Dijital platformlar her ne kadar daha özgürlükçü bir alan oluşturarak sinema ve dizi endüstrisini dönüştürmüş olsa da yine de geçmişin sinematik anlatıları, ikonografik uzantıları ve izleyici alışkanlıkları dijitalde de kendine yer edinmeye devam etmiştir. Dolayısıyla dijital yapılanmaların, geçmişten bir kopuştan ziyade, geçmişle şimdinin arasında daha esnek anlatılara yönelik bir katalizör vazifesi gördüğünü iddia etmek mümkündür. Bu noktada neredeyse dünya sinemasının tamamını etkisini altına alan bir ton olan Kara Film, yeni medya içerisinde salt nostaljik bir uzantı olarak değil, geçmişin enerjisini şimdinin teknolojik imkanları ile birleştiren bir yapı olarak karşımıza tekrar çıkmaktadır. Her ne kadar Kara Film ya da Neo-Noir filmler tarihsel açıdan kategorilendirilerek literatürde kendine yer edinmiş olsa da dijital medyanın çok sesli evreninde bu tona ait alt anlatıların tekrardan yükselişe geçtiği dizi ya da filmler görmenin olası olduğu iddia edilebilir.

Bu bağlamda özellikle ülkemizde bulunan dijital platformlar geleneksel televizyon dizilerinin bir nebze de olsa dışına çıkabilmiş, cinsellik, şiddet, ölüm ve tehlike unsurlarını daha güçlü şekilde dizi evreninde yansıtabilmiştir. Bunu yaparken hem günümüz temalarından beslenilmiş hem de eskinin anlatıları şimdi ile birleştirilmiştir. Özellikle *Blutv*, *Gain* ya da *Exxen* gibi Türk dizilerine daha fazla yer veren platformlarda, bahsi geçen argümana dair izlerin olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu doğrultuda *Bozkır* ve *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç. Hikâyesi* isimli iki Türk dizisinin konusu, olay örgüsü, karakterleri ve genel bakış açılarıyla Kara Film'e dair birçok iz barındırdığı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada Nitel Araştırma Yöntemleri içerisinde kabul edilen betimsel analiz yönteminden faydalanılmış, bu doğrultuda belirlenen temalar belirli kategoriler aracılığıyla incelenmiştir. Betimsel analiz verilerin belirli bir mantıklı sıraya dizilerek kategorilendirilmesi, özetlenmesi ve yorumlanması ile gerçekleştirilir. Bu noktada betimsel analiz için önce konu ile alakalı bir çerçeve oluşturulur, ardından tematik yaklaşıma göre veriler ele alınır ya da işlenir.

Bu adımların sonrasında ise bulgular belirli bir sıra dâhilinde ele alınır ve sonrasında veriler incelemeye tabi tutulur (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Böylece ilgili çalışmayı okuyan okuyuculara yazar tarafından özetlenmiş, sınıflandırılmış ve yorumlanmış bir çıktı sağlanır.

BULGULAR VE ANALİZ

Dijitalde Kara Film: *Bozkır* ve *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç. Hikâyesi* Dizilerinin Anlatı/Konu, Sinematografi/Mekân ve Karakter Analizleri

Bu bölümde bahsi geçen dizilerin Kara Film ile olan ilişkisine dair bir perspektif ortaya konması amaçlanmış, bu doğrultuda dizideki ana konular, sinematografi, mekân ve zaman kavramları bağlamında dizilerdeki ana karakterleri de içine alacak şekilde ve kategoriler halinde Kara Film'i kendine esas alacak şekilde incelenmiştir. Bu noktada her iki dizinin de ilk sezonlarının ilk ve ikinci bölümleri değerlendirme için belirlenmiş ve tüm analizler bu bölümlerle sınırlandırılmıştır.

Bozkır Dizisinde Kara Film'in İzleri (Birinci Sezon: Birinci ve İkinci Bölüm Analizi)

Görsel 1: *Bozkır* Birinci Sezon Dizi Afişi

Bozkır isimli dizi 2018 yılında ARC Yapım tarafından hazırlanmış ve Blutv ekranlarında izleyici ile buluşmuş, senaryosu ise Levent Cantek tarafından kaleme alınmış bir detektif öyküsü olarak adlandırılabilir. Birinci sezonuna gösterilen büyük ilginin ardından ikinci sezonu da tamamlanan ve gösterime giren *Bozkır*'ın günümüzde üçüncü sezon çalışmaları devam etmektedir. Birinci sezonun yönetmenliğini Bahadır Yiğit, ikinci sezonun yönetmenliğini ise Levent Cantek ve Şahin Altuğ gerçekleştirmiştir. Birinci sezonu 10, ikinci sezonu ise 8 bölümden oluşan *Bozkır* dizisi, Anadolu'nun çorak topraklarında başkomiserlik yapan Seyfi ve mesleğe yeni başlamış polis Nuri Pamir'in etrafında dönen çok yönlü bir dizi olarak dikkat çekici detaylara sahip bir yapım olarak nitelendirilebilir. Dizinin başrollerinde Yiğit Özşener (Seyfi), Ekin Koç (Nuri Pamir), Nur Fettahoğlu (Dilara), Altan Erkekli (Abbas) ve Merve Çağiran (Nihal) gibi ünlü oyuncular yer almaktadır.

Dizinin ilk sezonu *Bozkır*'a yeni atanmış ve eşi ile boşanma aşamasında olan Seyfi Başkomiser'in hayatına odaklanarak başlamaktadır. Her bölümü yaklaşık 58 dakika süren *Bozkır*, ilk sezonunda çocuk istismarı, toplumsal yozlaşma, eşcinsellik, hegemonik ilişkilerin keşmekeşliği gibi temalara değinerek cesur bağlamlar geliştiren bir yapım olarak dijital dizi endüstrisine eklemlenmektedir. Öte yandan birinci sezon doğrudan ardıl cinayet hikâyelerine odaklanmakta ve Seyfi Başkomiser bu ölümlerin izini sürerken esrarengiz ilişkilere, çarpık bağlantılara ve karmaşık olay örgülerine maruz kalarak kendi içerisinde dönem dönem kayboluşlar ve tereddütler yaşamaktadır. Partneri Nuri Pamir ile cinayetleri araştırırken bir yandan da içine girmiş oldukları çürümüş düzene ayak uydurup uydurmamak konusunda büyük

gelgitler yaşayan Seyfi Başkomiser, dizi boyunca birçok sırrın aydınlanmasında önemli rol oynamaktadır.

Bozkır, gerek sinematik bakış açısı, gerek olay örgüsü gerekse karakterlerin ele alınış şekliyle özellikle ilk sezonunda Kara Film'e dair birçok iz barındırmaktadır. Dizinin bu yönünün daha detaylı anlaşılabilmesi adına ilgili yapımla belirli kategoriler dâhilinde incelenerek kapsamlı şekilde analiz edilmiş ve *Bozkır* özelinde Kara Film'e dair bir perspektif ortaya çıkartılmıştır.

Konu Analizi

Bozkır konusu ve anlatım şekli ile alışılmış polisiye öykülerin dışında yer alan, öte yandan da yarattığı gizemli ve melankolik atmosferi ile Kara Film'e göz kırpan bir yapımla ifade edilebilir. Dizinin ilk sezon ilk bölümü, şehirde bir çocuğun cinayet haberi ile başlamaktadır. Başkomiser Seyfi ve onun çaylak partneri Nuri Pamir, hemen bu olaya odaklanır ve ardından tüm oklar şehrin en zengin adamı Abbas Bey ve onun güzel, alımlı ve baştan çıkarıcı kızı Dilara'yı işaret etmeye başlar. Seyfi ve Nuri Pamir, yaşanan bu cinayetler ile ilgili Abbas Bey ile görüşür ve Abbas Bey konu ile ilgisi olmadığını dile getirir. Abbas Bey'in siyasi olarak da güçlü bir figür olması, Seyfi ve ekibini olayları sorgulaması noktasında yavaşlatmaktadır. Hatta şehrin emniyet müdürü ve Abbas Bey'in iç içe geçmiş hegemonik çıkar ilişkileri bu durumu çok daha zor ve karmaşık bir hale getirmektedir. Dolayısıyla, Kara Filmler'in birçoğunda ele alınan toplumsal çürüme ve ilişki ağlarının keşmekeşliği bu dizi içerisinde de net şekilde görülebilmektedir.

Kara Filmler sıklıkla sosyolojik açıdan tükenmiş toplumların karanlıkta kalan öykülerini detaylandırmaya eğilimlidir (Orr, 1997, s. 20). Bu noktada dizide tecavüze uğrayan ya da istismar edilen çocuklara yönelik göndermeler de yine toplumsal yozlaşmaya dair diğer işaretler olarak yorumlanabilir. Çoğu Kara Filmde şiirsel bir anlatım tercih edilir ve diyaloglar da genelde buna göre tasarlanır (Naremore, 2008, s. 35). *Bozkır*'da da özellikle Seyfi ve Nuri Pamir arasındaki diyaloglar oldukça derin ve çok yönlü bağlamlar barındırmaktadır. Buna ek olarak, Kara Film'e ait filmlerde gerek kadın gerekse erkek karakterlerin sıklıkla sigara içtiğini ya da alkol kullandığını gözlemlemek mümkündür. İlgili yapımda da Seyfi Başkomiser'in sigarasını elinden hiç düşürmediğini, dizinin *femefatale* karakteri Dilara'nın ise çoğu sahnede sigara ve içki içerken betimlendiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Kara Filmler içerisinde ayrılık, aldatılma, ihanet yaygın temalardır. Bu dizide de Seyfi Başkomiser eşinden boşanmak üzeredir. Nuri Pamir'in yeni tanıştığı genç kadın Nihal'in ise dizinin ilerleyen bölümlerinde evli olduğu ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla ilişki ağları açısından da umutsuzluk, hayal kırıklığı ve paranoya bu dizinin konusu içerisinde net şekilde görülebilmektedir.

Dizi genel anlatısı itibarıyla daha ilk dakikadan itibaren Kara Film'e dair izler barındırmaktadır. Dizi anlatısı içerisinde klasik bir giriş gelişme sonuç barındırmamakta, dönem dönem dizinin içerisinde yer alan flashbackler, postmodern sinemaya dair izler ve gizemli atmosfer, *Bozkır*'ın Kara Film ile olan bağıntısını ortaya koymaktadır. Bunlara ek olarak, Kara Filmler sıklıkla sonunu açık etmeyen karışık ve çok katmanlı senaryolarla ön plana çıkan yapımlardır. *Bozkır* dizisi de daha ilk bölümünden itibaren saf bir gizem ile tasvir edilen olaylar silsilesine odaklanmaktadır. Birinci sezonun ilk iki bölümü de benzer bir finalle sonuçlanmakta, cinayetlere dair küçük ipuçları verilse de gizemin beslenmesi adına olaylar hep karanlıkta bırakılmaktadır. Görüldüğü üzere, *Bozkır*, Kara Film'e dair uzantılar noktasında hibrit bir yapımla olsa da ilgili dizinin konu ve anlatı noktasında Kara Film'e öykündüğünü iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Tüm bu benzerlikler ve Kara Film ile uyumlu ilerleyen anlatının yanı sıra, Kara Film'den ayrılan ve bu diziyi nev-i şahsına münhasır hale getiren kavramlar olduğunu da iddia etmek mümkündür. Öncelikle konu itibarı ile ilgili dizi gücünü Anadolu'ya dair uzantılardan

almaktadır. Ayrıca dizinin ilk sezonun odaklandığı cinayet silsilesi birçok açıdan toplumsal travmalara dair izler barındırmaktadır. İlgili yapıım konu itibarıyla bir yandan eşcinsellik ile toplumsal yargılara ve genel kanılara değinirken öte yandan pedofili ile ilgili de birçok sahnenin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, *Bozkır* Kara Film'den esinlendiği kadar lokal uzantılardan da beslenmektedir.

Sinematografi ve Lokasyon Analizi

Dizinin iki sezonu da farklı yönetmenler tarafından yönetildiği için, özellikle birinci ve ikinci sezon arasında sinematografik açıdan belirgin bir farklılık olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, Kara Film'e olan uygunluğu sebebiyle ilgili yapıımın birinci sezonu tercih edilmiştir. *Bozkır* dizisi, genel anlamda loş bir aydınlatma kullanmakta, sert kontrastlar ve aydınlatma teknikleri, özellikle dizinin ilk iki bölümünde görülmektedir. Dizinin cinayet ile ilgili sahnelerinde katil kimliğinin gizemli hale getirilmesi noktasında uygulanan bu gölgelendirme teknikleri, yarattığı esrarengiz atmosfer ile Kara Film'e dair referanslar barındırmaktadır. Dizinin müzik tasarımı yarattığı gergin hava ile anlatımı derinleştirmektedir. Buna ek olarak, oyuncuların kostüm tasarımı gerçekçi bir şekilde oluşturulmuş, dizi set yerine gerçek ortamlarda çekilmiştir. Bu yönüyle de *Bozkır*, Kara Film'e dair benzerlikler göstermektedir.

Kara Filmler sıklıkla Amerika'daki büyük kentlerin arka sokaklarında geçen yapıımlardır. Hatta çoğu filmde San Francisco, Los Angeles, New York gibi kentler sıklıkla çekim süreçlerinde tercih edilmektedir. Hatta New York Noir adında bir alt tür olduğunu iddia eden çalışmalar dahi bulunmaktadır. *Bozkır* dizisi ise bu noktada Anadolu'nun çorak topraklarında, ismi bilinmeyen küçük bir kentte geçmektedir. Bu noktada çekim lokasyonu açısından bakıldığında, kentsel bağlamda *Bozkır* dizisi Kara Film'den ayrıışmaktadır. Ancak dizi içerisindeki cinayet lokasyonları, karakol sahneleri ve diyalogların sunumu Kara Film ile örtüşmektedir.

Bozkır, dijital bir platformda yayınlanmanın verdiği avantajla Kara Film'in birçok özelliğini içine alabilmiş bir dedektif hikâyesi olmaya başarabilmiştir. Ancak dizinin yerel motifler barındırması ve Kara Film'e dair bazı özellikleri kendi bağlamına yedirerek izleyiciye sunması ilgili yapıımı kendi içerisinde özgün kılmaktadır.

Karakter Analizi

Bozkır, oyunculuk performanslarıyla ön plana çıkan bir yapıım olmanın yanı sıra, dizi içerisindeki karakterlerin başat özellikleri ile de Kara Film'e göz kırpmaktadır. Dizinin en belirgin erkek karakteri olan Seyfi Başkomiser arada kalmış bir kahraman olarak dizide yer almaktadır. Kara Filmlerde dedektifler genelde anti-kahraman özellikler gösterirken, Seyfi ise bu konuda daha hibrit bir kimlik ile görülmektedir. Seyfi hata yapan, travmaları ile sürekli yüzleşmek zorunda kalan, adaleti temsil etmenin yanında çürümüş hegemonik ilişkiler ağıyla da inorganik bağıntılar kurmak zorunda kalan bir dedektiftir. Öte yandan eşiyle yaşadığı sorunlu evlilik, dizinin ilk iki bölümünde onu sürekli olarak mutsuz ve umutsuz bir birey olarak tasvir edilmesine neden olmaktadır. Diğer yandan dizinin *femina fatale* özellikler gösteren kadın karakteri Dilara ile yakınlaşması da Seyfi'nin odak noktasının bozulmasına neden olmuş ve bu durum onun hata yapmasına neden olmuştur. Bu açılardan bakıldığında, Seyfi birçok açıdan Kara Film ya da Yeni Kara Film'de görülen erkek dedektif özellikleriyle dizinin en güçlü karakteri olarak ifade edilebilir. Nuri Pamir de tıpkı Seyfi Başkomiser gibi *Bozkır*'da yaşanan cinayetin üzerine giderken birçok karmaşık ilişki ağının içerisinde kendini bulmaktadır. Bu noktada dizinin ikinci dedektif karakteri de Seyfi Başkomiser ile benzer özellikler göstermesi ile Kara Film'deki erkek dedektif karakterler noktasında bir bağlantıya sahiptir.

Dizinin en önemli kadın karakteri daha önce de ifade edildiği üzere Dilara'dır. Abbas Bey'in yurt dışında okumuş, bakımlı, çekici, havalı ve şımarık kızı Dilara, öte yandan Abbas Bey'in kirli işlerine de dolaylı olarak bulaşmış, Bozkır'da yaşanan cinayetler ile ilgili ise bazı şüpheleri üzerine çekmiştir. Özellikle cinayet soruşturmaları esnasında Seyfi'yi güzelliğiyle ve zekâsıyla baştan çıkartan Dilara, dizide *femme fatale* kadın kimliğinin en güçlü temsilcisi olarak yer almaktadır. Dizinin *homme fatal* özellikler gösteren adamı ise Abbas Bey'dir. Abbas Bey mevki ve güç sahibi zengin bir iş adamıdır. Ancak Bozkır'da yaşanan çocuk cinayetlerinden sonra tüm oklar onu göstermektedir. Buna rağmen bu suçlamaları reddeden Abbas Bey'in Kara Filmler'de sıklıkla rastlanan kötü karakter olarak dizide yer aldığını ifade etmek mümkündür. *Homme fatal* sıklıkla cazibesıyla kadınları tuzağına düşüren erkekleri tanımlarken kullanılır ve Neo-Noir (American Psycho-2000) yapımlarda bu karaktere rastlamak oldukça olasıdır. Abbas Bey bu noktada küçük erkek çocuklara ilgi duyan, onları cinsel anlamda istismar eden bir karakter olarak dizide alternatif bir kötü adam kimliği çizmektedir. Dolayısıyla karakterler tasarımı noktasında Abbas Bey melez bir kimlik olarak dizinin merkezine konumlanmaktadır.

Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç. Hikâyesi Dizisinde Kara Film'in İzleri (Birinci Sezon: Birinci ve İkinci Bölüm Analizi)

Görsel 2: *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç. Hikâyesi* Birinci Sezon Dizi Afışı

Behzat Ç. Bir Ankara Polisiyesi ismiyle 2010-2013 yıllarında Star TV, 2019 yılında ise BluTV aracılığıyla hayatımıza giren Behzat Ç. dizisi, Emrah Serbes'e ait bir romandan esinlenmiş ve yine Emrah Serbes tarafından kaleme alınmış bir polisiye macera yapımıdır. Hem televizyonda hem de dijital mecrada kendine yer edinen *Behzat Ç. Bir Ankara Polisiyesi* 4 sezon sürmüştür. Başrollerde Behzat Ç. karakteriyle Erdal Beşikçioğlu, Hayalet rolüyle İnanç Konukçu, Akbaba rolüyle Berkan Şal, Ercüment Özer karakteriyle Nejat İşler, Savcı Esra rolüyle Canan Ergüder, Şule rolüyle ise Ayça Eren yer almaktadır. Toplamda 105 bölümden oluşan bu yapımın yönetmenlik koltuğunda ise Serdar Akar, Mustafa Altıoklar, Sadullah Şentürk gibi ünlü isimler oturmuştur. Behzat Ç. karakteri ülkemizde çok fazla ilgi görmüş, bu nedenle *Behzat Ç.: Seni Kalbime Gömdüm* (2011) ve *Behzat Ç.: Ankara Yanıyor* (2013) ismiyle de iki uzun metrajlı film olarak da beyaz perdede kendine yer edinmiştir.

Behzat Ç. Bir Ankara Polisiyesi, büyük bölümü Ankara'da çekilen bir yapımdır. Behzat Ç.'nin kızının ölümü ile başlayan dizi, Behzat'ın bu travması çerçevesinde hareket etmekte, öte yandan hemen her bölümde işlenen yeni suçlar, dizinin genel akışını oluşturmaktadır. Behzat'ın kızının ölümünün bir intihar vakası olmadığı ortaya çıktığında ise dizi akışı çok daha karmaşık bir hale dönüşmekte ve klasik bir detektif hikâyesi olmaktan çıkıp çok yönlü bir intikam öyküsüne dönüşmektedir. Hem toplumsal olaylara değinen Behzat Ç. öte yandan ülke gündemindeki ideolojik uzantılara da göndermeler yapan bir yapımdır. Bu durum dizinin anaakım medyada daha fazla yer alamamasına da dolaylı da olsa sebebiyet vermiştir. Behzat Ç. içerisindeki çok yönlü anlatı, yan karakterlerin güçlü sunumu, olay örgüsünün genel izleyici

kitlesine hitap etmesi ve dizi içerisinde ustalıklı serpiştirilen mizah ve aşk teması nedeniyle çok büyük kitlelere hitap edebilmiştir. Aykırı davranışları, sorunlu kişiliği, saldırgan tavırları, argo cümleleri ile ön plana çıkan Behzat Başkomiser, ekip arkadaşları Hayalet ve Akbaba ile beraber birçok mecrada fenomen karakterler olmuşlardır. Dizinin sürükleyici bir içeriğe sahip olması dışında çok katmanlı atmosferi bu yapıyı birçok diziden ayıştırmaktadır.

Dizinin 2019 yılında son bulmasından sonra Behzat Ç. takipçileri sosyal medyada bu duruma oldukça büyük tepki göstermiş, bu reaksiyon ise meyvelerini vermiş ve Behzat Ç. karakteri 2022 yılında bu defa *Çekiç ve Gül: Behzat Ç.* isimli yeni dizi serisiyle kendine Blutr ekranında yeniden yer bulmuştur. Yönetmenliğini Devrim Yalçın'ın gerçekleştirdiği *Çekiç ve Gül* serisinin ilk sezonu toplamda 8 bölümden oluşmaktadır. Dizinin senaryosu Emrah Serbes'in *Çekiç ve Gül* isimli romanından esinlenmiştir. Dizinin başrollerinde yine tanıdık isimleri görmek mümkündür. Behzat Ç. (Erdal Bekikçioğlu), Akbaba (Berkan Şal), Hayalet (İnanç Konukçu), Yücel Demirdelen (Mehmet Ali Nuroğlu), Engin Demirdelen (Esra Ronabar), Şule (Ayça Eren) ve Memduh Başgan (Güven Kıraç) isimleri dizinin olay örgüsü içinde en çok öne çıkan karakterleri olarak ifade edilebilir. *Çekiç ve Gül* serisi gerek konusu, gerek anlatısı, gerekse sinematografik yapısı ve karakterleriyle, Kara Film'e dair birçok iz barındırmakta, dijital mecraların olanakları ile de çok daha zengin bir anlatı ortaya çıkabilmektedir. Bu noktada bu durumun daha detaylı şekilde anlaşılabilmesi adına ilgili yapının ilk iki bölümü detaylıca irdelenmiştir.

Konu Analizi

Çekiç ve Gül: Behzat Ç., ilk sezonunda yaratılan olay örgüsü Kara Film'de sıklıkla görülen toplumsal yozlaşma, paranoya, korku, endişe ve illegal ilişkiler ağıyla uyumlu ilerlemektedir. Dizinin ilk iki bölümünde canice işlenen ve sonrasında yakılarak gömülen cesetlerle karşılaşılır. Bu noktada, polis teşkilatının bir bölümünün zengin Demirdelen ailesi ile organik ilişkiler içerisinde olduğu, dolayısıyla cinayetlerin üstünün örtüldüğü anlaşılmaktadır. Bu süreçte tüm bu yasa dışı olay örgüsünün içinde kalan Behzat ve ekibi ise bir yandan cinayetlerin sırrını çözmeye çalışmakta öte yandan ise kendi çıkmazlarından kurtulmaya çalışmaktadır. Dizinin konusu ilk iki bölümde tamamen cinayetlere ve bu cinayetlerin katillerine dair soru işaretlerine, bilinmezlere ve karmaşıklığa odaklanmaktadır. Akbaba ve Hayalet karakterleri de bu mistik atmosfer içinde Behzat ile sürüklenmekte ve cinayetlere dair sırları aydınlatmaya çalışmaktadır.

Dizi içerisinde ihanet, kayıp ve melankoli eski seriler de olduğu gibi yine en belirgin temalar olarak nitelendirilebilir. Özellikle Behzat Ç. ve ekibi arasındaki diyaloglarda bu duruma katkıda bulunmakta, Akbaba ve Hayalet'in eski sezonlara oranla yaşama dair çok daha umutsuz oldukları gözlemlenmektedir. *Çekiç ve Gül* serisinin özellikle ilk iki bölümünde Behzat ve ekibinin sürekli sigara içtiği ya da alkol kullandığı farkedilmektedir. Buna ek olarak, Behzat Ç. bu yeni seride bu sefer de kaybettiği eşi Esra'nın travması ile gelgitli bir ruh haline bürünmüştür. Daha önce kızı Berna'nın cinayeti ve cinayetin ardında diğer kızı Şule'nin yer almasıyla dünyası yıkılan Behzat, bu seride ise yakın dostlarından biri olan polis arkadaşlarından birini kaybederek büyük bir üzüntü yaşamaktadır. Dolayısıyla dizi içerisinde Türk Kara Filmlerinde görmeye alışık olduğumuz kara mizah sahneleri barındırıyor olsa da genel itibarıyla mutsuzluktan beslenen bir konuya sahiptir.

Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç Hikayesi., anlatısı itibarıyla geçmiş dönem Behzat Ç. hikayelerine benzemekle birlikte, ele alınan konuların işleniş şekli çok daha cesur bir yapı barındırmaktadır. *Behzat Ç.: Bir Ankara Polisiyesi* sürecinde olay örgüsü klasik bağlamlarla şekillendirilmiş şekilde izleyici ile buluşmaktaydı. Ancak bu yeni seride anlatının postmodern uzantılar taşıdığını, dizinin flashbackler ile zaman kavramını esnettiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Olay tasarımları noktasında ise *Çekiç ve Gül* serisi hem Klasik Kara Film hem

de Yeni Kara Film esintileri barındırmaktadır. Bir suç ve gizem yapımı olan Çekiç ve Gül, hard-boiled edebiyatından da hatırlanan maskülen atmosferi dizi atmosferine taşımakta, erkek karakterler bu doğrultuda geliştirilmektedir.

İlgili yapım dijital mecrada yer alması nedeniyle Kara Film'in hibrit bir uzantısı olarak nitelendirilebilir. Bu noktada ilgili dizinin Kara Film nezdinde farklılıkları, karşıtlıkları ve anlam eksenini nezdinde belirgin ayrımları olduğunu belirtmek de mümkündür. Bu noktada bu yapımın Kara Film ile alakalı olarak ayrıştığı en belirgin mesele yerel unsurlar ile alakalıdır. *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç Hikâyesi* odaklandığı Anadolu motifleri ile Türk Kültürü'ne dair birçok imaj barındırmakta ve bu durum dijital evrenin nispeten daha az sansüre maruz kalan yapısında çok daha belirgin şekilde gözlemlenebilmektedir. Dahası dizinin konusu Kara Film'e dair birçok benzerlik taşımakla beraber, işlenen cinayetler ve yerel örgüler taşıyan suç unsuru *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç Hikâyesi*'ni Kara Film'den bir nebze de olsa ayrıştıran temel olgulardan biri olarak nitelendirilebilir.

Sinematografi ve Lokasyon Analizi

Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç Hikâyesi., sinematografik açıdan ele alındığında geçmiş dönem Behzat Ç. serilerinden belirli ölçüde ayrılmaktadır. Behzat Ç.'nin eski sezonlarında çok sık rastlanmayan çekim teknikleri dizinin anlatısına da büyük bir esneklik katmış ve melez yapılanmalar oluşmasının önünü açmıştır. Bu noktada karanlık atmosfer, stüdyo dışı çekim, gölgelendirme ve sert kontrastlar ilk bölümden itibaren dizinin merkezine oturmaktadır. Özellikle ilk bölümdeki karanlık geçit sahneleri ve Behzat Ç.'nin tek başına karanlık sokaklarda yürüdüğü sekanslar Kara Film sahneleriyle örtüştürülmesi mümkün olan kısımlardır. Lokasyon konusunda da Ankara ve İstanbul'a dair çekimler ve neon ışıklarıyla aydınlatılmış karanlık ıssız sokaklar akla Neo-Noir'e dair izler getirmektedir. Dizinin müzikleri eskiden de olduğu gibi yine bir Ankara Türk rock grubu olan Pili Bebek tarafından gerçekleştirilmekte, neredeyse film müziği olarak çalınan tüm parçalar umutsuzluk ve acı unsuru barındırmaktadır. Görüldüğü üzere, ilgili yapım birçok açıdan Kara Film'in özelliklerine öykünmektedir.

İlgili yapım kendi içerisinde dijital iklimin getirdiği esneklikle Kara Film çerçevesinde bazı karşıtlıklar da barındırmaktadır. Örneğin ilk iki bölümdeki çorak bozkır toprakların olduğu sahneler Kara Film ya da Yeni Kara Film'de çok fazla görülen lokasyonlar değildir. Bu noktada ilgili dizi taşradan ve yerel imajlardan beslenerek hibrit bir Kara Film bağlamı yaratmayı başarmakta, bu durum benzerlikler kadar karşıtlıklar aracılığıyla da sağlanmakta ve *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç Hikâyesi* çok yönlü bir yapım olarak dijital medyanın içerisinde kendine yer bulabilmektedir. Öte yandan filmin sinematografik öğelerinin Kara Film ile birçok açıdan benzeşmesi de ilgili yapımın dijital medyada Kara Film ile bütünleştiği argümanını kanıtlar niteliktedir.

Karakter Analizi

Erdal Beşikçioğlu'nun canlandırdığı Behzat Ç. karakteri, izleyici tarafından çok fazla benimsenmiş ve içselleştirilmiş bir karakter olarak ekrana yansımaktadır. Baba, polis, dedektif, eş, âşık gibi birçok yan role sahip olan Behzat karakteri, içine girdiği tüm kimlikler içerisinde travmalar, buhranlar ya da çıkmazlar yaşayan bir erkek olarak ifade edilebilir. Bu açıdan bakıldığında özellikle polis kimliğindeki Behzat, Kara Film'den aşına olduğumuz dedektif karakterler ile örtüşmektedir. Yaşadığı hadiseler Behzat'ı yalnız ve ıssız bir adam haline dönüştürmüş, içine girdiği bunalım Behzat'ı anti-depresanlara mahkûm etmiştir. Behzat Ç. hayatına giren kadınlar konusunda da birçok kez aldatılmış veya istismar edilmiştir. Dolayısıyla Behzat Ç., Kara Filmlerin yalnız, mutsuz ve melankolik dedektif kimliğiyle oldukça uyumlu özellikler barındırmaktadır.

İlgili yapımda, içerisinde yer alan erkek ve kadın karakterlerin birçoğu *homme fatal* ve *femme fatale* özellikler göstermekte, bu durum da karakterlerin Kara Film'in genel yapısıyla uyumlu hareket ettiklerini tespitini mümkün hale getirmektedir. Ankara Polisiyesi serisinde Nejat İşler *homme fatal* erkeği temsil ederken, Çekiç ve Gül serisinde ise bu rol Yücel Demirdelen ile örtüşmektedir. İktidar hırsı ile babasını dahi kolayca öldürebilen Yücel karakteri, öte yandan etrafındaki tüm insanlar için de ölümcül bir tehlike barındırmaktadır. Yücel'in kız kardeşi Engin Hanım ise birçok açıdan *femme fatale* özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Olay örgüsü içerisinde Behzat'ı baştan çıkartması, kendine âşık etmeye çalışması, sonrasında ise Behzat'a zarar vererek onun yanlış kararlar almasına neden olması Engin Hanım hakkında bu yargıya varılabilmesini mümkün kılmıştır.

Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç Hikâyesi öte yandan bir seri katil hikayesine odaklanması ile de Kara Film'den belli ölçüde ayrılmaktadır. Bu noktada bu yapımlar her bölümde farklı cinayetlerin işlendiği bir dedektif öyküsüne odaklanmaktadır. Kara Film'e ait yapımlar ise çok daha karmaşık, anlatıları yoğun ve çok yönlü karakterleriyle çok daha zengin filmlerdir. Ancak yine de karakterler bakımından ele alındığında, daha önce de belirtildiği üzere, *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç Hikâyesi* Kara Film'den oldukça güçlü şekilde beslenmiş bir yapımlar olarak dijital medyada kendine yer edinmiştir.

SONUÇ

Küreselleşen ve hızla değişen iletişim evreninde, hayatımızda büyük değişimlere neden olan ve izleme pratiklerimizde ciddi farklılıklara neden olan dijital medya, bir yandan geçmişin izlerinden beslenerek günümüzdeki anlatıları daha modern hale getirirken öte yandan da eskiyle yeni arasında daha özgür, daha alternatif anlatılar oluşturabilme imkânı sağlamıştır. Bu durum hem sinema hem de dizi üretimlerinde daha cesur projelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu noktada dijital evren sinema endüstrisini de önemli ölçüde dönüştürmüş ve farklı bir bağlama oturtmuştur. Artık filmler salt sinema salonlarındaki izleyiciler için değil dijital platform kullanıcılarının beklentileri üzerinde de şekillenmeye başlamıştır. Bu durum daha hibrit ve çok daha fazla kavramdan beslenen filmlerin ya da dizilerin üretilmesini de olanaklı kılabilmektedir.

Sinema, çok katmanlı yapısı, farklı anlatıları kendi imkânları ile alışılmışın dışında ele alabilme yetisi ile birçok sanattan ayrılan bir güce sahiptir. Geçmişin izlerini, belleklerde yer edinen olayları günümüzün gerçekleri ve gelişmeleri ile harmanlama yetisine sahip olan yedinci sanat, diğer yandan da kendi bünyesinden filizlenen, gelişen ve yeni bir endüstri haline dönüşen diğer endüstrileri de bazen dolaylı bazen ise doğrudan etkilemeye devam etmektedir. Bu argüman doğrultusunda, Kara Film, her ne kadar bazı yıllar ile sınırlandırılmış bir janr ya da ton olsa da etkisi farklı film türlerinde ve farklı şekillerde hala süregelmektedir. Özellikle günümüz dijital medya çağında sinemaya dair anlatıların güçlü izlerini dizi endüstrisinde bulmak oldukça mümkündür. Kara Film'de dizi sektöründe yer alan çoğu yapımlar için ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.

Kara Film, yarattığı büyük etkiyle sinema evreninin film yapım süreçlerini ve film izleme pratikleri çerçevesinde, seyircilerin deneyimlerini, beklentilerini ve alışkanlıklarını değiştirebilecek kadar güçlü bir iz bırakmıştır. Günümüzde çekilen dedektif, polisiye, korku, gerilim hatta modern western filmlerinde dahi Kara Film'e dair izdüşümleri görülebilmesinin temel nedeni bu kendine has sinematik yapıdır denilebilir. Bu noktada bu çalışma, yeni medya teknolojileri ışığında değişen ve evrimleşen sinema ve dizi platformlarında, Kara Film'in etkisini araştırmak üzerine odaklanmış, bu doğrultuda evren olarak kendine Türk dijital mecralarından Blutr'yi belirleyerek konu ile uyumlu olduğu düşünülen *Bozkır* ve *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç. Hikâyesi* dizileri seçilmiştir. Her iki dizi de gerek konuları ve anlatıları gerek sinematografik bağlamları gerekse karakterleri hususunda Kara Film ya da Yeni Kara Film'e

dair birçok iz barındırmaktadır. Örneğin *Bozkır* dizisi, ilk sezonu itibarıyla tam bir dedektif, gizem ve toplumsal karmaşa üçgeninde kendine yer edinmekte, olay örgüsü, karanlık sinematografik yapısı ve Kara Film’de görmeye alışık olduğumuz dedektif, *femme fatale* ve *homme fatal* öykünmeleri ile dijital medyada da Kara Film’in etkisinin Türk platformları özelinde devam ettiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç. Hikâyesi* serisinde de gözlemlenen temalar, anlatı, ikonografi ve karakterlerin gelişimi noktasında Kara Film ile uyumlu şekilde planlanmış bir yapıya sahiptir. Sonuç olarak, her iki Türk dizisi de Kara Film’e dair öykünmeler barındırmakta, dijital bir mecra olarak da Blutv bu sürece ev sahipliği yapmaktadır. Dolayısıyla geçmişin izlerinin dijitalde sürülebilmesinin mümkün olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Block, B. A. (2008). *The visual story: creating the visual structure of film, tv and digital media*. London: Focal Press.
- Ceylan Apaydın, Ş. (2023). Dijital yayın platformları ve değişim geçiren diziler: On Bin adım dizisi örneği. *Akdeniz İletişim, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 40, 1-22. doi: 10.31123/akil.1144701
- Cohen, M. (1993). The “homme fatal”, the phallic father, and the new man. *Cultural Critique*, 23, 111-136. Erişim adresi: <https://www.scribd.com/document/126342990/M-Cohen-Homme-Fatal>
- Crowther, B. (1988). *Film noir: reflections in a dark mirror*. London: Virgin Books.
- Çağıl, F. ve Masdar Kara, F. (2019). Dijital dönüşüm bağlamında Türkiye’de dizi sektörü ve geleceği. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1, 8-18. Erişim adresi: <http://arts.artuklu.edu.tr/pub/issue/45439/570181>
- Çizmecı Ümit, E. (2022). Televizyon izleyicisinin dijital platformlarla birlikte değişimi: izleyicinin sonu mu? Y. Küçükalkan (Ed.) içinde *Dijital çağda sinema ve televizyon* (s. 177-186) Çanakkale: Paradigma Akademi
- Dewdney, A. ve Ride, P. (2013). *The digital media handbook*. London: Routledge.
- Duncan, P. (2006). *Film noir*. Harpenden: Pocket Essentials.
- Ebelebe, U. B. (2017). Reinventing nollywood: the impact of online funding and distribution on Nigerian cinema. *Convergence. The International Journal of Research Into New Media Technologies*, 25(3), 466-478. Doi: 10.1177/1354856517735792
- Elmacı, T. (2017). Kara film anlatısı olarak Bir Zamanlar Anadolu’da otopsisı. *Turkish Studies*, 12(21), 265-286. doi: 10.7827/TurkishStudies.12246
- Erbaş, E. D. (2018). *Kara film türünün dijital oyuna etkisi bağlamında “May Payne” incelemesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Erol, E. (2018). Öldüren cazibenin teknolojik durağı, siber kadınsılık: Ghost in the Shell. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 77-100. doi: 10.32739/uskudarsbd.4.6.41
- Fay, J. ve Nieland, J. (2014). *Kara film*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Fluck, W. (2001). Crime, guilt, and subjectivity in film noir. *American Studies*, 46(3), 379-408. Erişim adresi: https://www.jfki.fu-berlin.de/en/v/publications_fluck/2000/fluck_crime_guilt/Fluck_Crime_Guilt.pdf

- Geray, H. (2003). *İletişim ve teknoloji uluslararası birikim düzeninde yeni medya politikaları*. Ankara: Ütopya Yayınları
- Güngör, N. (2018). *İletişim/kuramlar ve yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitapevi
- Keeseey, D. (2008). *Neo-noir filmler*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Kemp, P. (2014). *Sinemanın tüm öyküsü*. (1. Baskı). (Çev. E. Yılmaz ve N. Yılmaz). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Kula, E. (2018). Türkiye'de yeraltı film türünün oluşumu ve örnekleri. *Isasor Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, 1-15.
- Mayer, G. ve McDonnell, B. (2007). *Encyclopedia of film noir*. London: GreenwoodPress.
- Meuel, D. (2015). *The noir western: darkness on the range, 1943-1962*. North Carolina: McFarland&Company, Inc. Publishers.
- Naremore, J. (2008). *More than night: film noir in its contexts*. Berkeley: University of California Press.
- Oduncu, P. ve Karaduman, S. (2021). Türkiye'deki senaristlerin bakış açısıyla değişen dizi sektörü üzerine bir araştırma. *Akdeniz İletişim Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 36, 72-89. doi: 10.31123/akil.989010
- Onat, E. S. (2023). Kara filmin evcimen kadını: Femme vitale. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 12 27. doi: 10.32955/neuissar/2023221608
- Orr, C. (1997). Genre theory in the context of the noir and post-noir film. *Film Criticism*, 22(1), 21-37.
- Önen, Z. (2018). Polisiye edebiyatta kadın dedektifler: Esra Türkeku'ın Kapalıçarşı Cinayeti. *Folklor/Edebiyat*, 24(93), 139-150. doi: 10.22559/folkloredebiyat.2017.74
- Öztürk, A. (2019). Sinemada klasik kara filminden (film noir) yeni kara filme (neo noir) geçiş: Dönüşü Olmayan Yol (Point Blank). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(94), 215-231. doi: [10.16992/ASOS.15117](https://doi.org/10.16992/ASOS.15117)
- Place, J. A. ve Peterson, L. S. (1974). Some visual motifs of Film noir. *Film Comment*, 10(1), 30-35. Erişim adresi: <http://www.f.waseda.jp/norm/filmnoir/visualmotifs.pdf>
- Ryan, M. Ve Kellner, D. (1997). *Politik kamera: Çağdaş Hollywood sinemasının ideolojisi ve politikası*. İstanbul: Ayrıntı.
- Scognamillo, G. (2003). *Türk sinema tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Schmitz, M. (2020, Haziran). The fallen men of film noir. Erişim adresi: <https://www.firstthings.com/article/2020/06/the-fallen-men-of-film-noir>
- Schrader, P. (1972). Notes on film noir. *Film Comment*, 8(1), 8-13. Erişim Adresi: <https://www.literatureoftheamericas.com/wp-content/uploads/2015/03/Notes-on-Film-Noir.pdf>
- Spice, A. ve Hanson, H. (2013). *A companion to film noir*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Telotte, J. P. (1989). *The voices in the dark. The narrative patterns of film noir*. Chicago: University of Illinois Press.
- Telotte, J. P. (1990). The big clock of film noir. *Film Criticism*, 14(2), 1-11. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/44075843>
- Özdemir, S. T. (2011). *Yeni kara filmler*. Ankara: Nirengi Kitap.

Varmazi E. ve Erensoy, Ş. F. (2017). Chiaroscuro alleys, psychological no-way-outsand urban space in classic film noir. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 27, 181-195. doi:10.16878/gsuilet.373256

Vidavkovic, Z. ve Zigo, I. R. (2023). Digital transformation of cinema in the 21st century and its impact. *104th International Scientific Conference on Economic and Social Development*, Rio de Janeiro

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin

Yücel, Y. T. (2019). Türk sinemasında kara film ve film öykülerine etkisi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 45-62. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijar/issue/47918/601059>

İnternet Kaynakları

beyazperde.com (Ağustos, 2018). *Bozkır dizisi*. Erişim adresi: <https://www.beyazperde.com/diziler/dizi-24277/>.

blutv.com (Şubat, 2022). Çekiç ve gül: Bir Behzat Ç. hikâyesi. Erişim adresi: <https://www.blutv.com/diziler/yerli/cekic-ve-gul-bir-behzat-c-hikayesi>

Etik Beyanı: Yazar, çalışmanın, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığını beyan eder.

Yazar Katkıları: 1. yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Extended Abstract

Introduction and Research Purpose: Digital media in our age has a big potential to alter our habits, visions and expectations in life. However, it also maintains its connection to nostalgic inclinations related to cinema or other media outputs. Herein, Film Noir, which is a tone influencing all around the world with its unique cinematic stance, is outstanding in new media platforms as it is still active with its various peculiarities in terms of cinema. Film Noir, obtaining its spirit and power from the old roots, past struggles and big traumas, providing extra inspiration and space for a new sphere.. At this point, This study aims to form a framework to illustrate the existence of Film Noir in Turkish digital platforms, particularly Turkish platform named Blutv. Thus, I have selected two television series on purpose which are *Bozkır* and *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç Hikâyesi* in order to analyse and make out whether these detective stories have a specific connection or imitation within the framework of Film Noir and its cinematic and thematic extensions.

Literature Review: Film Noir emerged with the shadow of English hard-boiled literature, German Expressionism, Kafkaesque thought, nihilistic tendencies and of course, masculine fears and paranoias triggered by The Second World War. It is possible to allege that it was born as an American form, yet it focuses upon the death of the American Dream, which is like an oxymoron. Film Noir is such a unique, aesthetic and complicated form that it has transformed lots of genres such as detective stories, thrillers, comedies, and even science fictions. Since it was nourished from the social alterations, corruption in the communities melancholy, depression and desperation, the characters, the cinematography accompanied by the place, the setting and the plot and the narration all serve its unhappiness and complex universe. Film Noir has changed its structure as time has gone by, it still has other forms like Neo Noir, though. Changing media and cinema platforms have never given up this tone and it is probable to find some traces from Film Noir in digital platforms.

Methodology and Findings: This study has a speacial concern to present the essence of Film Noir in digital media. In order to highlight this argument, I have examined the series named *Bozkır* and *Çekiç ve Gül: Bir Behzat Ç Hikâyesi.*, broadcast on Blutv by creating some divisions and groups such as narration, topic, cinematography and setting and finally characters and their connotations to Film Noir. From my point of view, it seems to assert that both series have specific structures linked with Film Noir and this has proven that they have imitated numerous traits from Film Noir and the production, acting, cinematography and the way how characters are created are closely related to elements of Film Noir or Neo-Noir as a more modern form. Also, this demonstrates that Film Noir is not an old-fashioned but a hybrid form with some local attributions and references.

Conclusion: Cinema, series and other digital outputs intertwine each other creating intertextual and cross-layer filmic structure with the aid of new media tools and digital platforms. At this juncture, Film Noir and digital media find a common ground feeding each other by combining new and old with a innovative approach. Accordingly, *Bozkır* and *Behzat Ç.* series have succeeded something unique by gathering local and universal perspectives in connection with Film Noir and its elements.

ASİMETRİK BİLGİ TEORİSİNİN SAĞLIK SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ANALİZİ: KÜTAHYA İLİ ÖRNEĞİ¹

ANALYSIS OF THE EFFECTS OF ASYMMETRIC INFORMATION THEORY ON THE HEALTH SECTOR: THE CASE OF KÜTAHYA PROVINCE

Berna HIZARCI BEŞER²- Sena DÖNMEZ³

Öz

Asimetrik bilginin en yoğun yaşandığı piyasaların başında sağlık sektörü gelmektedir. Sağlık sektöründe, belirsizlik algısının artması, memnuniyet duygusunun azalması, güvensizliklerin artması, ekonomik kayıpların artması ve bilgi ihtiyacı eksiklikleri çoğunlukla asimetrik bilgidir. Günümüzde sağlık hizmetlerinde beklentilerin pandemi sonrasında değişmesi ekonomik açıdan ülkelerin ekonomisini zora sokmuştur. Bu yüzden ekonomik açıdan kayıplara neden olan ve sağlık sektöründe teknik bilginin giderek artması asimetrik enformasyon sorununun araştırılmasına ve önemine vurgu yapan çalışmaların artmasına neden olmuştur. Bu çalışmada Kütahya ilinde sağlık sektöründe asimetrik bilginin etkileri ve boyutu Kütahya’da ikamet eden 2021 ile 2022 yıllarında en az bir defa hastaneye gitmiş 400 bireye anket verileri ile araştırılmıştır. Asimetrik bilgiyi etkileyen/belirleyen beş adet faktör tespit edilmiş, memnuniyet düzeyinin cinsiyete göre, memnuniyet ve bilgi ihtiyacının ise medeni duruma göre değişkenlik gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. ANOVA sonuçlarına göre bilgi ihtiyacı ile yaş, gelir düzeyi, meslek grupları, eğitim düzeyi arasında; memnuniyet ile gelir düzeyi ve tercih edilen hastane türü arasında, ayrıca güven ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına dair bulgular elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asimetrik Bilgi, Sağlık Sektörü, Hasta-Hekim İlişkileri.

Abstract

The health sector is one of the markets where asymmetric information is most intense. In the health sector, the increase in the perception of uncertainty, the decrease in the sense of satisfaction, the increase in insecurity, the increase in economic losses and the lack of information needs are mostly caused by asymmetric information. Today, the change of expectations in health services after the pandemic has put the economy of the countries in a difficult situation. For this reason, the increase in technical knowledge in the health sector, which causes economic losses, has led to an increase in studies that emphasize the importance and research of the asymmetric information problem. In this study, the effects and size of asymmetric information in the health sector in the province of Kütahya were investigated by survey data on 400 individuals residing in Kütahya who went to the hospital at least once between 2021 and 2022. Five factors that affect/determine asymmetric information have been identified, and it has been found that the level of satisfaction varies according to gender, and the need for satisfaction and information varies according to marital status. According to the ANOVA results, there is a significant relationship between the need for information and age, income level, occupational groups, education level; between satisfaction and income level and the preferred hospital type, and also between trust and income level.

Keywords: Asymmetric Information, Health Sector, Patient-Physician Relations.

¹ Bu makale Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Maliye Bilim Dalında Sena DÖNMEZ’in Doç. Dr. Berna HIZARCI BEŞER yönetiminde yürüttüğü “Kamu Ekonomisi Rasyoneli Açısından Asimetrik Bilgi ve Sağlık Sektörü: Kütahya İli Örneği” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Kütahya, berna.beser@dpu.edu.tr. Orcid: 0000-0002-2957-5030

³ Maliye Bilim Uzmanı, Dumlupınar Üniversitesi SBE, Maliye Bilim Dalı, donmezsen979@gmail.com.tr, Orcid: 0000-0002-2957-5030

Etik Kurul İzni: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 14.04.2022 tarihli ve 2022/04 sayılı toplantısında etik açıdan uygun görülmüştür.

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 05.11.2023 – Kabul Tarihi: 11.01.2024

DOI:10.17755/esosder.1386505

Atf için: Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2024;23(90): 729-753

Etik Kurul İzni: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 14.4.2022 tarih ve 2022/04 sayılı yazısı ile etik açıdan uygun görülmüştür.

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. GİRİŞ

Kamu ekonomisinde piyasa başarısızlığı teorisine göre asimetrik bilginin varlığı karar almada ve maliyetleri artırmada önemli bir sorundur. Asimetrik bilginin en yoğun yaşandığı alanlardan biri ise yarı kamusal mal ve hizmetlerin sunulduğu sağlık sektörüdür. Sağlık hizmetleri yarı kamusal mal ve hizmet özelliği taşımakta iken günümüzde global hizmet üretme anlayışı nedeniyle özel mal ve hizmet haline dönüştüğü için talepler de etkilenmektedir. Sağlık sektörü özel bir uzmanlık gerektirdiği için bilgiye ulaşmak genellikle maliyetli ve her an ranta dönüşebileceği için bu durum bilgi farklılıklarının oluşmasına neden olmaktadır.

Asimetrik bilgi; piyasada ekonomik faaliyetlerde bulunan birimlerin diğer ekonomik birimlere göre daha fazla bilgiye sahip olması, tarafların bilgiye erişim olanaklarının farklı olması ve tarafların bilgileri objektif olarak doğrulama olanağının olmaması olarak tanımlanmaktadır. Sağlık sektöründe etkili olan asimetrik bilginin varlığı önemli maliyet artışlarına neden olurken sunulan sağlık hizmetinin etkisiz olmasına da neden olmaktadır. Sağlık sektöründe asimetrik bilgi genellikle medyadaki bilgiler, sağlık sigortası ve hasta-hekim arasında yaşanmaktadır. Ayrıca sağlık sektöründe asimetrik bilgi ters seçim, ahlaki tehlike ve vekâlet sorunu olmak üzere üç temel soruna sebep olmaktadır. Sağlık hizmeti arz edenler, sağlık hizmeti talep edenlere göre daha fazla bilgi sahibi oldukları için hastaları yanlış yönlendirerek ters seçime, kendi çıkarlarını düşünerek gereksiz tedaviler uygulanmasına karar vermeleri neticesinde ahlaki tehlikeye ayrıca ekonomik kayıplara sebep olmaktadır. Hastalar kendi seçimlerini sağlık hizmeti arz edenlere bıraktıkları için vekâlet problemi sorunun yaşanmasına sebep olmaktadır. Ayrıca hastalar ile hekimler arasında belirsizlik ve güven problemlerinin oluşmasına da sebep olmaktadır.

Sağlık sektöründe belirsizlik; sağlık hizmetlerine ne zaman ve nasıl gerçekleşeceği talebinin bilinmemesi durumu olarak tanımlanmaktadır (Weisbrod, 1991). Hekimlerin hastalara yeterli bilgi vermemeleri ya da eksik bilgi vermeleri hastaların da yeterli bilgiye sahip olamamaları nedeniyle stres oluşturan durumlar olarak da bilinmektedir (Skipper vd, 1964). Sağlık sektöründe güven; hekimlerin davranışlarına dair beklentiler olarak tanımlanmaktadır (Pearson ve Raeke, 2000).

Çalışma Kütahya’da ikamet eden ve 2021 ile 2022 yıllarında en az bir kez hastaneye gitmiş olan bireylere yönelik olarak sağlık sektöründe asimetrik bilginin sebep olduğu etkileri analiz etmek için yapılmıştır. Araştırmanın hipotezi; Sağlık hizmetlerinde kamu hastaneleri, özel hastaneler ve araştırma hastanelerinde hizmet arz eden taraf ile hizmet talep eden taraf arasında asimetrik bilginin varlığının bilgi ihtiyaçları (eksiklikleri), belirsizlik, memnuniyet, güven ve ekonomik sebepler üzerindeki etkileri arasındaki ilişki nasıldır şeklinde oluşturulmuştur. *Araştırmanın yöntemi*; Veri toplama tekniği olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket yöntemi daha fazla veriye ulaşma imkânı sağladığı için genellikle sosyal bilimlerde tercih edilmektedir.

Anket sorularının hazırlanmasında Kemal Temel ve Murat Aydın’ın (2018) “*Sağlık Hizmetlerinde, Hasta-Hekim İlişkisinde Yaşanan Bilgi Asimetrisinin Ortaya Çıkardığı Ekonomik Sorunlar: Çanakkale Örneği*” adlı makalesinden yararlanılmıştır. Nurten Şekerci’nin (2016) “*Özel Hastane Hizmetlerinde Asimetrik Bilgi ile Ahlaki Tehlike İlişkisi*” adlı yüksek lisans tezi ve İbrahim Bozkurt ve Ahmet Tan’ın (2021) “*Sağlık Hizmetlerinde Asimetrik Bilgi, Belirsizlik Algısı ve Güven Kavramının Rolü*” adlı doktora tezinden de ayrıca yararlanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik

özelliklerine ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise bireylerin sağlık sektöründe yaşanan asimetric bilgi nedeniyle maruz kaldıkları problemleri belirlemeye yönelik ifadeler 5 temel faktöre göre belirlenmiş ve bireylerin sağlık sektöründe maruz kaldıkları asimetric bilginin etkileri araştırılmıştır. Ankette yer alan önermeler Rennis Likert tarafından geliştirilen 5’li Likert ölçeğine göre tasarlanmıştır. Puanlama (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle katılıyorum olarak 24 ifade yer almıştır. Anket yöntemi ile elde edilen veriler SPSS 26 Paket Programı ile analiz edilmiştir. Çalışmanın yapılabilmesi için Kütahya Dumlupınar Üniversitesi’nden Etik Kurul onayı alınmıştır. Çalışma ankete katılmayı kabul eden 400 bireye uygulanarak tamamlanmıştır. *Araştırmanın evreni*; Kütahya’da ikamet eden ve 2021 ile 2022 yıllarında en az bir kez Kamu, Özel ve Araştırma Hastanelerinden hizmet almış bireyler oluşturmaktadır.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Sağlık sektöründe asimetric bilgidен kaynaklanan sorunların giderilmesi yönünde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde ilk olarak Arrow (1963)’un sağlık hizmetlerinin kalitesinin tam olarak bilinemeyeceğini ve tıbbi bilgilerin karmaşık olması nedeniyle hasta- hekim arasında bilgi dengesizliğine sebep olarak belirsizliği daha fazla artırdığına vurgu yaptığı çalışması gelmektedir.

Arrow (1963) sağlık hizmetlerinin kalitesinin tam olarak bilinemeyeceğini ve tıbbi bilgilerin karmaşık olması nedeniyle hasta- hekim arasında bilgi dengesizliğine sebep olarak belirsizliği daha fazla artırdığına vurgu yapmıştır. Arrow (1963) “*Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care*” çalışmasında hastalar ve hekimler ilişkide en önemli etkenin güven olduğunu ifade etmiştir. Güven; tedavilerin yanında psikolojik rahatlama sağlayan bir ilaç placebo (ilaç görünümünde fakat tedavi etkisi olmayan hastayı sadece psikolojik olarak rahatlatmak için verilen ilaç) olarak kabul edilmektedir. Hizmetlerden memnun kalma ile güven kavramı tam bağlantılıdır. Bu yüzden hekime duyulan güven ne kadar artarsa tedaviye bağlılık, ilişki ve memnuniyet düzeyde o oranda artmaktadır (Ertong, 2011:15-16). Sağlık hizmetlerinde güvenin bu kadar önemli olmasının nedeni; hastaları tedaviye daha kolay uyum sağlayabilmek ve tedavilerden mutlu ayrılabilmeleri ve belirsizliği azaltmasından kaynaklanmaktadır (Frank, 2016).

Moscoso ve Tohme (2001) çalışmalarında, sağlık sigortası olan ve olmayan hastaların özel hastaneler veya kamu hastaneleri tercihlerindeki farklılıkların nedenlerini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda hastaların özel hastane veya kamu hastanelerini tercih etmelerinin nedenlerinin sağlık personellerinin davranışları ve sağlık personelleri ile hastalar arasındaki asimetric bilgidен kaynaklandığı sonucuna ulaşmışlardır.

Thom vd. (2002) yılında hastalar hekimlerin uyguladıkları tedavilere güvenmezlerse daha fazla ek tıbbi bilgi talep ederler ve her zaman daha iyi hizmetleri aradıkları üzerine yoğunlaşmaktadır.

Savage ve Wright (2003), 1989-1990 yılları arasında Avusturya’da özel hastane hizmetlerinde sigorta kapsamında ahlaki tehlike ve ters seçim etkisini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda Avusturya’da özel hastanelerde tedavi için sigorta yaptırılması kararının

tedavi ücretlerinin bekleme süresinden etkilediğini ve sigorta primine bağlı olduğu, ahlaki tehlike ve sigorta kararının hastanede kalma süresini üç katı kadar artırdığını tespit etmişlerdir.

Eisenhauer (2006) çalışmasında, bireylerin sağlık durumlarının ahlaki tehlike üzerindeki etkilerini incelemiş olup sağlık durumları daha ağır olan bireylerin sağlık durumu hafif seyreden bireylere göre daha fazla ahlaki tehlike oluşturduklarını vurgulamıştır.

Barros vd. (2008) çalışmalarında, Portekiz’de sağlık sigortasının sağlık hizmetleri talebindeki etkilerini incelemişlerdir. İnceleme sonucunda; sağlık sigortasının dışsal olduğu ve bireylerin sağlık hizmetleri talebinde herhangi bir etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Major (2019) yılında sağlık hizmetleri arz ve talep edenler arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Esas problemin vekâlet ilişkisi değil çift asimetrik bilgi problemi olduğuna vurgu yapmıştır.

Meleddu vd. (2020) yılında faktör analizi ve sıralı logit modeli ile İtalya’nın Sardunya bölgesinde hastaların özel hastaneleri tercih etmelerinde kilit rol oynayan etkenlerin güven, iletişim, duyarlılık ve bireylerin gelir düzeylerine bağlı olduğunu tespit etmişlerdir.

Bilgili ve Ecevit (2008) çalışmalarında; sağlık hizmetlerinde belirsizlik, sağlık sigortası ve asimetrik bilgiden kaynaklı sağlık hizmetlerindeki maliyetlerin artış nedenlerini ve çözüm yollarını bulmayı amaçlamışlardır. Problemin piyasa başarısızlıklarına bağlı olarak hasta-doktor arasındaki asimetrik bilgiden kaynaklandığını tespit etmişler ve problemi ortadan kaldırmak için standart yöntemler geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır.

Akdağ (2012), 2000- 2006 yılları arasında Denizli ilinde sağlık harcamaları ve hayatın kalitesi arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için kişi başı sağlık harcama düzeyleri ve toplam sağlık harcamalarının GSYİH’ya oranını dikkate alarak bu oranları OECD ülkeleri ile karşılaştırmıştır. Hayat kalitesini ölçebilmek için Avrupa Kanseri Araştırma ve Tedavi Merkezi (EORTC C-30) ölçeği ve anket yöntemi kullanmıştır. Sonuç olarak; baz alınan yıllarda sağlık harcamaları arttıkça yaşam kalitelerinin yükselmeye başladığını ayrıca sağlık harcamaları ile yaşam kaliteleri arasında pozitif ilişki bulunduğunu tespit etmiştir.

Yaylalı vd. (2012) çalışmasında, Erzurum ilinde 2011 yılında sağlık hizmetleri talebinde etkili olan faktörleri belirleyebilmek için anket, logit modeli SPSS ve LIMDEP paket programlarını kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda bireylerin sağlık hizmetleri taleplerinin, hanedeki birey sayısı yaş ve gelir düzeyleri ile doğru orantılı olduğunu; ekonomik faktörler, sağlık personelinin tutum ve davranışları ile hastanelerin fiziksel ortamı gibi değişkenlerin pozitif derecede önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bol vd. (2013), FMEA (Hata türü etki analizi) kalite geliştirme aracı ile İzmir’de 2010 yılında hasta- hekim iletişimindeki eksikliklerinin evdeki tedavi sürecinde istenmeyen etkilere yol açtığını ve bu yüzden hastaların tekrar hastaneye başvurmalarını artırdığını tespit etmişlerdir.

Özcan ve Taş (2013) çalışmalarında, Yalova Ağız Diş Sağlığı Merkezinde 200 hastaya beşli likert ölçeği kullanılarak SPSS paket programı uygulanarak sağlık hizmetlerinin müşteri memnuniyetine etkisini tespit etmeye çalışmışlardır. Sağlık sektöründe arz cephesinin her zaman daha fazla bilgiye hâkim olduğu için hastaları daha kolay yönlendirdiğini ve etkilediği

sonucun ulaşmışlardır. Fakat bu durumun sağlık hizmetlerinden yararlanan bireylerin memnuniyetsizliğine sebep olduğunu tespit etmişlerdir.

Gülcemal ve Keklik (2016), 2015 yılında Isparta’ da (uygulama hastanesi, devlet hastanesi ve üç özel hastane) yaşayan ve en az bir defa sağlık hizmetinden yararlanan 18 yaş üzerinde 460 kişiye anket uygulayarak hekim hasta ilişkisinde güven faktörünün etkilerini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda; hastaların hastaneleri tercih etme nedenlerinin ilk sırayı daha önceden alınan hizmetten memnun olunması ve hekime duyulan güven duygusunun ön planda olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Şekerci (2016) çalışmasında özel hastane hizmetlerini tercih eden bireylerin asimetrik enformasyon sebebi nedeniyle yaşadıkları ahlaki tehlike arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için Dumlupınar Üniversitesi akademik personeline anket yöntemi uygulamıştır. Anket yönteminde ikili lojistik regresyon analizinden yararlanmıştır. Analiz sonucunda; asimetrik enformasyon nedeni ile ahlaki tehlike ilişkisinin bireylerin yaşadıkları bölgelerdeki özel hastanelerin yapılarına göre farklılık göstermekte olduğu için genelleme yapılamadığı sonucuna ulaşmıştır.

Ünal (2016), yılında Sakarya ili. Adapazarı, Erenler ve Serdivan ilçelerinde hasta-hekim iletişiminin; hastaların hekime bağlılığını, hastanelere olan bağlılığına etkisini ve sosyo-demografik özellikleri etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. Araştırma sonucunda hasta- hekim iletişiminin; hastaneye ve hekime bağlılık konusunda önemli etkisinin olduğunu, sosyo-demografik faktörlerin ise hekimlere bağlılıkta farklılıklar oluşturduğuna dikkat çekmiştir.

Durmaz ve Erdem (2017) yılında, Isparta ilinde 18 yaş üzeri 460 hastaya arz kaynaklı gereksiz sağlık hizmeti kullanımı anketi uygulayarak hastaların vekâlet ilişkisinin ortaya çıkarmış olduğu problemleri tespit etmeye çalışmışlardır. Vekâlet ilişkisiyle beraber hekimlerin her zaman ahlaki davranışları sergilemedikleri ve hastalar da ahlaki problemleri asimetrik bilgi nedeniyle gözlemleyemedikleri için vekâlet ilişkisinin çıkmaza girmekte olduğunu ayrıca hekimlerin maddi çıkarlarını düşünmeleri sebebiyle sağlık hizmetlerinin gereksiz kullanımına yol açtığı sonucuna ulaşmışlardır.

Manavgat (2018), 2002- 2014 yılları arasında Türkiye’de hane halklarının sağlık harcamalarının sağlık hizmetlerine olan talebini belirleyen etkenleri logit model kapsamında incelenmiş ve hane halklarının farklı sigorta türleri için tercihlerini havuzlanmış EKK yöntemiyle analiz etmiştir. Uygulanan politika değişikliğinin sosyal güvenlik sistemine dahil olan hane halkları arasında harcama yapma eğilimini artırdığı tespit edilmiştir.

Temel ve Aydın (2018) asimetrik bilgiye dayanarak hasta- hekim arasındaki ilişkiyi etik, güven, fiziki şartlar ve iletişim açısından 172 hekim ve 348 hasta kapsamında anket yöntemiyle Çanakkale ili için ele almışlardır. Ele aldıkları çalışmada, hekimler ve hastaların algı seviyelerinin anlamlı farklar oluşturduğunu ve hizmet kullanımında hastaların eğitim düzeylerinin etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca iletişim, güven unsurlarının tedavi sürecini etkilediğine, hastaların ve hekimlerin hizmetleri gereksiz kullanmalarının zaman kayıplarına, ekonomik kayıplara, sarf ve malzeme kayıplarına da neden olduğuna vurgu yapmışlardır.

Geysi (2019) Kocaeli ilinde yaptığı çalışmasında 4 özel hastaneyi ele alarak, sosyal medyanın sağlık iletişimindeki yerini araştırmayı amaçlamıştır. Sosyal medyanın sağlık hizmet taleplerini etkilediğini ve özel hastanelerin iletişime daha açık olduklarını tespit etmiştir.

Çevik (2020) çalışmasında sağlığın yarı kamusal mal olmasından kaynaklı olarak piyasa koşullarında asimetrik bilgi ve belirsizlikler nedeniyle etkin ve verimli kullanılmadığı için piyasanın arz- talep dengesini olumsuz etkilediği sonucuna vurgu yapmıştır.

Bozkurt ve Tan (2021) yılında Gaziantep ilinde 3 kamu, 3 özel hastane Nizip ilçesinde 1 kamu, 1 özel ve 1 kamu ve 1 özel toplam 2 adet üniversite hastanesinde 384 ayakta ve 384 yatan hasta olmak üzere toplam 768 anket uygulanması planlanmıştır. Sağlık hizmetlerinde yaşanan asimetrik enformasyon ile hastaların memnuniyet düzeylerini hasta yakınları ile yapılan görüşme ve gözlemlere dayalı olarak değerlendirmişlerdir. Sağlık hizmetleri bünyesinde çok fazla teknik bilgi olduğu ve hastaların konulara hâkim olamadıkları için sağlık hizmetlerinde asimetrik bilgi ve belirsizliği kaldırmanın da mümkün olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE BULGULARI

Kütahya’da ikamet eden ve 2021 ile 2022 yıllarında en az bir kez hastaneye gitmiş olan bireylere yönelik olarak sağlık sektöründe asimetrik bilginin sebep olduğu etkileri analiz etmek için anket çalışmasında yer alan verilere güvenilirlik analizi yapılmıştır. Sonrasında normallik analizi ve faktör analizi yapılarak bu konuda yapılan anket çalışmalarından ve diğer anket çalışmalarında görülen eksikliklerde giderilmeye çalışılmıştır.

Katılımcıların Demografik Dağılımları

Ankete katılan bireylerin demografik değişkenlerine cinsiyet açısından bakıldığında %55,8’i kadınlardan oluşurken %44,3’ü erkeklerden oluşmaktadır. Yaş gruplarına göre; % 47,3’ü 21-30 yaş aralığındaki bireylerden, %24,3’ü 31-40 yaş aralığındaki bireylerden, %15,8’i 41-50 yaş aralığındaki bireylerden ve %12,8’i 51 yaş ve üstü bireylerden oluşmaktadır. Medeni durum açısından bakıldığında %48,8’i bekâr %51,3’ü evlidir. Ortalama gelir açısından bakıldığında; %47,8’i 0-4500 TL aralığında, %25,3’ü 4501-7000 TL aralığında, %16,3’ü 7001-10.000 TL aralığında ve %10,8’i 10.001 TL ve üzerinde gelire sahiptir. Meslek gruplarına bakıldığında; %20,3’ü çalışmayan bireylerden, %5,8’i bağımsız çalışan bireylerden, %26,5’u ücretli (özel) sektörde çalışan bireylerden, %25’i ücretli (kamu) sektörde çalışan bireylerden, %8’i emekli bireylerden ve %14,5’u diğer sektörde çalışan bireyleri kapsamaktadır. Eğitim durumuna göre %8’lik bir oranda ilköğretim düzeyinde eğitim var iken, %23,8’lik bir oranda ortaöğretim (lise dahil) düzeyinde eğitim var iken, %60,3’lük bir oranda üniversite düzeyinde eğitim var iken %8 düzeyinde lisans üstü eğitim söz konusudur. Bireylerin %60,8’i yılda 1-3 kez hekime başvuru yaparken, %26’sı yılda 4-6 kez 63 hekime başvuru yaparken %13,3’ü yılda birden çok kez hekime başvuru yapmaktadır. Tercih edilen hastane açısından baktığımızda bireylerin; %52,8’i kamu hastanesini tercih ederken, %29’u özel hastaneyi tercih etmekte ve %18,3’ü araştırma hastanesini tercih etmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Anket Sorularına Verdiği Cevapların Dağılımı

ASİMETRİK BİLGİ TEORİSİNİN SAĞLIK SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ANALİZİ:
KÜTAHYA İLİ ÖRNEĞİ

Anket Formundaki Maddelere Verilen Cevapların Yüzde (%) Dağılımları						
		1	2	3	4	5
1.	Hastaneye gitmeden önce bilgiler elde etmeye çalışırım.	7,0	7,5	12,8	39,0	33,8
2.	Hekimler uygulamak istedikleri tedaviler hakkında tam bilgi verirler.	7,0	17,8	29,5	32,5	13,3
3.	Hekimlerden uygulamak istedikleri mevcut tedavilerin yanında alternatif tedaviler hakkında da bilgi almak isterim.	9,5	19,8	12,8	34,0	24,0
4.	Hastalığım ilerleyen süreçlerdeki etkileri hakkında bilgi sahibi olabilirim.	3,8	4,8	11,5	44,8	35,3
5.	Hekimler hastalığı artıracak kötü bir durum olduğu zaman bu bilgiyi hastadan saklayabilirler.	31,3	25,3	19,3	16,0	8,3
6.	Hekim tercihi yaparken deneyimlerine ve sosyal medyadaki paylaşımlara dikkat ederim.	7,8	14,8	17,3	36,8	23,5
7.	Hekimler hastalara açıklama yaparken çok fazla tıbbi terim kullanmazlar.	9,3	20,8	31,3	30,5	8,3
8.	Hastalığım ile ilgili bilgi almak istediğim zaman hekime ulaşabiliyorum.	16,3	17,0	21,5	32,5	12,8
9.	Hastaların eğitim düzeylerine göre hekimlerin tutum ve davranışları değişir.	12,8	18,8	20,5	30,8	17,3
10.	Hastanelerde ulaşılması gereken birimlere ulaşmada çok fazla sıkıntılar yaşadığımı düşünüyorum.	7,0	19,0	17,0	26,8	30,3
11.	Seçtiğim hastane sağlık problemleriyle karşılaştığım zaman tercih edeceğim hastaneler arasında yer alır.	5,3	9,0	23,0	42,3	20,5
12.	Hastanenin konforu ve hizmetleri benim için en önemli tercihtir.	1,0	6,8	10,3	39,3	42,8
13.	Uygulanan tedavilerden genelde tatmin olurum.	4,0	10,0	31,0	42,8	12,3
14.	Hastalar, hekimlere güven duymazlar ise tedavileri sorgularlar.	4,0	8,0	12,8	39,0	36,3
15.	Hekimlerin uygulamış olduğu tedavilere güvenir ve kendimi iyi hissedirim.	3,3	4,5	30,8	47,3	14,3
16.	Hekimler, hastalara şikayetlerini anlatmaları için gerekli zamanı verirler.	11,5	17,5	23,0	36,3	11,8
17.	Hastalar, hekimlere duydukları güvensizlikler nedeniyle birden fazla hekime gitmeyi tercih ederler.	2,0	8,5	13,3	42,5	33,8
18.	Hekimler ile hastalar arasındaki iletişim problemleri zaman ve ekonomik kayıplara neden olur.	3,8	8,8	14,5	43,5	29,5
19.	Hekimlerin ekonomik endişeleri malzeme ve ilaç israfına sebep olur.	9,3	15,8	29,8	26,8	18,5

20.	Yetersiz hekim sayısı hem zaman hem de ekonomik kayıplara neden olur.	3,8	3,8	9,0	45,0	38,5
21.	Hekimler ile hastalar arasındaki bilgi farklılıkları sebebiyle ekonomik kayıplar oluşur.	6,8	16,3	26,3	32,0	18,8
22.	Hekimler ekonomik beklentiler nedeniyle hastaları tekrar tedavi için çağırırlar.	12,3	18,0	30,0	26,3	14,8
23.	Hekimlerin önerdikleri tedavilerde para kazanma isteklerinin ön planda olduğunu düşünüyorum.	9,3	22,5	30,5	23,0	14,8
24.	Polikliniklerin yoğun olması nedeniyle hastaların acil servisleri meşgul etmeleri ekonomik ve zaman kayıplarına neden olur.	4,0	5,8	10,5	38,5	41,3

Bilgi İhtiyacına Yönelik İfadeler; Tablo 1'e göre katılımcıların; %39,0'ı hastaneye gitmeden önce bilgi elde etmeye çalışırken %7,0'ı hiç bilgi elde etmemektedir. %34,0'ı diğer tedaviler hakkında da bilgi almak isterken %9,5'u diğer tedaviler hakkında bilgi almak istememektedirler. Ayrıca katılımcıların; %36,8'i hekim tercihi yaparken deneyimlerine ve sosyal medyadaki paylaşımlara dikkat ederken %7,8'i dikkat etmemektedir.

Belirsizlik İfadeleri; Tablo 1'e göre katılımcıların; %31,3'ü hekimlerin hastalığı artıracak kötü bir durum olduğunu sakladıklarına katılmaz iken %16,0'ı katılmaktadır. %31,3 hekimlerin tıbbi terim kullandıklarına dair kararsızlık yaşarken, %30,5'u tıbbi terim kullandıklarına katılmakta iken %9,3'ü katılmamaktadır. Katılımcıların; %42,3'ü tercih ettiği hastaneye tekrar tercih ederken, %5,3'ü hiç tercih etmemektedir.

Güven İfadeleri; Tablo 1'e göre katılımcıların; %30,8'i hastaların eğitim düzeylerine göre hekimlerin tutum ve davranışlarının değiştiğine katılmakta iken %12,8'i hiç katılmamaktadır. %30,3'ü hastanelerde ulaşılması gereken birimlere ulaşmada çok fazla sıkıntılar yaşandığına kesin katılmakta iken %7,0'ı hiç katılmamaktadır. Katılımcıların %42,8'i için hastanenin konforu ve hizmetleri önemli iken %1,0'ı için önemli değildir. %39,0'ı hekimlere güven duymadıkları zaman tedavileri sorgularlar iken %4,0'ı sorgulamazlardır. Ayrıca katılımcıların; %42,5'u birden fazla hekime gitmeyi tercih etmekte iken %2,0'ı hiç gitmemeyi tercih etmektedirler.

Memnuniyet Belirten İfadeler; Tablo 1'e göre katılımcıların; %32,5'u hekimlerin tedaviler hakkında tam bilgi verdiklerine katılmakta iken %7,0'ı hiç katılmamaktadır. %44,8'i hastalığın ilerleyen süreçlerdeki etkileri hakkında bilgi sahibi olduklarını düşünürken %3,8'i bilgi sahibi olabildiklerini düşünmemektedir. Katılımcıların %32,5'u hekime ulaşabilmekteyken %21,5'u kararsızlık yaşamaktadırlar. %42,8'i uygulanan tedavilerden tatmin olmakta iken %4,0'ı tatmin olmamaktadır. %47,3'ü hekimlerin uygulamış olduğu tedavilere güvenip kendini iyi hissederken %3,3'ü bu ifadeye hiç katılmamaktadır. Katılımcıların; %36,3'ü hekimlerin, hastalara şikayetlerini anlatmaları için gerekli zamanı verdiklerine katılmakta iken %11,5'u hiç katılmamaktadır.

Ekonomik İfadeler; Tablo 1'e göre katılımcıların; %43,5'u iletişim probleminin ekonomik kayıplara neden olduğuna katılmakta iken, %29,8'i hekimlerin ekonomik

endişelerinin malzeme ve ilaç israfına sebep olduğu konusunda kararsızlık yaşamaktadır. Katılımcıların %45,0'ı yetersiz hekim sayısının ekonomik kayıplara neden olduğuna katılmakta %32,0'ı bilgi farklılıklarının ekonomik kayıplara neden olduğuna katılmaktadır. Katılımcıların %30'u hekimlerin ekonomik beklentiler ile hastaları tekrar tedavi için çağırdıkları konusunda kararsızlık yaşarken, %30,5'u hekimlerin önerdikleri tedavilerde para kazanma isteklerinin ön planda olduğu konusunda kararsızlık yaşamaktadır. %41,3'ü polikliniklerin yoğun olması nedeniyle acil servisleri meşgul etmelerinin ekonomik kayıplara neden olduğuna katılmaktadırlar.

Güvenilirlik Analizi

Anket çalışmalarında ölçekte bulunan maddelerin korelasyonları arasında ölçeğin tutarlılıklarını değerlendirmek için uygulanan istatistiksel analiz yöntemidir. Güvenilirlik analizi Cronbach Alpha katsayısı ile ölçülmektedir. Cronbach Alpha katsayısı; ankette bulunan ifadelerin bütünlük sağlayıp sağlamadıklarını test eden yöntemdir.

Alfa (α) katsayısı 0 ile 1 arasında değer alır. Cronbach Alfa katsayısının değerlendirilmesi ise şu şekilde yapılmaktadır: 0-0.4 güvenilir değil, 0.4-0.6 düşük güvenilirlik, 0.6-0.8 oldukça güvenilir, 0.8-1.0 yüksek güvenilirlik (Gök ve Türk, 2011:135).

Tablo 2. Anket Verilerinin Güvenilirlik Analizi

Gözlem Sayısı	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
N:400	,709	24

Tablo 2'de anket sorularının güvenilirlik istatistikleri hesaplanmıştır. Sağlık sektöründe asimetrik bilgiyi belirleyen faktörleri belirlemek için oluşturulan anket formunun tutarlılığını ortaya koyabilmek için 5'li likert ölçeğinin kullanılmıştır. 24 önerme üzerinde yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha katsayısı 0,709 bulunmuştur. Güvenilirlik düzeyinin "oldukça güvenilir" olduğunu göstermektedir.

Normallik Testi

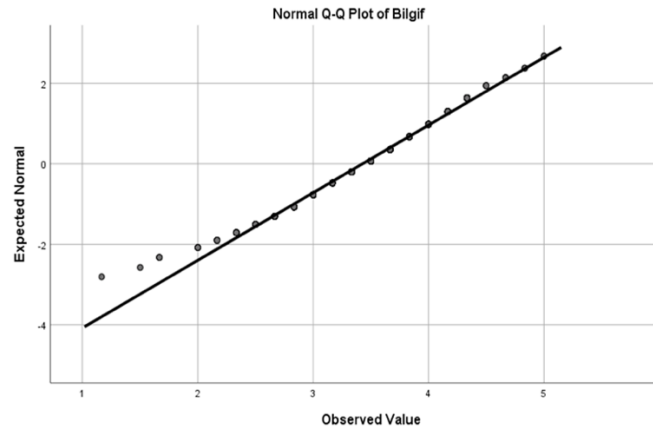
Araştırma yönteminde yer alan ifadelerin normal dağılıp dağılmadığını analiz edebilmek için önce normallik testleri uygulanmıştır. Normallik testlerinde kurtosis (basıklık) ve skewness (çarpıklık) değerleri analiz edilmeli ayrıca Kolmogorov-Smirnov testi uygulanması gerekmektedir. Kolmogorov-Smirnov testinde sig. değerinin 0.05'ten yüksek olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir. Sig. değerinin 0.05'ten küçük olması durumunda veriler normal dağılmamaktadır ve bu durum büyük kitlelerde çok fazla yaşanmaktadır (Bozkurt ve Tan, 2021:168).

Anket sorularını oluşturan değişkenlerdeki verilerin normal dağılıp dağılmadığının analizinin ilk aşamasında kurtosis (basıklık) ve skewness (çarpıklık) değerleri tablo halinde verilmiştir. Kurtosis (basıklık) ve skewness (çarpıklık) değerleri yüzde 5 güven aralığında + - 2.58, yüzde 1 güven aralığında + - 1.96 arasında olması gerekmektedir (Liu vd, 2005).

Tablo 3. Bilgi İhtiyacı, Belirsizlik, Memnuniyet, Güven ve Ekonomik Faktörlere İlişkin Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) Verileri

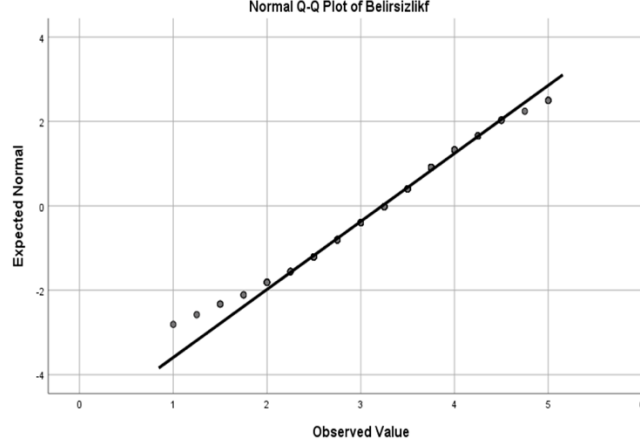
Bilgi İhtiyacı	Çarpıklık	-,391
	Basıklık	,625
Belirsizlik	Çarpıklık	-,199
	Basıklık	,670
Memnuniyet	Çarpıklık	-,762
	Basıklık	,923
Güven	Çarpıklık	-,619
	Basıklık	1.026
Ekonomik Sebepler	Çarpıklık	-,517
	Basıklık	,514

Tablo 3’de görüldüğü üzere tüm değişkenlerdeki verilerin pozitif ya da negatif farklı çarpıklık ve basıklık miktarları alması sonucunda %1 güven aralığında ± 1.96 aralığında olduğu için normal dağılım varsayımı gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

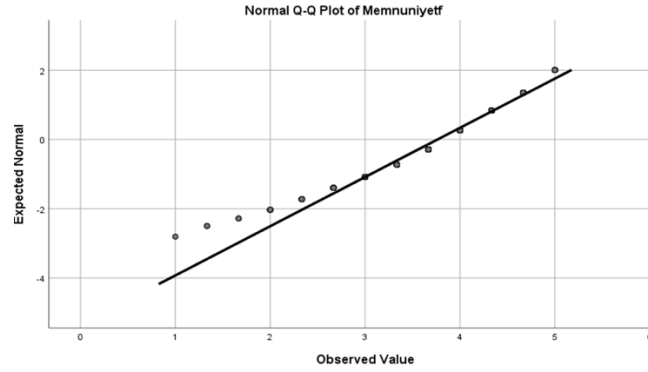
Şekil 1. Bilgi İhtiyacı Faktörlerinin Normal Dağılım Grafiği

Şekil 1’de görüldüğü üzere bilgi ihtiyacına ilişkin verilerin normal dağılım grafiğinde bir miktar sapma olmasına rağmen verilerin genelini normal dağılım çizgisine yakın veya normal dağılım çizgisinin üzerinde değerler aldığı görülmektedir. Bu yüzden bilgi ihtiyacı faktörlerine ilişkin verilerin normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir.

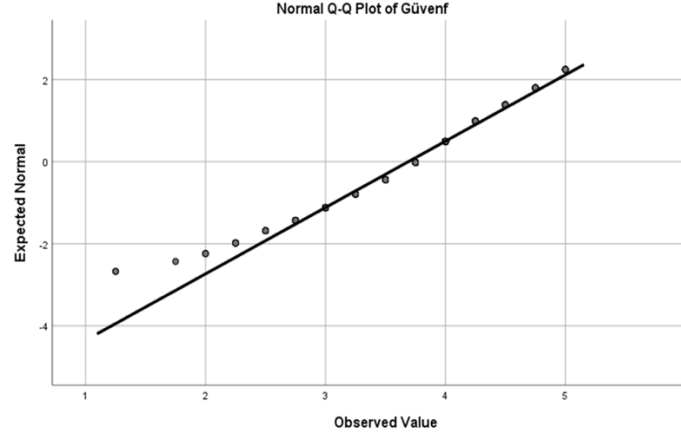
Şekil 2. Belirsizlik Faktörlerinin Normal Dağılım Grafiği

Şekil 2’de görüldüğü üzere belirsizliğe ilişkin verilerin normal dağılım grafiğinde bir miktar sapma olmasına rağmen verilerin genelini normal dağılım çizgisine yakın veya normal dağılım çizgisinin üzerinde değerler aldığı görülmektedir. Bu yüzden belirsizlik faktörlerine ilişkin verilerin normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir.

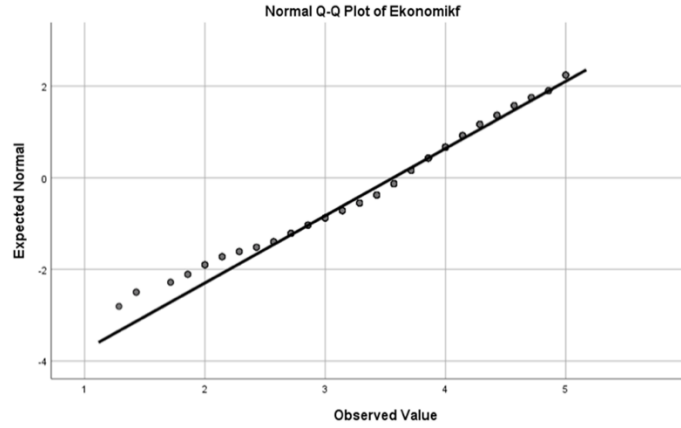
Şekil 3. Memnuniyet Faktörlerinin Normal Dağılım Grafiği

Şekil 3’de görüldüğü üzere memnuniyete ilişkin verilerin normal dağılım grafiğinde bir miktar sapma olmasına rağmen verilerin genelini normal dağılım çizgisine yakın veya normal dağılım çizgisinin üzerinde değerler aldığı görülmektedir. Bu yüzden memnuniyet faktörlerine ilişkin verilerinin normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 4. Güven Faktörlerinin Normal Dağılım Grafiği

Şekil 4’de görüldüğü üzere güvene ilişkin verilerin normal dağılım grafiğinde bir miktar sapma olmasına rağmen verilerin genelini normal dağılım çizgisine yakın veya normal dağılım çizgisinin üzerinde değerler aldığı görülmektedir. Bu yüzden güven faktörlerine ilişkin verilerinin normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 5. Ekonomik Faktörlerin Normal Dağılım Grafiği

Şekil 5’de görüldüğü ekonomik sebeplere ilişkin verilerin normal dağılım grafiğinde bir miktar sapma olmasına rağmen verilerin genelini normal dağılım çizgisine yakın veya normal dağılım çizgisinin üzerinde değerler aldığı görülmektedir. Bu yüzden ekonomik faktörlere ilişkin verilerinin normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Kolmogorov-Smirnov Testi

	İstatistik	df	Sig.
Bilgi İhtiyacı	.078	400	.000
Belirsizlik	.111	400	.000
Memnuniyet	.153	400	.000
Güven	.137	400	.000
Ekonomik	.119	400	.000

Tablo 4’de ankette yer alan faktörler ile ilişkili verilerin Kolmogorov- Smirnov testi sig. değeri 0.05’ten küçük bulunmuştur. Bu durum faktörlere ilişkin verilerin normal dağılmadığını göstermekte olsa da literatürde ana kitlenin fazla (400) olmasının bu sonuçlara neden olabileceği ifade edilmektedir. Bu yüzden verilerin normal dağıldığı varsayılarak parametrik analizlerin yapılması uygun görülmüştür.

Faktör Analizi

Sağlık sektöründe asimetrik bilgiyi belirleyen faktörleri tespit etmeye yönelik literatür incelendiğinde bu faktörlerin 5 ana başlık olarak görülmektedir. Bu faktörler memnuniyet, ekonomik, güven, bilgi ihtiyacı ve belirsizlik olarak sıralanmaktadır. Çalışmamızın uygulama kısmında sağlık sektöründe asimetrik bilgiyi etkileyen faktörleri belirlemek için 24 anket ifadesinin yukarıda belirtilen faktörlerin hangisi ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. KMO ve Bartlett Test Sonuçları

KMO and Bartlett's Test	
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	,722
Approx. Chi-Square	1706,676
Bartlett's Test of Sphericity	
df	276
Sig.	,000

Tablo 5’de sig. değeri 0,05 değerinden küçük olduğunda verilerin faktör analizi uygulaması için uygun olduğu sonucuna varılmaktadır. KMO ve Bartlett Test analizleri sonucunda KMO değeri 0,722 (iyi) olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara 400 kişilik örneklem büyüklüğünün yeterli kabul edilmiştir.

Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) Uygulaması

Faktör analizine göre verilerin toplandığı faktör gruplarına ilişkin bilgiler sırasıyla şu şekildedir; memnuniyet faktörleri, ekonomik faktörler, güven faktörleri, bilgi ihtiyacı faktörleri, belirsizlik faktörleridir.

Faktörlerin Bağımsız Değişkenlerle Analizi

Çalışmanın bu kısmında sağlık sektöründe asimetrik bilgiyi belirlemeye yönelik kullandığımız ölçekte yer alan bağımsız değişkenlerin (cinsiyet, medeni durum) memnuniyet, ekonomik, güven, bilgi ihtiyacı ve belirsizlik boyutlarında herhangi bir farklılık gösterip göstermediği verilerin normal dağılımına uygun olan parametrik testlerden Student t testi (Bağımsız iki örneklem t – Testi) kullanılarak tespit edilecektir.

H1: Memnuniyet faktörü (MF), bireylerin cinsiyetine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H2: MF, bireylerin medeni durumuna göre farklılık göstermektedir.

H3: MF, bireylerin gelirine göre farklılık göstermektedir.

H4: MF, bireylerin tercih ettikleri hastane türüne göre farklılık göstermektedir.

H5: Bilgi ihtiyacı faktörü (BİF), bireylerin medeni durumuna göre farklılık göstermektedir.

H6: BİF, bireylerin yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

H7: BİF, bireylerin gelirine göre farklılık göstermektedir.

H8: BİF, bireylerin meslek gruplarına göre farklılık göstermektedir.

H9: BİF, bireylerin eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir.

H10: Güven faktörü (GF), bireylerin gelirine göre farklılık göstermektedir.

Faktörlerin Cinsiyete Göre Analizi

Açıklayıcı faktör analizi ile cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Bağımsız iki örneklem T – testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6. Faktörlerin Cinsiyete Göre Bağımsız Gruplar T- Testi Sonucu

Faktörler	Cinsiyet	Ortalama	Standart Sapma	Sig.
Memnuniyet	Kadın	3,23	0,07	0,03
	Erkek	3,46		
Ekonomik	Kadın	3,65	0,06	0,54
	Erkek	3,61		
Güven	Kadın	3,77	0,06	0,70
	Erkek	3,75		
Bilgi İhtiyacı	Kadın	3,64	0,08	0,28
	Erkek	3,55		
Belirsizlik	Kadın	2,74	0,09	0,65
	Erkek	2,78		

Tablo 6'ya göre memnuniyet faktöründe kadın-erkek arasında anlamlı bir ilişki çıktığından ($\text{sig} < 0,05$) memnuniyet boyutu bireylerin cinsiyetine göre farklılık gösterir şeklinde kurulan H1 hipotezi kabul edilir. Memnuniyet faktörü, erkek bireylerde kadınlara göre daha yüksek görünmektedir. Bu durum kadınların sunulan hizmetler karşısında beklentilerinin daha yüksek olması, verimlilik ve etkinlik konularında bilgi alma ve eleştirel olarak takip etme yönünde daha istekli olması yönünde düşünülmeye neden olmaktadır. Diğer taraftan erkeklerin sorunları çözmede ve bilgi talep etmede sorumluluk almak noktasında daha duyarlı olması gerektiği ifade edilebilir.

Faktörlerin Medeni Duruma Göre Analizi

Açıklayıcı faktör analizi ile bulunan faktörlerin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Bağımsız İki Örneklem T – Testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7. Faktörlerin Medeni Duruma Göre Bağımsız Gruplar T- Testi Sonucu

Faktörler	Medeni Durum	Ortalama	Standart Sapma	Sig.
Memnuniyet	Evli	3,41	0,07	0,03
	Bekâr	3,25		
Ekonomik	Evli	3,63	0,06	0,79
	Bekâr	3,64		
Güven	Evli	3,77	0,08	0,73
	Bekâr	3,75		
Bilgi İhtiyacı	Evli	3,70	0,08	0,01
	Bekâr	3,50		
Belirsizlik	Evli	2,82	0,09	0,14
	Bekâr	2,69		

Tablo 7'ye göre memnuniyet ve bilgi ihtiyacı faktörlerinde medeni duruma göre anlamlı farklılık ($\text{sig} < 0,05$) bulunmuştur. Bu yüzden H2 ve H5 hipotezleri kabul edilmiştir. Ayrıca memnuniyet ve bilgi ihtiyacı faktörü evli bireylerde bekâr bireylere göre daha yüksektir. Bilgi ihtiyacı faktörleri ortalamalarına baktığımızda evli bireylerin sağlık hizmeti talepleri hanedeki birey sayısına bağlı olarak artmaya başladığı için bekâr bireylere göre daha fazla bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Evli bireylerin harcama yaparken ve hizmet satın alırken daha dikkatli davrandıkları ve bütçelerini sorumlu oldukları ailedeki fert sayısına bağlı olarak yönettikleri düşünülürse bu durum davranışlarına da yansımaktadır.

ANOVA Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında sağlık sektöründe asimetric bilgiye etki eden faktörleri belirlemeye yönelik kullandığımız ölçekte yer alan bağımsız değişkenlerin (yaş grubu, aylık ortalama gelir, meslek, eğitim durumu, tercih edilen hastane türü) memnuniyet, ekonomik, güven, bilgi ihtiyacı ve belirsizlik boyutlarında herhangi bir farklılık gösterip göstermediği verilerin normal dağılımına uygun olan parametrik testlerden ANOVA yöntemi ile tespit edilmiştir.

Faktörlerin Yaşa Göre Analizi

Açıklayıcı faktör analizi ile elde edilen faktörlerin yaşa göre farklılık gösterip göstermediği ANOVA yöntemi ile test edilmiştir.

Tablo 8. Faktörlerin Yaşa Göre ANOVA Sonucu

Faktörler	Yaş	Ortalama	Standart Sapma	Sig.
Memnuniyet	21-30 arası	3,26	0,05	0,22
	31-40 arası	3,39	0,07	
	41-50 arası	3,47	0,08	
	51 ve üstü	3,31	0,11	
Ekonomik	21-30 arası	3,66	0,04	0,86
	31-40 arası	3,62	0,07	
	41-50 arası	3,62	0,08	
	51 ve üstü	3,57	0,09	
Güven	21-30 arası	3,80	0,05	0,29
	31-40 arası	3,77	0,06	
	41-50 arası	3,77	0,06	
	51 ve üstü	3,60	0,09	
Bilgi İhtiyacı	21-30 arası	3,49	0,10	0,03
	31-40 arası	3,80		
Belirsizlik	21-30 arası	2,68	0,06	0,42
	31-40 arası	2,85	0,09	
	41-50 arası	2,84	0,10	
	51 ve üstü	2,78	0,13	

Tablo 8'e göre bilgi ihtiyacı faktörü 21-30 yaş arası ve 31-40 yaş arasında anlamlı farklılık tespit edildiğinden ($\text{sig}<0,05$) bilgi faktörü bireylerin yaşına göre farklılık göstermektedir şeklinde kurulan H6 hipotezi kabul edilir. Buna göre 31-40 yaş arası bireylerin bilgi ihtiyacı faktörü 21-30 yaş arası bireylere göre daha yüksektir. Dolayısıyla yaş büyüdükçe sağlık hizmetleri talebi arttığı için bilgi ihtiyacı faktörünün etkisinin arttığı görülürken, yaş küçüldükçe sağlık hizmetleri talebinin daha az olması nedeniyle bilgi ihtiyacı faktörünün etkisi azalmaktadır.

Faktörlerin Gelire Göre Analizi

Açıklayıcı faktör analizi ile elde edilen faktörlerin gelire göre farklılık gösterip göstermediği ANOVA yöntemi ile test edilmiştir. Faktörlerin gelire göre karşılaştırılması için yapılan hipotezler aşağıdaki gibidir;

Tablo 9. Faktörlerin Gelire Göre ANOVA Sonucu

Faktörler	Aylık Ort. Gelir	Ortalama	Standart Sapma	Sig.	
Memnuniyet	0-4500 TL	3,22	0,10	0,03	
	7001-10.000 TL	3,45			
	0-4500 TL	3,22	0,12		0,02
	10.001 TL ve üstü	3,51			
Ekonomik	0-4500 TL	3,58	0,04	0,11	
	4501-7000 TL	3,76	0,06		
	7001-10.000 TL	3,67	0,08		
	10.001 TL ve üstü	3,52	0,12		
Güven	4501-7000 TL	3,92	0,09	0,04	
	7001-10.000TL	3,68			
Bilgi İhtiyacı	0-4500 TL	3,47	0,10	0,00	
	4501-7000 TL	3,80			
Belirsizlik	0-4500 TL	2,68	0,06	0,22	
	4501-7000 TL	2,80	0,08		
	7001-10.000 TL	2,94	0,09		
	10.001 TL ve üstü	2,72	0,15		

Tablo 9'a göre memnuniyet faktörü 0-4500 TL geliri olan bireyler ile 7001-10.000 TL geliri olan bireyler arasında ve 0-4500 TL geliri olan bireyler ile 10.001 TL ve üstü geliri olan bireyler arasında; güven faktörü 4501-7000 TL geliri olan bireyler ile 7001-10.000 TL geliri olan bireyler arasında; bilgi ihtiyacı faktörü 0-4500 TL geliri olan bireyler ile 4501-7000 TL geliri olan bireyler arasında farklılık tespit edildiğinden ($\text{sig}<0,05$) H3,H10 ve H7 hipotezleri kabul edilir. Memnuniyet faktörü en yüksek 10.001 TL ve üstü gelire sahip bireylerde ikinci olarak 7001-10.000 TL gelire sahip bireylerde ve son olarak 0-4500 TL gelire sahip olan bireylerdedir. 4501-7000 TL gelire sahip olan bireylerin güven faktörü 7001-10.000 TL gelire sahip olan bireylere göre daha yüksektir. Buna göre bireylerin gelirleri arttıkça hastane hizmetlerinden daha fazla memnuniyet duymakta iken bireylerin gelirleri azalmaya başladıkça daha az memnuniyet duymaktadırlar.

Bireylerin gelirleri azaldığı durumda sağlık sigortasının ilaç harcamalarını %2,4 sağlık harcamalarını ise %2,0 azalttığı; bireylerin gelirleri yükseldiği durumda ise ilaç harcamalarını %0,2 sağlık harcamalarını da %0,2 artırdığına ilişkin çalışmalarda bulunmaktadır (Hanawi vd. (2021).

Faktörlerin Meslek Gruplarına Göre Analizi

Açıklayıcı faktör analizi ile elde edilen faktörlerin meslek gruplarına göre farklılık gösterip ANOVA yöntemi ile test edilmiştir. Faktörlerin meslek gruplarına göre karşılaştırılması için yapılan hipotezler aşağıdaki gibidir;

Tablo 10. Faktörlerin Meslek Gruplarına Göre ANOVA Sonucu

Faktörler	Meslek Grupları	Ortalama	Standart Sapma	Sig.
Memnuniyet	Çalışmıyor	3,22	0,08	0,10
	Bağımsız Çalışan	3,46	0,18	
	Ücretli [Özel Sektör]	3,43	0,06	
	Ücretli [Kamu]	3,42	0,07	
	Emekli	3,21	0,16	
	Diğer	3,18	0,08	
Ekonomik	Çalışmıyor	3,61	0,07	0,54
	Bağımsız Çalışan	3,70	0,12	
	Ücretli [Özel Sektör]	3,58	0,07	
	Ücretli [Kamu]	3,73	0,06	
	Emekli	3,51	0,14	
	Diğer	3,66	0,07	
Güven	Çalışmıyor	3,60	0,08	0,09
	Bağımsız Çalışan	3,68	0,16	
	Ücretli [Özel Sektör]	3,82	0,06	
	Ücretli [Kamu]	3,82	0,05	
	Emekli	3,68	0,12	
	Diğer	3,88	0,07	
Bilgi İhtiyacı	Çalışmıyor	3,36	0,12	0,00
	Ücretli [Kamu]	3,87		
Belirsizlik	Çalışmıyor	2,76	0,09	0,45
	Bağımsız Çalışan	2,67	0,19	
	Ücretli [Özel Sektör]	2,81	0,09	
	Ücretli [Kamu]	2,83	0,07	
	Emekli	2,82	0,21	
	Diğer	2,54	0,11	

Tablo 10'a göre bilgi ihtiyacı faktöründe çalışmayan bireyler ile ücretli kamu sektöründe çalışan bireyler arasında farklılık tespit edildiğinden (sig<0,05) bilgi ihtiyacı faktörü

bireylerin meslek gruplarına göre farklılık gösterir şeklinde kurulan H8 hipotezi kabul edilir. Ayrıca ücretli kamu sektöründe çalışan bireylerin bilgi ihtiyacı faktörü çalışmayan bireylere göre daha yüksektir. Kamu sektörünün işleyişine yönelik bilgi sahibi olan kamu çalışanları sunulan sağlık hizmetlerinin verimli ve etkinliğine ilişkin daha fazla bilgi sahibidir. Devletin yarı kamusal mal ve hizmet olan sağlık harcamalarının daha başarılı sunulması için kamuda çalışanların hizmete ulaşmakta bilgi düzeyleri daha fazladır. Bu durum çalışmayan kesimin duyarsız olması ve bilgiye ulaşmalarının sunulan hizmetin etkinliğini ve kalitesini değiştirmeyeceğine olan düşüncelerinin de etkili olduğu söylenebilir.

Faktörlerin Eğitim Durumuna Göre Analizi

Açıklayıcı faktör analizi ile bulunan faktörlerin eğitim durumuna göre farklılık gösterip ANOVA yöntemi ile test edilmiştir.

Tablo 11. Faktörlerin Eğitim Durumuna Göre ANOVA Sonucu

Faktörler	Eğitim Durumu	Ortalama	Standart Sapma	Sig.
Memnuniyet	İlköğretim	3,21	0,11	0,40
	Ortaöğretim [Lise dahil]	3,26	0,08	
	Üniversite	3,36	0,04	
	Lisans Üstü	3,46	0,13	
Ekonomik	İlköğretim	3,57	0,12	0,78
	Ortaöğretim [Lise dahil]	3,65	0,06	
	Üniversite	3,65	0,04	
	Lisansüstü	3,54	0,14	
Güven	İlköğretim	3,86	0,11	0,31
	Ortaöğretim [Lise dahil]	3,73	0,06	
	Üniversite	3,74	0,04	
	Lisansüstü	3,94	0,09	
Bilgi İhtiyacı	İlköğretim	3,56	0,16	0,04
	Lisansüstü	4,02		
	Üniversite	3,51	0,12	0,01
	Lisansüstü	4,02		
Belirsizlik	İlköğretim	2,79	0,19	0,97
	Ortaöğretim [Lise dahil]	2,73	0,09	
	Üniversite	2,77	0,05	
	Lisansüstü	2,73	0,12	

Tablo 11'e göre bilgi ihtiyacı faktörü ilköğretim ile lisansüstü arasında ve üniversite ile lisansüstü arasında farklılık tespit edildiği için (sig<0,05) bilgi ihtiyacı faktörü bireylerin eğitim

durumuna göre farklılaşmaktadır şeklinde kurulan H9 hipotezi kabul edilir. Bilgi ihtiyacı faktörü en yüksek lisansüstü eğitim düzeyine sahip bireylerde ikinci olarak ilköğretim eğitime sahip bireylerde ve son olarak ise üniversite eğitime sahip bireylerdedir. Çeşitli eğitim düzeylerinde bilgi ihtiyacı farklılaşmaktadır. İlköğretim düzeyinde ve lisansüstü eğitim düzeyinde bilgi talebi artmakta iken lisans düzeyinde bu ihtiyacın daha az olması verilen eğitimler karşısında kişilerin duyarsız olmasına da yol açabildiği düşüncesini uyandırmaktadır.

Faktörlerin Tercih Edilen Hastane Türüne Göre Analizi

Açıklayıcı faktör analizi ile bulunan boyutların eğitim durumuna göre farklılık gösterip ANOVA yöntemi ile test edilmiştir.

Tablo 12. Faktörlerin Tercih Edilen Hastane Türüne Göre ANOVA Sonucu

Faktörler	Hastane Türü	Ortalama	Standart Sapma	Sig.
Memnuniyet	Kamu Hastanesi	3,23	0,08	0,00
	Özel Hastane	3,62		
	Özel Hastane	3,62	0,10	0,00
	Araştırma Hastanesi	3,17		
Ekonomik	Kamu Hastanesi	3,60	0,04	0,37
	Özel Hastane	3,65	0,06	
	Araştırma Hastanesi	3,72	0,06	
Güven	Kamu Hastanesi	3,74	0,04	0,52
	Özel Hastane	3,82	0,05	
	Araştırma Hastanesi	3,75	0,08	
Bilgi İhtiyacı	Kamu Hastanesi	3,51	0,05	0,09
	Özel Hastane	3,69	0,08	
	Araştırma Hastanesi	3,72	0,10	
Belirsizlik	Kamu Hastanesi	2,74	0,06	0,88
	Özel Hastane	2,79	0,08	
	Araştırma Hastanesi	2,77	0,10	

Tablo 12'ye göre memnuniyet faktöründe kamu hastanesi ile özel hastane arasında ve özel hastane ile araştırma hastanesi arasında anlamlı farklılık tespit edildiğinden ($\text{sig} < 0,05$) H1a hipotezi reddedilerek memnuniyet boyutu bireylerin tercih ettiği hastane türüne göre farklılaşmaktadır şeklinde kurulan H4 hipotezi kabul edilir. Memnuniyet faktörü en yüksek özel hastane olup ikinci sırada kamu hastanesi ve son sırada araştırma hastanesi yer almaktadır. Özel hastanelerde prosedürlerin hızlı işlemesi, hekimlerden beklentilerin karşılanabilmesi, yapılan tedaviler ve hekimler tarafından işlemlerin açıklanması gibi sebeplerden kaynaklı olduğu söylenebilir. Kamu hastanelerinin hizmet sunumunda işleyişten kaynaklanan çeşitli sorunlar ve prosedürler neticesinde yeterli ve zamanında davranış gerçekleştirmediği durumlar da oluşabilmektedir. Bürokratik engeller, bilgiye ulaşmada ya da sunulan hizmetin kalitesine ilişkin geri dönüş sağlamada kamunun yetersiz olduğu durumlar sıklıkla görülebilmektedir. Araştırma hastanelerinde hastalara ilişkin yeni yöntem ve metotların akademik ilerleme sağlamada kullanılıyor olması özellikle bilgilendirme açısından hastaları tatmin edecek düzeyde olmamaktadır. Bu durum hekimlerin daha uzun süren tedavi süreçlerine ve hastaların ise hızlı ve etkin sonuç istemeleri karşısında sorun olabilmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık sektöründe asimetrik bilgi küreselleşme ve pandemi süreci ile birlikte daha da artmıştır. Genellikle sağlık sektöründe asimetrik bilgi medyada, sağlık sigortası ve hasta-hekim arasında yaşanmaktadır. Çünkü sağlık sektörü özel bir uzmanlık gerektirdiği için bilgiye ulaşmak genellikle maliyetli ve her an ranta dönüşebileceği için bu durum bilgi farklılıklarının oluşmasına neden olmakta ve her zaman hekimler, hastalardan daha fazla bilgiye sahiptirler. Sağlık sektöründe asimetrik bilgi, tedavilere güven ve memnuniyet duymayıp, bilgi ihtiyaçların tatmin edemeyip ve belirsizlik düşüncelerinin artmasına bağlı olarak başka hastanelere ya da birden fazla hekim tercihiyle bulunarak ekonomik kayıplara sebep olabilmekte ve daha fazla asimetrik bilgiye maruz kalmaktadırlar.

Kütahya ilinde sağlık sektöründe çok yoğun şekilde yaşanan asimetrik bilginin boyutunu ve etkilerini anket kullanılarak tespit etmek için yapılmış olan bu çalışmada faktör analizi de ayrıca yapılmış olup daha detaylı ve sağlıklı sonuçlara ulaşma açısından literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu çalışmada Arrow, Meleddu vd., Moscoso ve Tohme, Bilgili ve Ecevit, Özcan ve Taş, Yaylalı vd., Bol vd., Temel ve Aydın'ın yapmış olduğu çalışmalar ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmada kullanılan ifadelerin Cronbach's Alpha değeri 0,709 bulunmuştur. Bu sonuç ölçekte yer alan ifadelerin birbirleri ile tutarlı, anlaşılır ve iyi derecede güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırmada Kaiser- Guttman Kuralı ve varyans yüzdesi kriterine göre ortak varyans yüzdesi belirlenmiştir. Buna göre açıklayıcı faktör analizi sonucunda öz değeri 1 ve 1'den büyük yedi faktör bulunmuştur. Fakat yedi faktörlü yapıya araştırmaya uygun olmadığı için Scree Plot testi yapılarak grafiğin kırılmaya başladığı noktada faktör sayısı beşe düşürülmüştür. Dolayısıyla beş faktör modele dahil edilmiştir. İlk faktör toplam varyansın %15,31'ini, ikinci faktör %12,01'ini, üçüncü faktör %6,68'ini, dördüncü faktör %6,20'sini ve beşinci faktör %5,92'sini açıklamaktadır. Beş faktörün kümülatif varyans miktarı ise toplam varyansın %46,13'ünü açıklamaktadır.

Araştırmada Varimax rotasyonu sonucunda 4., 11., ve 23. ifadeler binişik yük değerlerine sahip olduğu için analizden çıkarılarak beş faktöre dağıtılması sağlanmış ve ifadeler sözel anlamlarına göre isimlendirilmişlerdir. Buna göre memnuniyet faktörüne ilişkin ifadeler 1.faktörde, ekonomik faktöre ilişkin ifadeler 2. faktörde, güven faktörüne ilişkin ifadeler 3.

faktörde, bilgi ihtiyacına ilişkin ifadeler 4. faktörde ve belirsizlik faktörüne ilişkin ifadeler 5. faktörde yer almaktadır.

Elde edilen 5 faktörlü yapı ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için T-testi ve ANOVA analizi gerçekleştirilmiştir. Cinsiyet ve medeni durum ile sağlık sektöründe asimetrik bilgiye etki eden faktörler arasındaki ilişki T-testi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda memnuniyet düzeyinin cinsiyete göre ilişki gösterdiği, memnuniyet ve bilgi ihtiyacının medeni duruma göre ilişki gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. ANOVA (varyans analizi) sonuçlarına göre bilgi ihtiyacı ile yaş, gelir düzeyi, meslek grupları, eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki; memnuniyet ile gelir düzeyi ve tercih edilen hastane türü arasında anlamlı bir ilişki ve güven ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına dair bulgular elde edilmiştir.

Herhangi bir hastane deneyimi olmayan bireylerin bilgi ihtiyacı daha fazla olacağı için diğer bireylere göre daha bilinçli davranmaları gerekmektedir. Bireyler, hastalıkları ile ilgili kötü bir durumla karşılaştıklarında tekrar uyum sağlama, etkili çözüm yolları aramak ve olayı objektif değerlendirebilmek için bilgi eksikliklerini giderene kadar bilgiye ulaşmaları gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinde ilişkiler çok yoğun yaşandığı için, iletişimin doğru ve yeterli olması hastalara uygun teşhis ve tedaviye yönlendirilmesi asimetrik bilgiyi azaltmada oldukça önem arz etmektedir. Sağlık hizmetlerinin sunumunda standart uygulamalar getirilmeli ekonomik açıdan talep artışından kaynaklı gereksiz harcamaların önüne geçilmelidir. Kaliteli ve verimli hizmete en çok ihtiyaç duyulan sektör sağlık sektörüdür. İnsan hayatının ve sağlıklı bir hayat sürmenin maliyeti hesaplanması zor olması ayrıca konunun önemini ortaya koymaktadır.

Bireylerin özellikle sağlık piyasasında güven unsurunu sağlamada yetkili bir devlet kuruluşunun koruyucu, caydırıcı ve bilgilendirici birimlerine ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın giderilmesi ile bireyler, hastalıkları ile ilgili kötü bir durumla karşılaştıklarında tekrar uyum sağlama, etkili çözüm yolları aramak ve olayı objektif değerlendirebilmek için hızlı ve etkili hizmet elde etmiş olacaklardır.

Maliyet bilincinin artırılması yoluyla kıt olan sağlık hizmeti kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması ile israfın önlenmesi sağlanabilecektir. Sağlık sisteminde ortaya çıkan aşırı tedavi ve aşırı teşhis nedeniyle gereksiz harcamaların yapılmasının önüne geçilerek sunulan sağlık hizmetinin kalitesinin veriminde önemli iyileşmeler bilinç düzeyinin artırılması ile sağlanabilecektir. Sağlık hizmetlerinin sunumunda denetimin de sağlanmasına olanak verecek olan otomasyon sisteminin güncellenmesine önem verilmeli ve teknolojik olarak iyileştirilmelidir. Sağlık hizmetleri ile ilgili altyapı konularında iyileştirmelerin yapılmasıyla sağlık sektörünün performansının daha da artması mümkün olacaktır. Bu çalışma Kütahya ilinde pandemi sonrasında sağlık hizmetlerinde asimetrik bilginin varlığını ilk kez ele alması açısından da ayrıca önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Y. (2012). Sağlık harcamalarının hayatın kalitesine yaptığı etkinin ölçülmesi: Denizli örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Al-Hanawi, M. K., Mwale, M. L. & Quattan, A. M. (2021). Health insurance and out-of-pocket and medicine: Heterogeneities along income. *Frontiers in Pharmacology*, 12, 1-13.
- Arrow, K. J. (1963). Uncertainty and the welfare economics of medical care. In *Uncertainty in Economics* Academic Press, 53(5), 345-375
- Barros, P. P., Machado, M. P., & Sanz-De-Galdeano, A. (2008). Moral hazard and the demand for health services: A matching estimator approach. *Journal of Health Economics*, 27(4), 1006-1025.
- Bilgili, E., & Ecevit, E. (2008). Sağlık hizmetleri piyasasında asimetrik bilgiye bağlı problemler ve çözüm önerileri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(2), 201-228.
- Bol, P., Gül, G., ve Erbaycu, A.E. (2013). Hasta-hekim iletişimindeki eksiklik ve hataların ortaya konmasında FMEA model analizinin katkısı. *İzmir Göğüs Hastanesi Dergisi*, 27(3), 181-191.
- Bozkurt, Ö.Ü.İ., ve Tan, A. (2021). Sağlık hizmetlerinde asimetrik bilgi, belirsizlik algısı ve güven kavramının rolü. Ankara: İksad Yayınevi.
- Çevik, A. (2020). Yarı kamusal mallar ve asimetrik bilgi arasındaki ilişki: Sağlık sektörü örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durmaz, T., ve Erdem, R. (2017). Hastanelerde arz kaynaklı gereksiz sağlık hizmeti kullanımının hasta algısı üzerinden değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eisenhauer, J.G. (2006). Severity of illness and the welfare effects of moral hazard. *International of Health Care Finance and Economics*, 6(4), 290-299.
- Ertong, G. (2011). *Sağlık sisteminde hekim hasta ilişkisi ve güven unsuru* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Frank, R. G. (2016). *Davranışsal iktisat ve sağlık ekonomisi* (Çev. Göksu Y.D.). In Diamond P. and Vartiainen H. (Eds.) *Davranışsal iktisat ve davranışsal iktisadın uygulamaları* (ss. 195-234). Kamilçelebi H. (Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Geysi, A. (2019). Sağlık iletişimde sosyal medyanın yeri: Kocaeli ilindeki sağlık kurumlarının sosyal medya kullanımlarının incelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gök, A. ve Türk, M. (2011). Perakendeci işletmelerde çevreyi koruma bilinci üzerine bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 125-152.
- Gülcebal, E., ve Keklik, B. (2016). Hastaların hekimlere duydukları güveni etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik bir araştırma: Isparta ili örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 64-87.
- Liu, C., vd. (2005). Beyond concern: A privacy trust behavioral intention model of electronic commerce. *Information & Management Journal*, 42(2), 289-304.

- Major, I. (2019). Two-sided information asymmetry in the healthcare industry. *International Advances in Economic Research*, 25(2), 177-193.
- Manavgat, G. (2018). Türkiye'de sigorta sahipliğinin hane halklarının sağlık harcamalarına olan etkisi: sağlıkta dönüşüm programı kapsamında bir uygulama. *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 443-476.
- Meleddu, M., Pulina, M., & Scuderi, R. (2020). Public and private healthcare services: What drives the choice? *Socio-Economic Planning Sciences*, 70, 1-11
- Moscoso, N.S. & Tohme, F. (2001). Asymmetric information in hospital services (Oral presentation). *In Argentina de Conference*, Argentina, 1-20.
- Özcan, S., Baş, K. ve Taş, Y. (2013). Sağlık sektöründe bilgi asimetrisinin hasta memnuniyetine etkisi: Yalova ağız ve diş sağlığı merkezinde bir uygulama. *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, 17-18 Eylül, St.Petersburg Russia, 820-830.
- Pearson, S. D., & Raeke, L. H. (2000). Patients' trust in physicians: Many theories, few measures, and little data. *Journal of General Internal Medicine*, 15(7), 509-513.
- Savage, E., & Wright, D. J. (2003). Moral hazard and adverse selection in Australian private hospitals: 1989–1990. *Journal of Health Economics*, 22(3), 331-359.
- Skipper, J. K., Tagliacozzo, D. L., & Mauksch, H. O. (1964). What communication means to patients. *An Journal of Nursing*, 64(4), 101–103.
- Şekerci, N. (2016). Özel hastane hizmetlerinde asimetrik bilgi ile ahlaki tehlike ilişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Temel, K. ve Aydın, M. (2018). Sağlık hizmetlerinde, hasta-hekim ilişkisinde yaşanan bilgi asimetrisinin ortaya çıkardığı ekonomik sorunlar: Çanakkale örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(4), 745-765.
- Thom, D. H., vd. (2002). Patient trust in the physician: Relationship to patient requests. *Family Practice*, 19(5), 476-483.
- Ünal, Ö. (2016). Hasta hekim iletişimin hastanın hekim bağlılığına ve hastane bağlılığına etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Weisbrod, A. (1991). *Competition in health care: A cautionary view*. Washington, D.C.: American Enterprise Institute.
- Yaylalı, M., Kaynak, S. ve Karaca, Z. (2012). Sağlık hizmetleri talebi: Erzurum ilinde bir araştırma, *Ege Akademik Bakış*, 12(4), 563-573.

EVSİZLİĞİN YAŞLILIK HALİ: KOŞULLAR VE İHTİYAÇLAR BAĞLAMINDA EVSİZ YAŞLI OLMAK

THE OLD AGE STATE OF HOMELESSNESS: BEING A HOMELESS ELDER IN THE
CONTEXT OF CONDITIONS AND NEEDS

Musa Gürel¹ - Hakan KARAMAN² - Ömer Miraç YAMAN³

Öz

Bu araştırmanın temel hedefi, yaşlı bireylerin evsizlik deneyimini anlamak, bu süreçte karşılaştıkları zorlukları ve yaşam koşullarını incelemek ve ihtiyaç duydukları hizmetlerin detaylı bir şekilde belirlenmesini sağlamaktır. Çalışma nitel araştırma desenine göre kurgulanmıştır. Bursa il merkezinde sokakta ve konukevinde kalan 11 yaşlı evsiz bireyle yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, yaşlı evsizlerin kişisel hikayeleri ve evsizliği deneyimleme süreci, yaşadıkları zorluklar ve yaşam koşulları ve ihtiyaç duydukları hizmetler şeklinde üç ana tema ortaya çıkmıştır. Bulgular, yaşlı evsiz bireylerin karşılaştıkları zorlukların çok katmanlı olduğunu ve bu bireylerin ihtiyaçlarının genel evsiz nüfusundan farklılaştığını göstermektedir. Yaşlı evsiz bireylerle yapılan görüşmeler, aile ve sosyal bağların eksikliği, sağlık sorunları, uygun barınma ve ekonomik imkanların yetersizliği, psikolojik ve duygusal zorluklar, güvenlik endişeleri ve hizmetlere erişimdeki sınırlılıkların onların yaşam koşullarını olumsuz etkilediğini göstermiştir. Özellikle aile ve sıcak bir yuva özlemi, yaşına uygun bakım ve sağlık desteği, emekli maaşında iyileştirme beklentileri ve huzurevine geçiş gibi ihtiyaçlarının olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan kamu kuruluşları ve evsizlikle mücadele eden diğer ilgili taraflar, evsiz yaşlılar için kalıcı sosyal politikalar ve somut hizmetler geliştirerek, bu bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmeli ve onlara nitelikli destek sağlamalıdır. Ayrıca, mevcut barınma hizmetlerinin niteliğini ve kapsamını artırarak, huzurevi ihtiyacı olan yaşlı evsizlerin derhal kurumlara yerleştirilmeleri sağlanmalıdır.

Anahtar kelime: Evsizlik, Yaşlı Evsizler, Yaşlılık, Sokakta Yaşayanlar.

Abstract

This study aims to understand the experience of homelessness among elderly individuals, examining the challenges they face and their living conditions, and to provide a detailed identification of the services they need. The research is designed according to a qualitative research pattern. In the city center of Bursa, interviews were conducted with 11 elderly homeless individuals using a semi-structured interview form. The data obtained were analyzed and interpreted using descriptive analysis methods. During the interviews with the participants, three main themes emerged: the personal stories of the elderly homeless and their process of experiencing homelessness, the challenges and living conditions they face, and the services they need. The findings reveal that the challenges faced by elderly homeless individuals are multifaceted and their needs differ from the general homeless population. Interviews with elderly homeless individuals highlighted the absence of family and social ties, health issues, inadequate housing and economic resources, psychological and emotional difficulties, security concerns, and limited access to services, all negatively impacting their living conditions. Specifically, their needs for family and a warm home, age-appropriate care and health support, improved pension benefits, and transition to nursing homes were identified. Therefore, public institutions and other relevant parties combating homelessness should develop permanent social policies and concrete services for elderly homeless people, improving their living conditions and providing them with quality support. Additionally, the quality and scope of existing housing services should be enhanced to immediately accommodate elderly homeless individuals in need of nursing home care.

Keyword: Homelessness, Elderly Homeless, Old Age, People Living on the Street.

¹ Dr, musa.gurel@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-4132-1700.

² Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, karamannhakann@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5729-6012

³ Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, omermirac@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9989-8575

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 29.11.2023 – Kabul Tarihi: 20.12.2023

DOI:10.17755/esosder.1397770

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 754-775

Etik Kurul İzni: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'nın 16.12. 2022 tarihli E-74555795-050.01.04-565701 sayılı yazısı ile etik açıdan uygun görülmüştür.

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. GİRİŞ

Evsizlik, dünya genelinde çeşitli yaş grupları arasında yaygın bir sorun olmakla birlikte, yaşlı nüfus arasında bu durum özellikle trajik bir boyut kazanmaktadır. Yaşlı evsizler, son yıllarda aile ilişkilerinde yaşanan sorunlar, sağlık ve psikolojik rahatsızlıklar, ekonomik yetersizlik, hizmetlerin nitelikli olmayışı gibi sebeplerle artmaktadır. Araştırmalar, yaşlıların evsiz nüfus içinde büyük bir kısmı temsil ettiğini ve bu oranın özellikle şehir bölgelerinde yükseldiğini belirtmektedir (Işıkhan, 2004: 39; McDonald, Dergal, ve Cleghorn, 2007). Yaşlı insanlar arasında evsizlik son otuz yılda daha fazla artmaktadır. Culhane (2019) artan yaşlı evsizlik raporunda, 2030 yılına kadar yaşlı evsiz nüfusun mevcut sayıya göre üç kat artacağını tahmin etmektedir. 2005'te yayımlanan ABD, Avustralya ve İngiltere'de seçilen kentsel alanlarda yapılan bir çalışma, 1993'ten bu yana %39'luk bir artış yaşandığını ortaya koymuştur (Crane, 2005). Türkiye'de yapılan çalışmalarda evsiz bireyler içerisinde 50 yaş üstü yaşlı bireylerin sayısı çok hayli fazladır. Gürel'in (2023) 236 evsiz ile yaptığı çalışmada da, evsizlerin %58,5'u 55 ve üstü yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu sonuca benzer bir şekilde Kılıç ve Arslantürk'ün (2019) ve Kahraman'ın (2019) yaptığı araştırmada evsizlerin çoğunluğu 46-59 yaş aralığında olduğu ortaya çıkmıştır.

Yaşlı evsizliğine dair ilk çalışmaları yapan Doolin (1986), yaşlı evsizler için üç ortak kategori belirtmiştir: kronik, kurumdan çıkarılmış olanlar ve geçici olarak evsiz olanlar veya barınaksızlar. Evsizliğin tanımı konusunda tartışmalar olduğu gibi, yaşlı evsizleri incelemek için kullanılan yaş sınırı konusunda da tartışmalar olmuştur. Mevcut literatürde, evsiz bir nüfusta yaşlılık işareti olarak genellikle standart 65 yaş yerine 50 yaşın daha uygun olduğu kabul edilir (Grenier vd., 2016: 458). Cohen ve diğerleri (1988), yaşlı evsiz erkekler üzerine yaptıkları bir çalışmada 50 yaş ve üzeri evsiz erkeklerin biyolojik olarak toplumdaki 10 ila 20 yaş daha yaşlı olan diğerlerine benzediğini savunmuşlardır. Bu bağlamda 50-65 yaş aralığının yaşlı evsiz olarak sayılmasının arka planında; bu bireylerin uzun süre sokakta veya geçici barınmalarda kalmasıyla, fiziksel ve zihinsel sağlıkları, kötü sağlık koşulları beslenme ve ağır yaşam koşulları yatmaktadır. Kutza ve Keigher (1991), Chicago'da acil barınma hizmetlerine yönlendirilen yaşlı insanların vaka dosyalarını incelerken minimum 55 yaş kullanmıştır. Dolayısıyla giderek artan bir 'yaşlı evsizler' kategorisine 50 yaş ve üzeri kişilerin de dahil edilmesi gerektiği konusunda fikir birliğine varılmıştır (Gonyea, Mills-Dick, ve Bachman, 2010; CSH and Hearth, 2011).

Yaşlılarda evsizliğe yol açan sebepler; diğer evsiz gruplarında olduğu gibi, aile sorunları ve kayıplar, kurumdan çıkarılma, gelir kaybı, yoksulluk ve uygun fiyatlı konut eksikliğini içermektedir (Tully, 1994; Crane ve Warnes, 2010, s. 355). Yaşlanma sürecinde yaşlı bireylerin ekonomik, sağlık, sosyal ve psikolojik kaynaklardan yoksun kalmaları, evsizliğe yol açan faktörleri hızlandırmaktadır. Ailede meydana gelen ölümler ve ilişkilerdeki bozulmalar, anlaşmazlıklar, sağlık sorunları nedeniyle evden çıkarılmalar, kira borçları ve gelir yetersizliği, yaşlılar için çeşitli tetikleyici etkenler olarak göze çarpmaktadır (Tutty vd., 2010: 34).

Fiziksel kısıtlılıklar, sağlık problemleri ve zihinsel sağlık zorlukları, evsiz yaşlılar arasında yaygındır. Evsiz yaşlı insanlar üzerine odaklanan sınırlı bir literatür olmasına rağmen, bu çalışmalar yaşlı insanların zihinsel ve fiziksel sağlık, güvenlik ve hizmetlere erişim açısından belirgin ihtiyaçları olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır (Gonyea vd., 2010; Grenier vd., 2016; McDonald vd., 2007). Diğer evsiz gruplarla karşılaştırıldığında, yaşlı evsizlerde duyu bozuklukların (görme, işitme, motor beceriler gibi) daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, onların hizmetlere erişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Fiziksel, bilişsel ve cinsel açıdan daha kırılgan ve korumasız olan yaşlılar, hem yaşlılık hem de evsizlik nedeniyle çift risk altındadır (Woolrych ve ark., 2015: 235-236). Bu risklerle birlikte özellikle sokakta yaşayan yaşlılar, daha şiddetli sağlık sorunları yaşayabilmektedir. Bu durumda bu bireylerin

erken ölüm oranlarının daha fazla olması kaçınılmaz olmuştur (CSH and Hearth, 2011; Nooe ve Patterson, 2010: 113).

Yaşlı bireylerin evsizlikle ilgili yaşadıkları deneyimler, literatürde iki temel modele ayrılmaktadır. Bu modellerden birincisi, yaşam boyu süren ve yaşlanma sürecinde de devam eden evsizlik durumudur. İkinci model ise kişinin yaşamının ileri dönemlerinde ilk kez evsiz kalmasıdır (yani, ileri/geç yaş evsizliği). Şimdiye kadar yapılan çalışmaların çoğu yaşam boyu süren evsizlik durumuna odaklanmışken, son araştırmalar ikinci modelin uluslararası düzeyde artış gösterdiğini belirtmektedir (Grenier, 2016: 460). Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Avustralya'da gerçekleştirilen yaşlı evsizler üzerine yapılan araştırmalarda, katılımcıların çoğunluğunun daha önce evsizlik deneyimi yaşamadığı tespit edilmiştir (Crane ve ark., 2005).

Yaşlı evsizler, genellikle akademik çalışmalarda ve uygulamalarda göz ardı edilen ve yeterince anlaşılamayan bir gruptur. Son yıllarda evsizler ile ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla genç ve yetişkinler üzerinde odaklanmaktadır. Ancak yaşlı evsizlerle ilgili sadece Işıkhan (2004) tarafından yapılan çalışma Türkçe alan yazında mevcuttur. Bu kesimin karşılaştığı zorluklar ve evsizliği deneyimlemeleri, genç ve yetişkin evsiz bireylerinkinden farklıdır ve bu nedenle özel dikkat gerektirir. Dolayısıyla yaşlı evsiz bireylerin karşılaştığı ekonomik, sağlık, sosyal ve psikolojik zorluklar ile bu zorlukların onların yaşam kalitesi üzerindeki etkileri, evsizlikle ilgili mevcut literatürde yeterince ele alınmamıştır. Bu nedenle, bu çalışmada yaşlı evsizliğin nasıl başladığı, ne tür faktörlerin yaşlı evsizliğine neden olduğu, sokakta ya da konukevinde karşı karşıya kaldıkları zorlukların neler olduğu anlaşılmasına çalışılmış ve bu bireylerin ihtiyaç duydukları hizmetler ele alınmıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın temel amacı, yaşlı evsiz bireylerin deneyimlerini, yaşam koşullarını ve özel ihtiyaçlarını derinlemesine incelemektir. Ayrıca, bu çalışma, politika yapıcılar ve hizmet sağlayıcılar için yaşlı evsiz bireylerin daha iyi koşullarda desteklenmesi yönünde pratik öneriler sunmayı hedeflemektedir. Bu bakımdan çalışma, yaşlı evsiz bireylerin deneyimlerine odaklanarak, bu alandaki mevcut araştırmalardaki boşluğu doldurmaya çalışmaktadır.

2. YÖNTEM

Çalışmada yaşlı bireylerin evsizliği deneyimle biçimlerini, yaşam koşullarını ve ihtiyaç duydukları hizmetleri derinlemesine araştırmak amacıyla nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda birey davranışlarının karmaşık ve değişken doğası ile birlikte, bireyin içinde bulunduğu sosyal ortamın dikkate alınması son derece önemlidir (Karataş, 2015). Araştırmada yaşlı evsizlerin evsizlik tecrübesi, karşı karşıya kaldıkları zorluklar ve yaşam koşullarının nasıl olduğu ve ne tür hizmetlerin yaşam koşullarını iyileştirebileceği gibi bilgiler hakkında derinlikli bilgi elde etme fırsatı veren fenomenolojik desen kullanılmıştır. Fenomenolojik yaklaşım, günlük yaşamda deneyimlediğimiz ancak genellikle yeterince anlam veremediğimiz olguların temel gerçekliğine odaklanmayı amaçlar (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Evsizlik gibi dinamik ve karmaşık bir olgunun her bireyde farklı gerçekliklerle ortaya çıktığı düşünüldüğünde fenomenoloji uygun bir araştırma alanı ortaya koymaktadır.

2.1. Araştırma Grubu

Bu çalışmada 11 yaşlı erkek evsiz ile görüşme yapılmıştır (Tablo 1). Bu bağlamda Bursa il merkezinde sokaklarda (terminal, hastane acili, cami avlusu gibi) ve evsizlere hizmet veren konukevinde yaşayan yaşlı bireyler araştırmaya dahil edilmiştir. Bursa, evsiz bireylerin yoğunlukla yaşadığı bir büyükşehir olmasından dolayı örneklem olarak seçilmiştir (Gürel, 2023). Çalışma kapsamında incelenen konuyu temsil edebilme kriterlerine sahip katılımcıların araştırmaya dahil edilmesiyle amaçsal örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu temsil ölçütleri, bir problemle ilgili belirli kriterlere sahip bireyler, olaylar ve durumlardan meydana gelmektedir (Creswell, 2017). Bu çalışmada ise 55 yaş üstü, kendisini ifade etme becerisine

sahip ve yoğun alkol ve madde kullanımı olmayan yaşlılar gönüllü olarak çalışmaya kabul edilmiştir. Çalışma grubuna ulaşırken araştırmacıların ilk temas kurduğu ve görüştüğü katılımcıların yönlendirmesiyle yeni kişilere ulaşılmıştır. Araştırma süresince 15 kişiye ulaşılmış; bunlardan 2'sinin ruhsal sağlığının iyi olmadığı tespit edilmiş ve görüşme yapılamamış, 1 tanesi görüşme esnasında vazgeçmiş diğeri ise soruları algılamada zorluk yaşadığı için araştırmaya dahil edilmemiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyodemografik Bilgileri

Görüşme Kodu	Yaşadığı Yer	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Evsizlik Süresi ve türü	Sağlık durumu	Gelir durumu
K1	Terminal	69	Boşanmış	Ortaokul	12 yıl-kronik	Tansiyon, şeker	Yok
K2	Konukevi	66	Boşanmış	Ortaokul	1 yıl-geçici	Kısmi felç, kanser	7900 tl
K3	Terminal	61	Boşanmış	Lise	1 yıl-geçici	Göz, kalp, tansiyon, fitik	Yok
K4	Konukevi	73	Bekar	İlkokul	21 yıl-kronik	Koah, şeker, tansiyon,	2250 tl
K5	Terminal-Sokak	72	Evli-ayrı yaşıyor	Lise	3 yıl- kronik	Sırt ve eklem ağrısı	7500 tl
K6	Konukevi	79	Boşanmış	Lise	6 ay- geçici	Romatizma	2650 tl
K7	Terminal-sokak	60	Evli-ayrı yaşıyor	İlkokul	5 yıl- döngüsel	Mide bağırsak sorunu, prostat	İcralık
K8	Konukevi	63	Evli	İlkokul	3 yıl- döngüsel	Koah, şeker,tansiyon	3500 tl
K9	Konukevi	60	Boşanmış	Ortaokul	4 yıl-kronik	Eklem ağrısı, kalp	Yok
K10	Konukevi	61	Boşanmış	Lise	10 yıl-döngüsel	-	3500 tl
K11	Konukevi	61	Boşanmış	Lise	5 yıl-kronik	Fitik, nefes darlığı	Yok

Verilerin temalar altında düzenlenmesini kolaylaştırmak ve katılımcı gizliliğini korumak amacıyla, katılımcılara özel kodlar atanmıştır. Bu bağlamda, Katılımcı 1 için 'K1' ve Katılımcı 11 için 'K11'olarak kodlanmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı ve Analiz

Araştırma kapsamında, nitel veri toplama tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmış ve veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat formu tercih edilmiştir. Bu mülakat formu, araştırma ekibi tarafından literatüre dayalı hazırlanarak, 10 soruluk bir form halinde oluşturulmuştur. Katılımcılar, araştırmaya gönüllü olarak katılmış ve her görüşme öncesinde katılımcılara sözlü ya da yazılı olarak onam formu sunularak görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların tamamının rızası alınarak görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Veri toplama sürecinin sonunda 393 dakikalık ses kaydı ve 8 sayfa görüşme notu

elde edilmiştir. Bu ses kayıtlarının transkripte edilmesi ve yazılı notların düzenlenmesi sonucunda toplamda 65 sayfalık bir doküman elde edilmiştir.

Araştırma süresince elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemine göre verilmiştir. Betimsel analizin hedefi, elde edilen bulguların araştırmacı tarafından tekrar yorumlanarak okuyucuya sunulmasıdır. Bu süreçte, veri toplama aşamasında önceden belirlenen temaların yanı sıra, araştırma sürecinde ortaya çıkan yeni temalar da kısmen veya tamamen kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Transkripsiyonda 163 kod ortaya çıkmış ancak tekrar eden kodlar elenerek ana temalar ve alt temalar elde edilmiştir. Daha sonra elde edilen veriler kodlanarak kategoriler elde edilmiştir. Kategoriler, araştırmanın amacına göre ve betimsel analiz yöntemine uygun olarak temalara dönüştürülmüştür. Tüm verilerden yola çıkarak, yaşlı evsizliğin deneyimlenmesi, yaşam koşulları ve karşı karşıya kalınan zorluklar, yaşlı evsizlerin ihtiyaçları ve hizmet beklentileri olmak üzere üç tema belirlenmiştir.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın ilk sınırlılığı katılımcıların tamamının erkeklerden oluşmasıdır. Kadın evsiz bireylere terminal, hastane acili ve sokaklarda karşılaşılmış olsa da akıl ve ruh sağlığı rahatsızlığı ve iletişim sorunları nedeniyle görüşme yapılamamıştır. Bu durum verilerin daha farklı değişkenlerle ilişkilendirilmesi ve değerlendirilmesinde kısıtlılığa neden olabilmektedir. Bir diğer sınırlılık ise katılımcıların yaşlı olmasından ötürü görüşme sorularına kısa yanıtlar veriyor olması veya sürekli konu dışına çıkmasıdır. Ayrıca evsizliği üç yıldan fazladır yaşayan yaşlı bireyler, hayat hikayelerini paylaşırken geçmiş anılar ve özlemlerden dolayı duygusal anlar yaşamış, bundan dolayı nitelikli veri elde etme zorluğu yaşanmıştır. Son olarak özellikle sokakta yaşayan yaşlı bireylerle uygun bir görüşme ortamı sağlanamamıştır. Bunun sebebi ise görüşme yapılması düşünülen mekan yetkililerinin, bu bireylerin kıyafetlerinin kokması ve hijyen olmadıkları gerekçesiyle kabul etmemesidir. Dolayısıyla tüm bu süreçler ve sınırlıklar katılımcı sayısına ulaşmada zorluklar olarak ortaya çıkmaktadır.

3. BULGULAR

Yaşlı evsizler, evsizlik sürecini genç ya da yetişkin (orta yaş) bireylere göre farklı şekillerde deneyimlemektedir. Fiziksel sağlıklarının daha kırılgan olması, bu bireyleri soğuk hava koşulları, yetersiz beslenme, istihdam ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği gibi faktörlere karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Bu çalışmada, “*Yaşlı Evsizliğini Deneyimleme Biçimleri*”, “*Yaşadıkları Sorunlar ve Zorluklar*” ve “*İhtiyaç Duyulan Hizmetler ve Beklentiler*” şeklinde üç tema altında bulgular analiz edilecektir. İlk olarak yaşlı evsizlerin sokağa düşme öncesi ve sonrasında yaşadığı süreç irdelenmiş, sonrasında ne tür zorluklarla ve sorunlarla karşı karşıya kaldıkları ele alınmıştır. Son olarak bu bireylerin kendilerine sunulan destekleri nasıl yorumladığı, beklentileri ve ne tür hizmetlere ihtiyaç duydukları detaylıca yer verilmiştir.

3.1. Yaşlı Evsizliğinin Deneyimlenmesi

Evsizliğe giden süreç ve deneyimleme biçimleri incelendiğinde katılımcıların neredeyse tamamı, aile yoksunluğundan, sosyo-ekonomik kayıplardan, çalışma hayatına katılamamaktan, sağlık sorunlarından, yalnızlıktan ve çaresizlikten bahsetmişlerdir. K8'nin hayat öyküsü, ekonomik zorlukların bir bireyin sosyal ve ailevi yaşantısında nasıl derin izler bırakabileceğine, ardından evsizliğe nasıl etki ettiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

“36 yıl evli kaldığım eşimle birkaç yıl önce boşandık. O etkiledi ama benim esas yıkımın başlangıcı 2000 yılında marketim vardı iflas ettim. Sonra tekrar tarıma yöneldik traktör falan çocukları evlendirmeye başladık sonra borçlara girdik krediler çekmiştik onlarda üstümüze

kaldı. Bütün bunlar küçük yerde olunca ben de hem utancımın hem de başım belaya girmesini diye birkaç ay uzaklaştım evden ayrıldım. Tamamen memleketten koptum. Sonra 2. Eşim var imam nikâhiyle yaşadığım 4 yıldır onunla yaşıyordum geçen sene işten çıktım sonra iş bulamayınca huzursuzluk başladı. Sonra anlaşarak ben çantamı aldım evden çıktım jandarmayı aradım dedim ben çaresiz kaldım eşimden ayrılmak durumundayım bana yardımcı olun bana barınacak yer lazım. Sonra erkek konukevine geldik işte.” (K8, 63 Yaş).

Ekonomik istikrarsızlık, bireyin yaşam kalitesi ve ailevi ilişkileri üzerinde yıkıcı etkiler yaratabileceğini gözler önüne sermektedir. Diğer yandan yaşlı evsiz bireylerin çoğunluğunda birden fazla evlilik süreci yaşandığı görülmüştür. Nitekim yıllarca Almanya’da yaşamış olan K1, benzer şekilde derin ailevi kayıplar, maddi sıkıntılar ve psikolojik travmaların birleşimiyle evsizliğin ortaya çıktığını belirtmektedir:

“İlk evliliğimden kalan pişmanlığım, o kadar Almanya’da kaldım sıf bir tokat yüzünden eşim ayrıldı ben gidemediğim için bir daha kaldım, sonra dikiş tutmadı burada. İkinci eşimden de ayrılınca ben iyice bozdu kendimi. Ben iki sefer kendimi zehirledim, Tarım ilacı içtim. Ne ev istiyorum, ne bark istiyorum, ne çocuk istiyorum, derken kendimi ben koyuverdim yani. Yani bu vaziyete geldim. İş aradım, iş bulamadım. Kendim sıkıntıya düşünce de bozuluyordum tabii ki. İster istemez insan cebinde insanın parası olmayınca ne olur. Sıkıntıya düşer. Ben bir şeyler yapmaya çalışıyorum ama olmadı. Genelde terminalde kaldım.” (K1, 69 Yaş).

K9, bir dönemde oldukça iyi bir ekonomik duruma sahipken, aile içi sorunlar, bireysel hatalar ve yaşanan olaylar sonucu ekonomik olarak çöküş yaşamış ve evsiz kalmıştır.

“2016 yılında ben evsizim dedim. Bütün mal varlığını kaybetmiş, yanında 20 kişi çalıştırmış bir adam boşluğa düştüğü zaman çalışmak çok ağır geliyor. Normal bir hayatım vardı, evim arabam herşeyim vardı. İlk hatayı ben yaptım, yanımdaki çalışan bayan mal varlığımdan dolayı bana yanaştı bende evde bir sorun yaşamıştım aileyle ona cevapsız kalmadım ve aile artık çıtırdadı ve ardından herşey silsile halinde gitti. İşlerim yolunda iken benim aile içi sorunlardan dolayı şiddete ve sonra alkole başladım. Ben o ara ceza evine girdim aile içi şiddetten dolayı, ben olmayınca dükkan vs gitti. çorap söküğü gibi geldi. Öfkeyle bankalara da para ödemedim sonra sokak barınmalar işte.” (K9, 60 Yaş).

Benzer süreçler yaşayan yaşlı bireyler, ekonomik, ailevi ve sosyal yaşamın birbiriyle ne kadar iç içe olduğunu gösteren evsizlik deneyimlerini ortaya koymaktadır. Ayrıca ailede yaşanan eş ve çocuk gibi kayıplar da evsizlik sürecinin başlangıcında etkili olmaktadır.

“Ev vardı ama baba ana öldü evsizlik başladı. Sonra hep çalıştığım yerlerde ve iş yerinde kalıyordum. 5 ay falan oldu buraya mecbur kaldım geldim. Maddiyat, yatacak yerin olmaması. Herkesin bir aile sıkıntısı var. Yani %80 öyle. Bulursak yeriz bulamazsak aç kalırız.” (K4, 73 Yaş).

“Kendimi ilk olarak eşimden ayrıldıktan sonra evsiz hissettim. Eşim vefat edince eskisi gibi olmadı aile kopukluğu olduktan sonra hayatın manası kalmadı. Ne için yaşadığımı düşündüm ailem, çocuklarım için yaşıyordum ama onlarda sırtını dönünce otomatik olarak boşa düşüyorsun ve tek başıma kalıyorsun. Konukevine beni düşüren nedenler ise; boşvermek, kendinden başka kimseye sorumluluğun olmaması, maneviyetin olmaması, yalnız kalmak.” (K11).

Katılımcılar çoğunlukla emekli olduktan sonra, uygun bir ev bulamayınca tanıdıklarının yanına sığınmaya çalışmakta ya da kendini toparlayana kadar konukevine müracaat edebilmektedir. K2, uygun fiyatlı konut bulamayışını evsizliği başlatan neden olarak açıklamıştır.

“Emekli olana kadar aile kayıpları, yalnızlık vs gibi süreçten geçtim. Ben emekli olduktan sonra bodruma gittim kız kardeşim tek yaşıyordu onlar ikisi de boşanmış gelmiştiler sonra ev kalabalık olunca benim kardeşim de geçimsiz oldu. Kendime göre ev bulamadım, evler çok pahalı. Uygun ev bulamayınca duramadım aldım kendimi geldim Bursa'ya. Birisinin yanında sığıntı gibi kalmaktan. O zaman dedim bir otel bakayım öyle derken para bitti. O sırada dışarıda orada burada kalmamak için konukevine geldim kendimi toparlayana kadar.” (K2, 66 Yaş).

Görüldüğü üzere yaşlı evsizler çoğunlukla aile dinamiklerinin farklılaşmasıyla, duygusal boşluklar yaşamakta sonrasında ise mevcut durumunun üstesinden gelme çabasını kaybedip umutsuzca bir yaşantıya girmektedir. Öte yandan yaşlı evsizliğin ilk deneyim sonrası süreç, bir dizi zorluğu ve başa çıkılması gereken durumu beraberinde getirir. Bu süreçte yaşlı bireyler, hem fiziksel hem de psikolojik anlamda ciddi değişimler yaşayabilmektedir. Bu anlamda “Evsiz kaldıktan sonra ne gibi deneyimleriniz oldu ?” sorusu yaşlı evsizlere yönlendirilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlara bakıldığında;

“Gece parkta yattım parasızlıktan yaşadık yani. Dışarıda çalıştım arabada yattıyordum battaniyeyle. Araba buzdolabı gibi kar yağmış ben dolmuşum kalmışım arabada. Çok büyük sıkıntı çektim yani Hep parasızlık, icralık oldum. Her taraftan aradılar. Ödeyemedim borçları. Kredi çektim, Çocuk için çektim. Dört bin lira çektim. Oldu yirmi milyar. Çalışmadım. Hanım da tabii hep fazlasını istiyordu olmayınca olan oldu işte.” (K7, 73 Yaş).

Özellikle maddi sıkıntılardan dolayı kredi çekme, borçlanma ve icralık olma durumu, yaşlı kişileri evsizliğe sürükleyen önemli etkenlerdir. Ayrıca birçoğu emekli maaşını borçlardan ya da yaşam koşulları ve konut fiyatlarının yüksek oluşundan dolayı çoğu kez yetmediğini ifade etmiştir.

“2012 yılından beridir evsizim. Emekliyim tek başıma kalabilirim ama nasıl olacak şu zamanda yetmiyor ki, bide maaş zamanında çektiğim kredilere gidiyor az bi harçlık kalıyor onunla da dışarıda hayat için imkânsız yetirmek. Sokakta da kaldım. Parklarda terminallerde hastanelerde kaldım. Kışın hava şartları çok ağır olduğu için kendime başımı sokabilecek bir yer buldum. 8 yıldır BBB barınması hiç bir kuruş almadan kasım-nisan arası beni burada ağırladı.” (K10, 61 Yaş).

Yaşlı olarak evsizliğin deneyimlenmesi ise diğer bireylere göre çok daha zorlaşabilmektedir. Nitekim temel ihtiyaçlarını karşılamakta ve yalnızlıkla baş etmede zorlandıkları görülürken yaşamı sürdürmek adına sürekli bir çaba içinde olmak zorunda kalmaktadırlar.

“En çok açlıkla mücadele ettim. Yemek bulamadığım zamanlar oldu. İnsan giysi bulabiliyor ama ilk zamanlar isteyemediğim için karnım çok aç kaldı. Beni en çok zorlayan aslında ilk etapta yalnızlıktı. Ben sosyal olmama rağmen çevremde bir sürü insan olmasına rağmen insanın bir ailesi yoksa yalnızdır.” (K4, 73 Yaş).

Yaşlı evsizlerin günlük yaşamlarının dinamikleri, neye ihtiyaç duydukları, nasıl hayatta kaldıkları ve bütün bunları ne düzeyde deneyimlediklerine bakıldığında; genellikle yaşlılık ve evsizlik kombinasyonu, onları daha da savunmasız hale getirmekte ve bu durumu deneyimleme düzeyleri genellikle yüksek stres ve yalnızlık hisleriyle karakterize edilmektedir.

3.2. Yaşlı Evsiz Bireylerin Yaşam Koşulları ve Zorluklar

Yaşlı evsiz bireyler, genellikle kronik sağlık sorunları, sınırlı sosyal destek, düşük ekonomik kaynaklar ve güvensiz yaşam koşulları gibi çeşitli zorluklarla mücadele ederken, aynı zamanda toplumsal izolasyon ve görünmezlik gibi sosyal dinamiklerden de olumsuz yönde etkilenmektedirler. Bu bakımdan yaşlı evsizliği diğer evsiz türlerinde göre nitelikleri daha

farklıdır. Yaşlı evsizlerle yapılan görüşmelerden elde edilen verilere göre; aile ve sosyal bağların eksikliği, sağlık (fiziksel ve ruhsal sağlık), uygun barınma eksikliği, ekonomik koşulların yetersizliği, psikolojik ve duygusal sorunlar, güvenlik ve hizmetlere erişim konularında zorluklar yaşanmakta buda yaşam koşullarını olumsuz etkilemektedir.

3.2.1. Aile ve Sosyal Bağların Eksikliği

Katılımcılar anne ve babasız, kardeşsiz ve çocuksuz bir hayatın ne kadar zorlayıcı olduğunu sıklıkla vurgulamaktadır. Bu yüzden aile bağlarından ve sosyal destekten yoksun olduklarını ifade ederler.

“Savunmasız insanlarız yaşlılar olarak. Yaşam bu yaştan sonra çok zor bir durum yani. Bir ailem, bir yuvam, bir evin, barkın olmadığı sürece yaşam çok zor.” (K1, 69 Yaş).

Aile içinde yaşanan ölümler, yaşlı evsizlerin yaşam koşullarını zorlaştıran ve evsizliğin uzun süreli yaşanmasına neden olan önemli bir etkidir. K9, kızının intihar etmesiyle ardında bıraktığı acıyı ve ona duyduğu hasreti şu şekilde ifade etmiştir:

“Hasret hasret hasret. Benim kızım benim için 11 yaşındayken intihar etti. Diğer kadınla yaşadığımı duyunca yaptı. Benim için intihar etmiş bir çocuğum varken onlara hasret duymak onlardan ayrı olmak çok zorladı. İnsanın cebinde parasının olmaması da çok büyük zorluk. Bir başkasından para istenir mi ee aç kaldın ne yapacaksın ben hırsızlık yapamam kimsenin malına, canına göz koymam.” (K9, 60 Yaş).

Evsizlik, yaşlı bireylerde çoğunlukla aile ve ev koşullarının eksikliğini yaratmakta, bu durum kişinin ruhsal durumunu da etkilemektedir. Bu bağlamda K7 için evsizlik, ailenin ve sıcak bir yuvanın eksikliği olduğu için zor ve kötü bir süreçtir.

“Evsizlik kötü bir şey. Gerçekten bunalımdayım yani. Ne yapsam diyorum Allah'ım ya. Sabaha kadar uyuyamıyorum. Hastayım zaten. Evinde çoluk çocuğunla olmak var bide ayrı durmak başka. Evin oldu mu geçim olur, sıcak bir yuva olur.” (K7, 73 Yaş).

Bazı katılımcılar aile içinde yaşanan kayıpların etkisiyle yaşam koşullarının tamamen değiştiğini belirtmiştir. K5, hem anneye babanın ayrılması hem de anne-babadan ayrılması, duygusal ve fiziksel bir kopukluk hissi yaratmıştır.

“Şimdi ben bir yaşında yetim kalmışım. Babamla anam ayrılmış. Dedemle babaannem bakmış bana. Hiç bir şeyim kalmadı artık. Yani onun için kendimi terk ettim. Ordu'dan 14-15 yaşında çıktım. Fakat dedem dedi ki çalışacaksın, ben de dedim, ben ortaokula gideceğim. Zıtlaştık. Dedem beni okula vermedi. Ondan sonra artık Gurbet'e düştük. Geçmişin çıktısı işte.” (K5).

K4 ise ailesiz ve üvey bir aile ortamında büyümenin zorlayıcı etkilerini vurgulayarak, bunun hayatını nasıl olumsuz yönde etkilediğini şöyle açıklamaktadır.

“Aile yok zaten. Gerçi kardeşler var ama onlarda yok... bide anamla on beş yaşında bir de tanıştık düşünün. Zaten bunun yüzünden sokaklara düştük. E bizim de anamız babamız olsaydı yaşasaydık daha değişik olurdu. Bugün evlenirdik çoluk çocuğumuz olurdu, başka bir dünyamız olurdu. Üveylik zor, yani çok zor. Sokakta kalan insanın neler yaşayacağını sen de bilirsin. Çünkü ismi sokak. Yemek yok, ekmek yok, hiçbir şey yok. Nitekim yattık, garajlarda yattık. Karton alıyorsun, kartonu seriyon yerin üzerinde yatıyorsun. O kadar basit.” (K4, 73 Yaş).

3.2.2. Sağlık Sorunları

Yaşlı evsiz bireyler genellikle kronik sağlık sorunlarıyla ya da psikolojik ve ruhsal problemlerle mücadele etmektedirler. Bunlar arasında kalp hastalığı, diyabet, şeker,

hipertansiyon, solunum problemleri, depresyon, anksiyete, paranoya ve stres bozuklukları gibi rahatsızlıkların bulunduğu aktarılmıştır.

“Ben kalp hastasıyım. Kalp, ritim, bozukluğu oluşuyor. Dört kez anjiyo oldum. Tansiyon var, şeker. Varis ameliyatı oldum. Varis, fitik damar ameliyatı oldum.” (K3, 61 Yaş).

Kronik rahatsızlıklar ve kalp hastalığı gibi ciddi sağlık sorunları, yaşlı evsizlerde tedavi ve düzenli takip gerektiren durumlardır. Ancak bu durumda olan K9, ikametgah sorunu ve yeşil kartın kapalı olması nedeniyle gerekli sağlık hizmetlerine ulaşamadığını şöyle ifade etmiştir:

“Sağlık sorunlarım da zorladı her şey üst üste geldi yeşil kartım kapalı ilaçlarımı alamıyorum kronik rahatsızlıklarım var, hastaneye gitmem gerekiyor tedavi olmam gerek kalp hastasıyım hastaneye gidemedim ve ikametim olmadığı için yeşilkart çıkartamadım.”

Kronik sağlık sorunları ve yaşın ilerlemesi, bireylerin günlük yaşantılarını ve bağımsızlıklarını sınırlayabilmektedir.

“Korkunun ecele faydası yok. Ama koah, nefes darlığım var yani sağlık çok önemlidir. Sağlık olmadı mı olmamak daha iyi. İş endişem olmadı çünkü en kötü bir poşet alırım gider hurda toplarım yine ekmeğim çıkar. Ama vücut yoruluyor artık sağlık götürmediği zaman endişem oluyor. Yaş geçtikçe bu daha çok zor oluyor beden götürmüyor.” (K4, 62 Yaş).

Yaşlı evsizler, yaş ve yaşam koşulları nedeniyle fiziksel yetenekleri sınırlı olabilir, bu da onları günlük aktivitelerde yardıma ihtiyaç duyar hale getirebilmektedir. Uzun süre oturmak ve uygun koşulların eksikliği, fiziksel zorlanmalara ve hastalıkların gelişimine neden olabilmektedir. K5 terminal ve sokakta kalmanın yaşattığı zorlukları, sağlık sorunlarını ve temel ihtiyaçlarından yoksunluğunu şöyle izah etmiştir:

“Terminalde kaldım uzun süre. Bankta oturuyordum zaten. Gece gündüz terminaldeydim. Ondan sonra şişti ayaklar şişti hasta oldum işte. Böyle devamlı oturup otururken. Uzanmayınca ayaklar böyle şişti. 10 gün boyunca böyle geçti. Terminalde beni seviyorlar. Herkes seviyordu. Yani yemek terminalde izzet diye bir babacan var, her akşam, sabah yediriyor.” (K5, 61 Yaş).

Diğer yandan evsizlik durumu, bunalım ve psikolojik zorluklara da neden olmaktadır. Aileden ayrı kalmanın getirdiği yalnızlık duygusu, baş etmesi zor psikolojik zorluklara neden olmaktadır. K6 ve K7'nin anlatıları, bu noktaları şöyle izah etmektedir:

“Ben psikolojim bozuldu, nefsim bozuldu. Niye bozuldu? Bu sıkıntılar yüzünden. Bunalım geçirdim Evsizlik kötü bir şey yani. Borçlar var. Borçlarım var. İcralık var. Ailenden ayrısın. En zorlu bunlar hocam.” (K7, 73 Yaş).

“Psikolojik olarak zorlanıyorum tabi anne baba kardeş ve çocuksuz bir hayat nasıl iyi olsun içimiz dışımız acı dolu bundan zor şey mi var.” (K6, 73 Yaş).

3.2.3. Uygun Barınma Koşulları ve Güvenlik

Katılımcılar uygun barınma koşullarına sahip olmanın, temel ihtiyaçları karşılamak, güvenlik hissi vermek ve savunmasızlığı azaltmak açısından hayati önemi olduğunu belirtmiştir.

“Zorluklardan birisi bir anlık sokakta kalma ihtimaliniz var. Ne çamaşırım yıkanabilir, ne karnım doyabilir. Evin olmayışı bir zorluk. Yaşlı olup, sokakta olmak. Her an için kendinin çevrenin tehlikeli olabilmesi. Bizim için hayat bu saatten sonra önemli kritik. Her şey zor bizim için şimdi. Zaten evin barkım yok ee burası da (barınma evi) kimseye baki değil. Yarın öbür gün bize diyebilirler. hadi yürüyün, yeter artık kaldınız diyebilirler. Bizi niye tutuyorlar burada? Birkaç kişi varız yaşlı arkadaşlar olarak. Yani bu yaştan dolayı kalıyoruz uzun.” (K1, 69 Yaş).

Burada geçici konutların uzun vadeli çözümler olmadığı ve kalıcı barınma ihtiyacı olan kişiler için ise elverişsiz olduğu vurgulanmıştır. Bu bakımdan yaşlı bireylerin konut ihtiyaçlarının, yaşlarına uygun, güvenli ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir şekilde karşılanması gerekmektedir. Aksi takdirde yaşlıları hedef alan dolandırıcılık ve saldırılar gibi tehlikelerle başa çıkma zorlukları yaşayabilirler. Nitekim K5, kaldığı barınakta diğer evsizler tarafından kartının çalınıp boşaltıldığını, emekli olduğu için gasp ve hırsızlık ihtimalinin konukevinde olmasını her an bir tehlike riski olarak görmüştür.

“Burada yaşlıların yaşadığı en büyük zorluk bu diğerleri tarafından rahatsızlıklar. Kimin nereden geldiği belli değil yani ee bizde de emekli maaşı var ona sarıyorlar, bi bakıyon gece yarısı başında biri tırtıklamış, sokakta hele imkanı yok paranın cebinde kalabilmesi.” (K5, 61 Yaş).

Yaşlı bireylerin hem fiziksel sağlıkları hem de sosyal ihtiyaçları açısından uygun barınma koşullarına olan ihtiyaçları vurgulanmaktadır. Bu bakımdan evsizlere sunulan barınak/konukevi gibi barınma hizmetleri yaşam koşulları açısından uygun olup olmadığı kritik bir durumdur. K2 bu durumun önemini şöyle ifade etmiştir:

“Yaşlı bir kimsenin burada kalması bence uygun değil. Nasıl uygun değil? Şimdi yaşlı bir kimsenin işini yapamayacak derecede... Ben şimdi mobilim. Yani mobil işini yapan kişi. Yani çok yaşlı olanın huzur evinde kalması daha iyi. En azından her şey orada karşılanır. Hani ilgilenir, doktor olur ama yaşlı bir kişiye göre çok uygun bir yer değil.”

Konukevinde kalan bazı yaşlı bireyler, toplu konaklama durumunun zorluklarına vurgu yapmaktadır. Özellikle odaların kalabalık olması, dış mekanlardaki tuvalet ve banyo ihtiyacı, özellikle kış aylarında yaşlı insanlar için büyük zorluklar oluşturmaktadır.

“Burada tuvalet dışarıda, banyo dışarıda, kış günü soğuk oluyor. Yaşlı bir evsiz için burası zor.. Orada huzurevinde yemek ayağına geliyor, servis hepsi, odalar temizleniyor. Ne diyeyim, çok çok daha iyi yaşlı olan evsiz biri için. Toplu burada kalmanın, bir koğuştta kalmanın da zorluğu var. Koğuşlarda 15-20 kişi kalıyor ama idare ediyoruz yani.” (K6, 73 Yaş)

“Yaşlılar için, evsizler için, burada kalanlar için. Beni buradan kurtulmak istiyorum. Yalan yok. Bizim için uygun değil kalabalık her türlü insan var.” (K7, 73 Yaş).

Yaşlı bireylerin konut ihtiyaçlarının, yaşlarına uygun ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir şekilde karşılanması gerektiği vurgulanır. Öte yandan K5, barınma imkanına ulaşma zorluğunu şöyle izah etmiştir:

“Aileye özlem duyuyorum, bir evim olsa diyorum, ocak tütse işte. Bunlar yok buda büyük zorluk. Ama buda artık alın yazısı.” (K5, 61 Yaş).

Bazı katılımcılar, kendini koruma içgüdüleriyle hareket eden bir tutuma sahiptir. Diğer insanlarla ilişkilerinde mesafe koymak, kendisini korumak ve olumsuz etkileşimlerden kaçınmak gibi tutumlarla oluşabilecek tehlike durumlarına karşı güven çemberi oluşturur.

“Yani burada da kötü insan çok. kalpazanı, esrarkeşi, hırsızı var her taraf tehlike hani. Sigara, sinyal diyorlar, ben bilmiyorum ama. Toplum da hani bir çuvalda çürük elma muhakkak oluyor. Bende her insanla mesafeliyim bir kere. Mesafeyi koyarsam, rahat ederim. Herkese, affedersiniz, eşek hareketi, g.. parmak yaparsan, yalaka olurum. Sınırlı ve seviyeli olursan insana karşı, karşısındakine, küçük de küçük olurum, büyük de büyük olurum. Baktım bu bana zarar verecek hemen çekilirim.” (K3, 61 Yaş).

Evsizlikle mücadele eden yaşlı bireyler, geçici barınma yerlerine ihtiyaç duyarlar. Bu yerler, acil konut ihtiyacını karşılamak için tasarlanmış olup, kişilere bir süreliğine barınma imkanı sunar. Bu geçici durum bile yaşamlarında bir “*istasyon*” işlevi görebilmektedir.

“Benim gibi hasbel kader yolunu şaşırılmış, ne yapacağını bilmeyen, şu anda parası pulu olmayan fakat ileride bazı planları olan emekliliği olanlar için on gün, on beş gün, yirmi gün burası güzel ideal. İstasyon olarak kullanacak. Başımı sokacak yer olduğu için güvendeyim dışarıya göre.” (K2, 66 Yaş).

3.2.4. Ekonomik Koşullar

Yaşlılık döneminde karşılaşılan maddi zorluklar, özellikle maddi durumu yetersiz olan bireyler için yaşamı oldukça güçleştirmektedir. Emekli olmak ve sabit bir gelire sahip olmak, yaşlı bireylerin hayatını bir nebze olsun kolaylaştırır da, parasızlık ve ekonomik sıkıntılar, onları zor durumda bırakmaktadır. Öte yandan emekli maaşı olan yaşlı bireylerin çoğu sıklıkla verilen maaşın günün koşullarında yeterli olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca bir gelire sahip olunsu bile sokakta ya da barınakta olmanın yaşattığı riskler maddi kayıplara neden olmaktadır.

K4, devlet tarafından sağlanan maddi yardımın ve huzurevi gibi olanakların yetersiz olduğunu, bu durumun kendisini maddi ve sosyal olarak zor bir duruma sürüklediğini şöyle dile getirmektedir:

“Devlet bana yapacağını yapıyor işte. 4000-4500 lira para veriyor. Şimdi ben kalkayım da bağırayım mı sokakta? Bana para yetmiyor, bana para verin diye. 11 ay huzur evinde kaldım geçen sene bu yaşlılık maaşımı kestiler, devlet kesti. Huzurevinde hadi kal tamam. E orada da para alıyorlar nasıl olacak. Ben neyle geçineceğim? Maaş verse ne olacak, sigara parası veriyorum bir sürü. Ben parasız can çektim. Ya hiç olmazsa benden alma. Az zaten maaş. Hiç olmazsa ben maaşımı alayım aldığım paranın yarasını ver bana. Ama yok olmuyor dediler bıktım ben de çıktım geldim. Benim her türlü ihtiyacım oluyor. Olmuyor mu? İnsanoğluyuz ya.” (K4, 73 Yaş).

Yaşlı bireyler, çoğu kez madde kullanan ya da hiçbir gelire sahip olmayan diğer bireyler tarafından tehdit edilip, zorlanabilmekte ve hatta dolandırılabilirler.

“Burada yaşlı olarak yaşanan en büyük zorluklardan birisi, emekli, maddi durumu olduğu için bu sıkı sıkı yaşanabiliyor. Burada parası olmayanın işi de zor çoğunun da yok. Parası olmayan ne yapacak? Çalacak çırpacak isteyecek ne yapsın. Burada hapçısı var içeni var. Bir de yaşlısın ya, emeklisin diye hemen üstüne çöküyorlar gençler ya da uyanıklar. seni de tehdit ediyor. Zorluyor. Bir gün biri kartımı aldı. Neredeyse boşaltıyormuş. Zor yakaladım yani. Başkalarını da çarpmış yani. Adamlar öyle bir yanaşırlar ki profesyonel olmuşlar yani.” (K5, 61 Yaş).

Bazı yaşlı evsizler, hiçbir gelirin olmadığı kaymakamlık veya valilik tarafından verilen çok az miktarın sigaraya ancak yettiğini belirtmiştir.

“Şey sosyal yardım var. O zamanlar dört yüz lira veriyorlardı. Onun haricinde bir bayan ben tanımam oda beni bilmez ama üst baştan işte arada şeyler veriyordu.. İyiler var yani. Ama biz evsizlerin bi sigara bide çayı var bu para ona bile yetmez, he dersin içme falan bizde de sadece bu var lüks şey istemiyoruz.” (K7, 73 Yaş).

Yaşlı evsizlerin çoğunlukla aldıkları maaşı ailesi ya da kendisi için çektikleri kredilere verdiği, bundan dolayı çok zorluklar yaşadığı da gözlemlenmiştir.

“Ben çalışmıyorum. Bir yerlerden bir yardım gelmesi lazım bana. Ki ben bu borçtan kurtulayım. Vicdan azabı çekiyorum şimdi o kredileri çektiğim için, bide hanım gözü doysun

diye yaptım ama oda beni kapı dışarı etti. Her taraf borç. İcralık olmuşum bankalara, ödeyemiyorum. Bunun sonu hapis işte.” (K7, 73 Yaş).

Tüm bu zorluklar yaşlı evsiz bireylerin yaşam kalitesini ciddi şekilde etkileyebilmekte ve onları daha da savunmasız hale getirebilmektedir.

3.3. Yaşlı Evsizlerin İhtiyaçları ve Sunulması Gereken Hizmetler

Yapılan görüşmelerde yaşlı bireyler, barınma koşullarındaki zorluklardan, özellikle temel ihtiyaçların karşılanmasındaki güçlükler ve güvenli bir ortamın önemini vurgulamış, günlük yaşamın düzenli ve güvenli bir şekilde sürdürülmesine olan ihtiyaç ifade edilmiştir.

Şekil 1: Katılımcı ifadelerinde en çok kullanılan kelimelere ilişkin kelime bulutu

K5, konukevinde özellikle banyo ve tuvalet gibi temel ihtiyaçların karşılanmasındaki güçlükleri, barındığı yerde güvenli bir ortam ve düzenli bir disiplin arzusunun şöyle dile getirmektedir:

“Biz yaşıyoruz ya. Gençlerden bize banyo sırası kalmıyor yani. Soğuk sıcak suyu yakalamak zor. Şimdi kalabalık olunca orası yetmiyor yani yetişmiyor yani. Tuvalet dışarıda ben buradan tuvalete gidinceye kadar tutamıyorum prostat vs. Gidince, genelde gece kalkmak 2-3 sefer zor oluyordu. Şimdi Allah razı olsun gelip tuvalet yaptılar, şimdi rahatladım. En önemli şey işte, disiplin sıkıntısı. Güvenli bir ortam. Şimdi bu adamcağız, ne bilsin adamın içindeki, onu bile çarptı mesela.” (K5, 61 Yaş).

Konukevinde ki koşulların yaşlılar için güvenilir ve elverişli olmadığı, yaşlı öz bakımı ve bağımsız yaşamı için huzurevi hizmetinin daha nitelikli olacağı beklentisi sıklıkla vurgulanmaktadır.

“Konukevinde 3 öğün yemek veriyorlar. Dışarıda kalmaktan çok daha iyi. Sıcak suyu var, tuvaleti, banyo var ama dışarıda ve yetersiz sağlıksız bizim için. Ama huzurevi bundan yüz kat daha iyi. Huzurevi'nde her şey ayağında.” (K6, 73 Yaş)

“Ben böyle bir yerde kalmayı istemem normalde ama mecbur. Burada her pislik var, içkicisi, bağımlısı burada. Burası gelici geçici bir yer. Ben huzur evine gitmek istiyorum. Daha doğrusu en temiz orada daha iyi bakarlar bana. Kendi karımdan çocuğumdan da daha iyi bakarlar.” (K7, 73 Yaş).

Birçok katılımcı açısından yaşlı evsizler için barınma hizmetlerinin içine entegre edilmiş psikolojik destek hizmetlerinin, onların topluma adaptasyonunda ve ruhsal iyilik halinin sürdürülmesinde önemli rol oynayacağı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.

“Burada kalan ve sokakta kalan insanların çoğunun psikolojik rahatsızlıkları, hayattan vazgeçenler var. Bu insanların derinine inecek onları açacak ve adamın sorunlarını ortaya çıkarıp yardımcı olacak bir psikolojik danışman gerekli. Benim de psikolojik rahatsızlıklarım var aslında bazıları da buraya geldikten sonra kötü olabiliyor. Yani onları hayata tekrar alıştırmak için hayatı daha güzel görmesini sağlamak için, daha başka ve yeni bir hayatı kazandıracak ona ruh verecek bir sistem sunulması gerek bunu da psikolog yapacaksa ya da başka kişi onu buldurmak gerek.” (K11, 61 Yaş).

Katılımcılar özellikle konukevinde bulunmanın alkol bağımlılığından kurtulma sürecinde nasıl yardımcı olduğuna dair açıklamalar yapılmıştır. Düzenli yemek, güvence, sağlıklı bir çevre ve destek, bağımlılıktan kurtulmada önemli rol oynadığı görülmektedir.

“Barınma hizmeti, alkolü bırakmama sebep oldu. Yani içerde alkol içmiyorsun, düzenli yemek yiyorsun, dışarı çıktığında korkudan içmiyorsun almazlar diye ee vücudum yerine geldi refleksler düzelmeye başladı.” (K9, 60 Yaş).

Ayrıca barınma evlerinde yaşa, sağlık durumuna ve bireysel gereksinimlere uygun esneklik ve kişiselleştirilmiş destek sağlanması gerekliliği de belirtilmiştir. Bu durum evsizliğin kültür haline gelmemesi gerektiğinin de göstergesidir. K11 ise, konukevi hizmetinin önemli bir ihtiyacı karşıladığını, sadece yaşlı ve sağlık sorunları yaşayan insanların gereksinimlerinin dikkate alınması gerekliliğini vurgulamıştır: *“Konukevi hizmeti kesinlikle gerekli ama yatakhane düzenlerini yaparken yaşlı, genç diye ayırmak gerek ya da sağlıklı olanlarla durumu biraz daha kötü olanları ayırmak gerekiyor”.*

Ayrıca K8 tarafından 60 yaşını aşmış yaşlı bireylerin huzurevlerine olan ihtiyacı ve devlet ile belediyelerin bu konuda daha fazla çaba göstermesi gerektiği vurgulanarak, yaşlıların barınma ve bakım ihtiyaçlarına dikkat çekilmektedir.

“Benim gibi 65 yaşını geçmiş yaşlılar var. Devlet yaşlıları huzurevine alabilir. Çünkü sokak 60 yaşını aşmış bir adamların kalacağı bir yer değil. Bu konuda belediye ya da devlet yetkilileri buna çözüm getirebilir. İnsanlar sırada bekliyor belediyelerin hiç mi imkânı yok bir sürü bina vardır sokakta ve burada kalan yaşlıları toplayıp direk bir bina kiralayıp koyabilir.” (K8, 63 Yaş).

Katılımcılar, özellikle sokakta kalan evsiz bireylerin en temel ihtiyaçlarının yemek, yatak, çay ve sigara olduğunu belirtmektedir. Özellikle evsizler için çay ve sigaranın hayati bir öneme sahip olduğu görülmektedir.

“Bizim gibi evsiz sokakta kalanların 3 ihtiyacı vardır. Yemek, yatak, çay ve sigara. Hele çay veya sigara verilmediğinde evsizler diğer her şeyi kimse bize birşey vermiyor diye çıkarıp atarlar görmezler. Yani en önemli ihtiyacı çay ve sigaradır. Bunları ver diğerlerini hiç umursamazlar buralarda. Maddi hiçbir imkânı olmayanlar var onlara çay, yemek, sigara tedarik edilmeli.” (K10, 61 Yaş).

Evsiz bireylerin en büyük zorluklarından biri de yaşadıkları sağlık sorunlarıdır. Evsiz yaşlılara daha fazla sağlık desteği sağlanması, yaşlıların düzenli olarak muayene edilmesi ve ilaçlarının verilmesinin çok büyük bir ihtiyaç olduğu çoğu kez dile getirilmiştir.

“İlk önce zaten sağlık arıyoruz en büyük sıkıntı ve ihtiyaç sağlığımız iyi değil.” (K1).

“Burada kalması zor ama yine de buradaki sisteme sağlıkçı vs destek olan olursa oda iyi olur.” (K2).

“Sokaktakileri huzurevine alsınlar. Olmuyorsa da burada ilaçlarını versinler, muayene etsinler, tedavi imkanları olanları tedavi etsinler. Sağlık desteği, bakım desteği. Barınmada da devamlı bir sağlıkçı olsa daha başka olacak. Senin mesela başın ağrıyor, benim kolum ağrıyor. Kalp var, şekeri var, benim kanserim var.” (K6, 73y)

Yaşlı bireylerin günlük yaşamlarında eksik hissettikleri sosyal etkileşim ve bağlantıya duydukları ihtiyaç da görüşmelerde ön plana çıkarılmıştır.

“Temiz ev gibi bir ortam olsa oturup muhabbet edeceği, çay içeceği bir ortam. Bir ortam, arkadaşlık ortam. O burada yok. Burada bulup, o ortamı burada bulamıyor.” (K5, 61 Yaş).

“İnsanım. Ben sevgi saygı istiyorum. Muhabbet istiyorum, güzellik istiyorum. Ama burada yaşıyorum işte... Sokakta kalıyorum. Herkesin hatası olur. Hatasından dolayı buralarda suçsuzu yok.” (K4, 73 Yaş).

K9, özellikle çalışabilecek durumda olan yaşlılara istihdam alanı oluşturulmasına dikkat çekmiş ve insanların farklı ihtiyaçlarına uygun destek ve hizmetlerin sağlanması gerektiğini vurgulamıştır:

“Büyük şirketlerle konuşulup işsizlere iş imkanı sağlanmalı. Gücü yetene iş bulup gücü yetmeyen misafir et başka birşey yok. Tam bağımlı olan insanlara destekler sağlanmalı yönlendirilmeli. Burada bazı insanların karnı doysun birde sigarasını ver arada tamamdır başka birşey yapmak gerekmiyor. Bazıları psikolojikmen rahatsız, akli eksik al götür yatır hastaneye delinin burada ne işi var, geçen mesele birisi vardı yemekhanenin içinde girdiği kapıyı unutuyor, tuvaleti bulamıyor.”

Hem sokak da yıllarca kalmış hem de konukevinde kalmaya devam eden yaşlılar, barınma hizmetini *“sığınacak liman, hayat güvencem, aç ve açıkta kalmamamı sağlayan yer, güvencem”* gibi ifadelerle kritik rolüne dikkat çekmiştir.

“Konukevi benim için güvence. Sığınacak bir limanım var diyorum aç kalmıyorum açıkta kalmıyorum. Barınma evinde yaşına göre, sağlık durumuna göre insanların kalması sağlanmalı, gelene genç ise derdi sorulup 10 gün misafir edilip durdurulmamalı, bunu yapınca iş arayacak alternatif bakacak gidecek öbür türlü ohh herşey hazır. Ha adam gelmiş 60 yaşında bir iş yapamıyor çalışacak iş yok güç yok bu adamı misafir etmeli. Yani kalıcı olmalı ama kontrollü kişiye göre olmalı.” (K8, 63 Yaş).

Yapılan görüşmelerde genellikle huzur evlerinin düzenli ve konforlu yaşam koşulları sunarak yaşlı ve evsiz bireyler için daha tercih edilir hale getirdiği, barınma evlerindeki toplu konaklamanın zorluklarına dikkat çekildiği görülmüştür.

“Bir iyileşme olacaksa, huzur evine giderim belki de daha iyi olur diye düşünüyorum. Huzurevinde odalarda ikişer kişi kalıyor, ikişer kişi kalıyor, sıcak banyosu içeride, tuvalet içeride, yemeğe gidiyoruz, sıraya duruyoruz, bekliyoruz.” (K2).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, yaşlılığın evsizlikle nasıl örtüştüğü, yaşlı bireylerin evsizlik deneyimlerinin nasıl olduğu, karşılaştıkları zorlukları ve ortaya çıkan sorunları belirlemeyi hedeflemiştir. Diğer yandan yaşlılık ve evsizliğin birleştiği durumda yaşam koşullarında meydana gelen değişimler ve ortaya çıkan sorunların detaylı bir şekilde incelenmesiyle, bu bireylerin evsizlikten kurtulma süreçlerinde ihtiyaç duydukları hizmetlerin ve desteklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Türkiye’de alan yazında diğer yaş gruplarına kıyasla, yaşlı evsiz insanlar üzerine yapılan tek çalışma sadece Işıkhan’ın (2004) ortaya koyduğu çalışmadır. Akademik çalışmaların yanı sıra özellikle 50-65 yaş gurubundaki evsiz bireylere yönelik de doğrudan hizmetler bulunmamaktadır. Bu yönüyle bu çalışma Türkiye’deki yaşlı evsizliği

üzerine detaylıca yapılan ilk çalışmalardandır. Evsizlik tüm yaş gruplarını etkilese de, yaşlı insanların bu sorundan ayrıştırılması gerekmektedir. Yaşlı evsiz insanlar çeşitlilik gösterir. Bazıları yıllardır aralıklı veya sürekli olarak sokaklarda yaşlanarak evsizleşirken, diğerleri yaşamın ilerleyen dönemlerinde ilk kez evsiz hale gelmektedir (Crane ve Warnes, 2010: 354-356). Uzun yıllardır evsiz olanlarla, yaşamın ilerleyen dönemlerinde ilk kez evsiz kalanlar için evsizliğe geçiş süreçleri ve tetikleyici olaylar farklı olabilir. Bu bağlamda bu çalışmada üç yaşlı birey evsizliği yetişkin dönemlerinde (35-45 yaş) yaşamaya başladığı diğerlerinin ise yaşamının ilerleyen dönemlerinde (özellikle 50 yaşın üstünde) bu sürece düştüğü ortaya çıkmıştır.

Çalışma da elde edilen bulgulardan ilk olarak evsizliğin yaşanış biçimleri, bu çalışmada incelenen yaşlı bireylerin deneyimleri üzerinden öne çıkmaktadır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde elde edilen en önemli sonuçlardan biri evsizlik sürecinin 50 yaşın üstünde (8 kişi) başladığı tespit edilmiştir. Gençlik ve yetişkinlik yıllarında evsizliğe giden sürecin riskleri oluşmaya başlasa da, yaşlılıkta artan bakım ihtiyacı, aile içi sorunlar, kayıplar ve işsizlik gibi faktörlerle başlayan evsizlik, bireyin yalnızlaşması ve kişisel çıkmazlara sürüklenmesiyle daha uzun bir sürece dönüşmektedir. Çalışmada üç tür evsizleşme süreci ortaya çıkmıştır: Birinci grup, yaşamın erken döneminde ailenin dağılması, evlilik veya birlikte yaşama ilişkisinin çözülmesiyle ergenlik dönemlerinde veya erken yetişkinlikte evsiz hale gelmiştir. İkinci grup, orta yaşta çoğunlukla ekonomik sorunlar neticesinde evsiz hale gelmiştir. Bunlar çoğunlukla, her zaman ebeveynleriyle birlikte yaşamış, sınırlı sosyal çevre veya ev içi ilişkilerden ibaret bir süreç edinmiş ve bir anda ebeveynleri öldüğünde bulunduğu durumdan başa çıkamamıştır. Üçüncü grup ise, yaşamın ilerleyen dönemlerinde ilk kez evsiz hale gelenlerdir. Genellikle çoklu risk faktörleri ve olaylar, evsizliklerine katkıda bulunmuştur. Bunlar arasında iş ve konut kaybı, aile desteğinin olmaması ve alkol bağımlılığı yer almaktadır. Benzer bir sınıflama Crane ve Warnes'in (2010: 356) çalışmasında da saptanmıştır.

Aile bağlarının zayıflaması, aile içi ölümlerin yaşanması, iş kaybının ya da emekli maaşının yetersizliğinin maddi sıkıntılara yol açması ve kişisel travmaların birleşimi, evsizliğin başlangıcında etkili olan faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Işıkhan (2004: 42) yaşlı evsizliğine genellikle boşanma, şiddetli geçimsizlik, evi terk, rol ve statü kaybı, kent yaşamına uyumsuzluk, işsizlik ve ekonomik güçlüklerin etki ettiğini belirtmiştir. İngiltere ve ABD'de yapılan birçok araştırma, geç orta yaş ve daha yaşlı yaşlardaki evsizlik vakalarının çoğunun evlilik bozulması, aile içi anlaşmazlıklar, işten çıkarmalar, eş kaybı, ebeveyn ölümü sonrasında desteğin yitirilmesi ve kira borçları nedeniyle yapılan tahliyelerle başladığını bulmuştur (Crane, 1999; Keigher ve Grenblatt, 1992). Bu nedenle, zayıf başa çıkma becerileri, kısıtlı sosyal destek, zihinsel sağlık sorunları veya alkol bağımlılığı gibi diğer faktörlerle etkileşimler, evsizlik gibi ciddi sonuçlara yol açmıştır. Dolayısıyla maddi ve manevi kayıpların bir araya gelerek yaşlı bireyleri çıkmaza sürüklediği ve evsizliğin bu bağlamda deneyimlendiği görülmektedir.

İkincil olarak çalışmada yaşlı ve evsiz olmanın ne tür zorluklar ve sorunlar meydana getirdiği irdelenmiştir. Yaşlı insanlar arasında yaşanan evsizlik sürecinin yaşamlarında ne tür zorluklar yaşattığına dair araştırmalar incelendiğinde; kronik ve psikolojik sağlık sorunları, iş veya konut kaybı; bakım sağlayan eş, akraba veya yakın bir arkadaşın ölümü; aile içi şiddet ve/veya aile çöküşü; ve madde kullanımı ve/veya kumar ile ilişkili sorunlar olduğu bulunmuştur (Crane ve Warnes, 2010; Gonyea ve ark., 2010; McDonald ve ark., 2007).

Çalışmada en temel sorun ve zorluk yaşlı evsiz bireylerin çok ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya olduklarıdır. Bu bireylerde, şeker, tansiyon, kalp hastalığı, KOAH, diyabet ve hipertansiyon gibi kronik rahatsızlıkların yanı sıra depresyon, stres bozuklukları, paranoya, anksiyete ve diğer psikolojik sorunların olduğu görülmektedir. Işıkhan'ın (2004) çalışmasında da yaşlı evsizlerin, güçsüzlük, ruhsal ve bedensel yorgunluk, kalp damar, kas, iskelet, böbrek

sistemi sorunları ve duyu bozuklukları gibi çeşitli sorunlar yaşadığı belirtilmiştir. Bu çalışmada evsiz yaşlıların, genel moral bozukluğu, kendini ihmal etme ve önemsememe, özsaygı kaybı ve umutsuzluk gibi duygusal sorunlar yaşadığı belirlenmiş ve bu durum çeşitli araştırmalarla desteklenmiştir (Işıkhani, 2004: 42; Snow ve Anderson, 1993; Sosin, 1992; Crane, 1999). Farklı bir çalışmada yaşlı evsizlerin ruh sağlığı sorunlarının %30-50 oranında olduğu bulunmuştur (Warnes ve ark., 2003). ABD’de sokakta kalan 30 yaşlı evsizde 39 ayrı sağlık sorunu olduğu tespit edilmiştir (Swigart ve Kolb, 2004: 162-170). 50 yaş ve üzeri evsizlerde fonksiyonel bozukluklar, düşme, idrar kaçırma, bilişsel sorunlar ve yaşa bağlı diğer rahatsızlıklar genel nüfusa göre daha yaygın olduğu ortaya çıkmaktadır (Brown ve ark., 2011; Culhane ve ark., 2013). Dolayısıyla 50- 65’li yaşlardaki evsizlik durumlarında; bilişsel bozukluk (hatırlama güçlüğü, öz bakım takibi), fonksiyonel bozukluk (banyo yapma, tuvalet ihtiyaçları, giyinme gibi günlük aktivitelerde zorluk), duygusal bozukluklar (işitme ve görme kaybı) ve düşme, idrar kaçırma gibi problemler, 70’li ve 80’li yaşlardaki genel toplumda gördüğümüzden daha yüksek bir seviyede olduğu ortaya çıkmış ve bu diğer araştırmalarca da desteklenmiştir (Brown vd., 2016). Bu tür sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalan ve özellikle sokaklarda hayatını devam ettiren yaşlı evsizlerin çoğunluğu, ikametgah sorunu ve herhangi bir sosyal güvencenin olmaması nedeniyle gerekli sağlık hizmetlerine ulaşamadığı tespit edilmiştir. Sosyal güvencesinin olmamasından dolayı yaşlı evsiz insanlar genellikle ancak bir acil durumda kamu hastanesine başvurdıklarında hastalıkları için acilden tıbbi yardım almaktadırlar (Lipmann, 2009: 281). Tüm bu sorunlar, yaşlılıkta evsizliğin etkilerini ve bu durumla mücadele süreçlerinin önemini açıkça göstermektedir.

Çalışma da yaşlı evsizliği, maddi zorluklar, kredi borçları ve işsizlik gibi faktörlerle yakından ilişkili olup, aynı zamanda aile bağlarını da olumsuz etkileyen bir durum olarak öne çıkmıştır. Katılımcıların birçoğunun ailesiyle iletişimi olmaması, bazılarının çocuklarıyla ilişkisini sürdürmesine rağmen onlara yük olmamak için sokakta veya konukevinde kalmayı tercih etmesi ve bazılarının ise ailesiyle hiç iletişim kurmamayı seçmesi dikkat çekmektedir. Crane’nin (1996: 391) yaşlı evsizler üzerine yaptığı çalışma, bu grubun çoğunluğunun eşinden ayrılmış, boşanmış veya hiç evlenmemiş olduğunu ve birçoğunun ailesiyle sınırlı veya hiç iletişimi olmadığını ortaya koyuyor. Aile içinde yaşanan kayıplar, aile sorunları ve boşanmalar, katılımcılar tarafından yaşam koşullarında zorluk olarak ifade ediliyor. Birleşik Karalık’taki bir çalışmada, 60 yaş ve üzeri bireyler arasında evsizliğin en sık rastlanan nedeninin eş, akraba veya önemli bir diğerinin ölümü olduğu belirtilmektedir (Anderson, Kemp, Quilgars, 2003). Bu durumlar, yaşlı bireyleri aile desteğinden mahrum bırakarak evsizliğin devam etmesine neden olmakta ve yaşlı evsizlerin yaşam koşulları, evsizliğin sadece maddi değil, sosyal ve duygusal faktörlerle de bağlantılı karmaşık bir olgu olduğunu göstermektedir.

Yaşlı bireylerin hem fiziksel sağlıkları hem de sosyal ihtiyaçları açısından uygun barınma koşullarının olmayışı yaşam koşullarını olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan elde edilen verilerde; evsizlere sunulan barınak/konukevi gibi barınma hizmetlerinin yaş, sağlık sorunları, bakım ihtiyacı, hareketlilikte kısıtlılık, toplu kullanım alanı olması gibi sorunlardan dolayı yeterli olmadığı sıklıkla vurgulanmıştır. Benzer şekilde yaşlı insanların barınaklara ve hizmetlere erişimde ve bunları kullanmada zorluklar yaşadıkları (McDonald ve ark., 2007) ve genç insanlara kıyasla evsizlik dönemlerinin uygun barınma koşullarının olmayışından dolayı genellikle daha uzun sürdüğü (Grenier, vd., 2016) diğer araştırmalarda da belirtilmektedir. Tully ve Jacobson (1994) çalışmasında da, evsizler için tasarlanmış nitelikli barınakların olmayışı, yaşlıların evsiz kalmasında çok önemli bir faktör olarak belirtilmiştir. Işıkhani’nin (2004) çalışmasında ise kurumsallaşamama olarak ifade edilen bu durum, evsizliğin kalıcı hale gelmesinde çok etkili olmaktadır. Ayrıca evsizler için sunulan konukevi hizmetindeki kalma süresinin sınırlı olması da yaşlı evsizler için ciddi bir sorun olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Warnes ve Crane’in (2003) çalışmasında da, evsizlerin yeniden

sokağa düşmesinde veya konutlarda uzun süreli kalabilmesinde kalınan sürenin önemli bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Öte yandan konutların uzun vadeli çözümler olmadığı ve kalıcı barınma ihtiyacı olan kişiler için ise elverişsiz olduğu da vurgulanmıştır. Işıkhan (2004) da, benzer şekilde evsizliğin geçici hizmetlerle çözülemeyeceği, mevcut hizmetlerinde nitelik olmayışına dikkat çekmiştir. Holt ve arkadaşları (2011), konukevinde yaşayan yaşlı evsizlerin deneyimlerinde, refah ve barınma ile ilgili ek destek ihtiyaçlarının önemli olduğunu ifade etmiştir.

Dışarıda kalan yaşlılar ise terminal, hastane acilleri ve sokaklarda kalmanın çevresel tehlikeler, savunmasızlık hissi, gasp, şiddet gibi sorunlarla karşı karşıya bıraktığını belirtmişlerdir. Yaşlıların sokaklarda ve barınaklarda şiddete maruz kaldıkları da birçok çalışmada belirtilmiştir (Lee ve Schreck, 2005; North, Smith, ve Spitznagel, 1994) ve genellikle daha genç olanlara göre güvenlik tehditleriyle daha yüksek risk altında oldukları düşünülmektedir, çünkü onlar genellikle kolay hedefler olarak görülmektedir (Dietz ve Wright, 2005). Özellikle emekli maaşı ya da cüzi bir gelire sahip olup sokakta veya konukevinde kalan yaşlı birey, savunmasız oluşundan dolayı özellikle kötü niyetli kişilerin yaşlıları hedef almasına ve onları maddi olarak sövmeye çalışmasına neden olmaktadır (Gürel, 2023). Bu durum, yaşlı bireylerin güvenlik endişelerini artırarak, psikolojik ve fiziksel olarak kendilerini tehdit altında hissetmelerine neden olmaktadır. Bu bakımdan yaşlı bireylerin konut ihtiyaçlarının, yaşlarına uygun, güvenli ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir şekilde karşılanması gerektiği öne çıkmıştır.

Çalışmada yaşlı evsiz bireylerin genellikle düzenli bir gelirinin olmadığı veya aldıkları emeklilik ya da sosyal yardımların yetersiz olduğu, bankalara veya şahıslara borçlu olduğu, yaşları ve sağlık durumları nedeniyle iş bulamayıp geri ödeyememesinden dolayı çok fazla zorluk yaşadığı ortaya çıkmıştır. Yaşlı evsizler arasında ekonomik istikrarsızlığın en yaygın ölçütü yoksulluktur (Sermons ve Henry, 2010:3). Yoksulluk ya da ekonomik koşulların yetersizliğinden dolayı kirayı ödeyebilecek durumda olmadıkları, bundan dolayı da özellikle kış aylarında konukevinde kalmayı tercih ettikleri görülmüştür. Yaşlı kişiler arasında artan evsizlik oranları, büyük ölçüde yoksulluk ve uygun fiyatlı konutların azalan mevcudiyetinden kaynaklanmakta olduğu alan yazında belirtilmektedir (National Coalition for the Homeless, 2009). Dolayısıyla devlet yardımlarının önemi bu noktada ortaya çıkarken, bu yardımların/desteklerin yetersiz ve erişilebilir olmaması, ekonomik bir gelire sahip olmayan yaşlı birey için çok daha zor bu duruma dönüşmektedir.

Son olarak yaşlı evsizlerin ihtiyaçlarının neler olduğuna dair bulgulara bakıldığında; huzurevi, güvenli bir barınak, düzenli beslenme, düzenli sağlık kontrolleri ve acil sağlık hizmetlerine erişim gibi temel ihtiyaçlarının yanı sıra sosyal destek, saygı ve güvenlik ihtiyaçlarına dikkat çekildiği ortaya çıkmaktadır. Genellikle genç ya da yetişkin sağlıklı insanlar düşünülerek tasarlanan barınma merkezleri, yaşlı insanların ihtiyaçlarını karşılamakta sıklıkla erişilemez ve/veya yetersiz kalmaktadır (Serge ve Gnaedinger, 2003). Bu durumdan ötürü sokakta ve konukevinde kalan katılımcıların neredeyse tamamı sunulması gereken en temel hizmeti huzurevine yatırılmak olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla konukevinde ki koşulların yaşlılar için güvenilir ve elverişli olmadığı, yaşlı öz bakımı ve bağımsız yaşamı için huzurevi hizmetinin daha nitelikli olacağı beklentisi sıklıkla vurgulanmıştır. Ancak yaşlı evsizlerin tamamı huzurevinde kalma isteğini belirtse de, huzurevlerinde yer olmadığı için sıra beklemenin uzun yıllar sürdüğünü de ifade etmişlerdir. Lipmann (2009) yaşlı evsizlerin uygun tıbbi tedaviye veya yaşlı bakım hizmetlerine erişmekte aşırı zorlandığını vurgulaması aynı gerçekliğin sonucudur. Bu bakımdan konut sıkıntısı ve uygun yaşlı bakım hizmetlerine erişememe nedeniyle yoksul yaşlı insanlar evsizliğe sürüklenmektedir. Oysaki bu duruma

yönelik çözüm yaşlı evsiz insanlara hizmet sağlama sorumluluğunu mevcut yaşlı bakım sektörüne basitçe devredilmesiyle çözüme kavuşturulabileceği de belirtilmektedir (Lipmann, 2002).

Birçok katılımcı açısından en temel ihtiyaç barınaktır. Ancak barınma hizmetlerinin etkinliğini artırmak adına, sağlık ve psikolojik destek sunumu da şart olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşlı evsizlerin psikolojik sağlığı, sürekli maruz kaldıkları zorlu yaşam koşulları ve sosyal desteğin yetersizliği sebebiyle ciddi tehlikelerle karşı karşıyadır. Bu zorluklar, onların günlük yaşamda karşılaştıkları fiziksel sağlık sorunlarıyla birleştiğinde, psikolojik rahatsızlıkları daha da derinleştirmekte ve iyileşme süreçlerini zorlaştırmaktadır. Yaşlı evsizlerin yeniden evsizlikten kurtulması da genç ve yetişkin bireylere göre daha uzun sürebildiği farklı çalışmalarda belirtilmiştir (Crane ve Warnes, 2005). Bu nedenle, barınma hizmetlerinin içine entegre edilmiş uzman ve psikologların varlığı, onların topluma adaptasyonunda ve psikolojik iyilik halinin sürdürülmesinde kritik bir rol oynadığı görülmektedir. Ayrıca hem sokak hem de konukevinde kalan evsiz yaşlılara daha fazla sağlık desteği sağlanması, sağlık sorunlarının yönetilmesi, yaşlıların düzenli olarak muayene edilmesi ve ilaçlarının verilmesinin gerekliliği birçok araştırmada vurgulanmıştır (Campbell ve ark., 2015; Dongen ve ark., 2019; Wang ve ark., 2020).

Diğer taraftan katılımcılar iş bulma noktasında bir hizmet beklentisi içerisindedir. Borçlarını ödeme ya da maddi gelir elde etmek için çalışma isteği olmasına rağmen yaşlılık ve evsizlik durumundan ötürü bu durum zorlaşmaktadır. Bundan dolayı çalışabilecek durumda olan yaşlılara istihdam hizmeti oluşturulmasına sıklıkla dikkat çekilmiştir. Yaşlı bireyler çoğu kez maddi yetersizliğin meydana getirdiği çaresizlikle kısmi bir ücret karşılığında kendi adına şirket açtıran kişilerin tekliflerine olumlu karşılık verdiği görülmüştür. Böyle bir durumda bu bireyler şirketin sahibi olarak görülmekte bir süre sonra vergi ödemeleri, tahsilatlar, banka borçları gibi birçok sorunla da karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu durumda kendilerini savunacak bir imkan olmadığı için yıllarca cezaevine girebilmektedir. Dolayısıyla yaşlı evsizler çoğu kez hukuki danışmanlık hizmetinden de bahsetmişlerdir.

Genel itibariyle artmakta olan yaşlı evsiz nüfusuna yönelik hizmet sağlayıcılar, bakım sağlama sorumluluğunu kabul etmekte isteksiz davranmaktadır. Birçok yaşlı evsiz, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler tarafından yönetilen konukevi, barınaklar ve pansiyonlar gibi geçici yerlerde yaşamaktadır. Ancak, bazıları hiç hizmet almadan sokaklarda veya terk edilmiş yerlerde kalmaktadır. Genç evsizlerden endişe duyan bazı yaşlılar, evsizler için sunulan hizmetleri kullanmaktan kaçınmaktadır. Kısa süreliğine barınaklarda kalanlar olmasına rağmen, birçok yaşlı evsiz, derin ve çoklu sorunlar nedeniyle yıllarca sokaklarda veya geçici konaklama yerlerinde yaşamaya devam etmektedir. Bu bağlamda yaşlı evsiz bireyler için en temel sağlanması gereken hizmet huzurevlerine yönlendirmektir. Genel olarak yaşlı evsizlerin; güvenli, temiz ve sıcak bir barınma imkanı, düzenli sağlık kontrolü ve ilaç desteği, hijyen ve temizlik imkanı, aile danışmanlığı ve psikososyal destek, topluma entegrasyon teşvik programları, istihdam olanağı ve hukuki destek gibi ihtiyaç ve hizmet beklentilerinin olduğu tespit edilmiştir (Gonyea ve ark., 2010; Kellogg ve Horn, 2012). Öte yandan tüm bu bulgular yaşlı bireylerin, özel ihtiyaçlarının karşılanmasının ve onların sağlık ve refahını iyileştirmek için hedefe yönelik müdahaleler ve politikalar geliştirmenin önemini vurgulamaktadır. Ancak en temel hizmet devlet huzurevlerine bu bireylerin yatırılmasıdır. Dolayısıyla, yaşlı evsizler için psikolojik destek, sağlık hizmetlerine erişim, sosyal bağların güçlendirilmesi ve kalıcı barınma çözümleri gibi kapsamlı ve çok yönlü hizmetler hayati önem taşımaktadır. Ayrıca, yaşlı evsizliği sorununu çözmek ve etkili hizmet modelleri geliştirmek için akademisyenlerin bu konuda daha kapsamlı araştırmalar yapması gerekmektedir.

Öneriler

- *Sokakta kalan yaşlılar için öneriler⁴:*
 - Beslenme, giyim ve hijyen gibi temel ihtiyaçlar için sokak sosyal desteği sunulması,
 - Sokakta yaşayan yaşlı evsizler için erişilebilir mobil sağlık hizmetlerinin sunulması, bu bireylerin temel sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlar.
 - Gezici sosyal hizmetler: Sosyal hizmet uzmanlarının sokakta yaşayan yaşlı evsizlere yönelik düzenli ziyaretler yaparak, onların ihtiyaçlarını belirlemesi ve uygun destek ve hizmetlere yönlendirmesi.
 - *Psikososyal Destek:* Sokakta yaşayan yaşlı evsizlere yönelik psikososyal destek ve danışmanlık hizmetlerinin sunulması, onların zihinsel ve duygusal sağlığını destekler.
 - Kısa süreli/geçici barınma imkanlarına erişimlerinin kolaylaştırılması, özellikle aşırı hava koşulları ve sağlık krizleri durumunda yaşlı evsizlerin güvenliğini sağlar.
- *Konukevi/Barınma evlerinde kalanlar için öneriler:*
 - Konukevinde sağlık, yaş ve bakım gerektiren yaşlıların hızlıca huzurevine yatırılması gerekmektedir.
 - *Uygun Sağlık Hizmetleri:* Barınaklarda yaşlı evsizlere yönelik düzenli sağlık taramaları, ilaç takibi ve tedavi hizmetlerinin sağlanması için hemşire bulundurulması
 - *Yaşlı Dostu Konukevi Tasarımı:* Yaşlıların fiziksel ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, mevcuttaki barınma yerlerinin yaşlı dostu hale getirilmesi.
 - Yaşlıların umutsuzluk, stres, depresyon gibi psikolojik durumlarını tedavi ve terapi edebilecekleri uzmanların bulundurulması.

Genel olarak yaşlı evsiz bireylere yönelik olarak, uygun barınma koşulları ve sağlık sunumu, psikolojik danışmanlık ve terapi hizmetleri, hukuki savunma ve temsil, aile içi arabuluculuk faaliyetleri ile alkol ve madde bağımlılığı tedavilerine yönlendirme gibi kapsamlı sosyal hizmetlerin sunulması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson I, Kemp P, Quilgars D. (1993). Single homeless people. London: HMSO A Report for the Department of the Environment.
- Brown, R. T., Kiely, D. K., Bharel, M., & Mitchell, S. L. (2011). Geriatric syndromes in older homeless adults. *Journal of General Internal Medicine*, 26(1), 92–98.
- Brown, R. T., Thomas, M. L., Cutler, D. F., & Hinderlie, M. (2016). Meeting the housing and care needs of older homeless adults: A permanent supportive housing program targeting homeless elders. *The Gerontologist*, 56(3), 476–484.
- Campbell, D., O'Neill, B., Gibson, K., & Thurston, W. (2015). Primary healthcare needs and barriers to care among calgary's homeless populations. *BMC Family Practice*, 16(1).
- Cohen CI, Teresi J, Holmes D. (1988). The mental health of old homeless men. *J Am Geriatr Soc*, 36:492–501.
- Crane, M. (1996). The situation of older homeless people. *Reviews in Clinical Gerontology*, 6, 389-398.

⁴ Sokakta kalmayı tercih eden konukevi veya huzurevi gibi barınma imkanlarından faydalanmak istemeyen sokağı yaşam biçimi haline getiren yaşlılar araştırma süresince karşılaşılmıştır. Bu durumda ki bireylere de arabulucu rolüyle hizmetlere erişimleri sağlanması açısından bu öneriler sunulmuştur.

- Crane, M., & Warnes, A. M. (2010). Homelessness among older people and service responses. *Reviews in Clinical Gerontology*, 20(4), 354-363. doi:10.1017/S0959259810000225
- Crane, M., et al. (2005). The causes of homelessness in later life: Findings from a 3-nation study. *Journals of Gerontology*, 60B(3), 152-9. doi:10.1093/geronb/60.3.S152
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*, (S.Beşir, Çev.), Ankara: Eğiten Kitap
- CSH and Hearth ending elder homelessness, Ending Homelessness among Older Adults and Elders through Permanent Supportive Housing, Revised Policy Paper Prepared for the National Leadership Initiative to End Elder Homelessness, December 2011.
- Culhane, D. P., Metraux, S., Byrne, T., Stino, M., & Bainbridge, J. (2013). The age structure of contemporary homelessness: Evidence and implications for public policy. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 13(1), 228-244.
- Culhane, D. (2019). The Emerging Crisis of Aged Homelessness: Could Housing Solutions Be Funded by Avoidance of Excess Shelter, Hospital, and Nursing Home Costs?
- Dietz, T., & Wright, J. D. (2005). Victimization of the elderly homeless. *Care Management Journals*, 6(1), 15-21. doi:10.1891/cmaj.2005.6.1.15.
- Dongen, S., Straaten, B., Wolf, J., Heide, A., Rietjens, J., & Mheen, D. (2019). Self-reported health, healthcare service use and health-related needs: a comparison of older and younger homeless people. *Health & Social Care in the Community*, 27(4).
- Doolin J. (1986). Planning for the special needs of the homeless elderly. *Gerontologist*, 26:229-31. *Gerontological Social Work*, 53(7), 575–590. doi:10.1080/01634372.2010.510169
- Gonyea, J. G., Mills-Dick, K., & Bachman, S. S. (2010). The complexities of elder homelessness, a shifting political landscape and emerging community responses, *Journal of Gerontological Social Work*, 53(7), 575-590.
- Grenier, A., et al. (2016) ‘Growing Old’ in Shelters and ‘On the Street’: Experiences of Older Homeless People, *Journal of Gerontological Social Work*, 59:6, 458-477.
- Gürel, M. (2023). Evsizlik olgusu ve evsizlere yönelik sosyal hizmet çalışmaları: Bursa örneği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Holt, N., Christian, J., & Larkin, M. (2011). Maintaining connectedness: exploring the experiences of older homeless men living in hostel accommodation. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 22(6), 485-501.
- Işıkhan, V. (2004). Yaşlı evsizler ve sosyal hizmet müdahaleleri, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 15(2): 39-50.
- Kahraman, M. F. (2019). *Sosyal Dışlanma Bağlamında Evsizlik: İstanbul Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1):62-80.
- Kaya Kılıç, A. & Aslantürk, H. (2019). Evsizlerin sosyo-demografik özellikleri ve sokak yaşam deneyimleri: antalya örneği, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2): 417-437.
- Keigher SM, Greenblatt S. (1992). Housing emergencies and the etiology of homelessness among the urban elderly. *Gerontologist*, 32:457-65.

- Kellogg, F. R., & Horn, A. (2012). The elderly homeless: A study comparing older and younger homeless persons, with three case histories. *Care Management Journals*, 13(4), 238-245.
- Kutza EA, Keigher SM. (1991). The elderly “new homeless”: an emerging population at risk. *Social Work*, 36:288-93.
- Lee, B. A., & Schreck, C. J. (2005). Danger on the streets: Marginality and victimization among homeless people. *American Behavioral Scientist*, 48(8), 1055-1081.
- Lipmann, B. (2002). Keynote address to SAAP’s National Coordination and Development Committee Forum on Elderly Homeless, Sydney.
- Lipmann, B. (2009) Elderly Homeless Men and Women: Aged Care's Forgotten People, *Australian Social Work*, 62:2, 272-286.
- McDonald, L., Dergal, J., & Cleghorn, L. (2007). Living on the margins: Older homeless adults in Toronto. *Journal of Gerontological Social Work*, 49(1–2), 19–46.
- National Coalition for the Homeless (2009). Homelessness Among Elderly Persons
- Nooe, R. M., & Patterson, D. A. (2010). The Ecology of Homelessness. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 20(2): 105–152.
- North, C., Smith, E., & Spitznagel, E. L. (1994). Violence and the homeless: An epidemiologic study of victimization and aggression. *Journal of Traumatic Stress*, 7(1), 95-10.
- Serge, L., & Gnaedinger, N. (2003). Housing options for elderly or chronically ill shelter users. Ottawa, ON: Canadian Mortgage and Housing Corporation.
- Sermons, W.M, Henry, M. (2010). Demographics of Homelessness Series: The Rising Elderly Population, Homelessness Research Institute,
- Snow, D., & Anderson, L. (1993). Down on their luck: A study of homeless street people. Berkeley: University of California Press.
- Sosin, M. (1992). Homelessness and vulnerable meal program users: A comparison study. *Social Problems*, 39, 170–188.
- Swigart, V., Kolb, R. (2004). Homeless Persons’ Decisions to accept or reject public health disease –detection services, *Public Health Nurs*, 21(2): 162-70.
- Tully CT, Jacobson S. (1994). The homeless elderly: America’s forgotten population. *J Gerontol Soc Work*, 22(4), 61-81
- Tutty, L.M., vd. (2010). Risks and Assets for Homelessness Prevention: A Literature Review for The Calgary Homeless Foundation. Calgary: Homeless Hub.
- Wang, L., Lin, L., Chen, Y., Wang, T., & Lin, J. (2020). Correlates of depressive symptoms among middle-aged and older homeless adults using the 9-item patient health questionnaire. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), 4754. <https://doi.org/10.3390/ijerph17134754>.
- Warnes, A., Crane, M., Whitehead, N., & Fu, R. (2003). Homelessness factfile. London: Crisis.
- Woolrych, R., Gibson, N., Sixsmith, J. & Sixsmith, A. (2015). “No Home, No Place”: Addressing the Complexity of Homelessness in Old Age Through Community Dialogue. *Journal of Housing for the Elderly*, 29(3), 233-258.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂLARIN İŞ DÜNYASI ÜZERİNE ETKİLERİNE İLİŞKİN ERKEN DÖNEM BİR DEĞERLENDİRME

AN EARLY ASSESSMENT OF THE IMPACT OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON BUSINESS

Aslıhan ÜNAL¹ - İzzet KILINÇ²

Öz

Yeni ve özgün içerikler üretme becerisi ile diğer yapay zekâ sistemlerinden ayrılan üretken yapay zekâ, kısa sürede yüksek kullanıcı oranlarına ulaşan yıkıcı bir teknolojidir. Kullanım ve erişim kolaylığı, sunduğu iç görüler ve tahminler ve verdiği insansı cevaplar bu yayılım hızını artıran özellikleridir. Her yeni teknoloji gibi üretken yapay zekâ da sağladığı faydalar kadar dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Bu alanda yürütülen akademik araştırmalar henüz erken dönem aşamasındadır. Sağladığı faydalar, zararlar ve sahip olduğu yetkinlikler henüz tam olarak keşfedilememiştir. Bu araştırmanın amacı, yapılan erken dönem araştırmaları üzerinden üretken yapay zekânın iş dünyasını nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktır. Bu amaçla, Web of Science (WoS) veri tabanında sistematik literatür incelemesi yöntemi izlenerek elde edilen 14 araştırma makalesine nitel içerik analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda 4 ana tema elde edilmiştir: (1) Kullanım alanları, (2) Dezavantajlar, (3) Çözüm, (4) Bugün ve gelecek. Elde edilen bulgular üretken yapay zekânın “iki ucu keskin kılıç” özelliği taşıyan yıkıcı bir teknoloji olduğunu göstermektedir. İşletmelere üretkenliği, etkinliği ve çalışan refahını artırma, rekabet avantajı sağlama gibi önemli faydalar sağlamasına rağmen etik ve yasal sorunların da önünü açmaktadır. Kısa dönemde sağladığı avantajlar uzun dönemde değer kaybına sebep olma potansiyeline de sahiptir. Bu sorunların aşılmasında işletmeler, yapay zekâ araştırmacıları, hükümetler ve OpenAI gibi geliştirici ve hizmet sağlayıcı firmalara önemli sorumluluklar düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üretken yapay zekâ, ChatGPT, işletme, yönetim, sistematik literatür incelemesi

Abstract

Generative artificial intelligence, which stands out from other AI systems with its ability to generate new and original content, is a disruptive technology that quickly reaches high user rates. Its ease of use and access, insights and predictions, and human-like responses are the features that enhance its rapid spread. Like any new technology, generative AI also brings disadvantages along with its benefits. The academic research conducted in this field is still in the initial stages. The purpose of this research is to understand how generative AI affects the business world through early-stage research. For this purpose, a search was conducted on the Web of Science (WoS) database by following a systematic literature review method, and 14 research articles were defined as analysis units. The data was analyzed by qualitative content analysis. As a result, four main themes were developed: (1) Applications, (2) Disadvantages, (3) Solutions, and (4) Today and future. The findings revealed that generative AI is a disruptive technology with a "double-edged sword" characteristic. While it significantly benefits businesses such as productivity, efficiency, and employee well-being, it also raises ethical and legal issues. The advantages it offers in the short term also have the potential to lead to value destruction in the long term. Overcoming these problems requires significant responsibilities for businesses, AI researchers, governments, and developer and service provider companies like OpenAI.

Keywords: Generative artificial intelligence, Generative AI, ChatGPT, business, management, systematic literature review

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, asunal@gelisim.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5896-8880

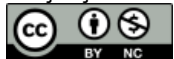
² Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, izzetkilinc@duzce.edu.tr
Orcid: 0000-0002-6069-1291

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi:29.12.2023 – Kabul Tarihi: 01.02.2024

DOI:10.17755/esoder.1411805

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 776-797

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. Giriş

Bilişim teknolojisinde yaşanan üstel büyümenin en çarpıcı örneklerinden biri olan üretken yapay zekâ 2022 yılının son dönemlerinde ChatGPT uygulamasının çıkışı ile geniş kitlelere yayılmaya başlamış ve kısa sürede çok sayıda kullanıcıya ulaşmıştır. 30 Kasım 2022’de prototipi erişime açılan uygulama 5 günden az bir zamanda 1 milyon kullanıcı sayısına ulaşmıştır (Thormundsson , 2023). Üretken yapay zekânın 2023 yılında 13,71 milyar dolar olarak hesaplanan pazar payının, 2032 yılında 100 milyar doları geçmesi beklenmektedir (Precedence Research, 2023).

ChatGPT’nin yanı sıra *Google Bart* ve *Bing AI* gibi metin üretkenler, *DALL-E* ve *Midjourney* gibi görsel üretkenler, *Amper* ve *Muse Net* gibi müzik üretkenler, *CodeStarter*, *Codex* ve *GitHub Copilot* gibi kod üretkenler bilinen diğer popüler üretken yapay zekâ örnekleridir (Lawton, 2023). Medyada sıklıkla duyulan bu yapay zekâ araçlarının yanı sıra, bilim ve tasarım alanında Ar-Ge amacıyla kullanılan uygulamalar da mevcuttur. Örneğin; ilaç geliştirme alanında kullanılan *Moderna* ve Dünya Go Şampiyonu olmayı başaran *AlphaGo Zero* üretken yapay zekâ kullanan programlardır (Euchner, 2023).

Üretken yapay zekâ uygulamaları sadece iş dünyasında değil, sanatçılar, sanata ilgi duyanlar ve bu deneyimi yaşamak isteyen kullanıcılar tarafından da yoğun ilgi görmüştür ve bu ilgi her geçen gün daha da artmaktadır. Ocak 2023’te ABD’de yetişkin bireyler üzerine yapılan bir araştırmada katılımcıların %12’si ChatGPT’yi metin üretmek için kullandığını, %38’inin ise yapay zekâ ile üretilen metinleri gördüğünü belirtmiştir. (Statista, 2023a). 2022 yılında iş dünyasından uzmanlar ile yapılan bir araştırmada, üretken yapay zekânın en çok pazarlama ve reklamcılık alanında kullanıldığı (%37) tespit edilmiştir. En az kullanılan alan ise sağlık sektörüdür (%15) (Statista, 2023b). Aynı araştırmanın kuşaklara göre kullanım düzeyine ilişkin bulguları X, Y ve Milenyum kuşaklarının kullanım oranlarının birbirine oldukça yakın olduğunu göstermektedir (%29 Z, %28 X, %27 milenyum kuşağı) (Statista, 2023c).

Bu kadar kısa süre içinde bu kadar hızlı benimseme ve kullanım oranlarına erişilmesi bu teknolojiye nasıl daha fazla faydalanabileceği ve aynı zamanda nasıl bir tehlike ile karşı karşıya bulunduğu konularında tartışmalara neden olmaktadır. Teknolojinin henüz çok yeni olması nedeniyle bu konuda yayımlanan akademik yayın sayısı sınırlıdır. Bunun yanı sıra, süreli yayımlar, görsel ve yazılı çeşitli internet kaynaklarında üretken yapay zekâ ve özellikle ChatGPT üzerine bir içerik patlaması yaşandığı görülmektedir.

Üretken yapay zekâ, metin, görsel, ses ve sentetik veri gibi çeşitli türden veriyi üretebilen bir yapay zekâ türüdür (Lawton, 2023). Diğer yapay zekâ sistemlerinden farkı, yeni bir içerik üretebilmesidir. Örneğin; günümüzde birçok yapay zekâ sistemi var olan iki görsel arasındaki farkı ayırmak için eğitilebilir (sınıflandırıcı işlevi görür), üretken yapay zekâ ise hiç var olmayan bir görseli üretme becerisine sahiptir (Wiles, 2023).

Üretken yapay zekâ teknolojisinin kökeni 1960’larda kullanılan sohbet robotlarına kadar gitmektedir; fakat özgün içerik üretimi ancak 2014’te üretken çekişmeli ağların (Generative Adversarial Networks-GAN) geliştirilmesi ile mümkün olmuştur (Lawton, 2023). Üretken yapay zekânın evrimi üç aşamaya ayrılabilir (Accenture, 2023): 1. Makine öğrenimi-2000’ler (Analiz ve tahmin evresi), 2. Derin öğrenme- 2010’lar- (Görüş ve konuşma evresi), 3. Üretken yapay zekâ – 2020’ler (Dil ustalığına giriş evresi)

Huang vd.’ye (2022) göre üretken yapay zekâ bilgi işi ve yaratıcılık alanında çalışan işgücünü en az %10 daha hızlı, daha etkin ve daha yetenekli hale getirme potansiyeline sahiptir. Bunun yanı sıra, insan yaratıcılığına ihtiyaç duyan alanlarda (mimarlık, sosyal medya, oyun, grafik tasarım vb.) bazı işlevler tamamen üretken yapay zekâyâ devredilebilirken diğerleri insan ve makine arasında gerçekleşen bir yaratım döngüsünde gerçekleştirilebilir. Yazarların

görüşüne göre, üretken yapay zekâ; bilgi ve yaratıcılık üzerine olan işlerin marjinal maliyetini sifıra yaklaştırarak emek üretkenliğini ve ekonomik değeri artırma potansiyeline sahiptir.

Gartner (2023) üretken yapay zekânın yatırımcılar, müşteriler ve çalışanlar üzerine etkileri ile ilgili üç öngöründe bulunmuştur. Buna göre, üretken yapay zekâ yatırımcılar için yeni büyüme kaynakları ve daha yüksek kar marjı vadetmektedir. Müşteriler açısından, üretken yapay zekâ uygulamalarının günlük hayatta kullanımının yaygınlaşması işletmelerde de yaygınlaşması yönünde beklentiyi artıracaktır. Çalışanların ise üretken yapay zekânın yapabildiği işleri insana yaptıran işletmelerden ayrılacakları öngörülmektedir.

Accenture'ın (2023) raporuna göre, üst düzey yöneticilerin %98'i önümüzdeki 3-5 yıl içinde örgüt stratejilerinin dönüştürülmesinde önemli rol oynayacağını düşünmektedir. GPT-4 gibi geniş dil modellerinin (LLMs) çalışma saatlerinin %40'ını etkilemesi beklenmektedir.

ChatGPT verdiği insansı cevaplarla kullanıcı deneyimini ve tatmini artırır. Hızlı cevaplar vererek uzun diyaloglar kurabilir. Bu durum insan müdahalesini azaltarak zamandan ve maliyetlerden kazanım sağlar ve etkinliği artırır (Kalla ve Smith, 2023) ChatGPT'nin bu özelliği işletmelerde müşteri hizmetleri ve dil çevirisinde kullanılabilir. Belirli görevlere ve uygulamalara göre ayarlanabilir ve kişiselleştirilebilir.

Üretken yapay zekâ uygulamalarının avantajları kadar dezavantajları ve taşıdığı riskler de akademik ve sosyal çevrelerde tartışılmaktadır. Sanat eserlerinde mülkiyet hakkı, eğitim alanında ve akademiye özgün içerik üretimi, ilaç sektöründe hatalı enformasyon üretimi tartışmaların yoğunlaştığı konular arasındadır. Örneğin; Boris Eldagsen, fotoğrafçılık alanında önde gelen yarışmalardan biri olan 2023 Sony Fotoğrafçılık Ödüllerinde “yaratıcılık” kategorisinde kazandığı ödülü, fotoğrafı yapay zekâ kullanarak ürettiğini açıklayarak reddetmiştir. Eldagsen ayrıca, jürinin yapay zekâ tarafından üretilen fotoğrafı ayırt edemeyeceğini görmek için yarışmaya katıldığını da ifade etmiştir (Glynn, 2023).

Ulusal literatürde, üretken yapay zekânın iş dünyasında kullanımı üzerine yapılan çalışmalar 2022'den sonra artış göstermektedir. Örneğin; Şentürk (2022) iç denetim uygulamalarında ChatGPT kullanımı üzerine yaptığı literatür incelemesi sonucunda uygulamanın; mali veri analizi, denetim stratejileri geliştirme konularında destek verebileceği ve zamandan tasarruf sağlayacağı sonucuna ulaşmıştır. Yazar aynı zamanda, uygulamanın “veri güvenliği ve gizlilik, algoritma yanlılığı, sistem hataları ve kötüye kullanım” (s. 77) ve kullanılan verilerin güncel olmamasından kaynaklanan risklere de dikkat çekmiştir. Bu risklerin önüne geçilebilmesi için denetim ve kontrol mekanizmalarının iyi yönetilmesi gerekmektedir. Çavuşoğlu (2023) ChatGPT ile kurduğu diyaloglar üzerinden gerçekleştirdiği çalışmasında, kullanıcıların “bilgi doğrululuğu, veri gizliliği, yapay zekâ önyargısı, insan yerine geçme, insanların işlerinin yerine yapay zekânın kullanılması” (s.360) gibi etik meselelere dikkat etmeleri gerektiğini ifade etmiştir.

Yiğit vd. (2023) sağlık hizmetleri alanında yaptıkları çalışmada, ChatGPT'nin sağlık hizmetlerini iyileştirme ve hizmet kalitesini artırma potansiyeline sahip olduğu ve ayrıca, sağlık eğitiminde destekleyici uygulama olarak kullanılabilirliği sonucuna ulaşmıştır. Yazar, ChatGPT uygulamasının sağladığı faydalara ek olarak hasta mahremiyetinin korunması ve veri güvenliği gibi konularda etik ve hukuki sorunların ortaya çıkmasını önlemek için teknoloji sağlayıcıları ve sağlık hizmeti sunanların iş birliği yapmasının önemine dikkat çekmiştir.

Bu alanda yapılan çalışmalar ve diğer içerikler; her teknolojiye olduğu gibi üretken yapay zekânın avantajlarının yanında riskleri ve olumsuzlukları da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Üretken yapay zekâ uygulamalarının iş dünyasında henüz yeni kullanılmaya başlaması nedeniyle izlenebilecek tek bir yol haritası bulunmamaktadır. Uygulamaya yönelik yapılan akademik araştırmalar sınırlı olmakla birlikte iş dünyasında üretken yapay zekâ

kullanımı üzerine yapılan çalışmaların 2023 senesinde artmaya başladığı görülmektedir. Teknolojinin üstel bir hızla ilerlemesi, uygulamaların sürekli yeni sürümlerinin üretilmesi, kullanım alanlarının günden güne genişlemesine karşılık uzun süren akademik yayın sürecinin akademik yazarlar için önemli bir engel oluşturduğu söylenebilir.

Bu çalışmada veri olarak Web of Science (WoS) veri tabanında endekslenen “iş dünyasında yapay zekâ” konulu araştırma makaleleri kullanılmıştır. Araştırmanın amacı; yayımlanan erken dönem makalelerin bulgularından yola çıkarak üretken yapay zekânın iş dünyasını nasıl etkilediğini incelemektir. Bu amaçla, WoS veri tabanında sistematik literatür incelemesi yöntemi izlenerek belirlenen 14 makaleye tümevarımsal nitel içerik analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen dört tema kapsamında, üretken yapay zekânın özellikleri, iş dünyasında kullanım alanları, beraberinde getirdiği dezavantajlar, çözüm yolları ve iş dünyasına mevcut ve gelecek etkileri incelenmiştir.

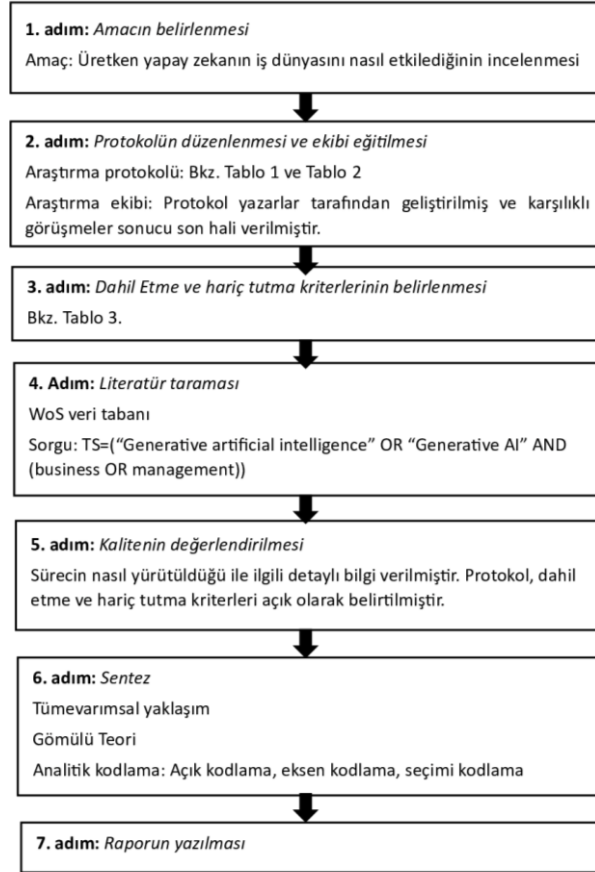
Makalenin içeriği şu şekilde kurgulanmıştır: Yöntem bölümünde sistematik literatür incelemesi ve nitel içerik analizinin nasıl yürütüldüğü ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bulgular başlığı altında, analiz bulguları görseller ve alıntılar eşliğine açıklanmaktadır. Sonuç bölümünde araştırmanın teorik ve pratik katkıları ile gelecek araştırmalara öneriler sunulmaktadır.

2. Yöntem

Araştırmada, sistematik literatür incelemesi metodolojisi izlenmiştir. Sistematik Literatür İncelemesi; yapılandırılmış, tekrar edilebilir ve şeffaf bir süreçtir (Kraus vd., 2020). İncelenen konu ile ilgili tüm çalışmaları belirlemek ve derinlemesine incelemek ve her birini önceden belirlenmiş kriterlere göre değerlendirmek sistematik incelemeyi geleneksel literatür incelemesinden ayıran en önemli özelliğidir (Jesson vd., 2011: 105).

Araştırmada, “Üretken Yapay Zekâ iş dünyasını nasıl etkilemektedir?” sorusunun cevabı aranmıştır. Bu nedenle, henüz erken dönem aşamasında olan iş dünyasında üretken yapay zekâ uygulamalarının kullanımı üzerine yapılan çalışmaların araştırmanın kapsamına alınmıştır. Veri tabanı olarak prestijli uluslararası dergilerin endekslediği Web of Science (WoS) veri tabanı tercih edilmiştir. Üretken yapay zekâ uygulamaları ile ilgili özgün çalışmaların incelenmesi nedeniyle araştırma makalelerinin analize dâhil edilmesine karar verilmiştir.

Sistematik literatür incelemesi sürecinde Şekil 1’de gösterilen adımlar izlenmiştir.

Kaynak: Okoli'den (2015) uyarlanmıştır. Okoli, C. (2015). A guide to conducting a standalone systematic literature review, *Communications of the Association for Information Systems*, 37(43), <http://aisel.aisnet.org/cais/vol37/iss1/43>

Şekil 1. Araştırmada izlenen adımlar

Sistemik literatür incelemesinde araştırma sorusu ve amacı belirlendikten sonra ilk aşama protokolün oluşturulmasıdır. Protokolde araştırmanın amacı ve hedefleri, dâhil etme ve hariç tutma kriterleri, incelemeye dâhil edilecek çalışmaların belirlenmesinde izlenecek yöntem ve analiz planı yer almalıdır (Nightingale, 2009). Bu bağlamda, geliştirilen araştırma protokolü Tablo 1’de, dâhil ve hariç tutma kriterleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma Protokolü

Protokol Maddeleri	Açıklama
Kullanılacak Veri tabanı	WOS
Kullanılacak Anahtar Kelimeler	“Generative artificial intelligence”, “Generative AI”, “Business”, “Management”
Aranacak Araştırma Alanı	“Topic”
Çalışma Alanı	“Management”, “Business”
Çalışma Türü	“Article”
Çalışmanın Dili	“English”
Dâhil Etme ve Hariç Tutma Kriterleri	Tablo 2’de verilmiştir.
Bulguların Tasnifi	“Veri Tabanı, Yazar, Yıl, Makale Adı”
Birincil Verileri Edinme Tarihi	24 Ağustos 2023 – 15 Eylül 2023

WoS veri tabanında 25.08.2023 tarihinde TS=(“Generative artificial intelligence” OR “Generative AI” AND (business OR management)) sorgusu ile yapılan tarama sonucunda toplam 123 yayına erişilmiştir. Bu yayınlardan “makale” kategorisine giren 77 yayın inceleme kapsamına alınmıştır. Bu yayınların künyeleri özetleri ile birlikte WoS veri tabanından indirilerek pdf dosyası olarak kaydedilmiştir. Sonrasında yayınlar “yazar(lar)”, “yıl”, “makale başlığı”ve “yöntem” başlıkları altında oluşturulan bir tabloda sıralanarak derinlemesine inceleme aşamasında geçilmiştir. Bu ikinci aşamada, Tablo 2’de gösterilen “dâhil etme” ve “hariç tutma” kriterleri dikkate alınmıştır.

Tablo 2. Dâhil Etme ve Hariç Tutma Kriterleri

	Dâhil Etme	Hariç Tutma
1	Doküman türünün araştırma makalesi olması	Araştırma makalesi dışındaki bilimsel yayınlar hariç tutulur
2	Hakemli dergilerde yayınlanmış makale olması	Hakemli dergilerde yayınlanmamış makaleler hariç tutulur
3	Yayın dilinin İngilizce olması	Yayın dili İngilizce olmayan makaleler hariç tutulur
4	Makalenin tam metnine ulaşılabilmesi	Tam metnine ulaşılmayan makaleler hariç tutulur
5	Yalnızca WoS’ta yayınlanan makaleler dâhil edilir	Yalnızca WoS’ta yayınlanmayan makaleler dâhil edilmez
6	Aynı makale aynı veri tabanı içinde birden fazla yer aldı ise ilk kaydedilen makale dâhil edilir	Aynı makale aynı veri tabanı içinde birden fazla yer aldı ise sonraki kaydedilen makale hariç tutulur.
7	İş dünyası alanını kapsayan makaleler dâhil edilir.	İş dünyası alanı dışında kalan makaleler hariç tutulur.

77 makalenin özet bölümleri ve gerek görüldüğü durumlarda (özette yeterli detay verilmemesi durumlarında) tam metinleri detaylı olarak incelenmiştir. Sonuç olarak, kriterleri karşılayan 14 makale analiz birimine dâhil edilmiştir.

Tablo 3. Kriterleri Sağlayan Makaleler

	Yazar	Yıl	Makale Adı
1	Chen, Wu, & Zhao	2023	From fiction to fact: the growing role of generative AI in business and finance
2	Agrawal	2023	Towards Adoption of Generative AI in Organizational Settings
3	Dwivedi, Pandey, Currie, & Miku	2023	Leveraging ChatGPT and other generative artificial intelligence(AI)-based applications in the hospitality and tourism industry: practices, challenges and research agenda
4	Dogru, Line, Mody, Hanks, Abott vd.	2023	Generative Artificial Intelligence in the Hospitality and Tourism Industry: Developing a Framework for Future Research
5	Kanitz, Gonzales, Briker, and Straatman	2023	Augmenting Organizational Change and Strategy Activities: Leveraging Generative Artificial Intelligence
6	Baily	2023	Lessons from a Career Productivity Research: some answers, A Glimps of the Future, and much left to learn
7	Sobhanmanesh, Bejeshti, Nouri, et al.	2023	A Cognitive model for technology adoption

Tablo 3. (devam)

8	Kaomea	2023	An intelligence coordination system toward creating the super-intelligent law firm
9	Megahed, Chen, Ferris vd.	2023	How generative AI models such as ChatGPT can be (mis)used in SPC practice, education, and research? An exploratory study
10	Schobel, Schmitt, Benner vd.	2023	Charting the evolution and future of conversational agents: A research agenda along five waves and new frontiers
11	Kunz and Wirtz	2023	Corporate digital responsibility (CDR) in the age of AI: implications for interactive marketing
12	Lakauskas, Serkauskaite, Pilinkiene, Stundziene, Grybauskas, Bruneckiene	2023	Enhancing skill demand understanding through job Ad segmentation using NLP and clustering techniques.
13	Cardon, Fleischmann, Aritz, Logemann, and Heidewald	2023	The Challenges and Opportunities of AI-Assisted Writing: Developing AI Literacy for the AI Age
14	Dermawan	2023	Text and data mining exceptions in the development of Generative AI models: What the EU member states could learn from the Japanese “non-enjoyment” purposes

Sistemik literatür incelemesi araştırmalarında analiz aşamasında üç yaklaşım izlenebilir (Bandara vd., 2015:1). Tümdengelimsel, 2) Tümevarımsal ve 3) Karma yaklaşım. Tümdengelimsel yaklaşımda, veri içerisinde önceden belirlenmiş temalar (kodlama şeması) aranır. Tümevarımsal yaklaşımda ise önceden belirlenmiş bir kodlama şeması izlenmez ve temalar analiz sürecinde ortaya çıkar. Karma yaklaşımda bazı temalar önceden belirlenebilir, bazıları ise analiz sürecinde ortaya çıkabilir.

Bu araştırmada, yorumlayıcı bir yaklaşım benimsenerek tümevarımsal bir yaklaşım izlenmiş ve literatürün araştırma amacı ile ilgili ne söylediği ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır (Bandara vd., 2015).

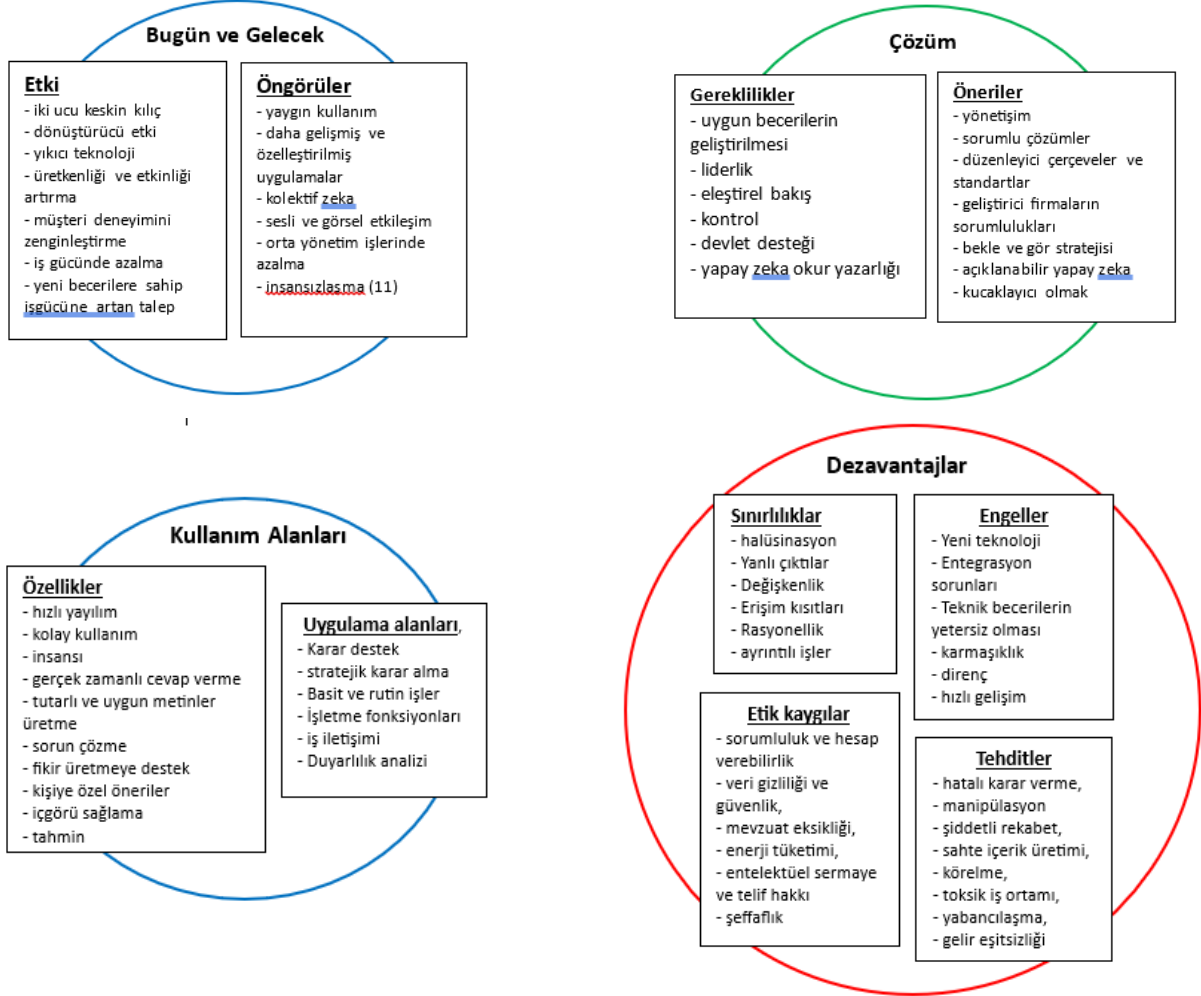
Makaleler elde edildikten sonra, ilk aşama olarak tamamı okunmuş ve araştırma sorusu ile ilişkili olarak belirlenen kısımlar bir Word dosyasına aktarılarak analiz birimi oluşturulmuştur. Elde edilen veri seti satır satır okunarak öncül kodlama gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan ilk kodlar, açıklama kutularına kaydedilmiş ve beraberinde hatırlatıcı notlar (memo) tutulmuştur. İkinci aşamada seçimli kodlama gerçekleştirilmiştir. İlk kodlar kategoriler altında, kategoriler temalar altında birleştirilmiştir. Kodlama süreci yazarlar arasında görüş alişverişi gerçekleştirilerek yürütölmüş ve tamamlanmıştır.

3. Bulgular

Yapılan kodlama analizi sonucunda elde edilen kodlar şekil 2’de gösterilen 4 tema altında sınıflandırılmıştır:

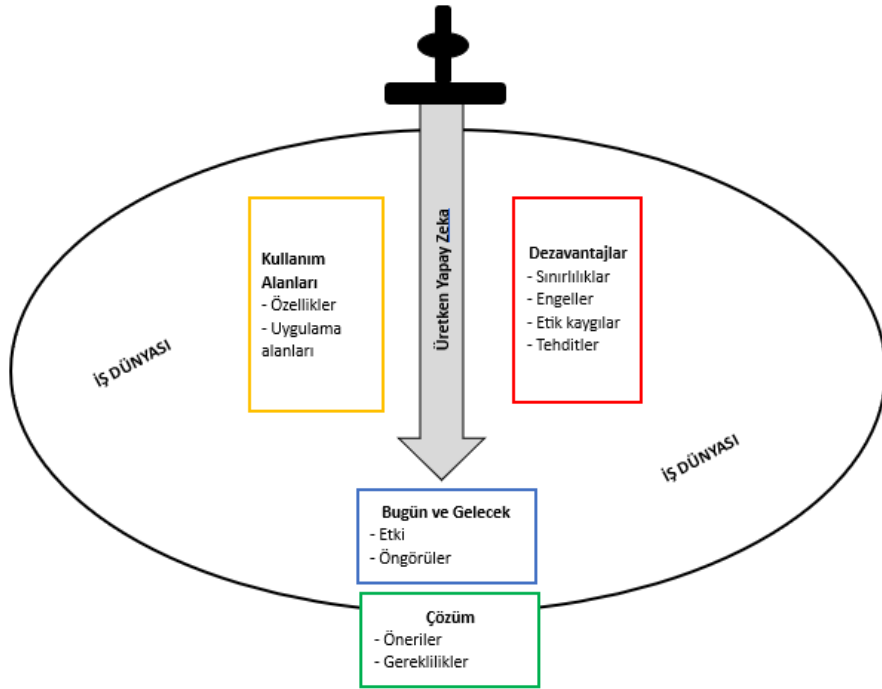
- 1) **Kullanım alanları:** Özellikler, uygulama alanları
- 2) **Dezavantajlar:** Sınırlılıklar, engeller, etik kaygılar, tehditler

- 3) **Çözüm:** Öneriler, gereklilikler
4) **Bugün ve gelecek:** Etki, öngörüler

Şekil 2. Tema, Kategori ve Kodlar

Elde edilen bulgular üretken yapay zekânın yıkıcı bir teknoloji olduğu ve iş dünyasına sunduğu faydaların yanında dezavantajlı taraflarını da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Dogru vd., (2023) üretken yapay zekânın etkilerini incelediği araştırmalarında da “two-edge-sword (iki uçlu kılıç)” benzetmesinde bulunmuştur. Yazara göre; yeni teknolojiyi edinmek etik, sosyal ve ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Teknoloji, bazı problemleri çözerken yenilerini de üretmektedir. Esasında bu durum her yeni teknoloji için geçerlidir. Bu tespitlerden yola çıkarak bulguların temsilinde “iki ucu keskin kılıç” analogisinin kullanılması uygun görülmüştür. Şekil 3’te temalar bu analogi üzerinden temsil edilmiştir.

Şekil 3. 'İki Ucu Keskin Kılıç' Analjisi

3.1. Kullanım Alanları

Üretken yapay zekânın kullanım alanları, taşıdığı özellikler ve iş dünyasında uygulamaları üzerinden değerlendirilmiştir. Üretken yapay zekâ uygulamalarından OpenAI'nin geliştirdiği ChatGPT modelinin 2 ay kadar kısa bir sürede önemli kullanıcı sayısına erişmesi; kolay kullanılması, insanlarla insansı sohbetler gerçekleştirebilmesi, gerçek zamanlı cevaplar, çözümler ve öneriler sunabilmesi, içgörü sağlaması, kişiye özel öneriler sunabilmesi, tahmin yapabilmesi ve fikir üretmeye, yaratıcılığa destek sağlaması gibi özellikleri sayesinde olmuştur.

Üretken yapay zekâ bu özellikleri sayesinde iş dünyasında geniş bir kullanım alanına sahiptir. Duyarlılık analizi, basit ve rutin işlerin yürütülmesi, yapılandırılmış görevleri yerine getirme, karar almayı destekleme, stratejik kararlar alma, insan kaynakları, müşteri ilişkileri yönetimi gibi alanlarda üretken yapay zekânın özelliklerinden faydalanılmaktadır. Örneğin; duyarlılık analizi becerisi sayesinde risk yönetimi alanında yöneticilere öneriler sunabilmektedir. Chen vd., (2023) çalışmalarında üretken yapay zekânın finans piyasalarında duyarlılık analizi (sentiment analysis) becerisini incelemişlerdir. Girilen isteme (prompt) dayalı olarak üretilen duyarlılık skorları (sentiment scores) işletmelerin risk yönetimi yeteneklerini geliştirmektedir. Skorlar firmaların Sınırlama ve Ticaret Politikasına (cap-and-trade policy) karşı negatif yaklaşımlarını göstermektedir. Yatırımcılar olumsuz skorları göz önünde bulundurarak portföylerini stratejik olarak yönetebilirler. Aşağıda ChatGPT'ye girilen bir istem (prompt) örnek olarak gösterilmektedir (Chen vd., 2023: 14).

On a probability scale of 0 to 1, what is the negative sentiment score of the discussion for cap-and-trade policy in the provided text: In 2009, the US House of Representatives approved legislation that seeks to establish a cap-and-trade system for GHG emissions. However, the US Senate did not act, and it is uncertain whether a cap-and-trade system will move forward in the near term. Please only output the sentiment score without any narrative or analysis. So the sentiment score of this text is: 0.2

[0'dan 1'e kadar olan bir olasılık ölçeğinde, sunulan metinde, sınırlama ve ticaret politikası konusundaki tartışmanın olumsuz duyarlılık puan skoru nedir: 2009 yılında ABD Temsilciler Meclisi, sera gazı emisyonları için bir sınırlama ve ticaret sistemi kurmayı amaçlayan yasayı onayladı. Ancak ABD Senatosu eylemde bulunmadı ve bir sınırlama ve ticaret sistemi yakın

dönemde ilerleyecek mi emin değilim. Lütfen herhangi bir anlatım veya analiz olmadan sadece duyarlılık puanını çıkartın. Yani, bu metnin duygusal puanı: 0.2]

Üretken yapay zekânın iş dünyasında kullanımına bir başka örnek olarak Turizm ve Konaklama sektörü verilebilir. Dwivedi vd. (2023) çalışmalarında ChatGPT'nin işletmeler, müşteriler ve düzenleyiciler için potansiyel kullanım alanları hakkında önerilerde bulunmuştur. İşletmeler açısından değerlendirildiğinde; popüler dünya mutfakları hakkında iç görü sağlama, yerel hakkın popüler tercihleri hakkında bilgiler verme, menülerin hızlı bir şekilde düzenlenmesini sağlama, müşterilerin sorularına gerçek zamanlı cevaplar verme, sanal turlar ve benzeri kişiselleştirilmiş önerilerde bulunma gibi faydalar sağlayabilir. Ayrıca, rezervasyonda kullanılabilir ve sağladığı iç görüler ile konaklama işletmelerine çapraz satış ve yukarı satış olanağı da sunabilir. Yasal düzenleyiciler açısından değerlendirildiğinde; işletmeler hakkında kısa zamanda raporlar oluşturabilir, alandaki yeni terimlerin açıklamalarını sunabilir, otellerin sürdürülebilirlik parametrelerine, uyumluluk standartlarına, çeşitlilik ve dâhil etme gibi uygulamalarına devamlılığının sağlanması konularında yardımcı olabilir.

Üretken yapay zekânın Turizm ve Konaklama sektörüne etkilerini inceleyen bir diğer çalışma da Doğru vd.'nin (2023) makalesidir. Yazarların tespit ettikleri mevcut ve potansiyel faydalar Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Turizm ve Konaklama Sektöründe Üretken Yapay Zekânın Sağladığı Faydalar

Alanlar	Faydalar
Pazarlama	Kullanıcı verisine dayanarak kişiselleştirilmiş önerilerde bulunabilir. Seyahat geçmişi, tüketim tercihleri, sosyal medya içeriği gibi veriler kaynak olarak kullanılmaktadır.
Finans	Portföy optimizasyon stratejisi geliştirme, sermaye yapısı, temel performans göstergeleri ve fon dağıtımı hakkında özgün içgörüler sunabilir.
Stratejik Yönetim	Fikir üretme ve beyin fırtınası yapma konularında destek vererek liderlere paydaşlar için değer yaratma konusunda yardımcı olur. Firmaların yeni ürün ve hizmetler üretmeleri için yeni yollar sunar. Kişilerin erişebileceğinden çok daha fazla enformasyona erişir ve iç görüler sunar. İnovatif fikir üretimine katkıda bulunur. Bu sayede yaratıcılık sadece liderin ya da ürün geliştirme ekibi ile sınırlı kalmaz.
Operasyon	Müşterilere kişiselleştirilmiş etkileşimde bulunur (aşırı kişiselleştirme, hiper kişiselleştirme) Gerçek zamanlı ve insansı cevaplarla müşterilerin sorularına çözümler getirir. Firmalar açısından kullanıcı verileri üzerinden rezervasyon deneyimini ve pazarlama iletişimini zenginleştirir.
Destinasyon Yönetimi	Kişiselleştirilmiş seyahat rehberleri oluşturabilir, güzergâh hazırlayabilir. Müşterilerin ruh haline ve hava durumuna göre mekân önerilerinde bulunabilir.
İnsan Kaynakları	Kişiselleştirilmiş eğitim programları, gerçek zamanlı geri bildirim sağlama, rutin ve tekrarlı işleri devralma gibi katkılarda bulunabilir. Bu durum çalışanların daha yüksek düzeyde zihinsel aktivite gerektiren işlere odaklanmalarını sağlar.
Gelir Yönetimi	Büyük miktarda geçmiş ve mevcut veriye erişerek talebi daha iyi modelleyebilir ve müşteri satın olma davranışını tahmin edebilir. Daha doğru tahminler yapması sayesinde arz ve talep gelişimini gerçek zamanlı olarak izleyerek fiyat önerisinde bulunabilir. Bu da karı maksimize eden bir durumdur.
Mimari, tasarım ve sanat	Mekânların gerçek zamanlı tasarımına konukların da dâhil olabilmesini (Metni 3 boyutlu görsellere çevirebilme becerisi sayesinde) sağlayabilir. Tasarımcıların malzeme seçimine yardımcı olur (geniş malzeme veri tabanına erişebilmelerini sağlar). Odaların boyutları, düzeni, bakım gereklilikleri, sürdürülebilirlik ve benzeri parametreleri kullanarak ses ve ışıklandırma konularında öneriler sunabilir.

Kaynak: Doğru vd.'den (2023) faydalanılarak oluşturulmuştur.

Dwivedi vd. (2023) ve Doğru vd.'nin (2023) çalışmalarında özellikle aşırı-kişiselleştirme (hiper-personalization), iç görü sunma ve gerçek zamanlı önerilerde bulunma, sorun çözme özelliklerinin sektöre uygulamada önemli katkılar sunduğu anlaşılmaktadır.

Kaomea (2023) üretken yapay zekânın iş dünyasında kullanımına farklı bir yaklaşım sunarak üretken yapay zekâyı kolektif zekâ oluşturmak amacıyla kurgulanan zekâ koordinasyon sistemine entegre etmiştir. Üretken yapay zekâ modelleri son dönemlerde hukuk alanında yasal araştırma, argüman analizi ve yasal belgeleri desteklemek için kullanılmaktadır. Kaomea'nın bir hukuk firması için kurguladığı bu sistem maliyetleri düşürme ve daha yüksek kolektif zekâ elde edilmesi sayesinde işletmelere önemli avantajlar sağlayabilir.

Lukauskas vd. (2023) ise üretken yapay zekâyı iş profilleri üretmek amacıyla kullandıkları bir uygulama çalışması yapmıştır. İş ilanına başvuru için gerekli şartlarla ilgili 50.000'in üzerinde ilan verisi makine öğrenmesi algoritmaları ile analiz edilmiş ve GPT-4 API modeli kullanılarak iş profilleri/pozisyonları oluşturulmuştur. Aşağıda üretken yapay zekâ uygulamasına girilen örnek bir hızlı talep gösterilmektedir.

"Generate job profile based on the keywords listed: {profile keywords}"

[Listelenen anahtar kelimelere göre iş profili oluşturun: {profile keywords}]

Üretken yapay zekânın anahtar kelimeleri sentezleyerek aşağıda bir örneği verilen iş profilleri oluşturmuştur (Lakauskas, 2023: 25).

Bu profil, güçlü İngilizce dil ve iletişim becerilerine sahip, bilgisayar okuryazarlığında yetkin ve büro ve ofisle ilgili görevlerde deneyimli bir profesyonel hakkındadır. MS Office araçlarını iyi bilir ve çeşitli durumlarda etkili bir şekilde iletişim kurabilirler. Ayrıca kişi; sorumluluk sahibidir, inisiyatif alır ve yeni ortamlara hızla uyum sağlayabilir. Daha yüksek bir eğitim seviyesine sahiptirler ve otomobillere ilgi duyabilir veya bu konuda deneyim sahibi olabilirler. Dil becerileri diğer dillere de uzanabilir ve genel dil yeteneklerini vurgulayabilirler.

Lakauskas (2023) üretken yapay zekânın bu profilleri daha da geliştirebileceğini belirtmiştir. Üretilen profiller adayların iş fırsatları ile daha iyi eşleştirilmesine katkıda bulunabilir ve kariyer geliştirme/egitim programlarını gerekli beceriler hakkında bilgilendirme potansiyeline sahiptir. İnsan kaynakları profesyonelleri, işe alım uzmanları ve iş arayanlar için çok değerli bir kaynak olarak kullanılabilir.

Yapılan literatür incelemesine göre üretken yapay zekâ araçlarının iç görü sağlama, içerik üretme, karar almaya destek verme, üretkenliği ve yaratıcılığı artırma, gerçek zamanlı çözümler sunma, insansı cevaplar vererek müşteri deneyimini zenginleştirme konularında işletmelere iş dünyasına önemli katkılar sağladığı belirlenmiştir.

3.2. Dezavantajlar

Her yıkıcı teknolojide olduğu gibi üretken yapay zekâ da iş dünyasında sağladığı önemli avantajların yanında dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Bu dezavantajlar; sınırlılıklar, engeller, etik kaygılar ve tehditler kategorileri altında incelenmiştir.

Sınırlılıklar

Üretken yapay zekânın sınırlılıkları; halüsinasyon ve yanlış çıktılar üretme, değişken yanıtlar, erişim kısıtları, rasyonellik ve ayrıntılı işlerde başarı oranının düşmesi olarak sıralanabilir.

Üretken yapay zekânın ürettiği her çıktı kesin doğru olarak kabul edilemez. Çıktıların üretilmesinde kullanılan kaynaklar hakkında şeffaflık olmadığı için hatalı, kusurlu, sahte ve yanlış içerikler üretilmesi söz konusudur. Bu durum "halüsinasyon" olarak adlandırılır. Üretken yapay zekâ halüsinasyon görebilir, eksik ve yanlış referanslar gösterebilir, mantıksız çözümler ortaya koyabilir. Bu durum karar almada kullanılırken mutlaka bir kontrol sürecinden geçirilmesini ve çıktıların teyit edildikten sonra kullanılmasını gerektirmektedir. Aksi durumda yanlış kararlar alınmasına sebebiyet verebilir. Kanitz vd.'nin (2023) araştırma bulgularına dayanarak yaptığı aşağıdaki çıkarım bu duruma güzel bir örnektir (s. 355-356):

Sunulan örneklerdeki bir diğer ana sınırlama da önerilerin oluşturulmasında kullanılan kaynakların şeffaf olmamasıdır. Açıkça kaynaklarını belirtmesi istenmediği sürece, ChatGPT tarafından referanslar sağlanmamaktadır. Benzer bir şekilde, Örnek 3.1'deki duygu analizinin temeli belirsizliğini korumaktadır ve bu da çoğaltma ve güvenilirlik amaçları açısından oldukça

sorunludur. Kaynak göstermesi istendiğinde, mevcut GAI sistemleri ilk bakışta gerçek kaynaklardan ayırt edilemeyen kaynakları halüsinasyon şeklinde gösterebilmektedir.

Üretken yapay zekânın en çok sözü edilen sınırlılıklarından biri de yanlış çıktılar üretebilmesidir. Yapay zekâ algoritmaları tarihsel insan verisi ile çalışır ve kalitesiz veri seti ile eğitilen üretken yapay zekâ modelleri yanlış tahminler yapılması sonucunu doğurur (Megahed vd., 2023). Bu durum, iş ortamında stereotipleri güçlendirebilir veya bazı grupların dışlanmasına yol açabilir (Dogru vd., 2023).

Bir diğer sınırlılık, üretken yapay zekânın isteme (prompt) duyarlı olmasıdır. Üretken yapay zekâ aynı anlama gelen fakat farklı şekillerde ifade edilen istemlere farklı çıktılar verebilir. Chen vd. (2023) bu sınırlılığın doğuracağı sonuçlara şu sözlerle dikkat çekmiştir (s. 18):

İkinci sınırlama, üretken yapay zekânın soru şablonundaki değişikliklere karşı hassas olmasıdır. Aynı anlama gelen ancak farklı şekilde ifade edilen sorulara verilen yanıtlar oldukça değişken olabilir. Daha da kötüsü, farklı üretken YZ sohbetlerine girilen aynı içerik farklı sonuçlar üretebilir. İnsanlar sayısal özellikler oluşturmak için üretken yapay zekâ kullanırken özelliklere dikkatli olmalıdır.

Kolay kullanım ve kolay erişim, üretken yapay zekânın kullanım oranını artıran önemli özellikleri olarak belirtile de dünyanın bazı bölgelerinde bu uygulamalara erişim sınırı söz konusudur. Chen vd. (2023) makalelerinde bu duruma örnek olarak Çin ve Suudi Arabistan'ı göstermiştir. Erişilebilirliğin dünya genelinde homojen olmaması bazı sorunları beraberinde getirebilir. Örneğin; entelektüel kaynakların ülkeler arasında eşit dağılmaması gibi adaletsiz sonuçlar doğurabilir. Yazarlar, üretken yapay zekânın bir diğer sınırlılığı olarak saf rasyonelliği göstermiştir. Üretken yapay zekâ eğitildiği verilere dayanarak özgün içerikler oluşturan bir araçtır, sevgi, şefkat ve ilgi gibi insan duygularından yoksundur. Özellikle insan ilişkileri açısından hassas meselelerde kullanılırken dikkatli olunması gerekir.

Rutin, tekrarlı ve yapılandırılmış görevleri yerine getirmede başarılı olarak kabul edilen ve bu alanda gelecek vadeden üretken yapay zekâ ayrıntılı görevler söz konusu olduğunda henüz “yetersiz” olarak değerlendirilmektedir. Megahed vd. (2023) istatistiksel süreç kontrolü sürecinde üretken yapay zekânın kullanılmasını inceledikleri araştırma bulgularına göre; kodu bir dilden diğerine çevirmek ve bilinen kavramları açıklamak gibi yapılandırılmış görevlerde iyi bir performans gösteren ChatGPT modeli, az bilinen terimleri açıklama ve sıfırdan kod oluşturma gibi ayrıntılı görevleri yerine getirmekte zorlanmaktadır.

Engeller

Günümüzde üretken yapay zekâ araçlarının etkin kullanılmasının önünde bazı engeller bulunmaktadır. Yeni ve çok hızlı gelişen bir teknoloji olması bu engellerin nedeni olarak değerlendirilebilir. Yeni teknolojilerin edinilmesi ve kullanılması süresince karşılaşılan zorluklar üretken yapay zekâ için de geçerlidir. Her ne kadar “kullanımı kolay” bir teknoloji olarak nitelendirilse de etkili kullanılması ve işletme sistemlerine entegre edilebilmesi için bazı teknik becerilere sahip olmak gerekmektedir. Üretken yapay zekâ yıkıcı bir teknolojidir ve iş süreçlerinde ve iş tanımlarında değişikliklere sebep olma potansiyeli taşımaktadır. Örgüt içerisinde çalışanlar ve yöneticilerde bu yeni teknolojiye karşı şüphe, korku ve güvensizlik gibi duygular açığa çıkabilir ve bu durum teknolojinin işletmeye entegre edilmesine karşı bir direnç oluşturabilir. Örneğin; Agrawal (2023) işletmelerde karşılaşılabilecek zorlukları şu şekilde belirtmiştir (s. 11).

Daha önce de belirtildiği gibi, karmaşıklığın üretken yapay zekânın benimsenmesi üzerinde önemli ölçüde olumsuz bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Üretken yapay zekânın uygulanması, teknolojinin göreceli olarak olgunlaşmamış olması, yaygın olarak kabul edilen standartların bulunmaması ve üretken yapay zekânın mevcut enformasyon sistemleri ve iş süreçleriyle entegre edilmesindeki karmaşıklıklar da dâhil olmak üzere çeşitli faktörler nedeniyle gerçekten daha zordur. Tüm bu faktörler toplu olarak, üretken yapay zekânın yaygın olarak benimsenmesinin önündeki engeller olarak hizmet etmektedir.

Etik kaygılar

Üretken yapay zekânın beraberinde getirdiği en büyük dezavantajlardan biri etik kaygılardır. Yapay zekâ teknolojisinin temel engellerinden biri olan ve sorumlu yapay zekâ (Responsible AI) araştırmalarının yapılmasına neden olan etik sorunlardan öne çıkanlar; sorumluluk ve hesap verebilirlik, veri gizliliği ve güvenlik, mevzuat eksikliği, enerji tüketimi, entelektüel sermaye ve telif hakkı meseleleri ve şeffaflık olarak sıralanabilir.

Chen vd. (2023) üretken yapay zekânın yol açtığı etik ve yasal sorunlara finans sektöründen örnekler vermiştir (s. 17).

Veri koruması, üretken yapay zekâ ile ilgili önemli zorluklardan biridir. Üretken yapay zekâ kullanıcıları, kişiselleştirilmiş hizmetleri kullanırken özel bilgiler sağlayabilir ve bu da onları veri ihlallerine karşı savunmasız hale getirebilir. Örneğin, bankalar müşteri bilgilerini analiz etmek için üretken yapay zekâ kullandıklarında, birçok hassas kişisel bilgiyi ele almaları gerekebilir, bu da yanlış kullanıldığında müşteri gizliliğini potansiyel olarak tehdit edebilir. Bu da bankanın itibarını ve müşteri memnuniyetini etkileyebilir. İkinci olarak, mevzuat eksikliği nedeniyle, üretken yapay zekânın neden olduğu hatalar veya ihlaller için sorumluluk atfetmek zordur. Örneğin, üretken yapay zekâ tarafından desteklenen bir firmanın kararları veya hizmetleri yasaları ihlal ederse, yasal olarak kim sorumlu tutulmalıdır?

Hesap verebilirlik, yapay tarafından oluşturulan içeriğin doğruluğu ve uygunluğu için sorumluluk almak ve üretken yapay zekâyı adil ve eşit bir şekilde kullanmaktır (Cardon vd., 2023). Kunz ve Wirtz'e (2023) göre; en basit yapay zekâ sistemleri bile karmaşıktır, anlaması ve denetlemesi zordur. Bu durum akıllara şeffaflık sorununu getirmektedir. İş süreçlerinin nasıl otomatikleştirileceği konusuna hakim uzman çalışanların olması ve sistemler üzerinde gözetimin sağlanması etik sorunların hafifletilmesine yardımcı olacaktır. Sorumluluk, hesap veremeyen sistemlere yüklenmemelidir. Üretken yapay zekânın iş dünyasında kullanılması ile ilgili henüz gerekli yasal düzenlemeler, mevzuatlar ve standartlar tamamlanmamıştır. Bu konuda bir eksiklik söz konusudur. Bu sebeple ortaya çıkacak sorunların önüne çıkılmasında insan gözetimi ve kontrol önemli bir yer tutmaktadır.

Üretken yapay zekânın veri madenciliği sürecinde hassas ve gizli verilere ya da telif hakkına sahip içeriklere erişmesi gizlilik ihlallerine ve yasal sorunlara sebebiyet verebilir. Gerekli yasal düzenlemelerin henüz tam olarak yerleşmemesi, ortak kabul gören standartların olmaması ve üretken yapay zekâ süreçlerinin şeffaf olmaması sebebiyle etik ve yasal sorunların ortaya çıkması söz konusudur.

Örneğin üretken yapay zekânın işleyişinde metin ve veri madenciliği süreci önemli bir yer tutmaktadır ve online ortamda bulunan bazı veriler telif hakkı koruması altında olabilir. Telif hakkı, sahibinden izin almayı gerektirdiği için burada bir etik ihlali durumu söz konusu olmaktadır. Dermawan (2023) bu durumu DALL-E 2 uygulaması üzerinden şu şekilde açıklamıştır (s. 5-6):

Sonuç olarak, DALL-E 2'de kullanılan TDM (metin ve veri madenciliği) süreçleri, daha sonra DALL-E 2 sistemini veya yaratıcı amaçlar için diğer üretken yapay zekâ modellerini beslemek ve eğitmek için kullanılan sağlam ve çeşitli veri setleri üretir. Bununla birlikte, DALL-E 2 eğitim verilerini nereden elde ettiklerini kamuya açıklamamaktadır. Eğer internette bulunan bir veri setini kullanmışlarsa, TDM (veri ve metin madenciliği) teknikleri ile telif hakkı koruması arasında olası bir çatışma söz konusudur, çünkü TDM sürecinde kullanılan resimler ve metinler gibi eserler veya konular telif hakkı yasası kapsamında korunuyor olabilir. AB'de 2001/29/EC sayılı Direktif (InfoSoc Direktifi), 2009/24/EC sayılı Direktif (Yazılım Direktifi),41 veya 96/9/EC sayılı Direktif (Veritabanı Direktifi) uyarınca bir eser kopyalanmadan önce ilgili hak sahibinden izin alınması gerekmektedir.

Dermawan'ın (2023) bahsettiği etik sorunlardan ve karmaşadan yola çıkarak makalesinde öne çıkardığı husus, yasal düzenlemelerin çok katı olması durumunda yaratıcılığın ve inovasyonun önüne geçebilmesidir. Üretken yapay zekânın metin ve veri madenciliği işlemi olmadan büyük miktarda veriyi analiz etmesi ve özgün çıktı üretmesi mümkün değildir.

Özellikle veri çıkarma aşamasında telif hakkı korumasında olan verilere de erişebilir. Bu durum, büyük veri işleme söz konusu olduğunda sakıncalar doğurabilir. Yazarın önerisi, metin ve veri madenciliğini kanuna uygun bir şekilde yürütmek için telif hakkı sahiplerinin haklarını korumak ile üretken yapay zekâ araştırmacıları ve geliştiricilerini destekleyici bir çerçeve oluşturma arasındaki dengeyi sağlamaktır.

Sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiğinde, üretken yapay zekâ teknolojisinin sebep olduğu önemli meselelerden biri de enerji tüketimidir. Chen vd.'ye (2023) göre; artan enerji tüketimi, çevresel bozulma ve kaynakların verimsiz kullanımına neden olabilir. Yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji etkin eğitim yöntemleri üzerine araştırmalar yapılması bu meselenin çözümüne katkıda bulunabilir.

Tehditler

Üretken yapay zekânın ortaya çıkardığı tehditler; hatalı karar verme, manipülasyon, veri zehirlenmesi, şiddetli rekabet, sahte içerik üretimi, körelme, toksik iş ortamı, yabancılaşma, işsizlik ve gelir eşitsizliği olarak belirlenmiştir.

Üretken yapay zekânın sınırlılıklarının ele alındığı başlık altında ele alınan yanlışlık ve halüsinasyon özellikleri, yöneticileri hatalı ve yanlış kararlar almaya yönlendirebilir. Bu nedenle, insanın denetleyici rolünü bırakmaması doğru kararlar alınabilmesinde son derece önemlidir.

Kunz ve Wirtz (2023) üretken yapay zekânın veri zehirlenmesi ve yanlış veri sebebiyle müşterileri manipüle etme potansiyeline sahip olduğunu bir örnek üzerinden açıklamıştır:

Üretken yapay zekâ giderek daha sofistike hale gelmekte ve büyük miktarda veriye dayalı kararlar almak için kullanılmaktadır. Bu durum önyargılı sonuçlara ve belirli gruplara veya bireylere karşı ayrımcılığa yol açabilir. Son araştırmalar, eğitim setlerinin az sayıda veri noktasıyla bile zehirlenebileceğini göstermiştir. Örneğin, araştırmacılar bir eğitim setinde sadece 1.000 elma görüntüsünü (verilerin %0,00025'ini temsil eden) değiştirerek, bir yapay zekânın görüntüleri sürekli olarak elma içeriyormuş gibi yanlış tanımlamasına neden olabilir (Tramèr vd., 2022). Bu tür bir veri zehirlenmesi, müşteri arama sonuçlarını ve öneri sistemlerini manipüle etmek için kullanılabilir. Hizmet şirketlerinin YZ sistemlerinde adaleti sağlamanın yollarını bulmaları gerekmektedir.

Dviwedi vd. (2023) müşteri manipülasyonuna turizm sektöründen örnek vermiştir. ChatGPT'nin doğası gereği sorgu sonuçları, veri tabanlarına dayalıdır. Turizm sektöründe içerik üretkenler sorguyu etkilemeye girişebilir. Bu durum müşterilerin özerk karar almalarını ve tercih yapmalarını olumsuz yönde etkileyecektir.

Doğru vd. (2023) konaklama ve turizm alanında yaptıkları çalışmalarında üretken yapay zekânın potansiyel tehditlerini şu şekilde ifade etmişlerdir (s.12):

Hassas müşteri bilgileri yetkisiz erişim, manipülasyon veya kötüye kullanım riski altında olabilir, bu da gizlilik ihlallerine ve hizmet sağlayıcılara yönelik potansiyel güven kaybına yol açabilir.

Yazarların değindiği bir diğer önemli tehdit de sahte içerik üretimi yoluyla müşterileri yönlendirmedir. Online değerlendirme sitelerinde, üretken yapay zekâ araçları sahte içerikler üreterek değerlendirmelerde bulunabilir. Bu durum, değerlendirme ve derecelendirme sistemlerinin sağladığı bilgiye olan güveni ve bu sitelerinin değerini azaltma yönünde etki yapacaktır.

Üretken yapay zekâ teknolojisinin beraberinde getirdiği bir diğer tehdit de özgünlüğü, yaratıcı ve eleştirel düşüncüyü azaltacağıdır. İnsan becerilerinin körelmesi olarak da yorumlanan bu durum, insanların tamamen üretken yapay zekâ çıktılarına güvendikleri, kontrol ve gözetimin devre dışı bırakıldığı durumlarda ortaya çıkma potansiyeline sahiptir. Cardon vd.'nin (2023) iş iletişimi alanında yaptığı çalışmasında iletişim profesörleri arasında özellikle yapay zekâ destekli yazma konusunda bu kaygının yaygın olduğu görülmüştür. Profesörlerin endişeleri, intihal hususu ve yapay zekânın yazdığının öğrencininkinden ayıramayacağı konusuna yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, üretken yapay zekâ desteği ile yazmaya alışan

öğrencilerin özgün ve içerikler üretme ve kritik düşünce becerilerinde gerileme olabileceğine de vurgu yapılmaktadır (s. 268):

Eğitmenler daha fazla intihal olacağından ve çalışmaların değerlendirilmesinin daha zor olacağından endişe ediyor. Üretken YZ'nin daha az eleştirel düşünme ve yaratıcılığa yol açacağına inanıyorlar. Üretken YZ'nin, iletişimcilerin daha az algılanan özgünlüğüne ve güvenilirliğine yol açacağından endişe duyuyorlar.

Doğru vd.'nin (2023) çalışmalarında yer alan dikkat çekici bir çıkarım da üretken yapay zekâ araçlarına aşırı güvenmenin psikolojik rekabet yoluyla toksik iş ortamına yol açabileceğidir (s.12):

Üretken yapay zekâyâ aşırı güvenmek, üretilen içerik ve çözümlerin her zaman daha güvenilir olduğu algısını yaratabilir; bu da iş birliğine dayalı kurumsal kültürü yok edebilir ve daha yüksek bir psikolojik rekabet iklimine yol açabilir, toksik bir çalışma ortamı yaratabilir, ayrılığa neden olabilir, çalışanların refahına zarar verebilir ve sinizm, depresyon ve tükenmişlik gibi işle ilgili istenmeyen sonuçlara yol açabilir.

Doğru vd. (2023) ayrıca, üretken yapay zekânın sağladığı avantajların iş dünyasında şiddetli bir rekabete de yol açacağını ileri sürmüştür. Üretken yapay zekânın geniş veri tabanlarına erişerek bir firmaya sunduğu içerikler, rakip firmanın erişimine de açıktır. Bu durum ikame ürünler ve pazara yeni girişler açısından tehdit oluşturarak daha rekabetçi bir çevrenin doğmasına sebep olabilir. Yazarlara göre, üretken yapay zekânın işletmeye sağladığı avantajlar uzun zamanda rekabet savaşına yatırılan harcamaları artırır. Bu durum firma için rekabet avantajının kaybolmasına ve uzun dönemde değer kaybına sebep olabilir.

Chen vd. (2023) üretken yapay zekânın yanlılık ve adaletsiz dağılım sebebiyle gelir eşitsizliğine sebep olacağını öngörmüştür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde basit ve rutin işlerin yapay zekâ tarafından devralınması ve özellikle kadın egemen iş kollarında (Örn., müşteri hizmetleri) işgücünde gerilemeye neden olması beklenmektedir. Bunun yanı sıra, talebin daha yüksek becerilere sahip çalışanlara kaymasıyla gelir eşitsizliğinin artması; cinsiyet eşitsizliği ve sosyal dengesizlik gibi sorunların ortaya çıkması da öngörülmektedir.

İş süreçlerinin giderek otomatikleşmesinin doğuracağı sonuçlardan biri de “insansızlaşma”dır. Kunz ve Wirtz (2023) insan ilişkilerinin ve etkileşimin yerini algoritmaların ve otomatik süreçlerin almasının yol açacağı olumsuz etkileri şu şekilde ifade etmiştir:

Hizmet kuruluşları, insan etkileşimlerini ve ilişkilerini giderek artan bir şekilde otomatik süreçler ve algoritmalarla değiştirecektir. Bunun hem hizmet sağlayıcılar hem de müşteriler için güven, empati, memnuniyet ve sadakat kaybı gibi olumsuz sonuçları olabilir. İnsansızlaştırma, hizmet sunumunun adalet, hesap verebilirlik, şeffaflık ve gizlilik gibi etik ve sosyal yönlerini de etkileyebilir.

3.3. Çözüm

Buraya kadar olan bölümlerde, üretken yapay zekânın özellikleri, kullanım alanları ve dezavantajları incelenmiştir. Bu başlık altında, üretken yapay zekânın çeşitli dezavantajlarından kaynaklanan sorunların nasıl çözülebileceği ele alınacaktır. Çözüm teması, “öneriler” ve “gereklikler” adında iki kategoriden oluşmaktadır.

Gereklikler

Üretken yapay zekânın işletmelerde enformasyon sistemlerine entegre edilmesinde, örgüt tarafından benimsenmesinde ve kullanılmasında etkin sonuçlar elde edebilmek için bazı gerekliklerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu gereklikler şu şekilde sıralanabilir:

- uygun becerilerin geliştirilmesi
- liderlik
- eleştirel bakış
- kontrol
- devlet desteği
- yapay zekâ okuryazarlığı

Üretken yapay zekâ araçlarının etkin bir şekilde kullanılması için çalışanların uygun beceriler geliştirmesi gerekmektedir (Dwivedi vd., 2023). Her ne kadar üretken yapay zekâ, büyük miktarda veriyi analiz etmek için kodlama bilgisi ve yazılım kullanma becerisi

gerektirmese de (Kanitz vd., 2023) temel düzeyde yapay zekâ okur yazarlığına sahip olmak gerekmektedir. Yeni teknolojilerin benimsenmesi iş süreçlerinin yeniden yapılandırılması gerektirir ve beraberinde yeni iş kollarını ve iş tanımlarını getirmektedir. Değişime uyum sağlayabilmek için çalışanların yeni becerileri kazanabilecek şekilde eğitim görmesi gerekmektedir. Üretken yapay zekâ teknolojisi, diğer yapay zekâ sistemleri ile karşılaştırıldığında kullanımı kolay olarak değerlendirilse de önceki bölümlerde ele alındığı gibi ürettiği her çıktı mutlak doğru olarak değerlendirilmemelidir. Bu noktada gerekli gözetimi ve kontrolü sağlayacak teknik becerilere ve eleştirel bakış açısına sahip çalışanlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Üretken yapay zekâ teknolojisinin benimsenmesinde ve etkin bir şekilde kullanılmasında liderlere de önemi görevler düşmektedir. Doğru vd. (2023) üretken yapay zekânın stratejik yönetim düzeyinde kullanılmasında liderlere düşen önemli görevlerin olduğunu belirtmiştir. Liderlerin de çalışanlar gibi becerilerini geliştirmesi gerekmektedir (s. 4):

Liderlik, üretken yapay zekâ ile entegre bir stratejik yönetim modeline geçişte kritik bir rol oynamaktadır ve liderlerin rolü bu yeni teknolojinin gelişimiyle birlikte evrilecektir. Bu değişim, insan-makine iş birliğini teşvik etmek için iş birliğine, çevikliğe, üretken yapay zekânın etik ve sorumlu kullanımına ve duygusal zekâyâ daha fazla odaklanan yeni liderlik yaklaşımları gerektirebilir (Heukamp, 2020; Peifer vd., 2022). Liderliğin en önemli yönlerinden biri inovasyondur ve üretken yapay zekâ, liderlere paydaşlar için değer yaratmada yardımcı olmak için özellikle uygundur.

Sobhanmanesh vd. (2023) (Schöbel, ve diğerleri, 2023) dönüşüm sürecinde becerilerin iyileştirilmesi veya yeni becerilerin kazandırılması yoluyla yeni teknolojilerin benimsenmesi için mevcut teknoloji benimseme modellerinin yetersiz kaldığını, firmaların ve kanun koyucuların iş birliği içinde hazırlayacakları daha kapsamlı ve küresel modellere ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür.

Kunz ve Wirtz (2023) yapay zekânın etik kullanımının da etkin kullanımı kadar önemli olduğu ve özellikle hizmet sektöründe kullanıcı deneyiminin ön planda olduğu alanlarda yapay zekâ okuryazarlığının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır:

Hizmet kuruluşlarının ayrıca işgücünün yapay zekânın faydalarından yararlanabilmesini ve yapay zekâyı işlerinde etkili ve etik bir şekilde kullanabilmesini sağlamaları gerekmektedir. Yapay zekâ okuryazarlığı, yapay zekânın sosyal medya, e-ticaret, eğitim, sağlık ve eğlence gibi kullanıcıya yönelik teknolojilere daha fazla entegre olması nedeniyle kritik öneme sahiptir (Kunz ve Wirtz, 2023).

Öneriler

Üretken yapay zekânın etkin ve sorumlu (responsible) kullanımı için sunulan öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- sorumlu çözümler
- düzenleyici çerçeveler ve standartlar
- geliştirici firmaların sorumlulukları
- bekle ve gör stratejisi
- açıklanabilir yapay zekâ uygulamaları
- kucaklayıcı olmak

Üretken yapay zekâ çok yeni bir teknoloji olduğu için potansiyel faydalar ve becerileri henüz tam olarak keşfedilmemiştir. Ortaya çıkartacağı riskler ise belirsizdir. Bu nedenle, Agrawal (2023) işletmeler için “bekle ve gör” stratejisi izlemelerini önermektedir (s. 12):

Bu belirsizlik ve daha fazla kurumsal kullanım ve doğrulama örneğine duyulan ihtiyaç göz önüne alındığında, firmalar önemli taahhütlerde bulunmadan önce üretken yapay zekâ teknolojisinin gelişimini ve yörüngesini gözlemleyerek "bekle ve gör" yaklaşımını benimsemeyi tercih edebilir. Bu nedenle, üretken YZ gelişiminin ilk aşamasında, firmaların teknolojik kaynak yeterliliği ve özümseme kapasitesi, bu teknolojinin benimsenmesini ayırt etmede önemli faktörler değildir.

Üretken yapay zekânın potansiyelinin tam olarak ortaya çıkması ve üreteceği riskleri hafifletmek için gerekli standartların ve yönergelerin oluşturulması için; iş dünyası, yapay zekâ araştırmacıları ve devlet iş birliğine ihtiyaç vardır. Chen vd. (2023) üretken yapay zekânın beraberinde getirdiği zorlukların aşılmasında yönetişimin ve iş birliğinin önemine vurgu yapmıştır:

Veri koruma ve mahremiyet, yasal sorumluluk, işgücü piyasası ve sosyal istikrar üzerindeki etki ve çevresel kaygıları içeren üretken yapay zekânın ortaya çıkardığı zorluklar, teknik gelişmeleri, yasal çerçeveleri ve araştırmacılar, politika yapıcılar arasındaki toplumsal iş birliğini içeren çok disiplinli ve sorumlu çözümler gerektirir.

Üretken yapay zekâ teknolojisi için düzenlemeler yapılırken disiplinler arası bakış açısının benimsenmesi ve açıklanabilir ve sorumlu yapay zekâ modellerinin geliştirilmesi dile getirilen önemli konulardan biridir.

Yapay zekâ söz konusu olduğunda veri kalitesi her zaman önemlidir. Üretken yapay zekâ uygulamalarının yansızlığının sağlanması ve hatalı çıktı üretmesinin önüne geçebilmek için geliştirici firmalara önemli görevler düşmektedir. Dwivedi vd., (2023) bu konuda ChatGPT'nin üretkensi Open AI'ye dikkat çekmiştir. Chat GPT dünya genelinde veri tabanlarına erişimi olan bir uygulamadır. Birçok işletme tarafından kullanılmaktadır ve kişiselleştirme için OpenAI'nin onayı gerekmektedir. Bu durumda, kaynak veri üzerinde kontrol ve sorumluluk geliştirici firma olan OpenAI'dedir. Open AI verilerin niteliğine, niceliğine dikkat etmeli ve sistemlerini sürekli güncellemelidir.

Schöbel vd. (2023) OpenAI'nin teknolojinin gelişimi üzerindeki sorumluluğuna ve rolüne dikkat çekmiştir. Yapay zekâ, sohbet ajanları vb. alanlarda yaşanan hızlı gelişmelerin teknolojik gereksinimleri artırması, hem yapay zekâ araştırmacılarının hem de işletmelerin artan teknolojik taleplere uyum sağlamasını ve desteklemek için kaynaklarını genişletmesini gerektirmektedir. Open AI sadece teknolojiyi geliştirmekle değil onu paraya çevirme ile de ilgilenmektedir. İşletmelerin teknolojiyi satın alma veya teknolojiyi üretme arasında seçim yapmak gibi stratejik kararlar vermesi gerekecektir. Bu durum teknolojinin tescilli ve ücretli hale gelmesi sonucunu doğurabilir.

Üretken yapay zekâ teknolojisinin iş ortamında uygulanması için kaynak ayrılması, enformasyon sistemlerine başarıyla entegre edilmesi, çalışanların ve yöneticilerin eğitilmesi gibi girişimlerin yanı sıra, yeni teknolojiye karşı kucaklayıcı bir bakış açısı ile yaklaşmak da benimsenmesi açısından önemlidir.

3.4. Bugün ve gelecek

Üretken yapay zekânın iş dünyası üzerindeki mevcut ve gelecekteki olası etkileri "Bugün ve Gelecek" teması altında "Etki" ve "Öngörüler" kategorileri çerçevesinde incelenmiştir.

Etki

Üretken yapay zekâ teknolojisinin iş dünyasına etkileri "iki ucu keskin kılıç" özelliği taşımaktadır. Sağladığı avantajların yanı sıra ciddi dezavantajlar da taşıyan dönüştürücü ve yıkıcı bir teknoloji olarak tanımlanmaktadır. İşletmenin tüm fonksiyonlarında kullanılma potansiyeline sahiptir ve üretkenliği ve etkinliği artırma, rekabet avantajı sağlama, müşteri

deneyimini zenginleştirme, çalışan refahını artırma gibi katkılarının yanı sıra uzun dönemde işletmenin değer kaybetmesine de yol açabilir. Yaratıcı düşünmeye ve beyin fırtınasına destek olması ile birlikte “körelmeye” de sebep olabilir. Sağladığı rekabet avantajının yanı sıra şiddetli bir rekabet ortamı yaratarak bu avantajı kaybettirebilir. Üstün kişiselleştirme özelliği sayesinde müşteri deneyimini zenginleştirirken, müşterileri yönlendirebilir ve manipüle edebilir, özerk karar almalarına sınırlama getirebilir. İş yükünü azaltırken, psikolojik rekabeti artırarak toksik bir iş ortamının oluşmasına yol açabilir. Hizmet işlerinde işgücü gerilemesine neden olurken, yeni iş kollarının ve tanımlarının ortaya çıkmasına neden olabilir. Üretken yapay zekânın olumsuz etkilerini hafifletmek için yapılan düzenlemeler yaratıcılığı ve inovasyonu azaltabilir.

Bu bölüme kadar örnekler üzerinden tartışılan bu özellikler üretken yapay zekânın vazgeçilemeyecek kadar kolaylaştırıcı ve üretken, tamamen güvenilemeyecek kadar da tehlikeli bir teknoloji olduğunu ortaya koymaktadır.

Öngörüler

Üretken yapay zekânın iş dünyasına gelecekteki olası etkileri şu şekilde tahmin edilmektedir:

- yaygın kullanım
- daha gelişmiş ve özelleştirilmiş uygulamalar
- kolektif zekâ
- sesli ve görsel etkileşim
- orta yönetim işlerinde azalma

Üretken yapay zekânın gelecekte iş dünyasında daha da yaygınlaşması ve bu teknolojiye yapılan yatırımların artması beklenmektedir. Baily’ye (2023) göre, üretken yapay zekâ hizmeti sağlayan firmalar (Örneğin; OpenAI-ChatGPT, Google-Bard, Anthropic-Claude) arasında büyük bir rekabet yaşanmaktadır. Bu firmalar programlarını geliştirmek için büyük yatırımlar yapmaktadır. Yazar’a göre, GenAI’ye büyük yatırımların yapılmasının bir işareti; modelleri eğitmek için kullanılan hesaplama gücünde son 10 yılda her altı ayda bir ikiye katlanmasıdır. Bu durum, Moore Yasasının işlediğini göstermektedir.

Üretken yapay zekâ geliştiricileri yakın gelecekte sektörlere özgü uygulamalar geliştirebilirler. Üretken yapay zekâ uygulamaları Kaomea’nın (2023) çalışmasında gösterdiği şekilde kolektif zekânın oluşturulmasında sistem için bir uygulama olarak kullanılabilir. Rutin ve tekrarlı işleri devralması ve süreçlerin otomatikleştirilmesi ile orta yönetime olan ihtiyaç giderek azalarak bu sınıfın ortadan kalkması da öngörüler arasındadır (Kunz ve Wirtz, 2023). Bu durum, örgüt yapısında önemli değişikliklerin olacağına işaret etmektedir.

Kanitz vd.’ye (2023) göre; günümüzde metinden, metin, görsel, ses ve video üreten üretken yapay zekâ uygulamaları gelecekte diğer gelişmekte olan teknolojiler ile birleşerek insansı robot veya avatar görünümünde insanlarla etkileşim kurabilir. Metin tabanlı sistemler ses tabanlı sitemlere dönüşebilir. Sesli ve görsel iletişimin sağlanması, yapay zekâ-insan etkileşimini yeni bir boyuta taşıyacaktır.

4. Sonuç

Üretken yapay zekâ kolay kullanımı, kolay erişimi, verdiği insansı cevaplar, zamandan ve maliyetlerden tasarruf sağlaması nedeniyle kısa bir sürede yüksek kullanım oranlarına erişen bir teknolojidir. Bu çalışma, üretken yapay zekâ uygulamalarının iş dünyası üzerindeki etkilerini kapsamaktadır. Bu amaçla, sistematik literatür incelemesi yöntemiyle WoS veri tabanı üzerinde yapılan tarama sonucunda ulaşılan 14 makaleye tümevarımsal içerik analizi iç görü uygulanmıştır. Yapılan kodlama analizi sonucunda üretken yapay zekânın “kullanım alanları”, “dezavantajları”, “çözüm” ve “bugün ve gelecek” başlıklı 4 ana tema elde edilmiştir.

Bulgular, üretken yapay zekâ teknolojisinin “iki ucu keskin kılıç” özelliği taşıyan dönüştürücü ve yıkıcı bir teknoloji olduğunu göstermektedir. Üretken yapay zekâ, insansı cevaplar verme, kişiselleştirilmiş öneriler sunma, özgün içerikler üretme, tahminde bulunma özellikleri sayesinde işletmelerde çeşitli fonksiyonlarda üretkenliği, etkinliği, müşteri deneyimini, çalışan refahını artırma potansiyeline sahip bir teknolojidir. Bunun yanı sıra, dezavantajları da azımsanamayacak kadar fazladır. Henüz yeterli düzeyde ampirik araştırmanın yapılmamış olması, bu yeni teknolojinin iş dünyasını nasıl etkileyeceği tam olarak kestirilememektedir. Özellikle üzerinde durulan olumsuz taraflar; etik ve yasal meseleler, yanlış içerikler üretme, direnç, yaratıcılığı ve özgünlüğü köreltme, halüsinasyon, rekabeti şiddetlendirme, kısa vadede değer yaratırken uzun vadede değer kaybına sebep olma gibi kısıtlar, endişeler, zorluklar ve tehditlerdir. Bu sorunların çözülmesi ya da hafifletilmesi iş dünyası, yasa koyucular ve üretken yapay zekâ araştırmacıları ve geliştiriciler arasında kurulacak bir işbirliği yoluyla yapılacak uluslararası düzenlemeler, yönergeler ve standartlar yoluyla mümkün olabilir. Özellikle veri koruması ve veri niteliği konularında OpenAI gibi geliştirici firmalara da önemli sorumluluklar düşmektedir.

Üretken yapay zekâ teknolojisinin gelecekte daha da gelişerek yaygınlaşması beklenmektedir. Bu durum iş süreçlerinin yeniden yapılandırılmasını, iş içeriklerini yeniden tanımlamayı gerektirmektedir. Değişimi kabullenmek ve örgüt içerisinde benimsenmesini sağlamak kolay bir süreç değildir. Her yeni teknolojide olduğu gibi yeni becerilerin edinilmesi, gelişime açık ve kucaklayıcı bir bakış açısı gerekmektedir. Fakat bu yeni teknolojiye tamamen güvenmek de son derece olumsuz sonuçların doğmasına sebebiyet verebilir. Üretken yapay zekâ çıktıları denetim ve gözetim altında olmalı, hesap verebilirlik ve sorumluluk alma göz önünde bulundurulmalıdır. Üretken yapay zekâ vazgeçilemeyecek kadar avantajlı, tamamen teslim olunmayacak kadar da tehlikeli bir teknolojidir.

Araştırma bulguları literatüre üretken yapay zekânın iş dünyasında kullanımını üzerine yapılmış erken dönem çalışmalarının bir sentezini sunması açısından katkıda bulunmaktadır. İncelenen makalelerde ortak olan özelliklerin yanı sıra tespit edilen farklı bulgular da analiz bulgularına dâhil edilmiştir. Bu açıdan, farklı sektörlerde farklı inceleme alanlarına odaklanan çalışmaların bir sentezini sunması açısından önemlidir. Ayrıca, araştırmada elde edilen bulgulardan özellikle “çözüm” teması altında yer alan “gereklikler” ve “öneriler” kategorileri ile “bugün ve gelecek” temasının, iş dünyası uygulayıcılarına iç görüler sunabilir.

Bu araştırma WoS veri tabanında endekslenen ve belirli kriterlere göre seçilen makalelerle sınırlıdır. Farklı kriterler üzerinden farklı veri tabanları üzerinden yapılacak araştırmalar elde edilen bulguları zenginleştirecektir. Üretken yapay zekânın iş dünyasına sağladığı avantajları ve dezavantajları değerlendirebilmek için çok sayıda ampirik araştırmasının yapılmasına ihtiyaç vardır. Gelecek araştırmalar konuyu işletme uygulamaları üzerinden inceleyebilir.

5. Kaynakça

Agrawal, K. P. (2023). Towards adoption of generative AI in organizational settings. *Journal of Computer Information Systems*. doi:10.1080/08874417.2023.2240744

Baily, M. N. (2023). Lessons from a career in productivity research: Some answers, a glimpse of the future, and much left to learn. *International Productivity Monitor*, 44, 120-149. http://www.csls.ca/ipm/44/IPM_44_Baily.pdf adresinden alındı

Bandara, W., Furtmueller, E., Gorbacheva, E., Miskon, S., & Beekhuyzen, J. (2015). *Achieving Rigor in Literature Reviews: Insights from Qualitative Data Analysis and*

- Tool- Support. *Communications of the Association for Information Systems*, 37.
<https://eprints.qut.edu.au/100700/> adresinden alındı
- Cardon, P., Fleischmann, C., Aritz, J., Logemann, M., & Heidewald, J. (2023). The challenges and opportunities of AI-assisted writing: Developing AI literacy for the AI age. *Business and Professional Communication Quarterly*, 86(3), 257-295. doi:10.1177/23294906231176517
- Chen, B., Wu, Z., & Zhao, R. (tarih yok). From fiction to fact: , *Journal of Chinese Economic and Business Studies*. doi:10.1080/14765284.2023.2245279
- Çavuşoğlu , K. (2023). ChatGPT ile muhasebe üzerine sohbet. *Ahi Evran III. International Conference on Scientific Research Full Texts Book*. , (s. 352-362).
- Dermavan , A. (2023). Text and data mining exceptions in the development of generative AI models: What the EU member states could learn from the Japanese “nonenjoyment” purposes? *The Journal of World Intellectual Property*, 1-25. doi: 10.1111/jwip.12285
- Dogru, T., Line, N., Mody, M., Hanks, L., Abbott, J., Acikgoz, F., . . . Zhang, T. (2023). Generative Artificial Intelligence in the Hospitality and Tourism Industry: Developing a Framework for Future Research. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 1-19. doi:10.1177/109634802311886
- Dwivedi, Y. K., Pandey, N., Currie, W., & Micu, A. (2023). Leveraging ChatGPT and other generative artificial intelligence (AI)-based applications in the hospitalityand tourism industry: Practices, challenges, and research agenda. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. doi:10.1108/IJCHM-05-2023-0686
- Euchner, J. (2023). Generative AI. *Research-Technology Management*, 66(3), 71-74. doi:10.1080/08956308.2023.2188861
- Gartner. (2023). *What generative AI means for business*. Gartner: <https://www.gartner.com/en/insights/generative-ai-for-business> adresinden alındı
- Glynn, P. (2023, Nisan 18). *Sony World Photography Award 2023: Winner refuses award after revealing AI creation*. Temmuz 20, 2023 tarihinde BBC: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-65296763> adresinden alındı
- Huang, S., Grady, P., & GPT-3. (2022, Eylül 19). *Generative AI: A creative new world*. Temmuz 20, 2023 tarihinde Sequoia: <https://www.sequoiacap.com/article/generative-ai-a-creative-new-world/> adresinden alındı
- Jesson, J. K., Matheson, L., & Lacey, F. M. (2011). *Doing Your Literature Review: Traditional and Systematic Techniques*. Sage.
- Kalla, D., & Smith, N. (2023). Study and analysis of Chat GPT and its impact on different fields of study. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 8(3). <https://ssrn.com/abstract=4402499> adresinden alındı
- Kanitz, R., Gonzalez, K., Briker, R., & Straatmann, T. (2023). Augmenting organizational change and strategy activities: Leveraging Generative artificial intelligence. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 345–363. doi: 10.1177/00218863231168974
- Kaomea, P. (2023). An intelligence coordination system toward creating the super-intelligent law firm. *Frontiers in Artificial Intelligence*(6). doi:10.3389/frai.2023.1145308

- Kraus, S., Breier, M., & Dasí-Rodríguez, S. (2020). The art of crafting a systematic literature review in entrepreneurship research. *International Entrepreneurship and Management Journal*(16), 1023-1042. doi:10.1007/s11365-020-00635-4
- Kunz, W. H., & Wirtz, J. (2023). Corporate digital responsibility (CDR) in the age of AI: Implications for interactive marketing. *Journal of Research in Interactive Marketing*. doi:10.1108/JRIM-06-2023-0176
- Lawton, G. (2023). *What is generative AI? Everything you*. Temmuz 20, 2023 tarihinde TechTarget: <https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/definition/generative-AI> adresinden alındı
- Lukauskas, M., Šarkauskaite, V., Pilinkiene, V., Stundziene, A., Grybauskas, A., & Bruneckiene, J. (2023). Enhancing skills demand understanding through job ad segmentation using NLP and clustering techniques. *Applied Sciences*(13). doi:10.3390/app13106119
- Megahed, F. M., Chen, Y.-J., Ferris, J., Knoth, S., & Jones-Farmer, A. (2023). How generative AI models such as ChatGPT can be (mis)used in SPC practice, education, and research? An exploratory study. *Quality Engineering*. doi:10.1080/08982112.2023.2206479
- Nightingale, A. (2009). A guide to systematic. *Surgery*, 27(9), 381-384. doi: 10.1016/j.mpsur.2009.07.005
- Okoli, C. (2015). A guide to conducting a standalone systematic literature review. *Communications of the Association for Information Systems*, 37(43). <https://hal.science/hal-01574600> adresinden alındı
- Precedence Research. (2023, Temmuz 20). *Generative AI market*. 2023 tarihinde Precedence Research: <https://www.precedenceresearch.com/generative-ai-market> adresinden alındı
- Schöbel, S., Schmitt, A., Benner, D., Saqr, M., Janson, A., & Leimeister, J. M. (2023). Charting the evolution and future of conversational agents: A research agenda along five waves and new frontiers. *Information Systems Frontiers*. doi:10.1007/s10796-023-10375-9
- Sobhanmanesh, F., Beheshti, A., Nouri, N., Chapparo, N. M., Raj, S., & George, R. A. (2023). A cognitive model for technology adoption. *Algorithms*, 16(3). doi:10.3390/a16030155
- Statista. (2023a). *Share of adults in the United States who have used ChatGPT as of January 2023*. Temmuz 20, 2023 tarihinde Statista: <https://www.statista.com/statistics/1368579/chatgpt-usage-us/#statisticContainer> adresinden alındı
- Statista. (2023b). *Rate of generative AI adoption in the workplace in the United States 2023, by industry*. Temmuz 20, 2023 tarihinde Statista: <https://www.statista.com/statistics/1361251/generative-ai-adoption-rate-at-work-by-industry-us/> adresinden alındı
- Statista. (2023c). *Adoption rate of generative AI adoption in the workplace in the United States 2023, by generation*. Temmuz 20, 2023 tarihinde Statista: <https://www.statista.com/statistics/1361174/generative-ai-adoption-rate-at-work-by->

generation-

us/#:~:text=During%20a%202023%20survey%20conducted%20among%20profession
als%20in%20the%20United%20States%2C%20it%20was%20found%20that%2029%
20percent%20of%20respon adresinden alındı

Şentürk, Ö. (2022). İç denetim faaliyetlerinde yapay zekâdan beklentiler: ChatGPT uygulaması örneği. *TIDE Academia Research*, 4(2), 51-82.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/tide/issue/77402/1269814 adresinden alındı

Thormundsson , B. (2023). *ChatGPT-statistics & facts*. Temmuz 20, 2023 tarihinde Statista:
https://www.statista.com/topics/10446/chatgpt/#topicOverview adresinden alındı

Wiles, J. (2023, Ocak 26). Temmuz 20, 2023 tarihinde
https://www.gartner.com/en/articles/beyond-chatgpt-the-future-of-generative-ai-for-
enterprises adresinden alındı

Yiğit, S., Berşe, S., & Dirgar, E. (2023). Yapay zekâ destekli dil işleme teknolojisi olan ChatGPT'nin sağlık hizmetlerinde kullanımı. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, 7(1), 57-65. doi:10.52148/ehta.1302000

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇOKLU KRİTERLİ KARAR VERME YAKLAŞIMLARI İLE FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

FINANCIAL PERFORMANCE EVALUATION WITH MULTI CRITERIA DECISION MAKING APPROACHES IN THE TURKISH BANKING SECTOR

Zeynep KARAS¹

Öz

Günümüz dünyasında finansal istikrarın sağlanması, ekonomilerin kalkınması ve gelişmesi için bankacılık sektörü temel ve oldukça kritik bir yapı taşı konumunda bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada, ÇKKV yöntemlerinden entegre bir model olan CRITIC ve COPRAS yöntemleri kullanılarak Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren mevduat bankalarının 2015-2022 zaman periyoduna ilişkin finansal performansının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla banka performansının ölçülmesi için 10 adet finansal gösterge (Özkaynaklar / Toplam Aktifler, Yabancı Kaynaklar/Toplam Aktif, Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler, Özkaynak Karlılık Oranı, Aktif Karlılık Oranı, Faiz Dışı Gelirler (Net)/Toplam Aktifler, Faiz Geliri/Faiz Gideri, Faiz Giderleri / Toplam Aktifler, Personel Gideri / Diğer Faaliyet Giderleri ve Diğer Faaliyet Giderleri / Toplam Aktifler) seçilmiştir. İki aşamalı olarak gerçekleştirilen analiz sürecinin ilk aşamasında CRITIC yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. CRITIC yöntemi kullanılarak elde edilen ağırlık katsayılarının yıllara göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. COPRAS yaklaşımına dayalı olarak elde edilen performans skorları ve bu skorlara bağlı olarak oluşturulan başarı sıralamalarının da CRITIC yaklaşımda olduğu gibi yıllara göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu sebeple oluşturulan başarı sıralamalarının geometrik ortalamaları alınarak genel bir başarı skoru elde edilmiştir. Elde edilen başarı skorları ise 2015-2022 dönemi için finansal performansı en yüksek bankanın Citibank ve Deutsche Bank olduğunu gösterirken, aynı zaman periyodu için finansal performansı en düşük bankanın ise Turkish Bank olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mevduat Bankacılığı, Finansal Performans Analizi, ÇKKV, CRITIC, COPRAS

Abstract

In today's world, the banking sector is a fundamental and critical building block for ensuring financial stability and the development of economies. In this context, this study aimed to evaluate the financial performance of deposit banks operating in the Turkish banking sector for the 2015-2022 period by using CRITIC and COPRAS methods, which are an integrated model from MCDM methods. For the measurement of bank performance, 10 financial indicators have been selected (Equity/Total Assets, Liabilities/Total Assets, Liquid Assets/Short-Term Liabilities, Return on Equity, Return on Assets, Non-Interest Income (Net)/Total Assets, Interest Income/Interest Expense, Interest Expenses/Total Assets, Personnel Expenses/Other Operating Expenses, and Other Operating Expenses/Total Assets). In the first stage of the analysis process conducted in two stages, the criteria weights were calculated using the CRITIC method. It was observed that the weight coefficients obtained using the CRITIC method varied over the years. The performance scores obtained based on the COPRAS approach, and the success rankings created accordingly were found to differ over the years, similar to the CRITIC approach. Therefore, the geometric averages of the success rankings were calculated to obtain an overall success score. The obtained success scores indicate that Citibank and Deutsche Bank had the highest financial performance for the period 2015-2022, while Turkish Bank had the lowest financial performance for the same period.

Keywords: Deposit Banking, Financial Performance Analysis, MCDM, CRITIC, COPRAS

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, zeynepkaras@duzce.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3234-330X

1. GİRİŞ

Finansal sistemin aktörlerinden biri olan bankalar hem piyasa odaklı sistemler için hem de banka odaklı sistemler için oldukça önem arz eden bir finansal araçtır (Çoban vd., 2018, s.525; Seçme vd., 2009, s.11699). Finansal sistem içerisinde rol alan tüm ekonomik taraflar için birçok hizmet veren bankalar özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha etkin bir şekilde rol almaktadır (Alam vd., 2011, s.56; Kandemir & Karataş, 2016, s.1767; Koşaroğlu, 2020, s.407). Rekabet koşullarının çetin olduğu günümüz ekonomilerinde, finansal sistem bünyesinde görev alan taraflardan bir kısmı ihtiyacı olandan daha fazla kaynağa sahipken, diğer kısmı ise çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere fon gereksiniminde bulunmaktadır. Bankalar, bu noktada finans dünyası için bir aracılık vazifesi görerek, fonların ilgili taraflar arasında aktarımını sağlayarak hem hane halkı için hem de reel sektör için ekonomik faaliyetlerin devamlılığını sağlamaktadır (Belke & Ünal, 2017, s.405; Dietrich & Wanzenried, 2014, 337; Ersoy & Aydın, 2018, 158; Funso vd., 2012, s.31).

Finansal sistem için hayati öneme sahip olan bankacılık sektörü, gelişme sürecini istikrarlı bir şekilde sürdüren ekonomilerde de sürdürülebilir ekonomik büyüme için de bazı görevler üstlenmektedir (Akbulut, 2019, s.250; Dietrich & Wanzenried, 2014, s.337). Bunlara ilave olarak bankalar, sermaye mülkiyetinin tabana yayılması, tasarrufların yatırımlara dönüşmesi, ekonomide refah seviyesinin yükseltilmesi gibi konularda da ekonomik sistemlere katkı sağlamaktadır. Ancak, bankalar bu görevleri yerine getirirken piyasada gerek sistematik gerekse de sistematik olmayan birçok risk faktörü ile de eşanlı olarak karşı karşıya kalmaktadır (Bayrakdaroğlu & Yalçın, 2013, s.443; Güneysu, vd., 2015, s.72; Menicucci & Paolucci, 2016, s.86). Söz konusu risk faktörlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi de oldukça önemli bir husus haline gelmektedir. Diğer bir ifade ile bankaların, söz konusu riskleri yönetmesi, sistemde oluşabilecek muhtemel olumsuzluklara karşı daha dayanıklı bir bankacılık sistemini beraberinde getirirken, söz konusu risklerin yönetilememesi ise ciddi kriz ortamlarının oluşarak ekonominin bir bütün olarak sarsılma yaşamasına sebep olabilmektedir. Bu noktada, 1994 Bankacılık Krizi ve 2001 Bankacılık Krizi bu duruma örnek gösterilebilecektir (Acaravcı & Çalım, 2013, s.27; Amile vd., 2013, s.128; Dietrich & Wanzenried, 2009, s.2).

Bankacılık sektörü küreselleşme süreci ile birlikte sadece faaliyet göstermekte olduğu ülkelerde değil diğer ülkelerde de faaliyet gösteren bir sektör olmuştur (Karaca & Erdoğan, 2018, s.24). Dolayısıyla, ekonomik ve finansal sistem açısından bu denli önemli hale gelen bankaların, göstermiş oldukları performansın düzenli olarak analiz edilerek değerlendirilmesi de artık kaçınılmaz bir olgu haline gelmiştir (Yue, 1992, s.31; San vd., 2011, s.33; Řepková, 2014, s.588; Henriques vd., 2018, s.157). Yapılan analiz ve ölçümler bir taraftan bankalara, finansal sistemde oluşabilecek olumsuz durumlara karşı daha hızlı bir strateji geliştirme imkânı sağlarken diğer taraftan piyasada karar veren otoritelere ve tasarruf sahiplerine faydalı bilgiler sunmaktadır (Çelik, 2018, s.148; Dizgil, 2019, s.146; Erdoğan & Karaca, 2018, s.24).

Yukarıda bahsedilen bilgilerden hareketle bu çalışmada, Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren mevduat bankalarının 2015-2022 dönemine ilişkin finansal performansının Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) ve COPRAS (Complex Proportional Assessment) yöntemleri ile analiz edilerek değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Daha önce çeşitli araştırmacılar tarafından katkı sağlanmış olunan literatür incelendiğinde bankacılık sektöründe faaliyet gösteren mevduat bankalarının finansal performansını CRITIC ve COPRAS yaklaşımlarına dayalı olarak inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Buna ilave olarak, gelecek dönemde yapılacak olası çalışmalara da yeni bir modelin uygulanabilirlik durumu, bu çalışma ile sunulmuş olacaktır. Bu iki durum çalışmanın özgünlüğü açısından oldukça önem arz etmekte olup, literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Beş bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde sunulan girişin ardından ikinci bölümde bankacılık literatürü incelenmiş olup, üçüncü bölümde ise çalışmanın metodolojisine ait bilgiler sunulmuştur. Dördüncü bölümde çalışmanın ampirik sonuçlarına yer verilerek son bölüm olan beşinci bölümde de genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatür incelendiğinde bankacılık sektörünü konu alan ve ÇKKV yöntemleri ile yapılan çalışmalar mevcuttur. Bunlardan bazıları kısaca özetlenerek kronolojik bir şekilde Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo.1 Literatür Taraması

Yazar/lar	Örneklem	Yöntem(ler)	Sonuç
Ho & Wu (2006)	Avustralya bankacılık sektörüne kayıtlı 3 banka	GİA	2000 yılı için yapılmış olan çalışmanın sonucunda likidite seviyesi daha yüksek olan bankaların performanslarının da diğer bankalara kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Chang (2006)	Tayvan bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 15 mevduat bankası	GİA	2000-2002 zaman süreci için yapılmış olan çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre mevduat bankalarının performansı üzerinde etkisi en fazla olan oranlar aktif karlılık oranı ve öz sermaye karlılık oranıdır.
Kosmidou & Zopounidis (2008)	Yunan bankacılık sektörüne kayıtlı 14 mevduat ve 16 kooperatif bankası	Eşit Ağırlıklandırma ve PROMETHEE	2003-2004 periyodu için yapılmış olan çalışmanın sonucunda hem ticari bankalara ilişkin yapılmış olan performans sıralamalarının hem de kooperatif bankalarına ilişkin yapılmış olan performans sıralamalarının yıllara göre değişkenlik gösterdiği rapor edilmiştir.
Çetin & Çetin (2010)	BİST’te işlem gören 13 banka	Bulanık AHP ve VİKOR	2008 yılına ilişkin yapılmış olan analizler neticesinde Garanti Bankasının diğer bankalara kıyasla daha başarılı bir performans gösterdiği tespit edilmiştir.
San vd. (2011)	Malezya’da bankacılık sistemine kayıtlı 21 ulusal ve yabancı sermayeli banka	VZA	2002-2009 zaman periyodunu kapsayan çalışmanın sonucunda ulusal sermayeli bankaların yabancı sermayeli bankalara göre daha yüksek bir performans gösterdiği rapor edilmiştir.
Mandic vd. (2014)	Sırbistan bankacılık sektörüne kayıtlı 35 mevduat bankası	Bulanık AHP ve TOPSIS	2005-2010 dönemini kapsayan çalışmanın sonucunda Banca Intesa’nın tüm dönemlerde diğer bankalardan daha üstün bir performans göstermiştir.
Chaudhuri & Ghosh (2014)	Hindistan bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 15 kamu sermayeli ve 14 özel sermayeli ticari banka	Eşit Ağırlıklandırma, TOPSIS ve TOPSIS-M	2007-2013 zaman dönemini kapsayan çalışmanın ampirik sonuçlarından elde edilen bulgulara göre, Indian Bank kamu sermayeli bankalar içerisinde, City Union Bank ise özel sermayeli bankalar içerisinde performans açısından en başarılı bankalar olarak tespit edilmiştir.
Rezaei & Ketabi (2016)	İran’da faaliyet gösteren özel sermayeli bankalar	Bulanık AHP ve TOPSIS	Çalışmanın sonuçlarından elde edilen bulgulara göre, Bank Mellat diğer bankalara kıyasla daha üstün bir performans göstermiştir.

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇOKLU KRİTERLİ KARAR VERME YAKLAŞIMLARI İLE
FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

Yamaltdinova (2017)	Kırgızistan bankacılık sektörüne kayıtlı 15 mevduat bankası	Uzman Görüşü ve TOPSIS	2010-2014 zaman dönemi için yapılmış olan çalışmanın sonucunda Demir Kyrgyz International Bank'ın analiz kapsamına alınan tüm dönemlerde diğer bankalara kıyasla daha üstün bir performans gösterdiği tespit edilmiştir.
Siew vd. (2017)	Malezya Borsası'nda işlem gören 8 banka	Eşit Ağırlık ve TOPSIS	2011-2015 zaman periyodunu kapsayan çalışmanın sonucunda, CIMB Group Holdings Berhad'ın söz konusu dönemde diğer bankalarla karşılaştırıldığında daha üstün bir performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.
Rençber & Avcı (2018)	BİST'te işlem gören 13 banka	WASPAS	2012-2017 dönemini kapsayan çalışmanın sonucunda analiz kapsamına alınan bankaların performans skorlarının yıllara göre değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.
Altemur vd. (2019)	BİST-30 Endeksinde yer alan 6 mevduat bankası	Eşit Ağırlıklandırma ve TOPSIS	2017 yılı için yapılmış olan çalışmanın sonucunda Akbank performansı en yüksek banka olurken, Yapı Kredi Bankası ise en düşük performansa sahip banka olmuştur.
Akbulut (2019)	Türk bankacılık sistemine kayıtlı 1 özel sermayeli mevduat bankası	CRITIC ve EDAS	2009-2018 zaman dönemi için yapılmış olan çalışmanın sonucunda İşbank'ın en başarılı olduğu yıl 2009 olurken, söz konusu bankasının en başarısız olduğu yıl ise 2018 olarak tespit edilmiştir.
Banu & Santhiyavalli (2019)	Hindistan bankacılık sektörüne kayıtlı 40 ticari banka	TOPSIS	1995-2015 zaman dönemi için yapılmış olan çalışmanın sonucunda istikrarlı olarak en başarılı performansı gösteren bankalar Citibank, South Indian, Deutsche, State Bank ve Baroda olarak tespit edilmiştir.
Kaygusuz vd., (2020)	Aktif büyüklüğü açısından ilk 10 mevduat bankacısı	TOPSIS	2008-2017 zaman dönemini kapsayan çalışmanın sonuçlarına göre Denizbank daha üstün bir performans sergilemiştir.
Akbulut (2020)	Aktif büyüklüğü açısından ilk 10 mevduat bankacısı	Gri Entropi, ARAS ve PSI	2018 yılı için yapılmış olan çalışmanın sonuçlarından elde edilen bilgilere göre Ziraat Bankası daha başarılı bir performans sergilemiştir.
Ünvan (2020)	Türk bankacılık sektörü içerisinde lider konumda olan 7 banka	TOPSIS ve Bulanık TOPSIS	2014-2018 zaman periyodunu kapsayan çalışmanın ampirik sonuçlarına göre bankalar için yapılmış olan performans sıralamalarının yöntemlere göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
Koşaroğlu (2020)	BİST'te işlem gören 9 banka	SD ve EDAS	2015-2019 dönemini kapsayan çalışmanın sonucunda Akbank'ın daha üstün bir performans gösterdiği rapor edilmiştir.
Aydın (2020a)	Türkiye'de faaliyet gösteren 16 yabancı banka	SD ve COPRAS	2016-2019 dönemi için yapılmış olan çalışmanın sonucunda Garanti Bankasının analiz kapsamında incelenen tüm dönemlerde diğer bankalara kıyasla daha başarılı bir performans ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aydın (2020b)	Türk bankacılık sektörüne kayıtlı 9 kamu sermayeli katılım, mevduat ve kalkınma yatırım bankası	CRITIC MAIRCA	ve	2019 yılı için yapılmış olan çalışmanın sonucunda katılım bankacılığı branşında Ziraat Katılım, mevduat bankacılığı branşında Vakıflar Bankası ve kalkınma ve yatırım bankacılığı branşında ise söz konusu dönemde performansı en yüksek olan banka Türk Eximbank olduğu tespit edilmiştir.
Akbulut (2023)	Türkiye’de faaliyet gösteren 6 katılım bankası	CRITIC COPRAS	ve	2019-2022 zaman dönemi için yapılmış olan çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, söz konusu dönemde bankaların ortaya koymuş oldukları finansal performans yıllara göre değişkenlik göstermektedir.

3. AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışmanın analiz kısmında, araştırma kapsamına alınan mevduat bankalarının finansal performans değerlendirilmesini yapılabilmesi amacıyla seçilen CRITIC ve COPRAS yöntemlerinden oluşan entegre bir model kullanılmıştır. Bu yöntemlerden CRITIC, mevduat bankalarına ait ağırlık katsayılarının objektif bir şekilde belirlenmesinde kullanılırken, COPRAS ise mevduat bankalarını başarı durumlarına göre sıralamak için kullanılmıştır. Bu bölümde söz konusu yaklaşımlara ilişkin teorik bilgiler yer almaktadır.

3.1. CRITIC Yöntemi

Diakoulaki vd. (1995) tarafından literatüre sunulmuş olan CRITIC yöntemi, performans göstergelerine ait objektif ağırlıkların belirlenmesinde araştırmacılar tarafından oldukça sık kullanılan bir ÇKKV yaklaşımıdır. Ağırlık katsayılarının hesaplanmasında matematiksel hesaplamalar ve kriter çiftleri arasındaki korelasyonlardan yararlanan, söz konusu yöntemin uygulama aşamaları şu şekildedir (Çakır & Perçin, 2013, s.451; Diakoulaki vd., 1995, s.764-765; Kiracı & Bakır, 2018, s.160-161; Şenol & Ulutaş, 2018, s.93-948);

Adım 1. X olarak ifade edilen başlangıç karar verme matrisi Eşitlik (1)’ e göre oluşturulur.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n$$

(1)

Adım 2. İlk aşamada oluşturulan karar matrisi bu adımda fayda-maliyet özelliğine göre normalizasyona tabi tutulmaktadır. Bu kapsamda faydalı kriterler Eşitlik (2), maliyetli kriterler ise Eşitlik (3) vasıtasıyla normalize edilmektedir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$$

(2)

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}$$

(3)

Adım 3. Kriter çiftleri arasındaki ilişki seviyesini temsil eden korelasyon katsayıları Eşitlik (4) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (4)$$

Adım 4. Her bir değerlendirme kriterine ilişkin bilgi miktarı (C_j) bu adımda Eşitlik (5) yardımı ile belirlenmektedir. Eşitlik (5) içerisinde bulunan ve her bir kriter ait standart sapmayı ifade eden σ_j ise Eşitlik (6) ile tespit edilmektedir.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad (5)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (6)$$

Adım 5: Yöntemin son bölümünde ise ağırlık katsayıları hesaplanmaktadır. Bunun için Eşitlik (7) kullanılmaktadır.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k}; \sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (7)$$

Elde edilen ağırlık skorları içinde en büyük mutlak değere sahip olan kriter performans üzerinde en etkin olarak değerlendirilmektedir.

3.2. COPRAS Yöntemi

COPRAS yaklaşımı 1996 yılında Zavadskas ve Kaklauskas tarafından literatüre kazandırılan bir ÇKKV yaklaşımı olup, karmaşık oransal verilerin hesaplanmasında ilk olarak kullanılmıştır (Podvezko, 2011, s.137; Mulliner vd., 2013, s.274). Karar alternatiflerinin başarı durumlarına göre sıralanmasında araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılan söz konusu yöntem, faydalı kriterlerin maksimum, maliyetli kriterlerin ise negatif seviyelere taşınmasına imkân vermektedir (Podvezko, 2011, s.137; Zavadskas & Kaklauskas, 1996). COPRAS yaklaşımının uygulama prosedürü ise aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Akbulut, 2023, s.18-19; Ayçin & Çakın, 2019, s.254-255; Pehlivan & Akpınar, 2022, s.529-530; Sarıçalı & Kundakcı, 2019, s.1039-1040):

Adım 1. Yöntemin ilk adımında D olarak ifade edilen karar matrisi Eşitlik (8)'de görüldüğü gibi düzenlenmektedir.

$$D = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (8)$$

Adım 2. Bu adımda Eşitlik (9) ile bir önceki adımda düzenlenen karar matrisi normal dağılıma uygun hale getirilmektedir.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}; \forall j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (9)$$

Adım 3. Ağırlıklandırma yaklaşımlarına dayalı olarak hesaplanan ağırlıklar bu aşamada, Eşitlik (10) doğrultusunda COPRAS yaklaşımına dâhil edilerek ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi oluşturulmaktadır.

$$D' = d_{ij} = x_{ij}^* \times w_j \quad (10)$$

Adım 4. COPRAS yaklaşımının dördüncü aşamasında faydalı ve faydasız ölçütler kendi aralarında değerlendirilmek suretiyle, faydalı ve faydasız ölçütler için sırasıyla S_i^+ ve S_i^- değerleri belirlenmektedir. Bu hesaplama için ise Eşitlikler (11-12) kullanılmaktadır. Bu aşamada ilgili işlemlerin yapılma gerekçesi ise, fayda kriterlerini maksimum, maliyetli kriterleri ise minimum seviyelere taşımaktadır.

$$S_i^+ = \sum_{j=1}^k d_{ij} ; j = 1,2,3, \dots, k \quad (11)$$

$$S_i^- = \sum_{j=k+1}^n d_{ij} ; j = k + 1, k + 2, \dots, n \quad (12)$$

Adım 5. Analizler kapsamında değerlendiren karar alternatiflerine ait göreceli önem değerleri bu adımda Eşitlik (13) yardımıyla tespit edilmektedir.

$$Q_i = S_i^+ + \frac{\sum_{i=1}^m S_i^-}{S_i^- \times \sum_{i=1}^m \frac{1}{S_i^-}} \quad (13)$$

Adım 6. Tespit edilen göreceli önem seviyeleri kapsamında bu aşamada her bir alternatif için, Eşitlik (14) ile en yüksek göreceli önem değeri hesaplanmaktadır.

$$Q_{\max} = \text{maksimum } (Q_i); \forall_i = 1,2,3 \dots, m \quad (14)$$

Adım 7. Yöntemin son kısmında ise her bir alternatife ait performans skoru Eşitlik (15) ile hesaplanmaktadır.

$$P_i = \frac{Q_i}{Q_{\max}} \times \%100 \quad (15)$$

Hesaplamalar yapıldıktan sonra performans skorları 0-100 aralığında olacaktır. Bundan sonraki süreçte 100 değerine sahip olan alternatif en başarılı olarak değerlendirilirken, 0 değerine yaklaştıkça başarı durumlarının azalacağı diğer bir ifade ile başarısızlık seviyesinin artacağı ifade edilmektedir.

4. BULGULAR

Çalışmanın analiz sürecinde öncelikle, her bir değerlendirme kriterine ilişkin ağırlık katsayıları tespit edilmiştir. Ardından ise, elde edilen ağırlıklar COPRAS yöntemine dâhil edilerek her bir mevduat bankasının yıllara göre başarı sıralamaları oluşturulmuştur.

Çalışmada analiz edilmek ve değerlendirilmek üzere Türkiye’de faaliyet gösteren 23 mevduat bankasının 2015-2022 yıllarına ilişkin literatüre (Ural vd., 2018; Rençber & Avcı, 2018; Topak & Çanakçıoğlu, 2019; Aydın, 2020; Kaygusuz vd., 2020; Unvan, 2020) dayalı olarak belirlenen finansal verileri kullanılmıştır. Söz konusu verilerin analiz sürecinde ise CRITIC ve COPRAS prosedürlerinden oluşan bir model tercih edilmiştir. Çalışmada örneklem olarak 2015-2022 zaman dönemine ilişkin bir data setinin kullanılma sebebi ise, seçilen 23 bankaya ilişkin güvenilir verilerin ancak bu dönemlerde ulaşılabilir olmasıdır. Süreç genişlediğinde bazı bankalara ilişkin verilerin bulunmadığı ya da güvenilir bir şekilde elde edilemediği görülmüştür. Diğer taraftan oluşturulan veri setine ilişkin sayısal değerlere ise Türkiye Bankalar Birliği (TBB) veri sisteminden elde edilmiştir. Dolayısıyla veri seti açık kaynaklardan elde edildiği için çalışmada herhangi bir etik kurul iznine gerek duyulmamıştır. Değerlendirme ölçütleri ve analiz kapsamına alınan bankalara ilişkin bilgiler aşağıda yer alan Tablo 2 ve Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo.2 Değerlendirme Ölçütleri ve Nitelikleri

Sıra	Kriterler	Kod	Nitelik
1	Özkaynaklar / Toplam Aktifler	KA1	Maksimum (Fayda)
2	Yabancı Kaynaklar/Toplam Aktif	KA2	Minimum (Maliyet)
3	Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler	KA4	Maksimum (Fayda)
4	Özkaynak Karlılık Oranı	KA5	Maksimum (Fayda)
5	Aktif Karlılık Oranı	KA6	Maksimum (Fayda)
6	Faiz Dışı Gelirler (Net)/Toplam Aktifler	KA8	Maksimum (Fayda)
7	Faiz Geliri/Faiz Gideri	KA9	Maksimum (Fayda)
8	Faiz Giderleri / Toplam Aktifler	KA10	Minimum (Maliyet)
9	Personel Gideri / Diğer Faaliyet Giderleri	KA11	Minimum (Maliyet)
10	Diğer Faaliyet Giderleri / Toplam Aktifler	KA12	Minimum (Maliyet)

Kaynak: Ural vd., 2018; Rençber & Avcı, 2018; Topak & Çanakçıoğlu, 2019; Aydın, 2020; Kaygusuz vd., 2020; Unvan, 2020.

Tablo.3 Çalışmaya Dahil Edilen Mevduat Bankaları

Sıra	Bankalar	Kod
1	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	T1
2	Türkiye Halk Bankası A.Ş.	T2
3	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	T3
4	Akbank T.A.Ş.	T4
5	Anadolubank A.Ş.	T5
6	Fibabanka A.Ş.	T6
7	Şekerbank T.A.Ş.	T7
8	Turkish Bank A.Ş.	T8
9	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	T9
10	Türkiye İş Bankası A.Ş.	T10
11	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	T11
12	Alternatifbank A.Ş.	T12
13	Arap Türk Bankası A.Ş.	T13
14	Burgan Bank A.Ş.	T14
15	Citibank A.Ş.	T15
16	Denizbank A.Ş.	T16
17	Deutsche Bank A.Ş.	T17
18	HSBC Bank A.Ş.	T18
19	ICBC Turkey Bank A.Ş.	T19
20	ING Bank A.Ş.	T20
21	QNB Finansbank A.Ş.	T21
22	Turkland Bank A.Ş.	T22
23	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	T23

Kaynak: BDDK (2023)

4.1. CRITIC Yöntemi Sonuçları

Analiz bölümünde öncelikle, banka performansının değerlendirilebilmesi için, belirlenen finansal göstergelere ait ağırlıklar CRITIC prosedürü kapsamında elde edilmiştir. Fakat, çalışmanın birden fazla dönemi kapsamı sebebi ile bu kısımda sadece örnek olması açısından 2022 yılı sonuçları verilmiştir. Diğer yıllara ilişkin toplu ağırlık sonuçları ise Tablo 8’de verilmiştir. CRITIC prosedürünün ilk aşamasında Eşitlik (1)’ e göre düzenlenen karar matrisi Tablo 4 ile sunulmuştur.

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇOKLU KRİTERLİ KARAR VERME YAKLAŞIMLARI İLE
FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

Tablo.4 Karar Matrisi (2022)

	Max	Min	Max	Max	Max	Max	Max	Min	Min	Min
	KA1	KA2	KA3	KA4	KA5	KA6	KA7	KA8	KA9	KA10
T1	0,0876	0,3587	0,2647	0,2743	0,0223	0,0100	2,2253	0,0429	0,5857	0,0068
T2	0,0645	0,2173	0,1750	0,2213	0,0129	0,0047	1,7961	0,0616	0,8658	0,0068
T3	0,0636	0,3218	0,3013	0,3022	0,0179	0,0152	1,8687	0,0505	0,6756	0,0064
T4	0,1429	0,3500	0,2888	0,5230	0,0673	0,0271	2,5090	0,0474	0,4952	0,0119
T5	0,1757	0,3139	0,4853	0,3394	0,0519	0,0489	1,5428	0,0786	0,8422	0,0165
T6	0,0879	0,3470	0,4868	0,6029	0,0448	0,0654	1,5194	0,0579	0,7003	0,0160
T7	0,0742	0,1882	0,3237	0,3911	0,0264	0,0184	2,1642	0,0623	0,8726	0,0206
T8	0,0826	0,5464	0,8126	0,1033	0,0092	0,0387	1,6951	0,0406	0,5376	0,0260
T9	0,0921	0,2836	0,3465	0,5745	0,0477	0,0164	2,3244	0,0554	1,0799	0,0133
T10	0,1359	0,3009	0,2465	0,4424	0,0527	0,0190	2,5586	0,0343	0,7973	0,0134
T11	0,1139	0,2435	0,2724	0,5560	0,0572	0,0241	2,5028	0,0462	0,6830	0,0120
T12	0,0678	0,2452	0,3416	0,3187	0,0194	0,0071	1,3758	0,0782	0,9428	0,0068
T13	0,1602	0,3654	0,4919	0,1348	0,0202	0,0137	4,0239	0,0139	1,8878	0,0103
T14	0,0881	0,2520	0,3220	0,3176	0,0251	0,0149	1,3384	0,0814	1,2429	0,0076
T15	0,1731	0,7582	0,7876	0,3967	0,0664	0,0530	3,1227	0,0262	0,5931	0,0180
T16	0,1036	0,3306	0,3376	0,4120	0,0411	0,0211	2,3149	0,0412	0,7499	0,0106
T17	0,1595	0,5225	0,7638	0,6045	0,0980	0,0652	4,2315	0,0226	0,6478	0,0234
T18	0,0843	0,5292	0,6594	0,5138	0,0368	0,0401	1,8552	0,0424	0,9527	0,0135
T19	0,0474	0,3481	0,6050	0,6092	0,0264	0,0109	2,0704	0,0326	1,5407	0,0059
T20	0,1368	0,2717	0,3300	0,2159	0,0289	0,0347	1,8269	0,0523	0,7164	0,0199
T21	0,0736	0,2954	0,3421	0,5187	0,0354	0,0116	2,3988	0,0444	0,7224	0,0103
T22	0,0874	0,2424	0,3710	0,2098	0,0199	0,0374	1,3390	0,0870	1,0209	0,0233
T23	0,1325	0,2777	0,3251	0,5053	0,0613	0,0323	2,9598	0,0369	0,5544	0,0128

Kriterlere ait nitelikler göz önünde bulundurularak bu adımda normalizasyon işlemi yapılmaktadır. Bunun için Eşitlik (2) faydalı, Eşitlik (3) maliyet yönlü kriterler için kullanılmıştır. Hesaplamalar neticesinde elde edilen sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo.5 Normalize Edilmiş Karar Matrisi (2022)

	KA1	KA2	KA3	KA4	KA5	KA6	KA7	KA8	KA9	KA10
T1	0,3131	0,7010	0,1407	0,3381	0,1475	0,0863	0,3066	0,6034	0,9350	0,9562
T2	0,1334	0,9490	0,0000	0,2333	0,0411	0,0000	0,1582	0,3475	0,7339	0,9553
T3	0,1264	0,7657	0,1982	0,3932	0,0974	0,1731	0,1833	0,4995	0,8704	0,9779
T4	0,7441	0,7161	0,1786	0,8295	0,6542	0,3688	0,4046	0,5419	1,0000	0,7025
T5	1,0000	0,7794	0,4868	0,4668	0,4808	0,7273	0,0707	0,1150	0,7508	0,4732
T6	0,3158	0,7215	0,4891	0,9874	0,4008	1,0000	0,0626	0,3975	0,8527	0,4967
T7	0,2090	1,0000	0,2333	0,5689	0,1930	0,2246	0,2855	0,3374	0,7290	0,2724
T8	0,2744	0,3715	1,0000	0,0000	0,0000	0,5605	0,1233	0,6351	0,9695	0,0000
T9	0,3483	0,8327	0,2691	0,9313	0,4335	0,1922	0,3408	0,4321	0,5801	0,6311
T10	0,6898	0,8023	0,1121	0,6702	0,4900	0,2355	0,4218	0,7216	0,7830	0,6259
T11	0,5186	0,9031	0,1527	0,8947	0,5403	0,3187	0,4025	0,5580	0,8651	0,6967
T12	0,1592	0,9001	0,2614	0,4257	0,1142	0,0390	0,0130	0,1200	0,6786	0,9575
T13	0,8790	0,6892	0,4971	0,0624	0,1236	0,1478	0,9282	1,0000	0,0000	0,7822
T14	0,3173	0,8881	0,2306	0,4236	0,1787	0,1669	0,0000	0,0765	0,4630	0,9178
T15	0,9801	0,0000	0,9608	0,5801	0,6447	0,7952	0,6168	0,8317	0,9297	0,4004
T16	0,4378	0,7502	0,2551	0,6102	0,3595	0,2695	0,3375	0,6268	0,8171	0,7695
T17	0,8740	0,4134	0,9235	0,9907	1,0000	0,9962	1,0000	0,8806	0,8904	0,1305
T18	0,2873	0,4017	0,7598	0,8114	0,3112	0,5822	0,1786	0,6101	0,6714	0,6219
T19	0,0000	0,7196	0,6745	1,0000	0,1937	0,1023	0,2530	0,7441	0,2492	1,0000
T20	0,6965	0,8536	0,2432	0,2226	0,2222	0,4939	0,1689	0,4746	0,8411	0,3059
T21	0,2037	0,8120	0,2622	0,8211	0,2949	0,1129	0,3665	0,5823	0,8368	0,7827
T22	0,3117	0,9049	0,3075	0,2107	0,1205	0,5388	0,0002	0,0000	0,6225	0,1355
T23	0,6635	0,8430	0,2355	0,7946	0,5864	0,4540	0,5604	0,6855	0,9574	0,6584

Eşitlik (4)'ten yararlanılarak kriterler arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon sayıları hesaplanarak Tablo 6'da rapor edilmiştir.

Tablo.6 Kriterler Arası Korelasyon Matrisi (2022)

	KA1	KA2	KA3	KA4	KA5	KA6	KA7	KA8	KA9	KA10
KA1	1	-0,3827	0,2532	0,0061	0,6668	0,5228	0,5890	0,3491	0,1242	-0,3671
KA2	-0,3827	1	-0,8493	-0,0580	-0,3508	-0,5611	-0,3877	-0,5614	-0,1989	0,3438
KA3	0,2532	-0,8493	1	0,0723	0,2480	0,6385	0,2834	0,4112	-0,0395	-0,5208
KA4	0,0061	-0,0580	0,0723	1	0,6800	0,2437	0,2327	0,2176	0,1538	0,1154
KA5	0,6668	-0,3508	0,2480	0,6800	1	0,5821	0,5944	0,3662	0,3722	-0,2693
KA6	0,5228	-0,5611	0,6385	0,2437	0,5821	1	0,1684	0,1093	0,3681	-0,7141
KA7	0,5890	-0,3877	0,2834	0,2327	0,5944	0,1684	1	0,8180	-0,0883	-0,1107
KA8	0,3491	-0,5614	0,4112	0,2176	0,3662	0,1093	0,8180	1	-0,0334	-0,0092
KA9	0,1242	-0,1989	-0,0395	0,1538	0,3722	0,3681	-0,0883	-0,0334	1	-0,3062
KA10	-0,3671	0,3438	-0,5208	0,1154	-0,2693	-0,7141	-0,1107	-0,0092	-0,3062	1

CRITIC prosedürünün son adımında öncelikle 2022 yılı için kriterlerin bünyesinde barındırdığı bilgi seviyelerini gösteren C_j değerleri Eşitlikler (5-6) ile elde edilmiştir. Daha sonra ikinci kısımda ise her bir ölçüte ait ağırlık katsayıları Eşitlik (7) ile hesaplanarak, ulaşılan bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo.7 Hesaplanan c_j ve w_j Değerleri (2022)

	KA1	KA2	KA3	KA4	KA5	KA6	KA7	KA8	KA9	KA10
c_j	2,1571	2,7593	2,4508	2,2697	1,4935	2,2501	1,8398	1,9147	2,0616	3,2294
w_j	0,0962	0,1230	0,1093	0,1012	0,0666	0,1003	0,0820	0,0854	0,0919	0,1440

Tablo 7’de rapor edilen bulgular dikkate alındığında, 2022 yılı için mevduat bankalarının performansı üzerinde etkisi en fazla olan ölçütün KA10 ile kodlanan diğer faaliyet giderleri / toplam aktifler olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan aynı dönem için banka performansı üzerinde etkisi en az olan ölçütün ise KA5 ile kodlanan aktif karlılık oranı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 8’de ise araştırma kapsamında değerlendirilen tüm dönemler için hesaplanmış olan c_j ve w_j değerleri yer almaktadır.

Tablo.8 Hesaplanan c_j ve w_j Değerleri (Tüm Yıllar İçin)

		KA1	KA2	KA3	KA4	KA5	KA6	KA7	KA8	KA9	KA10
2015	c_j	1,7966	2,8216	1,7799	1,9254	1,6037	1,6322	1,2478	1,2992	2,4468	2,5050
	w_j	0,0943	0,1481	0,0934	0,1010	0,0841	0,0856	0,0655	0,0682	0,1284	0,1314
2016	c_j	1,8508	2,5083	1,8001	2,0460	1,7671	1,7705	1,4896	1,5901	2,0847	2,4761
	w_j	0,0955	0,1294	0,0929	0,1056	0,0912	0,0913	0,0768	0,0820	0,1076	0,1277
2017	c_j	2,1532	2,8082	2,0719	2,1604	1,6148	2,2965	1,6855	1,5442	2,1158	3,4880
	w_j	0,0981	0,1280	0,0944	0,0985	0,0736	0,1047	0,0768	0,0704	0,0964	0,1590
2018	c_j	1,5654	3,1310	2,0031	1,6757	1,8513	1,5584	1,3964	1,8200	2,0788	3,3628
	w_j	0,0766	0,1532	0,0980	0,0820	0,0906	0,0762	0,0683	0,0890	0,1017	0,1645
2019	c_j	1,7469	3,2999	1,8842	1,8655	1,8628	2,5388	1,6488	1,7661	2,2908	3,0221
	w_j	0,0797	0,1505	0,0859	0,0851	0,0850	0,1158	0,0752	0,0806	0,1045	0,1378
2020	c_j	1,9488	2,9198	1,9795	1,4310	1,2454	2,1765	1,7210	1,7488	2,1197	2,3851
	w_j	0,0990	0,1484	0,1006	0,0727	0,0633	0,1106	0,0875	0,0889	0,1077	0,1212
2021	c_j	1,8787	3,0746	1,5313	1,5691	1,3525	2,0168	1,5643	1,6593	1,9547	2,5276
	w_j	0,0982	0,1607	0,0800	0,0820	0,0707	0,1054	0,0818	0,0867	0,1022	0,1321
2022	c_j	2,1571	2,7593	2,4508	2,2697	1,4935	2,2501	1,8398	1,9147	2,0616	3,2294
	w_j	0,0962	0,1230	0,1093	0,1012	0,0666	0,1003	0,0820	0,0854	0,0919	0,1440

Tablo 8’de analiz kapsamına alınan tüm dönemler için hesaplanan kriter ağırlıkları göz önüne alındığında, en önemli ve en önemsiz performans göstergelerinin yıllara göre değişkenlik gösterdiği açıkça görülmektedir. Daha açık bir ifade ile 2015, 2016, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında performansın belirleyicisi KA2 ile kodlanan yabancı kaynaklar/toplam aktifler olurken, bu durum 2017, 2018 ve 2022 yılında KA10 ile kodlanan diğer faaliyet giderleri / toplam aktifler şeklinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, banka performansı üzerinde etkisi en az olan kriter ise 2015, 2016, 2018 ve 2019 yıllarında KA7 ile kodlanan faiz geliri/faiz gideri, 2020, 2021 ve 2022 yılında KA5 ile kodlanan aktif karlılık oranı iken yalnızca 2017 yılında KA8 ile kodlanan faiz giderleri / toplam aktifler olmuştur.

4.2. COPRAS Yöntemi Sonuçları

CRITIC prosedürü kapsamında belirlenen ağırlık skorları bu kısımda COPRAS prosedürüne dahil edilerek her bir bankanın başarı sıralaması belirlenmiştir. Burada da yine yalnızca 2022 yılı sonuçları verilmiş olup, tüm yıllara ilişkin toplu sonuçlara ise Tablo 12’de yer verilmiştir. COPRAS prosedürünün ilk kısmında Eşitlik (8) doğrultusunda Tablo 4’te verilen karar matrisi düzenlenmektedir. Yöntemin sonraki aşamasında, düzenlenen karar matrisi Eşitlik (9) yardımıyla normal dağılıma uygun hale getirilerek Tablo 9’da sunulmuştur.

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇOKLU KRİTERLİ KARAR VERME YAKLAŞIMLARI İLE
FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

Tablo.9 Normalize Edilmiş Karar Matrisi (2022)

	KA1	KA2	KA3	KA4	KA5	KA6	KA7	KA8	KA9	KA10
T1	0,0360	0,0453	0,0273	0,0302	0,0251	0,0158	0,0432	0,0377	0,0297	0,0218
T2	0,0265	0,0275	0,0181	0,0244	0,0145	0,0075	0,0348	0,0542	0,0439	0,0219
T3	0,0261	0,0407	0,0311	0,0333	0,0201	0,0242	0,0362	0,0444	0,0343	0,0204
T4	0,0587	0,0443	0,0298	0,0575	0,0757	0,0430	0,0487	0,0417	0,0251	0,0381
T5	0,0721	0,0397	0,0501	0,0374	0,0584	0,0776	0,0299	0,0691	0,0427	0,0529
T6	0,0361	0,0439	0,0503	0,0663	0,0504	0,1039	0,0295	0,0510	0,0355	0,0514
T7	0,0305	0,0238	0,0334	0,0430	0,0296	0,0292	0,0420	0,0548	0,0443	0,0658
T8	0,0339	0,0691	0,0839	0,0114	0,0104	0,0615	0,0329	0,0357	0,0273	0,0834
T9	0,0378	0,0358	0,0358	0,0632	0,0536	0,0260	0,0451	0,0487	0,0548	0,0427
T10	0,0558	0,0380	0,0255	0,0487	0,0593	0,0302	0,0496	0,0301	0,0405	0,0431
T11	0,0468	0,0308	0,0281	0,0612	0,0643	0,0382	0,0485	0,0407	0,0347	0,0385
T12	0,0279	0,0310	0,0353	0,0351	0,0218	0,0113	0,0267	0,0688	0,0478	0,0217
T13	0,0658	0,0462	0,0508	0,0148	0,0227	0,0218	0,0780	0,0123	0,0958	0,0330
T14	0,0362	0,0319	0,0333	0,0349	0,0282	0,0236	0,0260	0,0716	0,0631	0,0243
T15	0,0711	0,0959	0,0814	0,0437	0,0747	0,0841	0,0606	0,0231	0,0301	0,0576
T16	0,0425	0,0418	0,0349	0,0453	0,0463	0,0335	0,0449	0,0362	0,0381	0,0338
T17	0,0655	0,0661	0,0789	0,0665	0,1102	0,1035	0,0821	0,0199	0,0329	0,0750
T18	0,0346	0,0669	0,0681	0,0565	0,0414	0,0636	0,0360	0,0373	0,0483	0,0433
T19	0,0195	0,0440	0,0625	0,0670	0,0297	0,0174	0,0402	0,0287	0,0782	0,0190
T20	0,0562	0,0343	0,0341	0,0238	0,0325	0,0551	0,0354	0,0460	0,0364	0,0637
T21	0,0302	0,0373	0,0353	0,0571	0,0398	0,0184	0,0465	0,0391	0,0367	0,0330
T22	0,0359	0,0306	0,0383	0,0231	0,0224	0,0594	0,0260	0,0765	0,0518	0,0747
T23	0,0544	0,0351	0,0336	0,0556	0,0689	0,0513	0,0574	0,0325	0,0281	0,0410

CRITIC prosedürü ile elde edilen ağırlıklar bu adımda Eşitlik (10)'a göre COPRAS prosedürü kapsamına alınmış olup, ağırlıklı normalize matris değerleri elde edilmiştir. Elde edilen bulgulara Tablo 10'da yer verilmiştir.

Tablo.10 Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matris (2022)

	KA1	KA2	KA3	KA4	KA5	KA6	KA7	KA8	KA9	KA10
T1	0,0035	0,0056	0,0030	0,0031	0,0017	0,0016	0,0035	0,0032	0,0027	0,0031
T2	0,0025	0,0034	0,0020	0,0025	0,0010	0,0008	0,0029	0,0046	0,0040	0,0031
T3	0,0025	0,0050	0,0034	0,0034	0,0013	0,0024	0,0030	0,0038	0,0032	0,0029
T4	0,0056	0,0054	0,0033	0,0058	0,0050	0,0043	0,0040	0,0036	0,0023	0,0055
T5	0,0069	0,0049	0,0055	0,0038	0,0039	0,0078	0,0025	0,0059	0,0039	0,0076
T6	0,0035	0,0054	0,0055	0,0067	0,0034	0,0104	0,0024	0,0044	0,0033	0,0074
T7	0,0029	0,0029	0,0037	0,0044	0,0020	0,0029	0,0034	0,0047	0,0041	0,0095
T8	0,0033	0,0085	0,0092	0,0012	0,0007	0,0062	0,0027	0,0030	0,0025	0,0120
T9	0,0036	0,0044	0,0039	0,0064	0,0036	0,0026	0,0037	0,0042	0,0050	0,0062
T10	0,0054	0,0047	0,0028	0,0049	0,0039	0,0030	0,0041	0,0026	0,0037	0,0062
T11	0,0045	0,0038	0,0031	0,0062	0,0043	0,0038	0,0040	0,0035	0,0032	0,0055
T12	0,0027	0,0038	0,0039	0,0035	0,0014	0,0011	0,0022	0,0059	0,0044	0,0031
T13	0,0063	0,0057	0,0056	0,0015	0,0015	0,0022	0,0064	0,0010	0,0088	0,0048
T14	0,0035	0,0039	0,0036	0,0035	0,0019	0,0024	0,0021	0,0061	0,0058	0,0035
T15	0,0068	0,0118	0,0089	0,0044	0,0050	0,0084	0,0050	0,0020	0,0028	0,0083
T16	0,0041	0,0051	0,0038	0,0046	0,0031	0,0034	0,0037	0,0031	0,0035	0,0049
T17	0,0063	0,0081	0,0086	0,0067	0,0073	0,0104	0,0067	0,0017	0,0030	0,0108
T18	0,0033	0,0082	0,0074	0,0057	0,0028	0,0064	0,0030	0,0032	0,0044	0,0062
T19	0,0019	0,0054	0,0068	0,0068	0,0020	0,0017	0,0033	0,0024	0,0072	0,0027
T20	0,0054	0,0042	0,0037	0,0024	0,0022	0,0055	0,0029	0,0039	0,0033	0,0092
T21	0,0029	0,0046	0,0039	0,0058	0,0027	0,0018	0,0038	0,0033	0,0034	0,0047
T22	0,0035	0,0038	0,0042	0,0023	0,0015	0,0060	0,0021	0,0065	0,0048	0,0108
T23	0,0052	0,0043	0,0037	0,0056	0,0046	0,0051	0,0047	0,0028	0,0026	0,0059

COPRAS prosedürünün son kısmında ise ilk olarak 2022 yılı için faydalı kriterleri maksimum, maliyetli kriterleri ise minimum seviyelere taşıyan S_i^+ ve S_i^- değerleri Eşitlikler (11-12) ile hesaplanmıştır. Sonrasında ikinci adımda, göreceli önem değeri (Q_i) ve en yüksek göreceli önem değeri (Q_{max}) Eşitlikler (13-14) ile elde edilmiştir. Son bölümde ise analiz kapsamına alınan her bir banka için performans sıralamalarını elde etmek için Eşitlik (15) kullanılarak performans indeksleri (P_i) hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalara ilişkin sonuçlar ise Tablo 11’de raporlanmıştır.

Tablo.11 P_i Değerleri, COPRAS Performans Sıralaması (2022)

	S_i^+	S_i^-	$1/S_i^-$	Q_i	P_i	Sıra
T1	0,0163	0,0147	68,1605	0,0410	66,7013	15
T2	0,0116	0,0152	65,8273	0,0354	57,6087	22
T3	0,0160	0,0149	67,1797	0,0403	65,6623	16
T4	0,0281	0,0168	59,5027	0,0496	80,7765	4
T5	0,0303	0,0223	44,7792	0,0465	75,7615	7
T6	0,0319	0,0204	48,9822	0,0496	80,7652	5
T7	0,0193	0,0212	47,2565	0,0364	59,2423	19
T8	0,0231	0,0261	38,3666	0,0370	60,2941	18
T9	0,0238	0,0198	50,5972	0,0421	68,6143	13
T10	0,0241	0,0172	58,2221	0,0452	73,5867	8
T11	0,0259	0,0160	62,5410	0,0485	78,9648	6
T12	0,0149	0,0172	58,1033	0,0359	58,4186	20
T13	0,0235	0,0203	49,2884	0,0413	67,2678	14
T14	0,0170	0,0193	51,7474	0,0357	58,2120	21
T15	0,0385	0,0248	40,2834	0,0531	86,4818	2
T16	0,0226	0,0166	60,2253	0,0444	72,3042	10
T17	0,0461	0,0236	42,2845	0,0614	100,0000	1
T18	0,0286	0,0221	45,2471	0,0450	73,2094	9
T19	0,0225	0,0178	56,2330	0,0428	69,7717	12
T20	0,0221	0,0207	48,3873	0,0396	64,5492	17
T21	0,0209	0,0160	62,3086	0,0434	70,6718	11
T22	0,0196	0,0258	38,7350	0,0336	54,6754	23
T23	0,0290	0,0156	64,1883	0,0522	84,9932	3
Toplam		0,4444	1228,4465			
Q_{max}				0,0614		

Tablo 11’de sunulan bulgulara göre 2022 yılı için örnekleme yer alan bankalar içerisinde söz konusu dönemde finansal açıdan performansı en yüksek olan banka T17 ile kodlanan Deutsche Bank olurken, aynı dönemde performansı en düşük banka T22 ile kodlanan Turkland Bank olmuştur. Tablo 12’de de tüm dönemlere ilişkin bulgular ve bankaların yıllara ilişkin başarı sıralamalarına yer verilmiştir.

Tablo.12 P_i Değerleri, COPRAS Performans Sıralaması (Tüm Yıllar İçin)

	2015		2016		2017		2018		2019		2020		2021		2022	
	P _i	Sıra	P _i	Sıra	P _i	Sıra	P _i	Sıra	P _i	Sıra	P _i	Sıra	P _i	Sıra	P _i	Sıra
T1	72,665	4	83,431	5	84,027	6	56,336	9	49,243	18	53,628	17	52,863	21	66,701	15
T2	68,790	10	72,956	15	77,641	12	48,189	19	47,665	19	46,916	22	47,217	23	57,609	22
T3	69,188	8	79,120	8	86,429	3	56,110	10	53,951	10	58,940	12	55,276	19	65,662	16
T4	68,799	9	83,632	4	86,730	2	56,703	8	53,903	11	63,895	7	75,400	5	80,776	4
T5	67,310	13	76,538	12	75,578	13	69,373	3	59,702	7	61,842	10	66,482	11	75,762	7
T6	65,976	15	70,200	17	71,561	17	50,191	16	50,215	17	57,100	14	64,546	12	80,765	5
T7	54,875	21	61,470	21	66,377	20	37,871	23	56,987	8	46,012	23	49,969	22	59,242	19
T8	59,146	17	68,629	18	60,701	23	41,880	22	43,708	23	53,252	18	55,621	17	60,294	18
T9	72,341	5	77,807	11	74,611	14	48,057	20	44,918	22	51,461	20	55,418	18	68,614	13
T10	67,659	11	78,702	9	78,528	11	54,863	13	51,280	16	60,654	11	67,184	10	73,587	8
T11	66,452	14	76,518	13	80,546	10	56,056	11	53,861	12	65,228	5	72,272	6	78,965	6
T12	67,380	12	63,245	19	63,162	22	53,635	14	52,433	13	52,584	19	52,937	20	58,419	20
T13	92,012	2	93,251	2	100	1	57,390	6	77,725	3	75,017	3	79,390	4	67,268	14
T14	58,242	19	61,625	20	70,771	19	50,010	17	46,152	20	56,999	15	62,134	14	58,212	21
T15	78,969	3	100	1	82,176	8	72,360	2	78,278	2	100	1	100	1	86,482	2
T16	62,518	16	78,592	10	81,719	9	55,206	12	55,207	9	64,399	6	69,597	8	72,304	10
T17	100	1	86,696	3	86,101	4	100	1	75,371	4	81,846	2	89,123	2	100	1
T18	72,204	6	79,715	7	72,075	15	49,065	18	51,866	15	63,709	8	69,985	7	73,209	9
T19	54,329	22	54,068	23	63,276	21	44,442	21	45,722	21	51,424	21	62,318	13	69,772	12
T20	55,707	20	76,136	14	83,975	7	57,371	7	63,579	5	62,655	9	67,427	9	64,549	17
T21	59,096	18	70,926	16	71,013	18	53,090	15	52,151	14	57,168	13	61,884	15	70,672	11
T22	53,625	23	59,486	22	71,729	16	62,318	4	100	1	54,205	16	57,240	16	54,675	23
T23	70,475	7	82,940	6	84,389	5	59,761	5	60,582	6	72,150	4	82,091	3	84,993	3

Tablo 12’de yer alan bulgular dikkate alındığında ise, analiz dönemlerinde gerek performansı en yüksek olan bankanın gerekse de performansı en düşük olan bankanın yıllara göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu sonuç, mevduat bankacılığı sektöründe finansal performansın oldukça istikrarsız bir trende sahip olduğu ya da diğer bir ifade ile bankalar arasında ciddi bir rekabet ortamının mevcut olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuçlara bakarak genel bir değerlendirme yapılması mümkün olmadığı için, Tablo 13’te bankaların yıllara göre sıralamalarının geometrik ortalaması alınarak genel bir değerlendirme skoru elde edilmiştir.

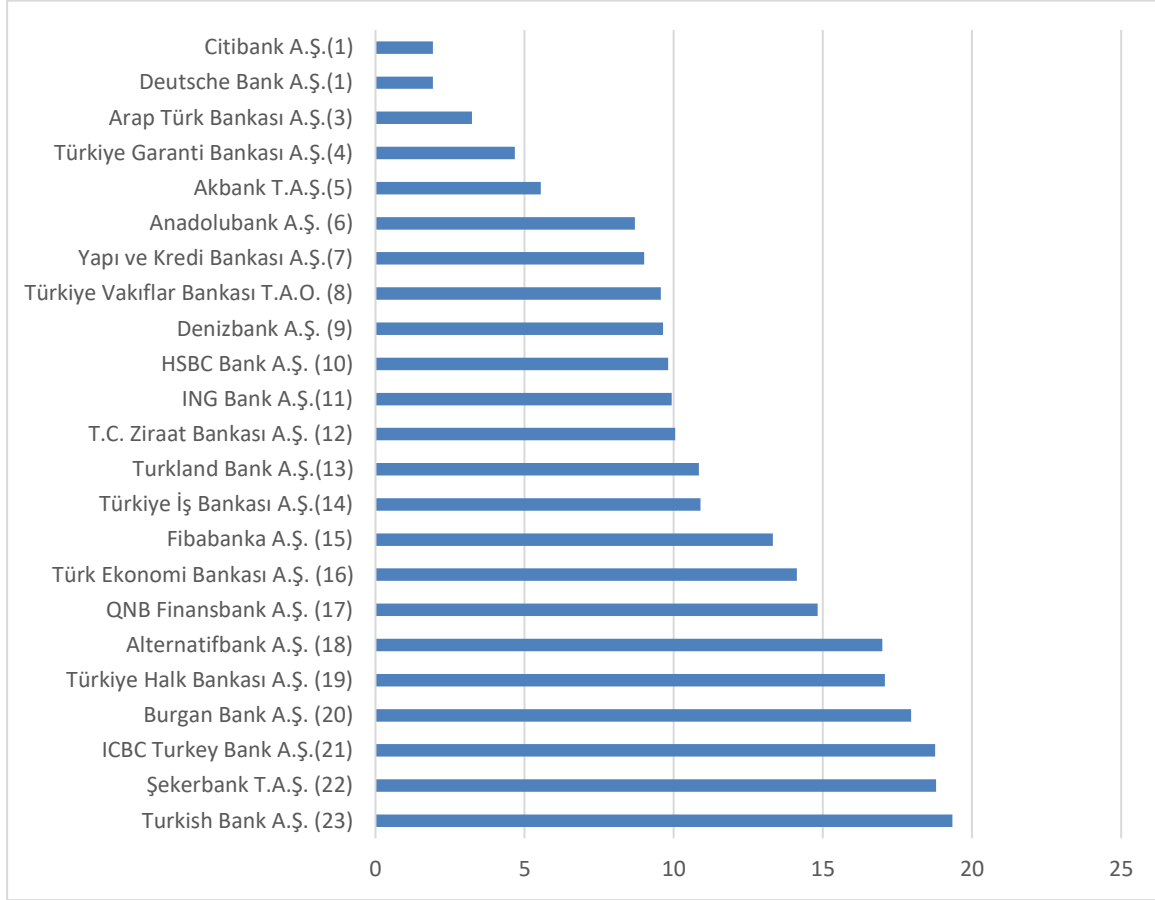
TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇOKLU KRİTERLİ KARAR VERME YAKLAŞIMLARI İLE
FİNANSAL PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ

Tablo.13 Geometrik Ortalamaya Göre Performans Sıralaması (Tüm Yıllar İçin)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Geo. Ort.	Sıra
T1	4	5	6	9	18	17	21	15	10,0504	12
T2	10	15	12	19	19	22	23	22	17,0773	19
T3	8	8	3	10	10	12	19	16	9,5647	8
T4	9	4	2	8	11	7	5	4	5,5398	5
T5	13	12	13	3	7	10	11	7	8,6991	6
T6	15	17	17	16	17	14	12	5	13,3192	15
T7	21	21	20	23	8	23	22	19	18,7996	22
T8	17	18	23	22	23	18	17	18	19,3452	23
T9	5	11	14	20	22	20	18	13	14,1261	16
T10	11	9	11	13	16	11	10	8	10,9005	14
T11	14	13	10	11	12	5	6	6	9,0051	7
T12	12	19	22	14	13	19	20	20	16,9885	18
T13	2	2	1	6	3	3	4	14	3,2384	3
T14	19	20	19	17	20	15	14	21	17,9600	20
T15	3	1	8	2	2	1	1	2	1,9294	1
T16	16	10	9	12	9	6	8	10	9,6411	9
T17	1	3	4	1	4	2	2	1	1,9294	1
T18	6	7	15	18	15	8	7	9	9,8094	10
T19	22	23	21	21	21	21	13	12	18,7616	21
T20	20	14	7	7	5	9	9	17	9,9290	11
T21	18	16	18	15	14	13	15	11	14,8265	17
T22	23	22	16	4	1	16	16	23	10,8402	13
T23	7	6	5	5	6	4	3	3	4,6715	4

Tablo 13'e göre ise analiz dönemlerinde incelenen bankalar içerisinde finansal açıdan performansı diğerlerine kıyasla daha iyi olan banka T15 ve T17 ile kodlanan Citibank ve Deutsche Bank olurken, aynı dönemde performansı en düşük banka ise T8 ile kodlanan Turkish Bank olmuştur. Bankaların Tablo 13'teki geometrik ortalamalara göre sıralaması, açıklayıcı olması bakımından aşağıdaki Şekil 1'de en iyi performans gösteren bankalardan başlamak üzere sunulmuştur.

Şekil.1 Bankaların Performans Sıralaması

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bankacılık sektörü günümüz dünyasında, finansal istikrar, ekonomilerin gelişmesi ve kalkınması için temel bir yapı taşı konumunda bulunmaktadır. Temel amacı tasarruf sahiplerinden topladıkları fonları, ihtiyaç duyan kesime kredi olarak kullanırmak vasıtasıyla kar elde etmek olan bankalar, ekonomide oldukça etkin ve büyük bir paya sahiptir. Bu konumda bulunan bir sektörün mali durumunun kontrol edilerek değerlendirilmesi önem arz eden bir husus haline gelmiştir. Bu sebeple bu çalışmanın amacı, ÇKKV yöntemlerinden entegre bir model olan CRITIC ve COPRAS yöntemleri kullanılarak Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 23 mevduat bankasının 2015-2022 zaman periyoduna ilişkin finansal performansının değerlendirilmesidir. Bu amaçla banka performansının ölçülmesi için 10 adet finansal gösterge (Özkaynaklar / Toplam Aktifler, Yabancı Kaynaklar/Toplam Aktif, Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler, Özkaynak Karlılık Oranı, Aktif Karlılık Oranı, Faiz Dışı Gelirler (Net)/Toplam Aktifler, Faiz Geliri/Faiz Gideri, Faiz Giderleri / Toplam Aktifler, Personel Gideri / Diğer Faaliyet Giderleri ve Diğer Faaliyet Giderleri / Toplam Aktifler) seçilmiştir.

Analiz sürecinde, seçilen performans göstergelerinin ağırlıklandırılmasında ÇKKV yöntemlerinden CRITIC, bankaların yıllara göre başarı durumlarının tespit edilerek sıralanmasında ise yine bir ÇKKV yöntemi olan COPRAS yaklaşımından istifade edilmiştir. Bu yöntemlerden CRITIC yöntemi kullanılarak elde edilen ağırlık katsayıları incelendiğinde, bu katsayıların yıllara göre değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile ülkemizde faaliyet gösteren mevduat bankalarının finansal performansı üzerinden etkisi en fazla ve en az olan değerlendirme kriteri yıllara bağlı olarak farklılık göstermektedir.

COPRAS yaklaşımına dayalı olarak elde edilen performans skorları ve bu skorlara bağlı olarak oluşturulan başarı sıralamalarının da CRITIC yaklaşımında olduğu gibi yıllara göre farklılık gösterdiği

belirlenmiştir. Bu yüzden yıllara göre oluşturulan başarı sıralamalarının geometrik ortalamaları alınarak genel bir başarı skoru elde edilmiştir. Elde edilen başarı skorları, 2015-2022 dönemi için finansal performansı en yüksek bankanın Citibank ve Deutsche Bank olduğunu gösterirken, aynı zaman periyodu için finansal performansı en düşük bankanın ise Turkish Bank olduğunu göstermektedir.

Literatürdeki bankaların finansal performanslarının analizine ilişkin yayınlar incelendiğinde; bu çalışmada da olduğu gibi bankaların finansal performansının incelenmesi için muhtelif ÇKKV yöntemleri ile analiz yapılması bu çalışmanın teması ile benzerlik gösterirken, göz önüne alınan dönem, banka sayısı ile mevduat bankalarının performanslarının analizi için daha önce kullanıldığına rastlanılmayan ve bu çalışmada tercih edilen CRITIC/COPRAS temelli ÇKKV yaklaşımları, bu çalışmanın ilgili literatürde belirlenebilen diğer çalışmalardan farklılıkları olarak ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizdeki bankacılık sektörünün mevduat bankacılığı branşı için gerçekleştirilen bu çalışmanın, banka sayısından, kullanılan finansal göstergelerin seçiminden ve analiz için tercih edilen ÇKKV yaklaşımlarından dolayı bazı kısıtlarının olabileceğini söylemek hatalı olmayacaktır. Bu bağlamda, bankaların performanslarına yönelik olarak gelecekte yapılacak olan çalışmalarda söz konusu hususlar dikkate alınarak ilgili literatüre farklı boyutlarda katkılar sağlanabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, S. K. & Çalım, A. E. (2013). Turkish banking sector's profitability factors. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1), 27-41.
- Akbulut, O. Y. (2019). CRITIC ve EDAS yöntemleri ile İş Bankası'nın 2009-2018 yılları arasındaki performansının analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 249-263.
- Akbulut, O. Y. (2020). Gri entropi temelli PSI ve ARAS ÇKKV yöntemleriyle Türk mevduat bankalarının performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 171-187.
- Akbulut, O. Y. (2023) Evaluation of Financial performance of participation banks operating in Turkey with CRITIC based COPRAS method. *International Journal of Current Social Science*, 2(1), 15-24.
- Alam, H. M., Raza, A. & Akram, M. (2011). A financial performance comparison of public vs private banks: the case of commercial banking sector of Pakistan. *International Journal of Business and Social Science*, 2(11), 56-64.
- Altemur, N., Çevik, M. & Karaca, S. S. (2019). BİST 30 endeksinde işlem gören ticari bankaların TOPSIS yöntemi ile finansal performans analizi. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 3(1), 63-73.
- Amile, M., Sedaghat, M. & Poorhossein, M. (2013). Performance evaluation of banks using fuzzy AHP and TOPSIS, case study: state-owned banks, partially private and private banks in Iran. *Caspian Journal of Applied Sciences Research*, 2(3), 128-138.
- Ayçin, E. & Çakın, E. (2019). KOBİ'lerin finansal performansının MACBETH-COPRAS bütünlük yaklaşımıyla değerlendirilmesi. *Journal of Yasar University*, 14(55), 251-265.
- Aydın, Y. (2020a). A hybrid multi-criteria decision making (MCDM) model consisting of SD and COPRAS methods in performance evaluation of foreign deposit Banks. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 7(2), 160-176.
- Aydın, Y. (2020b). Bütünlük CRITIC ve MAIRCA yöntemleri ile kamu sermayeli bankalarının performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 829-841.
- Banu, A. R., & Santhiyavalli, G. A. (2019). TOPSIS approach to evaluate the financial performance of scheduled commercial banks in India, *International Journal of Economics and Research*, 21(1), 24-33.

- Bayrakdaroğlu, A., & Yalçın, N. (2013). A fuzzy multi-criteria evaluation of the operational risk factors for the state-owned and privately-owned commercial banks in Turkey. *Human and Ecological Risk Assessment: An International Journal*, 19(2), 443-461.
- BDDK (2023). Mevduat bankaları. <https://www.bddk.org.tr/Kurulus/Liste/77>. Erişim Tarihi:25/11/2023
- Belke, M. & Ünal, E. A. (2017). Determinants of bank profitability: evidence from listed and nonlisted banks in Turkey. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 4(4), 404-416.
- Chang, C.P. (2006). Managing business attributes and performance for commercial banks. *The Journal of American Academy of Business*, 9(1), 104-109.
- Chaudhuri, T. D. & Ghosh, I. (2014). A multi-criteria decision-making model-based approach for evaluation of the performance of commercial banks in India. *IUP Journal of Bank Management*, 13(3), 23-33.
- Çakır, S. & Perçin, S. (2013). Çok kriterli karar verme teknikleriyle lojistik firmalarında performans ölçümü. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 13(4), 449-459.
- Çelik, M. (2018). Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının performans analizi: büyüklük ve sahiplik yapısı ayrımıyla bir karşılaştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 146-168.
- Çetin, M. K. & Çetin, E.İ. (2010). MULTI-CRITERIA analysis of banks’ performances. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 2(2), 73-78.
- Çoban, O., Çoban, A., Kodaz, Ş. S. & Kurt, D. B. (2018). Analysis of profitability in deposit money banks: turkey example. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 523-537.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. & Papayannakis, L. 1995. Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Dietrich, A. & Wanzenried, G. (2014). The determinants of commercial banking profitability in low-, middle-and high-income countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 54(3), 337-354.
- Ersoy, E. & Aydın, Y. (2018). Bankaların likiditesini etkileyen makroekonomik ve bankaya özgü faktörlerin ampirik analizi: Türkiye örneği. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7(14), 158-169.
- Funso, K. T., Kolade, A. R. & Ojo, O. M. (2012). Credit risk and commercial banks’ performance in Nigeria: a panel model approach. *Australian Journal of Business and Management Research*, 2(2), 31-38.
- Güneysu, Y., Er, B. & Ar, İ.M. (2015). Türkiye’deki ticari bankaların performanslarının AHS ve GIA yöntemleri ile incelenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 71-93.
- Henriques, I. C., Sobreiro, V. A., Kimura, H. & Mariano, E. B. (2018). Efficiency in the Brazilian banking system using data envelopment analysis. *Future Business Journal*, 4(2), 157-178.
- Ho, C-T. & Wu, Y.S (2006). Benchmarking performance indicators for banks. benchmarking: *An International Journal*, 13(1/2), 147-159.
- Kandemir, T. & Karataş, H. (2016). Ticari bankaların finansal performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile incelenmesi: borsa istanbul’da işlem gören bankalar üzerine

- bir uygulama (2004-2014). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1766-1776.
- Karaca, S. S. & Erdoğan, S. (2018). Türk bankacılık sektörünün 2009-2016 dönemi CAMELS derecelendirme sistemi ile performans analizi. *Uluslararası Yönetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi*, 6(3), 23-39.
- Kaygusuz, M., Ersoy, B. & Bozdoğan, T. (2020). CAMELS değerlendirme sistemiyle bankaların finansal performanslarının TOPSIS yöntemiyle analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 68-95.
- Kıracı, K. & Bakır, M. (2018). CRITIC temelli EDAS yöntemi ile havayolu işletmelerinde performans ölçümü uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 157-174.
- Kosmidou, K. & Zopounidis, C. (2008). Measurement of bank performance in greece. *South Eastern Europe Journal of Economics*, 1(1), 79-95.
- Koşaroğlu, Ş. M. (2020). BİST'te işlem gören bankaların performanslarının SD ve EDAS yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 406-417.
- Mandic, K., Delibasic, B., Knezevic, S. & Benkovic, S. (2014). Analysis of the financial parameters of serbian banks through the application of the fuzzy AHP and TOPSIS methods. *Economic Modelling*, 43, 30-37.
- Menicucci, E. & Paolucci, G. (2016). The determinants of bank profitability: empirical evidence from european banking sector. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 14(1), 86-115.
- Mulliner, E., Smallbone, K. & Maliene, V. (2013). An assessment of sustainable housing affordability using a multiple criteria decision making method. *Omega*, 41(2), 270-279.
- Pehlivan, E. & Akpınar, Ö. (2022). Türk sigorta sektöründe faaliyet gösteren hayat dışı sigorta şirketlerinin performans değerlendirmesine yönelik ampirik bir uygulama. *Öneri Dergisi*, 17(58), 516-548.
- Podvezko, V. (2011). The comparative analysis of MCDA methods SAW and COPRAS. *Engineering Economics*, 22(2), 134-146.
- Rençber, Ö. F. & Avcı, T. (2018). BİST'te işlem gören bankaların sermaye yeterliliklerine göre karşılaştırılması: WASPAS yöntemi ile uygulama. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEESS'18), 169-175.
- Řepková, I. (2014). Efficiency of the Czech banking sector employing the DEA window analysis approach. *Procedia Economics and Finance*, 12(1), 587-596.
- Rezaei, M. & Ketabi, S. (2016). Ranking the banks through performance evaluation by integrating fuzzy AHP and TOPSIS methods: a study of iranian private banks. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 6(3), 19-30.
- San, O. T., Theng, L. L. & Heng, T. B. (2011). A comparison on efficiency of domestic and foreign banks in Malaysia: A DEA approach. *Business Management Dynamics*, 1(4), 33-49.
- Sarıçalı, G. & Kundakçı, N. (2019). Bütünleşik KEMIRA-M ve COPRAS yöntemi ile mermer işletmesi için katarak makinesi seçimi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 1028-1061.
- Seçme, N. Y., Bayrakdaroğlu, A. & Kahraman, C. (2009). Fuzzy performance evaluation in Turkish banking sector using analytic hierarchy process and TOPSIS. *Expert Systems with Applications*, 36(9), 11699-11709.

- Siew, L. W., Fai, L. K. & Hoe, L. W. (2017). Evaluation on the financial performance of the Malaysian banks with TOPSIS model. *American Journal of Service Science and Management*, 4(2), 11-16.
- Şenol, Z. & Ulutaş, A. (2018). Muhasebe temelli performans ölçümleri ile piyasa temelli performans ölçümlerinin CRITIC ve ARAS yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 55(641), 83-102.
- Topak, M. S. & Çanakçıoğlu, M. (2019). Banka performansının Entropi ve COPRAS yöntemi ile değerlendirilmesi: Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma. *Mali Çözüm Dergisi*, 29, 107-132.
- Ural, M., Demireli, E. & Çalık, S. G. (2018). Kamu bankalarında performans analizi: ENTROPI ve WASPAS yöntemleri ile bir uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 129-141.
- Ünvan, Y. A. (2020). Financial performance analysis of banks with TOPSIS and Fuzzy TOPSIS approaches. *Gazi University Journal of Science*, 33(4), 904-923.
- Yamaltdinova, A. (2017). Kırgızistan bankalarının finansal performanslarının TOPSIS yöntemiyle değerlendirilmesi. *International Review of Economics and Management*, 5(2), 68-87.
- Yue, P. (1992). Data envelopment analysis and commercial bank performance: a primer with applications to Missouri banks. *Federal Reserve Bank of St Louis Review*, January/February, 31-45.
- Zavadskas, E. K. & Kaklauskas, A. (1996). Multiple criteria evaluation of buildings (Pastatu sistemotechninis ivertinimas). Vilnius: Technika

EĞİTİM YÖNETİMİNDE BLOKZİNCİR KULLANIMI: UYGULAMA ALANLARI, FIRSATLAR VE ZORLUKLAR

USE OF BLOCKCHAIN IN EDUCATION ADMINISTRATION: APPLICATION AREAS, OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Murat TAŞDAN¹

Öz

Blokzincir teknolojisi, sadece teknolojik bir gelişme olmayıp, bilimsel ve yönetsel alanda bilinen pek çok ezberi değiştirecek sosyal bilimlerin birçok alanında olduğu gibi eğitim yönetimini de etkileyecek yeni bir olgudur. Blokzincir teknolojisi, yapılan her işlem bilgisinin ağdaki katılımcılar tarafından kaydedildiği verilerin şeffaf, değişmez ve güvenilir bir şekilde depolanmasına ve aktarılmasına olanak tanıyan merkezi olmayan dağıtılmış bir dijital defter teknolojisidir. Bu çalışmada, blokzincir teknolojisinin ne olduğu, niçin gerekli olduğu, eğitimde ve eğitim yönetimi alanında nasıl ve hangi alanlarda kullanılabileceği, blokzincir teknolojisinin eğitim yönetimi kullanmanın olası etkileri, faydaları, sınırlılıkları ve riskleri ele alınmıştır. Çalışma alanyazın taramasına dayalı derleme niteliğinde gerçekleştirilmiştir. Eğitim yönetimi, blokzincir teknolojisinin benimsenmesi güvenli ve şeffaf veri yönetimi oluşturulması, ders dışı etkinliklere katılımın değerlendirilmesi, okullarda mezunlar ağının güçlendirilmesi, kütüphane ve bilgi hizmetlerinin etkili yönetilmesi, öğrencilere ve personele erişim fırsatları sağlanması konularında yönetimlere fırsatlar sunulabilir. Blokzincir teknolojisinin eğitim kurumlarındaki yöneticiler ve diğer çalışanlar tarafından yeterince benimsenmemesi, kurum için fazladan bütçe ile yeni teknolojik alt yapı gerektirmesi, büyük miktarda verinin ölçeklenmesinin zorluğu, büyük veriyi yönetmenin karmaşıklığı bu teknolojinin eğitim yönetimi uygulamasındaki zorluklardandır. Blokzincir'in eğitim yönetiminde faydalarını tam olarak gerçekleştirmek için, alandaki bilgi ve iletişim teknolojilerinin mevcut gelişim düzeyini analiz etmek ve ilgili riskleri değerlendirmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Blokzincir, blokzincir teknolojisi, eğitimde blokzincir kullanımı, eğitim yönetiminde blokzincir kullanımı, blokzincir kullanmanın riskleri.

Abstract

Blockchain technology is not only a technological development, but also a new phenomenon that will change many known in the scientific and administrative fields, as well as in many areas of social sciences, which will also affect educational administration. Blockchain technology is a decentralized distributed digital ledger technology that allows transparent, immutable and reliable storage and transfer of data, in which every transaction information is recorded by the participants in the network. This study examines the blockchain technology, its necessity, how and in which areas it can be used in education and education administration, the possible effects, benefits, limitations and risks of using blockchain technology in education management. The study was carried out as a review based on literature. In education administration, opportunities can be offered to administrations in adopting blockchain technology, creating secure and transparent data management, evaluating participation in extracurricular activities, strengthening the alumni network at schools, effective management of library and information services, and providing access opportunities to students and staff. The difficulties in implementing this technology in education administrations are the lack of adoption of blockchain technology by administrators and other employees in educational institutions, the need for new technological infrastructure with an extra budget for the institution, the difficulty of scaling large amounts of data, and the complexity of managing big data. In order to fully realize the benefits of blockchain in education management, it is necessary to analyze the current level of development of information and communication technologies in the field and to assess the associated risks.

Keywords: Blockchain, blockchain technology, use of blockchain in education, use of blockchain in education management, risks of using blockchain.

¹ Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, murattasdan@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8675-6068

Makale Türü: Derleme Makalesi – Geliş Tarihi: 01.09.2023 – Kabul Tarihi: 06.11.2023

DOI:10.17755/esosder.1353879

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 821-833

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. Giriş

Blokzincir teknolojisi, sadece teknolojik bir gelişme olmayıp, bilimsel ve yönetsel alanda bilinen pek çok ezberi değiştirebilecek bir olgudur. Yönetimden ekonomiye, eğitimden sağlığa birçok alanda sorunlara bakış açımızı değiştirme potansiyeline sahiptir. Blokzincir teknolojisinin benzersiz yenilikleri, finans (Hyvärinen vd., 2017), kamu yönetimi (Alketbi, 2018), eğitim (Mahankali ve Chaudhary, 2020), sağlık ve turizm (Mettler, 2016) dâhil bir dizi sektörde bu teknolojinin benimsenmesine yol açmıştır. Blokzincir alanındaki gelişmeler bu hızla devam ederse 2025 yılına kadar dünyanın GSYH'sının %10'unun blokzincir teknolojisi kullanılarak kontrol edileceği tahmin edilmektedir (Tapscott ve Tapscott, 2017).

Dijital dönüşüm, genelde eğitim sistemlerini, özelde de okulları ve okul yönetimlerini dönüştürmektedir. Eğitimin dijitalleştiği süreçte blokzincir uygulama ve tartışmaları da çokça yapılmaktadır. Blokzincir kavramı, yönetim ve eğitim yönetimi alanındaki araştırmacıların da incelediği “âdemi merkezîyetçilik”, “güvenlik” ve “şeffaflık” gibi kavramlarının öne çıktığı bir teknolojidir. Blokzincir teknolojisinin benimsenmesiyle ilgili hala zorluklar olsa da, bu teknolojiyi eğitim yönetiminde kullanmanın faydaları bulunmaktadır. Teknoloji bu hızla gelişmeye devam ettikçe, blokzincir teknolojisinin gelecekte eğitim yönetimi üzerinde daha da büyük bir etkiye sahip olacağı düşünülmektedir. Ancak teknolojinin tüm alanlarda olduğu gibi eğitim yönetimi alanına getireceği faydalar yanında ortaya çıkardığı riskler konusunda duyarlı olunmalı ve kamuoyunda duyarlılık gelişmesine katkı sağlanmalıdır. Bu çalışmada, blokzincir teknolojisinin ne olduğu, niçin gerekli olduğu, eğitimde ve eğitim yönetimi alanında nasıl ve hangi alanlarda kullanılabileceği, blokzincir teknolojisinin eğitim yönetiminde kullanmanın olası etkileri, faydaları, sınırlılıkları ve riskleri ele alınmaktadır.

2. Blokzincir Teknoloji Nedir?

Hızla değişen dünyada, mevcut bilgi kaynakları çok daha kısa sürede güncelliğini yitirmektedir (Alammary vd., 2019; Jirgensons ve Kapenieks, 2018). İletişim ve bilişim ağının iletişimi dünya genelinde kolaylaştırması, toplumları birbirlerine yaklaştırmıştır. Bu süreçte teknoloji daha da gelişerek yeni kavramları insanların ve toplumların gündemine getirmiştir. Dijital toplumda akıllı telefonlar, nesnelerin interneti, akıllı sözleşmeler ve yapay zekaya dayalı uygulamalar daha da yaygınlaşmıştır. Bu teknolojiler içinde önemli bir yeri olan blokzinciri insanlar, nesneler ve dijital uygulamalar arasındaki ağın gücünü arttırmak için önemli bir araç olmuştur (Tanrıverdi, Uysal ve Üstündağ, 2019).

Çoğu durumda bir belgenin oluşturulduğu veya son kullanıldığı tarihin belgelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum fikri mülkiyet konularında hayati öneme sahiptir. Bir mucidin patentlenebilir bir fikri ilk kez yazılı hale getirdiği tarihi doğrulaması gerekmektedir (Haber ve Stornetta, 1991). Bu gibi durumlar üçüncü tarafların katılımını zorunlu kılmaktadır. Aslında Blokzincir teknolojisi, Dördüncü Sanayi Devrimi'nin yeni ve yenilikçi bir yönüdür. 2016 yılından sonra kripto para borsalarının tanıtılması ve kripto para biriminin dünyanın bazı büyük ekonomilerinde dijital ödeme modu olarak kabul edilmesinden sonra araştırmacılar arasında ilgi görmeye başlamıştır (Hasselgren vd., 2020 akt. Bhaskar vd., 2020).

Nakamoto'ya göre (2018) blokzinciri, yapılan her işlem bilgisinin ağdaki katılımcılar tarafından kaydedildiği ve paylaşıldığı dağıtılmış bir veri yapısıdır. Bir başka ifadeyle blokzincir, verilerin şeffaf, değişmez ve güvenilir bir şekilde depolanmasına ve aktarılmasına olanak tanıyan merkezi olmayan ve dağıtılmış bir dijital defter teknolojisidir (Marr, 2018; Rodeck ve Curry, 2022). Bu teknolojiye bilgiler, sıralı olarak bağlanan ve kriptografi kullanılarak güvenlik altına alınan bloklarda depolanırlar (Swan, 2015). Blokzincir teknolojisi, işlemleri doğrulamak için birbirleriyle iletişim kuran bir kayıt sistemine dayanmaktadır.

Kaydedilen işlemler deftere eklenir ve bilgiler değiştirilemez bir biçimde saklanır. Blokzincir teknolojisinin merkezi olmayan doğası, verilerin manipüle edilmesini zorlaştırır.

Aslında blokzincir adı pek tesadüfi değildir. Dijital defter genellikle bireysel veri "bloklarından" oluşan bir "zincir" olarak ifade edilmektedir. Yeni veriler periyodik olarak ağa eklenerek bir "blokzincir" oluşturulur ve ağa eklenir. Bu, blokzincir defteri kendi sürümlerini güncelleyen tüm düğümleri içerir. Bu bir kişinin yapabileceği bağımsız bir veri tabanından veya elektronik tablodan farklıdır. Konsensus olmaksızın verilerde değişiklik yapmak mümkün değildir. Konsensus sağlandığında, blokzincire veriler eklenir ve işlemler dağıtılmış deftere kaydedilir. İşlemler genellikle kriptografi kullanılarak güvence altına alınır, yani düğümlerde bir işlemi gerçekleştirmek için karmaşık matematiksel denklemlerin çözülmesi gerekmemektedir. Güvenli bir şekilde bağlantılı bloklar defterin başından sonuna kadar dijital zincir oluşturur (Rodeck ve Curry, 2022). Blokzincir teknolojisinin şeffaflığı kullanıcılar arasında yenilik getirmeyi başarmış ve birçok sektör için oyunu değiştirici haline gelmiştir. Blokzincir, yolsuzluk ve bürokrasinin duvarlarını yok ederek girişimciliği teşvik etmektedir. Bu teknolojinin geleceği umut verici olarak görünmektedir (Mattila, 2016).

İngilizcede "blockchain" olarak adlandırılan, Türkçe'de "blokzincir" olarak ifade edilen kavram, verilerin tarih sırasına göre birbirine bağlandığı blokları ifade etmektedir. Veriler herkesin görebileceği ve doğrulayabileceği bir sistemde şeffaf ve güvenli bir biçimde depolanır. Her yeni veri, bir önceki bloka ağıdaki tüm kayıt defterlerinin onayıyla eklenir. Bloktan veya bloklardan veri silmek ya da verileri değiştirmek için milyonlarca kopyası olan kayıt defterinin değiştirilmesi gerektiği için, bloklarda sonradan değişiklik yapmak çok zordur. Blokzincirde çok sayıda kullanıcı tarafından veriler kayıt edildiğinden ve bir kopyası saklandığından sahte bilgi ve belgeler üretmek de aynı şekilde çok zordur. Blokzincirlerde şifreleme "hash" adı verilen çeşitli matematiksel algoritmalar ile sağlanır (Ocak, 2023).

Blokzincir teknolojisi geliştikçe ve farklı özelliklerine bağlı olarak, birden fazla türü ortaya çıkmıştır. Bu türler şunlardır (Mattila, 2016):

1. *Genel blokzincirler*: Genel blokzincirler halka açık ve herhangi bir bireyin karar verme sürecine dâhil olabileceği blokzincirlerdir. Defterin mülkiyeti ortaktır ve ağa katılan herkese açıktır. Blokzincire ulaşmak için dağıtılmış bir mutabakat mekanizması kullanır.

2. *Özel blokzincirler*: Bu tür blokzincirleri halka açık değildir ve yalnızca bir grup insan veya kuruluşa açıktır. Defter sadece katılan üyeleriyle paylaşılır.

3. *Yarı özel blokzincirler*: Yarı özel bir blok zincirinde, blok zincirinin bir kısmı özeldir. Bir grup veya kuruluş tarafından kontrol edilir ve geri kalanı herkesin katılımına açıktır.

4. *Yan blokzincirler*: Bu blokzincirler aynı zamanda sabitlenmiş yan zincirler olarak da bilinir. Madeni paraların blokzincirden diğerine taşınabileceği yer bu blokzinciridir. İki tür yan zincir adlandırma vardır. Bunlar tek yönlü sabitlenmiş yan zincir ve iki yönlü sabitlenmiş yan zincirdir. Tek yönlü sabitlenmiş yan zincir, bir noktadan harekete izin verir yan zincir diğerine, iki yönlü sabitlenmiş yan zincir iki yan zincirin her iki tarafında harekete izin verir.

5. *İzinli defter*: Bu tür blokzincirinde, katılımcılar bilinir ve zaten güvenilirdir. İzinli defterde gerçeğin paylaşılan bir sürümünü sürdürmek mutabakat mekanizması yerine protokol kullanılır.

6. *Dağıtılmış defter*: Dağıtılmış bir defter blokzincirinde, defter blok zincirindeki tüm katılımcılar arasında ve yayılabilir birden fazla kuruluş genelinde dağıtılır. Dağıtılmış defterde, kayıtlar sıralanmış blok yerine bitişik olarak depolanır ve bunlar hem özel hem de kamu sektöründe kullanılabilir.

7. *Paylaşılan defter*: Paylaşılan defter, bir uygulama veya bir veritabanı olabilir. Kamu veya özel kuruluş tarafından paylaşılır.

8. *Tescilli Blokzincir*: Bu tür blokzincirler herhangi bir sistemin parçası değildir. Bu tür blokzincirleri kullanışlı oluyor bir kuruluş içinde veri paylaşımı gerektiğinde ve verilerin doğruluğunu sağlamak için kullanılır ve tamamen gizlidir. Devlet kurumları arasında veri paylaşmak için tescilli blokzincirlerin özeline kullanır.

9. *Tokenize blokzincirler*: Bunlar, standart olarak üretilen blokzincirleridir. Madencilik kullanarak konsensüs süreci yoluyla kripto para birimlerini ifade ederler.

10. *Jetonsuz Blokzincirler*: Bu blokzincirler, gerçek blokzincirler gibi değildir, ancak değerleri aktarma yeteneğine sahiptirler.

Blokzincirin amacı, banka veya hükümet gibi üçüncü taraf bir aracıya ihtiyaç duymadan para, mülk, sözleşme ve verileri merkezi olmayan bir sistemle güvenli olarak transfer etmektir (Yu, Tang, Palensky ve Colombo, 2021). Blokzinciri teknolojisi, iş dünyasını, ülkeler arasındaki ilişkileri ve işin yapılış biçimini değiştirecektir. Blokzincirin şeffaf ve merkezi olmayan yapısından da kaynaklı olarak kamu ve özel kuruluşlar ile uluslararası kuruluşlar bu teknolojiyi bilgi teknolojileri için yeni bir dönem olarak kabul etmekte idirler (Tanrıverdi, Uysal ve Üstündağ, 2019). Blokzincir teknolojisi ayrıca finansal araçlar ve varlık kayıtları, nano ödemeler, kimlik yönetimi ve çevrimiçi itibar, tedarik zinciri kayıtları ve ürün merkezli veriler, akıllı sözleşmeler, nesnelerin interneti, oylama sistemleri ve merkezi olmayan özerk kuruluşlarda kullanılabilir (Mattila, 2016). Araştırmacılar ve bilim insanları, eğitim de dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda bu teknolojiyi ve uygulamalarını araştırmaktadırlar. Blokzincir teknolojisi henüz yeni bir çalışma alanı olmasına rağmen eğitim sektörüne fayda sağlama potansiyeli bulunmaktadır.

3. Blokzincir Teknolojisinin Eğitimde Kullanımı

21. yüzyılda, her alanda olduğu gibi eğitim çalışanlarından da yeni beceriler ve yetkinlikler beklenmektedir. Blokzincir teknolojisinin eğitim sektöründe kullanılması, eğitim sisteminin geleneksel sorunlarını çözmek ve verimliliğini artırmak için katkı sağlayabilir. Eğitim çalışanlarının hızla değişen dijital ortama ayak uydurmaları çok önemlidir (<http://www.iaeme.com>). Blokzincir teknolojisinin şeffaflığı ve çok yönlülüğü, çevrimiçi öğrenmenin geliştirilmesi ve meşrulaştırılması da dâhil olmak üzere eğitim sistemini bir bütün olarak değiştirebilir. “Kitlesel Açık Çevrimiçi Kursların” (MOOC) kullanımı sürekli artmakta ve dünyanın her yerinden daha düşük maliyetle pratik bilgilere erişim sağlanmaktadır. Bireysel derslerin bloklar halinde birleştirilerek, belirli uzmanlıklar için benzersiz öğrenme stratejilerinin sunulması mümkün olmaktadır (Yakovenko, Kulumbetova, Subbotina, Zhanibekova ve Bizhanova, 2019).

Bu teknolojinin eğitim yönetiminde uygulama alanları çeşitlidir. Teknoloji eğitim yönetimi süreçlerinin etkinliği, şeffaflığı ve güvenliğini önemli ölçüde artırma potansiyeline sahiptir. Teknoloji daha geniş çapta benimsedikçe, eğitim sektöründe artan sayıda blokzincir tabanlı uygulama görülmesi muhtemeldir. Blokzincir teknolojisi Japonya, Singapur, Amerika Birleşik Devletleri, Hong Kong, Estonya ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde eğitimde kullanılmaktadır (<http://www.iaeme.com>). Blokzincir teknolojisi Singapur eğitim sisteminde çevrimiçi öğrenmenin geliştirilmesi için tercih edilmektedir. Japonya'da ise ilk, orta ve yükseköğretimde, öğretmenlerin, öğretim elamanlarının, öğrencilerin gelişimlerini görmek ve başarıları hakkında bilgi-alışverişinde bulunmak için blokzincir planlanması yapılmaktadır. MIT (Massachusetts Institute of Technology) blokzincir tabanlı bir akademik sertifika sistemi sunmuş ve 2017'de MIT'nin 100'den fazla mezunu, blokzincir teknolojisini kullanarak güvenilir "doğrulanabilir" dijital diplomalar dağıtmıştır (<http://www.iaeme.com>).

Blokzincir tabanlı teknolojilerin eğitim sektöründeki uygulamaları aşağıda ifade edilen beş kategoride sınıflandırılabilir (Loukil, Abed ve Boukadi, 2021) :

1) Sertifika/derece doğrulama ve iptal sistemi; blokzincir teknolojisi kullanılarak, kolayca doğrulanabilen ve hatta gerektiğinde iptal edilebilen dijital sertifikalar verilebilir. Ayrıca bu yöntemle sahte dereceler ve sertifikalar sorununu da çözmek mümkün olacaktır.

2) Kullanıcı merkezli eğitim kaydı yönetimi; Öğrencilerin kendi eğitim bilgilerini saklayabilecekleri, istedikleri zaman erişmelerini kolaylaştıracak, eğitim kayıtlarını merkezi olmayan bir şekilde yönetebilecekleri bir sistem oluşturmaya yönelik çalışmaları içermektedir.

3) Öğrencilerin mesleki yeteneklerini değerlendirmesi; Blokzincir teknolojisi potansiyel işverenlerle iş arayanları eşleştirmek amacıyla öğrencilerin becerilerini ve yeteneklerini değerlendirmek için kullanılabilir. Öğrenciler hakkında yapılan değerlendirmeler, öğrencilerin yeteneklerinin güvenilir ve şeffaf bir kaydı blokzincirinde muhafaza edilir.

4) Blokzincir tabanlı eğitim kurumu sistemleri: Blokzincir teknolojisi finans yönetimi, öğrenci kayıtları ve eğitim içeriği oluşturma eğitimle ilgili işlerde de kullanılabilir.

5) Çevrimiçi öğrenme ortamı: Bu teknoloji öğrencilerin eğitim içeriğine erişimini kolaylaştıran ve kurumların içeriği sunmasını ve yönetmesine olanak veren, çevrimiçi öğrenme için güvenilir bir ortam oluşturmak amacıyla kullanılabilir.

Blokzincir teknolojisinin eğitim yönetiminde sertifika yönetimi (Xu vd., 2017), dijital güven yetkilendirmesi (Gilda ve Mehrotra, 2018), işbirlikçi öğrenme ortamları (Hori ve Ohashi, 2018) yeterlilik ve öğrenme yönetimi (Duan vd., 2017), sınav sistemleri (Ito ve O'Dair, 2019), öğrencilerin mesleki becerilerinin değerlendirilmesi (Zhao ve diğerleri, 2019), yaşam boyu öğrenme (Mikroyannidis, 2020) ve çevrimiçi eğitim (Sun ve diğerleri, 2018) gibi işlerde kullanılmaya başlanmış ve bu alanlarda geliştirme çalışmaları da devam etmektedir (Skiba, 2017).

Yukarıdaki kullanım alanlarına ek olarak blokzincir teknolojisi eğitim yönetiminde şu alanlarda da kullanılabilir;

Kayıt: Blokzincir teknolojisi, öğrenci ve akademik kayıtları güvenli bir şekilde saklamak ve doğrulamak için kullanılabilir (Grech ve Camilleri, 2017). Blokzincir ile eğitim kurumları dijital sertifikalar ve transkriptler düzenleyerek öğrencilerin kimlik bilgilerini manuel doğrulamaya ihtiyaç duymadan potansiyel işverenler ve diğer kurumlarla kolayca paylaşılmasına olanak tanır (Sharples ve Domingue, 2016). Bu sadece sahtecilik olasılığını azaltmakla kalmaz, aynı zamanda kredi aktarma, eğitim veya iş başvurusu yapma sürecini de basitleştirir.

Bütçeleme: Blokzincir, finansal işlemlerin şeffaf ve izlenebilir kayıtlarını oluşturmak için kullanılabilir, paydaşların fon akışını izlemesini ve kaynakların verimli ve adil bir şekilde tahsis edilmesini sağlar (Mikroyannidis vd., 2017). Bu teknoloji, eğitim sektöründe yolsuzluğun, kötü yönetimin ve fon israfının en aza indirilmesine yardımcı olabilir. Blokzincir'in merkezi olmayan yapısı, tüm finansal işlemlerin şeffaf ve güvenli olmasını sağlayarak manipülasyon veya yolsuzluk riskini azaltır.

Denetim: Blokzincir teknolojisi, mali işlemlerde değişmez kayıtlar oluşturmak için kullanılabilir, bu da denetçilerin bilgilere erişmesini, doğrulamasını ve herhangi bir tutarsızlık veya usulsüzlüğü tespit etmesini kolaylaştırır (Pilkington, 2016). Ayrıca, akıllı sözleşmelerin kullanımı, belirli denetim süreçlerini otomatikleştirerek denetim yapmak için gereken zaman ve çabayı azaltabilir (Christidis ve Devetskiotis, 2016).

Planlama: Blokzincir, eğitim planlarının ve politikalarının paydaşlar arasında güvenli ve şeffaf bir şekilde geliştirilmesini ve paylaşılmasını kolaylaştırabilir (Mikroyannidis vd., 2017). Bu teknoloji, öğretmenler, yöneticiler ve politika yapıcılar gibi çeşitli aktörler arasında işbirliğini, koordinasyonu ve hesap verebilirliği teşvik eder. Eğitim hedeflerine daha etkili ve verimli bir şekilde ulaşılmasını sağlar.

İletişim: Blokzincir, mesaj, belge ve multimedya içeriklerinin alış-verişi için merkezi olmayan bir platform sağlayarak öğrenciler, öğretmenler, yöneticiler ve politika yapıcılar arasında güvenli iletişimi kolaylaştırabilir (Grech ve Camilleri, 2017). Bununla birlikte blokzincir, güvenli bir iletişim kaydı oluşturmak için kullanılabilir ve önemli bilgilerin kaybolmamasını, değiştirilmemesini veya yanlış beyan edilmemesini sağlar.

Koordinasyon: Blokzincir teknolojisi, görevleri, programları ve kaynakları yönetmek için ortak bir platform sağlayarak eğitim sektöründeki farklı paydaşlar arasındaki koordinasyonu geliştirmek için kullanılabilir (Sharples ve Domingue, 2016). Örneğin, blokzincir, paydaşların görevler üzerinde işbirliği yapabileceği, ilerlemeyi izleyebileceği ve kaynakları şeffaf ve verimli bir şekilde tahsis edebileceği merkezi olmayan bir proje yönetim sistemi oluşturmak için kullanılabilir (Mikroyannidis vd., 2017).

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Eğitim ve eğitim bilimleri alanında blokzincir teknolojisinin olası uygulama alanları çok geniş ve çeşitlidir. Blokzincir teknolojisinin eğitim sektöründe kullanılması, eğitim sisteminin geleneksel sorunlarını çözmeye ve verimliliğini artırmaya katkı sağlayabileceği gibi, kullanıma bağlı olarak eğitim sisteminin kendisi ve paydaşları için de önemli risklere de yol açabilecektir. Bu teknolojinin eğitimde ve eğitim yönetiminde kullanımına yönelik çalışmaların incelenmesi ortaya çıkan faydaların ve üstünlüklerin öne çıkartılması, sınırlılık ve risklerin azaltılması bakımından önemlidir.

Alanyazın incelendiğinde blokzincir tabanlı eğitim uygulamalarının beş kategoride sınıflandırıldığı görülmektedir. Bunlar; 1) sertifika/derece doğrulama ve iptal sistemleri, 2) kullanıcı merkezli eğitim kaydı yönetimi, 3) öğrencilerin mesleki yeteneklerini değerlendirmesi sistemi, 4) blokzincir tabanlı eğitim kurumu sistemleri ve 5) çevrimiçi öğrenme sistemleri olarak ifade edilmektedir. Bu temel kullanım alanları yanında blokzincir teknolojisi eğitim yönetiminde sertifika yönetimi, dijital güven yetkilendirmesi, işbirlikçi öğrenme ortamları, yeterlilik ve öğrenme yönetimi, sınav sistemleri, öğrencilerin mesleki becerilerinin değerlendirilmesi, yaşam boyu öğrenme ve çevrimiçi eğitim gibi alanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Alanyazın incelendiğinde, yukarıda ifade edilen alanlarla birlikte birçok alanda blokzincir teknolojisinin kullanımına yönelik ar-ge ve inovasyon çalışmalarının sürdürüldüğü görülmektedir.

Blokzincir teknolojisi, örgün ve yaygın eğitimin hemen her düzeyinde kullanılmakla birlikte yükseköğretimde birçok hizmetin sunumunda kolaylık ve fayda sağladığı için daha çok tercih edilmektedir. Yükseköğretimin yapısı ve öğrenci niteliği bu teknolojinin kullanımını kolaylaştırmaktadır. Bu teknoloji yükseköğretimde, çevrimiçi ve yaşam boyu eğitime erişimi ve yükseköğretimde kurumlararası kayıt ve nakillerde kredi transferi yaygınlaştırmakta ve kolaylaşmaktadır. Blokzincir teknolojisi akademik alanda da etki faktörü ve atif indeksinin kaydedilmesi, fikri mülkiyetin lisanslanması ve patentlenmesi gibi bilimsel yayınların katmanlaştırılmasına ilişkin sorunların çözümünü kolaylaştırmaktadır. Bunlara ek olarak yükseköğretimde mezun ortaklıklarının kurulması, fikri mülkiyetlerin korunması, kütüphane ve bilgi hizmetlerinin niteliğinin artırılması, ulaşım ve barınma hizmetlerinin daha kolay sağlanması konularında bu teknolojinin kullanımı faydalar sağlayacaktır.

Eğitimde blokzincir teknolojisinin benimsenmesiyle güvenli ve şeffaf veri yönetimi oluşturulabilir (Alammary ve diğerleri, 2019). Eğitim kurumunun tüm belge akışının blokzincirine taşınması, işlem hızının artırılması, daha şeffaf hale getirilmesi, bloklar değiştirilemediği veya ağdan çıkarılmadığı için kayıp, hasar veya sahtecilik riskini azaltacaktır. Blokzincir teknolojisiyle öğrencilere sahteciliğe karşı korunan "doğrulanabilir" dijital diplomalar verilebilir. Ayrıca, blokzincir teknolojisi, üniversitelerin verdiği sertifika ile diplomaların standartlaştırmasını sağlar (Yakovenko vd., 2019). Blokzincir teknolojisi sertifika sürecini basitleştirir ve işverenlerin iş için başvuran kişilerin akademik belge ve sonuçlarının doğrulaması için daha az zaman gerektirir (Sun, 2018).

Blokzincir teknolojisinin önemli faydalarından biri de öğrenci kayıtlarının yönetimini iyileştirmektir. Blokzincirleri, bireylerin kimlik bilgileri, akreditasyon ve portföyler dâhil olmak üzere tüm eğitim verilerine yaşamları boyunca erişmelerini sağlayarak öz denetimi basitleştirir. Eğitim bağlamında, öğrencilerin güvenilir bir aracıya ihtiyaç duymadan kimlik bilgilerine sahip olmalarına, bunları yönetmelerine ve paylaşmalarına fayda sağlar (Loukil vd., 2021).

Eğitim kurumları dijital imza ile dijital sertifika düzenleyebileceği gibi, sertifikayı akredite eden kuruluştan da dijital imza alabilirler. Bu teknoloji, kuruluşun bunu verme yetkisine sahip olmasını sağlar. Yani, blokzincir kullanımı, yalnızca sertifikaların değil, aynı zamanda bunları veren kuruluşların yetkinliği ve kimlik doğrulamasının otomatikleştirilmesine de olanak sağlar. Bu araçlara olan ihtiyacı ortadan kaldırır ve katılımcıların veri tabanının kontrolünü merkezi bir otoriteye teslim etmek zorunda kalmamalarına yol açar. Blokzincir teknolojisiyle, veri tabanında saklanan bilgiler yalnızca eklenebildiği, değiştirilemediği için sisteme yazılan verilerin bütünlüğünü sağlar. Ayrıca, blokzincirine erişimi olan herkes tarafından görülebildiği için belgenin orijinalliği kolayca izlenebilir (Yakovenko vd., 2019).

Blokzincir teknolojisini eğitimde kullanmanın bir başka üstünlüğü de, verinin kendisi yerine verinin bir karmasını depolayarak elde edilen öğrenci mahremiyetinin korunmasıdır. Gizlilik amacıyla, her kullanıcının kimliği bir kimlik numarası ile sunulur. Blokzincirinin önemli üstünlüğü, transkriptler, diplomalar ve kişisel öğrenci/öğretmen kayıtları dâhil olmak üzere eğitim kayıtlarına erişimin kontrolüdür. Akademik kimlik bilgilerini merkezi bir sisteme ihtiyaç duymadan şeffaf bir şekilde güvence altına almak, paylaşmak ve doğrulamak için izin verilen bir blokzincir platformu oluşturulup buradan akış sağlanabilir (Arenas ve Fernandez, 2018). Blokzincirinde saklanan öğrenci kayıtları, sertifika veren kurumların kapalı olup olmadığına veya tüm eğitim sisteminin savaşlar veya doğal afetler nedeniyle çökmüş olmasına bakılmaksızın kalıcı olarak güvence altına alınabilir ve doğrulanabilir (Loukil vd., 2021). Blokzincir teknolojisi, eğitim verileri üzerinde kontrol sağlayarak kullanıcıların gizliliğini sağlar. Ağda kaydedilen öğrenme deneyimleriyle ilgili tüm bilgilere yalnızca kendi özel anahtarına sahip kullanıcı erişebilir ve başka hiç kimse özel anahtarına erişemez. Sonuç olarak, kötü niyetli birisi, tam özel anahtar olmadan verilere erişemez. Teknolojinin kullanımı, öğrenci verilerinin güvenliğini otomatik olarak sağlamanın yanı sıra gizlilik kurallarının ve kısıtlamalarının uygulanmasına yardımcı olabilir.

Bu teknolojiyle, öğrenci verilerinin paylaşıldığı platformun güvenilirliği ile şeffaflığı artırılıp, maliyetler azaltılabilir. Ayrıca idari maliyetler ve bürokrasi azaltılarak öğrencilerin kayıtları ömür boyu sistemde tutabilir (Jirgensons ve Kapenieks, 2018). Teknolojiye, hizmetlerin maliyetini önemli ölçüde azaltacak olan dijital sözleşmeler ve kâğıtsız işlemler çağına geçiş sağlanıp, bilgi işleme için enerji ve zaman maliyetleri önemli ölçüde azaltılabilir.

Blokzincir tabanlı akıllı sözleşmeler, akademik başarılarla dayalı olarak iş arayanlar ve işverenler arasında daha iyi eşleşme fırsatı sunar. Öğrenme hedeflerini geliştirmek ve eğitimin kapsamını genişletmek için yeterliliklere odaklanır. Ayrıca, öğrencilerin istihdam fırsatlarını

değerlendirirken kurumlar için yararlı olabilecek mesleki yeteneklerini değerlendirmelerine yardımcı olabilir. Blokzincir teknolojisi, şirketler tarafından istihdam fırsatları sağlamak için kullanılabilir nitel ve nicel parametrelere dayalı olarak öğrencilerin profesyonel becerilerinin değerlendirilmesine yardımcı olur (Williams, 2019; Duan vd., 2017). Blokzincir, öğrenci notlarının, derecelerinin ve sertifikalarının değiştirilememesini sağlayarak, işverenlere iş başvurusunda bulunanların talep ettiği becerilerin iş için gerekli becerilerle eşleştiğine dair güvence sağlar (Loukil vd., 2021).

Blokzincir teknolojisi, öğretmenler, öğrenciler ve yetkililer için yüksek güvenlik seviyelerine sahip işbirliğine dayalı bir öğrenme ortamı sağlar (Bdiwi vd., 2018; Sharples ve Domingue, 2016). Bu teknolojiyle öğrencilerin cevapları kaydedildikten sonra değiştirilemediğinden, çevrimiçi ve kısa sınavların güvenliğini ve şeffaflığını artırır (Zhao vd., 2019). Kayıt tutmanın doğruluğunu, çevrimiçi ve kısa sınavların güvenliğiyle şeffaflığını artırmaya ve öğrencilerin akademik başarılarının güvenli ve taşınabilir bir kaydı sağlamaya yardımcı olabilir (<http://www.iaeme.com>). Bu teknoloji, ders dışı etkinliklere katılımın değerlendirilmesinde, okullarda ve kolejlerde mezunlar ağının güçlendirilmesinde, kütüphane ve bilgi hizmetlerinin yönetiminde, öğrencilere ve personele erişim fırsatları sağlanmasında rahatlıkla kullanılabilir (Bhaskar vd., 2020).

Eğitim ve geliştirme kuruluşlarından sertifikaların alınması, bireyler için yaşamları boyunca devam eden bir süreçtir. İşverenlerin, iş için başvuran kişinin ilgili beceri ve niteliklerini değerlendirmesinde bu sertifikaların kapsamlı ve doğrulanabilir bir kaydına sahip olmaları önemlidir. Blokzincir teknolojisi, dijital sertifikaların depolanması ve korunmasına entegre edilmekte ve eğitim kuruluşları, bu sertifikaları güvenli depolama için halka açık bir blokzincir kullanarak verebilmektedirler. Bu sertifikaların doğrulanması, düzenleyici faaliyette olmasa bile kolayca doğrulanabildikleri için daha kolay hale getirilmiştir. Blokzincir teknolojisini eğitime entegre etmenin faydaları arasında hesap verebilirliği ve şeffaflığı artırma, paylaşılan kanıtları güvence altına alma, veri erişilebilirliğini iyileştirme, kimlikleri doğrulama ve öğrenciler, öğretmenler ve yöneticiler dahil olmak üzere ilgili tüm taraflar için işbirliğine dayalı bir atmosfer oluşturma yer almaktadır (Loukil vd., 2021).

Blokzincir teknolojisinin yükseköğretimde kullanımı aşağıda ifade edilen alanlarda önemli katkılar sunabilir. Bu alanlar şunlardır (Bhaskar, Tiwari ve Joshi, 2020);

1)Mezunlar ortaklığı: Şeffaf bir kayıt tutma platformu olarak hizmet vermenin yanı sıra, sistem dersler, konular ve etkinlikler hakkındaki iletişimi geliştirerek öğretmenler, personel, mezun olan öğrenciler ve daha genç öğrenciler arasındaki ilişkiyi geliştirir. Her öğrenci güçlü bir blokzinciri yardımıyla öğrenmeyi ve iletişimi geliştirilebilir. Teknoloji, öğrenciler ve öğretim üyeleri arasında güçlü ve uzun vadeli bir ilişkiyi teşvik eder.

2)Fikri mülkiyetin korunması: Akademisyen için araştırma, öğretimin yanı sıra eğitimin ayrılmaz bir parçasıdır. Geleneksel sistemde benzer bir akademik çalışmanın devam edip etmediğini veya araştırmalarda yapılan etik ihalalleri belirlemek zordur. Blokzincir kullanımı bu sorunları çözmeye yardımcı olabilir. Merkezi olmayan teknoloji, eğitimcilerin içeriği net bir şekilde yayınlarken kaynak materyalin yeniden kullanımını kısıtlama olmaksızın takip etmelerini sağlar. Ayrıca akıllı bir sözleşme, teklif ayrıntılarını takip edebilir ve üniversite sisteminde araştırma teşvikleri sağlayabilir.

3)Kütüphane ve bilgi hizmetleri: Kütüphane, herhangi bir eğitim kurumunun en önemli işlevlerinden biridir. Daha önce kitaplar öğrencilere manuel kayıt veya barkod sistemiyle veriliyordu. Artık dağıtılmış defter teknolojisi, kitapların hareketi ve belirli bir kitabı kullanan öğrenci sayısı da dâhil olmak üzere gerekli tüm bilgileri depolamak ve izlemek mümkündür. Blokzincir kullanılarak kütüphanedeki farklı süreçler, okullarda, kolejlerde veya üniversitelerde daha iyi planlanabilir ve yönetilebilir.

4)Ulaşım ve barınma olanakları: Akademik kurumlar genellikle öğrenciler ve personel için ulaşım seçenekleri sunar. Özel ihtiyaçları olan öğrenci ve personele bu tür seçenekleri sağlamak için, araç paylaşımını organize etmek için blokzincir teknolojisini kullanan araç paylaşım uygulamaları kullanılabilir.

Blokzincir teknolojisi kullanılarak, eğitimde denetim ve planlama sürecinin daha verimli, şeffaf, denetlenebilir, hesapverebilir ve etkili olması sağlanabilir. Özellikle yönetmeliklere ve standartlara uygunluğun sağlanması açısından eğitim kurumlarına önemli faydalar sağlayabilir. Teknolojiyle öğrenci verileri ve ders materyalleri gibi bilgileri paylaşmak için güvenli ve şeffaf bir sistem oluşturulabilir. Bu sistem, tüm iletişimin güvenli olmasını sağlayarak veri ihlalleri ve diğer güvenlik sorunları riskini azaltır. Eğitim kurumlarında, kaynak tahsisi ve proje yönetimi gibi koordinasyon süreçlerinin yönetimine olumlu etki eder ve projelerin zamanında ve bütçe dâhilinde tamamlanmasını sağlar, farklı eğitim kurumları arasında birlikte çalışabilirliği de geliştirir. Akademik bilgileri yönetmek için merkezi olmayan bir sistem oluşturarak, eğitim kurumları bilgileri daha kolay paylaşabilir ve bu da artan işbirliği ve ortaklıklara yol açabilir. Blokzincir teknolojisinin eğitim yönetiminde kullanılması, dijital kimlik bilgilerinin geliştirilmesi için de fırsatlar sağlayabilir. Dijital kimlik bilgileri, geleneksel kağıt tabanlı sertifikalara, transkriptlere ve diplomalara bir alternatiftir. Eğitim yönetiminde blokzincir teknolojisinin kullanılması da maliyetleri azaltabilir. Blokzincir teknolojisi merkezsizleşmeye dayalı olduğu için, sistemi yönetecek merkezi bir otoriteye ihtiyaç yoktur. Bu, eğitim kurumlarının kayıt tutma, doğrulama ve kimlik doğrulama gibi idari maliyetlerden tasarruf edebileceğini göstermektedir. Bu teknoloji verilen belge ve diplomaların gelecekte küresel olarak kullanımının sağlanması için çevrimiçi portallar sağlayabilir.

Blokzincir teknolojisi, eğitim sektöründe devrim yaratma potansiyeline sahiptir, ancak aynı zamanda çeşitli zorluklarla da karşı karşıyadır. Blokzincirin ortaya çıkan dijital ekonomi ve toplumda önemli bir kolaylaştırıcı teknoloji haline gelmesi için bu zorlukların üstesinden gelinmesi gerekmektedir (Yu vd., 2021). Kullanıcı ve işlem sayısı arttıkça blokzincirinin boyutu artar, bu da ölçeklenebilirlik sorunlarına ve düşük performansa yol açmaktadır (Swan, 2015). Blokzincir teknolojisinin kullanımında uzun işlem süresi ve farklı sistemler arasında birlikte çalışabilirlik ihtiyacı gibi üstesinden gelinmesi gereken başka bazı zorlukları da vardır (Sharples ve Domingue, 2016).

Eğitim kurumlarında dijital ortama geçiş, yönetim, mali yönetim, personel ve altyapı eksikliği dâhil olmak üzere zorlukları ortaya çıkarabilir ya da zaten varolan zorlukları daha da artırabilir (Yakovenko vd., 2019). Ayrıca, altyapı ve yönetim maliyetleri de dâhil olmak üzere blokzincir teknolojisinin uygulama ciddi bir maliyeti gerektirebilir. Teknoloji, eğitim faaliyetlerini etkin bir şekilde yönetmek için eğitim kurumlarının prosedürlerinde ve yeterliliklerinde de kapsamlı bir değişiklik gerektirmektedir (Bore vd. 2017). Mevcut yasa ve yönetmeliklerle bu dönüşümü gerçekleştirmek zor görünmektedir.

Dijital biçimde oluşturulan ve saklanan elektronik dijital belgelere müdahale edilmesinin kolay olması, dijital belgelerde mahremiyet ve güven problemlerine yol açabilmektedir (Haber ve Stornetta, 1991).Blokzincir teknolojisi, geleneksel sistemlere kıyasla gelişmiş güvenlik sunarken, siber saldırılara karşı bağımsız değildir ve blokzincirinde depolanan hassas bilgiler, yetkisiz erişime karşı hala yeterince güvenli değildir (Pilkington, 2016). Yetersiz güvenlik koşullarında çok büyük veriler, amaçlarının dışında ve izinsiz kullanılabilir. Teknoloji henüz başlangıç aşamasında olduğu için kullanımı karmaşık olabilir, bu da eğitim kurumlarının ona güvenmesini zorlaştırır (Xu vd. 2019). Blokzincir teknolojisinin eğitim yönetiminde yaygın olarak benimsenmesi, farklı sistem ve kurumlar arasında birlikte çalışabilirliği sağlamak için standartların ve protokollerin geliştirilmesini gerektirmektedir (Grech ve Camilleri, 2017). Eğitim kurumlarında dijital ortama geçiş, yönetim yöntemlerinde

ve altyapı geliştirmede değişiklik ihtiyacı da dahil olmak üzere zorluklar ortaya çıkarabilir. Blokzincir'in eğitimdeki faydalarını tam olarak gerçekleştirmek için, alandaki bilgi ve iletişim teknolojilerinin mevcut gelişim düzeyini analiz etmek ve ilgili riskleri değerlendirmek gerekir (<http://www.iaeme.com>). Blokzincir teknolojisinin eğitim yönetiminde etkili ve verimli bir şekilde kullanılması için yapılması gerekenler şunlardır:

1) Teknoloji hala büyük ölçüde düzensiz ve eğitimde kullanımına ilişkin açık yönergeler ve standartlar bulunmamaktadır. Eğitim yönetiminde blokzincir teknolojisinin etkili kullanılması için gerekli altyapı ve mevzuatın düzenlenmesi gerekmektedir. Blokzincirin eğitimdeki faydalarını tam olarak gerçekleştirmek için, alandaki bilgi ve iletişim teknolojilerinin mevcut gelişim düzeyini analiz edilmeli ve ilgili riskler değerlendirilmeli.

2) Eğitim yönetiminde blokzincir teknolojisinin uygulanmasındaki ilk adım, bir ihtiyaç değerlendirmesi yapmaktır. Bu değerlendirme sürecinde, yürürlükteki mevcut sistemler, veri yönetimi süreçleri ve ele alınması gereken zorluklar dahil olmak üzere eğitim kurumunun gereksinimleri belirlenmeli, mevcut sistem ve süreçlerle entegre edilmelidir.

3) Blokzincir teknolojisinin eğitim yönetiminde uygulanması, özel bilgi ve uzmanlık gerektirdiğinden, eğitim kurumlarının teknolojiyi etkili bir şekilde yönetmek ve uygulamak için gerekli uzmanlığa ve kaynaklara sahip olduklarından emin olunmalıdır. Bu, personel eğitimi yoluyla veya uygulamaya yardımcı olması için dış uzmanların işe alınmasıyla başarılabilir.

4) Doğru planlama, blokzincir teknolojisinin eğitim yönetiminde etkili bir şekilde uygulanması için kritik öneme sahiptir. Bu, projenin kapsamını, zaman çizelgesini, bütçeyi ve beklenen sonuçları özetleyen ayrıntılı bir uygulama planının oluşturulmasını içerir. Plan ayrıca, uygulama sürecinde ortaya çıkabilecek zorlukların ele alınmasına yönelik stratejileri de içermelidir.

5) Etkili yönetişim, eğitim yönetiminde blokzincir teknolojisinin başarısı için kritik öneme sahiptir. Bu, teknolojinin nasıl kullanılacağını, verilere kimlerin erişebileceğini ve verilerin nasıl yönetilip korunacağını özetleyen politika ve prosedürlerin geliştirilmesini içerir.

6) Eğitim yönetiminde blokzincir teknolojisinin kullanımına yönelik standartların geliştirilmesi, farklı sistem ve kurumlar arasında birlikte çalışabilirliği ve uyumluluğu sağlamak için kritik öneme sahiptir. Bu standartların geliştirilmesi, eğitim kurumları, endüstri uzmanları ve düzenleyici kurumlar arasındaki işbirliğini içermelidir.

7) Eğitim kurumları yöneticileri, daha büyük ölçekte uygulamadan önce blokzincir teknolojisinin eğitim yönetimindeki etkinliğini test etmek için pilot projeler uygulamayı düşünmelidirler. Bu pilot projeler, potansiyel sorunları belirlemeye yardımcı olabilir ve teknolojiyi uygulamaya yönelik en iyi uygulamalara ilişkin içgörüler sağlayabilir.

8) Eğitim kurumları, verileri yönetmek için merkezi olmayan sistemler oluşturma konusunda uzmanlaşmış blokzincir şirketleriyle ortaklık kurabilir. Bu şirketler, eğitim kayıtlarını ve verilerini yönetmek için güvenli ve verimli bir sistem oluşturmak için gerekli uzmanlığı ve teknolojiyi sağlayabilir.

9) Her durumda, eğitim yönetiminde blokzincir teknolojisinin benimsenmesi, eğitim kurumları, öğrenciler, işverenler ve devlet kurumları dahil olmak üzere çeşitli paydaşlar arasında işbirliğini gerektirecektir. Öğretmenler, okul ve eğitim yöneticileri, öğrenciler ve veliler blokzincirin eğitimde ve eğitim yönetimi konusunda bilgilendirilmeli ve eğitimlere alınmalıdır.

10) Genelde teknolojinin özelde de blokzincirin eğitimde ve eğitim yönetiminde kullanımından kaynaklanacak riskler konusunda yöneticiler ve kamuoyu bilgilendirilmelidir.

Dijitalleşme ve veri kullanımının her alanda artmasının da etkisiyle blokzincir ve blokzincire dayalı uygulamaların önümüzdeki yıllarda artacağı düşünülmektedir. Blokzincir uygulamaların en çok etkileyeceği alanlar arasında kamu yönetimi ve eğitim yönetimi alanları da yer almaktadır. Eğitim yönetimi ve denetimi alanında blokzincir kullanmanın olası fayda ve riskleri senaryolarla tartışılarak politika yapıcılar için öneriler geliştirilmeli. Bu riskler konusunda eğitim ve okul yöneticileri bilgilendirilmeli. Ayrıca blokzincir uygulamalarının öğrenci, öğretmen, veli ve yöneticilerin davranışlarına ve okul ile eğitim yönetimine olan etkilerinin ortaya konulduğu çok yönlü nitel ve nicel araştırmalar gerçekleştirilmelidir.

5. Kaynakça

- Alammary, A., Alhazmi, S., Almasri, M., ve Gillani, S. (2019). Blockchain-based applications in education: a systematic review. *Applied Sciences*, 9(12). doi:10.3390/app9122400
- Alketbi, A., Nasir, Q. ve Talib, M. A. (2018, February). Blockchain for government services— Use cases, security benefits and challenges. In *2018 15th Learning and Technology Conference (L&T)* (pp. 112-119). IEEE.
- Arenas, R. ve Fernandez, P. (2018, June). CredenceLedger: a permissioned blockchain for verifiable academic credentials. In *2018 IEEE International Conference on Engineering, Technology and Innovation (ICE/ITMC)* (pp. 1-6). IEEE.
- Bdiwi, R., De Runz, C., Faiz, S. ve Cherif, A. A. (2018, July). A blockchain based decentralized platform for ubiquitous learning environment. In *2018 IEEE 18th International Conference on Advanced Learning Technologies (ICALT)* (pp. 90-92). IEEE.
- Bhaskar, P., Tiwari, C. K. ve Joshi, A. (2020). Blokzincir in education management: present and future applications. *Interactive Technology and Smart Education*.
- Bore, N., Karumba, S., Mutahi, J., Darnell, S. S., Wayua, C. ve Weldemariam, K. (2017, November). Towards blockchain-enabled school information hub. In *Proceedings of the Ninth International Conference on Information and Communication Technologies and Development* (pp. 1-4).
- Christidis, K., ve Devetsikiotis, M. (2016). Blockchains and smart contracts for the internet of things. *IEEE Access*, 4, 2292-2303.
- Duan, B., Zhong, Y. ve Liu, D. (2017, December). Education application of blockchain technology: Learning outcome and meta-diploma. In *2017 IEEE 23rd International Conference on Parallel and Distributed Systems (ICPADS)* (pp. 814-817). IEEE.
- Gilda, S., ve Mehrotra, M. (2018, January). Blockchain for student data privacy and consent. In *2018 International Conference on Computer Communication and Informatics (ICCCI)* (pp. 1-5). IEEE.
- Grech, A., ve Camilleri, A. F. (2017). Blockchain in education. JRC Science for Policy Report.
- Haber, S. ve Stornetta, W. S. (1991). *How to time-stamp a digital document* (pp. 437-455). Springer Berlin Heidelberg.
- Hori, M. ve Ohashi, M. (2018, June). Adaptive Identity authentication of blockchain system—the collaborative cloud educational system. In *EdMedia+ Innovate Learning* (pp. 1339-1346). Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).

- Hyvärinen, H., Risius, M. ve Friis, G. (2017). A blockchain-based approach towards overcoming financial fraud in public sector services. *Business & Information Systems Engineering*, 59, 441-456.
- Ito, K. ve O'Dair, M. (2019). A critical examination of the application of blockchain technology to intellectual property management. *Business Transformation through Blockchain: Volume II*, 317-335.
- Jirgensons, M. ve Kapenieks, J. (2018). Blockchain and the future of digital learning credential assessment and management. *Journal of teacher education for sustainability*, 20(1), 145-156.
- Loukil, F., Abed, M., ve Boukadi, K. (2021). Blokzincir adoption in education: A systematic literature review. *Education and Information Technologies*, 26(5), 5779-5797.
- Mahankali, S., ve Chaudhary, S. (2020). Blockchain in education: a comprehensive approach—utility, use cases, and implementation in a university. In *Blockchain Technology Applications in Education* (pp. 267-293).
- Marr, B. (2018). How blockchain will transform the supply chain and logistics industry. *Forbes*.
- Mattila, J. (2016). The blockchain phenomenon. *Berkeley Roundtable of the International Economy*, 16.
- Mettler, M. (2016, September). Blockchain technology in healthcare: The revolution starts here. In *2016 IEEE 18th international conference on e-health networking, applications and services (Healthcom)* (pp. 1-3). IEEE.
- Mikroyannisidis, A. Third, A ve Domingue, J. (2017). Decentralised, Open and Privacy-Preserving ePortfolios. In *ePIC 2017* (pp. 1-10).
- Nakamoto, S. (2018) Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System, [Http:// Citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1. 221.9986](http://Citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.221.9986).
- Ocak, M. (2023). *Blokzincir Nedir? Nasıl Çalışır?* <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/blokzincir-nedir-nasil-calisir>
- Pilkington, M. (2016). Blockchain technology: principles and applications. In *Research Handbook on Digital Transformations* (pp. 225-253). Edward Elgar Publishing.
- Rodeck, D. ve Curry, B. (2022). What Is Blockchain?. *Forbes*. [www. forbes.com/advisor/investing/cryptocurrency/what-is-blockchain/](http://www.forbes.com/advisor/investing/cryptocurrency/what-is-blockchain/)(22 May 2022). Search in.
- Sharples, M., ve Domingue, J. (2016). The Blockchain and Kudos: A Distributed System for Educational Record, Reputation and Reward. In *European Conference on Technology Enhanced Learning* (pp. 490-496). Springer.
- Skiba, D. J. (2017). The potential of blockchain in education and health care. *Nursing education perspectives*, 38(4), 220-221.
- Sun, H., Wang, X. ve Wang, X. (2018). Application of blockchain technology in online education. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 13(10).
- Swan, M. (2015). *Blockchain: Blueprint for a new economy*. " O'Reilly Media, Inc."
- Tanrıverdi, M., Uysal, M. ve Üstündağ, M. T. (2019). Blokzinciri Teknolojisi Nedir? Ne Değildir?: Alanyazın İncelemesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 12(3), 203-217.
- Tapscott, D. ve Tapscott, A. (2017). How blockchain will change organizations. *MIT Sloan Management Review*, 58(2), 10.

- Williams, P. (2019). Does competency-based education with blockchain signal a new mission for universities? *Journal of higher education policy and management*, 41(1), 104-117.
- Xu, M., Chen, X. ve Kou, G. (2019). A systematic review of blockchain. *Financial Innovation*, 5(1), 1-14.
- Xu, Y., Zhao, S., Kong, L., Zheng, Y., Zhang, S. ve Li, Q. (2017). ECBC: A high performance educational certificate blockchain with efficient query. In *Theoretical Aspects of Computing–ICTAC 2017: 14th International Colloquium, Hanoi, Vietnam, October 23-27, 2017, Proceedings 14* (pp. 288-304). Springer International Publishing.
- Yakovenko, I., Kulumbetova, L., Subbotina, I., Zhanibekova, G., ve Bizhanova, K. (2019). The blokzincir technology as a catalyst for digital transformation of education. *Technology*, 10(01), 886-897.
- Yu, X., Tang, C., Palensky, P., ve Colombo, A. W. (2021). Blockchain: What does it mean to industrial electronics?: Technologies, challenges, and opportunities. *IEEE Industrial Electronics Magazine*, 16(2), 4-14.
- Zhao, S., Li, S., ve Yao, Y. (2019). Blockchain enabled industrial Internet of Things technology. *IEEE Transactions on Computational Social Systems*, 6(6), 1442-1453.
- <http://www.iaeme.com/IJMET/index.asp> 894 editor@iaeme.com Eğitimnin Dijital Dönüşümü için Bir Katalizör Olarak Blokzincir Teknolojisi

İLERLEMECİ EĞİTİM FELSEFESİ BAĞLAMINDA DİN ÖĞRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF RELIGION TEACHING IN THE CONTEXT OF PROGRESSIVE PHILOSOPHY OF EDUCATION

Sare EVCİMİK¹

Öz

Derleme niteliğinde ve dokümanter analiz yöntemiyle yürütülen bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki din öğretimi ilerlemeci eğitim felsefesine göre analiz etmektir. Çalışmanın verileri, nitel araştırma metodolojisine uygun olarak seçilen bilimsel dokümanlardır (belgelerdir). Belirli ölçütlere göre seçilen bu dokümanların okunması, betimlenmesi ve yorumlanmasından şu sonuçlara ulaşılmıştır. Genel eğitimde olduğu gibi din öğretiminde de felsefi temellendirme gereklidir. Bu felsefi temellendirme, din öğretimine, çağa, mevcut kuşaklara ve topluma uygun olmalıdır. Bu bağlamda Türkiye'de mevcut öğretim programlarında referans verilen ilerlemeci eğitim felsefesinin ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik olarak din öğretimine uygunlu tartışmalıdır. Öncelikle bu felsefenin metafizik varlık anlayışını yadsıyan anlayışı ile ilm-i Vehbi (a-priori) bilgiyi kabul etmemesi, bu anlayışı din öğretimi için sorunlu kılmaktadır. Aksiyolojik perspektiften ise, ilerlemeci felsefenin ahlak, gelenek ve göreneklere geçici olarak gören anlayışı ile mutlak ve değişmez varlık ve bilgi anlayışına dayalı ahlakı öne çıkararak din öğretimi arasında uyumsuzluk vardır. Yapılması gereken, Türkiye'de din öğretiminin felsefi temellendirilmesinde, İslami anlayış, kabul ve kavramların, her biri içinde doğduğu medeniyet ve kültürün gerçekliğini yansıtan felsefi şablonlara sıkıştırılmamasıdır. Bunun anlamı, bilinen felsefeleri yadsımak değil; din öğretime uygun olmak şartıyla bunların bazı boyutlarından yararlanılabileceğidir.

Anahtar Kelimeler: İlerlemecilik, Din öğretimi ve felsefe, Din öğretimi ve varlık olgusu, Din öğretimi ve bilgi olgusu, Din öğretimi ve ahlak olgusu.

Abstract

The aim of this study, which is a review and documentary analysis, is to analyze religious education in Türkiye according to the progressive philosophy of education. The data of the study are scientific documents selected in accordance with qualitative research methodology. From the reading, description and interpretation of these documents selected according to certain criteria, the following conclusions were reached. As in general education, philosophical grounding is necessary in religious education. This philosophical grounding should be appropriate for religious education, the age, current generations and society. In this context, the ontological, epistemological and axiological appropriateness of the progressive philosophy of education, which is referenced in the current curricula in Türkiye, is controversial. First of all, the fact that this philosophy denies the metaphysical understanding of existence and does not accept a-priori knowledge makes this understanding problematic for religious education. From an axiological perspective, there is a discrepancy between progressivist philosophy's understanding of morality, traditions and customs as temporary and religious teaching that emphasizes morality based on an absolute and unchanging understanding of existence and knowledge. What needs to be done in the philosophical grounding of religious education in Türkiye is not to squeeze Islamic understandings, assumptions and concepts into philosophical templates, each of which reflects the reality of the civilization and culture in which it was born. This does not mean denying known philosophies; it means that some aspects of them can be utilized, provided that they are appropriate for religious education.

Keywords: Progressivism, Religious education and philosophy, Religious education and the phenomenon of being, Religious education and the phenomenon of knowledge, Religious education and the phenomenon of morality.

¹ Dr, Diyanet İşleri Başkanlığı, sare_2323@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-4154-3434

Makale Türü: Derleme Makalesi – Geliş Tarihi: 22.09.2023 – Kabul Tarihi: 12.10.2023

DOI:10.17755/esosder.1365026

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 834-848

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. GİRİŞ

Genel eğitim ve öğretimde olduğu gibi, din öğretiminin teorisi ve uygulamasında da felsefe belirleyicidir. Bu belirleyicilik, eğitim ile felsefe olgularının birbirine olan sıkı bağlarından kaynaklanmaktadır. Bu anlamda eğitim, felsefenin uygulama alanı ve fikirlerini test ettiği bir laboratuvar niteliğindedir. Bundandır ki felsefe ve pedagoji literatüründe “eğitim felsefesi” adıyla bir alt alan doğmuştur. Felsefenin eğitimdeki uzantısı veya yansımaları temsil eden eğitim felsefesi, eğitime dair karar ve politikalar ile öğretim programlarını tahlil eder (Gözütok, 2019: 23). Bazı düşünürlere göre ise eğitimde yaşanan sorunlar, eğitim felsefesini doğurmuştur (Ergün, 2009). Ancak baskın görüş, eğitim felsefesinin, felsefenin bir alt çalışma alanı olarak geliştiği yönündedir. Ortaya çıkışı, tanımı ve kapsamı çok da net olmayan eğitim felsefesini, “eğitime ilişkin felsefe” olarak tanımlayan Büyükdüvenci (2001: 10), eğitim ve felsefenin özdeş olmadığını ve ancak insan, bilgi ve etik gibi ortak çalışma konularında kesiştiğini ifade etmektedir. Pierce (1969), eğitim felsefesini, eğitimi analiz ederek onun, bilgi, ahlak ve metafizikle ilişkisini ele alan disiplin (Aktaran: Tozlu, 2012: 28), şeklinde açıklamaktadır. Gelişimi klasik felsefi akımlara kadar giden eğitim felsefesi, Sokrat, Platon ve Aristo gibi birçok düşünürün ilgi alanına giren önemli bir düşünsel alandır. Hatta Platon’un ilk makalesini eğitim felsefesi üzerine yazdığı belirtilmektedir (Tozlu, 2012: 19). Felsefenin temel inceleme alanları olan ontoloji, epistemoloji ve aksiyolojinin üçü birden eğitimin de temellerini teşkil etmektedir. Nitekim varlık, bilgi ve ahlak şeklindeki bu üç dayanak, eğitimin felsefi temeli olarak adlandırılmaktadır. Bu temel, eğitimin uygulama boyutunun omurgası olan öğretim programlarının dayandığı “birey”, “bilgi” ve “toplumun” analizi için yol göstericidir. Neredeyse bütün öğretim programları (müfredatlar), eğitim felsefesinin insan, bilgi ve toplum analizleri üzerine kurgulanır (Karakaya, 2001). Bu itibarla eğitim felsefesi, öğretim programı geliştirmenin başlangıç noktası kabul edilir (Akpınar, 2017: 25). Eğitim felsefesi ile öğretim programı ilişkisine yönelik olarak Ertürk (1998:13) şunları ifade etmektedir: “*Eğitim felsefesi, programın varsayımlarını netleştirir, amaçlar ile kazanımları sağlar ve bu amaçlar arasındaki tutarlılığı test eder*”.

Görüldüğü gibi hangi dersin olursa olsun, amaç ve kazanımları, eğitim felsefesinin analizine dayalı olarak belirlenir. Burada akla, “hangi eğitim felsefesi?” diye bir soru gelebilir. Bu sorunun cevabı, program geliştirmede hangi eğitim felsefesi esas alınmış ise bu anlayışın, insan, bilgi ve toplum analizlerine dayalı olarak amaç ve kazanımlar belirlenir. Ancak klasik felsefeler gibi, bunların eğitim düşüncesi olan eğitim felsefeleri de bazı noktalar itibarıyla ayrışmaktadırlar. Daha çok insan tanımı, bilgi varsayımı ve toplum betimlemesine bağlı bu ayrışmalar (Ocak ve Baysal, 2020), oldukça farklı öğretim programlarını doğurabilir. Örnek olarak İdealizme dayalı Daimici ve Realizme dayalı esaslı eğitim felsefelerinde öğretim programının en önemli ögesi, içerik (konular, bilgiler) iken (Ergün, 2009); Pragmatizme dayalı ilerlemeci eğitim felsefesinde bireye dair kazanımlar ön plana çıkmaktadır (Tozlu, 2012). Diğer taraftan öğretim programının içerik ögesi, eğitim felsefesinin “bilgi” olgusuna bakış açısına göre de değişebilir. Bilgiyi mutlak ve evrensel kabul eden Daimici eğitim felsefesine karşın, ilerlemecilerde bilgi göreceli ve değişkendir. Benzer durum öğretim programlarının amaç ve kazanımlarının muhatabı olan birey için de geçerlidir. Birey zihninin doğuştan boş veya dolu olduğuna dair kabullenmeler, öğretim programının amaç ve kazanımları kadar, öğretim sürecini de derinden etkiler. Bu bakımdan herhangi bir dersin (disiplinin) öğretim programı, bu programa ilham veren eğitim felsefesi olmadan geliştirilemez ve uygulamadaki etkililiği tahlil edilemez. Örnek olarak, kültür aktarımının önemsendiği dersler için esaslı; öğrenci ilgi ve ihtiyaçlarının önemsendiği dersler için ilerlemeci eğitim felsefesi uygundur (Akpınar, 2017: 141). Bunun için başta öğretmenler olmak üzere öğretim sürecinin tüm paydaşlarının, temel alınan eğitim felsefesini bilmeleri önemlidir. Diğer taraftan her eğitim felsefesi tüm disiplinlerin öğretim programına uygun düşmeyebilir. Çünkü geliştirilecek öğretim

programında, bu dersin içeriğini teşkil eden bilgiler ile eğitim felsefesi uyumu kritik öneme sahiptir. Yoksa devletin, bakanlığın, okulun veya öğretmenin seçeceği bir eğitim felsefesinin, sihirli bir değnek gibi tüm derslere uygun olduğunu savunmak, makul değildir. Makul olan öğretimi yapılacak disipline uygun eğitim felsefesinin kılavuzluğunda, bu dersin öğretim programını geliştirmek ve uygulamaktır.

Eğitim felsefesi ile öğretim programı uyumu bağlamında, ülkemizdeki uygulamalara bakıldığında, erken Cumhuriyet Döneminde eğitim sistemi ve öğretim programları Pragmatizme göre kurgulanmıştır (Keskin ve Şahin, 2018). Dolayısıyla bu felsefenin eğitim anlayışı olan ilerlemecilik öğretim programlarına egemen olmuştur (Öztürk, 2008). Ancak uygulamada devlet idealleri ve toplum kültürü gibi nedenlerden dolayı Daimici ve Esasici eğitim felsefeleri etkilerini sürdürmüştür (Ulubey ve Aykaç, 2005: 1176). Bu durum, İslam dini ve kültürel değerleri ile bu dinin tarihsel deneyiminin aktarılmasının önemli olduğu din dersi için de geçerlidir. Ülkemizde 2005 yılında Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), tekrardan tüm derslerin öğretim programlarını, ilerlemeci eğitim felsefesi ve yapılandırmacı yaklaşıma göre yeniden yapılandırmıştır (Demir, 2015). Fakat ilerlemeciliğin çağdaş bir yaklaşım olduğu (Beyaztaş, Kaptı ve Senemoğlu, 2013: 326) argümanı ile yapılan bu düzenlemede, bu felsefenin din dersi için uygunluğu tartışmalıdır. Nitekim aslında birtakım politik, ekonomik ve sosyal realitelere dayalı bir Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gerçekliği olarak ortaya çıkmış bu felsefenin (Cevizci, 2011), Türkiye'ye ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) gibi derslere uygunluğu pek tartışılmamıştır. Konuyla ilgili olarak Ev (2010) yapılandırmacılık ve ilerlemeciliğe bu geçişte, Türkiye'nin eğitimbilim geleneğinin yeterince sorgulanmadığına dikkat çekerken, Baş (2011) ve Tonbuloğlu (2014) ise, bu programların ilk uygulanmaya başladığı yıllardan bugüne değin farklı kesimler tarafından pek çok eleştiriye maruz kalmış olmasına vurgu yapmışlardır (Çeliköz, 2017:2). Bir ABD gerçekliği olan ilerlemeciliğin Türkiye'ye uygunluğu bir yana, bu felsefenin metafizik gerçekliği, gelenek ve görenekleri, kadim toplumsal değerleri ret etmesi (Asmaz, 2019: 33), DKAB dersi için ayrı bir tartışma konusudur. Çünkü DKAB, tam da ilerlemeciliğin eğitim sahasının dışına ittiği, metafizik gerçeklik, gelenek ve görenekler ve kadim toplumsal değerlerle alakalıdır (Bayraktar ve Aksu, 2021). Felsefe, öğretim programlarının teorik dayanağı (Demirel, 2004) olduğuna göre, DKAB dersinin öğretim programı ile bu teorik zeminin uyumsuzluğu önemli bir pedagojik konudur. Yapılan literatür taramalarında Dewey ve ilerlemeci eğitim felsefesi ile ilgili birçok çalışma olmasına rağmen, bunların din ve ahlak eğitimine yönelik uygunluğuna dair çalışmaların oldukça sınırlı olması (Fakioğlu Bağcı, 2022: 432), bununla ilgili çalışmaları önemli kılmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, literatür taramasına dayalı olarak, ilerlemeci eğitim felsefesi bağlamında DKAB dersini varlık, bilgi ve değerler bağlamında analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. İlerlemeci eğitim felsefesinin dünyada ve Türkiye'deki tarihi gelişimi nasıldır?
2. Varlık (ontoloji) olgusu bağlamında, ilerlemeci eğitim felsefesi ve DKAB dersinin uyumu nasıldır?
3. Bilgi (epistemoloji) olgusu bağlamında, ilerlemeci eğitim felsefesi ve DKAB dersinin uyumu nasıldır?
4. Ahlak ve değerler (aksiyoloji) bağlamında, ilerlemeci eğitim felsefesi ve DKAB dersinin uyumu nasıldır?

Nitel araştırmalar çerçevesindeki bu çalışma, derleme niteliğinde olup, tarama yöntemiyle yürütülmüştür. Çünkü bu çalışmanın amacı, çalışmanın konusuyla ilgili mevcut durumu niceliksel (sayısal) olarak ortaya koymak değil, niteliksel olarak betimlemektir. Bunun için sosyal konuları çok yönlü ve derinlemesine analiz etmeye uygun nitel çalışma yöntemi (Balyer, 2016; Punch, 2011) tercih edilmiştir. Derleme niteliğinde çalışmada veriler, bu tür çalışmalara uygun olan dokümanlar analiz (belgesel tarama, doküman inceleme) tekniği ile (Yıldırım ve şimşek, 2013) elde edilmiştir. Doküman analizi, yazılı belgelerdeki bilgileri titizlikle ve sistematik olarak incelemek için kullanılan bir nitel araştırma tekniğidir (Wach, 2013 aktaran Kıral, 2020: 174). Diğer bir tanıma göre doküman analizi, “mevcut kayıtlar ve belgelerin incelenerek toplanan kaynakların (verilerin), çalışma amacına yönelik olarak seçilmesi, sınıflandırılması, okunması ve değerlendirilmesi aşamalarını kapsar (Karasar, 2009: 118). Bu çalışmadaki dokümanların kapsamı ise, derleme ve doküman analizine uygun olarak (Balcı, 2009: 180; Sönmez ve Alacapınar 2016: 108) belirlenmiş, bilimsel kitaplar, makaleler, akademik tezler, bildiriler ve internet kaynaklarıdır. Nitel çalışma metodolojisine uygun (Yıldırım ve şimşek, 2013; Baloğlu, 1999) olarak bu kaynakların seçiminde aşağıdaki kriterler kullanılmıştır:

Kitapların seçiminde; bunların ulusal/uluslararası bilinen ve bilim kuruluna sahip yayınevleri tarafından yayımlanmış olması ve makalelerin de Dergi Park tabanına kayıtlı olma, ISSN numarası bulunma, TR Dizin sahibi olmasına dikkat edilmiştir. Akademik tezlerin YÖK’ün ulusal tez merkezi arşivinde kayıtlı olması ve bildirilerin de, ulusal/uluslararası bilimsel (bilim kurulu olan) kongre veya sempozyumlarda sunulan ve yayımlanan olması gözetilmiştir. İnternet kaynakları için de akademik tabanlı güvenilir siteler olması dikkate alınmıştır. Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak için ise literatür (Sönmez ve Alacapınar, 2016; Yıldırım ve şimşek, 2013) tarafından önerilen, “belgelerin konuya uygun olması, özgün ve orijinal olması ile tahrifat yapmamış olması” noktalarına özen gösterilmiştir. Çalışmada bu kriterlere göre seçilen belgeler (veri kaynakları, dokümanlar) şunlardır: Bilimsel kitaplar (f=24), bilimsel makaleler (f=31), lisansüstü akademik tezler (f=15) ve internet kaynakları (f=1).

Çalışmada seçilen belgeler, tarama ve derleme çalışmalarına uygun (Glesne, 2014:12) şekilde, araştırmanın amacı doğrultusunda seçilerek okunmuş, betimlenmiş ve yorumlanmıştır. Nicel çalışmalarda geçerlik için (Karataş, 2015; Yıldırım ve şimşek, 2013) bu okuma ve betimlemelerde, olabildiğinde yansız bir yaklaşım sergilenmeye çalışılmıştır. Bunun için ise, araştırmacıların rolü, “*metodolojiye uygun olarak belirlenmiş dokümanları, çalışmanın amacı doğrultusunda, objektif olarak okuma, betimleme, yorumlama ve sonuç çıkarmak*” şeklinde tanımlanmıştır. Bu rol gereğince yapılan okuma, betimleme, yorumlama ve değerlendirme aşamalarında birtakım niteliksel sonuçlara ulaşılmıştır. Literatüre (Miles and Huberman, 2016; Kıral, 2020; Karataş, 2015) göre, nicel çerçevedeki tarama çalışmalarında, sayısallaştırma amaçlı gözlem ve görüşmeden çok, betimsel inceleme, yorumlama ve değerlendirme sonucunda, çalışmanın amaçlarına bağlı sorulara cevap bulmak öne çıkmaktadır.

3. İLERLEMECİ EğİTİM FELSEFESİ BAğLAMINDA DİN ÖğRETİMİ

3.1. İlerlemeci Eğitim Felsefesi ve Türk Eğitim Sistemine Yansımaları

İlerlemeci eğitim felsefesi (progressivizm), aletçilik, deneycilik, bilimsellik, politik ve sosyal bağlamla itibarıyla Pragmatist felsefeye dayanır (Fidan ve Erden, 1998). Dile getirdiği görüşlerin bir kısmı antik dönemlere ve kadim geçmişe kadar uzansa da, formal anlamda bu akımın başlangıcı, ABD’de 1919 yılında kurulan Eğitim Birliği örgütüne dayandırılabilir. İlerlemecilik, ABD’deki “yeni özgürlük”, “yeni milliyetçilik” ve “Wisconsin düşüncesi” gibi sosyal ve siyasal düşüncelere dayalı sosyo-politik bir akım olarak görülebilir. Ancak “değişim”

sloganı üzerinden bu akımın temellerini, “aynı nehirde iki kez yıkılmaz” diyen *Herakleitos ile* Aydınlanma dönemine kadar uzatanlar da vardır. Aydınlanma dönemi düşünürleri olan Rousseau, Pestalozzi ve Freud’un düşünceleri üzerine kurulu ilerlemecilikte (Gutek, 2014: 312-313) Natürizm ve Darwin’den de izler görülebilir. Diğer taraftan Bacon, Comte ve Dewey’in eğitime dair fikirlerine dayanan ilerlemeci eğitim felsefesi, en genel anlamda, geleneksel karşıtlığına dayalı, değişimi esas alan bir akım (Akıpınar, 2017: 44) olarak tanımlanabilir. İlerlemeci eğitim felsefesini tam olarak anlayabilmek için, bu düşünce akımının ABD’de koloni döneminden kalan geleneksel daimici eğitime alternatif olarak ortaya çıktığını bilmek önemlidir. Bu itibarla ilerlemecilik, geleneksel daimici eğitimin tutuculuğuna, biçimciliğine, sıkı disiplinciliğine ve dayatmacılığına bir tepki (Erkılıç, 2013) olarak görülebilir. Bu yönüyle de ilerlemeci eğitim felsefesi, ABD’deki sosyal değişimlere bağlı gelişen, sosyal ve politik çabalar gösteren bir pedagojik reform hareketi olarak değerlendirilebilir (Aykaç, 2020: 39). Aydınlanma’dan ilham alarak Amerikan eğitiminde ortaya çıkan bu felsefe, ezberci, baskıcı, mekanik ve ders kitabı otoritesine dayalı geleneksel eğitim yöntemlerinden kurtulup, eğitimi özgürleştirmeye önem verir (Gülbahar, 2006: 102). Bireyin özgürleşmesi, bilimsel yaklaşım, demokratik idealler ve çağdaşlaşma (Erkılıç, 2013) sloganlarını öne çıkaran bu felsefedeki çarpıcı sloganlardan birisi de, “eğitim, yaşama hazırlık değil, yaşamın kendisidir” ilkesidir. Yıldız (2014), ilerlemeciliği, Charles Sanders Peirce ve William James öncülüğünde doğan Pragmatizmin John Dewey’in elinde yeniden hayat bulmuş ve eğitime uyarlanmış versiyonu olarak tanımlar (Asmaz, 2019: 33).

İlerlemeci eğitim felsefesinin Türk Eğitim Sistemi (TES)’ne etkileri, Pragmatizm üzerinden olmak üzere cumhuriyet dönemiyle başlar. Nitekim Türkiye’de erken Cumhuriyet Döneminde eğitim sistemi genel hatlarıyla Pragmatizme göre yeniden yapılandırılmıştır. 1924 yılında bu felsefenin kurucularından olan John Dewey ülkeye davet edilerek, TES’ne dair raporlar hazırlanmıştır (Mala, 2011; Öztürk, 2008). Bu raporlara dayalı olarak, din eğitimi ve öğretimi de dâhil, ülkenin eğitim politikaları Pragmatizmin eğitim felsefesi olan ilerlemeciliğe göre düzenlenmiştir. Ancak bu resmi tercihe rağmen, okullarda daima geleneksel eğitim felsefeleri olan daimici ve esasiciliğin etkileri daha baskın olagelmıştır (Sağbaş ve Özdemir, 2021: 927). Ta ki 2005 yılında MEB’in tekrardan, öğretim programlarını ilerlemeci ve yapılandırmacı anlayışa dayandırmasına (Yangın, 2005) kadar. Dolayısıyla 2005 yılından beri, din eğitimi de dâhil bütün derslerin öğretim programları ilerlemeci ve yapılandırmacı anlayışa göre geliştirilip, uygulanmaya devam etmektedir. Bu yüzden hâlihazırda din öğretiminin, ilerlemeci felsefe bağlamında ele alınmasında yarar vardır. Burada, ilerlemeci eğitim felsefesi ile din öğretimi ilişkisi, felsefenin varlık, bilgi ve değer olguları bağlamında ele alınmıştır.

3.2. Varlık Sorunu Bağlamında İlerlemecilik ve Din Öğretimi

Eğitimin en baskın niteliğinden birisi de amaçlı bir etkinlik olmasıdır. Hakikat ve doğruluk olgularına yönelen bu amaçta, varlık anlayışı kritik önemdedir. Felsefi anlamda “varlık” ya da “öz” filozoflar tarafından farklı şekilde ele alınabilmektedir. Çalışma konusu itibarıyla önemli olan, ilerlemeci eğitim felsefesinin varlık anlayışını ortaya koyup, bunun din öğretimi ile ilişkisini analiz etmektir. Fikir olarak Pragmatizmden beslenen ilerlemecilikte, varlık /gerçeklik, insandan bağımsız, onun dışında varlığını sürdüren nesnel olmayıp, insanın bu nesnelere iletişim içinde olmasından doğmuştur. Dolayısıyla realite, insanın sahip olduğu deneyimlerin toplamıdır (Keleş, 2013: 28). Hümanizm, Natürizm ve Darwin’den esinlenen ilerlemecilikte “değişim”, evrenin en temel karakteristiğidir ve bu evrende mutlak olan yoktur (Tuncel, 2004: 231). İlerlemciliğin bu ontolojik fikri aslında atik Yunan’da presokratik döneme kadar uzanan “insan her şeyin ölçüsüdür” ve “her şey akar” şeklindeki hümanist düşünceye dayalıdır. Bu fikirlere dayalı olarak Dewey’in varlık anlayışı da, “gerçeklik, değişmeye bağlı

olarak şekillendiğinden, somut gerçeklik elde edilemez” (Kadıoğlu Ateş ve Gül Mazı, 2016: 34) şeklindedir.

Yukarıda kısaca temas edilen ilerlemeci eğitim felsefesinin varlık anlayışı, bu felsefe esas alınarak din öğretimini sürdürmeyi tartışmalı kılmaktadır. Çünkü mutlak varlık ve gerçekliği ret eden, tüm gerçekliği insana ve insanın tarihsel sürecine bağlayan bu anlayış (Cevizci, 2011: 123), ontolojik (varlık) anlamda din öğretimi ile ters düşmektedir. Din öğretiminde varlık, aşkın bir Varlık olan Allah^(c.c), maddeden münezzehtir ve mutlaktır. Bu durumda ontolojik anlamda din öğretimi ile ilerlemeci felsefe arasında ciddi bir anlayış farkından söz edilebilir. Dolayısıyla, ilerlemeci eğitim felsefesinin öncüsü olan Dewey’in, aşkın bir hakikati kabul etmemesi (Öztürk, 2008: 84) ile İbn-i Arabi’nin tabiriyle, tüm varlıklarla birlikte insanın varlığını da aşkın bir Varlık olan Allah^(c.c)’a bağlayan İslam dininin (Çakmaklıoğlu, 2016) eğitimi, aynı çatı altına giremez. Büyük İslam düşünürü Gazali’nin dile getirdiği İslam’da “*gerçek varlık ‘Allah^{cc}’ olup, O’nun dışındaki her şey, kendi nefesine bakan yönüyle yokluk, O’na bakan yönüyle varlık sayılır. Âlem, Tanrı’nın fiilleridir* (Akgül, 2016), şeklindeki anlayışı, aşkın ve metafizik varlıkları ret eden ilerlemecilikle bağdaşmaz. Bu itibarla, ilerlemeci eğitim ile din eğitimi/öğretimi, ontolojik dayanaklar bakımından zıt konumdadırlar. Bu zıtlık, felsefi olarak tanımlanan eğitimin uzak hedefleri (Ertürk, 1998) itibarıyla da geçerlidir. Çünkü eğitimin, kendisi dışındaki amaçlarını reddeden ilerlemeci bakış açısına (Mala, 2011:43) karşın, eğitimin nihai amacını, “Kur’an Ahlâkı ile Ahlâklanmış” insan ya da “İnsan-ı Kamil” (Keyifli, 2013: 122) olarak gören anlayışları arasında tezat vardır. Diğer taraftan, varlığı tabiata veren Natürizm ile insana ebediyet veren Hümanizme dayalı olan ilerlemeci ontoloji, bütün varlıkları ezeli ve ebedi tek varlık olan Allah^(c.c)’a veren ve insanı fani olarak niteleyen İslami içeriğe sahip din öğretimi arasında önemli bir açıklık vardır. Bu açıklığı daha iyi anlamak için, ilerlemeciliğin fikir temeli olan Pragmatizmin “*mutlak ve değişmez değerler yoktur, değerler, aşkın bir temele/dini inanca değil, pratik sonuçlara dayanmalıdır*” (Cevizci, 2011: 125) şeklindeki görüşünü hatırlamakta fayda vardır.

Ontolojik perspektifte sonuç olarak, Dewey ve ilerlemecilikte din, olsa olsa tarihi ve sosyal bir olgu veya kültürdür. Nitekim bundan olsa gerek, ülkemizde din öğretimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi ismiyle okutulmaktadır. Bu durum, Pragmatizm ve ilerlemeciliğin etkisiyle, din öğretimindeki aşkın, manevi, metafizik ve soyut olgu veya konuların, insanlık deneyiminin ürünü olan “kültür” şablonuna sıkıştırılması olarak değerlendirilebilir. Oysa İslam dinindeki “varlık” olgusuna dair bazı kısımlar kültürel birikimle alakalı “nassı” olsa da, esas kısmı her türlü insani deneyimin üzerindeki “vahye” dayalıdır. Kaldı ki ilerlemeci felsefe insanlığın binlerce yıllık birikimi ve tecrübesi olan gelenek ve görenekleri de, “değişim” iddiasıyla ret etmektedir (Kadıoğlu, Ateş ve Gül Mazı, 2016: 34). Bu durumda ilerlemeci bir DKAB dersi öğretim programında, 1400 yıllık İslam medeniyetinin bıraktığı izler (hadisler, nassı bilgiler, kıssalar), yeni kuşaklara aktarılması nasıl olabilir? Olması gereken, İslam medeniyeti ve bu medeniyete dair Türk kültürünün öğretimini, yabancı bir şablona sıkıştırmadan, bu şablonların medeniyet ve kültürümüze uygun kısımlarından yararlanmak olmalıdır. Dolayısıyla, DKAB dersinin öğretiminde “varlık” anlayışı olarak daimiciliğin “*gerçek, birdir ve bölünemez. Tanrı’nın buyrukları her durumda geçerlidir ve soyuttur*” (Sağbaş ve Özdemir, 2021) şeklindeki bakış açısı esas alınabileceği gibi, ilerlemeciliğin de “çocuk merkezli anlayışı” ile “faaliyet ve deneyim” (Akpınar, 2017) anlayışı bir arada kullanılabilir. Böylece din öğretiminde, metafizik konulardan vaz geçilmediği gibi, bu ders, çocuğun katıldığı aktif bir etkileşimle elde ettiği bilgileri (ilim), uygulayarak deneyimlediği (amel) bir formata dönüştürülebilir.

3.3. Bilgi Sorunu Bağlamında İlerlemecilik ve Din Öğretimi

Felsefi perspektiften eğitimin varlığı (ontolojisi), esas itibarıyla insan ve bilgi olgularına dayanmaktadır (Cevizci, 2011). Bundan dolayı “bilgi” her tür ve düzeydeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin temelini teşkil eder. Paul Hirst’ün (1974) tabiriyle, eğitim, bilgi formlarının kazanımıdır (Büyükdüvenci, 2001: 79). Bunun anlamı eğitim ve epistemoloji birlikteliği, eşyanın tabiatı gereğidir. Çünkü eğitim, “insan-dünya-bilgi” arasındaki aracıdır (Çotuksöken, 2008’den aktaran: Cenani, 2016: 89). Dolayısıyla “bilgi” olgusuna dair felsefi kabuller (epistemoloji), bu bilginin düzenlenmesi olan eğitim/öğretim programı (Demirel, 2004) ile bu bilginin kazanılması olan öğretim sürecini de derinden etkiler. Epistemolojik anlamda ülkemizdeki DKAB dersi öğretim programları, inanç ve ahlakla ilgili genel bilgiler ile İslam dinine ait bilgileri içerir (MEB, 2023). Ancak bu bilgilerin seçimi, düzenlenmesi ve öğretilmesi pedagojik olduğu kadar, eğitim felsefesini de ilgilendirir. Öğretim programlarındaki amaç ve kazanımlar gibi, içerik (konular, bilgiler) de, esas alınan felsefe/felsefelerle ye göre belirlenir (Büyükkaragöz, 1997). Örnek olarak daimici ve esasici eğitim programlarında içerik, klasik kitaplar ve kültürel miras iken; ilerlemeci felsefede çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarına göre seçilen yaşama dair konulardır (Akpınar, 2017: 141). Bu felsefeler arasında bilgiye dair farklılıklar, esas olarak bilginin doğasına yönelik a-pirori (vehbî) ve a-postestiori (kesbî) noktasındadır. Dolayısıyla ilm-i vehbî (doğuştan, bahşedilmiş, sezgisel) ve ilm-i kesbî (sonradan kazanılan) bilgiye dair bu farklı bakış açıları, en çok kendisini bu iki tür bilgiye yer veren DKAB gibi derslerde gösterir. Bu bakımdan, ülkemizde 2005’te sonra tüm derslerin öğretim programına dayanak teşkil eden ilerlemeci eğitim felsefesinin bilgiye dair bakış açısıyla, DKAB dersi içeriğini teşkil eden bilgilerin ne denli örtüştüğü tartışmalıdır. Aşağıda bu tartışmalara detaylı yer verilmiştir:

İbn-i Sina’nın, bilen insanın (müdrük), bilinen nesneden (müdreğ) elde etmiş olduğu (ahz) bir ürün (suret) olarak tanımladığı bilgi, Gazali tarafından üçlü aşamada tanımlanır. Buna göre bilgi, bağlantıyı yapan özne, kendisiyle bağlantı kurulan nesne ve ikisi arasındaki bağlantının ürünüdür (Cihan, 1998: 93). Aristo’dan hareketle bilginin kaynağını “akıl” olarak gösteren Farabi’ye (Mustafa, 2019) karşın, Gazali ise, aklın yanında, “kalp” olgusuna da dikkat çekmektedir. Bilgiyi, ruhta fiili olarak var olan (İlm-i Vehbi, Rabbani bilgi) ve diğeri de insani bilgi (ilm-i Kespi) olmak üzere ikili eksenle ele alan düşünürle göre bilgi (ilim), eşyanın hakikatlerinin kalp aynasında ortaya çıkmasından ibarettir (Sepin, 2019: Ekşici, 2019). Antik Yunan filozoflarından ve özellikle de Aristo’dan çok etkilenmiş olsa da Farabi, bir İslam düşünürü olarak bilgi konusunda, akıl ve vahyin beraberliğini, yani din ile felsefe birliğini savunur. Bu noktada düşünür, akli bilmenin eksik kalacağına vurgu yapar (Erten, 2015: 161). Dolayısıyla, ilerlemeci felsefeye dayalı bir DKAB dersinin öğretiminde, a-pirori (vehbî) ve a-postestiori (kesbî) bilgilerin hangisine ve ne kadar yer verilmeli şeklindeki tartışmalar için Farabi’nin, bu ikisine birlikte yer veren anlayışı yol göstericidir.

İlerlemeci eğitim felsefesinin “bilgi” anlayışının arka planında Pragmatizmin buna bakış açısı yatmaktadır. Pragmatizmin bilgi anlayışını kavrayabilmek için, bu felsefenin dayandığı Hümanizm, Natüralizm ve Darwin teorisine bakmakta yarar vardır. İngiliz aletçilik ve deneycilik fikri ile “klasik natüralizm ve liberal dünya görüşünün, sanayileşme sonrasında ABD ruhunda ortaya çıkan yeni versiyonu” olan Pragmatizm (Cevizci, 2011:122), bilgiyi, insandan bağımız olmayan, görelî ve faydayla özdeş kabul eder. Pre-sokratik dönemdeki kuşkuculuk akımını çağrıştıran bu görüş, mutlak gerçek gibi mutlak bilgiyi de kabul etmez. Pragmatizme göre bilgi, duyu ve deneyimle elde edilir (Ocak ve Baysal, 2020: 101). Temel dayanağı “değişim” olan bu felsefede bilgi olgusu da bundan payına düşeni almıştır. Nitekim Pragmatizme göre, yaşantı yoluyla elde edilen bilginin doğruluğu hipotetik olup, sürekli değişen bir süreçtir (Akpınar, 2017: 40). Bu felsefenin eğitim görüşü olan ilerlemeci eğitim felsefesinde de, bilgi, görelidir, çünkü hakikatin ölçüsü insandır (Sönmez, 2009: 93).

İlerlemeciliğin bilgi olgusunu görelî olarak kabul etmesinde Darwin kuramındaki “değişim” konusunun önemli etkisi vardır. “Düşünülerek değil, yaparak öğrenilir” görüşünden hareketle ilerlemecilikte bilgi ve eylem beraberdır (Kadioğlu ve Gül Mazı, 2016). İlerlemeciliğin dayandığı önemli isimlerden olan Peirce, James, Herbert Mead ve John Dewey, metafiziksel düşünceleri kabul etmeyerek, bilmenin, deneysel olduğunu iddia etmektedirler (Gutek, 2014: 89-91). Yazara göre, metafiziği bir kenara atma girişimi olan Pragmatizm ve ilerlemeci eğitim felsefesi de, ruh-madde şeklindeki düalist görüşü ret eder. Yani bilgiyi, salt madde, problem çözme ve deneyim şablonlarına sıkıştırır.

Yukarıda bilgiye dair genel görüşleri verilen Pragmatizm ve onun eğitim görüşü olan ilerlemeci felsefesi epistemolojik olarak din öğretimi ile uyuşmamaktadır. Bu uyuşmazlık bilginin kaynağı ve değeri noktalarında yoğunlaşmaktadır. Öncelikle, bilginin kaynağını “insani deneyim” olarak gören ilerlemecilik (Sönmez, 2009) ile bilginin kaynağını Allah^(cc) olarak kabul eden ve akıl ile kalbi de bu Kaynağın (Nur)’un yansımaları olarak gören İslam dininin öğretimi (Cevizci, 2011) arasında keskin bir ayrım söz konusudur. Bilginin kaynağının Allah^(c.c) olduğuna dair Gazali şu açıklamayı yapar: “*bilgi (ilim), eşyanın hakikatlerinin kalp aynasında ortaya çıkmasından ibarettir*” (Sepin, 2019: 44). İdealizm, Realizm ve Kant’ın görüşlerini çağrıştıran bu anlayış, her türlü bilgiyi metafizik boyuttan koparan ilerlemeci felsefesi anlayışı ile bağdaşmaz. Dolayısıyla, din öğretimini, ilerlemeci öğretim programına göre düzenlemede, bu uyuşmazlığa dikkat edilmezse, İslam’daki aşkın/vehbi bilgileri, tahrif edilmiş Hristiyanlıkta olduğu gibi, insanileştirilerek “kültür” veya “deneyim” seviyesine indirgenebilir. İkinci olarak bilginin değeri konusunda da, ilerlemeci eğitim felsefesi, din öğretimine yol gösteremez. Çünkü İslam dinine göre bilginin değeri, onun Yaratıcıya ulaştırmasıyla ölçülür. Bu konuda Gazali’nin görüşü şu şekildedir: “*duyular, akıl ve tecrübe ile elde edilen bilgide, akıl, duyulardan daha üstün ama yetersiz olup, tecrübe ise güvenilmezdir. Rabbani öğrenimle ulaşılabilen kalp gözünün, hikmetin bilgisi olan “ledünni bilgi” daha güvenilirdir*” (Yılmaz, 2020:110). Burada dikkati çeken ilerlemeciliğin bilgiye ulaşmada yücelttiği insani deneyimin, Gazali tarafından “güvenilmez” olarak nitelendirilmesidir. Gerçekte de, insani deneyimler çok değerli olmakla birlikte, çevresel ve sosyo-psikolojik koşullara, insan aklı ve duyuları ile gözlem ve deneyin sınırlılıklarına bağlı olarak mutlak olmaktan uzaktır. Basit bir örnek olarak son yıllarda yaşanan iklim değişimi, iklime ait tarihsel insani deneyimlere dayalı birçok bilgiyi boşa çıkarmaktadır. Dolayısıyla bilgiye ulaşmada, duyu, akıl, kalp, tecrübe (Karakas, 2008) kaynaklarına dayanmak daha makuldür. Buradaki kalp, materyalist felsefe ve ilerlemeciler tarafından ret edilen, bazı filozoflar tarafından “sezgi” olarak nitelenen, vahiy ve ilhamdır. Bu vahiy, açık Rabbani bilgi ve ilham da örtülü Rabbani bilgidir (Ağırman ve Türkmen, 2012: 204). Çoğu İslam âlimi, bu vahiy bilgisini, insani aklın algı, düşünce ve idrak çerçevesini genişletmesi hasebiyle daha değerli görmüştür. Bu itibarla, insani tecrübeleri yansıtan kültürel bilgiler kadar, vahyin değişmez bilgilerini de içeren din öğretimi, epistemolojik anlamda ilerlemeci kalıba sığmaz. Yapılması gereken, din öğretiminde dini ve felsefi bilgi anlayışlarına birlikte yer vermek olabilir. Aslında deneyim ve “akli bilgiler”, kaynağı metafizik ve sınırları zamandan bağımsız olan “vahyi bilgiler”, birbirine rakip değil, birbirini tamamlayıcıdır. Bir düşünürümüzün tabiriyle, din, Allah^(c.c)’ın söyledikleri ve felsefe/bilim ise Allah^(c.c)’ın yaptıklarıdır. Bunlar arasında çelişki yoktur, çelişki, bunları tek potada eritme çabasıdır. Bu itibarla yapılması gereken din öğretiminin, amaç, kapsam ve uygulamalarına uygun düşünsel zeminler oluşturmaktır. Bu uğurda insanlık mirası olan tüm felsefe ve düşüncelerden yararlanmalı ve ancak, bunları esas, dini bilgileri ikincil kabul etmemek şartıyla...

3.4. Ahlak Sorunu Bağlamında İlerlemecilik ve Din Öğretimi

Eğitimin insan yaşamıyla olan yakın ilişkisi, onu ahlak ve etik ile de doğrudan ilişkili kılar. Nitekim tarihsel süreçte, bazı istisnalar hariç, eğitim ile ahlak hep birlikte olagelmıştır (Tozlu, 2012). Burada kavram karmaşasını önlemek için Arapça, “hulk” köküne dayalı ahlak kavramının, etimolojisi “yaratılış, fitrat, doğa” ve anlam olarak da bireyin iyilik etmek ve fenâlıktan çekinmesi demektir. Etik ise karakter, âdet ve hayât tarzı demektir (Yıldız, 2008). Diğer taraftan ahlak, gelenek, görenek ve alışkanlıkları, etik ise bu ahlak ilkelerinin tümünü ifade etmektedir (Aktaş, 2014: 23). Çalışmanın ana konusu bu olmadığı için bunlarla ilgili detaylara girilmemiştir ve ahlak kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Eğitimin ahlak ile ilişkisi, insan davranışları iyi/kötü, güzel/çirkin, ahlak/ahlaksızlık gibi bağlamlarda inceleyerek, çeşitli etik ilkeler sunan felsefenin aksiyolojik (Akpınar, 2017: 38) bağlamındadır. Eğitimin aksiyolojik bağlamı, insanın sosyal bir varlık olmasıyla yakından alakalıdır. Nitekim ahlak olmadan, insanın tutarlı bir sosyal yaşam sürdürmesi çok zordur. Din öğretimi bağlamı bu çalışmada ahlak, yaşadığımız toplumun benimsediği ve kaynağını Kur-an ve Sünnetten alan kuralları ve bu kuralların kapsamı (Uzun, 2022) anlamında kullanılmıştır. İlerlemeciliğin, varlık ve bilgi gibi ahlakı da göreceli kabul etmesi, bu felsefeye dayalı bir din öğretimini aksiyolojik anlamda tartışmalı kılmaktadır. Bu yüzden DKAB dersinin öğretiminde, ilerlemeci eğitim felsefesi ve ahlak ilişkisi, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Ahlak olgusunun tanımı kadar kaynağı konusunda da çeşitli fikirler mevcuttur. Örneğin Kant’ın her zaman ve her yerde geçerli olarak gördüğü a-priori ahlak kaynağı (Cevizci, 2011), ilerlemeciliğe ilham veren Pragmatizmde insan ve insan eylemlerine indirgenir; ontolojik ve epistemolojik olduğu gibi aksiyolojik olarak da evrensel, kalıcı doğrular ve değerler kabul edilmez (Coşkun ve Taneri, 2021: 34). Bu anlamda ilerlemecilikte, “eski ve gelenek karşıtlığına” dayalı olarak, bilimsellik ve modernlik adına, varlık ve bilgi gibi ahlak da göreceli olarak nitelendirilir. Ahlak olgusunu her tür metafizik kaynaktan kopararak, “*bilim, deneyim ve fayda*” şablonuna sıkıştıran bu felsefi görüşün kaynağında Rousseau, Hobbes ile Locke’nin, “*ahlaki prensiplerin temellendirildiği Tanrı fikri ve ahlak doğuştan değildir*” (Keleş, 2013: 50) şeklindeki görüşleri vardır. Oysa ahlaki değerleri göreceli kabul edip, bu değerlerin kaynağını toplum ile birey arasındaki etkileşime bağlayan ilerlemeci felsefenin aksine, Gazali, bilişsel ve duyuşsal boyutlarını kabul ettiği ahlakın kaynağı olarak kalbi (Rabbani bilgi) gösterir (Gurbetoğlu, 2021). İlerlemecilik, tarihi süreçte ahlakın kaynağı olarak gösterilen akıl, toplum, vicdan, devlet ve din olgularından sadece akıl ve toplumu referans alarak, bunu da insani deneyime indirgemıştır. Bu felsefenin öncülerinden Mill, Bentham ve Dewey, Davranışçı psikoloji çağrıştırır şekilde, ahlakı, Tanrıyla ilişkilendirmeksizin, basitçe, “*mutluluk ve hazzın olması; acının yokluğu*” biçiminde ele almışlardır. Hilmi Ziya Ülken tarafından “aydınların ahlakı” (Vural, 2020) şeklinde eleştirilen bu bakış açısında, zamanın ve ABD toplumunun özelliklerinin derin izlerini de görmek mümkündür. Koca’nın (2022: 272) bu konudaki şu değerlendirmesi dikkat çekicidir: “*Pragmatistlerin ahlak anlayışlarını sınırlarken ve ele alırken coğrafi olarak Avrupa düşüncesinin dışına çıkmadığı tarihsel gelişimi sadece Avrupa düşünce tarihi üzerinden değerlendirdikleri söylenebilir*”. Bunda, tahrif edilmiş Hristiyanlığın, bilimi sınırlayan uygulamalarına haklı olarak tepki gösteren Rönesans’la birlikte ortaya çıkan, “dinin yerini bilimin alması” (Cenan, 2016: 5) olgusunun da etkisi vardır. Dolayısıyla, İslam tarihi ve deneyimi ile ilişkili olmayan ve Avrupa ile ABD gerçekliği üzerine temellendirilen Pragmatizm ve ilerlemeciliğin, Türkiye gibi ülkelerde din öğretimine ne denli rehberlik edebileceği tartışmalıdır. Nitekim Dewey’in ilerlemeci eğitim felsefesini Amerika’da kurmuş olduğu laboratuvar okulundaki öğrencilerin tutum ve davranışlarından edindiği deneyimler sonucunda oluşmuş olduğu (Asmaz, 2019: 34) vakıadır. Dolayısıyla Dewey’in, ABD’nin sosyal bütünlüğü için zararlı gördüğü tek bir dinin öğretimi (Fakioğlu Bağcı, 2022), toplumun kahir ekseriyeti Müslüman olan Türkiye’yi ne denli ilgilendirir? Sonuç olarak, “Eğitimde Ahlak

İlkeleri” adlı bir eser de kaleme almış olan Dewey’in (Koca, 2022) ilerlemeci eğitim felsefesi, metafizik varlıkları ret eden, vahye dayalı bilgileri yadsıyan ve ahlaki göreceli hale getiren anlayışı, din öğretimine uygun değildir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tüm disiplinler gibi din öğretimi de teorik olarak felsefi bir dayanak gerektirir. Çünkü eğitim ve felsefenin tarihi birlikteliğinin (Kılıç, 1999) de gösterdiği gibi, düşünsel temellerden yoksun bir din öğretimi oldukça yalın kalır. Burada dikkat edilmesi gereken dayanılacak eğitim felsefesi veya felsefelerinin, din öğretimine, çağa, bu çağda yaşayan kuşaklara ve topluma uygun olmasıdır. Yoksa eğitim felsefesinin temel işlevi olan eğitime amaç sağlama ve yol göstermesi (Ertürk, 1998) mümkün olamaz.

Birçok ülke gibi Türkiye’de de eğitim faaliyetleri, belirtilsin veya belirtilmesin birtakım eğitim felsefelerine dayalıdır. Eğitim felsefelerinin eğitime yansımaları en belirgin olarak öğretim programlarında görülür. Çünkü çağdaş anlamda eğitim/öğretim programları felsefe, tarih, psikoloji, sosyoloji, konu alanı ve ekonomik temellere dayalıdır (Demirel, 2004). Cumhuriyetle birlikte TES ve öğretim programlarında Pragmatizmden ilham alan ilerlemeci eğitim felsefesi egemen olmuştur. Ancak bu resmi tercihe rağmen uygulamada daimici ve esasicilik etkili olagelmıştır. Bunda toplumun alışkanlık ve kültürü kadar Kemalist ideolojinin aktarılması amacı da etkili olmuştur (Erkılıç, 2013:10). Daimici ve esasiciliğin ezber, disiplin, teorik ağırlıklı ve öğrenciden ziyade öğretmene ağırlık veren boyutlarının (Akpınar, 2017), TES’i olumsuz etkilediği varsayımıyla 2005 yılında MEB, öğretim programlarını tekrardan ilerlemeci eğitime göre yapılandırmıştır (Teyfur ve Teyfur, 2012). Bu tercihte, ilerlemeciliğin sorgulama becerisi, yaratıcı düşünme ve problem çözme becerisi (Ulubey ve Aykaç, 2017: 1193) gibi çağdaş yeterlilikleri kazandıran bir yaklaşım olduğu şeklindeki kabulün de etkisi vardır. Ancak aslında fazlaca tartışılmadan yapılan bu yeniden yapılandırmanın tüm derslere uygunluğu gözden kaçırılmıştır. Çünkü fen, matematik, dil öğretimine önemli pedagojik açılımlar sağlayan ve öğrencileri aktif kılarak potansiyellerini açığa çıkarmada destek veren ilerlemeciliğin (Keskin ve Şahin, 2018), nassı bilgiler, vahye dayalı ilm-i Vehbi, İslam medeniyetinin izleri olan gelenek ve göreneklerle ilgili din dersine bırakın katkı sağlamayı, epistemolojik anlamda önemli engelleri söz konusudur. Bu çalışmada tartışıldığı gibi ilerlemecilik, birçok disipline uygun olsa da, ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik bazı boyutlar itibarıyla din öğretimine uygun değildir. Buna yönelik olarak çalışmada ulaşılan sonuçlara aşağıda yer verilmiştir:

Varlık (ontoloji), bilgi (epistemoloji) ve ahlak (aksiyoloji) perspektifinden, ilerlemeci eğitim felsefesi ile Türkiye’de formal anlamda din öğretiminin yapıldığı DKAB dersi, bazı noktalar itibarıyla uyumlu olsa da, bazı noktalarda uyumlu değildir. Uyumlu olan noktalar, ilerlemeciliğin öğrenciyi derse aktif katması, öğrencinin bilgiyi deneyimleyerek öğrenmesi ve değişme yaptığı vurgulardır (Kop, 2004: 274). Bu yaklaşım, salt bilgi aktarmaya ve ezbere dayalı din öğretimi yerine, öğrencinin aktif olarak katıldığı ve dolayısıyla dini bilgileri deneyimleyerek, yaparak ve yaşayarak öğrenmesi bakımından yol göstericidir. Çünkü İslam’ın anlayışına göre bilgiyi öğrenmek (bilmek) kadar bunu uygulamaya, yani davranışa yansıtmak önemlidir. Dini literatürde ilim ve amel birlikteliği (Kayısoğlu, 2014) olarak vurgulanan bu boyut için ilerlemeci ilkeler yol gösterici olabilir. İlerlemeciliğin güçlü “değişim” vurgusu, DKAB dersindeki, vahye dayalı mutlak bilgiler hariç, kültüre ve zamana bağlı kesbi bilgilerin halihazırdaki kuşaklara hitap etmesine rehberlik yapabilir. Bu durum İslam dininin bu çağdaki mevcut kuşaklara hitap edebilmesi bakımından önemlidir. İlerlemeciliğin eğitimde uygulamaya ağırlık vermesi, DKAB dersinde öğrencileri, geleneksel olarak “anlamını bilmeden ezberleme” hatasından kurtararak, İslam dinini, ilim-amel birlikteliğini sağlayacak şekilde, içselleştirmelerini sağlayabilir. İlerlemeciliğin, ahlak olgusunu bir yönüyle mevcut kuşakla

ilişkilendirmesi (Akpınar, 2017) ise, halihazırdaki kuşakların İslam ahlakını donmuş ve dogma olarak değil, kendilerinin de katkı sağlayacağı, sürekli gelişen bir olgu olarak algılamaları bakımından da fayda sağlayabilir.

Varlık, bilgi ve ahlak perspektifinden, ilerlemeci eğitim felsefesi ile DKAB dersinin uyuşmadığı noktalara gelince, temel ayrışma varlık noktasında düğümlenmektedir. Çünkü ilerlemeci eğitim felsefesinin, metafizikten kopardığı varlığı, maddi insani boyuta indirgemesine karşın, DKAB dersinde varlık anlayışı, bunun tam tersi metafizik ve aşkın boyutla alakalı ve maddeden bağımsız olarak ele alınır. Benzer şekilde ilerlemecilikte mutlak varlık kabul edilmezken, İslam dini odaklı DKAB dersinde İbn-i Arabî'nin ifadesiyle mutlak tek varlık Allah^(c.c) olarak kabul edilir (Almond, 2016), bunun dışındaki varlıklar ise Platon'un tabiriyle "gölge varlıklar" (Mutlu, 2017) olarak görülür. Bu ayrışma ilerlemeciliğin DKAB dersinin öğretim sürecine bazı boyutlarda katkı sağlasa da, programın amaç ve kazanımlarının bu felsefeye göre tasarlanmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Epistemolojik bakış açısıyla, DKAB dersi öğretim programının içeriği, zaman, mekan ve kültüre göre değişmeyen Allah^(c.c) tarafından bildirilen (vahiy) ilm-i Vehbi (Kılıç, 1999: 210) ile insani deneyimlere dayalı ilm-i kesbiden oluşmaktadır. Bu bilgilerden Vehbi olanlar mutlak ve evrensel olduğundan, ilerlemeci felsefenin her tür bilgiyi geçici ve görelî olarak gören anlayışı (Gutek, 2014) ile bağdaşmaz. Dolayısıyla DKAB dersi öğretim programının içeriğindeki kesbi bilgiler bu felsefenin öngörülerine göre öğretilirse de, Vehbi bilgiler asla bu anlayış ile örtüşemez. Kaldı ki ilerlemeciliğin insanlık deneyimine dayalı gelenek ve göreneklere yadsıyan anlayışı (Sönmez, 2009) aslında İslam medeniyetinin kazanımları olan kesbi bilgilerin bile bu felsefede yeri olmadığını göstermektedir. Bütün bunlara dayalı olarak ilerlemeci felsefe ile DKAB dersi öğretim programının ontolojik anlamda olduğu gibi, epistemolojik anlamda da ayrıştığı söylenebilir. Bu ayrışma, bütün bilgilerin kaynağını Allah^(c.c) olarak gören İslam dininin, bütün bilgileri insana bağlayan ilerlemeci felsefenin dar şablonuna sığmayacağını göstermektedir. İlerlemeci eğitim felsefesi ile DKAB dersi aksiyolojik anlamda da aynı hizada değildir. Bu hizayı bozan ise, ilerlemeciliğin varlık ve bilgi gibi ahlakı da göreceli olarak gören anlayışdır. Buna mukabil DKAB dersinde kaynağını Kur'an ve Sünnetten ahlak (Uzun, 2022), hazzın ve faydanın çok ötesinde, Allah^(c.c) ve toplumun razı olacağı insan profili ile ilgilidir.

Son olarak, din öğretimi felsefesiz olamayacağına göre, İslam dini odaklı DKAB dersi öğretim programı ve bu dersin öğretim süreci de belirli düşünsel temellere dayanmak durumundadır. Bu düşünsel zeminin oluşturulmasında ise mevcut eğitim felsefelerinden bazılarını benimseyip, bazılarını da toptan reddetmek doğru değildir. Çünkü her ne kadar, diğer inançlar gibi İslâm' da dogmalar ve doktrinler olsa da (İpek, 2021: 772), Hökenekli'nin (2006) tabiriyle, "din kaynağı bakımından "ilahi", yaşanması ve uygulanması bakımından ise "insani" bir gerçeklik (Meydan, 2016: 92) olduğundan, din öğretiminin temellendirilmesinde ilm-i Vehbi ile ilm-i kesbiye birlikte yer verilebilir. Bu konuda doğru olan Kur'an ve Sünnet şablonu esas alınarak, din öğretimine felsefi teorik temeller oluşturmaktadır. Bu felsefi temeller oluşturulurken de, bu düşünsel dayanakların değil, din öğretimine, çağa, bu çağda yaşayan kuşaklara ve içinde yaşanan topluma uygun olması önemlidir. Yoksa çağdaşlık ve bilimsellik gibi gerekçelerle din öğretiminin içeriğini oluşturan İslam'ın vahye dayalı aşkın Vehbi bilgilerinin, birtakım materyalist şablonlara sıkıştırılması, bu bilgi ve kavramları yozlaştırabilir. Ki tarih, Hristiyanlığın tahrif edilmesi şeklindeki bu hikâyeye şahittir. Bu konuda bize düşen görev Müslümanların çağdaş eğitim karşısında yaşadığı bazı uyumsuzlukların ve krizlerin aşılması için İslâm eğitim geleneğini farklı bakış açılarıyla ve farklı boyutlarıyla değerlendiren çalışmalar yapılmalıdır (İpek, 2021:773).

KAYNAKÇA

- Ağırman, F. ve Türkmen, A. (2012). Bilginin imkânı problemi: Gazali örneği. *Kaygı*, 18, 197-208.
- Akgül, A. (2016). Gazâlî’de dinî tecrübe. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı
- Akpınar, B. (2017). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Daya Yayıncılık.
- Aktaş, K. (2014). Etik-ahlâk ilişkisi ve etiğin gelişim süreci. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 22-32.
- Almond, I. (2016). *İbn-i arabi ve derrida (Çev: Kadir Filiz)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Asmaz, A. (2019). John Dewey’in ilerlemeci eğitim felsefesine dayanan öğrenci merkezli eğitimin öğrencilerin Türkçe dersindeki akademik başarısına etkisi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretimi Bilim Dalı.
- Aykaç, A. (2020). Öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının ve eğitim felsefesi eğilimlerinin öğretme ve öğrenme anlayışları üzerindeki etkisi. Yayımlanmamış doktora tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı.
- Balcı, A. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma (yöntem, teknik ve ilkeler)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Baloğlu, F. (1999). İnternetteki kaynakların bilimsel çalışmalarda gösterilmesi. *Sosyoloji Konferansları*, 26, 253-257.
- Balyer, A. D. (2016). Öğretmen liderler: Öğretmen algıları üzerine nitel bir araştırma. *Elementary Education Online*, 15(2), 391-407.
- Bayraktar, N. ve Aksu, H.B. (2021). İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretim programının kültürler- arası din eğitimi açısından değerlendirilmesi. *ODÜSOBİAD* 11(2),563-580.
- Beyaztaş, İ. D., Kaptı, S. B. ve Senemoğlu, N. (2013). Cumhuriyetten günümüze ilköğretim programlarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46(2), 319-344.
- Büyükdüvenci, S. (2001). *Eğitim felsefesine giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Büyükkaragöz, S. (1997). *Program geliştirme kaynak ve metinler*. Konya: Kuzucular Ofset.
- Cenan, Ş. (2016). Antropolojik açıdan eğitim kavramı ve eğitimde etik sorunsalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.
- Cevizci, A. (2011). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Say yayınları.
- Cihan, A. K. (1998). *İbn-i Sina ve Gazali’de bilgi problemi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Coşkun, S. ve Taneri, P. O. (2021). Öğretmen adaylarının eğitim yaklaşımlarının eğitim felsefeleri çerçevesinde değerlendirilmesi. *Dört Öge*, 19, 29-48.
- Çakmaklıoğlu, M. M. (2016). İbnü’l-Arabi’nin marifet teorisi açısından aklın değeri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 139-161.

- Çeliköz, M. (2017). Eğitim programları ve öğretim alanındaki eğitim bilimcilerin yapılandırmacılıkla ilgili görüşlerinin analizi. Yayımlanmamış Doktora tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Demir, Ö. (2015). Özel öğretim yöntemleri ve öğretmenlik uygulamaları derslerinde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin öğretim tasarımı. *Ekev Akademi Dergisi*, 19(62), 121-145.
- Demirel, Ö. (2004). *Kuramdan uygulamaya, eğitimde program geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Ekşici, Z. (2019). Gazzali'de insan ve benlik algısı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Felsefe Bilim Dalı.
- Ergün, M. (2009). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Erkılıç, T. A. (2013). Eğitim felsefeleri açısından köy enstitüleri. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-19.
- Erten, M. (2015). Fârâbî'de din-felsefe birliği/özdeşliği eğitim ve farklı öğrenme teknikleri. *ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I (1), 155-172.
- Ertürk, S. (1998). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan.
- Fakioğlu Bağcı, H. (2022). Din ve ahlak eğitimine deweyci bir yaklaşım. *Hitit İlahiyat Dergisi*, 21/1, 429-450.
- Fidan, N., & Erden, M. (1998). *Eğitime giriş*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Glesne, C. (2014). *Nitel araştırmaya giriş (Çev: Ali Ersoy ve Pelin Yalçınoğlu)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gözütok, Ş. (2019). *İslam medeniyetinde eğitim felsefesi*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Gurbetoğlu, A. (2021). Gazali'de bilgi ve değer anlayışının eğitim açısından incelenmesi. <http://www.agurbetoglu.com/2makale.html> (Erişim: 24.08.2021).
- Gutok, G. L. (2014). *Eğitime felsefi ve ideolojik yaklaşımlar (Çev: Nesrin Kale)*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Gülbahar, G. (2006). Cumhuriyet dönemi (1920-1950) Türk eğitim sisteminin felsefi temelleri. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- İpek, F. (2021). İslâm eğitim geleneğinde bilginin üretim, paylaşım ve dolaşım kültürü üzerine bazı değerlendirmeler. *Marife* 21(2), 749-775.
- Kadıoğlu Ateş, H. ve Gül Mazı, M. (2016). Kitap özeti demokratik eğitim john dewey'in eğitim felsefesi üzerine. *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Education & Literature*, 6(32), 32-48.
- Karakaş, N. (2008). Gazâlî'de din ve devlet ilişkisi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı.
- Karakaya, Ş. (2001). *Eğitimde program geliştirme çalışmaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:120.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.

- Kayıoğlu, N. (2014). Hak dini Kur'an dili'nde fatiha ve bakara sûreleri çerçevesinde bilgi iman amel ilişkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(3), 85-98.
- Keleş, H. (2013). Temel eğitim felsefesi akımları bağlamında john locke'un liberal eğitim anlayışı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.
- Keskin, M. ve Şahin, M. (2018). Eğitimde ilerlemecilik. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 50-74.
- Keyifli, Ş. (2013). Eğitim ve din eğitimi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 103-126.
- Kılıç, R. (1999). Din öğretimini temellendirme problemi. *Dini Araştırmalar*, 1(3), 205-212.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170- 189.
- Koca, B. U. (2022). Pragmatizmin ahlaki temelleri ve ahlak eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 19, 244-279.
- Kop, Y. (2004). Progressivizm ve progressivizme eleştirel bir yaklaşım. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 270-288.
- Mala, N. (2011). Cumhuriyetten günümüze ilköğretim programlarının faydacı ve ilerlemeci ekole uygunluğu bakımından değerlendirilmesi. Yayınlanmamış doktora tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı.
- Meydan, H. (2016). Doktriner düşünce ve din eğitimi: anlamlı öğrenme ve bireysel manevi tecrübe bağlamında bir değerlendirme. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 85-114.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (2016). *Nitel veri analizi (Çev: Sadegül Akbaba Altun ve Ali Ersoy)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Mustafa, M. (2019). Fârâbî'de bilginin kaynağı ve değeri problemi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı.
- Mutlu, B. (2017). Platon'da ve platon öncesi metinlerde mimesis. *Art-Sanat*, 8, 9-34.
- Ocak, G. ve Baysal, A. E. (2020). "Temel felsefi akımlar ve önemli temsilcileri" İçinde *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Öztürk, M. (2008). John dewey'in eğitim felsefesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.
- Punch, K. F. (2013). *Introduction to social research: Quantitative and qualitative approaches*. Sage Press.
- Sağbaş, N. Ö. ve Özdemir, M. (2021). Türk eğitim sistemindeki kozmik yapının felsefesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 54 (3), 921-945.
- Sepin, S. (2019). Gazali'nin bilgi felsefesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Sönmez V. & Alacapınar F.G. (2016). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sönmez, V. (2009). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Teyfur, M. ve Teyfur, E. (2012). Yapılandırmacı öğretim programına yönelik öğretmen ve yönetici görüşlerinin değerlendirilmesi (İzmir İl Örneği). *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 66-81.
- Tozlu, N. (2012). *Eğitim felsefesi*. İzmir: Tibyan yayıncılık.
- Tuncel, G. (2004). Öğretmenlerin kendi eğitim felsefelerini inşa etmeleri üzerine. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 223-242.
- Ulubey, Ö. ve Aykaç, N. (2017). Türkiye cumhuriyetin ilanından 2005'e eğitim felsefelerinin ilkökul programlarına yansımaları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1173-1202.
- Uzun, F. (2022). Eğitimde etik ve ahlaki değerlerin artan önemi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 11(31), 91-105.
- Vural, M. (2020). "İslam ahlakı ve modern ahlak felsefelerine eleştirel bir bakış" İçinde " *İslam ahlak esasları ve felsefesi: El Kitabı* (Ed. M. S. Saruhan,). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yangın, B. (2005). İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzunun değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 5 (2), 477-516.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, F. H. (2014). John dewey'in eğitim görüşleri ve Türk eğitim sistemine etkileri. Yayımlanmamış Doktora tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Felsefe Grubu Öğretmenliği Bölüm Dalı.
- Yıldız, N. (2008). Etik ile ahlak ayırımı. *Felsefe Arkivi*, 35, 23-36.
- Yılmaz, M. F. (2020). Gazâlî'nin fikrî gelişiminde döneminin siyasal ve sosyal yapısının etkileri. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Türk İslam Düşünce Tarihi Programı.

USING “CANVA FOR EDUCATION” APPLICATION WITH COLLABORATIVE LEARNING IN VISUAL ARTS LESSON: SAMPLE ACTIVITIES FOR TEACHERS

“CANVA FOR EDUCATION” UYGULAMASININ GÖRSEL SANATLAR DERSİNDE İŞBİRLİKLİ ÖĞRENME İLE KULLANIMI: ÖĞRETMENLER İÇİN ÖRNEK ETKİNLİKLER

Gülcan ERDEN KOCAARSLAN¹ - Martina RIEDLER ERYAMAN²

Abstract

The proliferation of Web 2.0 tools in visual arts education has ushered in multifaceted learning environments that cater to diverse sensory experiences. Among these tools, Canva for Education application stands out, offering an array of visual assets, content, and templates for diverse design endeavors. This tool not only augments learning experiences but also enhances creativity by piquing students' engagement through its myriad features. Nonetheless, the efficacy of such a tool is augmented when intertwined with active learning methodologies in pedagogical settings. Specifically, when Canva for Education is embedded within a collaborative learning framework, it fosters a distinct learning milieu, promoting peer-to-peer interactions. In this paper, activities that can be implemented in collaborative groups with Canva for Education application in middle school visual arts class were introduced. These activities were prepared within the framework of the objectives related to the use of technology in visual arts curriculum in Türkiye. Within the scope of this study, products developed with different design types are presented to guide teachers. It is thought that these activities will provide insights for practitioners and students on the use of Canva for Education.

Keywords: Visual Arts Education, Collaborative Learning Approach, Canva for Education, Web 2.0 Tools

Öz

Web 2.00 araçlarının görsel sanatlar derslerinde kullanılması, öğrencilere birden fazla duyuya hitap eden zengin öğrenme ortamları sunmaktadır. Bu Web 2.00 tabanlı uygulamalardan biri olan Canva for Education, çeşitli tasarımlar yapmak için birçok farklı görsel, içerik ve şablon sağlamaktadır. Ayrıca bu Web 2.00 aracı, sahip olduğu özelliklerle öğrencilerin dersi olan ilgisini artırarak öğrenmeyi kolaylaştırmakta ve yaratıcılığı geliştirmektedir. Ancak bu uygulamanın sınıf içinde aktif öğrenme yaklaşımları ile desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu aktif öğrenme yaklaşımlarından biri olan işbirlikli öğrenme ile tasarlanan Canva for Education uygulamaları, öğrencilerin birbirleriyle etkileşime geçmelerini sağlayarak benzersiz bir öğrenme deneyimi yaşatmaktadır. Bu çalışmada ortaokul görsel sanatlar derslerinde Canva for Education uygulaması ile işbirlikli gruplar halinde uygulanabilecek etkinlikler tanıtılmıştır. Bu etkinlikler MEB görsel sanatlar müfredatında teknoloji kullanımına ilişkin amaçlar çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu çalışma kapsamında öğretmenlere rehberlik etmek üzere farklı tasarım türleri ile geliştirilen ürünler sunulmuştur. Bu etkinliklerin uygulayıcılara ve öğrencilere Canva for Education uygulamasının kullanımına ilişkin yol göstereceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Görsel Sanatlar Eğitimi, İşbirlikli Öğrenme Yaklaşımı, Canva for Education, Web 2.0 Araçları

¹ Teacher, Bartın Fine Arts High School, Ministry of National Education, Bartın, Turkey, gekocaarslan@ankara.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8697-6386

² Associate Professor, Faculty of Education, Department of Fine Arts Education, Çanakkale Onsekiz Mart, riedler@comu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5207-9644

Makale Türü: Derleme Makalesi – Geliş Tarihi: 05.10.2023 – Kabul Tarihi: 30.01.2024

DOI:10.17755/esosder.1371676

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 849-866

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

Introduction

In the contemporary era, characterized by the swift evolution of science and technology, educational frameworks are compelled to cultivate individuals equipped with 21st-century proficiencies. The dynamic shifts in technological landscapes, coupled with unforeseen events such as pandemics, have recalibrated the expectations from educational paradigms. Consequently, the paradigms are now centered on reshaping the modalities of student learning, cognitive processes, and creative manifestations. Furthermore, these technological metamorphoses extend their influence beyond conventional education, prompting art educators to embark on novel pedagogical explorations. Such technological advancements invariably induce modifications in the policies, standards, and methodologies integral to art education (Buyurgan & Buyurgan, 2012; Patton & Buffington, 2016).

This study endeavors to illuminate pathways for art educators, particularly in contexts where traditional pedagogies predominantly govern visual arts instruction. Notably, numerous visual arts courses continue to adhere to conventional teaching methodologies. In this vein, this study adopted an approach that acknowledges student heterogeneity, aspiring to foster an enriched learning environment through a technologically-integrated, web-based application. By incorporating Canva for Education within a collaborative learning framework, an endeavor was made to curate a distinct learning experience, promoting student interactivity. The study elucidates activities designed by middle school students in collaborative cohorts, leveraging the Canva for Education platform in their visual arts instruction. These activities resonate with objectives centered on technological integration within the visual arts curriculum, aiming to harness Web 2.0 tools in curating multisensory learning environments.

Incorporating Technology in Visual Arts Instruction

The realm of visual arts instruction, representing the tangible facet of art education within educational establishments, necessitates alignment with technological innovations and shifts. Evidently, the 2018 Turkish Ministry of National Education (MoNE) Visual Arts Curriculum (MoNE, 2018, p.4-5) highlights 'digital competency' as one of the nine proficiency domains stipulated in the Turkish Qualifications Framework (TQF). Succinctly, this domain underscores the imperative of acclimatizing to the demands presented by our technologically-saturated information age. Upon analyzing Figure 1, it becomes palpably clear that in our contemporary digital era, ensuring art educators possess the requisite digital acumen becomes paramount for the delivery of a holistic and qualitative art education.

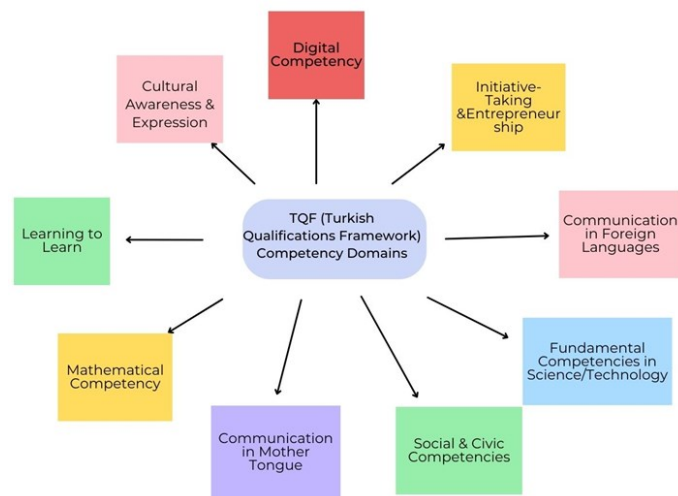

Figure 1. Competency Domains as Enunciated in the Turkish Qualifications Framework (TQF).

In the contemporary pedagogical landscape, the role of technology in facilitating children's creative expression, aligned with modern educational methodologies, has garnered significant attention (Dilmaç, 2019; Elmas & Geban, 2012; Özsoy & Alakuş, 2017). Central to this discourse is the educator's judicious selection of instructional methods and strategies, cognizant of the inherent individual variances among learners. Monolithic instructional paradigms are increasingly deemed inadequate for fostering comprehensive student development in the modern era. Contrarily, there's a pronounced inclination towards student-centric engagements, immersive multi-sensory environments, and efficacious pedagogical approaches underscored by problem-solving dynamics (Jagodzinski, 2009).

In light of this perspective, it is posited that accentuating student activity in visual arts instruction, whilst integrating modern pedagogical strategies, can yield profound dividends, especially concerning individualized learning needs. Engaging students via these avant-garde methods can stimulate enhanced subject comprehension, cultivate advanced cognitive proficiencies, amplify intrinsic motivation, and bolster critical thinking and creativity (Doğan, 2011; Murray & Brightman, 1996; Smilan & Miraglia, 2009; Tarlakazan, 2010; Zor & Tepecik, 2015). Additionally, there's an emergent consensus on the imperative of amalgamating web-based platforms with active learning paradigms. Such integrations not only augment student engagement and facilitate learning but also render the instructional process more dynamic, captivating, and contemporaneously relevant. Within the spectrum of active learning frameworks, collaborative learning stands out, offering students an enriched, enduring learning experience through mutual interactions.

Incorporating Technology in Visual Arts Instruction via Collaborative Learning

Contemporary pedagogical perspectives underscore that while children possess the capacity for independent learning, their cognitive, social, and psychomotor development is significantly amplified when they engage collaboratively with peers, educators, and other stakeholders (Dewey, 2007; Piaget, 1957; Slavin, 1983; Vygotsky, 1978). Esteemed theorists such as Dewey, Piaget, and Vygotsky have delineated the instrumental role of peer interactions in nurturing children's collaborative learning proficiencies. Vygotsky's groundbreaking Socio-cultural Learning Theory accentuates the pivotal role of environmental interactions and social skill development in cultivating cognitive faculties like verbal expression and logical reasoning. He posited that social interactions are imperative for cognitive evolution, emphasizing the essence of collaborative paradigms in the learning continuum. In this vein, Vygotsky advocated for the integration of collaborative learning environments in classrooms, facilitating the cognitive progression of less proficient students through interactions with their more adept counterparts (McLeod, 2023; Vygotsky, 1978).

The Visual Arts Course Curriculum in Türkiye aspires to inculcate in students an acumen for innovation, harnessing diverse techniques for enriched artistic expression, and leveraging technological advancements in their creative endeavors (MoNE, 2018, p.11). It is evident from the curriculum that there is an emphasis on integrating contemporary technological innovations into art instruction.

While collaborative learning methodologies have a storied history and are prevalent across various academic disciplines, research focusing on its integration within visual arts instruction remains relatively sparse (Başbuğ, 2020; Dilmaç, 2019; Kurtuluş, 2001). Empirical studies, however, underscore the profound impact of collaborative learning on targeted skill sets and practical domains (Aydın & Alakuş, 2009; Başbuğ, 2020; Cartwright, 1993; Doymuş & Koç, 2012; Johnson & Johnson, 2002; Lyman, et al., 1993; Wall, et al., 2009). These studies generally highlight the efficacy of collaborative learning in augmenting student motivation and fostering interactive group dynamics.

Although Visual Arts instruction can oscillate between individual and collaborative methodologies, group engagements are comparatively less prevalent in academic establishments (Bobick, 2008; Tarlakazan, 2010; Yılmaz, 2007). Both pedagogical approaches offer distinct advantages. However, in an era characterized by pronounced individualism, fostering societal integration through group engagements becomes pivotal, enriching the learning milieu and promoting socialization. In this context, integrating platforms like Canva for Education, a prominent Web 2.0 tool, can augment pedagogies anchored in collaborative learning methodologies. It's imperative to note that the mere introduction of Web 2.0 tools in educational settings isn't sufficient; it requires the concurrent adoption of pertinent instructional approaches.

Leveraging Web 2.0 Tools in Visual Arts Instruction

Web 1.0 tools, which preceded the Web 2.0 tools that are widely used today, were only text-oriented and continued until the 1990s. These tools were the simplest form of the web and users were only the receivers of information. In other words, it was not possible for them to interact on a page. In 2004, digital tools called Web 2.0, which allow interaction and are shaped by the contributions of users, emerged (Latorre, 2021).

The technological transformation of internet infrastructure and software systems has ushered in a new era dominated by Web 2.0 tools. These tools empower practitioners with functionalities like digital content creation, storage, communication, and information dissemination in highly interactive environments (Ajjan & Hartshorne, 2008). The technological tools associated with the integration of these tools, especially in education, have made it easier to learn, structure and share knowledge. Moreover, Web 2.0 tools catalyze student engagement, knowledge construction, and foster profound social interactions (Elmas & Geban, 2012). Contemporary education transcends the confines of traditional learning, characterized by reading and rote memorization, evolving into an immersive experience enriched by diverse activities and engagements. Web 2.0 tools epitomize this transition, offering immersive learning experiences both within and beyond institutional boundaries.

Numerous digital tools and Web 2.0 applications have permeated the realm of visual arts instruction, including platforms like Davinci 15 Beta, weWord Art, Make Beliefs Comix, and others (Çelik, 2021; Horzum, 2010). However, this study primarily focuses on Canva for Education and its associated applications. The reason is that Canva for Education has many advantages over other Web 2.0 tools. First of all, this digital tool has an online platform designed specifically for teachers and students and is becoming increasingly popular as one of the most widely used Web 2.00 tools in education (Fauziyah, 2023; Nurhayati et al., 2022; Putra, 2022; Sutedi et al., 2023; Zebua, 2023). It also helps to create or develop creative and interactive learning media/multimedia for distance education and supports collaborative learning (Du et al., 2018; Li, 2020; Putra, 2022). On the other hand, it is thought that it is important for teachers to have information about Canva for Education, which is highly ergonomic in terms of use and whose effectiveness has been shown by the studies mentioned above, instead of digital applications whose benefits have not yet been proven.

Integrating Canva for Education in Visual Arts Instruction

Canva for Education, tailored for K-12 educators and students, is a comprehensive web-based platform that champions creativity and collaboration across classrooms. Its expansive utility within the visual arts curriculum encompasses a myriad of design functionalities – from posters and logos to presentations and videos. The platform offers a plethora of design templates, effects, and customizable content, all accessible without any monetary commitments. Educators can curate virtual classrooms, inviting students to engage, design, and collaborate. Through this platform, educators can assign tasks, monitor student progress, and

provide real-time feedback. Canva for Education's dual compatibility as both a desktop and mobile application enhances its accessibility. Moreover, its integration within the visual arts curriculum not only bolsters student creativity but also aligns with both in-class and extracurricular learning objectives, providing visual and auditory stimuli (Artut, 2004; Canva, 2022; Gül, 2022; Yalçın, 2020; Yıldız & Ateşli, 2021). The subsequent Figure 2 offers a glimpse of Canva for Education's primary interface.

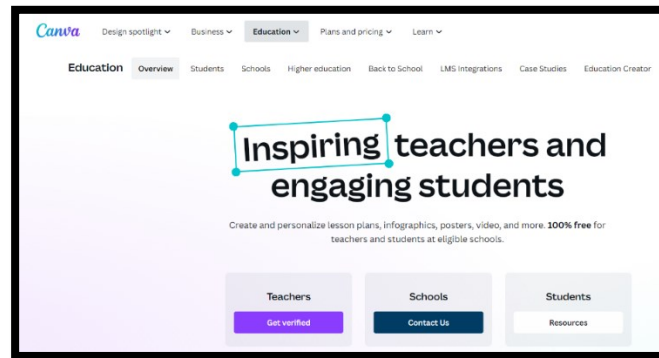

Figure 2. *Main Interface of the Canva for Education Application*

The adept incorporation of Canva for Education, a prominent Web 2.0 tool within the educational sphere, coupled with collaborative learning methodologies, can significantly enhance the caliber of art education (eg., Pedroso et al., 2023). Existing research indicates a noticeable gap wherein educators, despite possessing rudimentary knowledge about such applications, demonstrate a lack of proficiency in deploying them in a collaborative classroom setting (Duyku, 2021; Karaca & Aktaş, 2019; OECD, 2009). Given the contemporary context where students engage intensively with various social media platforms for socialization and knowledge dissemination, there emerges a pressing need for visual arts educators to scaffold students' creative cognition, collaborative learning dynamics, problem-solving acumen, and advanced learning paradigms (Black & Browning, 2011). In this light, the integration of the Canva for Education application both within and beyond the classroom infrastructure can exert a positive influence on student outcomes. This approach not only optimizes time utilization but also fosters inclusive classroom engagements. Therefore, the visual arts curriculum transcends its traditional individualistic format, characterized by uniform materials and confined environments, evolving into a boundary-less pedagogical space, marked by vibrant interactions. Furthermore, the symbiosis of technology and art pedagogy renders the visual arts curriculum more engaging, pleasurable, and ensures that learning experiences are both effective and indelible (Buyurgan & Buyurgan, 2012; Özsoy & Alakuş, 2017; Yılmaz & Bilici, 2016).

Deploying Canva for Education within Classroom Dynamics

Incorporating Canva for Education within the visual arts curriculum necessitates a systematic approach. Educators may consider the ensuing steps:

1. **Orientation and Familiarization:** Commence with a foundational briefing about the Canva for Education platform. Acquaint students with the diverse design functionalities and modules integral to the application. The educator should secure a teacher membership on Canva for Education, subsequently generating a link to either establish a virtual classroom or grant students' access to specific tasks. Students can be integrated into this virtual space through four primary mechanisms:
 - Invitation through Google Classroom
 - Sharing a direct activity link

- Transmitting an access code via mobile
- Disseminating an access code through email.

Figure 3 illustrates a snapshot of the application's interface, while Figure 4 delineates the diverse modalities to engage students. Once the pertinent invitation link is relayed, students can access the collaborative workspace via the embedded invitation. Navigating to the 'Create Design' segment unveils an array of templates and components, facilitating the design process.

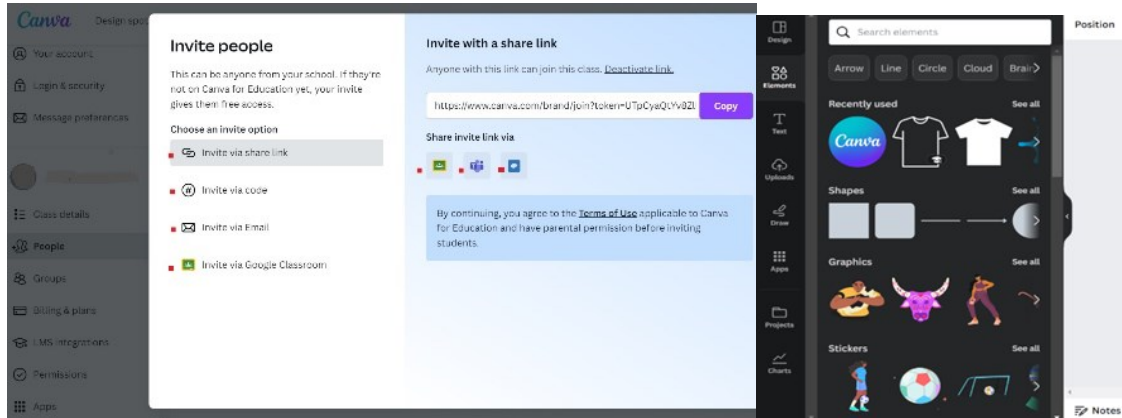

Figure 3. Interface Highlighting Virtual Classroom and Activity Initiation

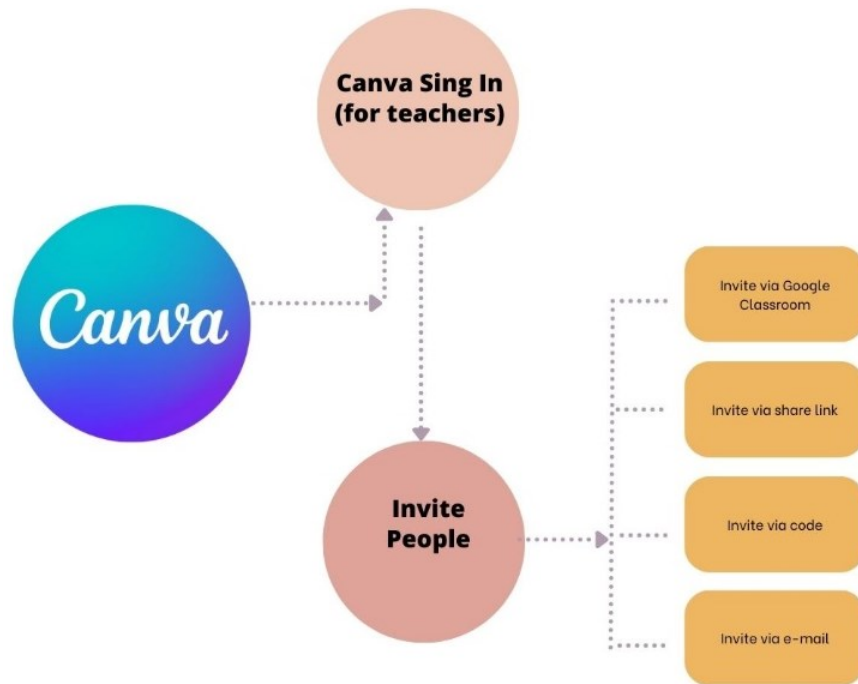

Figure 4. Methods Available to Educators for Initiating a Virtual Classroom in Canva for Education.

2. Utilize the pre-existing template section. With this feature, educators and students can effortlessly modify designs, adding relevant effects, imagery, videos, and objects as required.

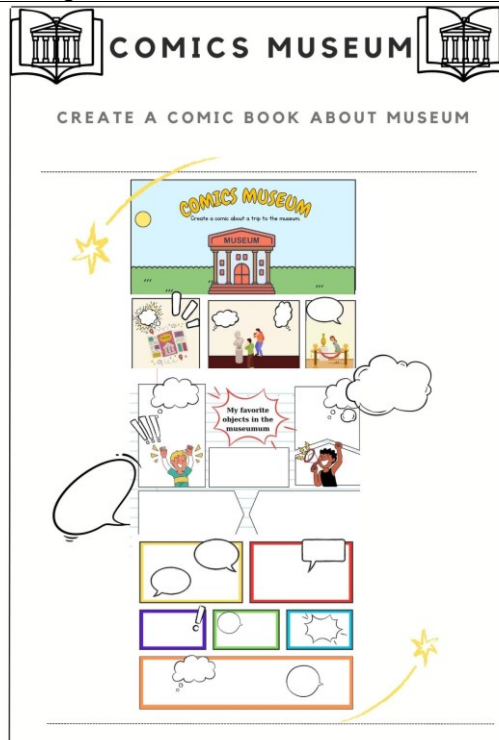
3. Groups are constituted heterogeneously, contingent upon class size. Alternatively, the entire class can operate as a singular cohesive unit. Prior to initiating the task on Canva for Education, the instructor delineates the assignment's objective. To preempt technical glitches, students are cautioned to ensure the reliability of their devices and internet connectivity.
4. Adherence to operational protocols is crucial. The instructor communicates the guidelines, elaborating on roles and responsibilities for the task at hand.
5. For optimal outcomes, it's paramount for the instructor to foster a conducive, positive environment, prepping students both intellectually and emotionally for the task.
6. Throughout the task's execution, the instructor assumes a facilitative role, guiding students as necessary.
7. Post-completion, the resultant products are showcased and collectively critiqued. This collective reflection not only focuses on the end product but also the process leading to its creation.

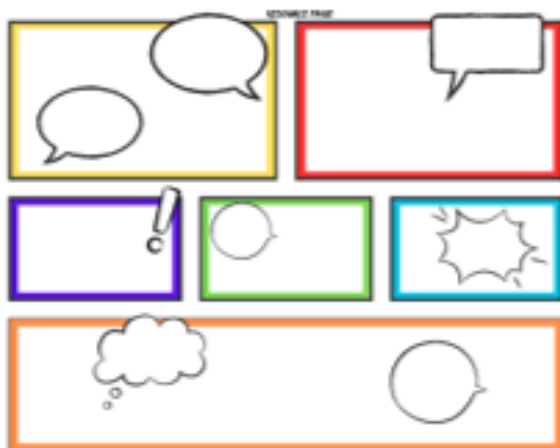
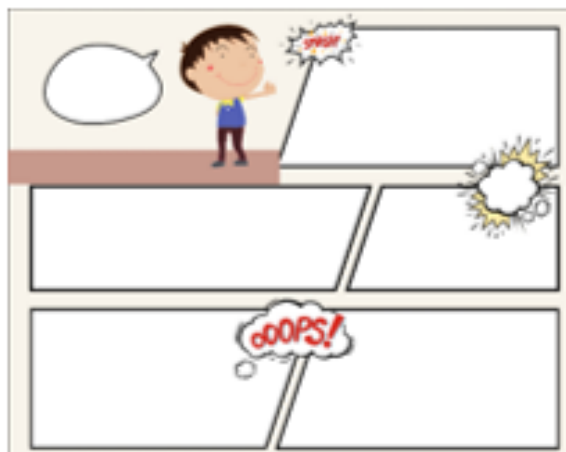
Sample Activities Integrating Canva for Education

Outlined below are illustrative activities tailored for middle school students, aligned with the objectives of the Visual Arts Curriculum. In the process of implementing these activity plans, teachers can make instructional adaptations by taking into account the cognitive level required by the tasks and the readiness of their students. These activities, namely "Comics Museum," "Artist's Bookmark," and "Art Challenge," offer directives for effective implementation.

Activity 1.

COMICS MUSEUM	
Grade: 5-8	Analyze art specimens within a museum (or visual museum) setting and humorously design a representation of the experience on Canva.
Objective:	
Directions:	<ul style="list-style-type: none">• This activity takes place as a large group activity with the participation of all students in the class.• Students are informed about the activity.• The instructor disseminates a link facilitating group collaboration.• A specific museum or cultural heritage site is identified for a virtual visit.• Under the instructor's guidance, students are asked to convert their museum experience into a comic narrative.• A pivotal artifact, resonating with individual students, is centrally featured in their comic representation.• Students are asked to design their own original and creative page based on the example.• Sequentially, the instructor compiles individual pages, culminating in a comprehensive comic book.

Activity 2.

ARTIST'S BOOKMARK	
Grade: 5-8	Seamlessly amalgamate contemporary media imagery, symbols, and text with a theme chosen by students and teachers, leveraging Canva to manifest design concepts.
Objective:	
Directions:	<ul style="list-style-type: none">• Students are assorted into heterogeneous groups, each comprising 3-5 members.• Students are informed about the activity.• The instructor disseminates a link facilitating group collaboration.• Within their groups, students select an artist or artwork as their inspiration.• Each group then formulates a slogan pertinent to their bookmark design.• Utilizing the shared link, students contribute to the group's collective design.• Leveraging the bookmark template on Canva, students craft their unique designs.• Post-design, bookmarks are printed, serving as tangible artifacts for students.

Activity 3.

ART CHALLENGE	
Grade: 5-8	Design t-shirts on Canva, incorporating elements of art and principles of design.
Objective:	
Directions:	<ul style="list-style-type: none">• Students are assorted into heterogeneous groups, each comprising 3-5 members.• Students are informed about the activity.• The instructor disseminates a link facilitating group collaboration.• Groups are tasked with a challenge: crafting the most inventive t-shirt designs.• Students enjoy the liberty to harness any art form or technique for this endeavor.• Concluding the activity, designs are evaluated, and the most inventive one is selected through a class-wide consensus.• As a tangible testament to their creativity, each group's design is subsequently printed on t-shirts and exhibited.

Conclusion

In an era increasingly dominated by digital and visual mediums, the integration of such advancements into the educational spectrum has become indispensable. The surge in online education mandates the incorporation of technological apparatuses in art courses within educational institutions (Taşkesen, 2020; Türker & Sabahat, 2011). Beyond merely instructing children on artistic techniques, the onus is on art educators to furnish avenues for authentic self-expression and to navigate these pathways alongside their students. Contemporary technological tools facilitate students in articulating their sentiments and perspectives through distinctive artistic expressions. The integration of computing devices into school curricula empowers students to experiment with diverse designs, configurations, and three-dimensional constructs in their artistic endeavors. The digital realm offers them unfettered access to a plethora of art-related resources, including virtual museums and galleries (Tepecik & Tuna, 2001). The contemporary student demographic's affinity for technology bolsters their imaginative capabilities and broadens their visual horizons. This not only amplifies their intrinsic motivation towards artistic pursuits but also fosters active lesson participation and the creation of more innovative outputs.

Historically, technological progress has invariably influenced both the conceptual and tangible facets of creativity and artistry. This intersection is most palpable in the educational domain. Within this sphere, the visual arts curriculum, a cornerstone of school-based art education, underscores the importance of crafting art by manipulating materials and immersing in artistic processes (Eisner, 2002; Kırışoğlu, 2009; Robyler & Doering, 2010). Consequently, in alignment with technological strides, the integration of digital tools in the visual arts curriculum emerges as an imperative of our times.

The 2018 Visual Arts Curriculum delineates objectives and guidelines advocating the adoption of technological applications. An analysis of the middle school visual arts curriculum reveals explicit and implicit objectives that promote the crafting of unique artistic designs through digital means. The digital proficiency of both educators and students is pivotal in this regard. Enhanced competency in digital tools augments the efficacy of the visual arts course, streamlining the achievement of desired outcomes.

This research proffers sample activities devised using Canva for Education, an exemplar among Web 2.0 tools suitable for the visual arts curriculum. This platform, granting students the capability to craft both pre-existing and novel designs online, boasts an ergonomic interface, coupled with adaptable menus, catering to middle school students. Its collaborative feature, enabling sharing among users, fosters socio-cultural interactions and collaborative endeavors among students on Canva.

In a nutshell, Canva facilitates the creation of varied outputs such as posters, logos, emblems, collages, brochures, bookmarks, videos, presentations, and invitations, all congruent with the Visual Arts Curriculum. Activities can be pursued individually or collaboratively. Especially, the platform's pre-existing templates offer guidance, while also presenting interfaces for crafting prepared designs for novices.

The sample activities presented in this research only aim to facilitate art teachers to use Canva for Education application effectively in their lessons in the classroom. On the basis of the current Visual Arts Curriculum, it is recommended that art teachers produce activities in creative ways and prepare the technical and knowledge infrastructure of their students before the application. It is important to include group applications frequently, especially taking into account its collaborative nature, and to share the artistic products produced in exhibitions. In conclusion, it can be stated that Canva is an effective digital tool for both visual arts educators

and students due to its attractive design, user-friendly features that can be accessed from smartphones and laptops, and its support for creativity and collaboration.

References

- Ajjan, H., & Hartshorne, R. (2008). Investigating faculty decisions to adopt Web 2.0 technologies: Theory and empirical tests. *The Internet and Higher Education*, 11(2), 71-80. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2008.05.002>
- Artut, K. (2004). Okul öncesi resim eğitiminde çocukların çizgisel gelişim düzeylerine ilişkin bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 223- 234. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50164>
- Aydın, S., & Alakuş, A. O. (2009). The effect of cooperative learning on students' achievement and retention of visual arts lesson. *Journal of Dicle University Ziya Gökalp Faculty of Education*, (13), 63-77. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/787113>
- Başbuğ, Zuhâl. (2020). Usage of cooperative teaching method in visual arts education. *Journal of Arts & Humanities*, 9 (2), 2167-9053. <http://dx.doi.org/10.18533/journal.v9i2.1853>
- Black, J., & Browning, K. (2011). Creativity in digital art education teaching practices. *Art Education*, 64(5), 19-34. <https://doi.org/10.1080/00043125.2011.11519140>
- Bobick , B. (2008). *A study of cooperative art education in elementary art classrooms*. (Doctoral Dissertation, University of West Georgia). Athens, Georgia. https://getd.libs.uga.edu/pdfs/bobick_bryna_200805_edd.pdf
- Buyurgan, S. and Buyurgan, U. (2012). *Art education and teaching: Methods and techniques for every level of education*. (3rd edition). Ankara: PegemA Publishing.
- Canva (2022). Retrieved from https://www.canva.com/tr_tr/
- Cartwright, S. (1993) Cooperative learning can occur in any kind of program. *Young Children*, 48(2), 12-14. <https://www.jstor.org/stable/42726421>
- Çelik, T. (2021). Web 2.0 araçları kullanımı yetkinliği ölçeği geliştirme çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 449-478. <https://doi.org/10.9779.pauefd.700181>.
- Conole, G. & Alevizou, P. (2010). *A literature review of the use of Web 2.0 tools in higher education*. HEA Academy, York, UK. http://www.heacademy.ac.uk/assets/EvidenceNet/Conole_Alevizou_2010.pdf
- Dewey J. (2007). *Deneyim ve eğitim* (Çev. Akıllı, S.), Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Dilmaç, S. (2019). The effect of web-based asynchronous learning environment on middle school students' academic achievement and attitudes in visual arts course. *Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Institute of Social Sciences*, 5 (2), 159-184. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.596217>
- Doğan, Z. (2011). *E-öğretim program tasarımı ve ders yapılarında öğrenci merkezli öğretim yaklaşımı üzerine bir model önerisi* (Doküman No: 290566) [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Doymuş, K. & Koç, Y. (2012). Science and technology teachers' implementation of cooperative learning model in the classroom. *Journal of Dicle University Ziya Gökalp Faculty of Education*, (19), 174-183. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/zgefd/issue/47945/606604>

- Du, J., Wang, C., Zhou, M., Xu, J., Fan, X., & Lei, S. (2018). Group trust, communication media, and interactivity: toward an integrated model of online collaborative learning. *Interactive Learning Environments*, 26(2), 273–286. <https://doi.org/10.1080/10494820.2017.1320565>
- Duyku, E. (2021). *Investigation of secondary school teachers' use of Web 2.0 technologies with technology acceptance model* (Master's Thesis). Bursa Uludağ University.
- Elmas, R., & Geban, Ö. (2012). Web 2.0 tools for 21st century teachers. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(1), 243- 254. <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423904346.pdf>
- Eisner, E. W. (2002). *What can education learn from the arts about the practice of education? The encyclopedia of informal education.* www.infed.org/biblio/eisner_arts_and_the_practice_of_education.htm.
- Fauziyah, N. L., Widodo, J. P., & Yappi, S. N. (2023). The use of ‘Canva for Education’ and the students’ perceptions of its effectiveness in the writing procedure text. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 5(1). 6368- 6377.
- Gül, R. (2022). *Güneş, Dünya ve Ay ünitesinde Web 2.0 araçlarıyla desteklenen çevrimiçi eğitimin ortaokul 5.sınıf öğrencilerinin kavramsal başarılarına, fen bilimleri dersine ilişkin tutum ve öz düzenleme algılarına etkisi* (Doküman No: 722173) [Yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Hauser, N.O. (1991) A collaborative process in model for art education. *Art Education*, 44(2), 33-37. <http://dx.doi.org/10.1080/00043125.1991>
- Horzum, M.B. (2010). Öğretmenlerin Web 2.0 araçlarından haberdarlığı, kullanım sıklıkları ve amaçlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 603- 634. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423936655.pdf>
- Jagodzinski, J. (2009). Beyond aesthetics: Returning force and truth to art and its education. *Studies in Art Education*, 50(4), 338-351. <http://dx.doi.org/10.1080/00393541.2009.11518780>
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2002). Learning together and alone: Overview and meta-analysis. *Asia Pacific Journal of Education*, 22(1), 95-10. <http://dx.doi.org/10.1080/0218879020220110>
- Karaca, F. & Aktaş, N. (2019). Investigation of secondary school teachers' awareness, proficiency levels, frequency of use and educational use of Web 2.0 applications. *Erzincan University Journal of Faculty of Education* 21(2) <http://dx.doi.org/10.17556/erziefd.473412>.
- Kırıçoğlu, O. T. (2009). *Seeing, learning, creating education in art*. PegemA Publishing: Ankara.
- Kurtuluş, Y. (2001). Cooperative learning in art education. *Hacettepe University Journal of Faculty of Education*, 20, 201-205. <https://docplayer.biz.tr/14556880-Sanat-egitiminde-ibirlikli-ogrenme-cooperative-learning-in-art-education.html>
- Latorre, M. (2021). Web 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0’ın tarihi (Ö. Yılmaz, Çev.). *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 8(2), s. 351-359 .
- Li, M. (2020). Multimodal pedagogy in TESOL teacher education: Students’ perspectives. *System*, 94, <http://dx.doi.org/10.1016/j.system.2020.102337>.

- MONE (2018). *Ministry of National Education, Board of Education, Visual Arts Course Curriculum*. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=358>.
- McLeod, S. (2023, July 06). *Vygotsky's Sociocultural Theory of Cognitive Development*. Simply Psychology. www.simplypsychology.org/vygotsky.html.
- Murray, R., & Brightman, J. R. (1996). Interactive teaching. *European Journal of Engineering Education*, 21(3), 295-308. <https://doi.org/10.1080/03043799608923415>.
- Nurhayati, N., Vianty, M., Nisphi, M. L., & Sari, D. E. (2022). Pelatihan dan pendampingan desain dan produksi media pembelajaran berbasis aplikasi canva for education bagi guru bahasa di Kota Palembang. *Dinamisia: Jurnal Pengabdian Kepada Masyarakat*, 6(1), 171-180. <https://doi.org/10.31849/dinamisia.v6i1.8340>
- OECD (Organization of Economic Cooperation and Development) (2009). *The new millennium learners: Main findings*. Paris: OECD.
- Özsoy, V. & Alakuş, A.O. (2017). *Special teaching methods in visual arts education*. Ankara: Pegem Akademi.
- Patton, R. M., & Buffington, M. L. (2016). Keeping up with our students: The evolution of technology and standards in art education. *Arts Education Policy Review*, 117(3), 1-9. <http://dx.doi.org/10.1080/10632913.2014.944961>.
- Pedroso, J. E., Sulleza, R. S., Francisco, K. H. M. C., Noman, A. J. O., & Martinez, C. A. V. (2023). Students' views on using Canva as an all-in-one tool for creativity and collaboration. *Journal of Digital Learning and Distance Education*, 2(2), 443-461. <https://doi.org/10.56778/jdlde.v2i1.117>.
- Piaget, J. (1957). *The origins of intelligence in children*. New York, NY: International University Press.
- Putra, L. D. (2022). Pemanfaatan Canva for Education sebagai media pembelajaran kreatif dan kolaboratif untuk pembelajaran jarak jauh. *Educate: Jurnal Teknologi Pendidikan*, 7(1), 125-138. <https://doi.org/10.32832/educate.v7i1.6315>
- Robyler, M. D., & Doering, A. H. (2010.) *Integrating educational technology into teaching* (5th ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Slavin, E. R. (1983). When does cooperative learning increase student achievement? *Psychological Bulletin*, 94 (3),429-445. <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.94.3.429>
- Smilan, C., & Miraglia, K. M. (2009). Authentic art integration. *Art Education*, 62(6), 39-45. <https://doi.org/10.1080/00043125.2009.11519044>.
- Sutedi, A., Kamil, Z. I., Maulana, F., Zahran, F. F., Rosarina, R., fikri Hermansyah, M., ... & Iswandi, W. A. (2023). Mengembangkan keterampilan desain grafis peserta didik desa hegarmannah menggunakan Canva. *Jurnal PkM MIFTEK*, 4(2), 107-112.
- Taşkesen, S. (2020). Student views on the use of mobile technology in art education and its effect on motivation. *Ekev Academy Journal*, 24 (84), 585- 600. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2577213>.
- Tarlakazan, E. (2010). *İlköğretim görsel sanatlar dersi 6. sınıf kazanımlarının işbirlikli öğrenme yöntemi etkinlikleri ile gerçekleştirilmesinin öğrenci erişimine etkisi* (Doküman No: 279625) [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tepecik, A. & Tuna, S. (2001). Grafik simgeler. *Mesleki Eğitim Dergisi*, 3(5), 89-96

- Türker, İ. H. & Sabahat, N. S. (2011). İmgeden sayısala, sayısalardan gerçeğe, heykel. *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 1(7), 141-157. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192567>
- Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wall, K., Higgins, S.E., Glasner, E., Mahmoud, U., & Gormally, J. (2009). Teacher enquiry as a tool for professional development: investigating pupils' effective talk while learning. *The Australian Educational Researcher*, 36(2), 93-118. <https://doi.org/10.1007/BF03216901>.
- Yalçın, C. (2020). Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde Web 2.0 araçlarının kullanımı. *International Journal of Language Academy*, 8(3), 344-357. <https://doi.org/10.29228/ijla.43170>.
- Yılmaz, E., & Bilici, S. (2016). The status of instructional technologies and materials for the field of visual arts. *Muğla Sıtkı Koçman, University Journal of Faculty of Education*, 3(1), 64-74. <https://doi.org/10.21666/mskuefd.40013>
- Yılmaz, M. (2007). Cooperative learning in visual arts education. *Kastamonu Journal of Education*, 15(2),747-756. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/819102>.
- Yıldız, D. & Ateşli, A. (2022). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Web 2.0 araçlarıyla Bloom taksonomisine uygun etkinlik örnekleri. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 5(1), 4-25. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2143333>
- Zebua, N. (2023). Potensi aplikasi Canva sebagai media pembelajaran praktis bagi guru dan peserta didik. *Educativo: Jurnal Pendidikan*, 2(1), 229-234. <https://doi.org/10.56248/educativo.v2i1.127>
- Zor, A. & Tepecik, A. (2015). New approaches in art education and the use of technology. *Global Journal of Arts Education*, 5(1), 01-09. <https://doi.org/10.18844/gjae.v5i1.13>

BİR UYGULAMA YÖNTEMİ OLARAK SİSTEMİK SOSYAL HİZMET

SYSTEMIC SOCIAL WORK AS A PRACTICE METHOD

Emine ATAMAN¹

Öz

Sosyal bilimlerde bir analiz aracı olarak olay ve olguları bütünlük içinde anlamaya yarayan sistem kuramı, sosyal hizmet disiplini de aranan başat kuramlardan biridir. Sistemik sosyal hizmet; bireylerin tutum ve davranışlarını sistemik yaklaşımla değerlendiren, sistem kuramıyla ilişkili bir uygulama yöntemidir. Sistemik sosyal hizmet, nitelik olarak çeşitliliğe ve tek bir gerçeğin olmadığı ilkesine dayanırken insanların ihtiyaç ve arzularını yerine getirmek veya sorunlarını azaltmak için birbirleriyle iş birliği içerisinde ve çeşitli sosyal sistemlere farklı şekillerde bağımlı olduklarını varsaymaktadır. Bu varsayımdan hareketle bu çalışmada sistemik sosyal hizmetin sosyal hizmet uygulamasına bir uygulama yöntemi olarak nasıl katkı sunabileceğinin gösterilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada "Sistemik sosyal hizmetin sosyal hizmet mesleğine katkısı nedir?" sorusu ele alındığı için öncelikle sistemik düşünce ve sistemik uygulamadaki temel kavramlar tanımlanmakta sonrasında ise bu kavramlar sistemik sosyal hizmet uygulamasıyla ilişkilendirilmektedir. Çalışma sonucuna göre sistemik düşünce, sunduğu bakış açısıyla sorunlara bütüncül bakmayı ve sorunu tanımlamayı sağlayarak müracaatçıyı daha iyi tanımayı, değerlendirmeyi ve en uygun müdahaleyi belirlemeyi, onu güçlendirmeye katkı sunmayı sağlayarak uygulamaya katkı sunabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Sistem Kuramı, Sistemik Sosyal Hizmet,

Abstract

System theory, which helps to understand events and phenomena in their entirety as an analysis tool in social sciences, is one of the dominant theories sought in the social work discipline. Systemic social work; It is an application method related to systems theory that evaluates individuals' attitudes and behaviors with a systemic approach. While systemic social work is based on qualitative diversity and the principle that there is no single truth, it assumes that people cooperate with each other and depend on various social systems in different ways to fulfill their needs and desires or reduce their problems. Since this study, examines the question of "What is the contribution of systemic social work to the social work profession?" Since the question is addressed, firstly the basic concepts in systemic thought and systemic practice are introduced and then these concepts are associated with systemic social work practice. According to the results of the study, systemic thinking can contribute to the practice by providing a holistic view of the problems and defining the problem, knowing the client better, evaluating the client, determining the most appropriate intervention, and contributing to his/her empowerment with the perspective it offers.

Keywords: Social Work, System Theory, Systemic Social Work,

¹ Öğr. Gör. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi Borçka Acarlar MYO, emineataman08@mail.com, Orcid: 0000-0002-6057-7499

Makale Türü: Derleme Makalesi – Geliş Tarihi: 06.12.2023 – Kabul Tarihi: 20.02.2024

DOI:10.17755/esosder.1401164

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 867-881

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

1. GİRİŞ

Sosyal hizmet, yoksul ve zayıflara, hasta ve kırılmalara, umarsız ve güçsüzlere hizmet sunan; söz konusu grupları, toplumsal norm ve standartlara göre koruma altına alan bir meslektir. Ayrıca sosyal hizmet, toplumsal sorunların sebep olduğu toplumsal çökme, geleneksel dünyada yer alıp modern yaşamda artık yer alamayan yardım ve hayırseverlik gibi boşlukları kapsamlı bir şekilde doldurma, yerine koyma ve ihtiyaç duyanlara hizmet sunma görevi üstlenen bir meslektir (Galuske, 2007, s. 2).

Sistem, bir gözlemci tarafından algılanan ve birbirleriyle belirli bir şekilde ilişkili öğelerden oluşan düzenli bir bütünü ifade etmektedir. Bir diğer tanımla sistem, etkileşim halindeki bir dizi öğeler topluluğudur (Bertalanffy, 1956, ss. 30-52). Sistem kuramı, sisteme ve gerçekliğe dair belirli bir bakış açısına sahip olmayı varsayarak yol gösterici bir işlev sunmaktadır. Sistem, yalnızca öğeler arasındaki ilişkiyle/etkileşimle ilgili değil, aynı zamanda onun diğer sistemler arasındaki ilişkisiyle de ilgilenir. Sistem kuramı bilim dünyasında, hukuki, sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve daha birçok alanda kullanılan evrensel bir prensip haline gelmiştir (Kühling, 2015).

Sistem kuramındaki analiz yöntemi, sistemin çoklu bakış açısını ve çoklu olasılıkları dikkate alır. Sistemik düşünce, mevcut problemin analizinde tek bir gerçeğin olmadığını, sisteme dahil olan her şeyin müdahaleye dahil olması gerektiğini savunur. Bu minvalde sistemik yaklaşım sergileyen uygulayıcılar müdahalede şeffaflığa ve iş birliğine önem verirken çoklu bakış açısını kullanırlar (Lewis, vd., 2022, s. 4).

Sistemik sosyal hizmet kavramının köklerine inildiğinde sistemik terapi ve danışmanlık yaklaşımlarının 1950'li yıllarda bireysel ve grup terapisi alanını bırakarak ailelere yönelik sistemik çalışmalara evrildiği görülmektedir. İlerleyen yıllarda ise aile terapisinin yerini sistemik aile danışmanlığı almıştır (Lüssi, 1995). Bu minvalde danışmanlık hizmeti geleneksel terapötik hedeflerden ve ortamlardan uzaklaşmaya başladıkça sistemik bakış açısı, sosyal hizmet alanlarında da giderek daha önemli hale gelmiştir.

Sosyal hizmet uygulamalarında doğrusal düşünme sürekli olarak geçerli olmasına rağmen son yıllarda sistemik düşünce ile sorunların, olay ve olguların sistematik olarak kontrol edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sistemik kurama göre toplumsal olan her şey bir yaşam olgusudur ve insan varoluşunun doğasına uygun olarak yaşam sürekli hareket etmekte ve değişmektedir. Sosyal hizmet uygulaması da bu doğrultuda bu değişime ayak uydurmakta zorluk çeken insanlara yardım sağlama misyonunu üstlenmektedir.

Bu çalışmada sosyal hizmet, sistemik düşünce ve sistemik uygulama kavramları irdelenerek bir uygulama yöntemi olan sistemik sosyal hizmetin önemini vurgulanması amaçlanmaktadır.

2. SOSYAL HİZMET KAVRAMI

Sosyal hizmet kavramı; İngilizcede “Social Work” Almandada ise “Soziale Arbeit” terimlerine karşılık gelmektedir. İngilizcede kullanılan “social” kelimesi Türkçede yaygın kullanılan “sosyal” kelimesinin karşılığıdır. Bu sözcük toplumsal yani toplumla ilgili, topluma ilişkin anlamlarının yanında arkadaş, sosyal çevreye uyumlu (kimse) anlamına da gelmektedir (TDK, 2024). Ancak Social Work bağlamında “toplumsal”a karşılık gelmektedir. “Work” kelimesi, Türkçe’de “hizmet, çalışma, iş, görev, danışmanlık” gibi farklı anlamlara karşılık gelmektedir. Mesleki ünvanın günlük yaşamda yaygın kullanımı “sosyal hizmet uzmanı” olsa da “sosyal çalışmacı” meslek ünvanı geçerlidir (Ataman, 2018). Bu çalışmanın seyrinde ve bütünlüğünde sosyal hizmet teriminin kullanımı tercih edilmektedir.

Sosyal hizmetin bir gönüllü hareketi olmasıyla beraber, hayırseverliğe ilişkin uygulamalarının tarihi seyri çok daha eskidir. Ancak sosyal hizmetin mesleki bir disiplin olarak doğuşu 20. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Sosyal hizmet mesleğinin dini ve gelenekçi bakış açısından sıyrılarak tamamıyla bilimsel çalışmalara dayalı bir uygulama durumuna gelmesi uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Önceleri tıp, psikoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi bilim dallarından faydalanan sosyal hizmet, güncelde de eklettik bilgi temelinden yararlanmaktadır (Zatrow, 2016, s. 2). Ayrıca sosyal hizmet, toplumsal sorunların sebep olduğu toplumsal çökme, geleneksel dünyada yer alıp modern yaşamda artık yer alamayan yardım ve hayırseverlik gibi boşlukları kapsamlı bir şekilde doldurma, yerine koyma ve ihtiyaç duyanlara hizmet sunma görevi üstlenen bir meslek olarak her vakaya özgü çalışmalar yaparak sosyal sorunları çözmeye ya da en aza indirmeye çalışır (Galuske, 2007. S. 281). Sosyal hizmet disiplini zaman içerisinde uygulamalardan elde edilen bilgileri sistemli bir şekle getirmiş, kendi özgün bilgi temelini oluşturmuştur. Türkiye’de sosyal hizmet mesleğinin sahaya çıktığı 1960’lı yıllarda kuramsal bilgiler dâhil olmak üzere mesleki kavramlar, çeviriler yoluyla Türkiye’ye girmiştir (Tomanbay, 2012, s. 9). Bu durum yerli kavramları ve terminolojiyi bulma ve birlik oluşturma sürecini aksatmıştır (Aslan ve Güngör, 2019, ss. 230-232).

Sosyal hizmette “sosyal” terimi, insanların yaşadıkları toplumdaki arka planda yer alan, günlük yaşamlarında kurdukları sosyal ilişkilere ve etkileşimlere karşılık gelmektedir. Sosyal kavramı, sosyal hizmetin hem bireylerin hem de ailelerin sorunlarıyla ilgilendiğini göstermekte aynı zamanda da sosyal sorunların arkasında yatan sebeplerle ilgili farkındalık geliştirme sorumluluğunu da ifade etmektedir. Başka deyişle insanların sorunlarının bireysel, sosyal ve her ikisinin kesiştiği boyutlarını dikkate alması anlamına gelmektedir (Adams vd., 2015).

Sosyal hizmette bilim, uygulama ve eğitim iç içe bir durumdadır. Diğer sosyal bilim dallarıyla karşılaştırıldığında sosyal hizmet, köklü bir geleneğe sahip, temelde bağımsız, nispeten özerk bir uzmanlık disiplindir. Sosyal hizmet felsefi, geleneksel, tarihsel ve etik yönleri içerir ve tek bir profesyonel alana indirgenemeyecek bir yapıdadır (Engelke vd., 2018).

Tomanbay (2012, s. 12)’a göre sosyal hizmet, yardım odaklı bir uygulama yöntemi olarak bireyin özüne inen toplum ile ilgili sorunların çözümüne yönelik bir meslektir. Zastrow (2016, s. 6)’a göre sosyal hizmet, bireylerin sosyal işlevselliğini artırmak, kapasitelerini geliştirmek ve amaçlanan toplumsal imkânlarla erişimde bireyler, aileler ve gruplara yardım faaliyetleri uygulayan müdahaleye dayalı bir mesleki disiplindir. Mesleğin adalet ve insan hakları yönünü vurgulayan Staub-Bernasconi (1995, s. 95)’ye göre sosyal hizmet, insan haklarına dayalı ve adaletli bir sosyal yapı amacını gerçekleştirmeye yönelik bir meslektir. Duyan (2014, s. 6)’ın ifadesine göre “sosyal hizmet bir dayanışma ve yardım etme mesleğidir”. Sosyal hizmet, soruna dönüşen sosyal bir olguyu, bilimsel amaç ve hedefler, yöntem ve teknikler aracılığı ile çözmeye çalışan, insanlara hizmeti amaç edinen bir meslektir. Sheafor ve Horejsi’ye (2014, s. 19) göre ise sosyal hizmet “insanlara kendi sosyal çevreleri içinde ve gerekirse sosyal çevrelerini değiştirerek maksimum düzeyde yardım etme işlevi”ni gerçekleştiren bir meslektir. Bu tanımlamalardan yola çıkılarak sosyal hizmetin bir yardım mesleği olduğu, bireylerin sorunlarının çözülmesine aracı olurken bireyi bulunduğu toplum içinde ve bağlamında değerlendirdiği, toplumdaki farklı büyüklükte gruplarla çalıştığı, tüm bunları yaparken de insan haklarını ve sosyal adaleti esas aldığı anlaşılmaktadır.

Sosyal hizmet faaliyetlerinin yerine getiren sosyal hizmet uzmanı, üniversitelerin dört yıllık sosyal hizmet bölümlerinden mezun olan, ihtiyaç içerisindeki kesime sosyal hizmet uygulamak üzere bilgi ve becerilerini kullanan meslek elemanıdır (Ataman, 2018). Sosyal hizmet uzmanları, çalışma biçimleriyle ilgili olarak sosyal hizmet disiplininin aşağıdaki üç klasik yöntemini kullanmaktadırlar. Söz konusu yöntemler şu şekilde sıralanabilmektedir (Galuske, 2007, s. 71):

- İnsanların yaşam şartlarını iyileştirmeye yönelik birey odaklı vaka çalışmaları,
- Sosyal çevre ve yapıları olumlu yönde dönüştürmek için topluluk çalışmaları,
- Sosyal becerilerin geliştirilmesi hedefiyle sosyal grup çalışması.

İnsan hayatında sayısız ve çok farklı problemler olduğu için bir sosyal hizmet uzmanının görev alanı da çeşitlilik arz etmektedir. Sorumluluk alanındaki ana odak noktası, günlük yaşamlarında zor durumda olan insanların veya insan gruplarının desteklenmesi ve işlevsel duruma getirilmesidir. Örneğin çocuk bakımı konusunda ihmal ve istismar yaşanması durumları, bir ailede mevcut yaşanan gerilimler sebebiyle aile veya uyuşturucu bağımlılık sorunları olan kişiler sosyal hizmet uzmanından yardım alabilmektedirler.

3. SİSTEM KURAMI

Sistem, birbiriyle ilişkili öğelerin bütünü olarak içerisinde muazzam ilişkilerin olduğu bir topluluktur (Bertalanffy, 1956). Sistem, kavram olarak yalnızca bilimsel araştırmalar için değil, günlük yaşamın karşılaşılan belli başlı olaylarını düzene sokma anlamında da kullanılmaktadır. Sistem, günlük yaşamda sıkça kullanıldığında kelime olarak düzen oluşturma anlamını ifade ederken bilimsel çerçevede aralarında iletişimin var olduğu parçaların meydana getirdiği bütün olarak anlaşılmaktadır (Kaban, 1994, s. 219). Sistem, iki taraf üreten bir ayırım olarak anlaşılır. Bu, bir yanda sistemin, diğer yanda çevrenin ayrışımı olarak algılanabilir. Sistem ve çevrenin birbirini varsayması önemlidir. Ancak ne sistemin çevre üzerinde ne de sistem üzerinde çevrenin net ve öngörülebilir bir etkisi olabilir. Bir taraftaki değişiklikler, sistemin veya ortamın ilgili olanaklarına ve yapılarına uygun olarak yalnızca diğer taraf tarafından emilir (Kleve, 2011).

Son yıllarda birçok bilim dalında aranılan bir yaklaşım olan sistem kuramı, sosyal bilimlerde olay ve olguları karmaşık ilişkiler yumağında anlamaya yarayan bir analiz aracı haline gelmiştir. Sistem kuramı, bütünü tüm unsurlarıyla beraber ele almayı ve bütüncül bir bakış açısı geliştirmeyi esas alır. Genel olarak sistem kuramından faydalanmanın amacı, araştırılan ve gözlenen bir olgunun açıklanmasında olabildiğince farklı sayıda değişkenin etkilerini değerlendirerek bütünü görebilmektir. Sistem kuramında bireyin gerek kendi kapasitesi dâhilinde olan süreçler, gerekse farklı bireylerle ve çevreleriyle olan iletişim, sistemsel olarak ele alınmaktadır (Wilfried ve Geiling, 2013). Sistemin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Sistem öğelerden meydana gelir ve öğeler arasındaki ilişkiler karmaşıktır.
- Sistemler çevreleriyle ilişkili ve çevreleriyle birlikte anlaşılabilir.
- Sistemler özerk yapıya sahiptirler.
- Sistemin organizasyonunun kavranması için gözlemciye ihtiyaç vardır.
- Sistemler çevre ile madde, enerji ve bilgi alışverişinde bulunurlar.
- Sistem kendini üreten temel öğeleri üretir ve kendisini düzenler.
- Sistemlerde görevdaşlık (sinerji) etkisi vardır.
- Her sistem bir çevreye ait olarak kendi sınırlarını belirler.
- Sistemin yapısı süreç içerisinde değişime uğrayabilir. Zira sistem sürekli çevresine uyum sağlamak durumundadır (Bayraktar, 2017, s. 21; Akkuş ve Alevok İzci, 2018, ss. 227-228).

Sosyal hizmet bağlamında sistem düşüncesinin katkısı ve temel noktaları ise şu şekilde ifade edilebilir:

- *Aileleri, toplulukları ve diğer sosyal kurumları kapsayan müdahalelerle bireyleri içeren kişilerarası müdahaleleri birleştirir.*
- *Sosyal müdahaleyi bireysel yardımı ile bütünleştirmesidir.*
- *Sosyal ağ kurma sistem kuramında önemli bir uygulamadır. Resmi ve resmi olmayan sosyal ağlar tanımlanarak genişletilir ve bu şekilde de müracaatçıya yardımda kullanılabilir.*
- *Sistemler, karmaşık süreçlerle birbiriyle etkileşime girdiği için bu etkileşimlerin görülmesi, aile, topluluk ve daha geniş sosyal çevredeki insanların birbirini nasıl etkilediği anlaşılabilir.*
- *Sistem kuramı sadece bireylere odaklanmaktan kaçınmayı da sağlar (Payne, 2020, ss. 239-261).*

4. SİSTEMİK SOSYAL HİZMET KAVRAMI

Sistemik sosyal hizmet kavramı Türkçe literatürde pek yer almamasına rağmen Alman literatüründe “Systemische Sozialarbeit”, İngilizcede ise “Systemic Social Work” adı altında bir uygulama yöntemi olarak meslekte yerleşik konuma geçmiştir (Kleve, 2011). Bu kavramın yanı sıra sistemik danışmanlık, sistemik terapi, sistemik aile danışmanlığı kavramları sosyal danışmanlık alanlarında yaygın olarak kullanılan danışmanlık yöntemleridir (Ritscher, 2006). Bu anlamda sistemik sosyal hizmet kavramının sosyal hizmet literatürüne katkı sunması beklenmektedir.

Sistemik sosyal hizmet, çok çeşitli bilimsel alanlardan beslenen disiplinlerarası bir kuramsal yöntemdir. Bu yöntemin ayırt edici özelliği, sistem kavramının yardımıyla dünyanın anlamlandırılmaya çalışılmasıdır. Sistem kavramı, sosyal hizmetle ilgili tüm süreçleri, sosyal iletişim, psikolojik algılar ve fiziksel fenomenleri hem bağımsızlıkları hem de bağımlılıkları açısından tanımlayabildiği ve açıklayabildiği için özellikle sosyal hizmet için uygundur (Kleve, 2011). Sistemik düşünmek ve hareket etmek, toplumsal fenomenlere tek başına bakmamak, onları kendi bağlamları ve diğer sosyal fenomenlerle olan bağlantıları içinde anlamaya çalışmak anlamına gelmektedir (Lüssi, 1995).

Sistemik danışmanlık ve sistemik terapi ile karşılaştırıldığında sistemik sosyal hizmet, çok daha geniş bir uygulama yelpazesine sahip olarak eylem yani uygulama alanlarını da kapsamaktadır. Sistemik sosyal hizmet, bireylerin "yaşam dünyasının temel özneliğini" tanıma anlamında günlük yaşama uyum sağlama çabalarının bir bütünüdür (Thiersch, 1992, s. 6).

Sosyal hizmet, danışmanlık ve terapinin ötesine geçen bağımsız bir faaliyet alanını oluşturmaktadır. Sistemik sosyal hizmet; bireylerin tutum ve davranışlarını sistemik yaklaşımla değerlendiren, sistem kuramıyla ilişkili bir uygulama yöntemi olarak tanımlanabilir. Sistemik sosyal hizmetin kökeni 1950'li yıllardan bu yana sistem kuramı, yapılandırmacılık ve sistemik aile terapisi pratiğinin üç gelişme aşamasıyla oluşmuştur. Sistemik sosyal hizmet, tarihsel gelişim çizgisi içinde sosyal hizmetin yapı taşlarından olan Alice Salomon, Virginia Satir ve Hans Thiersch gibi bilim insanlarının görüşlerinden de etkilenecek şekilde şekillenmiştir (Schlippe ve Schweitzer, 2016, s. 34). Ayrıca sistemik sosyal hizmet uygulaması uygulamayı bürokratik yaklaşımdan korumaya yönelik daha sistemik bir bakışa yönelmesi önerileri ile de şekillenmiştir (Flynn, 2019).

Sistemik danışmanlık ve terapi yaklaşımları, homojen olmadığı gibi farklı kuramsal bilgilerden de beslenmektedirler. 1950'lerde bireysel ve grup terapisinin olağan alanını terk etmeye ve ailelerle çalışmaya başladığından beri kendisini başlangıçtaki aile terapisi ve danışmanlığından giderek daha fazla ayıran yapıya bürünmüştür. Onun yerine genel olarak

sistemler (ilişki ve iletişim) içinde düşünmeyi vurgulayan, sistemik bir bakış açısına doğru hızlı bir gelişme seyrine girdiği görülmektedir (Schlippe ve Schweitzer, 1996, s. 17).

Sistemik sosyal hizmet, sistem bakış açısına ve bu bakış açısının kavram ve kuramlarına dayanmaktadır. 1980'li yıllardan bu yana, sosyal hizmette sistemik bakış açısının sunumunun artan bir yayılımı gözlemlenmektedir. Sistemik sosyal hizmetin temeli, sistem terapisi ve sistemik yapılandırıcılık olarak başlamıştır. Zürih Okulu, 1980'lerden beri sistem-teorik sosyal hizmet paradigması üzerinde çalışmaktadır (Tiersch, 1992).

Sistemik sosyal hizmette sosyal hizmet uzmanları; sistem düşüncesini, kavramlarını ve yöntemleri uygulamalarında kullanmaktadırlar. Farklı kuram ve yaklaşımların çeşitliliği göz önüne alındığında sistemik sosyal hizmetin temel bir özelliği, açık bir şekilde çeşitliliğe dayanmasıdır ve tek bir gerçeğin olmadığı ilkesine dayanma yeteneğinin de olduğu görülmektedir (Lüssi, 1995).

Sistemik sosyal hizmetin varsayımına göre her şey sistemiktir. Biyolojik, psikolojik ve sosyal sistemler daha küçük veya daha büyük sistemlerle bağlantı durumundadırlar. Sosyal hizmette hangi bağlamların dikkate alınması gerektiği konusunda da belirleyici olan çok çeşitli sistemler kullanılmaktadır. Sistemik bakış açısının diğer varsayımına göre insanlar dünyaya kendi fikir, norm ve deneyimlerinden doğan değerlere göre bakarlar. İnsanların deneyimleri; nasıl düşündüklerini, nasıl hareket ettiklerini ve hissettiklerini etkiler. Bu nedenle müracaatçılar kendileri için neyin iyi olduğunu en iyi yine kendileri bilir ancak bazen bu konuda desteğe ihtiyaç duyarlar (Kleve, 2011). İşte tamda burada sosyal hizmet uygulaması sistemik yaklaşımdan beslenerek müracaatçı profillerini anlamakta ve tanımlamaktadır.

Sistemik sosyal hizmet çocuklara yönelik sosyal bakım alanında benimsenmiştir. Esas nokta değişim yaratmak için ailede yeni bakış açılarının ortaya çıkarılması ile değişim yaratılması, bunu yaparken sorunları birbiriyle bağlantılı olarak çok yönlü değerlendirmesi ve ailelere değişim fırsatı sunmasıdır. Sistemik bakışı benimseyen profesyoneller şeffaf ve destekleyici bir duruş sergilerler. Çok yönlü bakış ile de karmaşık aile sorunlarının tek bir çözümünün olmadığını görüp farklı boyuttaki sistemleri müdahaleye dahil ederler. Örneğin şiddet ve çatışmanın içindeki bir akran grubunda bir çocuğun sorununda akran gruplarının anlatıları, tanık olan akraba veya komşular, ikamet edilen yerdeki şiddet olayları, buna etki edebilen okul ortamı hepsi birlikte değerlendirilir (Lewis, Pipe & Bostock, 2022).

5. SİSTEMİK SOSYAL HİZMETİN ÖZELLİKLERİ

Bir uygulama yöntemi olarak sistemik sosyal hizmet; ailelerle, örgütlerle ve modern toplumların işlevsel farklılaşmasıyla sınırlı değildir. Bilimsel temelli bir paradigmaya dayanmaktadır. Bu sebeptendir ki sistem kuramında fiziksel, biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel gerçekliğin, dünyanın genel, sistemik yapısının metateorik kavramından yola çıkılmaktadır. İnsan, sosyo-kültürel bir çevrede ve sosyal sistemlerde farklı üyeliklere sahip, ihtiyaçları ve oldukça karmaşık duyuşsal, normatif ve bilişsel öğrenme süreçleri olan psikobiyolojik bir sistem olarak görülmektedir. Toplum (dünya) sınıfa özgü, işlevsel, sosyo-mekânsal düzey, yaş, cinsiyet ve etno-kültürel kriterlere göre farklılaştırılmış, karmaşık sistemlere göre analiz edilmektedir. Bütün bu özelliklerinden yola çıkarak sistemik sosyal hizmetin, insanların ihtiyaç ve arzularını tatmin etmek veya çatışmayı azaltmak için birbirleriyle iş birliği yaptıklarını ve çeşitli sosyal sistemlere farklı şekillerde bağımlı olduklarını varsaydığı belirtilebilir (Bardmann ve Laprecht, 2004).

Sistemik bir bakış açısıyla sosyal hizmet, bireyler ya da alt gruplar ile "toplumun geri kalanı" arasındaki etkileşimin istikrarlı bir şekilde gelişmediği, aksine tırmandığı her yerde çatışmayı azaltmak için çözüm bulma çabasında olduğu söylenmelidir. Sistemik kavramlar, günlük profesyonel yaşamda büyük faydalar için kullanılabilir. Örneğin müracaatçılarla

çalışırken (çocuklar, ergenler, yetişkinler, yaşlı, genç, engelli, bağımlı, suçlu ve evsiz insanlar gibi çeşitli gruplar), kurum ve kuruluşlarda (meslektaşlarla, ekiple, amirlerle veya diğer çalışanlarla) iş birliği yapılan sosyo-politik süreçlerde kullanılabilir. Sistemik sosyal hizmet, özellikle sosyal sistemlere dâhil olma ve içermeyi sağlamak amacıyla kaynak ve hizmetlere bakar ve bu perspektiften müracaatçıları ile birlikte yeni uygulama seçenekleri geliştirir. Sistemik çalışma yöntem/metodolojik olarak sistem temeline dayanan çeşitli danışma, eğitim ve terapötik yaklaşımlardan oluşan renkli bir dizi prosedüre dayanmaktadır (Wirth ve Kleve, 2019).

Lüssi'ye göre sistem bakış açısında, olaylar ve olgular arasında bir neden-sonuç ilişkisine odaklanılmaz. Aksine sistemin öğelerinin etkileşimleri genel bağlamda ele alınır. Sistemde var olan sorun, belirli bir nedenin sonucu olarak ele alınmaz. Mevcut durum, ele alınması ve işlenmesi gereken bir sistem arızası olarak görülür. Sistemik sosyal hizmet, mevcut bir olgunun gerçekleriyle daha az ilgilenen ancak insanların iletişimlerine odaklanan bir yaklaşımdır. Sistemik düşünceye göre her bir sosyal sorun, daha üst bir sistemde meydana gelen bozulmanın bir sonucudur (Lüssi, 1995).

Sistemik sosyal hizmet uygulamasında yapılandırmacı-sistemik bakış açısını savunan Milowitz'e göre sistemik bakış açısının kilitlendiği ana noktalar, etkileşime dâhil olan tüm olayların bütüncül olarak görülmesidir. Ayrıca her bir müdahalenin kendine özgü süreçleri vardır. Profesyonel uygulamada, her zaman farklı sistemik referans düzeyleri (etkileşim halinde olduğu sosyal ve örgütsel düzeyler) uygulamaya dâhil edilmelidir (Milowiz, 2009).

Sistemik sosyal hizmet, yalnızca zor yaşam durumlarındaki insanların psikolojik süreçleri ile ilgilenmez, aynı zamanda ilgili bireysel yaşam durumlarının sosyal ve politik koşullarıyla da ilgilenir. Odak nokta, danışanların farklı yaşam alanlarında bulunan farklı sistemler ve sosyal alt sistemlerin birbiriyle iç içe geçmesidir. Sistemik sosyal hizmet bu nedenle her zaman bir tür ağ çalışması uygulamaktadır. Buna göre sistemik sosyal hizmetin varsayımları şu şekildedir (Lüssi, 1995, s. 32):

- Mevcut çevre, uygulamada gerekli araçtır.
- Sorunlar bir düşünce meselesidir.
- Değişim her zaman için gerçekleşir.
- İnsanlar her zaman istediklerini yapmaya meyillidirler.
- İnsanlar kendi hayatlarının uzmanıdır.
- Herkesin yaptığı şeyler için iyi sebepleri vardır.
- Tüm insanlar her zaman iş birliği yapmak isterler.

Sistemik sosyal hizmetin faaliyet alanında karşılaştığı her şey (sistemler, insanlar, vakalar, problemler, çözümler) sosyal olarak inşa edilmiştir ve dolayısıyla sosyal olarak da değişebilir (Bardmann ve Laprecht, 2004). Sosyal hizmetin sistemik yapılandırmacı özelliğine göre sosyal hizmet, bireylerin ve toplumun sistemleri arasındaki ilişkilerin çatıştığı veya işlevsiz ilişkilerin olduğu alanlarda istikrar sağlamak amacıyla müdahale eder, sosyal uyumu sağlar.

Bir meslek olarak sistemik sosyal hizmet; insanların sosyal sistemlere, sistemin diğer üyelerine, yapılarına ve kültürlerine bağımlılığından kaynaklanan sosyal sorunlar, sosyal zorluklar ve psikolojik acılarla ilgilenir. Bu nedenle sosyal hizmet, mikro ve makro düzeydeki çeşitli sosyal sistemlerde (aile, mahalle, yerel, ulusal ve uluslararası sosyo-mekansal, politik ve sivil toplum kuruluşlarında) faaliyet gösterir. Sistemik sosyal hizmet üçlü yetkiye dayalı olarak etkinliklerini sürdürür. Bunlar:

- İlk olarak müracaatçılarına yardım sağlamak amacıyla,
- İkinci olarak toplumsal düzlemde sosyal hizmet kuruluşlarını destekleyen bir yapı olarak,
- Üçüncüsü ise bilime dayalı uygulama bilgisi ve meslek kodunda belirtilen etik değer ve normları esas alır (Staub-Bernasconi, 2007).

6. SİSTEMİK SOSYAL HİZMETTE DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ

Sistemik sosyal hizmetle değerlendirme yapmanın temeli üç ayrı felsefi bakış açısına dayanmaktadır. Bunlar; otonom (özerklik), holizm (holistik bakış açısı) ve sistemcilik tarafından sağlanan değer temelleridir.

Otonom ya da toplumculuğa karşı bireycilik, var olan her şeyin izole ve bağlantısız bireysel parçalardan oluştuğunu açıklar. Bireyler kendilerinden var olurlar ve bireysel değerlerini her şeyin üzerinde tutarlar. Burada toplum en fazla hoş karşılanan bir kaynak deposudur, bu düşünce biçiminde özerklik baskındır, insanlar kendi kendine yeterlidir ve kendi kaderlerini tayin edebilirler. Otonom düşüncede vurgu, bireysel psikoloji ve sosyal psikolojik kuramlar üzerindedir. Sosyal sorunların altında kişilik ve kişinin iç dinamiklerinde yer alan hasarlar bulunmaktadır. Bu nedenle bireyin yaşam öyküsüne yönelik bir sorgulama vardır. “Automist” düşüncede farklılaştırılmış bir toplum anlayışı yoktur. Automistik bakış açısında “toplumsuz insan” düşüncesi doruğa ulaşmaktadır (Staub-Bernasconi, 1995).

Otonom kavramına karşılık gelen ve bütünsellik anlamı taşıyan holizm, gerçekliğin bölünmez bütünlerden oluştuğunu varsayar. Toplumda var olan yapılarda her şey, daha büyük bir bütüne ve bütünlüğe hizmet etmek gibi öncelikli bir amaca sahiptir. Sosyal bakış açısına göre bütüncülük, insanlar ve sosyal gruplar arasındaki sosyal farklılaşmaları görmezden gelme eğilimindedir. Bütünsel bir toplum görüşü, bütünün insanların üzerinde olduğunu ve etik olarak daha değerli görüldüğünü varsayar. Holistik görüşte toplumsal değerler baskındır ve bireysel değerlerle çelişir. Bütüncül düşüncenin odağında ise “insansız bir toplum” vardır (Staub-Bernasconi, 1995).

Son değerlendirme yöntemi olan sistemcilik bakış açısı ise otonom ve bütünsellik özelliklerini korurken hem parçayı hem de bütünü önemser. Bu üçüncü görüş, var olan her şeyin bir sistem veya bir sistemin veya etkileşim alanının bir bileşeni olduğunu açıklar. Birbiriyle ilişkili bileşenler bir sistem oluşturur, ancak iç yapılar, sistemi çevresine bağlayan dışsal olanlardan daha güçlüdür. Kimyasal, fiziksel, biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel sistem türleri bulunmaktadır. Bütün bu sistemlerin sırasıyla güncel ve genetik-tarihsel bir bağlamı vardır (Staub-Bernasconi, 1995).

Sistemik sosyal hizmetin değerlendirme yöntemlerinin faydaları şöyle sıralanabilir:

1. İnsanların çevreleri, aileleri ve destek ağlarıyla nasıl etkileşimde bulduklarına dair sunduğu kapsamlı anlayışla müracaatçı üzerinde en olumlu etkiyi yaratacak en uygun müdahaleyi tasarlamaya imkân verir.

2. Her bir bireysel durumun karmaşıklığının anlaşılması, sosyal hizmet uzmanlarının kişiye özel ve etkili müdahaleler sağlamasına yardımcı olur.

3. Sistemik teori hem mevcut hem de gelecekteki koşulları dikkate aldığından, sosyal hizmet müdahalelerinin uzun vadeli etkisinin daha iyi anlaşılmasını sağlar.

4. Bir ailedeki veya başka bir sistemdeki potansiyel sorunları, yönetilmesi veya çözülmesi çok zor hale gelmeden önce tanımlama yeteneğine sahiptir (socialworkhaven, 2024).

Sahip olduğu bütüncül bakış açısıyla uygulamaya katkı sunan sistemik sosyal hizmetin yaygın bir uygulama yaklaşımı olması için çeşitli çabalar bulunmaktadır. Örneğin Systemic Social Work Throughout Europe (STEP) 2010-2014 Yıllarında Avrupa Topluluğu tarafından finanse edilen bir projedir. Bu projenin ortakları (Finlandiya, Büyük Britanya, Almanya, Avusturya, İsviçre) sistemik sosyal hizmet yaklaşımı farklı alanlarda öğretir, uygular ve sistemik sosyal hizmet konusunda ortak bir Avrupa perspektifinin ve bir ağın oluşturulmasını amaçlar. Bu beş ülkeden eğitmen, araştırmacı ve uygulayıcılar yürüttükleri ortak çalışma sonucu bu konuda bir el kitabı da yayınlamıştır. Bu projeye İlgili kurumlar söz konusu ülkelerde yer almaktadır (STEP, 2013). Buna göre Arbeitskreis für Systemische Sozialarbeit, Beratung und Supervision (ASYS) Sistemik Sosyal Hizmet, Danışmanlık ve Denetim Çalışma Grubu sosyal hizmet ve sosyal pedagoji gibi alanlarla ilgilenenler için profesyonel sistemik eylemin değişimini ve daha da geliştirilmesini destekleyen eğitimler ve kurslar vermektedir. Sistemik sosyal hizmette iyi uygulamaların paylaşılması amaçları arasında yer almaktadır. Bu alandaki diğer kurumlar ise Avusturya'da Fachhochschule Kampüsü Wien-Sosyal Hizmet Bölümünde 1990'dan bu yana öğrencilere ve uygulayıcılara sistemik sosyal hizmetin öğretilmektedir ve Avrupa'nın Almanca konuşulan bölgesinde sistemik sosyal hizmet alanında lisansüstü dersler sunan ilk kurumdur. Almanya'daki Hochschule Merseburg Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, yüksek lisans Programını Sistemik Sosyal Hizmet öğretimini içermektedir. Eğitim verilen seminerler ve uygulayıcıların katılımı ile zenginleştirilmektedir. Londra Hackney İlçesi yerel yönetim olarak çocuk hizmetleri sağlayıcısıdır. Uygulama ve yönetimde sistemik bir yaklaşım kullanılmaktadır. Çok disiplinli sosyal hizmet birimleriyle müdahaleler gerçekleştirilmektedir. Robert Gordon Üniversitesi, İskoçya'daki en büyük sosyal hizmet eğitimi sağlayıcısıdır ve sistemik düşüncenin kullanımına ilişkin geniş bir bakış açısı sunmakta ve bunun genel sosyal hizmet uygulamalarına uygulanmasına ilişkin bilgi ve anlayışı geliştirmektedir. Helsinki Üniversitesi, uygulamalı sosyal hizmette sistemik yaklaşımın avantajlarını araştırmakta ve sonuçları öğrencilere ve uygulayıcılara yaymaktadır (ASYS, 2024).

Deutschen Gesellschaft für systemische Soziale Arbeit (DGSSA) ise Alman Sistemik Sosyal Hizmet Derneği'dir. Bu dernek, sosyal hizmette sistemik paradigmanın daha da geliştirilmesi için çalışmaktadır. Sistemik düşünce, kavram ve yaklaşımları geliştirmek için eğitim ve araştırma hizmetleri verilmektedir (DGSSA, 2007).

7. SİSTEMİK SOSYAL HİZMET UYGULAMASI

Bireyi, sorunlarını ve sorunlarının kaynakları ve çözümlerini içinde bulunduğu toplum, topluluk, aile sistemleri içinde bütüncül değerlendirme esasına dayanan sistemik sosyal hizmet uygulaması öncelikle ailelerle ilgili müdahalelerde etkin kullanılmıştır. Bu uygulamalar içine yer alan sistemik aile terapisi, aile terapisinin bir modelidir. Amaç, tüm aile terapilerinde olduğu gibi, aile üyelerinin gelişimine, birbirleriyle ve ailenin bir bütün olarak ilişkilerine eşlik etmek ve desteklemektir. Özel olan, sistem teorisinden türetilen anlayışlar ve yöntemlerdir. Bunlar arasında öz kontrol, kendini yaratma ve kendini sürdürme, ilişkiler ve bağlam, kaos, ikinci dereceden çözümler ve döngüsel sorgulama, paradoksal reçete, mucize soru, metaforlar ve ritüeller, gerçekliğin inşası, takım yansıtma gibi yöntemler yer alır (Staub-Bernasconi, 2007).

Sistemik sosyal hizmet uygulaması metodolojik olarak ise çeşitli danışma, pedagojik ve terapötik yaklaşımlardan gelen çeşitli prosedürlere dayanmaktadır ve bunların tümü; dikkati, gözlemleri ve müdahaleleri farklı sistemler arasındaki ilişkilere ve ilişki modellerine yönlendirmek temel fikrine bağlıdır (Wirth ve Kleve, 2019).

Sistemik sosyal hizmet uygulamasına göre sistematik düşünen ve hareket eden sosyal hizmet uzmanları; sistemik terapi, sistemik danışmanlık ve sistemik aile terapisi bağlamında geliştirilmiş birçok yöntemle dayanarak müdahale yürütebilirler (Ritscher, 2006).

Sistem odaklı sosyal hizmet, bireylerin karşılıklı bağımlılıklarını ele almakta ve sistemleri sosyal katılım (içerme) boyutlarında gözlemlemektedir. Sistemik düşünce, sosyal gerçekliği bir fırsat olarak kabul ederken insanları değiştirmeye çalışmaz. Sosyal ilişkileri, başka deyişle müracaatçı ve diğer sistemlerin iletişimini yararlı olarak değerlendirir ve uygulamada kullanır (Hosemann ve Geiling, 2005).

Staub-Bernasconi, sistemik sosyal hizmetin uygulamadaki/pratikteki getirilerini ortaya koymaktadır. Ona göre sistemik sosyal hizmet uygulamayla ilgili olarak sosyal hizmeti, uyarlanabilir pratik ve bilimsel bilginin ortaya çıkabileceği şekilde sorgulama fırsatı sunar. Sosyal hizmetin yöntemlerinin geliştirilmesinde farklı koşulları dikkate alır. Bireysel, kişilerarası ve sosyal problemler arasında ayırım yapmaz (Staub-Bernasconi, 2007).

Sistemik yaklaşım herhangi bir vakanın sosyal hizmetle ilgili boyutlarını ilişkilendirmek için kullanılan bir yöntemdir. Sosyal hizmet uzmanlarının müdahaleyi işleyerek durumu değerlendirmesi, sorunu açıklaması ve vaka için plan yapması gerekir. Bu vaka yapılandırma yöntemi çoğu zaman, içinde bulunulan koşullara göre seçilir, ekonomik ve bürokratik unsurlara dayanır ve bunlara göre şekillenir. Sistemcilik anlayışına göre:

- Sistemik sosyal hizmet bir danışmanlık ve terapi hizmetidir.
- Terapinin iyileştirici gücü vardır.
- Hareket halinde olan her şey geçici ve değişkendir ve bu nedenle süreçlere tabidir.
- Sistemlerle etkileşim halinde olan her şey birbiriyle ilişkilidir (Engelke vd., 2018).

Lüssi, sistemik sosyal hizmette öncelikle sosyal hizmet uzmanı ve danışan etkileşimleriyle ilgili olan altı eylem türünü formüle eder (2001, s. 392):

- Tavsiye (bakış açılarının genişletilmesi, bilgi verilmesi)
- Müzakere (ilgili tüm taraflar arasında moderatörlük ve arabuluculuk, müzakere ve müzakere anlaşmaları yapmak)
- Müdahale (tehlike durumunda eylemi kontrol etme, yardım etme veya yardım etmeme kararı)
- Temsil (yasal temsil, gönüllü temsil)
- Tedarik (para, mal veya hizmetler)
- Denetim (doğrudan ve dolaylı denetim)

Herwig-Lempp, sistemik sosyal hizmetin arka planında yer alan koşullar ile ilgili eylem türlerini şu şekilde açıklamaktadır (2012, ss. 42-62):

- Yönetim organizasyonu (belgeler, organizasyon, finans),
- Meslektaşlar arası tavsiye, denetim, sürekli eğitim ve değerlendirme,
- Çalışmanın müracaatçılara ve halka temsili ve sunumu,
- Politik ve örgütsel düzeylerde harekete geçmek.

Sistemik sosyal hizmet, karakterize edilen sistemik tutum açısından özerklik, çözüm üretimi, ilgi, tarafsızlık, kaynak yönlendirme, takdir etme gibi öğeleri barındırmaktadır. Bütün bu özellikler, birbirleri ile doğrudan etkileşim ve ilişkiler içindedirler. Aynı zamanda da birbirlerini güçlendirmektedirler (Kühling, 2015).

Sistemik yaklaşım sosyal hizmet mesleki uygulamalarına ve uygulayıcılarına gerek kuramsal gerekse müdahale boyutuyla farklı bir bakış açısı ile kendine has bir birey ve toplum

çerçevesi sunmaktadır. Bu da sosyal hizmet uzmanlarının mesleki görevlerine karşı bilişsel düzeylerinin ve hizmet sunumu kalitesinin yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Aşağıda sistemik sosyal hizmet uzmanlarının özelliklerine yer verilmektedir:

- Sistemik sosyal hizmet uzmanları; çocuklar, gençler ve yetişkinler için stresli olan yaşam durumlarında işlevsel bir günlük yaşam çizen koreograflardır,
- Kendilerini yaşam tarzlarının çeşitliliğinin ve bunlarla ilişkili farklı yaşam kavramlarının savunucuları olarak görürler,
- Bireysel yaşam planlarının ve yaşam yönetimi stratejilerinin akla yatkınlığına inanırlar ve danışman olarak hareket ederler,
- Müracaatçıların ve iş birliği yaptıklarının hedeflerine göre düşünme ve hareket etme olanaklarını en üst düzeye çıkarmak için yardım eder veya denetlerler,
- Müracaatçıların kendi hayatlarının kontrolünü ellerine almaları düşüncesini savunurlar,
- Bir çalışma biçimi olarak diğer sistem odaklı meslektaşlarıyla ekip çalışmasını seçtiklerinde etkinlik ve motivasyon kazanırlar (Kühling, 2015).

Birleşik Krallık'ta özellikle çocuk koruma bağlamında uygulanan sistemik sosyal hizmet; aile odaklı, ailelerin, çocukların ve gençlerin kapasitesinin artırılmasına, ailedeki ilişki dinamiklerinin çocuklar için değişimi mümkün kılmasına yönelik güçlü bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Bostock, Patrizio, Godfrey & Forrester, 2022). Yine bu bağlamda örneğin Finlandiya'daki Sistemik Uygulama Modeli (SPM), sistemik yaklaşımı çocukların sosyal bakımına dahil eden Reclaiming Social Work (RSW) modelinin Finlandiya'ya uyarlanmış halidir (Isokuorti & Aaltio, 2020). RSW modeli 2007'den beri Londra Hackney'de geliştirilen uygulama olarak sistemik yaklaşımı sosyal hizmet müdahalesine dahil ederek aile terapisini sürdürmektedir. Uygulama sosyal hizmet uzmanının vaka sorumlusu olduğu multidisipliner bir ekip tarafından sürdürülür. Finlandiya'daki mevcut çocuk koruma sisteminin aşırı bürokrasi, yetersiz müdahale, ailenin ihtiyaçlarının kapsamlı şekilde anlaşılabilmesi gibi sebeplerden ötürü eksik bulunan yönlerinin geliştirilmesi için benimsenen SPM, RSW modeline dayanan sistemik bir uygulamadır. Model; sosyal hizmet uzmanı, aile terapisti, aile hekimi gibi farklı alanlardan oluşan bir ekip tarafından gerçekleştirilir (Aaltio, 2023).

Centre for Systemic Social Work (Sistemik Sosyal Hizmet Merkezi) İngiltere'de hizmet veren merkez çocuklara yönelik hizmetlerde sistemik yaklaşımı uygular. Merkezde uygulama dışında çeşitli eğitim hizmetleri de verilmektedir. Bu eğitimler Çocuklar ve Ailelerle Sistemik Sosyal Hizmet Uygulaması Sertifikası, Sistemik Sosyal Hizmet Denetimi ve Yönetimi gibi programları içermektedir (CFSSW, 2024).

8. SONUÇ

Sosyal hizmet, bireyin ilişki/etkileşim içerisinde bulunduğu birey, grup ya da toplumla yaşanan sorun durumları ya da çatışmalarda gerilimi azaltmak amacıyla çözüm üreten, yaşamlarını işlevsel hale getirmeye çalışan önemli bir misyon üstlenmektedir. Bu çalışmada, sistem düşüncesinin sosyal hizmetle kuramsal bağı keşfedilmeye, uygulamadaki katkıları ve önemi anlaşılmasına çalışılmıştır. Bir uygulama yöntemi olarak sunulmuş olan sistemik sosyal hizmetin sunabileceği katkılar ile ilgili şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

- Sistemik sosyal hizmet, müdahale süreçlerinde müracaatçıların sorunlarının çözümünde her zaman farklı bir seçeneğin var olduğunu açıklamaktadır. Aynı zamanda

uygulayıcıya farklı/çoklu bakış açısı geliştirmeyi öğretirken bunun getirilerini de bildirmektedir.

- Sistemik sosyal hizmetin, uygulamaya dahil olan bireysel, grup veya toplumsal sistemlere ve bu sisteme dahil olan diğer formel ve informel sistemlerle bağlantı kurarak müracaatçıya merkezî bir öncelik verdiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle sosyal hizmetin ağ/bağlantı kurucu, kaynak bulucu işlevlerini ön plana çıkardığı görülmektedir.
- Sistemik sosyal hizmet uygulamasında sosyal hizmet uzmanları müracaatçı profillerini insan onuruna yakışır şekilde ele alırken onların her zaman var olan güçlü yönlerini ve potansiyellerini keşfetmeye ve açığa çıkarmaya çalışması, sosyal hizmetin güçlendirme yaklaşımıyla ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır.
- Sistemik sosyal hizmet, müracaatçıların sorunlarının çözümlerinin nasıl tasarlanması gerektiğini sistem bağlamıyla ele alarak müdahaleyi metodolojik olarak sağlam temellere dayandırmaktadır.
- Son olarak sistemik sosyal hizmet, sisteme dâhil olan herkesi eşit değerde görür, takdir eder ve ciddiye alırken insanların onuruna ve bağımsızlıklarına önem verir. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanı, müracaatçıların günlük yaşamla başa çıkma sorunlarıyla uğraştığı ve dolayısıyla müracaatçıların yaşamının tüm bağlamına sistem düşüncesi doğrultusunda yaklaşmasıyla bütüncül, sağlıklı ve net kararlar alabilir.
- Sistemik analiz sunduğu çoklu bakış açısı ile vakaya bütüncül bakmayı ve farklı olasılıkları görmeyi sağlayarak sisteme dahil olan her şeyi müdahaleye dahil eder.
- Sistemik bakış kişiyi düşünce, tutum ve eylemleri ile birlikte değerlendirmeyi mümkün kılarak müracaatçı profilini anlamayı, tanımlamayı ve hizmet sunumunu kolaylaştırmaktadır.
- Sistemik bakışta olayların doğrudan neden ve sonuçları yerine etkileşimlerine odaklanıldığı için üst ve alt sistemleri de içeren bir müdahale gerçekleştirilir. Bu sebeple uygulama bir tür ağ çalışması şeklinde yapılandırılır ve bireysel, kişilerarası ve sosyal problemleri bir arada ele alır.

Çalışma doğrultusunda getirilen öneriler ise aşağıda yer almaktadır:

- Sosyal hizmet uzmanları, müracaatçıların yaşam ortamları ile kaynakları ve sorunları arasındaki ilişkiyi bütünsel değerlendirebilmeleri için sistemik yaklaşımdan faydalanmaları gerekmektedir.
- Sosyal hizmet uzmanları, uygulamalarını teorik temelle güçlendirmelidir. Bu bağlamda da sistem teorisi alt ve üst sistemler arasındaki bağlantıyı gösterebilme özelliği dolayısıyla uygulamayı güçlendirmede faydalanılabilecek kuramlar arasında yer almaktadır.
- Sosyal hizmet öğrencilerine lisans eğitim aşamasında, mesleki faaliyet içinde olan meslek elemanlarına da hizmet içi eğitim ve sertifika programları ile sistemik uygulama öğretilmelidir.
- Sistemik uygulama doğrultusunda sosyal hizmet uzmanları müracaatçının farklı sistem düzeylerinde yer alan formel ve informel sistemlerinden bir kaynak olarak faydalanmayı bilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aaltio, E. (2023). Evaluating the effectiveness of the systemic practice model of children's social care—a pilot study on child-and family-level outcomes. *Children and Youth Services Review*, 144, 106732.
- Adams, R., L. Dominelli & M. Payne. (2015). *Sosyal hizmet: temel alanlar ve eleştirel tartışmalar*. (Çev. Ed. Tarık Tuncay). Ankara: Nika Yayınları.
- Akkuş, B. & Alevok İzci, N. (2018). Sistem yaklaşımı, kavramları ve yönetim. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(7), 223-237. <https://dergipark.org.tr/en/pub/rteusbe/issue/34053/370196>
- Aslan, Ş. B. & Güngör, F. (2019). Bir sosyal bilim disiplini olarak sosyal çalışmanın Türkiye'de bilgi sorunu. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 3(2), 222-236.
- ASYS (2024). <https://www.asys.ac.at/step/institutions.html> Erişim tarihi: 06.02.2024
- Ataman, E. (2018). *Sosyal çalışmada sosyolojik bakış açısının değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bardmann, T. M. & Lamprecht, A. (2004). Systemtheorie verstehen. Eine multimediale einföhrung in systemisches denken. *Forum Qualitative Sozialforschung*. 5 (1).
- Bayraktar, K. O. (2017). *Sistem Teorisi Bağlamında Sanat Nesnesi ve Eşleşme*. [Sanatta Yeterlilik Tezi], Marmara Üniversitesi Resim Anasanat Dalı. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Bertalanffy, L. V. (1956). General System Theory in General Systems: Yearbook of the Society of the Advancement of General Systems Theory. Ludwig von Bertalanffy and Anatol Rapoport (eds.) Ann Arbor, MI: Society of the Advancement of General Systems Theory: 1, 10.
- Bostock, L., Patrizio, L., Godfrey, T., & Forrester, D. (2022). Why does systemic supervision support practitioners' practice more effectively with children and families? *Children and Youth Services Review*, 142, 106652.
- CFSSW (2024). <https://www.cfssw.org/our-programmes> Erişim tarihi: 06.02.2024
- DGSSA (2007.) <https://www.dgssa.de/ziele.php>. Erişim tarihi: 08.02.2024
- Duyan, V. (2014). *Sosyal hizmet temelleri yaklaşımları müdahale yöntemleri*. İstanbul: Sosyal Çalışma Yayınları.
- Engelke, E., S. Borrmann & C. Spatscheck. (2018). *Theorien der sozialen arbeit. eine einföhrung*. 7. Auflage. Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag.
- Flynn, K. (2019) Social work reframed? The experiences of social workers applying systemic ideas in child protection. *Journal of Family Therapy*, 41(3): 465-485
- Galuske, M. (2007). *Methoden der sozialen arbeit. eine einföhrung*. Weinheim/ Münih: Juventa Verlag.
- Herwig-Lempp, J. (2012). *Ressourcenorientierte teamarbeit. systemische praxis der kollegialen beratung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag.
- Hosemann, W. & Geiling, W. (2005). *Einföhrung in die systemische soziale arbeit*. Freiburg: Lambertus Verlag.

- Isokuortti, N., & Aaltio, E. (2020). Fidelity and influencing factors in the systemic practice model of children's social care in Finland. *Children and Youth Services Review*, 119, 105647.
- Kaban, Z. (1994). Genel Sistem Teorisi ve Sibernetik. *Marmara İletişim Dergisi*, 8(8), 219-226.
- Kleve, H. (2011). *Aufgestellte unterschiede: systemische aufstellung und tetralemma in der sozialen arbeit*. Heidelberg: Carl Auer Verlag.
- Kühling, L. (2015). *Das problem, der spruch, die lösung: aphorismen in beratung, therapie und supervision- buch und karten*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- Lewis, B., Pipe, C., & Bostock, L. (2022). Systemic Social Work and Contextual Safeguarding, https://www.contextualsafeguarding.org.uk/media/nbtc2yui/cs-and-systemic-practice_08-03-22_final-1.pdf Erişim Tarihi: 01.11.2023.
- Lüssi, P. (1995): *Systemische sozialarbeit. praktisches lehrbuch der sozialberatung*. 3. Auflage. Bern: Haupt Verlag.
- Lüssi, Peter, 2001. *Systemische Sozialarbeit: Praktisches Lehrbuch der Sozialberatung*. 5. Auflage, Bern: Haupt Verlag.
- Milowiz, W. (2009). *Teufelskreis und lebensweg – systemisch denken in der sozialarbeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag.
- Payne, M. (2020). *Modern sosyal hizmet kuramı*. (Çev. Editörü Kasım Karataş, Asuman Aktaş, Büşra Uslu, Mehmet Başcılar). İstanbul: Nika Yayınevi.
- Ritscher, W. (2006). *Einführung in die systemische soziale arbeit mit familien*. Heidelberg: Carl Auer Verlag.
- Schlippe A. V. & Schweitzer, J. (2016). *Lehrbuch der systemischen therapie und beratung I: Das Grundlagenwissen*. 3. Auflage, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag.
- Sheafor, B. W. & C. J. Horejsi. (2014). *Sosyal hizmet uygulaması-temel teknikler ve ilkeler*. (Çev. Ed. Baran Çiftçi, D.) Ankara: Nika Yayınevi.
- Socialworkhaven (2024). <https://socialworkhaven.com/systemic-social-work-theory/> Erişim tarihi: 07.02.2024
- Staub-Bernasconi, S. (1995). *Systemteorie, soziale probleme und soziale arbeit: lokal, national, international. oder: vom ende der bescheidenheit*. Bern: Haupt Verlag.
- Staub-Bernasconi, S. (2007). *Soziale arbeit als handlungswissenschaft: systemtheoretische grundlagen und professionelle praxis*. Ein Lehrbuch, Bern: Haupt Verlag.
- STEP (2013) *Systemic social work throughout europe insights*. Walter Milowiz, Michaela Judy (ed.) <http://www.asys.ac.at/step/zpapers/STEP%20manual%20mc2.pdf> Erişim tarihi: 06.02.2024
- TDK (2024). Sosyal. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 19 Şubat 2024.
- Thiersch, H. (1992). *Lebensweltorientierte soziale arbeit*. München: Juventa Verlag.
- Tomanbay, İ. (2012). *Sosyal çalışma ve sosyal hizmetlerde önce kavram*. Ankara: Sabev Yayınları.
- Wilfried, H. & W. Geiling. (2013). *Einführung in die systemische soziale arbeit*. München: Ernst Reinhardt.

Wirth, V.J. & H. Klevé. (2019). *Die ermöglichtungsprofession: 69 leuchtfeuer für systemisches arbeiten.* (German Edition), Heidelberg: Auer-System-Verlag.

Zastrow, C. (2016). *Sosyal hizmete giriş.* (Çev. Ed. Durdu Baran Çiftçi). Ankara: Nika Yayınları.

KRİZ DÖNEMLERİNDE İMAJ YÖNETİMİ: HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMA SÜRECİ ÇERÇEVESİNDE BİR YOL HARİTASI ÖNERİSİ

IMAGE MANAGEMENT DURING CRISIS PERIOD: A ROAD MAP PROPOSAL WITHIN THE FRAMEWORK OF THE PUBLIC RELATIONS IMPLEMENTATION PROCESS

Samed SOY¹ - Yılmaz Türker SANDIKCI²

Öz

Kurum ya da kuruluşların kimi zaman istemli kimi zaman istemsiz bir biçimde hedef kitle zihinde yer alması imaj ve imaj yönetimi kavramlarını ön plana çıkartmaktadır. İmaj ve imaj yönetim süreci ise dış çevreyle kurulan iletişimin yönüne göre belirlenmektedir. Spesifik olarak imaj ve imaj yönetimi süreci olağan dönemlerde stratejik planlama içerisinde var olduğu kadar olağan dışı dönemlerde de yönetilmesi gereken iletişim stratejisi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Dış çevreyle sürekli iletişim dolayısıyla etkileşim halinde olan kurumların bazı durumlardan olumsuz etkilenmesi hatta kriz niteliğine varan birtakım olay ve olgular yaşamaları olasıdır. Dolayısıyla iletişimin yapısını değiştiren krizlerin yıkıcı etkilerinden kurtulmak ya da söz konusu etkileri azaltmak amacıyla kurumlar halkla ilişkiler ana çatısı altında çeşitli iletişim politikalarına başvurmaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde imaj yönetiminin planlanması ve uygulanması stratejik iletişimin halkla ilişkiler uygulama sürecinde vuku bulmaktadır. Söz konusu bağlamdan yola çıkan çalışma, halkla ilişkiler uygulama süreci çerçevesinden hareketle kriz dönemlerinde imajın yönetilmesi için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair sistematik ve farklı bir içerik ortaya koyarak literatürde ve uygulamadaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda derleme niteliği taşıyan çalışmada, kriz iletişimi ve imaj yönetimi kavramları ele alınarak halkla ilişkiler uygulama süreci çerçevesinde kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası dönemlerde imaj yönetiminin teoriden uygulamaya yönelik nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine dair bir yol haritası oluşturulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Kriz Yönetimi, İmaj, İmaj Yönetimi, Halkla İlişkiler

Abstract

The presence of organizations within the psyche of target audiences, whether voluntary or involuntary, brings forth the prominent concepts of image and image management. The process of image and image management is determined by the direction of communication established with the external environment. Specifically, the image and image management process can emerge not only within the realm of strategic planning during normal periods but also as a requisite communication strategy during extraordinary times. Organizations, constantly engaged in communication and interaction with their external environment, may be adversely affected in certain instances, potentially even experiencing events and phenomena bordering on crises. Consequently, to mitigate the destructive effects of crises that alter the structure of communication, or to diminish their impact, organizations resort to various communication policies under the umbrella of public relations. Especially during crisis periods, the planning and implementation of image management occur within the framework of strategic communication in the realm of public relations practice. Departing from this context, this study aims to fill a gap in the literature and practice by presenting a systematic and distinctive approach to managing image during crisis periods within the framework of public relations practice. In line with this objective, this review-based study explores the concepts of crisis communication and image management, delineating a roadmap for managing image from theory to practice during pre-crisis, crisis, and post-crisis phases within the framework of public relations practice.

Keywords: Crisis, Crisis Management, Image, Image Management, Public Relations

¹ Dr., samedsoy@outlook.com, Orcid: 0000-0002-4664-2717

² Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, turksanyts@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8318-7218

Makale Türü: Derleme Makalesi – Geliş Tarihi:28.12.2023 – Kabul Tarihi: 25.02.2024

DOI:10.17755/esosder.1411225

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024;23(90): 882-902

Bu çalışma Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 (CC BY-NC 4.0) kapsamında açık erişimli bir makaledir.

This work is an open access article under [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0).

GİRİŞ

İletişimin dilinin belirleyici olduğu günümüz dünyası içerisinde kurum ve kuruluşların hedef kitle zihninde olumlu izlenimler yaratabilmesi oldukça zorlaşmıştır. Zira rekabet ortamının her geçen gün şiddetli bir biçimde arttığı farkındalık yaratmanın ve ilgi uyandırmanın bu denli zorlandığı bir dönem içerisinde halkla ilişkilerin önemi gün geçtikçe daha da artmaktadır. Hedef kitle zihninde yer edinebilmek, farklılığı ortaya çıkarabilmek, olumlu izlenimler sağlamak ya da olumsuz davranış örüntülerini olumluya çevirebilmek için halkla ilişkiler ana çatısı altında gerçekleştirilecek uygulamalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Halkla ilişkiler faaliyetleriyle birlikte kurum ve kuruluşlar iç veya dış paydaşlarına ulaşmakta onların zihinsel süreçlerinde olumlu bir izlenim bırakmak için çaba göstermektedir. Hedef kitle nezdinde olumlu izlenim bırakılması süreci ise birtakım yönetsel faaliyetlerin sistemli bir biçimde uygulanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Halkla ilişkiler ile kurum ve kuruluşlar dış dünyayla olan iletişimi sağlamakta söz konusu iletişim ise etkileşimi beraberinde getirmektedir. İletişim ve etkileşimin bu denli önem kazandığı kurumsal yaşamda kurum ve kuruluşların kurumsal kimlik sunumları, kurumsal imaj yaratımları ve kurumsal itibara yönelik çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Hedef kitle zihninde olumlu imaj yaratmak ya da olumsuz imajı olumluya dönüştürmek imaj bütünlüklerinin birleşimi sayesinde kitleler nezdinde itibar kazanmak artık günümüz rekabet koşullarında ve bilhassa kriz dönemlerinde daha zor (Çakır, 2010, s.125) bir hal almıştır. Söz konusu durumun aşılması ve hedef kitlelerde istenen yönde davranış örüntülerinin ortaya çıkması için her geçen gün halkla ilişkiler ve uygulamalarının önemi daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Halkla ilişkiler ana çatısı altında gerçekleştirilen stratejik iletişim süreciyle hedef kitlelerin zihinsel süreçlerine atıfta bulunulmakta dış dünyada kurum ve kuruluşlara ait izlenimler oluşturulmaya çalışılmaktadır. İşte bu noktada halkla ilişkiler uygulama alanı olarak imaj ve imaj yönetimi kavramları öncelikli olarak devreye girmekte ve bu sürecin ana paydası olarak işlevsellik kazanmaktadır. Zira kurum ve kuruluşların hedef kitle zihninde istenilen düzeyde ve istenildiği şekilde var olması için her bir imajın tek tek tesisi önem kazanmaktadır. İmaj ve imaj yönetimi sayesinde tesis edilen imajların zihinlerde resmedilmesi sayesinde kurumların ya da kuruluşların kurumsal itibarları oluşmaktadır. Dolayısıyla kurumsal itibarın sağlanması noktasında kurumsal imajın tesisi büyük önem kazanmaktadır.

İmaj ve imaj yönetimi yalnızca kurumların olağan durumlarda kitlelerle gerçekleştirdiği stratejik iletişimin bir parçası değil aynı zamanda sürekli iletişim ve dönüşüm içerisinde olan dolayısıyla çeşitli sıkıntıların ortaya çıkabildiği olağandışı durumların da konusudur. Mevcut düzen içerisinde kurumların ya da kuruluşların tesis etmeye çalıştığı imaj ile olağan dışı yani düzensizlik ve karmaşanın hâkim olduğu dönemlerde imaj yönetimi içeriksel olarak farklılıklar arz etmektedir. Özellikle kriz niteliği taşıyan olay ve olgular içerisinde imajın tesisi farklı stratejiler üzerinden inşa edilmektedir. Zira krizlerin nitelik ve özellikleri imaj yönetim sürecine yön vermektedir.

Beklenmedik bir şekilde ve aniden ortaya çıkan kriz dönemlerinin kendi içerisinde olgusal bir düzeni bulunmaktadır. İşte bu düzen içerisinde alınacak aksiyonların zamansal ve olgusal farklılıkları imaj yönetiminin içeriklerini değiştirebilmektedir. Olağan durumlarda kitlelerle kurulan iletişimsel süreçlerden farklı olarak krizin nitelik ve özelliklerinin ortaya çıkardığı iletişimsel sorunların zirve yaptığı bu dönemlerde kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrasında yönelik iletişimsel süreçlerin zamansal ve olgusal çözümlerine odaklanılması gerekliliği vuku bulmaktadır. Söz konusu gereklilik ise kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrasında

imajın nasıl yönetileceğini; neyi, nasıl ve en doğru şekilde yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü imaj yönetiminin kriz durumlarında yanlış yönetilmesi ya da hiç yönetilememesi imaj zedelenmesi hatta itibar kaybı gibi çok daha geniş boyutlu sorunların doğmasına neden olabilmektedir.

Kriz iletişimin hâkim olduğu kriz dönemlerinde ansızın ortaya çıkan olay ve olguların olumsuz yansımalarına kurum ve kuruluşlar yanlış tepki vererek süreci daha da kötüye götürebilmekte böylece mevcut imajın hızlıca zedelenmesine neden olabilmektedir. İşte bu sürecin doğru ve eksiksiz yönetilmesi açısından önemli belirleyiciler bulunmaktadır. Halkla ilişkiler ana çatısı altında gerçekleştirilen imaj yönetimi ile kriz dönemlerinde kurum ve kuruluşların nasıl davranması gerektiği ve zedelenen imajın yeniden nasıl tesis edileceği yönetilmektedir. Zira krizlerin getirdiği olumsuzlukların doğru yönetilmesi kurum ve kuruluşlara nasıl ki artı değer katarsa yanlış ya da eksik yönetilmesi de eksi değer olarak yansımaktadır. Bu bağlamda kitlelerle kurulacak iletişimin dili ve yönü halkla ilişkiler uygulama ve süreçlerini ön plana çıkarmaktadır.

Pek tabii halkla ilişkiler uygulama alanlarından olan kriz yönetimi ve imaj yönetimine dair literatürde birçok çalışma mevcuttur. Ancak halkla ilişkiler uygulama süreci, kriz yönetimi ve imaj yönetiminin derlemesinden oluşan bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmayla, kriz iletişimin ne olduğu ve kriz dönemlerinde halkla ilişkiler uygulama alanlarından biri olan imaj yönetiminin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine yönelik bir yol haritası önerisi oluşturularak literatürdeki boşluğun doldurulması amaçlanmakta ve bu kapsamda bir derleme çalışması gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede farklı bir bakış açısıyla ilgili literatür üzerinde durularak halkla ilişkiler uygulama süreci çerçevesinde kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası dönemlerde imaj yönetiminin nasıl organize edilmesi gerektiğine yönelik bir yol haritası önerisi sunulmaktadır.

Kriz ve Kriz Dönemleri

Kriz, tıp, ekonomi, siyasal bilimler, halkla ilişkiler gibi birçok farklı disiplinin konu edildiği ve insanların günlük yaşantılarında sıkça üzerinde konuştuğu ve tartıştığı günümüzün popüler kavramlarından birisidir. Disiplinler arası ilişkiler yumağında anlam kazanmasından dolayı ‘kriz kavramının tek ve evrensel bir tanımından bahsetmek mümkün değildir’ (Shrivastava vd., 2013, s. 7). Zira krizle ilgili araştırmalar yapan bilim insanlarının farklı disiplinlerin de etkisiyle yaptıkları kriz tanımlamalarında kimi zaman benzer kimi zaman ise farklı noktalara odaklandıkları gözlemlenmektedir. Dolayısıyla kriz kavramına yönelik gerçekleştirilen kavramsallaştırmaların çoklu yapısının birlikte değerlendirilmesi kavramın daha anlaşılır kılınmasını sağlayacaktır.

Söz konusu bağlamdan hareketle bir kriz tanımlaması yapmak gerekirse; kriz, ‘herhangi bir ülkede’ (Filiz, 2007, s. 7), ittifakta (Öztürk, 2004, s.19), organizasyonda (Borodzicz, 2011, s. 6), örgütte (Pira ve Shodol, 2015, s. 25), sistemde, kurumda (Tüz, 2014, s. 3), kuruluştaki (Kazancı, 2014, s. 20), şirkette veya toplumda (Çelik, 2010, s. 21) ortaya çıkabilen, volkanik gelişmeler, deprem, tsunami, sel, dolu (Çelik, 2010, s. 55), üretimin hızla azalması, fiyatların aniden düşmesi, iflas, işsizlik seviyesinin beklenmedik düzeyde artması, borsanın çökmesi, kurgusal hareketler (Aktan ve Şen, 2001, s. 4), hukuki ve siyasal alandaki değişiklikler (Pira ve Shodol, 2015 s. 38), teknolojik gelişimin hızı (Narbay, 2006, s. 15-16) gibi dış; ‘çalışanların performanslarını ve motivasyonlarını negatif yönde etkileyecek bir yönetim anlayışı ve tarzının hakim olması’ (Pira ve Shodol, 2015, s. 32), hatalı yönetim stratejilerinin izlenmesi (Çöklü, 1994, s. 323), fiziki, mali ve insan kaynağı ihtiyacının karşılanamaması, meydana gelen değişimin gerektiği şekilde takip edilmemesi (Tutar, 2016, s. 33) ve bu değişime uyum sağlamakta zorlanan katı bir örgütsel yapının var olması (Demirtaş, 2000, s. 360) gibi iç

nedenlerle birlikte ‘rüşvet, gasp, kötü niyetli dedikodu, taklit, boykot, güvenlik ihlali, cinsel taciz, patlama, bombalı saldırı, bilgi sabotajı’ (Pearson ve Clair, 2008, s. 2), terör, ülkeler arası ya da iç savaş, yoğun bir göç akımı şeklinde çoğaltabileceğimiz özel durumların biri veya birden fazlasının vuku bulmasından kaynaklanmak suretiyle onların ‘mevcut durumunu bozuntuya uğratan’ (Laws vd., 2007, s. 6), çıkarlarını, ulaşmayı arzu ettikleri hedeflerini (Öztürk, 2004, s. 19), siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatını olumsuz yönde etkileyen (Filiz, 2007, s. 7), ekonomik varlığını, paydaşlarıyla ve hedef kitlesiyle olan ilişkilerini aksatan veya tehlikeye sokan (Kazancı, 2014 s. 20), doğal kaynaklarını, imajını (Baran, 2012, s. 26), itibarını ya da varlığını tehdit eden (Borodzicz, 2011, s. 6), yoğun bir zaman baskısı altında karar alınmak zorunda olunan (Glaesser, 2006, s. 12), önceden sezilemeyen (Kazancı, 2007, s. 381-382) ve bazı zamanlarda beklenmedik bir anda (Gencer, 2014, s. 473) bazı zamanlarda ise kendisini belli ederek ortaya çıkan (Luecke, 2015, s. 32), ani veya yavaş gelişen (Mentor, 2007, s. 14), kısa ya da uzun sürebilen (Aktan ve Şen, 2001, s. 1226), acilen müdahale edilmesi gereken (Tutar, 2016, s. 13), iyi yönetilmemesi durumunda çöküş, iyi yönetilmesi durumunda ise fırsat anlamına gelen (Akdağ, 2005, s. 3), olağanüstü (Glaesser, 2006, s. 12), anormal, müphem, karmaşık (Borodzicz, 2011, s. 6), hassas, kritik (Tüz, 2013, s. 5), acil (Narbay, 2006, s. 5) ve özel bir durumdur (Kazancı, 2014 s. 20).

Kriz kavramı literatürde çoğunlukla kriz öncesi dönem, kriz (anı) dönemi ve kriz sonrası dönem olmak üzere üç aşamada ele alınarak incelenmektedir. ‘Kriz öncesi dönem, krizin başlama noktası ile gelişme safhasını ifade etmektedir. Bu dönemde krizin yaklaşmakta olduğuna dair ipuçları yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaktadır’ (Pira ve Shodol, 2015, s. 47). Ortaya çıkan ipuçlarının yani küçük problemlerin göz ardı edilmesi onların zamanla büyümesi anlamına gelmektedir. Büyüyen problemlerin ise şayet yöneticiler tarafından doğru bir şekilde tespit edilememesi ya da çözülememesi onları kısa sürede krize dönüştürebilmektedir (Luecke, 2015, s. 32). Bu yüzden kriz öncesi dönemde ortaya çıkan problemlerin ve ‘meydana gelmesi muhtemel bir krizin öngörülmesi ve onlardan kaçınılması gerekmektedir’ (Çiğdem, 2012, s. 15). Bunlara ek olarak, kurum ya da kuruluşların özellikle hangi departmanlarının ortaya çıkan sorunlardan ne seviyede zarar gördüğü, rutin işleyişinde anormal bir durumun olup olmadığı, ivedilikle alınması gereken önlemlerin tespit edilmesi ve bir krizin patlak vermesi durumunda nelere mal olabileceği gibi durumların gözden geçirilmesi gerekmektedir (Okumuş, 2003, s. 207). Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi, proaktif yönetim anlayışıyla hareket edilmesine bağlıdır. Daha genel bir ifadeyle proaktif yönetim anlayışına sahip örgütler, krize neden olabilecek olası durumları önceden tespit ederek onları bertaraf etmek adına gerekli hamleleri yeri ve zamanında yapabilmekte ve bunun neticesinde çoğu zaman kriz ya da krizlerle karşılaşmadan onları atlatabilmektedir.

İkinci dönem olan kriz dönemi, krizin ortaya çıkması, büyümesi ve yıkıcı etkilerinin son bulduğu zaman zarfını ifade etmektedir. ‘Kriz öncesinde krizin çıkmasına ve büyümesine neden olabilecek problemler ele alınmamış, yorumlanmamış, üzerinde tartışılmamış ve yapılması gerekenler yeri ve zamanında yapılmamışsa kriz dönemine girilmesi kaçınılmazdır’ (Kırdar ve Demir, 2007, s. 97). Kriz öncesi dönemin olduğu gibi kriz döneminin de kendine has özellikleri bulunmaktadır. İlk olarak bu dönemde çalışanlarda gerilim, duygusallık, korku, verimsizlik ve sağduyu kaybı başlamaktadır. Bu olumsuz durumlar ise onların motivasyonlarını, performanslarını ve iş tatminlerini azaltmaktadır. Çalışanların yanında bu dönemde yöneticilerde yoğun stres, baskı, bedensel ve zihinsel yorgunluk gibi durumlar gözlemlenebilmektedir. Yine bu dönemde yöneticiler, kısa vadeli çözümler üretmekte, daha fazla risk ve sorumluluk gerektiren kararlar almakta, denetim önemli düzeyde merkezileşmekte (Pira ve Shodol, 2015, s. 49-51), daha otoriter yönetime ihtiyaç duyulduğu için demokrasi dışı bir örgütsel yapı ortaya çıkmakta ve bürokratikleşmeye yatkınlık artmaktadır (Tutar, 2016, s. 46). Bir zaman sonra krizin şiddetlenmesiyle iş görenlerin ruh sağlığında bozulmaların

oluşması, karşılaştıkları problemleri sağlıklı bir şekilde değerlendirememeleri, yöneticilerde stresin artması, yönetimdeki aktiflik ve işlerdeki verimliliğin azalması, iş görenlerde işten atılma düşüncesinin ve gelecek kaygısının teşekkül etmesi gibi birçok olumsuzluklar meydana gelebilmektedir (Ekinci ve İzci, 2006, s. 40). Bu tarz olumsuzlukların peşi sıra yaşanması durumunda ise örgütün genel işleyiş şeması olumsuz yönde etkilenebilmekte ve zaman içerisinde kurumsal yapıyı tehdit eden farklı sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Kriz döneminin son bulmasıyla başlayan ‘kriz sonrası dönemde iki durumdan birisi meydana gelmektedir. Bunlardan ilki krizin yönetilememesi neticesinde krizle muhatap olan kurum, kuruluş ya da organizasyonun yok olmasıdır. İkinci ve olumlu durum ise kriz döneminde alınan doğru kararlar ve uygulamalar sonucunda krizle bozulan yönetimin, üretimin ve işleyişin iyileşmesi, normale dönmesi ve yeni hedefler belirlenerek geleceğe güvenle bakabilmesidir’ (Okumuş, 2003, s.208). Dolayısıyla bu dönem, çözümlerin önlenmesi ve kriz öncesi standardın yakalanması için yeni bir yapılanmayı içermektedir (Narbay, 2006, s. 29). Bu yapılanmanın oluşturulması sürecinde ise ‘örgütsel yapıda veya hedef kitleler ile ilişkilerinde köklü değişikliklerin meydana gelebilmesi, çevre baskısı ve medyanın stres oluşturması gibi durumların ortaya çıkması olasıdır. Bu yüzden yöneticiler sakin, kendinden emin ve akliselim bir şekilde adımlar atarak örgütü toparlayıp bir arada tutmaya çalışmaları gerekmektedir’ (Pira ve Shodol, 2015:53). Yöneticilerin kurumsal yapıyı tekrardan oluşturması ve o yapıya bir motorun dişlileri gibi senkronize hareket etme yetisini kazandırması ise kurum ya da kuruluşların kriz sonrası dönemde belirledikleri hedeflere emin adımlarla yol almaya başladıklarını göstermektedir.

İmaj Kavramı ve İmaj Yönetimi

Dünyanın hızla küreselleşmesi ve serbest piyasa ekonomisinin dünyaya hâkim olması neticesinde rekabetin her alanda artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla ‘günümüzde bireyler, kurumlar ve ülkeler için popüler olan ve çok fazla yaşamın içinde yer alan imajın’ (Özüpek, 2005, s. 107), yoğun rekabet koşullarının egemen olduğu günümüz dünyasında hedef kitlelerle gerçekleştirilecek iletişim başta olmak üzere kendilerini tanıtmada ve aynı alanda faaliyet gösteren kuruluşların diğerlerinden farklılaşmasında çoğunlukla önemli bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

Günümüz koşullarında kişi, kurum, kuruluş, ülke gibi birçok alanda işlevselliği bulunan, bilim insanları tarafından da bilimsel çalışmalara konu edinilen ve üzerinde çalışmalar yapılan imaj (image), Fransızca kökenli bir kelime olup Türkçe’de “imge” olarak ifade edilmekte ve “zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey; hayal, genel görünüş” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2023) anlamlarına gelmektedir. Chamridge Dictionary’de Türk Dil Kurumununkiyle benzer şekilde ele alarak imajın “izlenim, fikir, intiba, görüntü ve hayal” kelimelerine karşılık geldiğini ve “insanların birini ya da herhangi bir şeyi düşünme şekli, akıldaki bir resmin, birinin veya bir şeyin nasıl olduğuna dair bir fikir” (Chamridge Dictionary, 2023) manalarını içerdiğini ifade etmektedir.

İmaj tanımıyla ilgili literatür incelendiğinde, bu alanda çalışmalar yapan bilim insanlarından bazılarının benzer niteliklere odaklandıkları, bazılarının ise farklı özelliklere dikkat çektikleri gözlemlenmektedir. Bu yüzden imajı tanımlayan genel geçer bir tanımdan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla bahsi edilen bilim insanlarının bazılarının imaj tanımlarından ve imajla ilgili ortaya koydukları özelliklerden yola çıkarak geniş kapsamı bir imaj tanımı yapacak olursak imaj, ‘bir kişiye, ürüne, hizmete’ (Boztepe, 2014: 171) siyasi adaya, ülkeye (Dichter 1985, s. 75) kuruma (Boztepe, 2014: 171), kuruluşa (Dinçer,1998, s. 2), markaya (Engin, 2014, s. 2) duruma (Peltekoğlu, 2009, s. 565) objeye... (Okay, 2005, s. 242) ilişkin insanlarda doğrudan ya da dolaylı, bilinçli veya bilinçsiz, isteyerek ya da istemeyerek (Polat ve Arslan, 2015, s. 4) bir zaman diliminde oluşan pozitif veya negatif yönde (Boztepe,

2014, s. 171) inançların, izlenimlerin (Kotler, 2002, s. 273), düşüncelerin (Okay, 2005, s. 242), hayal unsurlarının (Kastenholz, 2002, s. 121-122) ve görüşlerin toplamıdır (Peltekoğlu, 2009, s. 565).

İmajla ilgili yapılan tanımda da görüldüğü üzere imajın birçok özelliği bulunmakla birlikte bu özellikleri çoğaltmak olasıdır. Bunlar arasında imajın ‘yönetilebilir olmasının’ (Gallarza vd., 2002, s. 72) önemli ve ön plana çıkan özellikler arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Çünkü imaj oluşumu bir süreç içerisinde meydana gelmekte ve çoğu zaman belirli iletişim çabaları sonucu edinilen bir yönetim skalası çerçevesinde gerçekleşmektedir. Yani imaj oluşumunun tesisi için genellikle bir yönetim süreci bulunmaktadır. Söz konusu yönetim süreci sonucunda elde edilen kazanımlar imaj ile ilgili çıktılarını bize sunmaktadır. Dolayısıyla literatür incelendiğinde imaj yönetimi adı altında birçok bilimsel çalışmanın yapıldığı gözlemlenmektedir.

Bireyler ve kuruluşlar açısından büyük önem arz eden imaj yönetimi (Özer ve Güler, 2014, s. 47), iş görenler, müşteriler, yatırımcılar ve paydaşlar gibi örgütün iç ve dış hedef kitlelerinin duygularını, düşüncelerini ve bilgilerini kontrol altında tutma ve istenilen yönde yönlendirme sürecidir (Polat, 2019, s. 13). Bahsi edilen amaçlara ulaşmada ise ‘bilinçli yapılan iletişim faaliyetleri önemli rol oynamaktadır. Bu iletişimin başında da halkla ilişkiler, ön plana çıkmaktadır’ (Uysal, 2019, s. VII). Çünkü halkla ilişkiler sayesinde kişi veya kuruluşlar, hedef kitleleriyle daha samimi iletişim kurabilmekte, bağlar geliştirebilmekte ve bu sayede onlara vermek istedikleri mesajları etkili bir şekilde ulaştırabilmektedir. Bu yüzden kişi, kurum ya da kuruluşlar, imajlarını düzeltmek veya geliştirmek için çoğu zaman yoğun bir halkla ilişkiler kampanyasına gereksinim duymaktadır. Zira imaj yönetimi, halkla ilişkiler ana çatısı altında gerçekleştirilen bir yönetim sürecini ifade etmektedir.

İmaj yönetimi sürecinde halkla ilişkilerin yanı sıra, stratejiler, kullanılacak iletişim araçları, verilecek mesajlar ve zamanlama gibi birçok değişken yer almaktadır. Burada önemli olan husus bahsi edilen ve çoğaltılması muhtemel olan değişkenlerin içerikleri doğrultusunda ‘imaj yönetiminin çerçevesinin belirlenmesinin ve sürekli aynı yönetim şeklinin sergilenmesinin mümkün olmamasıdır. Çünkü imaj yönetimi devamlı olarak değişen dünyaya adapte olması ve dolayısıyla güncellenmesi gerekmektedir’ (Karabulut, 2018, s. 173). Lakin aynı imaj yönetimi çerçevesinin ve şeklinin kullanılamamasının içeriksel olarak değerlendirilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir. Çünkü hemen hemen her imaj yönetimi, bir plan, strateji, iletişim araçları, mesajlar gibi çoğaltabileceğimiz bileşenleri içermektedir. Bu yüzden yapılacak olan planın, stratejinin, iletişim araçlarının ve mesajların zamana, konuma, kurum ya da kuruluşa göre değişiklik gösterebilme potansiyeli yüksek olması nedeniyle sürekli bir yenileme gerektirmektedir.

İmaj yönetimi, içeriksel olarak her ne kadar zamanın, mekânın ve kuruluşun özelliklerine göre şekil alsın da bu içeriklerin, bazı değerlerin ve uygulamaların ilke olarak görülüp o çerçevede hazırlanması ve uygulanması olumlu neticelerin alınmasında önemli olabileceği düşünülmektedir. Bu çerçevede ilke olarak benimsenebilecek değerlere ve uygulamalara örnek verilecek olursa ‘tutarlılık önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Tutarsız bir yönetim sürecinin gerçekleşmesi durumunda gerçekler zamanla gün yüzüne çıkabilmekte ve imaj yerle yeksan olabilmektedir’ (Baykasoğlu vd., 2004, s. 9). Bunun yanında pozitif olana, yeniliğe, eşitliğe ve özgürlüğe vurgu yapılması, bilgilerin ve ulaşılan sonuçların paydaşlarla paylaşılması, medya ile yakın ilişkilerin geliştirilmesi (Wittenberg, 1997, s. 2) ve şeffaf olunması gibi değer ve uygulamalar benimsenmesi gereken diğer ilkeler olarak saymak ve bunları çoğaltmak mümkündür.

İmaj yönetim sürecinde artı değer olarak imajın olumlu yönde oluşturulmasına yönelik çabaların olduğu gözlemlenmektedir. Diğer taraftan ise bu çabaların bir karşılığı olması

gerekmektedir. Zira kurum ve kuruluşlar imaj çalışmalarını gerçekleştirirken söz konusu durumu da hesaba katmaktadır. Olumlu bir imaj tesisi için oluşturulan çabalar neticesinde kurum ve kuruluşlar kendini hedef kitle nezdinde konumlandırmaktadır. Ancak kurum ve kuruluşların gerçekleştirdiği imaj konumlandırma sürecinin bir karşılığı olması gerekmektedir. Dolayısıyla bunun ölçümlenebilmesi ve hedef kitle nezdinde oluşturulmaya çalışılan konumlandırmanın geçerliliğinin olması doğru çıktılar elde edilmesine bağlıdır.

Bu bağlamda imaj yönetimi sürecinde imajın ön plana çıkan özelliklerinden bir diğeri ortaya çıkmaktadır. İmajın ölçülebilir olması bu özelliklerden belki de en önemlisidir. Lakin bir şeyin imajını ölçmek için bir imaj ölçeği birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü imajı ölçülmesi düşünülen her kategori diğerlerinden farklı özellikler taşımaktadır. Örneğin bir lider imajı ölçeğiyle kent imajını, ürün imajı ölçeğiyle meslek imajını ve kurum imajı ölçeğiyle de ülke imajını ölçmek mümkün değildir. Bu yüzden literatürde imajın ölçümlenebilmesi için çok sayıda geliştirilmiş imaj ölçeğine rastlamak mümkündür. Bu imaj ölçeklerinden bazılarında değinilecek olursak;

Kara (2014, s. 56-57) literatürdeki çalışmalardan yararlanarak 5’li Likert skalası esas alınarak hazırlanmış 7’si içsel, 10’u dışsal olmak üzere 2 boyuttan ve 17 ifadeden oluşan bir kurum imajı ölçeği ortaya koymuş ve bir tekstil işletmesi üzerine yaptığı çalışmada uygulamıştır. Martin ve Eroglu (1993, s. 206-207), 7’li Likert skalası kullanılarak politik, ekonomik ve teknolojik olmak üzere 3 boyuttan ve 14 maddeden oluşan bir ülke imajı ölçeği geliştirmişlerdir. Luque-Martinez vd., (2007, s. 342-343) tarafından mimari ve kentsel çekicilik, ulaştırma-iletişim alt yapısı ve trafik, tarihi mira, çevre, sosyal sorunlar, kültür, yenilik ve iş kültürü, ekonomi ve ticaret, hizmet yelpazesi, eğitim-üniversite, şehrin uluslararası görünümü ve vatandaşın algısı olmak üzere 12 boyut ve 74 ifadeden oluşan kent imajı ölçeğini geliştirmişlerdir. Balcı vd., (2007, s. 342-343) tarafından literatürdeki ölçeklerden yararlanmak suretiyle 5’li Likert skalası esas alınarak medya, iletişim, kişisel özellikler, tecrübe, dış görünüş, parti ve sosyokültürel özellikler olmak üzere 7 boyuttan ve 24 maddeden oluşan yerel seçimler için aday imajı ölçeği geliştirilmiştir.

Yukarıda belirtilen ölçekleri hem kendi kategorilerinde hem de diğer alanlarda çoğaltmak mümkündür. Herhangi bir alanda imaj ölçümlenmesi yapılabilmesi için öncelikle ölçümlenmek istenen şeyi en iyi ölçme özelliğine sahip bir ölçek gerekmektedir. Bu ölçek daha önce bilim insanları tarafından geliştirilmiş, doğruluğu ve geçerliği sağlanmış bir ölçek olabileceği gibi çalışmanın muhteviyatı doğrultusunda literatürden yararlanılarak ve ölçek geliştirme prosedürlerini takip edilerek geliştirilmesi de mümkündür. Böylece hazır durumda bulunan veya yeni hazırlanan ölçeğin sahaya uygulanmasıyla veriler elde edilmekte ve bu verilerin analizi edilmesi sonucunda da imaj ölçümlenmektedir.

İmaj yönetimi sürecinde yapılması gerekenlerden sonra elde edilen çıktılar bize imajın ölçülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla imaj yönetimi sürecinde imajın bir çıktısı olarak ölçülmesi kurum ve kuruluşların kendini nasıl konumlandırıldığı ve hedef kitlede nasıl konumlandığıyla ilgili çıktılar sunmaktadır. Yani imaj yönetimi kısmının değerlendirme aşamasında ihtiyaç duyulan bir yönetim bileşeni olarak imajın ölçülmesi işlevsellik kazanmaktadır. Başka bir ifadeyle kurum ve kuruluşların imaj yönetimi sırasında imajın tesisi içinde kurduğu çabanın bir sonucu ortaya konmakta elde edilen sonuçla imaj yönetiminin başarıya ulaşmış olup olmadığı belirlenmektedir. Eğer kurum ve kuruluşların kendi imaj konumlandırılmaları başarıyla hedef kitlelere de yansıdıysa sorun ortaya çıkmamaktadır. Ancak hedef kitlelerde karşılığı yoksa imajın yeniden konumlandırılmasına yönelik çabalar gerekmektedir. Ayrıca ifade edildiği üzere imajın ya da imajların ölçümlenebilmesinin birçok alan ile ilişkisi bulunmakta ve kurum ve kuruluşların birden fazla imaja sahip olduğu da gözlemlenebilmektedir.

Halkla İlişkiler ve Uygulama Süreci

Halkla ilişkilerin ne olduğu ile ilgili geçmişten günümüze çok sayıda farklı tanımlar yapılmıştır. Bu konuyla ilgili gerçekleştirdiği çalışma neticesinde Harlow, 472 halkla ilişkiler tanımına ulaştığını, tanımlarda ifade edilen görüşlerin ve kanaatlerin farklılıklar gösterdiğini ve halkla ilişkiler alanında referans alınması noktasında üzerinde anlaşılmaya varılmış bir tanımın bulunmadığını (1976, s. 35-36) ifade etmektedir. Dolayısıyla bir disiplin olarak halkla ilişkileri tek ve sığı bir tanımlamayla dizayn etmekten ziyade Harlow, bir halkla ilişkiler tanımı oluşturmak amacıyla gerçekleştirdiği çalışmayla yüzlerce tanım ve onlarca yorumu incelemiş ve sonuç olarak halkla ilişkileri, karşılıklı iletişim ve anlayış yollarının kurulmasına ve sürdürülmesine yardımcı olan; kuruluş ile hedef kitlesi arasındaki işbirliğini sağlayan, sorunların ya da konuların yönetimini içeren; idarenin hedef kitleyi bilgilendirmesine ve hedef kitleye cevap vermesine yardımcı olan; yönetimin kamu çıkarına hizmet etme sorumluluğunu tanımlayan ve vurgulayan; trendleri önceden tahmin etmeye katkı sağlayacak bir erken uyarı sistemi kurmak suretiyle yönetimin değişimden haberdar olmasına ve değişimleri işlevsel bir biçimde kullanmasına katkı sunan; araştırmayı ve etik iletişim tekniklerini kullanan özgün bir yönetim fonksiyonudur (1976, s. 36) şeklinde tanımlamaktadır.

1976 yılına kadar yapılmış çalışmalarda 472 halkla ilişkiler tanımına ulaşan ve bu tanımları süzgecinden geçirerek yeni bir tanım ortaya koyan Harlow'un bu çalışmasından günümüze kadar bilim insanları, halkla ilişkiler alanında yoğun araştırmalar gerçekleştirerek çok sayıda yeni tanımlar ortaya koymuştur. Bu tanımlardan bazılarını değinecek olur isek halkla ilişkileri Peltekoğlu (2009, s. 7) "kurumun amaçları üzerine yapılanan, önem sırası kimi zaman tüketici, kimi zaman dağıtımçı ve çalışanlar gibi kurumun ve kampanyaların hedeflerine göre değişkenlik gösteren hedef kitlelerle gerçekleştirilen stratejik iletişim yönetimidir"; Broom ve Sha'da bir kuruluşun başarısının ya da başarısızlığının bağlı olduğu hedef kitleleri arasında karşılıklı faydaya dayanan ilişkiler kurup sürdüren yönetim fonksiyonudur (2013, s. 29) şeklinde tanımlamışlardır. Yapılan bu tanımları daha da çoğaltmak mümkündür. Bahsi edilenlerle beraber literatürde yer alan tanımlar incelendiğinde genel olarak 'halkla ilişkilerin kurum, kuruluş veya organizasyonun hedef kitleleri ile karşılıklı ilişki, anlayış ve güven ortamının oluşturulması, bu durumun sürdürülmesi, hedef kitleler nezdinde kuruluşa yönelik pozitif bir intibanın yaratılması (Okay ve Okay, 2011, s. 12) gibi amaçlarının yanında yönetilmesi gereken bir süreç olduğuna da vurgu yapılmaktadır.

Söz konusu tanımlar ve kavrama bakış açıları mercek altına alındığında, halkla ilişkileri, belirli hedef kitleler nezdinde oluşturulan, çift yönlü iletişimsel süreçleri ve stratejileri bünyesinde barındıran, doğası gereği kurum ya da kuruluşların hedef kitleleri özelinde olumlu bir algı oluşturma çabasında olan ve ikna edici iletişim unsurlarından da sıklıkla faydalanan bir yönetim fonksiyonu olarak ifade etmek mümkündür. Halkla ilişkiler bir yönetim süreci çerçevesinde ele alındığında birçok paydaşın ya da bileşenin devreye girdiği gözlemlenmektedir. Gerçekleştirilecek stratejik iletişim yönetimi aslında hedef kitleleri işaret eden bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Hedef kitlelerle olan ilişkinin veya iletişimin stratejik bir biçimde yönetilebilmesi ise, 'araştırma, planlama, uygulama ve değerlendirme olarak ifade edilen halkla ilişkiler uygulama süreçlerinin izlenmesiyle mümkündür' (Çamdereli, 2005, s. 77; Okay ve Okay, 2011, s. 225). Her uygulama sürecinin kendine has özellikleri ve teknikleri bulunmakla beraber birbirlerine zemin hazırlayan bir bağlılıkları da söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, araştırma yapılmadan plan yapılması veya plan yapılmadan uygulamaya geçilmesi durumunda halkla ilişkiler yönetiminin başarıya ulaşma ihtimalinin oldukça düşük olacağı düşünülmektedir.

Halkla ilişkiler uygulama sürecinin ilk adımı olan araştırma süreci 'sorun saptama ve veri toplama ile başlamakta, diğer atılacak adımlar da bu bilgiler üzerine inşa edilmektedir'

(Peltekoğlu, 2009, s. 174). Bu aşamada kime, neyin, nasıl yapılacağı ve hangi araçlardan faydalanılacağı (Gürüz, 1993 s. 40), hedef kitlelerin duygu düşünce, tutum ve davranışları araştırılarak ortaya koyulmalıdır. Yapılan araştırmalar neticesinde ulaşılan veriler uygun tekniklerle analiz edilerek kurum ya da kuruluşun güçlü ve zayıf yönleri ile potansiyel sorunları saptanmalıdır (Küçük Kurt, 1988, s. 156). Bunların gerçekleştirilmesinde ise tarafsızlık ve nesnel değerlerin gözetilmesi, doğru planların yapılabilmesinde önemli rol oynamaktadır (Tengilimoğlu, 2001, s. 71).

Araştırma sürecinden sonra gelen halkla ilişkiler uygulama sürecini planlama oluşturmaktadır. ‘Planlama, gelecekte gerçekleştirilmesi düşünülen faaliyetlerin muntazam, sistemli ve verimli bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli olan tedbirlerin ve kararların alınmasıdır’ (Özodaşık, 2018, s. 15). Bu aşamada, araştırma safhasında elde edilen sorunların çözümlenmesi (Küçük Kurt, 1988, s. 156) kuruluşun amaçlarının ve hedeflerinin tespit edilmesi ve bunlara ulaşmak için gerçekleştirilecek faaliyetlerin ve yöntemlerin belirlenmesi gibi uygulamalar üzerinde çalışılmaktadır (Okay ve Okay, 2011, s. 235). Gerçekleştirilmesi planlanan uygulamalarda zaman, bütçe ve medya planlamasının yapılması ve bunların birbiriyle senkronize bir biçimde hazırlanması gerekmekle (Arklan ve Taşdemir, 2010, s. 47) beraber yapılacak olan tüm planlamaların detaylı, yerinde, uygun (Özodaşık, 2018, s. 15) ve kaliteli olması, en az çaba, zaman ve harcama ile maksimum faydayı sağlayacak şekilde ortaya koyulması önem arz etmektedir (Bayçu, 2013, s. 66).

Araştırma ve planlama süreçlerinin ardından buz dağının görünen yüzü olarak nitelendirilen uygulama süreci gelmektedir. Uygulama aşamasında, daha önce yapılmış planlar yeri ve zamanı geldiğinde (Okay ve Okay, 2011, s. 252) sabırlı ve istikrarlı bir hareket tarzı benimsenerek hayata geçirilmelidir (Arklan ve Taşdemir, 2010, s. 49). Bu aşamada gerçekleştirilecek uygulamaların beklenmedik veya hesap edilmedik olayların gelişmesi dışında planlama sürecine sadık kalmakla yürütülmesi önem arz etmektedir (Bayçu, 2013, s. 75). Plana sadık kalmak, daha önce yapılmış olan bütçe, zaman ve medya planlarına sadakati ifade etmektedir. Çünkü bütçe, zaman ve medya planlarının birbirleriyle koordineli bir biçimde hazırlanmasından ötürü birinin dışına çıkılması diğerlerini etkileyerek onların uygulanabilirliğini zorlaştırması kuvvetle muhtemeldir. Bu ise uygulamanın başarısız olmasına neden olabilmektedir (Arklan ve Taşdemir, 2010, s. 49).

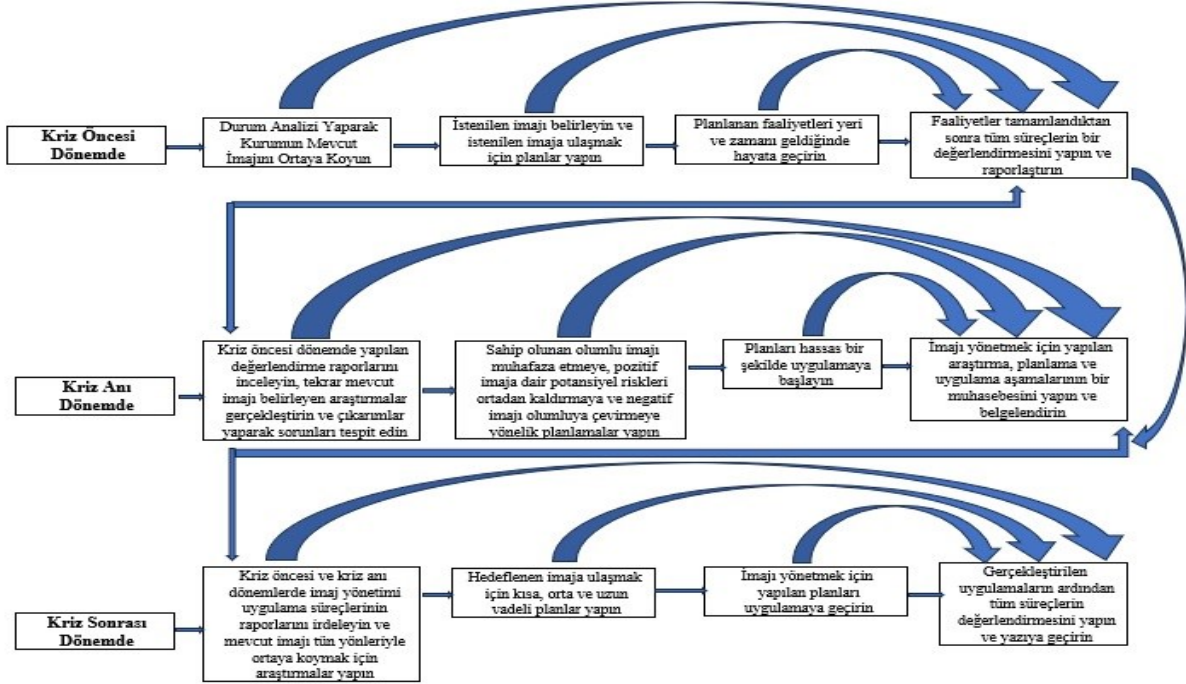
Uygulama sürecini ardından gelen son aşama ise değerlendirme aşamasıdır. ‘Değerlendirme, halkla ilişkilerin araştırma, planlama ve uygulama süreçleriyle belirlenen hedeflerden hangilerine ulaşıldığını veya ulaşamadığını incelemektir’ (İşçi, 2002, s. 29). Aslında bu aşamada daha önceki süreçlerin genel bir muhasebesi yapılmaktadır. ‘Daha açık bir ifadeyle değerlendirme, araştırma aşamasında elde edilen verilerin doğru toplamı toplanmadığını, araştırma üzerine inşa edilen planlamaların isabetli yapıp yapılmadığını ve uygulama aşamasında ise yapılan planlara ne seviyede uyulduğunu, gerçekleştirilen uygulamaların ne düzeyde hedeflerine ulaştığını, hedeflerde sapmaların olup olmadığını, yapılan hataların ya da eksikliklerin neler olduğunu ve neden kaynaklandığını net bir şekilde gözler önüne seren bir süreçtir’ (Arklan ve Taşdemir, 2010, s. 52). Değerlendirme aşaması, bundan sonra gerçekleştirilecek olan uygulamalara yol göstermesi ve bu uygulamaların devamlılığının sağlanması bakımından önem arz etmektedir (Peltekoğlu, 2009, s. 186).

Metodoloji

Bu çalışma bir derleme niteliği taşımaktadır. ‘Derleme çalışmaları, bir araştırma probleminden ziyade konu başlıklarına odaklanmaktadır’ (Aydoğdu, vd., 2017, s. 556-557). Belirli bir alanda veya konuda daha önce yapılmış olan çalışmaların sınıflandırılması ve değerlendirilmesi niteliği taşıyan derleme çalışmaları, yazarın bakış açısı veya ilgi alanı çerçevesinde özet ve sentez içeren bir yapıda şekillenmektedir. Özet daha çok kaynakların

içerdiği önemli bilgilerden oluşmaktadır. Sentez ise materyalin tekrar düzenlenmesiyle gerçekleşmektedir. Yapılacak olan yeni düzenlemeyle geçmişte yapılmış yayınlara yeni bir yorum getirilebilmekte, eski ve yeni yorumlar birleştirilebilmekte veya belirli bir alandaki düşünsel rotayı izleme amacı güdülebilmektedir (Herdman, 2006, s. 2). Dolayısıyla bu çalışmada, geçmişte kriz dönemleri, imaj yönetimi ve halkla ilişkiler süreciyle ilgili gerçekleştirilmiş yayınlar incelenmiş ve kriz dönemlerinde imajın halkla ilişkiler süreci çerçevesinde nasıl yönetileceğine dair yeni bir yorum ortaya koymak suretiyle bir derleme gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen derlemeyi ise şu şekilde şematize etmek mümkündür;

Şekil 1. Kriz Dönemlerinde Halkla İlişkiler Uygulama Süreci Çerçevesinde İmaj Yönetimi

Halkla İlişkiler Uygulama Süreci Çerçevesinde Kriz Öncesi, Kriz Anı ve Kriz Sonrası Dönemlerde İmaj Yönetimi

Kriz Öncesi Dönemde İmaj Yönetimi

- **Durum analizi yaparak kurumun mevcut imajı ortaya konulmalı**

Her kurumun ya da kuruluşun bir kriz anı durumu ile her an ya da gelecekte karşı karşıya kalma potansiyeli bulunmaktadır. Dolayısıyla kurum veya kuruluşların sürekli bir kriz öncesi dönemi içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Kriz öncesi dönemde, imajın yönetilebilmesi için ilk olarak kurumun mevcut imajıyla ilgili doğru bilgilere ulaşılması gerekmektedir. “Mevcut imaj, örgütün şu anki sahip olduğu imajı olarak tanımlanmaktadır” (Selçuk, 2018, s. 37). Mevcut imaj kapsamında kuruluşun genel olarak olumlu bir imaja mı yoksa olumsuz bir imaja mı sahip olduğu, bunlara neden olan etkenlerin neler olduğu ve olumlu veya olumsuz imajın farklı hedef kitlelere göre değişkenlik gösterip göstermediği hassas bir biçimde araştırılarak doğru ve eksiksiz bir şekilde ortaya koyulmalıdır. Öyle ki mevcut imajın eksik veya yanlış tespit edilmesi, hatalı planlamaların yapılmasına ve bu planların uygulanmasında da hataların sürdürülmesine neden olabilmektedir. Böyle bir durumun gerçekleşmesi ise zamanın ve bütçenin israf olmasına ve ulaşılmak istenen hedeflere varılamamasına sebebiyet vermesi kuvvetle muhtemeldir.

Mevcut imaj, olumlu ve olumsuz imaj çerçevesinde ortaya koyulurken hem ‘bir kurum veya kuruluşun sahiplerinin ya da hissedarlarının kendi kurum veya kuruluşları hakkındaki düşünceleri ve değerlendirmeleri olarak ifade edilen kurumun kendi algıladığı imaj’ (Vural ve Erkan, 2018, s. 26) hem de kuruluşun sahipleri ve hissedarları dışında, ürün ve hizmetin üretilmesiyle direkt olarak ilişkisi bulunmayanların kuruluşa dair algıladığı imaj olan yabancı imaj (Çetin ve Tekiner, 2015, s. 422) kapsamında ele alınarak mülakat ve anket tekniği ile verilerin toplanması ve analizlerinin yapılması imaj noktasında var olan sorunların doğru ve eksiksiz bir şekilde saptanmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

- **İstenilen imaj belirlenmeli ve istenilen imaja ulaşmak için planlar yapılmalı**

Mevcut imajla ilgili elde edilen tüm veriler ve bu verilerin analizleri neticesinde ulaşılan bilgiler ışığında istenilen imaj belirlenmelidir. İstenilen imaj, ‘kurumun mevcut imajından yola çıkılarak’ (Çetin ve Tekiner, 2015, s. 423) kurumun gelecekte (Tuzla, 2018, s. 109) ilişkili olduğu kitlelerde oluşturmayı arzuladığı izlenim veya zihinsel resimdir (Bulduklı, 2015, s. 28). Bir başka ifadeyle istenilen imaj, kurum ya da kuruluşların gelecekte kitlelerin zihinlerinde nasıl var olacağını inşa edildiği süreci ifade etmektedir. Pek tabii kurum veya kuruluşlar söz konusu süreci inşa ederken ortaya koydukları algı örüntüleri, dönemin şartları içerisinde farklı şekillerde anlam kazanabilmektedir. Kimi zaman bu algı örüntüleri mevcut imajı tesis etmek ya da sürdürülebilir kılmak kimi zaman ise olumsuz olan bir imajı olumlu imaja dönüştürmeye yönelik gerçekleştirilmektedir. Hangi maksatla olursa olsun bu süreçte kurum ya da kuruluşların ütopyik hedefler belirlememesi, amaç ve gayelerini iyi saptaması ve sağlam bir strateji ortaya koyması önem arz etmektedir.

Ulaşılmaması istenilen imaj belirlendikten sonra bu doğrultuda planlar yapılmalıdır. Planlar yapılırken hangi uygulamaların nasıl ve ne zaman gerçekleştirileceği, bu çerçevede hedef kitlelere ulaşmak için hangi iletişim araçlarının kullanılacağı ve hangi mesajların verileceği, medyayla olan iletişimin ne yönde olacağı ve bunların tamamına ne kadar bütçenin ayrılacağı birbiriyle koordineli bir şekilde en ince ayrıntısına kadar planlanmalıdır. Bunlara ek olarak yapılan planların hayata geçirilirken karşılaşılabilecek muhtemel aksaklıkların düşünülmesi ve bu aksaklıkların meydana gelmesi durumunda hangi hamlelerin yapılacağı plana dahil edilmelidir.

- **Planlanan faaliyetler yeri ve zamanı geldiğinde hayata geçirilmeli**

İstenilen imaja ulaşmak için belirlenen hedefler çerçevesinde zaman, bütçe ve medya ekseninde planlanan halkla ilişkiler, sosyal sorumluluk, reklam, lobicilik gibi kuruluşun yapısı ve amaçları çerçevesinde değişiklik gösterebilecek ve çoğaltılabilecek uygulamaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yani bir önceki aşamada belirlenen yol haritası ve strateji burada planların işlenmesi açısından devreye girmektedir. Planların uygulanması aşamasında yer ve zaman bileşenlerinin önemi burada en yüksek seviyeye çıkmaktadır. Doğru bir plan yanlış zamanda ve olmaması gereken yerde devreye girerse sektöre uğrayabilme olasılığı büyüktür. Çünkü doğru hedef kitlelere doğru kanallardan ve doğru zamanlarda ulaşılması başarı için büyük önem taşımaktadır.

Kurum ya da kuruluşlar doğru mecra ve doğru zamanda planlarını hayata geçirirken planlara sadık kalmaya da gayret etmeli ve bu noktada hassas olmalıdır. Yapılan planlardan sapılması durumunda bilinmeyen bir yola girilmesi olasıdır. Bilinmeyen bir yola girilmesi ise planların doğru yönetilmeyeceği anlamı taşımaktadır ki bu da sonu hesaplanmayan neticelerin alınmasına neden olabilmektedir. Hele hele mevzu bahis hassasiyeti yüksek, ‘devamlı değişme, yinelenme ve dinamik bir özelliğe sahip olan imaj’ (İlgın vd., 2018, s. 205) ise bu konuda daha dikkatli olunması büyük önem arz etmektedir.

- **Faaliyetler tamamlandıktan sonra tüm süreçlerin bir değerlendirmesi yapılmalı ve raporlaştırılmalı**

İstenilen imaja ulaşmak için planlanan faaliyetlerin uygulanmasının ardından bu süreçlerin bir muhasebesinin yapılması gerekmektedir. Bu süreçte temel olarak kriz öncesi dönemde araştırma, planlama ve uygulama aşamalarının doğru bir şekilde yönetilip yönetilmediği ortaya koyulmaktadır. Dolayısıyla bu kapsamda yapılan durum analiziyle mevcut imajın doğru bir şekilde ortaya koyulup koyulmadığı, ulaşılması istenilen imajın mevcut imaj ile ilgili elde edilen veriler ışığında hazırlanıp hazırlanmadığı, hedeflerin gerçekçi olup olmadığı, hedeflere ulaşmak için yapılan planların detaylı bir şekilde yapılıp yapılmadığı ve planlar hayata geçirilirken planlara sadık kalınıp kalınmadığı araştırılarak belirlenmelidir. Bunlara ek olarak gelinen noktada hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı veya ne düzeyde ulaşıldığı, nelerin başarılı olduğu veya nelerin eksik kaldığı gözler önüne serilmeli ve varsa aksaklıkların veya eksikliklerin nedenleri tespit edilmelidir. Gerçekleştirilen tüm bu işlemler yeni ortaya koyulmak istenilen imaja ve bu doğrultuda yapılacak planlara kaynak olacağı için bunların raporlaştırılarak kuruluşun veri bankasına dahil edilmesi önemlidir. Bunun sayesinde elde edilen deneyimlerin kalıcılığı sağlanabilir ve bir sonraki imaj yönetimi, daha sağlam temeller üzerine inşa edilebilir.

Kriz Anı Dönemde İmaj Yönetimi

- **Kriz öncesi dönemde yapılan değerlendirme raporlarını inceleyin, tekrar mevcut imajı belirleyen araştırmalar gerçekleştirilmeli ve çıkarımlar yaparak sorunlar tespit edilmeli**

Bir kriz durumunun ortaya çıkması, kurum veya kuruluşların çoğu zaman tüm işleyişini olumsuz yönde etkilemekle beraber hedef kitlenin bakış açısı neticesinde oluşan itibar ve imaj gibi alanlarda değişikliklerin meydana gelmesine de sebebiyet verebilmektedir. Çünkü ‘güncel bilgiler ve değişen koşullar mevcut imajı etkilemekte ve bazen bambaşka bir imajın mevcut imaj olmasına neden olabilmektedir’ (Türkkahraman, 2004, s. 5). Daha açık bir ifadeyle bir kişinin, kurumun ya da kuruluşun geçmiş dönemlerde mevcut imajı olumlu iken zamanın ve koşulların değişmesiyle hızlı bir şekilde olumsuzla dönebilmektedir. Dolayısıyla ‘hali hazırda sahip olunan imajın devamlı aynı kalacağını söylemek mümkün değildir2 (Şimşek ve Hassan, 2018, s. 82). Bu çerçevede krizin meydana gelmesiyle beraber hemen hemen tüm alanlarda olduğu gibi imaj yönetimi de dönemin koşulları çerçevesinde yeniden ele alınıp yönetilmelidir.

Doğası gereği çoğu zaman aniden ortaya çıkan ve özel bir dönem olan kriz anı dönemde imajı yönetmek için ilk olarak kuruluşun veri tabanından daha önceki dönemde imaj yönetim süreçlerini değerlendiren raporlar ele alınmalı ve ardından tekrar mevcut imajı ortaya koymak amacıyla iç ve dış hedef kitlelere yönelik araştırmalar gerçekleştirilerek güncel verilerle ortaya koyulmalıdır. Tüm bu veriler elde edildikten sonra kuruluşun bir önceki döneme göre sahip olduğu imajının olumsuz yönde etkilenmeyen alanlarının neler olduğu, hangi noktalarda ve ne düzeyde negatif yönde etkilendiği ve hangi imaj alanlarının olumsuz yönde etkilenme potansiyelinin bulunduğu belirlenmelidir. Böylece imaj çerçevesinde kurum veya kuruluşun karşı karşıya kaldığı sorunlar ve potansiyel problemler gün yüzüne çıkarılabilmektedir.

- **Sahip olunan olumlu imajı muhafaza etmeye, pozitif imaja dair potansiyel riskleri ortadan kaldırmaya ve negatif imajı olumluya çevirmeye yönelik planlamalar yapılmalı**

Olağanüstü bir dönem olan ve çoğunlukla yıkıcı etkileri bulunan kriz anı dönemde, farklı alanların yönetiminde olduğu gibi imaj yönetiminde de normal zamanlardan farklı bir planlama aşaması gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu sürecin çoğunlukla etki-tepki çerçevesinde gerçekleşme niteliğine sahip olmasından ötürü imajı yönetmek için gerçekleştirilecek planların genellikle kısa ve orta vadeli yapılmasının ve uzun vadeli planlardan kaçınılmasının sürece katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü kriz anı dönemde

ani gündem değişikliklerinin ve hızlı gelişen olayların yoğun olarak meydana gelmesi uzun vadeli planların uygulanabilirliğini zorlaştırmaktadır. Bu çerçevede değinilmesi gereken bir diğer husus ise yapılan planların aksaması veya uygulanabilirliğinin ortadan kalkması durumları göz önünde bulundurularak b hatta c planlarının da hassas bir şekilde yapılması önem arz etmektedir. Zira yapılan planın sekteye uğraması durumunda ortada uygulanabilecek bir planın kalmaması, özellikle kriz anı gibi zamanın çok kritik olduğu bir dönemde örgütün tekrar bir plan hazırlaması gerekmektedir. Bu durum ise örgütün zaman kaybetmesi ve yeni planın hızlı bir şekilde hazırlanması gerekliliğinden dolayı hatalı planlamaların yapılması gibi olumsuzlukların ortaya çıkmasına sebebiyet vermesi kuvvetle muhtemeldir.

Kriz anı dönemde gerçekleşen gelişmeler neticesinde ilk olarak zarar görmemiş pozitif imaj alanlarını savunmacı bir yaklaşımla muhafaza etmek gerekmektedir. Bu çerçevede örgüt çalışanlarının hangi konularda hassas davranmaları, iletişimi ve içeriğini nasıl kullanmaları gerektiği hakkında bilgilendirici konferanslar planlanmalıdır. Bununla beraber kuruluşun pozitif imaj alanlarının zarar görmemesi amacıyla hedef kitleye sık sık imajın bu yönleri hatırlatılmalı ve onların zihninde bu alanları güçlü tutmak maksadıyla organizasyonun ve hedef kitlenin yapısı doğrultusunda uygulamalar detaylıca planlanmalıdır. İkinci olarak yapılan araştırmalar sonucunda kuruluşun olumlu imajını negatif yönde etkileme potansiyeli bulunan riskleri proaktif bir yaklaşımla ortadan kaldırmak için planlar yapılmalıdır. Çünkü bir kriz anı dönemde hedef kitlenin zihninde zarar görmemiş imaj alanlarının meydana gelen ani ve istenmeyen gelişmeler sonucunda olumsuz yönde etkilenme durumu söz konusudur. Bu yüzden araştırmayla birlikte belirlenen muhtemel riskler çerçevesinde önleyici planların ortaya koyulması hayati öneme sahiptir. Son olarak ise krizin yıkıcı etkileri neticesinde mevcut imajın olumsuz yönde etkilenen alanlarının aldığı hasarları gidermeye yönelik planlar gerçekleştirilmelidir. Negatif yönde etkilenmiş olan imajı tekrar olumluya çevirmek oldukça zor bir durumdur. Bu yüzden imajı yöneten ekip, bahsi edilen durumu gerçekleştirebilmesi için oldukça fazla mesai harcamalı ve araştırma aşamasında elde ettikleri veriler ışığında her şeyi en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş etkinlikler ve uygulamalar planlamalıdır.

- **Planlar hassas bir şekilde uygulamaya koyulmalı**

Kriz anı dönemi olağandışı ve her türden negatif gelişmelere gebe bir dönem olmasından dolayı imajı yönetmek için yapılan planların bu süreçte oldukça hassas bir biçimde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Kurum veya kuruluşların hedef kitlenin yoğun gözetimi altında olduğu bu dönemde planların eksik bir biçimde tatbik edilmesi ya da plan dışı bir eylemin sergilenmesi hatalı uygulamaların gerçekleşmesine kaynaklık ederek imajın olumsuz yönde etkilenmesine neden olabilmektedir. Söz konusu hataların ise hedef kitle nezdinde çeşitli olumsuz yansımalarının ortaya çıkacağı muhtemeldir. Dolayısıyla kriz anı dönemde ani kararlardan kaçınılmalı, planlama aşamasında gerçekleştirilen planlara sadık kalınmaya özen gösterilmeli, meydana gelen gelişmeler yakinen takip edilmeli ve planların uygulanmasını aksatan veya olumsuz yönde etkileyen olayların gelişmesi durumunda b planına ya da gerekirse c planına geçilmelidir.

- **İmajı yönetmek için yapılan araştırma, planlama ve uygulama aşamalarının bir muhasebesi yapılmalı ve belgelendirilmeli**

Kriz anı dönemde imajı yönetmek amacıyla gerçekleştirilen araştırma, planlama ve uygulama aşamalarının nesnel bir şekilde değerlendirilmesinin yapılması bu süreci tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir. Bu aşamada ilk olarak araştırma sürecinde imaj ile ilgili verilerin hızlı, eksiksiz ve doğru bir şekilde toplanıp toplanmadığı, toplanan verilerin duygusalıktan uzak nesnel bir şekilde analiz edilip edilmediği, sorunların doğru saptanıp saptanmadığı ve bunlar gerçekleştirilirken yanlış eksik ve doğru yapılanların neler olduğu ortaya koyulmalıdır. İkinci olarak belirlenen hedefler doğrultusunda imajı yönetmek için araştırmayla elde edilen bilgiler

çerçevesinde kısa ve orta vadeli planların doğru ve noksansız olarak planlanıp planlanmadığı ve varsa gözden kaçan ve düşünülmeyen noktaların neler olduğu açıkça belirlenmelidir. Son aşama olan uygulama sürecinde ise imajı yönetmek adına yapılan planlara yoğun baskının ve stresin olduğu ve olağandışı gelişmelerin meydana geldiği kriz anı dönemde ne düzeyde bağlı kalındığı ve uygulandığı, ikinci veya üçüncü planların hayata geçirilip geçirilmediği, nelerin tam ve nelerin eksik yapıldığı gözler önüne serilmelidir. Özetle bu safhada araştırma, planlama ve uygulama gibi teori ve pratik nitelikleri bulunan aşamalar harmanlanarak bütün şeffaflığıyla ortaya koyulmakta ve sonraki süreçlere ışık tutması sağlanmaktadır.

Kriz Sonrası Dönemde İmaj Yönetimi

- **Kriz öncesi ve kriz anı dönemlerde imaj yönetimi uygulama süreçlerinin raporlar irdelenmeli ve mevcut imajı tüm yönleriyle ortaya koymak için araştırmalar yapılmalı**

Krizin sona ermesiyle birlikte yeni girilen periyodu kriz sonrası dönem olarak ifade etmek mümkündür. Bu dönemde, kriz anı dönemde meydana gelen olağanüstü gelişmeler ve krizin yıkıcı etkileri son bulmuş, daha sakin olarak nitelendirilmesi mümkün yeni bir döneme girilmiştir. Dolayısıyla bu yeni dönemde istenilen imaja ulaşabilmek amacıyla imajı yönetmeye hangi noktadan, nasıl başlanılacağına ve devam edileceğine karar vermek gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için ilk olarak örgütün imaj yönetimi noktasındaki kabiliyetleri, güçlü yönleri, zayıf yönleri, sahip olduğu fırsatlar ve karşılaşılabileceği tehditler ortaya koyulmalıdır. Bu doğrultuda ise kuruluş, kriz öncesi ve kriz anı dönemlerde imajı nasıl yönettiği, neleri başardığı, neleri başaramadığı ve nerelerde yanlışlar yaptığı gibi geçmiş deneyimlerini gözden geçirerek kendi potansiyelini belirlemelidir. Çünkü örgüt, kriz öncesi ve özellikle normal ötesi bir süreç olan kriz anı dönemlerinde imajı yönetmeye çalışarak önemli ölçüde bir deneyim ve birikim kazanmış demektir. Kazanılan deneyimin ve birikimin ise bundan sonra imaj yönetimine yön verecek bir nitelikte olacağını söylemek mümkündür. İkinci olarak örgütün mevcut olumlu ve olumsuz imajlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için hedef kitlelere mülakat ve anket teknikleri kullanılarak mevcut imajla ilgili veriler toplanmalı ve bu veriler bilimsel analizlerle işlenmelidir. Elde edilen tüm bu veriler ve analizler neticesinde ulaşılan bilgiler ışığında geçekte ulaşılması hedeflenen imajı belirlenmelidir.

- **Hedeflenen imaja ulaşmak için kısa, orta ve uzun vadeli planlar yapılmalı**

Krizin her bir döneminin kendine münhasır özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler ise tüm yönetim süreçlerinin planlanmasında olduğu gibi imaj yönetiminin planlanmasında da etkin ve belirleyici bir role sahiptir. Dolayısıyla bahsi konu edinilen dönemde yapılan araştırmalar ve analizler neticesinde edinilen bilgiler ışığında ve dönemin özellikleri göz önüne alınarak belirlenen imaja ulaşmak için gerekli planların yapılması gerekmektedir.

Kriz sonrası dönemde imajı yönetmek için yapılacak planlarda özellikle krizle birlikte zarar görmüş imajın onarılması ve istenilen imaja ulaşma noktasında kısa ve orta vadeli planların yanında dönemin konjonktürü gereği uzun vadeli planların da zaman, bütçe ve medya ekseninde yapılması önem arz etmektedir. Bu kapsamda hangi hedef kitlelerle nasıl bir ortamda iletişim kurulacağı ve içeriksel olarak nelere değinilip nelerden kaçınılacağı belirlenmelidir. Hazırlanacak olan planların verimli ve gerçekçi olmasına, ince elenip sık dokunmasına ve potansiyel riskler göz önünde tutularak alternatiflerinin de ortaya koyulmasına özen gösterilmelidir.

- **İmajı yönetmek için yapılan planlar uygulamaya geçirilmeli**

Kriz sonrası dönem, her ne kadar kriz anı dönemdeki gibi yoğun baskı, stres ve olağandışı bir dönem olmasa da bu dönemde de istenilen imaja ulaşmak için yapılan planların alanında eğitim almış profesyonel bir ekip tarafından rehavete kapılmadan, sabırla, titizlikle ve

eksiksiz bir biçimde yeri ve zamanı geldiğinde sahaya uygulanması gerekmektedir. Kriz sonrası dönemde kriz her ne kadar atlatılmış olsa da kriz döneminde zarar gören imajın tekrar olumluya dönüştürülmesi oldukça zaman alacağı ve negatif imaj ne kadar uzun sürerse onu tekrar pozitif çevirmenin daha zor olacağı varsayımlarından hareketle bu dönemde imaj yönetimi çalışmalarını hızlı bir şekilde başlanması büyük önem arz etmektedir.

- **Gerçekleştirilen uygulamaların ardından tüm süreçlerin değerlendirilmesi yapılmalı ve yazıya geçirilmeli**

Kriz sonrası dönemde örgütün daha önceki imaj yönetim deneyimleriyle ilgili bilgilerin ve mevcut imajını yansıtan verilerin gerektiği şekilde toplanıp toplanmadığı, elde edilen bilgilerin planlama aşamasında imajı yönetmek için gerçekleştirilen planlara kaynaklık edip etmediği, planların zaman, bütçe ve medya planlaması ekseninde hazırlanıp hazırlanmadığı, uygulama sürecinde ise bir önceki aşamada gerçekleştirilen planların hayata geçirilip geçirilemediği artısıyla eksisiyle ortaya koyulmalıdır. Bu değerlendirmeler yapıldıktan sonra daha sonraki dönemlerde örgüte yol göstermesi noktasında bir kaynak oluşturması için onları yazıya dökerek belgelendirilmelidir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

İmajın ön plana çıkan özelliklerinden birisi yönetilebilir olmasıdır. Dolayısıyla imaj yönetimi ile ilgili araştırmalar yapan bazı bilim insanları imajın nasıl yönetileceğine dair bazı görüşler sunmuşlardır. İmaj yönetim sürecini kurumsal imaj çerçevesinde ele alan Abratt (1989, s. 70), ilk olarak kuruluşun kim olduğuna, neyi temsil ettiğine ve neye inandığına dair durumun ortaya koyulması ve bir sonraki süreçte ise iş ve iletişim hedeflerinin belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buna benzer şekilde Uluçay (2017, s. 103) da ilk adımın durum analiziyle hedef kitlenin mevcut imaj algılarının belirlenmesi gerektiğini ve bunun belirlenmesinde ise doğru sonuçlar verebilecek bir ölçme aracının kullanılmasına dikkat çekmektedir. Massey (2003, s. 17-18), imaj yönetim sürecinin üç aşamada gerçekleştiğini ifade etmektedir. Birinci aşamada, imaj oluşturulmakta ve hedef kitleler nezdinde bilinirliği sağlanmaktadır. İkinci aşamada daha önce oluşturulmuş imajın korunması ve sürdürülmesi için çaba sarf edilmektedir. Son aşamada ise bir krizle ya da olumsuz bir durumla karşılaşılması durumunda zarar gören imaj onarılmaya çalışılmaktadır. Son olarak Barich ve Kotler (Akt. Kuzu, s. 2019: 8) imaj yönetim sürecini tasarım (strateji belirleme), veri toplama, imaj boşluk analizi ve imaj değiştirme işlemi ve izleme olmak üzere dört aşamada ele almışlardır.

İmaj yönetimiyle ilgili görüldüğü üzere oldukça yüzeysel bir yönetim süreci içerdiğinden bahsedilmektedir. İmajın yönetilmesi noktasında hangi dönemde ne tür adımların atılacağına, zamanın, iletişim araçlarının, medyanın ve bütçenin nasıl kullanılacağına, rutin işleyişi bozan olumsuz durumlarla karşılaşıldığında nelerin yapılacağına dair ortaya koyulmuş geniş kapsamlı bir stratejiye literatürde rastlanılmamıştır. Özellikle hemen hemen her kurum ve kuruluşun karşılaşma potansiyelinin yüksek olduğu kriz gibi özel dönemlerde imajın nasıl yönetileceğine dair geniş kapsamlı bir çalışmayla karşılaşmamıştır. Bahsedilen durumun en önemli nedenlerinden biri imaj yönetiminin kişiye, kuruma, kuruluşa, zamana ve mekâna göre değişen özel bir yapısının olduğu anlayışından kaynaklandığı düşünülmektedir. Her ne kadar imaj yönetimi özel bir yapıya sahip olsa da nasıl bir yol izleneceğine dair çoğu kişi, kurum ve kuruluşun atması gereken genel adımlar çerçevesinde kılavuzluk yapacak bir sürecin ortaya koyulması mümkündür. Bunun gerçekleştirilmesiyle literatürde önemli bir boşluğun dolduracağı düşünülmektedir.

Tüm bu açıklamalardan yola bu çalışmada imaj yönetimi, kriz dönemleri çerçevesinde ele alınmakta ve kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası olmak üzere her bir periyot, halkla ilişkiler

uygulama süreci perspektifinden ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutularak bir yol haritası önerisinin getirilmesi üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda alanyazın incelenerek kriz, kriz dönemleri, imaj, imaj yönetimi, halkla ilişkiler ve halkla ilişkiler uygulama süreci kavramları ve başlıkları irdelenmiştir. Halkla ilişkiler uygulama süreci bağlamında yapılan inceleme sonucunda imajı yönetmek için araştırma, planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarının birbirini takip edecek şekilde hem kriz öncesi hem kriz anı hem de kriz sonrası dönemlerde, içerisinde bulunulan aşamanın özellikleri ve bu süreçte meydana gelen gelişmeler göz önünde bulundurularak uygulanması önerilmektedir. Her bir kriz dönemi kendine has özellikleri bünyesinde barındırdığı için birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu yüzden imaj yönetimi, her ne kadar çalışmanın muhteviyatı doğrultusunda araştırma, planlama, uygulama ve değerlendirme safhaları çerçevesinde ele alınsa da içeriksel olarak bazı noktalarda farklılaşması olağandır.

Araştırma aşamasında bütün kriz dönemlerinde imajla ilgili bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak mevcut imaj, istenen imaj, var olan ve potansiyel sorunlar ortaya koyularak bir durum analizi gerçekleştirilmelidir. Kriz anı dönemde kriz öncesi dönemden farklı olarak veriler toplanırken kriz anı döneminin; kriz sonrası dönemde ise diğer dönemlerden farklı olarak hem kriz öncesi hem de kriz anı dönemlerin değerlendirme raporları durum analizine dahil edilmelidir. Böylece kriz dönemlerinde imaj yönetim eğrisi belirlenmiş olmaktadır.

Planlama aşamasında hem kriz öncesi hem kriz anı hem de kriz sonrası dönemde imajı yönetmek adına gerçekleştirilecek planlar araştırma aşamasında elde edilen veriler ışığında, zaman, bütçe ve medya eşgüdümü ekseninde istenilen imaja ulaşma hedefi doğrultusunda alternatifleriyle birlikte titiz ve ayrıntılı bir şekilde hazırlanmalı ve ulaşılması mümkün olmayan hayali hedeflerden kaçınılmalıdır. Kriz öncesi dönemde çoğunlukla proaktif bir anlayışla hareket edilerek sorunların ve ortaya çıkması muhtemel problemlerin yok edilmesi stratejisi çerçevesinde kısa, orta ve uzun vadeli planlar yapılmalıdır. Kriz anı dönemde, dönemin mahiyeti gereği daha çok reaktif bir yönetimle hareket edilmeli, planlar etki tepki çerçevesinde gerçekleştirilmeli ve uzun vadeli planlardan kaçınılmalıdır. Kriz sonrası dönemde ise hem proaktif hem de reaktif bir yaklaşımla kısa, orta ve uzun vadeli planlara yer verilmelidir.

Uygulama aşamasında, krizin bütün dönemlerinde bir önceki periyotta hazırlanan planlar, yeri ve zamanı geldiğinde, hassas bir şekilde ve sadakatle sahaya uygulanmalıdır. Özellikle olağanüstü olayların oldukça yoğun olduğu ve bu yüzden planlardan sapılmasına neden olacak birçok gelişmenin ortaya çıkma potansiyelinin bulunduğu kriz anı dönemde b, hatta c planlarının gerektiği taktirde uygulamaya alınması önerilmektedir.

Değerlendirme aşamasında uygulamaların son bulmasıyla hem kriz öncesi hem kriz anı hem de kriz sonrası dönemde araştırma, planlama ve uygulama safhalarının muhasebesi gerçekleştirilmelidir. Bunu yaparken araştırma döneminde veriler eksiksiz ve doğru bir şekilde toplanılıp sorunlar ortaya koyuldu mu? Planlar belirlenen hedefler doğrultusunda, elde edilen veriler ışığında detaylandırılarak yapıldı mı? Planların uygulanmasında planlara sadık kalındı mı? Tüm bu aşamalarda neler doğru veya yanlış, tam ya da eksik yapıldı? Hangi hedeflere ulaşıldı hangilerine ulaşılamadı? Sorularına yanıt aranmalıdır. Tüm bu sorulara aranan yanıtlar ise kayda geçirilerek raporlaştırılmalıdır.

Sonuç olarak kriz dönemlerinde imajın yönetilmesine dair halkla ilişkiler uygulama süreci çerçevesinde bir yol haritası önerisini genel olarak maddelere indirirsek:

Araştırma Aşamasında:

-Veri toplamak ve bunların analizini yapmak için bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmalı

-Mevcut ve ulaşılmak istenen imaj belirlenmeli

-İstenilen imaja ulaşmanın önünde hali hazırda var olan ve gelecekte karşılaşılması muhtemel sorunlar tespit edilmeli

-Örgütün hem insan hem de maddi kaynağının boyutları ortaya konmalı

-Örgütün geçmişte imaj yönetimiyle ilgili varsa yaptıklarını inceleyerek deneyimlerden yararlanmak amacıyla gün yüzüne çıkarılmalı.

Planlama Aşamasında:

-İstenilen imaja ulaşmak için araştırmalarla elde edilen veriler çerçevesinde dönemin koşulları göz önüne alınarak hangi hedef kitlelere hangi iletişim araçlarıyla ulaşılabileceği ve ne tür mesajlar verileceği belirlenmeli

-İstenilen imaja ulaşmak dönemin özellikleri doğrultusunda için hangi halkla ilişkiler uygulama alanlarının kullanılacağı düşünülmeli

-İstenilen imaja ulaşmak için içerisinde bulunulan dönemin koşullarına göre ne kadar bütçe ayrılacağı ve bu bütçenin nerelerde kullanılacağı ortaya konmalı

-İstenilen imaja ulaşmak için mevcut dönemin nitelikleri çerçevesinde belirlenen tüm iletişim faaliyetlerinin ne zaman gerçekleştirileceği detaylandırılmalı

-İstenilen imaja ulaşmak için içerisinde bulunulan dönemin özellikleri göz önünde bulundurularak iletişim kurulması planlanan hedef kitlelerin niteliklerine göre verilmesi düşünülen mesajlar oluşturulmalı

-Planların sekteye uğrama riski göz önünde bulundurularak B hatta C planları yapılmalı.

-Uygulama Aşamasında:

-İstenilen imaja ulaşmak için yapılan planlar yeri ve zamanı geldiğinde hayata geçirilmeli

-Yapılan planlara elinizden geldiğince sadık kalarak uygulamaya geçirilmeli

-Planların sekteye uğraması durumunda B, onun da yürütülmesi noktasında sorunlar yaşanırsa C planını devreye sokulmalı

Değerlendirme Aşamasında:

-Araştırma, planlama ve uygulama aşamalarında nelerin tam, doğru, eksin ve yanlış yapıldığı belirlenmeli

-İstenilen imajla ilgili planlanan hedeflere ne düzeyde ulaşıldığı tartışılmalı

-Daha önceki dönemlerde eksik ya da yanlış olan şeylerin olması durumunda bunlara nelerin sebep olduğunu ve bunların nelere mal olduğu ortaya konmalı

-Yapılan tüm değerlendirmeleri yazıya geçirerek raporlaştırılmalı ve saklanmalı

KAYNAKÇA

- Abratt, R. (1989). A new approach to the corporate image management process. *Journal of Marketing Management*, 5(1), 63-76.
- Akdağ, M. (2005). Halkla ilişkiler ve kriz yönetimi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, (14), 1-20.
- Akıncı Vural, Z. B. ve Erkan, M. (2018). Kurumsal imajın güçlendirilmesinde kurumsal kimliğin rolü. *SDÜ İfade*, 1(1), 9-41.
- Aktan, C. C. ve Şen, H. (2001). Ekonomik kriz: Nedenler ve çözüm önerileri. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz özel Sayısı*, 2(42), 1225-1230.
- Aktan, C. C. ve Şen, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı* 2(42).
- Arklan, Ü. ve Taşdemir, E. (2010). Kurum içi halkla ilişkiler. *Literatürk Yayınları*.
- Aydoğdu, Ü. R., Karamustafaoğlu, O. ve Bülbül, M. Ş. (2017). Akademik araştırmalarda araştırma yöntemleri ile örneklem ilişkisi: Doğrulayıcı doküman analizi örneği. *Dicle University Journal of Ziya Gokalp Education Faculty*, (30), 556-565.
- Balcı, Ş., Kaya, E., Karadeniz, B. ve Abaylı, H. (2020). Aday imajı oluşumunda etkili faktörler: “31 Mart 2019 yerel seçimleri örneği”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (50), 1-27.
- Baran, H. (2012). İşletmelerde kriz yönetimi. *A ve G Bülten Araştırma ve Geliştirme Müdürlüğü*, 26-32.
- Bayçu, S. U. (2013). Halkla ilişkilerde stratejik yönetim. A. Z. Özgür (Editör), *Halkla İlişkiler* (54-81). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2713/ Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1676.
- Baykasoğlu, A., Dereli, T., Sönmez, A. İ., ve Yağcı, E. (2004). İmaj yönetimi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 3-18.
- Borodzicz, E. (2011). *Crisis management. Guidance and good practice*. University of Porsmouth.
- Boztepe, H. (2014). *Kurumsal halkla ilişkiler*. Derin Yayınları.
- Broom, G. M. ve Sha, B. L. (2013). *Cutlip and center's effective public relations*. Pearson Education Limited.
- Bulduklü, Y. (2015). *İmaj yönetimi*. Literatürk Yayınları.
- Cambridge Dictionary. (2023, Ekim, 29). İmage. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s/%C3%B6zl%C3%BCK/ingilizcet%C3%BCrk%C3%A7e/image>.
- Çakır, H. Ö. (2010). Tüketici boykotlarının kriz iletişimi açısından değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 121-136.
- Çamdereli, M. (2005). *Ana çizgileriyle halkla ilişkiler*. Salyangoz Yayınları.
- Çelik, A. (2010). *Kriz ve stres yönetimi*. Gazi Kitabevi.

- Çetin, S. ve Tekiner, M. A. (2015). Kurumsal imajın temel belirleyicileri: emniyet teşkilatı örneklemi iç paydaş anketi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 418-440, <http://dx.doi.org/10.11611/JMER536>
- Çiğdem, R. (20012). Türkiye ekonomisi'nde yaşanan 1994- 2001 ekonomik krizlerinin ve 2008 küresel ekonomik krizinin imalat sanayi sektörüne etkilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çöklü, E. (1994). Halkla ilişkiler faaliyetleri çerçevesinde kuruluştaki kriz yönetimi. *Marmara İletişim Dergisi*, 7(7), 321-327.
- Demirtaş, H. (2000). Kriz yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(23), 353-373.
- Dichter, E. (1985). What's In an image. *The Journal of Consumer Marketing*, 2(1), 75-81.
- Dinçer, M. K. (1998). Kişisel imaj. Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Ekinci, H. ve İzci, F. (2006). Kriz yönetiminde insan kaynaklarına psikolojik desteğin önemi ve Kayseri tekstil sektöründe bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 39-54.
- Engin, E. (2014). Kurum imajı çerçevesinde kimlik, imaj ve itibar ilişkisine genel bir bakış. G. I. Aydınalp (Editör), *İmaj Üretimi* (1-16). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Filiz, E. (2007). Türk kamu yönetiminde kriz yönetimi. Aktüel Yayınları.
- Gallarza, M. G., Saura, I. G. ve García, H. C. (2002). Destination image: Towards a conceptual framework. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 56-78, [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(01\)00031-7](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(01)00031-7)
- Gencer, Z. T. (2014). Halkla ilişkilerde kriz yönetimi ve entopi. M. Akdağ ve Ü. Arklan (Editörler), *Kriz Yönetimi İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar* (467-492). Literatürk Academia.
- Glaesser, D. (2006). *Crisis management in the tourism industry*. Butterworth-Heinemann.
- Gürüz, D. (1993). Halkla ilişkiler teknikleri. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Harlow, R. F. (1976). Building a public relations definition. *Public Relations Review*, 2(4), 34-42, [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(76\)80022-7](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(76)80022-7)
- Herdman, E. A. (2006). Derleme makale yazımında, konferans ve bildiri sunumu hazırlamada pratik bilgiler (Z. Dörtbudak, Çev.). *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 3(1), 2-4.
- Ilgın, H., Ö. Ertekin, İ. ve Ataman Yengin D. (2018). İmaj ve Kurumsal İmaj Bağlamında Kent İmajı. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8(2), ss. 203-215.
- İşçi, M. (2002). Halkla ilişkiler. Der Yayınları.
- Kara, A. İ. (2014). Kurumsal kültür, kurumsal kimlik ve kurumsal imajın kurumsal itibar üzerine etkileri, bir işletme örneği [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabulut, B. (2018). Uluslararası ilişkilerde imaj yönetimi: Ulus markalaşması örneği. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 169-192.
- Kastenholz, E. (2012). The role and marketing implications of destination images on tourist behavior: the case of northern portugal [Yayımlanmamış doktora tezi]. University of Aveiro Phd in Tourism Studiesadvisor.
- Kazancı, M. (2007). Kamuda ve özel kesimde halkla ilişkiler. Turhan Kitabevi.

- Kazancı, M. (2014). Kriz dönemleri ve kuruluşlar. M. Akdağ ve Ü. Arklan (Editörler), Kriz Yönetimi İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar (17-32), Literatürk Academia.
- Kırdan, Y. ve Demir, F. O. (2007). Kriz iletişim aracı olarak internet: Kuş gribi krizi örneği. İletişim Fakültesi Dergisi, (29), 93-106.
- Kotler, P. (2002). Marketing management, millenium edition. Pearson Custom Publishing.
- Kuzu, L. (2019). İşveren markasının çalışanların iş memnuniyetine etkisi: kobilerde bir araştırma [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük Kurt, M. (1987). Halkla ilişkilerde araştırma yöntemleri ve değerlendirme. Halkla İlişkiler Sempozyumu-87 içinde (155-171). Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları: 10/ Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları: 221.
- Laws, E., Prideaux, B. ve Chon, K. (2007). Crisis management in tourism: Challenges for managers and reserchers. E. Laws., B. Prideaux ve K. Chon (Editörler), Crisis Management in Tourism (1-12). CABI Head Office.
- Luecke, R. (2015). Kriz yönetimi (Ö. Sarıkaya, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Luque-Martínez, T., Del Barrio-García, S., Ibáñez-Zapata, J. Á. ve Molina, M. Á. R. (2007). Modeling a city's image: The Case of Granada. Cities, 24(5), 335-352.
- Martin, I. M. ve Eroglu, S. (1993). Measuring a multi-dimensional construct: Country image. Journal of Business Research, 28(3), 191-210.
- Massey, J. E. (2003, April). A theory of organizational image management: Antecedents, processes and outcomes. In International Academy of Business Disciplines Annual Conference, Orlando, FL (pp. 1-19).
- Mentor, P. (2007). Kriz yönetimi (M. İnan, Çev.). Optimist Yayın Dağıtım.
- Narbay, M. Ş. (2006). Kriz iletişimi. Nobel Yayın Dağıtım.
- Okay, A. (2005). Kurum kimliği. Mediacat Kitapları.
- Okay, A. ve Okay, A. (2011). Halkla ilişkiler kuram, strateji ve uygulamaları. Der Yayınları.
- Okumuş, F. (2003). İşletmelerde kriz yönetimi ve krizlerin işletmeler üzerine olası etkileri. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17(1-2), 203-212.
- Özer, A. ve Güler, E. (2014). Yöneticiler için imaj yönetimi stratejileri. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 49(1), 34-66.
- Özodaşık, M. (2018). İletişim ve iletişim sürecinde halkla ilişkiler. F. Ç. Banar (Editör), Halkla İlişkiler ve İletişim (2-25). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2682/Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1648.
- Öztürk, O. M. (2004). Dış politikada kriz yönetimi. Odak Yayın ve Dağıtım.
- Özüpek, M. N. (2005). Kurum imajı ve sosyal sorumluluk. Tablet Kitabevi.
- Pearson, C. M. ve Clair, J. A. (2008). Reframing crisis management. A. Boin (Editör), Crisis Management (1-24). SAGE Library in Business and Management.
- Peltekoğlu, F. B. (2009). Halkla ilişkiler nedir?. Beta Basım Yayın Dağıtım.

- Pira, A. ve Sohodol, Ç. (2015). Kriz yönetimi halkla ilişkiler açısından bir değerlendirme. İletişim Yayınları.
- Polat S. (2009). Yükseköğretim örgütlerinde örgütsel imaj yönetimi: Örgütsel imajın öncülleri ve çıktıları. The First International Congress of Educational Research. Çanakkale. <http://www.eab.org.tr/eab/2009/pdf/106.pdf> (Erişim Tarihi: 29.01.2023).
- Polat, S. ve Arslan, Y. (2015). Örgütsel yaşamda imaj. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Selçuk, Ş. (2018). Özel ortaöğretim kurumlarında yöneticilerin inovasyon yeterlilikleri ile örgütsel imaj algısı ilişkisi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Shrivastava, P., Mitroff, I. ve Alpaslan, M. (2013). Imagining an education in crisis management. *Journal of Management Education*. 37 (1), 6-20, <https://doi.org/10.1177/1052562912455418>
- Şimşek, E. ve Hassan, A. (2018). The Independent ve The Guardian gazeteleri internet sitelerinde yer alan Türkiye turizm yazılarına yönelik bir içerik analizi. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, (1), 80-103.
- Tengilimoğlu, D. (2001). Sağlık kuruluşlarında halkla ilişkiler. *Gazi Kitabevi*.
- Tutar, H. (2016). Kriz ve stres yönetimi. Seçkin Yayıncılık.
- Tuzla, R. (2018). Kurumsal imaj yönetimi. Literatürk Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2023, Ekim, 29). İmge. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türkkahraman, M. (2004). Günümüzün büyüü imaj ve gerçek hayat. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (30), 1-14.
- Tüz, M. (2013). Kriz kavramı ve işletmeler açısından kriz yaratan faktörler. G. Haşit (Editör), *Kriz İletişimi ve Yönetimi* (2-27). Anadolu Üniversitesi.
- Tüz, M. V. (2014). Kriz yönetimi uygulama için temel adımlar. Nobel Akademik Yayıncılık
- Uluçay, D. M. (2017). Kurumsal imaj ölçümünde kişiselleştirme metaforu. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (28), 102-118.
- Uysal, G. G. (2019). Halkla ilişkilerde imaj yönetimi: Sanatçı kimliği üzerine bir inceleme [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wittenberg, P. M. (1997). Leadership and management of agency image. *Federal Probation*, 61(3).